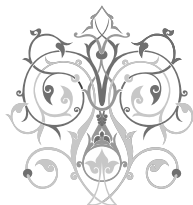

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ
“ИЖОД” ЖАМОАТ ФОНДИ

*Адиб ва
жамият*

АДАБИЁТ – ХАЛҚНИНГ ЮРАГИ

Очерк ва мақолалар

ТОШКЕНТ
“АДАБИЁТ” НАШРИЁТИ
2021

Масъул муҳаррирлар:
Сирожиддин САЙИД,
Ўзбекистон халқ шоири, Давлат мукофоти совриндори

Ғайрат МАЖИД,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси, шоир

Тўпловчи ва нашрга тайёрловчилар:
Рустам МУСУРМОН,

Қорақалпоғистон халқ шоири
Фароғат ХУДОЙҚУЛОВА,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси, шоира

Давлатимиз раҳбари Адиблар хиёбони очилишига бағишланган учрашувда сўзлаган нутқидан келиб чиқадиган вазифалар ижроси бўйича Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси томонидан “Адабиёт – халқнинг юраги” номли китоб нашрга тайёрланди. Китобда таниқли адиблар, адабиётшунос олимлар, янги адабиёт бўстонида ҳайкали ўрнатилган улуғ сиймолар ҳаёти ва ижодини ўрганишга масъул этиб белгиланган олий ўқув юртлари ректорлари ҳамда ёш ижодкорларнинг ушбу маърифат бўстонида бағишланган мақолалари, шеърлари ва мўъжаз битиклари жамланган.

Мазкур китобга кирган бадиий-публицистик мақолалар “Ўзбекистон адабиёти ва санъати”, “Янги Ўзбекистон” газеталари ва бошқа босма нашрларда чоп этилган.

Ушбу китоб Адиблар хиёбонида ҳайкали ўрнатилган мумтоз ва замонавий адабиётимиз намояндалари ҳаёти, ижодини ўрганишда ёшлар ҳамда кенг китобхонлар оммасига адабиёт дарслигидек беминнат сабоқ беради, деб ўйлаймиз.

*Китоб Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси
«Ижод» жамоат фонди ҳомийлигида чоп этилди.*

ISBN: 978-9943-6472-2-0

© “ADABIYOT”, 2021

Адабиёт халқнинг юраги, элнинг маънавиятини кўрсатади. Бугунги мураккаб замонда одамлар қалбига йўл топиш, уларни эзгу мақсадларга илҳомлантиришда адабиётнинг таъсирчан кучидан фойдаланиш керак. Аждодлар меросини ўрганиш, буюк маданиятимизга муносиб буюк адабиёт яратиш учун ҳамма шароитларни яратамиз.

**Шавкат МИРЗИЁЕВ,
Ўзбекистон Республикаси Президенти**

Сирожиддин САЙИД,
*Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси раиси,
Ўзбекистон халқ шоири*

АДАБИЁТ ЮРАККА ЖОЙЛАНИШИ КЕРАК

*Президентимиз 2020 йил 20 май куни
Миллий боғ ҳудудидаги янгидан таъмирланиб барпо этилган
Адиблар хиёбонига ташириф буюрди.*

Янги боғлар, янги иншоотлар янги давру замонларга ярашади. Давлатимиз раҳбарининг қутлуғ қадами миллий адабиётимизга эътиборнинг юксак намунаси бўлди. Муҳтарам Президентимиз шеърят мулкининг султони Мир Алишер Навоий бобомиз даҳосига эҳтиром кўрсатиши, ул олиймақом зот тимсолида муҳташам адабиётимиз намояндаларига қўйилган ҳайкалларнинг очилиш маросими айнан муборак рамазон ойи кадр кечаси арафасига тўғри келишида ҳам илоҳий, ҳам тарихий мазмун бор: милодий 2020 йил 20 май... “20”, “20”, “20” сонлари сеҳрли ва мўъжизавий ҳикматлар сўзлайди. Таъбир жоиз бўлса, Алишер Навоий ҳазратлари бош боғбон бўлмиш адабиёт бўстони янги давру замонамизда табаррук пойқадам шарофати билан янги мақом касб этгани, бу миллат, бу давлат, бу мамлакат ва бу адабиёт яна неча-неча икки мингу йигирма йиллар бардавом яшажагига беихтиёр имон келтирасан. Яна бир буюк миллатдошимиз ал-Хоразмий кашф этган “0” рақами чексиз вақт, чексиз ҳисоб ва чексиз ҳаёт рамзидир. 2020 йил 20 май: демакким, бу такрор-такрор келган “20” рақамлари чексизлик ва абадият тимсолидир.

Ушбу қутлуғ сана бизга соҳибкалом бобомизнинг:

Ҳар тунинг кадр ўлубон, ҳар кунинг ўлсун Наврўз, – дея келажак авлодларга тилаган қутлуғ ниятлари билан умидларини англатаверади.

Соҳибқирон Амир Темур Шаҳрисабзда бино этган муҳташам Оқсаройнинг пештоқига **“Подшоларнинг сўзлари сўзларнинг подшоси-**

дир” деган ҳикматли ибора битилган. Давлатимиз раҳбари Адиблар хиёбонида буюк бобокалонимиз ҳайкали пойида гапни, аввало, Алишер Навоий ҳаёти ва ижодини ўрганишдан, адабиётнинг ижтимоий ҳаётдаги ва албатта, ёш авлод тарбиясидаги беқиёс ўрни ва аҳамиятидан бошлади. Адабиётни юракка жойлаш керак, деди Президент. Бу сўзларнинг замирида, улуғ шоирларнинг асарларидаги дурдона фикрлар бугунги кунимизга ҳам, келажакимизга ҳам тааллуқли бўлаверади. Чунки улар ўзларининг асарларини узоқ-узоқ келажакни ўйлаб битганлар, узоқ-узоқ авлодлар тақдирини кўзлаб фикрлаганлар. Буюк адиблар, авваламбор, буюк китобхон бўлганлар. Бу залворли сўзлар замирида жаҳолатга қарши маърифат билан курашиш керак, деган асрий мазмун мужассамдек.

Улуғ бобокалонимиз ҳаётлик пайти ўз қўллари билан тартиб берган, қирчиллама йигитлик вақти, яъни 1486 йилда битилган “Бадойиъ ул-бидоя” девонининг “Дебоча”сида:

*Ким қилса иморатеки, мақдур ўлғай,
Чун исми китобасида мастур ўлғай.
Не чоққача ул биноки маъмур ўлғай,
Ул исм улус тилига мазкур ўлғай, –*

дея лутф қилганларидай, Замон биносини бунёд этмоқ эса ҳар даврнинг ўз Бунёдкорига буюрилади.

Хондамирнинг “Макорим ул-ахлоқ” ҳамда Навоийнинг “Вақфия” асарларида келтирилган тарихий маълумотлар Алишербек бобомизнинг бунёдкорлик фаолияти ҳақида ҳикоя қилади. Алишер Навоий ташаббуси билан жуда кўп бинолар қурилган, боғлар барпо этилган, ҳовуз ва ариқлар қазилган.

Мир Алишер Навоий бунёдкорлик, ободлик ва саришталик ишларини доимо қўллаб-қувватлаган. Илм-фан ва ижод билан шуғулланган истеъдод эгаларига ҳомийлик қилган. Муҳтожларни ўз ҳисобидан моддий таъминлаган.

Атиги бир неча йил аввал, Миллий боғимизда, шундоқ ёнгинамиздаги Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг кўркем ва муҳташам янги биноси ҳам, унга туташ “Адиблар хиёбони” ҳам деярли йўқ эди. Бу манзарани бутун мамлакат миқёсида олиб қарайдиган бўлсак, ўтган бир-бир ярим йиллик қисқа муддат ичида дунёга келган ижод мактабларини адабиёт ва қалам аҳлига Президентимиз томонидан кўрсатилаётган юксак ва амалий эътиборнинг қўлам ва маҳобати бор бўй-басти билан намоён бўлади.

Адиблар хиёбонида Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Муҳаммадризо Огаҳий, Бердақ, Муқимий, Фурқат, Маҳмудхўжа Бехбудий, Абдулла Қодирий, Чўлпон, Абдулла Авлоний, янги замонимизнинг улуғ ижодкорлари Абдулла Орипов, Эркин Воҳидов, Озод Шарафиддинов, Ибройим Юсупов, Тўлапберган Қаипберганов, Александр Файнберг, Муҳаммад Юсуф сиймоларига муҳташам ёдгорликлар ўрнатилди.

Адабиёт гулшанининг яхлит композицион қурилиши, меъморий ечимида олам-олам маънолар мужассам. Президент ташаббуси билан тарихий адолат тикланиб, Алишер Навоий бобомизнинг муборак сиймолари қиблага қарата ўрнатилгани, ўз навбатида Огаҳий, Бердақ, Муқимий, Фурқат ва бошқа адиблар сиймолари улуғ шоирнинг нафис мажлисларида давра қургандек ифодалангани ҳам кишини ҳаяжонлантириб юборади. Улуғ адиблар ва шоирлар... Уларнинг ўйчан ва донишмандона сукутлари. Боғдаги нодир-ноёб дарахтлар ва гулларнинг нафис гўзаллиги. Шарқона меъморий услубдаги айвон ва йўлаклар. Ҳар бир ишораю тимсол жонли адабиётни намоён этади.

Қай бир ҳайкал ёнига борманг, беихтиёр ўша улуғ шоирлар битган байтлар ёдга тушаверади.

Огаҳий бобомизнинг пойида: *"Огаҳий, ким топқай эрди, созу назмингдин наво, Баҳра гар йўқтур Навоийнинг навосидин санго"* мисраларини эсласангиз, Бердақ бобони зиёрат этаётганда эса:

*Гуллар очилиб яйраган,
Боғида булбул сайраган,
Қуёшнинг нури яйраган
Ёруғ дунё керак менга.*

*Мард бўлиб белин бойлаган,
Қўлига яроғ сайлаган,
Халқнинг ғамини ўйлаган*

Юрт ғамхўри керак менга, – сингари шарқироқ сатрлар кўнгилдан кечаверади.

Абдулла Авлоний сиймосига кўзингиз тушар экан: “Тарбия биз учун ё ҳаёт – ё мамот, ё нажот – ё ҳалокат, ё саодат – ё фалокат масаласидир”, деган улуғ тарбиявий ғоя юрагингизда жўш уради.

Мана шунинг ўзи очиқ осмон остидаги ибратхона, улкан ва улуғвор дарсхона. Адиблар хиёбони шу мақсадда бунёд этилди.

Давлат раҳбарининг сўзлари билан айтганда, қилинган бу ишлар ҳали дебоча. Ҳали Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур каби буюк сиймоларнинг ҳаёти ва ижодини етарлича ўрганганимиз йўқ. Бу-

нинг учун, эҳ-ҳе, ҳали жуда кўп, жудаям кўп ишларни амалга оширишимиз керак.

Адабиёт гулшанида ёдгорлиги ўрнатилган улуғ алломалар ўз асарлари ва ибратли фаолияти билан аллақачон ўзларига ҳайкал қўйиб кетганлар. Мана шу ғоя, унинг ташаббускори ва муаллифи Президентимиз томонидан Адиблар хиёбонида ўзининг юксак маънавий-бадий ифодасини топган. Бу халқ – буюк халқ, бу тарих – буюк тарих, бу адабиёт – буюк адабиёт. Сиз уни ўрганнинг ва чуқур ўзлаштириб олинг, юрак-юрагингизга жойлаштиринг, ана ўшанда сиз ҳам халқимиз ва мамлакатимизнинг буюк келажигига муносиб ҳисса қўшадиган шахс бўлиб етишасиз, деган сўзлар, буюк ва бетакрор тимсоллар билан жонли тилда гапириб турибди.

Шунинг учун айнан ёшларнинг юрагига адабиёт кириб бориши ва янада чуқур жойлашиши учун Президентимиз Адиблар хиёбонидаги ҳар бир шоир ва ёзувчи ижодини ўрганиш, тарғиб этиш, уларнинг ҳайкаллари пойида учрашувлар, мушоиралар ўтказиш вазифаларини мамлакатимиздаги олий ўқув юртларига тақсимлаб бериш таклифини ўртага ташлади.

Адиблар хиёбони тимсолида зиммамизга юклатилган шарафли ва масъулиятли вазифани бажаришда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси таълим ва тарбия масканлари, олий ўқув юртлари билан ҳамкорликда иш олиб боради.

Адабиёт гулшани, унинг ижтимоий, маънавий-маърифий ҳаётимиздаги аҳамияти ҳақида ўйлар эканмиз, ҳазрат Навоийни билмай, англамай туриб, Огаҳий бобога етолмаслигимизни, Огаҳийдан огоҳ бўлмай туриб, Фурқат, Муқимийдек шоирлар ижодининг асл моҳиятини англамоғимиз амримаҳол эканини, улуғ боболаримизнинг Ҳақ йўлида, Халқ кўйида чеккан ранжу меҳнатлари зое кетмаганини фирдавсмонанд шу кўркам Адабиёт боғи аро сайр этаркансиз, юрак-юракдан ҳис қиласиз. Беихтиёр ҳазрат Навоийнинг, “Турк суруди ила солиб қўлум...” йўлида, ўзбеккона-туркона услубда битган мисраларига ундош-оҳангдош халқона сатрлар кўнгил торларини сознинг торларидай черта бошлайди...

Сўз мулкида, шеър мулкида султонлар –

Жаҳонгирлар, оламгирлар, хоқонлар.

Салтанатда арбоблару аъёнлар,

Эл бахтини омонликда кўргонлар,

“Шифоия”, “Халосия” қургонлар.

Элга дилсўз, элга жонсўз бобомиз,

Улус бирлан бир қошу кўз бобомиз.

Алишербек бобомиз, ўз бобомиз –

*Бор давлатин эл-улусга бурдирган,
Хонақоҳлар, мадрасалар қурдирган.
Устод Мирхонд ё Хондамир айтсинлар,
Қилинмагай тарих таҳрир, айтсинлар.
Эл ғамини емоқ надир, айтсинлар:
Тарих чархин элга қараб юрдирган,
“Ихлосия”, “Низомия” қурдирган.
Яна қанча боғу роғу йўл-работ,
Хиёбонлар, кўча-кўй ҳам маҳаллот.
Мамлакат гар обод бўлса, эл ҳам шод,
Қанча зору ночорларни тўйдирган,
Эл кўнглида иншоотлар қурдирган.
Бир баҳона, мен мозийни эсладим,
Мир Алишер Навоийни эсладим.
Бир бобомда шунча ранжу меҳнатлар,
Элга меҳру вафойини эсладим.
Жаҳонгирлар, оламгирлар, хоқонлар,
Сўз мулкида соҳибқирон султонлар.
Асрларнинг кафтига кафт қўйганлар,
Ҳар бир ғиштга кафт билан тафт қўйганлар,
Шаҳарларни кафтида даст қўйганлар –
Давру замон шиддатларин бурганлар,
Янги давру янги замон қурганлар.
Оққан дарё оққай, офат етмагай,
Шул замонга бир талафот етмагай.
Давлат бердинг, шавкат бердинг, Худойим,
Шу давронга зиён-заҳмат етмагай.
Айтаберсам, Жайхундарё етмагай,
Шу элимга келган давлат кетмагай.
То дунё бор – шаъну шавкат кетмагай.*

20 май, 2020 йил

Шухрат СИРОЖИДДИНОВ,

*Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат
ўзбек тили ва адабиёти университети ректори,
филология фанлари доктори, профессор*

“БОРДИР ИНСОН ЗОТИДА ОНЧА ШАРАФ...”

Бугун Адилблар хиёбонида ўтаётган ҳар бир адабий мулоқот, учрашув, дарс ва баҳс-мунозаралар аввалида ҳазрат Алишер Навоий ҳайкалига гулчамбарлар қўйилади, маърузалар, фикр-мулоҳазалар мутафаккир шоир ижодиётидан олинган иқтибослар билан бошланади. Зеро, Навоийни англашга интилиш улуғ шоир даҳоси нурларидан қалби мунаввар бўлаётган маърифатпарвар халқимизнинг мақсад-муддаоси. Биз ҳам Хиёбон саҳнида ўқиган маърузаларимиз, Ҳазрат ижодиётдан уққанларимиз, илмий изланишлардан келинган фикр-хулосаларимизни қуйида баён этишга жазм қилдик.

Алишер Навоийнинг ҳаётининг позициясида энг кўзга кўриниб турадиган жиҳат, бу – жамиятнинг ахлоқий пойдеворини мустаҳкамлаш, инсонлараро муносабатларда юксак маънавий қадриятларнинг устувор бўлишини таъминлашга ҳаракатдир:

*Ким бу чаман ичра хиромон эрур,
Борчаси бир-бирига меҳмон эрур.
Ҳар кишиким бор эса, ёре анга,
Ҳар кишиким ёр эса, боре анга.*

Инсонлараро муносабатларда шундай салбий жиҳатлар борки, Навоий фикрича, уларнинг касофати эзгулик ва меҳр-шафқат жамият маънавий ҳаётининг асосини ташкил этишига, жамият ривожига жиддий тўсқинлик қилади, инсоний қадриятларнинг топталишига сабаб бўлади. Бу иллатларнинг энг кўп тарқалгани раҳбарларнинг мурасасиз бўлиши (бағрикенгликнинг акси), бойларнинг бахиллиги (саховатпешаликнинг акси) ва доно ҳамда ақлли кишиларнинг мол-давлатга ўч бўлиши (камтаринлик ва хокисорликнинг акси) бўлиб, бу уч иллат жамиятга озор берувчи энг хунук ҳолатлардир:

*Уч кишидин уч иш ёмон кўринур,
Санга арз айлай аҳли дунёдин:
Шоҳдин тундлуғ, ғанидин бухл,
Молға майлу ҳирс донодин.*

Инсон такомиллашувига катта зарар етказадиган ушбу иллатлар, Геродот айтганидек, “қадимдан инсонга хос бўлиб, ҳамиша кўрқув, хавотир, жаҳл, бағритошлик, ёвузлик, душманлик каби унсурлар билан уйғунлашиб келади. Шоҳнинг тундлиги натижасида юзлаб бегуноҳ одамларнинг ёстиғи қуриши мумкин бўлганидек, бой кишининг бахиллиги шафқатсизликдан дарак беради.

Дононинг мол-мулкка ружу қўйиши, ҳирс қурбонига айланиши, айниқса, жамият учун ҳалокатли бир ҳолдир. Дононинг тубанлашуви инсониятнинг тубанлашувидир. Юнон афсонасига кўра, нафис санъатлар кашфиётчиси бўлган машҳур уста Дедал ўзига Талос исми жуда қобилиятли йигитни шогирдликка танлаган экан. Кунлардан бир кун Талос илоннинг жағини топиб олибди-да, у билан дарахтни ниҳоят нозик қилиб арралабди. Буни Дедал кўргач, кўнглида ҳасад уйғонибди ва санъатда ўзидан ўтиб, унинг обрўсига соя туширмаслиги учун уни қалъадан итқитиб юборибди. Халқ тез орада воқеадан воқиф бўлгач, Дедални жазога маҳкум этган экан.

Тасаввуф таълимоти ҳар бир нарсанинг қарама-қарши, тескари томони мавжудлигини, ҳаётнинг курашдан иборат эканлиги, ҳар бир нарсанинг ибтидоси ва интиҳоси мавжуд бўлиб, оламнинг боқий эмаслигини тушунтиради. Масалан, ботиний (кўринмас) олам ва зоҳирий (кўринувчи) олам, ҳаёт–ўлим, билим–нодонлик, ирода–иродасизлик, қувват–заифлик, эшитиш–карлик, кўриш–кўрлик ва шу кабилар.

Навоий ижодиётида ҳам барча ундан олдинги мутасаввиф-мутафаккир шоирлар ижодида бўлгани сингари нафс ва тамага қарши қаноат, ҳиммат, саховат, худбинликка ва ҳасадгўйликка қарши жавонмардлик каби улуғ фазилатлар қарама-қарши қўйиб келинади. Навоий ёзади:

*Ҳар кимки, қаноат тарафи нисбати бор,
Барча эл аро тавозуғу иззати бор,
Улким, тамағу ҳирс била улфати бор,
Яхши-ёмон ичра зиллату накбати бор.*

Қаноат қанча роҳат ва фароғат бўлса, унинг акси бўлган тамада шунча разиллик ва уқубат бор, дейди Навоий.

Инсон бу ижтимоий иллатлардан устун турмоғи, Навоий айтганча, “ўзни мақсад манзилига” чоғламоғи, яъни камолот сари интилмоғи лозим:

*Молу мулк, ҳар недур соликка банд,
Тўрт такбири фано урмоқ баланд,
Ҳар неким ғайри талабдур, ташламоқ,
Ўзни мақсад манзилиға бошламоқ.*

Навоийдаги солик, бу – тасаввуф тариқатларидаги дарвеш ёки биродарлар эмас, балки жамиятнинг оддий аъзоларидир. Мақсад-манзили ҳам, тасаввуфда айтилганидек, фано ва бақо мақомлари ёки Аллоҳ билан қўшилиш мақоми эмас, балки маънавий, ахлоқий, илмий юксалишнинг олий даражасидир. Солик агар ҳаётда қаноатли бўлса, унга яшаш учун зарур бўлган талаблардан ўзга нарсаларга эҳтиёжи қолмайди. Бу эса инсон онгини заҳарлаб турган кўпгина иллатлардан фориғ бўлиш ва комил инсон даражасига етишишнинг гаровидир:

*Элға шараф бўлмади жоҳу насаб,
Лек шараф келди ҳаёву адаб..
То бу васила била топиб қабул,
Мақсади аслий сори бўлғай нузул.*

Маълумки, тасаввуфда Ҳаққа етишиш йўлида Солик “шариат”, “тариқат” ва “ҳақиқат” манзилларидан ўтиши керак. Бунда у Аллоҳни билишнинг қуйидаги ҳолатларини бошидан кечиради: аввал оламни билиш мушкуллигидан қўрқиб саросимага тушиш, ҳайронликда қолиш, кейин ташқи дунё нарса-ҳодисаларини мушоҳада эта бошлаш, зоҳирий мушоҳададан аста-секин моҳиятни идрок қилишга ўтиш. Моҳиятнинг улуғворлигини ҳис этиб, уни кашф қилиш билан руҳий-тафаккурий қониқиш туйиш.

Алишер Навоийнинг “Ҳайрат ул-аброр” достонида кўнгил таърифиға берилган “Уч ҳайрат”и тасаввуфдаги билиш назариясининг бағоят гўзал тасвирланган ифодасидир. Билиш уч поғонада ўтади:

1. Илм ул-яқин. (Ўқиш, ўрганиш, мантиқий хулоса чиқаришдаги назарий билимлар, масалан, олов куйдиришини билиш каби.)

2. Айн ул-яқин. (Кузатиш оқибатида қатъий хулосага келиш. Масалан, олов куйдирганидан сўнг рўй берадиган ҳолатни мушоҳада қилиш.)

3. Ҳаққ ул-яқин. (Идрок қилиш, ўзида ҳис қилиш. Масалан, оловда ўзи куйиб, куйиш не эканлигини англаш каби.)

Инсон ўзлигини, моҳиятини билиб борар экан, руҳини палид унсурлардан тозалай боради, ахлоқан покланади. Бу унинг такомиллашишига, Ҳақ моҳиятига яқинлашишига олиб боради. Бироқ у йўл жуда машаққатли бўлиб, ошиқ кўп риёзатлар чекиши муқаррар:

*Лек Семурғ истаган ул жомғи тайр,
Ким сулук ичра риёзот бирла сайр.
Айлабон чун ўзни қобил қилдилар,
Ул талабдин васл ҳосил қилдилар.
Сенда ҳам билқувва ул мавжуд эрур,
Феълға келса даво мақсуд эрур.*

Семурғ (Ҳақ)ни излаб чиққан қушлар, дейди Навоий, кўп риёзатлар чекдилар ва васлга эришдилар. Сенда ҳам шу қувват мавжуд, фақат яхши ишлар мақсадга етказлади. Бу масалада Боязид Бистомийнинг ажойиб таъбири бор. У инсоннинг ҳар иккала қўли ўнг бўлиши керак, дейди. Ўнг қўл фариштаси яхши ниятларни, чап қўл фариштаси инсон йўл қўйган ёмон ишларни ёзиб бораркан. Агар ҳар икки қўл хайрли ишлар билан банд бўлса, бу инсон Аллоҳнинг сахий қулидир. Шунда Навоий айтганидек:

*Бордур инсон зотида онча шараф,
Ким ямон ахлоқин этса бартараф.
Бўлмаса фиръавлиғнинг пайрави,
Қолмас ондин жуз сифоти мусавий.*

Азиз Насафий “Зубдат ул-ҳақоик” асарида инсон йўли ҳақида шундай дейди: “Сулук – араб тилида юришни билдиради. Демак, солик ташқи оламда, шунингдек, ички оламда деса ҳам бўлади, сайр қилувчи кишидир. Сулук – Худога қараб йўл олиш. Агар сўзларимни тушунмаган бўлсанг, бошқача тушунтираман. Билки, тасаввуфда сулук ёлғон сўзлардан яхши сўзларга, ёмон ишлардан яхши ишларга, бефойда хислатлардан яхши хулққа ва ўз вужудидан Олий Зот (Аллоҳ)нинг вужудига юришдир. Шу фазилатларга эга бўлгач, маърифат нурлари унга пешвоз чиқадилар ва у (солик) оламдаги нарсаларнинг асл қиёфасини кўради, яъни у Ҳақ вужудига қайта туғилади”.

Алишер Навоий “Лисон ут-тайр” достонида шундай бир эпизодни келтиради. Унда бир қуш: “Иблиси лаин макр-ҳийла билан мени ярамас ишларга ундайди, кўнглимга ҳар хил васвасалар солади. Ундан қутулишга ҳеч бир ақлим етмайди”, деб Худхуддан маслаҳат сўрайди. Худхуд айтадики, “Инсоннинг ёмон йўлдан боришига шайтон эмас, нафс сабабчидир, чунки нафс шундай бир балоки, унинг олдида ҳатто юзта шайтон ҳам ип еча олмайди:

*Нафсинг онча кўргузур талбисни,
Ким, қилур шарманда юз иблисни.
Сенки ёр ўлдунг бу янглиғ нафс ила,
Не учун шайтондин эткайсен гила?*

Демак, нафс – инсондаги энг ёмон иллат. Нафсдан фориг бўлмаган киши ишқни бу гуноҳ чиркидан поклаши зарур. Нафснинг даҳшатли бало эканлиги шундаки, агар қаноат кўп яхши хислатларнинг ибтидо-си бўлса, у ёмонликларнинг ибтидосидир. Масалан, нафси бузуқ одам мол-дунёни яхши кўради. Оқибатда вужудини мағрурлик эгаллайди. Мағрурлик манманликни, манманлик худбинликни келтириб чиқаради ва ҳоказо.

Шунингдек, нафс таманинг ҳам онасидир. Нафси бузуқ инсоннинг кўзи ўзгалар чўнтагида, бахтида, фаровонлигида. Навоий буни қоралар экан, ёзади:

*Кўп олтин, қумуш сори қўл сунмоғил,
Ки тутсанг кафтингни қора занг этар.
Кўнгилда доғи майлини асрама,
Ки, кўнглунгни доғи ҳомул ранг этар.*

Инсоннинг ўз меҳнати билан ҳалол кун кўриши ўзгаларга қарамлик ва мутеликдан келиб чиқадиган турли салбий ижтимоий кўринишлардан сақлашини шоир шундай тушунтиради:

*Синуқ сафолким, май дурдин ичкали, топсанг,
Қабул айлагил жоми салтанат Жамдин.
Иликка кирса қуруқ нон, маош учун чекма,
Нашот неъматининг миннатини Ҳотамдин.*

Инсон ҳаётдан мағрур, бошини тик кўтарган ҳолда ўтишни ният қилса, саховатпеша бўлсин, дейди Навоий ҳадиси шариф кўрсатмалари асосида. Зеро, берувчи қўл ҳамиша юқоридадир:

*Кишики, илгини устун тилар, сахо қилдик,
Қўлида захри Ҳалоҳилу гар Хизр суйидир.
Ки, бергучи агар ўлсун гадою олғучи шоҳ,
Берур илик юқорию олур илик қуйидир.*

Сахийлар қайси тоифа ва табақадан бўлмасин, улар асл инсонлар бўлиб, ҳамиша эл ғамида, юрт дардига шерикдирлар. Шу сабабли уларни эл-юрт ҳурмат қилади, иззатини жойига қўйиб, бир умр яхшилик билан эслайди, шоир ёзганидек, икки дунё саодати уларга ёр:

*Кирмагай жаннат ичра ҳеч бахил,
Гарчи ул бўлса саййиди қурайший.
Бормагай дўзах ичра сахий,
Филмасал бўлса бандаи ҳабаший.*

Ҳа, эгриликни билмаган одам ҳеч қачон ёлғон гапирмайди. Ёлғон эса инсонни турли мудҳиш хатоликларга дучор қилади. Оқибатда турли жиноятлар содир бўлиши ва инсоннинг маънавий инқироzi, тубанлашувига олиб келиши муқаррардир. Оқил инсоннинг вазифаси донишмандларнинг ўғитларига қулоқ осиб, уларнинг панд-насихатларидан керакли хулоса чиқаришдир. Ўзидаги ёмон иллатлардан иложи борича тезроқ қутулмоғи даркор, акс ҳолда йиллар қуюн мисол ўтиб кетади, умр интиҳосида эса иллатлар гирдобидан чиқиш амримаҳол бўлади:

*Биракким хирадманднинг нуктасин
Қулоғига осмас, не нуқсон мунга.
Жавоҳирни термак анга саъб эса,
Эрур сочмамағлиғ худ осон мунга.*

Улуғ шоиримизнинг ҳаёт фалсафаси ва таълимоти даврлар ўтса ҳам ўз долзарблигини йўқотмайдиган, ҳатто бугунги кунда ҳам барчамиз учун дастуруламал бўлиш даражасида тарбиявий аҳамиятга эга бебаҳо манбадир. Навоий асарларининг асрлар оша бизнинг давримизгача тиллардан тилларга, диллардан дилларга кўчиб, ўз машҳурлигини йўқотмай келаётганлиги, бир сўз билан айтганда, Алишер Навоий буюклигининг сири ҳам мана шунда!

Саъдулла ҲАКИМ,
*Ўзбекистон Журналистлари уюшмаси раиси,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими*

ҚИБЛАГОҲ

Муҳташам Тошкентнинг қадим даҳаси –
Бешёғоч донғини билар одамлар.
Аста совир экан ёз алангаси,
Миллий боғ сайрига келар одамлар.

Кезаман “Адиблар хиёбони”ни,
Руҳимни чулғагай мангу ифтихор.
Юртим, ташна диллар биёбонини
Чаманзор этгувчи боғбонларинг бор.

Юксакда Навоий бобом ҳайкали,
Қад ростлаб турибди қиблага қараб.
Англайман, қошига келган маҳали,
Бошим товонига етмас, вожаб.

Кўп ҳолат асрори назардан ниҳон,
Бу бир маъжоз дея тушунгум, рости.
Бошга тож лаъл каби сўз ганжига кон –
Буюк қалам аҳли оёғин ости.

Қуёш теграсида сайёралардай,
Миллат осмонида ҳар бири зийнат –
Бобуру Огаҳий, Фурқату Бердақ,
Беҳбудий, Қодирий... покиза тийнат.

Қўнглимни яшнатар бу боғ, бу чаман,
Бир ҳикмат сиридан бўламан огоҳ:
Адиблар юзланмиш Навоий томон,
Дегандик, “Биз учун сиздир қиблагоҳ!”

Муслиҳиддин МУҲИДДИНОВ,
*Самарқанд давлат университети профессори,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ёшлар мураббийси*

ТУРКИЙ ХАЛҚЛАРНИНГ МАЪНАВИЙ ЯЛОВБАРДОРИ, МИЛЛИЙ МАЪНАВИЯТИМИЗ ҚУЁШИ

“Ҳолоти Саййид Ҳасан Ардашер”да келтирилишича, Навоий учун маънавий ота мартабасида бўлган Саййид Ҳасан Ардашер вафот этган кунлари улуғ шоир Ҳиротда бўлмаган. Келгач, Саййид Ҳасан Ардашер қабрини Ҳиротнинг энг хушхаво жойларидан бири – шимол томонидан оқадиган Жўйи нав ёнидаги тоғ ёнбағрига кўчиради. Сўнг турли қабристонларда ором топган машхур ва мўътабар кишиларнинг қабрини ҳам бу ерга кўчириб, катта ёдгорлик мажмуаси бунёд этади. Бу мажмуа халқ орасида “Азизлар ҳазираси” деган ном билан шуҳрат топади.

Орадан беш аср ўтгач, Адиблар хиёбонида мумтоз шоирларимиз ҳамда замондош адибларнинг ҳайкалларида иборат муҳташам мажмуа бунёд этилиши, назаримда, ҳазрат Навоийнинг ушбу хайрли ишининг тақрори, навоийёна гўзал бир ташаббус бўлди.

Болаликдан ҳазрат Навоийнинг шахси ва ижодига муҳаббат руҳида тарбия топганим сабабли одамларнинг аъмолига навоийёна мезонларда баҳо беришга ўрганиб қолганман. Айниқса, эл-юртнинг тақдирига масъул бўлганларнинг кундалик фаолияти, ўй-хаёлида ҳазрат Навоий орзу қилган хислатларни кўрсам, кўнглим равшан тортади.

Эллик йиллик илмий-педагогик фаолиятим давомида олий ўқув юртларида ёш авлодга таълим-тарбия бериш билан бир қаторда ҳазрат Алишер Навоийнинг асарларини тадқиқ этиш билан шуғулландим ва шу нарсага амин бўлдимки, Навоийни фақат руҳи ҳур, тафаккури озод инсонгина тўлиқ тушуниб, англай олади. Шу сабабли истиқлолдан кейингина ҳазрат Навоийни бор бўй-бастича ўрганиш имкони яратилди, бу ижод айнан бизнинг кунларга келиб ҳақиқий қадр-қимматини топди, десак айни ҳақиқатни айтган бўламиз.

Алишер Навоийнинг буюклиги шундаки, унинг асарлари Искандарнинг жаҳоннамо кўзгуси янглиғ борлиқнинг барча сиру синоатларини ўзида мужассам этган. Ҳаётнинг барча гўзалликлари ва мураккабликларининг шеърий ифодаси бўлмиш бу байтларда ҳар бир киши ўз

ҳоли ва кайфиятига яраша жавоб олади, куч-қувватга тўлади. Энг ажабланарлиси, асрлар давомида халқимизнинг кўнгил мулкига айланган бу сатрлар энг замонавий, миллатнинг кундалик ҳаётидаги янги-янги жумбоқларга ечим, энг қайғули ҳолатларда тасалли, шодлик пайтида самимий шерикнинг дўстона хайрихоҳлиги бўлиб жаранглайверади. Бу ҳикматлар бир кунлик ёинки бир йиллик эмас, балки бутун умр ақл эгаси учун ҳаётий дастуруламал бўлиб хизмат қилиши лозимлигини қайта-қайта англаган ҳолда, шундай улуғ зот айнан ўзбегимнинг пешонасини ярқиратганига шукуроналар келтираман.

Сўнгги беш асрлик тарихимизга назар ташлайдиган бўлсак, ҳазрат Навоий асарлари ҳамиша тинчлик ва эзгулик элчиси сифатида жуда кўп хунрезликларнинг олдини олгани, ҳақгўй ва ҳақпарвар инсонларнинг сўнгги паноҳи бўлгани, жаҳолат ва истибдодга қарши сўнгги маърифий қурол бўлиб хизмат қилганига гувоҳ бўламиз. Хусайн Бойқаронинг ўғли Султон Бадиуззамон Рум султонидан шайбонийларга қарши курашишда мадад ҳамда сиёсий бошпана сўраганида ўртадаги муносабатларни яхшилаш учун Алишер Навоий девонини совға қилади; Эрон шоҳи Россиянинг жосусликда айбланиб қатл этилган элчиси, ёзувчи Грибоедовнинг қонпулига бошқа қимматбаҳо совға-саломлар қатори Навоийнинг мухлислари томонидан тузилган “Илк девон”ни юбориб, Россия ва Эрон ўртасида муқаррар бўлиб турган урушнинг олдини олади; сиёсий мустақилликдан мосуво бўлган Хоразм хони Муҳаммад Раҳимхон Феруз Россиядан келтирган босмаҳонасида безавол “Хамса”ни босиб чиқаради... Бундай мисолларни тарихнинг деярли ҳар бир саҳифасидан топиш мумкин. Бу далилларни ўқиган киши “Анинг фатҳиға бир девон юбордим” ёхуд “Темур тиғи етмаган жойни, Қалам билан олди Алишер” деган сатрлар шунчаки фахрия эмас, балки воқеликнинг айни ўзи эканига инонади.

Алишер Навоийнинг бунёдкорлик ишлари ҳақида жуда кўп ва ҳўб ёзилган. Унинг номи тилларга дoston бўлиши, халқ орасида афсонавий қаҳрамонга айланиши сабабларини мана шу ердан излаш керак, деб ўйлайман. Тарихда адолатли подшоҳлар кўп ўтган, аммо фақат Анушеровон Одилнинг номи афсоналарга йўғрилган. Саховатли инсонлар ҳамма давру замонда кўп, аммо фақат Ҳотам Тойнинг номи сахийлик тимсоли ўлароқ ривоятларнинг бош қаҳрамонига айланган. Худди шу каби истеъдодли шоирлар ва донишманд вазирларнинг ичидан фақат Алишер Навоий туркий халқлар афсона ва ривоятларининг қаҳрамони сифатида зухур этилди. Халқ ўз идеали, орзу ва армонлари, истак ва хоҳишларини энг севимли шоирининг сиймосида мужассам этди.

Навоийнинг номи афсоналарга йўғрилганига бир неча сабаблар бор: энг аввало, унинг ижодий фаолияти ақл бовар қилмас даражада ҳайрат уйғотади. Алишер Навоийгача бўлган даврда мусулмон Шарқда икки асосий тил – араб ва форс тилларида жаҳон адабий хазинасини бойитадиган кўп асрлик мумтоз адабиёт мавжуд эди. Айниқса, минтақада яшаб ижод қилган Рудакий, Фирдавсий, Низомий, Санойи, Румий, Амир Хусрав, Ҳофиз Шерозий, Анварий каби йирик шоирларни дунёга берган форс адабиёти гуллаб-яшнаётган бир даврда туркий тилда ушбу сўз даҳолари бунёд этган гўзал адабиётга тенг кела оладиган асарлар ярата олиш вазифасини мукамал тарзда амалга ошириш катта заҳмат ва жасорат талаб қиларди. Таъбир жоиз бўлса, Алишер Навоий бир ўзи жаҳон мумтоз адабиёти андозаларига мос келадиган яхлит бир адабиёт яратди. Агар ўзбек тилида Алишер Навойдан бошқа ҳеч ким қалам тебратмаганида ҳам биз ўзбек халқини мумтоз адабиёт соҳиби бўлган бахтли халқлар қаторида тилга олишимиз мумкин эди. Шу сабабдан Алишер Навоий ижодига муносабат мукамал бир адабиётга муносабат бўлиши керак.

МУКАММАЛ БИР АДАБИЁТГА МУНОСАБАТ

Ғазалнавислик бобида Шайх Саъдий ва Хўжа Ҳофиз, Амир Хусрав ва Мавлоно Жомий ижодига тенг қалам тебратган, “Хамса”си билан муаззам эпик бешликни яратган, диний ва илмий асарлари билан ўзбек насрининг тамал тошини қўйган ва энг муҳими – ўзбек халқининг бадий оламини жаҳон бадий тафаккурининг ажралмас мулкига айлантирган Навоийнинг ижодини бекорга тубсиз бир уммон ё қўл етмас бир чўққига қиёслашмайди. Бир ўзи беш асрлик шонли тарихга эга бўлган форсий адабиёт билан тенглаша оладиган асарлар ёзган, бақамти ривожланиб келаётган форсий ва арабий адабиётлар қатори учинчи кучли ирмоқ – туркий тилдаги миллий адабиётнинг кўзини очтирган Навоий том маънода барча туркий халқларнинг маънавий яловбардори, миллий маънавиятимиз қуёшидир.

Алишер Навоий ўзбек мумтоз адабиётининг асосчиси сифатида бошқа туркий халқларнинг миллий адабиёти учун маёқ сифатида ҳам хизмат қилди. Таъбир жоиз бўлса, тўқсон икки элатли туркийлар ўз тилларида адабий дурдоналарни яратишда, албатта, Алишер Навоий ижодига таяниб иш тутганлар. Озар, татар, бошқирд, қозоқ, турк, қирғиз... қайси бир шоир ё адибнинг туркий тилда ёзилган ижодига назар солмасак, Навоий асарларининг нуридан баҳраманд бўлганига гувоҳ бўламиз.

Инсоннинг ахлоқий фазилатлари ҳамиша Шарқ шоирларининг диққат марказида бўлиб келган. Адабиёт сўзининг “адаб” сўзидан пайдо бўлгани ҳам буни кўрсатиб турибди. Мусулмон Шарқда етишган қайси бир шоир ижодини олиб кўрманг, унда панд-насиҳат оҳангидаги асарларга дуч келамиз.

Навоий инсонни барча махлуқотларнинг афзали, шарифи деб таърифлаб, шуни ҳам уқтирадики, одам ўзига муносиб яхши ишлар билан шуғулланиши, ўз номини ёмон, тубан хулқ-атвор билан булғамаслиги керак. Ҳасад-ҳирс, пасткашлик каби хислатлардан ҳазар этмоқ лозим.

Одамнинг мартабаси унинг ақли, шахсий қобилият ҳиммати – ҳамиятига, иродасига қараб кўтарилиши керак. Бундай инсонсеварлик ғоялари билан суғорилган, инсонни севиш, шарафлашни тарғиб этувчи сатрлар “Ҳайрат ул-аброр” да ҳам кўп учрайди. Чунончи:

*Борчасини гарчи латиф айладинг,
Борчадин инсонни шариф айладинг.*

Улуғ ўзбек шоири инсонга, биринчи навбатда, ҳаётдаги фаолияти, кирду корига қараб баҳо берган. Инсон жамиятга наф келтириш, фойдали ишлар билан қадрли, фазилатли. Бошқаларга зиён етказадиган, жамият тинчлиги, осойишталигини бузадиган сийрати суратига тўғри келмайдиган кимсалар чин инсон эмас.

Навоий ўзгалар ғамида юрадиган, ҳиммати баланд, ҳожатбарор, адолатпаноҳ инсонларни шарафлайди. Инсон аллақандай мавҳум тушунча эмас. Инсон ўз касбу кори, жамиятда эгаллаган мавқеи билан конкрет шахсдир. Агар ўрта асрларда яшаган кишиларни назарда тутсак, бу деҳқонлар, ҳунармандлар, олимлар, ижодкорлар, амирлар, шоҳлар, савдогарлар ва ҳоказодан иборат. Навоий бу тоифаларнинг ҳаммасини “Маҳбуб ул-қулуб” асарида бирма-бир таърифлаган, аммо ҳар бир гуруҳнинг ҳам яхши-ёмони борлигини кўрсатган. Улуғ шоир шунинг учун адолатли ва золим шоҳ, ростгўй ва риёкор шайх, карамли (саховатли) ва хасис одам, одобли ва беадаб киши, олим ва жоҳиллар хусусида ёзади, уларнинг инсоният жамияти учун фойда ёки зарарини кўрсатиб ўтади.

ИЖОД ВА ИСТЕЪДОДНИНГ КАЛИТИ

Инсонни ҳайвондан ажратиб турган сифатлардан бири – бу унинг нутқи, тили. Аммо шоир сўзга кенг маънода қарайди: сўз – алоқа воситаси бўлмиш тил, сўз – дунёни англаш воситаси, ақлнинг иродаси, сўз-маънавий-бадий етуклик, фаросат, заковат белгиси. Инсоннинг тили мўъжизалар яратишга қодир, у барча бунёдкорликлар, ижод ва истеъдоднинг калити.

Ақл, билим сўз орқали ўз қудратини намоён қилади. Ақл – инсоннинг буюк қудрати, хазинаси, аммо бу хазинанинг калити тил, нутқидир. Навоий сўзни илоҳий неъмат, мутлақ руҳнинг файзи, деб таъриф этади. Сўз кишининг дилига ғулғула солади, бардамлик бағишлайди, ҳаётга муҳаббатни оширади. Ишқ розининг изхори, кўнгилдаги яширин сирлар, буюк ҳикматлар ҳам сўз воситасида дунё юзини кўради, ажиб ҳис-туйғуларни уйғотади. Бас, сўз инсон беағи, камолоти нишонани экан, бошқа ҳамма нарсадан уни азиз ва мукаррам тутиш керак. Бадиий сўзнинг қадрини кўтариш лозим. Шоир худди хазинани эҳтиётлаб сарфлаш қандай фойдали бўлса, сўзни ўз ўрнида эҳтиёт қилиб қўллаш, бўлар-бўлмасга сўзламасликни маслаҳат беради. Шоир беҳуда гапириш кишининг обрўсини тўкади, бевурд қилиб кўяди, дейди. Шунинг учун сўзни ҳам маънодор қилиб сўзлашга интилиш яхши.

Алишер Навоий “Ҳайрат ул-аброр” асарининг ўн тўртинчи бобида сўзнинг икки хусусияти – яхшилик ва ёмонликка хизмат қилишини таъкидлаган. Сўз ўликни турғизиши ҳам, тирик одамни ўлдириши ҳам мумкин. Шоҳнинг бир оғиз сўзи зулмни авж олдира олади ёки адолатни барқарор этади.

Шундай қилиб, улуғ шоир наздида ахлоқий нуқсонларнинг ҳаммаси бирдай зарарли ва улар бири иккинчисини етаклаб, одамни нафси палид домига тортади, ёмонлик ёмонликни тўлдиради. Ваҳоланки, инсон зоти шарифдир ва бу хислатларнинг бирортаси ҳам унинг юсак номига муносиб эмас. Инсон нафсининг ёвуз қутқуларини енгиб, ички жасорати билан ўз-ўзини енгиши ва маънавий камолот сари интилиб, умрини эзгу-хайр ишларига сарфлаши керак.

“Нафс” истилоҳи тасаввуфда асосий ўрин эгаллайди. Нажмиддин Комилов, “Тасаввуф аҳли барча фалокатлар, ёмонликларнинг бош сабабчиси, инсонни бузадиган асосий нуқс сифатида нафсни кўрсатадилар ва нафсга қарши уруш эълон қилганлар”, деб ёзади. Дарҳақиқат, шундай. Улуғ шайхлардан бирига тасаввуф нима, деб савол берганларида, “Тасаввуф – шайтоний нафсни енгмоқ”, деб жавоб берган экан. Шундай бўлгандан кейин, турган гапки, тасаввуфни ўз ижодларининг бош ғоясига айлантирган мутафаккир шоирлар нафсга нисбатан салбий муносабатда бўлганлар. Алишер Навоий инсоннинг салбий хислатлари – майпарастлик, манманлик, золимлик ҳақида ёзар экан, булар нафс белгилари эканини унутмайди. Буларнинг ҳаммаси камолот йўлидаги ғовлардир. Навоий назарида нафс – инсоннинг энг қаттол душмани, нафсини енгган одам мардлар сафига кира олади. У дейди:

*Бўлуб нафсингга тобеъ, банд этарсен тушса душманни,
Санга йўқ нафсдек душман, қила олсанг ани қил банд.*

Алишер Навоий инсонни тарбиялаш масаласига кўп эътибор берганлар. Маънавий-ахлоқий етук инсон, улар назарида, доно, карам-саховатли, ҳалим-одобли, хушсухан, мард, вафоли бўлиши керак. Шоир илмни ҳаёт чироғи, инсонни ҳайвондан ажратадиган асосий сифат, деб кўрсатади. Илм орқали одам дунёни ва ўзини танийди, мустақил фикрлай бошлайди, касбу кор эгаси бўлади, хунар ўрганади, яхши-ёмонни ажратади. Илм шахсий бойлик орттириш, жоҳ – мансаб воситасига айланмаслиги керак. Билими билан мақтаниш, худбинлик, манманлик сифати эмас, аксинча, жоҳилнинг иши. Жоҳил, одатда, ўзидан ҳам, дунёдан ҳам беҳабар бўлади.

Илму фан ривожига эътибор қаратилмаган, фитна-фасод авж олган, нодон, нотавон шахслар ҳар хил мансабларни эгаллаб, ўзларини ҳакиму доно қилиб кўрсатиб, кеккайиб юрган ўша замонларда бу аччиқ танқиднинг ижтимоий аҳамияти катта эди.

Илм олишнинг қийинлиги, олимларнинг вазифаси, бурчи ҳақида батафсил ёзар экан, бундай дейди:

*Илмни ким воситаи жоҳ этар,
Ўзинию халқини гумроҳ этар.*

Шуниси характерлики, Навоий ўз даврида илм аҳлининг хорлиги, бенаво аҳволда кун кўришини очиқ ёзган. Уни шоир мадраса муллаваччалари мисолида тасвирлайди. Лекин, дейди у, илм олиш қийинчилигидан кўрққан одам олим бўлолмайди, бу йўлда машаққат чекканга доғиш ҳазинасининг эшиклари очилади.

Алишер Навоий асарларида инсоннинг яна кўп сифатлари таърифланган, чунончи нафсу ҳаводан воз кечиш, қаноатнинг фазилати, камтарлик, хуштавозе бўлиш, омонатга хиёнат қилмаслик, диёнат-инсоф юзасидан иш кўриш каби ажиб инсоний хислатлар хусусида ўткир фикрлар баён этилган.

Шунингдек, лирик шеърларида ҳам инсоний фазилатларни берилиб тараннум этган, ёмон хулқ-атворни, ўша давр наздида номақбул ҳисобланган ишларни қоралаб, ўқувчининг нафратини кўзғатиш, одамийлик субутларини жорий этишга интиланган. Жамиятда яхши одамларни эъзозлаш, уларнинг ақли, билими, иродасини жамият учун фойдали ишларга сарфлаш жуда муҳим. Яхшилар қадрланган жойда яхшилик кўпаяди, ёмонларнинг фаолияти камайиб, халқи эркин нафас ола бошлайди, ҳалол меҳнат орқасидан кун кўрадиган одамларнинг орзу-

лари ушала бошлайди. Бу эса илм-маданиятнинг, маънавий оламнинг гуллашига заминдир.

Ҳазрат Навоий ҳайкалининг айвонида қуйидаги байт турли тилларда нақшланган: “Олам аҳли, билингизким, иш эмас душманлиғ, Ёр ўлунг бир-бирингизгаким, эрур ёрлиғ иш”.

Бу ҳикмат ҳеч қачон эскирмайди. Айниқса, сўнгги йилларда Ўзбекистон ташқи сиёсат бобида қарашларини буткул янгилаб, барча мамлакатлар, энг аввало яқин қардош мамлакатлар билан дўстона алоқаларини тиклаши улуғ Навоийнинг васиятига амал қилишнинг ёрқин ифодасидир. Илло, ҳазрат Навоийнинг руҳини шод этган зотлар ҳеч қачон кам бўлмагай!

Маҳмуд ТОИР,
Ўзбекистон халқ шоири

АДИБЛАР ХИЁБОНИ – МАЪРИФАТ БЎСТОНИ

Шу фикрни комил ишонч билан айтгим келади, бугун Ўзбекистон ижодкорлари кўраётган эътибор, Президентимиз томонидан қилинаётган юсак ғамхўрлик, айни пайтда қалам соҳиблари дилдан кечаётган ифтихору сурурнинг ниҳояси йўқ. Баралла айтганда, бундай саодат, бундай қувонч дунёнинг бошқа мамлакатларидаги ижодкорларга насиб этмаган!

Тўғри, жаҳонда ҳар бир халқнинг ўз адабиёти ва маданиятини бамисоли кўзгудек акс эттирадиган боғлар, музейлар, кутубхоналар, санъат муассасалари бор. Лекин айнан Адиблар хиёбони каби мамлакат пойтахтининг қоқ марказида, сўлим бир гўшада, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг улуғвор биносига туташ жойлашган, тобора замонавий шаҳарга айланиб бораётган кўркам Тошкентнинг меъморий қиёфасига уйғунлашиб кетган маскан биз учун бетакрор, ўхшаши йўқ, ардоқли маскандир. Шу маънода, бу хиёбонни ўзига хос, ноёб ва бемисл даргоҳ каби сифатлар билан таърифлаш мумкин. Бу ерда боғ сайрига келганларга гўё ўйчан ва самимият билан боқиб турган ҳар бир ёдгорлик адабиётимиз тарихида алоҳида воқеа бўлган, ёрқин из қолдирган табаррук сиймолар қиёфасини акс эттиради. Яхшилаб назар солсангиз, тинглаб кўрсангиз, ҳар бир монументал обида ўзининг бадий-фалсафий жиҳати билан бирга, буюк тарихимиз, адабиёт ва маънавиятимиз ҳақида, қудратли миллий руҳимиз тўғрисида ҳикоя қилади.

Чинакам адабиёт аслида асрлар оша одамзод қалбида бадий сўз, ҳаётбахш фикр, ҳикмат, гўёки ёғду бўлиб яшайди. Ҳазрат Навоийдек буюк ижодкори бўлган миллатга ато этилган назар қанчалар улуғвор, қанчалар шукуҳли эканига башарият беш юз йилдирки, гувоҳ, шоҳид! Ҳазратдан сўнг яна ўнлаб улуғ шоирлар, мутафаккирлар бизнинг заминдан етишиб чиқиб, кўкларга бўйлади, ўз исмини, асарларини адабиётнинг олтин хазинасига муҳр этди.

Маълумки, ҳар бир халқнинг маънавий қиёфаси, аввало, унинг адабиёти, бадий, илмий, сиёсий тафаккури билан ўлчанади. Қалби ақлдан

озиқланган, меҳрдан тобланган, иймондан офтобланган, ўзию сўзи бир инсоннинг чеҳраси нурланиб туради. Бундай истеъдод соҳибларининг нафақат халқига, балки дунё афғор оммасига айтадиган фикри бўлади. Шунинг учун ҳам Алишер Навоий ижод оламида башарият даҳоси дейилади. Улуғ шоиримизга юксак ҳурмат ва эҳтиромимизни сақлаган ҳолда бир жиҳатни ҳам айтишимиз лозим, албатта. Шукурким, Навоийдан олдин ҳам, кейин ҳам фидойилик билан яшаб ўтган, завқу шавқ билан қалам тебратган, Шарқ мумтоз адабиёти ҳамда замонавий ўзбек адабиёти ривожига, шон-шухрати учун муносиб ҳисса қўшган улуғ аждодларимиз, дилбар шоиру адибларимиз бор. Шубҳасиз, улар билан ҳам фахрланамиз. Инчунун, Президентимиз Адиблар хиёбонида, Алишер Навоий ва бошқа улуғ адибларимиз ҳайкаллари қошида туриб, адабиётимиз истиқболи учун куюниб айтган гаплари, илгари сурган фикр ва таклифлари ўзини миллат камолига дахлдор билган барча қалам аҳли учун дастуриламал бўлиб хизмат қилади.

Бу мўътабар масканга “Адиблар хиёбони” деб ном берилганининг ўзи жуда чуқур ҳаётий, илмий-фалсафий асосларга, маъно-мазмунга эга. Бугун давлатимиз раҳбари томонидан бу жойни маърифат, маданият марказига айлантириш бўйича муҳим ташаббуслар, катта лойиҳалар илгари сурилаётгани эса хиёбонни ташкил этиш пировардида янада улкан мақсад ва вазифалар борлигини ҳам англатади. Афсуски, биз масаланинг айни шу жиҳатларига кўпинча эътибор бермасдик...

Бир сўз билан айтганда, Адиблар хиёбони юртдошларимиз, хусусан, ёшлар шунчаки келиб айланиб, томоша қилиб кетадиган жой бўлиб қолмаслиги керак. У ўзининг номига ҳар томонлама мос равишда, бой адабиётимиз ва маданиятимизни, бадиий сўз усталари бўлган азиз устозларимиз меросини тарғиб этадиган, эл-юртимизнинг маърифий савиясини оширишга хизмат қиладиган муқаддас гўшага айланиши лозим.

Президентимиз ёшларимиз қалбига адабиёт кириб бориши керак, деган фикрни алоҳида таъкидладилар. Чунки адабиёт – бу истеъдод меваси. Юрагига адабиёт кирган инсон меҳр-оқибатли, муҳаббатли бўлади. Миллати, ўзлиги, тарихи ҳақида тасаввурга эга бўлади.

Адиблар хиёбонида ҳайкали қўйилган ҳар бир аллома том маънода миллатпарвар, ватанпарвар шахслар бўлган. Улар адабиёт оламида ўз мактабини яратган инсонлардир. Асарларида Ватанни қандай севишни, миллатни қандай ардоқлашни, она тилни қандай асрашни ўргатиб кетганлар. Яратганнинг қудратини кўрингки, осмондан тушаётган ёмғир томчилари, қор зарралари бир-бирини такрорламас экан. Ер юзида

етти миллиарддан зиёд аҳоли бор. Аммо ҳар бир инсоннинг бармоқ излари ҳам бир-бирини такрорламайди. Худди шундай – хиёбондаги ҳар бир ҳайкал соҳибининг чеҳрасига боқар экансиз, хаёлан уларнинг қалб оламини тасаввур қиласиз. Ҳар бирининг ўз сўзи, ўз қадри, ўз ўрни бор. Адиблар анжуманида Навоидан кейинги энг муҳтарам сиймо – Заҳриддин Муҳаммад Бобур ҳамон ушбу байтини шивирлаб тургандек:

*Ҳар вақтеки, ўқигайсан сўзимни,
Сўзимни ўқиб, соғингайсан ўзимни.*

Адиблар хиёбонини биз соғинч маскани, маърифат чамани, миллат адабиёти дарсхонаси, десак тўғри бўлади. Бу таърифдан чеҳрамиз ёришади. Дил-дилдан ифтихор туямиз. Халқимиз олдидаги ҳам фарзандлик, ҳам ижодкорлик масъулиятини чуқурроқ англаймиз. Халқимиз эса ҳалолликни барчасидан устун қўйган, ҳалол меҳнат билан топилган бурда нонни ҳам қадрлаган. Қолаверса, ҳалол инсонлар вақт синовидан, ҳаёт имтиҳонидан ёруғ юз билан ўтганлар.

Бизнинг фидойи адибларимиз пойтахтнинг сўлим гўшасидаги ўз хиёбонларида ҳазрат Навоий, Бобур ва Огаҳийдек мумтоз мутафаккирлардан сабоқ олаётгандек, улар билан суҳбат кураётгандек, ўзлари эса миллатимиз ёшларига адабиёт дарсидан, одамийлик зийнатидан дарс ўтаётгандек... Бу қутлуғ даргоҳга келган қаламкашми ёки катта ижодкорми – албатта, тугал фикр билан, янги ижодий ғоялар билан қайтади.

Азиз ватандош, келинг, Адиблар хиёбони сизга мунтазир. Кўринг, тафаккурингизни уйғотинг, миллат зиёлиларига кўрсатилаётган эҳтиромдан ифтихор қилинг, энг асосийси, ўзингизни имтиҳон қилинг, ўзингизни янги марралар сари илҳомлантинг!

*Адабиёт кўнгилининг кўзидаги кўзгудир,
Адабиёт ҳар ҳарфин нияти хуш, эзгудир.
У инсоний муҳаббат, энг покиза туйғудир,
Ким учун у дил дарди, кимлар учун тил шони,
Шу шон билан юз очди Адиблар хиёбони.*

*Оқил қалам соҳиби сўзида саодатманд,
Турк қавми Навоийнинг изида саодатманд,
Аҳли ўзбек азалдан ўзи-да, саодатманд,
Оламни чорлар бу кун адабиёт бўстони,
Ифтихор нурун сочди Адиблар хиёбони.
Ҳар адиб умри асли сўз билан чироқланган,
Ҳар адиб умри асли сўз билан ардоқланган,*

*Қалб ичра меҳр отлиқ кўз билан чироқланган,
Қодирий ҳам Авлоний, қайтди Фурқат, Чўлпони,
Уларга тўрин очди Адиблар хиёбони.*

*Кун келди пора бўлди, ёлғон, тухмат ниқоби,
Кўнгилларни уйғотди ҳақиқатнинг хитоби,
Адибларнинг бошида абадият офтоби,
Шул зиёдан порлагай Ўзбекистон осмони,
Қалбларга қўрин сочди Адиблар хиёбони.*

Минҳожиддин МИРЗО,
*Республика Маънавият ва маърифат маркази раҳбари,
 Ўзбекистонда хизмат кўрсатган журналист*

ФАСОҲАТ ГУЛШАНИ

Тарихий манбаларда қайд этилишича Алишер Навоий истиқомат қилган уй “Унсия” деб аталиб, ўз даврида чин дўстлар, ижод аҳли, устоз ва шогирдлар учун дилбар суҳбатлар ошени, эзгулик, хайру эҳсон ҳамда илм-маърифат маскани бўлган. Аҳли толиблар камолоти учун у зот бунёд этган мадрасалардан бири “Ихлосия” деб юритилган. Ҳазрат мангу кўним топган Мусалло майдони эса эзгу ниятлар, хайрли дуолар қилинадиган пок кўнгиллар саждагоҳи сифатида маълум ва машҳурдир.

Буюк бобокалонимиз номлари билан аталгувчи Миллий боғимиз ичра, ҳазрат сиймоси нур таратиб турган муаззам гўшада бунёд этилган “Адиблар хиёбони” билан Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг янги оқ ва кўркам биносига боқиб фахр ва шукуроналикда кўнгилдан эзгу ниятлар ўтди.

*Бу гўшаким, дил баҳр олар, муанбар зиёратгоҳ бўлгай,
 Соҳибким ҳазрат Навоий, демакким, саодатгоҳ бўлгай,
 Мисли “Мусалло”дек аҳли кўнгилга саждагоҳ бўлгай,
 Бунга пок қалб-ла келганлар анга ўзи гувоҳ бўлгай.*

*Ишқ аҳли-чун ғам найсонин тўсгувчи бир шамсиядек,
 Ихтиёр этган кўнгилга интизор “Ихлосия”дек,
 Ҳазрат дўстларга дастурхон ёзган қутлуғ “Унсия”дек,
 Ҳар ниҳолга сояйи сарв мисол ошён, паноҳ бўлгай.*

*Бул Адиблар хиёбони, кўринг, қандай нурхонадур,
 Мудом баҳор яшнаб турган, боғи эрам, гулхонадур,
 Айвонида Ҳазрат дуо қилиб турган пирхонадур,
 Пок кўнгиллар нур сочгувчи мунаввар сайлгоҳ бўлгай.*

*Сўз мулкининг даврони бу, ким келмиш ёр жаннат анга,
 Бу боғ аро маъни гули сочар нури талғат анга,*

*Ҳазрат ўзи шеър айтмак-чун бергувсидир навбат анга,
Бунда гаҳи Фарҳод, гаҳи ошиқ Мажнун ҳамроҳ бўлгай.*

*Бу бўстон бир улуғ қалбдан, мўътабар бир эҳсон бўлмиш,
Айтинг, бундай иноятлар аҳли дилга қачон бўлмиш,
Кўнгил учун юксак мақом, даражоту инъом бўлмиш,
Ҳақ илтифот этгувчи бир муаззам хайргоҳ бўлгай.*

*Келинг, камолот касб этган, маъвойи лутф зотлар, келинг,
Ишқ ила қалби мунаввар, комрону дилшодлар келинг,
Марғуб кўнгил ғунчасидек, умиди ободлар келинг,
Очилмоқ вақтин ўтказманг, гулламаслик гуноҳ бўлгай.*

*Ахир Ҳазрат ул марҳамат нигоҳи-ла боқиб турар,
Бир иноят гулистони ҳар бир қалбни ёқиб турар,
Ботин ичра сўз уммони мисли қондек оқиб турар,
Бунда ашъор айтган дилга булбуллар хайрихоҳ бўлгай.*

*Давр низомин адл этган зот азмин Ҳақ ҳам қўллагай,
Даврон эли дуосига монанди ижобат йўллагай,
Кўнгилларда сўз гулласа, жисму жон, Ватан гуллагай,
Одабий орзуманд элга бу жой бир саждагоҳ бўлгай!*

Хуршид ДЎСТМУҲАММАД,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган
маданият ходими, ёзувчи

МАЪНАВИЯТ ХИЁБОНИ

Хушхабар. Телефон мусиқасини чалди. Уни қулоққа тутдим. Умр бўйи журналистлик заҳматини чеккан, Қорақалпоғистон Республикасида хизмат кўрсатган журналист Саъдулла ота Хўжаниёзов.

Салом-алиқдан сўнг:

– Телевизорда Адиблар хиёбонини кўрдим. Қанотим бўлса, ҳозироқ Тошкентга учиб борардим, боғни қадам-бақадам сайр қилардим! Хўп ажойиб маскан бўлибди!

Кекса ҳамкасбимизнинг ҳаяжонли ва эҳтиросларга тўла сўзлари илҳом бағишлади.

Дарҳақиқат, юртимизда тинчлик-хотиржамлик бўлса, ҳар ким ўз жойида, касб-корида қўлидан келган хизматини адо этса, халқимиз озмунча бунёдкорлик ишларига қодирми?! Маблағ етарли, қурилиш моллари-анжомлари бадастир, бинокорларимизнинг ғайратига, дидига гап йўқ, энг муҳими, ният яхши, ният улуғ, демак, битмайдиган иш йўқ. Меъморлар, муҳандислар, ҳайкалтарошлар, дизайн усталари, бинокорлар... бугун бу борада миллий салоҳиятимиз истаганча ижодий маҳорат намойиш этишга қодир.

Яна қандай пайтда эканини айтмайсизми?! Дунё кўзга кўринмас, қўлга тушмас балои офат билан курашаётган, барча саъй-ҳаракатлар тождор касофатнинг пайини қирқишга қаратилган, Ўзбекистон ҳам ўша ҳаракатлардан четда қолмаётган айни кунларда бу каби хиёбонлар, қадамжолар бунёд этилаётгани кишиларимизнинг матонатидан, яратувчиликка бўлган иштиёқидан, ишчанлигидан далолат беради.

Яхлитлик. Хиёбонни айланар экансиз, унинг аввалги қиёфаси хотиранингизда гавдаланади ва беихтиёр икки хил манзарани қиёслай бошлаганингизни сезмай қоласиз. Дастлабки ҳолатда ҳазрат Алишер Навоий ёдгорлиги боққа нисбатан деярли орқа ўгириб турганди, боғ қўйнида қад ростлаган бир неча адибларга қўйилган ҳайкаллар эса турли ҳолатда тарқоқ жойлаштирилган эди. Ҳозирги ечимда эса Алишер Навоий ўзининг шеърят чўққисидан туриб, боғнинг ҳар қаричини муборак

нигоҳлари билан қамраб олган. Йигирмадан ортиб бораётган ҳайкалнинг ҳар бири ўз турган жойидан Ҳазрат томонга кўз тиккан!

Шеърятимиз султонининг ҳар сўзи, ҳар лутфини жон қулоқлари билан тингламоқдалар! Шу тариқа ҳозирги ечимда яхлитлик пайдо бўлган. Адабиёт тили билан айтганда, композицион бутунлик хиёбонни ҳам шаклан, ҳам мазмунан бойитган. Мазкур бутунлик миллий бадий ижоднинг яхлит жараён сифатидаги мавжудлиги тимсолига айланган.

Ҳайкалтарошлик. Адаб дунёсининг ҳар бир сиймоси ўзича бир олам! Ҳар бир ижод аҳлининг турмуш тарзи, дунёқараши, мезонлари, услуби, хати... қисмати ўзгача. Ҳайкалтарошларимиз ана шу ўзига хосликларни сақлаб қолишга ҳаракат қилган. Қисқа муддатларда қад ростлаган ҳайкалларнинг шакл-шамойили, топилган ечимлари, қиёфалар миллий ҳайкалтарошлик санъатимиз майдонида ижодий изланишлар қизғин давом этаётганидан, яъни жараён ҳаракатда эканидан далолат бериб турибди.

Муҳит. Бадий ижод, аввало, руҳий-ботиний ҳодиса эканини ҳеч ким инкор этмайди, албатта. Шу билан бирга, у соғлом ташқи муҳитга ҳам кўп жиҳатдан боғлиқ. Хусусан, адабиёт даргоҳига энди-энди одим ташлаб кириб келаётган ёш ижодкорлар учун ғоятда зарур. Ватанимиз Ёзувчилар уюшмасининг муҳташам биноси қад ростлаган, унинг нурли хона ва заллари қўлига қалам тутган ижодкорларга ҳамиша мунтазир. Мушоира ўтказасизми, учрашувлар ташкил этасизми, давра суҳбатлари бўладими, тақдироту ҳоказо тадбирларми, марҳамат, ижодий кайфият бахш этувчи барча шарт-шароит муҳайё.

Уюшма саройи мантиқан Адиблар хиёбонига тутшиб кетмоқда. Демак, муҳит очиқ осмон остида давом этади. Чаппар уриб очилган гуллар, Ҳамид Олимжон куйлаганидек, кўм-кўк, кўм-кўк майсазорлар, соясалқин йўлка ва майдончалар ижодкорлар хизматига шай.

Миқёс. Адиблар хиёбонида меъморчилик санъатининг имкониятлари кўзга ташланади. Қаранг, жилд-жилд китоблар бағрига сиғмаган ўзбек адабиётининг муаззам тарихи “кафт”дек майдонда мужассам. Алишер Навоидан тортиб, то XX аср бошларига қадар яшаб, ижод қилган шоиру адибларимиз – Бобур, Фурқат, Муқимий, Бердақ сиймосига юзма-юз келасиз. Ўтган асрнинг аввалида – эндиликда биз учун мозийга айланган энг мураккаб ва мудҳиш замонларда ижод “дастгоҳи”ни азиз билган мунаввар сиймоларимиз – Абдулла Қодирий, Бехбудий, Чўлпон, Абдулла Авлоний, улардан кейинги авлод вакиллари – Ҳамид Олимжон, Зулфия, Ойбек, Ғафур Ғулом, Қаҳҳор, сўнгра Эркин Воҳидов, Озод Шарафиддинов, Абдулла Орипов, яна бир қанотда Тўлепберген Қаипбергенов, Иброҳим Юсупов, то Муҳаммад Юсуф ва Александр Файнбергга

қадар адабиётимиз дарғаларининг сиймолари бир асрлик адабиётимиз солномасини ёдга солмоқдалар. Ҳар бир ёдгорлик тарихга айланган юз йилликнинг “кеча ва кундуз”лари ҳақида ҳикоя қилмоқдалар. Бадий ижод завқи, сурури ва таассуфлар бўлсинким... машаққатларидан ҳикоя қилмоқдалар бамисоли!

Янги боғнинг бағри кенг, чунончи, Машраб, Мунаввар қори, Фитрат сингари сиймоларимиз мунаввар сафдан ўзларининг муносиб ўринларини олишлари боғнинг сермазмун миқёсига миқёс қўшиши табиий.

Мазмун. Шаксиз, Адиблар хиёбони барча-барча ижодкорларнинг се-викли масканига айланади. Шоир шеър ўқиса, адиб ўйга толади, баста-кор куй басталаса, мусаввир ранг танлайди, мунаққид тадқиқ этса, кино-театр намояндалари янгидан-янги сахна кўринишларини кашф этадилар. Бу тарз ижод қайнаган гўшани мухлисларсиз тасаввур қилиб бўлмайди, албатта!

Зеро, адабиётимиз, санъатимиз, маданиятимиз мухлислари билан боғнинг файзига файз, кўркига кўрк қўшилади.

Хуррият – байроғимиз,

Адолат – ўртоғимиз,

Хурсанд бўлган чоғимиз

Мевалансун боғимиз!

Юз йил муқаддам Чўлпоннинг армонига айланган тотли орзу, мана, Адиблар хиёбонида меваланиб турибди. Бу маънавият, маърифат, тоза-риш, хуррият, адолат ва хурсандчилик-шодлик меваси ўлароқ ҳосилини тақдим этмоқда, ҳада этмоқда!

Адиблар хиёбони – маънавият хиёбонига марҳабо!

Ўрозбой АБДУРАҲМОНОВ,
Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон халқ ёзувчиси

АДИБЛАР ХИЁБОНИДАГИ ЎЙЛАР

Қўл билан тиклаб бўлмас ҳайкал қўйдим ўзимга...
Александр Пушкин

Адабиёт осмони чексиз ва беқиёс, аммо доим ҳам мусаффо бўлмаган. Юлдузлар ҳамиша ёниб, баъзан оқ булутлар орасидан қуёш чарақлаб турса, баъзан уни қора булутлар босиб, яшинлар ўраб, қор-ёмғир шалаббога айлантирган.

21 май куни Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси атрофи ва Адиблар хиёбонини кезиб, ёзувчи-шоирлар оламига саёҳат қилгандай бўлдим. Адиблар олами – адабиёт тарихи, аслида, ҳар бир адибнинг ўзи алоҳида бир тарих ва уларнинг мажмуаси халқимиз руҳини жамлаган бир мезон. Бу ерда зиёрат Навоий бободан бошланади. Буюк бобонинг серқирра ижод оламига кириб, кейин адабиётимизнинг бошқа устунларига ўтамиз ва эсимга замонамизнинг улуғларидан бири бўлган Абдулла Ориповнинг бир гапи ёдга тушади:

“Ҳа, иним, Нукусдан самолётда учиб келдингиз, ҳа... Йўл-йўлакай деразадан қараб, оқ булутлар орасидан учдингиз ва осмонларда нима кўрдингиз?”

Мен уюшмага ҳисобот беришга келганман. Довдираб қолдим. Деразадан ҳеч вақо кўринмаганди. Абдулла оға ўйчан гапини давом этди: “Биласанми, Ўрозбой, осмонга кўтарилсангиз, атрофингизда ўтган шоирлар, ёзувчилар руҳлари ҳам сиз билан бирга учиб юради. Балки улар сизга кўринмаслиги ҳам мумкин, сабаби ўртамиёна руҳлар на тепага, на пастга кетолмай 2–3 қаватда мангу айланиб юраверади. Навоий, Бердақ боболаримизнинг руҳи аллақачон 7-қаватдан ўтиб, Арши аълодан жой олган бўлади, қолганлари эса ер атрофида муаллақ кезиб юраверади...”

У пайтлари ҳукумат ҳисоботларни ўта яхши кўрарди, адибнинг ҳисоботи ёзган асарларидан иборат эканини тушунтира олмас эдик.

Ижод йўли ўта нозик йўл, у нафақат Дўрмон йўлидан иборат. Адиблар хиёбони бизларнинг муҳаббат ёшимизда “Комсомол” кўли деб атал-

миш, севишганларнинг висол онлари содир бўладиган бахт маскани эди. Ҳозир ўша бахт онларини ўғил-қизларимиз тотяпти. Адибларимизнинг тирик ҳайкаллари неварачевараларининг бахтига яшаб ўтганларини ҳис этаётгани сезилади.

Уюшмамизга янги раҳбарият келиши билан олдинги юзакиликларга чек қўйилди ва ёзувчиларнинг бевосита ижодига эътибор кучайди. Уюшманинг ичкарасидагина эмас, жамиятнинг ўзида адибнинг қадри ортапти. Адиблар хиёбонида қорақалпоқ адиблари ҳайкаллари қад кўтарди. Бердақ бобонинг дутор чалиб ўтирган бюсти Тошкентнинг Нукус кўчасида – Шимолий вокзал томонда яккаланиб қолган эди. Мана, энди Бердақ бобо иккала иниси – Ибройим Юсупов ва Тўлепберген Қаипбергеновни элтиб Адиблар хиёбонидан жой олди ва қорақалпоқ халқи фарзандларининг руҳи таскин топди.

Пойтахтнинг қоқ марказидаги маънавиятимизнинг амалий рамзи бўлмиш Адиблар хиёбони авлодларимиз руҳларини жипслаштирувчи масканга айланиб, ёшларимиз учун Ватанга содиқлик мактаби бўлса, не ажаб!?

Чунки ҳар янги авлод ҳаётга ўз овози билан келади. Адабиётга ҳар ким ўз сўқмоғи билан; биров яшиндек ёниб келади, баъзилари эса аланга чиқармасдан тутаб киради, тутаб кетаверади... Ижод тутуни еру осмонни қоплаб олмаслиги учун Адиблар хиёбони тепасида буюк Навоий бобо кузатиб турибди. Бобонинг руҳи олдида ҳавони тутатиб ёзиш уят...

Таниқли қорақалпоқ шоири Улмаббет Хўжаназаровнинг:

*“Тўзади экан, тўзади экан барида,
Тек юлдузлар қолар экан мангуга...”*

деган сатрлари эсимга тушди Адиблар хиёбонида...

Невараларимга яқинда қад кўтарган Тошкент тарихи музейи иморатига ишора қилдим. Яшил арчазор орасидан ўтиб, янгиланаётган юртимизнинг кўкариш нишони бўлмиш яшил рангларига севинган невараларим олдимда ўйноқлаб, чопқиллаб кетишди...

Чопинг, тойчоқчаларим!

23 май, 2020 йил, Дўрмон ижод боғи

Шухрат РИЗАЕВ,
*“Ўзбеккино” миллий агентлиги бош директори ўринбосари,
адабиётшунос олим*

АДАБИЁТ – ХАЛҚНИНГ ЮРАГИ

Муборак Рамазон ойининг охирларида мамлакатимиз маданий ҳаётида яна бир муҳим воқеа юз берди – шаҳри азим Тошкентимизнинг қоқ марказида, Алишер Навоий номидаги Миллий боққа туташ Адиблар хиёбонида жами 24 ҳайкал – монумент жойлашган сўлим бир сайилгоҳнинг очилиш тадбири бўлди. Авжи баҳорнинг хушҳаво насими эсиб, дов-дарахт узра қушлар чаҳ-чаҳи билан шаббода кўнгилларга ҳузур бағишлаб турган паллада Президентимиз ташриф буюриб, бир гуруҳ ижод аҳли ва олий ўқув даргоҳлари раҳбарлари билан дилкаш суҳбат қурди.

Суҳбатнинг бош мавзуси адабиёт, соҳир сўз усталари ҳаёти ва ижоди, маънавият, маърифат масалалари хусусида бўлди. “Қандай қилсакки, бадиий адабиёт, китоб, китобхонлик мамлакатнинг, айниқса, ёш авлоднинг ҳаёт мазмуни, зиёлилик манбаи ва омилига айланса, ўзбек йигит-қизининг юраги адабиёт билан тепса, қони бадиий мутолаадан жўш урса, Ватан туйғуси, миллат дарду ташвиши умру жонининг бир узвига, таркибига айланса, ўзининг Ўзбекистонга дахлдор эканидан қувонса, ифтихор туйса, “Ўлсам айрилмасман қучоқларингдан”, дея мудом кўшиқ куйласа...” Давлатимиз раҳбари назаран шу ўйларда “Адабиёт – халқнинг юраги” деган ёмби иборани бот-бот таъкидлаб айтди.

Ҳа, ижод аҳли учун, айниқса, умрини қўлида қалам тутиб, қоғозга мук тушганча ўтказадиган заҳматкашлар учун бу ибора “бахт” ҳам, “ёмби” ҳамдир.

“Бахт” экани шуки, ниҳоят, бутун бир давлатнинг раҳбари нафақат маиший ҳаётда, балки ижтимоий, сиёсий, иқтисодий турмушнинг муҳассамлиги негизида бадиий адабиёт туришини, инсоннинг руҳий қудрати-қуввати адабиёт ва санъат туфайли эканини шунчаки бадиият ишқибози сифатида эмас, балки айнан 34 (ўттиз тўрт) миллионли улкан мамлакатнинг сиёсий раҳнамоси сифатида эътироф этяпти.

“Ёмби” экани эса бугун бутун олам виртуал дунёнинг қулига айланиб, туғилмоқ, улғаймоқ, севиб-севилмоқ, оила, фарзанду набира, эва-

ралар кўриб, пиру бадавлат бўлмоқ неъматларини кўйиб, кафтдек рўёга маҳлиё бўлиб қолаётган замонда дунёда адабиёт-санъат деган мўъжиза, китоб деган мисли йўқ кашфиёт борлигини баралла айтиб, жумлаи жаҳонни шунга чорлаётгани, ўсиб келаётган наслларни шу хазинадан баҳраманд айлаб, маънан, фақатгина фикран эмас, айнан руҳан бойитишга интилаётганидадир.

Энг муҳими, уч ярим йил росмана тўляптики, адабиётга эътибор бир-икки марталик иноят ёки недандир мутаассирлик натижасидаги олий ҳиммат эмас, узлуксиз ҳалқасимон ҳаракат сифатида муттасил давом этгучи давлат ижтимоий-маънавий сиёсати сифатида бардавом бўляпти. Буни энди жамиятшунос олимларимиз илмий-амалий негиздаги доимий ўсиб бораётган жараён ўлароқ баҳолаб, босқич ва даврларга таснифлаб ўрганмоқлари тақозо этилмоқда. Дарҳақиқат, адабий сиёсат борасида ҳеч бир мафкуравий мажбуриятлар юкламай, қалам аҳлига пойтахт марказида махсус бино қуриб берилиши, аввалроқ ижодкорларнинг меҳнатини, уй-жой шароитини, ижтимоий ҳимоясини, даволаниш, дам олиш ва махсус ижод билан шуғулланиш имкониятларини яратиб бериш, китобларини чоп этиш, ёш истеъдодларни ҳар жиҳатдан қўллаб-қувватлаш каби қатор ишлар агар таснифланса, яхлит бир босқични ташкил этади.

Эндиликда эса мамлакатимизнинг адабиёт сиёсатида кейинги босқич ривожланиш жараёни таъмин этилмоқдаки, бу бевосита Адиблар хиёбонининг барпо этилиши ва унда тикланган 24 ижодкор бадий ёдгорликларининг пойтахт олий ўқув юртларига бириктирилиб, ижтимоий эгаллик муносабатлари асосида муайян адиб ҳаёти ва ижодини замонавий ёндашувлар бўйича ўрганиш, тарғиб этиш, оммалаштиришни назарда тутади.

Асли шу ёндашувнинг ўзи бадий адабиёт тарғиботида муқобили кузатилмаган ўзига хос оригинал инновацион янгилик. Бу янгиликнинг жорий этилиши, умуман, адабиётнинг ҳар қандай таълим-тарбиянинг асоси сифатида мавқеини кучайтиради, турли соҳалар бўйича профессионал тайёргарликни адабиёт негиздаги маънавий тарбия, ватанпарварлик ва миллатсеварлик тушунчалари билан уйғунлаштириб, ҳиссий-ахлоқий кўникмаларни мустаҳкамлайди. Бу янгиликнинг муваффақиятли қўлланиши мамлакатнинг ҳар томонлама баркамол кадрлар потенциали шаклланишига хизмат қилади. Пировардида биз ватанпарвар шифокор, миллатсевар ҳуқуқшунос, маънавий баркамол муҳандис, ҳимматли тадбиркор, иқтисодчи, ўқитувчи ва ҳоказо натижага эришамиз.

Нафақат муайян адиб бириктирилган олий ўқув юрти, балки мамлакатдаги барча олий таълим муассасаларига дастлабки курсларда “Ўзбек адабиёти” фанининг жорий этилиши ва бунда педагогларнинг маҳоратига кўра, ўша олийгоҳ мутахассислигига мувофиқ ёки яқин адабий-бадий мазмундаги асарларининг тизимли равишда сингдирилиши том маънодаги муваффақият гарови бўлади. Физика соҳасида Россия Фанлар академиясининг ҳақиқий аъзоси, академик Игорь Моисеев таъкидлаганидек, “Ҳар қандай фундаментал илмнинг негизида бадий адабиёт пойдевори бўлмоғи керак”. Зеро, бадий асар илк бор кўлига китоб ушлаган боланинг тасаввурини шакллантиради, унда хаёлот ва орзунини уйғотади, ўзи белгиланган соҳада ижодкорлик кайфиятига туртки беради. Шу тариқа буюк кашфиётлар, ижодий парвозлар содир бўлади. Бу эса тараққиётнинг, инсон камолотининг омили, табиат ва жамиятларни ҳаракатга келтирадиган қудрат касб этишнинг йўли. Шахслар, даҳолар шу тахлит туғилади ва биз ўшалар яшаган замонда яшаганимиз ёки ўшалар мансуб миллатга мансублигимиз, ўша замонда, ўлкада таваллуд топганимиз билан, умуман, не бир дахлдорлигимиз билан қалбда ғурур ҳис этамиз, ифтихор қиламиз.

Шу билан бирга, яна бир нарса муҳимки, адабиёт бизда нафақат бадий, балки, умуман, дидни тарбиялайди, ҳиссиёт оламини бойитади, муносабатлар маданиятини пайдо қилади. Гап-сўз, муомала, юриш-туриш, кийиниш, қўйинги, жамият ва табиатга қарашларни тиниқлаштиради, аниқлаштиради. Шунинг учун адабиёт фани ўқитилаётганда инсонда ҳиссиёт, туйғулар тарбиясига асосий эътиборни қаратмоқ шарт. Гўзаллик туйғуси, ўзга бировни ҳис қилиш, тушуниш, дилдошлик, самимиятни уйғотиши лозим.

Туйғулар тарбияси кейинги босқичда фикр ва ахлоқ тарбиясига омил бўлади, жараён табиий йўсинда юксалиб боради. Мана, халқимиз Адиблар хиёбонини барпо этиш орқали қай мақсадларга йўлланяпти. Фикри ожизимизча, бундан кўра мақбул ва манзур йўл бўлмаса керак. Шу йўл мустаҳкам эътиқодга ва эзгуликка, Ватан ва оилага бошлайдиган йўл ҳамдир.

Мамлакатимиз раҳбари билан бўлган суҳбат асносида камина яна кўп ўйларга бордим...

Қизиқ, Чўлпон “Адабиёт яшаса – миллат яшайди”, деган эди. Агар шу ҳикмат “чунки” боғловчиси қўшиб Президентимиз фикри билан боғланса, яхлит мантиқий хулоса – чўнг бир тушунча пайдо бўлади, яъни “Адабиёт яшаса, миллат яшайди, чунки адабиёт халқнинг, миллатнинг юрагидир!” Мана қарашлар вобасталигида муштарақлик кашф этган тушунча, қайд этганимиздек, “ёмби” тушунча.

Шу тушунчага улгу берган зот, ҳеч кутилмаганда, ўйчан бир “шарҳи ҳол” айтди ва кўпчиликни, шахсан каминани ҳам ғалат бир кайфиятга чорлади: “Менинг армонларим бор..”

Одатда илоҳий шоирона соме ҳолатлар кишининг ўз ички олами-ни, хотира бисотини муттасил тафтиш этмоққа чорлайверади. Ўзидан қоникмаслик, не бир бўлиб ўтган воқеалардан таассуф, норозилик, ушалмаган ниятлар, режалар инсонда армон ҳиссини уйғотади. Шу маънода армон билан яшаётган одам, муттасил фикрлаётган, не бир чорасизликка чора истаётган, қўлида чироқ тутиб, барча қоронғи пучмоқларни ёритмоққа чоғланган инсон – йўлбошчи, дарға таассуротини беради. Юрт раҳнамосидан “армонларим бор” жумласини эшитиш каминада шахсан қаршимдаги инсоннинг қалби ва фикратида кечаётган ғалаёнларни ҳис этиш туйғусини кўзғади, хаёлларга бесаранжомлик, тараддуд солиб, беихтиёр: “Ия, суҳбатдошимиз ҳар қанча олий зот, юксак рутба эгаси бўлмасин, инжа – нозик қалб, шоирона кайфият соҳиби ҳам экан-ку, асли мана бу издиҳом, ўзбаки бадий, шеърий лафз султону пешволарига эҳтиром илдизлари шундан экан-ку?!” деган фикр чақнади хаёлда. Суҳбатдошимизни теранроқ тушунишга, қалбига қулоқ тутишга, юракдаги армонларни англашга иштиёқ уйғотди. Бадий адабиётга, нафис санъатга дилдан, самимий ошуфталик, армон ҳисси, не бир маънавий қарздорлик туйғуси пировардида бутун бир миллат адабиёти равнақи учун хизмат қилишга, адабиётни, инжа туйғуларни ҳар қандай касбу кор эгасининг маънавияти асосига айлантиришга даъват этмоқда. Ва бу, ўз навбатида, шу юртнинг жами фуқароси уйғоқ қалб билан, иймон, эътиқод билан яшасин, шунда у бир-бирини тушунади, биродарлигини ҳис қилади, қўлни қўлга беради, бир қавм-бир юрт одами ўлароқ, Ватан равнақига хизмат қилади, деган буюк орзун рўёбга чиқаради. Назаран, давлат раҳбарининг самимий дил изҳори-армонлари моҳиятида айнан шу некбин тилак ётганини ҳис этдик. Биз ва бу ҳиссиёт Адиблар хиёбонидан сўнг Республика болалар миллий тиббиёт марказига борганимизда ўзининг тўла тасдиғини топди.

Болалар миллий тиббиёт марказида кўрган, кузатган, гувоҳи бўлганимиз воқелик, шифокору ҳамширалар билан мамлакатимиз Президентининг ниҳоятда самимий суҳбатлари, савол-жавобларидан бир ҳақиқат яққол англашилди: “Ўзбекистон заминиде туғилган бирор-та бола нобуд бўлмаслиги, майиб-мажруҳ, ногирон бўлмаслиги керак”.

Яқин ўтмишда болалар ўлими бўйича энг ёмон аҳволда бўлган Ўзбекистон ўзининг туғилибоқ, бўғилган полапонлари-гўдаклари билан қанча орзу-тилакларини кўмди, умидлари сўнди, мусибат, аламу армонлар исканжасида қолди. Энди юрт истиқлолга эришиб, халқ

мустақил бўлгандан кейин ҳам ўша аҳвол давом этса, биз шу замин фарзандлари бўла туриб, ўз элимизнинг қушандаси, ноқобил, худбин кимсаларига айланамиз. Буни на Яратган ва на насллар асло кечирмайди. Аламу армон ҳаётимизнинг бешафқат эговига айланади.

Ўша куни замонавий дунё илм-фанининг энг юксак талаблари асо-сида қуриб жиҳозланган болалар миллий тиббиёт маркази давлатимиз раҳбари қалбидаги яна бир аламли армоннинг ушалиши бўлди. Демак-ки, миллат, халқнинг армонлари ушалмоқда. Беихтиёр буюк Соҳибқирон бобомиз Амир Темурнинг машхур даъвати ҳаёлимга келди: “Авлодларим, миллат дардларига дармон истангиз!”

Шарифа САЛИМОВА,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган
маданият ходими

“ШОҲКИ УЛ АДЛ ИЛА БУНЁД ЭТАР”

Бундан бир неча йил аввал сўлим баҳорнинг латофати борлиққа кўчиб, ям-яшил майсалар абадият кўшиғини куйлаётган, дарахтлар гулдан либос кийиб, ўз тилида ғазаллар ўқиётган бир пайтда Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг “Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий боғи худудида Адиллар хиёбонини барпо этиш тўғрисида”ги Қарори нафақат адабиёт аҳли, балки бутун Ўзбекистон халқини чексиз қувонтирган эди.

Бугун ушбу хиёбонга илк қадам қўйган ҳар бир инсон кўз ўнгида бўй кўрсатган ажиб гўзалликдан ҳайратга тушади. Кўзларига ишонмайди. Вақтнинг соҳир қўллари билан бунёд этилган жаннатий гўша олдида бир зум хаёлга чўмади.

Ҳазрат Алишер Навоий ёзадилар:

*Одамий эрсанг демагил одами,
 Ониким йўқ халқ ғамидин ғами.*

Адиллар хиёбонининг тўрида қад кўтариб турган буюк шоир ва мутафаккир Алишер Навоийнинг улуғвор ҳайкали гўё сизни “Мажолис ун-нафоис” – нафис мажлисларга чорлаётгандек. Гул бутуқларига қўнган қушлар гўё шоир ғазалларини куйлаётгандек... “Маҳбуб ул-қулуб” бўлиб, шоирнинг ғоят мазмунли ва сермашаққат ҳаёти давомида тўплаган бой тажрибаси ва хулосаларидан сўзлаётгандек... Ушбу боғда озод ва обод мамлакат фуқароларининг сайр этиб, ҳордиқ чиқаришлари, шоирнинг мислсиз тафаккур дунёси билан такрор ва такрор рўбарў келишлари – бу барчадин шариф айланган Инсон бахту саодати йўлидаги беқиёс меҳнатларнинг мевасидир. Улуғ сўз, дунё хазиналари ичидаги энг тенгсиз ганж – адабиётни абадиятга элтиш йўлида мамлакат миқёсида амалга оширилаётган буюк ғоялар амалиётидир.

Бу борадаги режа юртбошимизнинг 2017 йил 3 февраль куни мазкур боққа ташриф чоғида белгиланган эди. Ўша йили 18 апрелда давлат раҳбарининг тегишли қарори қабул қилиниб, хиёбоннинг меъмо-

рий-ғоявий лойиҳаси ишлаб чиқилди. Ўтган вақт мобайнида қурилиш ва ободонлаштириш ишлари амалга оширилиб, 8 гектардан зиёд майдонда Адиблар хиёбонининг беқиёс яхлит меъморий ансамбли яратилди ва Заҳриддин Муҳаммад Бобур, Огаҳий, Бердақ, Муқимий, Фурқат, Беҳбудий, Авлоний, Чўлпон, Қодирий, Тўлепберген Қайипбергенов, Ибройим Юсупов, Александр Файнберг сингари адабиётимизнинг атоқли намояндалари хотирасига бағишланган янги ёдгорлик мажмуалари ҳам бунёд этилиб, Алишер Навоий ҳайкали атрофида 20 дан зиёд атоқли шоир ва адибларнинг ҳайкаллари яхлит меъморий ва бадиий композицияда, мантиқий ечим асосида жойлаштирилди.

“Адабиёт халқнинг юраги, элнинг маънавиятини кўрсатади. Бугунги мураккаб замонда одамлар қалбига йўл топиш, уларни эзгу мақсадларга илҳомлантиришда адабиётнинг таъсирчан кучидан фойдаланиш керак. Аждодлар меросини ўрганиш, буюк маданиятимизга муносиб буюк адабиёт яратиш учун ҳамма шароитларни яратамиз”.

Президентимизнинг адабиёт хусусидаги ушбу сўзлари тарих хотираларига урилиб акс садо беради. Биз йигирманчи асрга мансуб авлод – Чўлпонларни яшириб ўқиган, ўз тарихидан атайин узоқлаштирилган авлод – тарих билан юзма-юз бўлиб, ёппасига чалғи солиниб, сара буғдой бошоқларидай ўриб олинган буюклар қисматига дуч келганимизда улар етолмаган бу қутлуғ кунлар кўзларида аччиқ мунг, бўғзиларида нола бўлиб йўқликка синганининг неча бор гувоҳи бўлдик. Уларнинг фожиали қисмати борлиғимизни титратди. Қалб кўзларимизни очиб юборди. Улар ҳам шу муқаддас туфроқ, шу азиз она Ватан учун, унинг саодатли кунларини кўриш учун фидо бўлган эдилар. Бугун эса уларнинг барҳаёт руҳи адабиёт ва адабиёт аҳлига бўлаётган бундай эътибордан масрурдирлар.

Адиблар хиёбони адабиётга ошуфта халқ хиёбонига, илм-маърифат, маданият хиёбонига, ўсиб келаётган ёшлар учун устоз ва шогирдлик мақоми йўлидаги эврилишларга гувоҳ хиёбонга айланиб бормоқда. Очиқ осмон остидаги бу гўзал хиёбон мушоира сеҳри ила янада музайян бўлмоқда. Энди ўзбек адабиёти ва унинг намояндалари асарларини дунё халқига таржималар орқали етказиш вақти келди. Ўзбек режиссёрлари яратган тарихий фильмлар орқали дунёни ҳайратга солиш вақти келди. Янгиланаётган Ўзбекистонимизнинг барчамизга қўяётган ҳақли талаби бу...

Бугун дунёнинг кўзи Ўзбекистонда. Мамлакатимизда бўлаётган ҳар қандай ўзгариш бир дақиқа бўлса-да жаҳон афкор оммасининг диққатидан четда қолаётгани йўқ. Юртимизни кўрмоқ, тарихий обидалари,

осори атиқаларини бир бор кўриб, ҳайратга тушмоқ илинжида келаётган сайёҳлар оқими йил сайин кўпайиб бормоқда. Айни пайтда бу боғга қадам қўйган хорижлик сайёҳ ҳам Фирдавс боғлари нафасини туйиши табиий. Қарорда белгиланиб, Ўзбекистон Миллий боғи худудида барпо этилган ушбу Адиблар хиёбонининг яхлит меъморий ансамбли Ўзбекистон Қаҳрамони, атоқли олим ва жамоат арбоби Озод Шарофиддинов, Ўзбекистон Қаҳрамони, Ўзбекистон халқ шоири Эркин Воҳидов, Ўзбекистон Қаҳрамони, Ўзбекистон халқ шоири Абдулла Орипов, Ўзбекистон халқ шоири Муҳаммад Юсуф хотирасига бағишланган ёдгорлик мажмуаларининг барпо этилиши, улуғ устозлар Ҳамид Олимжон, Ғафур Ғулом, Зулфияхоним ҳайкалининг Адиблар хиёбонига кўчирилиши халқимизнинг қалбидаги айни муддаодир.

Паркент туманидаги бўлган учрашувга улуғ устоз Озод Шарафиддинов аравачада борган эдилар. Кейин ҳаммамиз Саид Аҳмад ва бошқа азизлар билан бирга суратга тушган эдик. Устознинг ёниқ юраги ушбу суратда ҳам кўриниб манаман деб кўзга ташланиб турибди. Яна бир суратда устоз Эркин Воҳидов мамлакат парламентида фаолият юритган даврларидаги ҳолат акс этган. Шоир гўё:

Сўйласин Афросиёбу,

Сўйласин Ўрхун хати.

Кўҳна тарих шодасида

Битта маржон ўзбегим, – деяётгандек.

Устоз Абдулла Орипов: “*Бу водийлар, жон Ўзбекистон*”, деяётганларида, Ўзбекистон халқи оёққа қалқиб, кўлини кўксига қўйиб, гўзал мадҳиямизни куйлаётгандек. Хорижда халқаро беллашувларда ғолиб бўлган фарзандларимиз юрт мадҳияси жаранглаб, байроғимиз кўтарилганда, кўзларида севинч ёшлари билан унга жўр бўлаётгандай... Муҳаммад Юсуфнинг номи жаранглаганида шоирга эргашган, ҳавас қилган, уни фарзандим деб алқаган юрт овози гуриллаётгандек. Шукур, дейман, барига шукур. Бу тиниқ тонглар, осуда субҳидам, мусаффо осмон, гўдақларнинг беғубор кулгуларини кексаларимиз дилидаги қувонч ва дуолар учун шукур. Бугун Улуғ Сўзга яна эҳтиром ва меҳр кўрсатилмоқда. Бу муҳташам қаср фидойилари эъзозланмоқда. Ҳазрат Навоийга яна юзланаман:

Кимки бир кўнгли бузуғнинг хотирин шод айлагай,

Онча борким, Каъба вайрон бўлса обод айлагай.

Абдулла Қодирийлар руҳияти кўксидан зангорлар кетади бундай амаллардан... Бу боғда шеърпараст кўнгиллар учрашади, улуғлар руҳи зиёрат қилинади, Хиёбоннинг юрагида жойлашган Ўзбекистон Ёзув-

чилар уюшмасининг янги биноси куртак очиб келаётган истеъдодли ёшлар учун бир меҳрибон бағир бўлди. Хиёбон ёнида ташкил этилган кутубхона сўз гулшани, сўз латофатини намоён қилишнинг амалий ифодасига айланди.

Бугун бу гулшан саҳнига келувчиларга ҳазрат Навоийнинг ўзлари шундай деб пешвоз чиқмоқдалар:

*Ё бу наво зимнида асраб маҳал,
Чекса Навоий сўзидан бир ғазал.*

Нодир ЖОНУЗОҚ,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси
раисининг биринчи ўринбосари

АДАБИЁТ ЮРАКЛАРНИ ЁРИТИБ, ЁРУҒ МАНЗИЛЛАРГА БОШЛАЙДИ

Президентимиз Шавкат Мирзиёев мутлақо янги қиёфага кирган “Адиблар хиёбони”га ташриф буюриб, у ердаги дилтортар манзаралар билан танишар экан, бир гуруҳ ижодкорлар, зиёлилар билан самимий мулоқотга киришди.

Буюк Навоий сиймоси пойида бошланган суҳбатлар чоғида нафақат ёндафтарларга, балки юракларга муҳрланадиган сўзлар кўп бўлди. Жумладан, давлатимиз раҳбарининг “Адабиёт халқнинг юрагидир”, деган гапи сўнгги йилларда юртимизда адабиётга, ижод аҳлига кўрсатилаётган тенгсиз эътибор, ғамхўрликнинг ёрқин изоҳидай янгради. Зеро, ҳар қандай тирик мавжудотда юрак энг муҳим узв саналади – у соғ бўлса, бошқа аъзолар ҳам саломат бўлиб, узоқ умр кўриш имконияти кенгайди. Президентимиз миллий адабиётимизни халқнинг юрагига менгзар экан, айни шу ҳақиқатни назарда тутганини англадик: яъни адабиётимиз қанчалик баркамол бўлса, халқимизнинг маънавияти шу қадар юксак, руҳий олами ҳар хил хатарлардан холи бўлади.

Учрашув чоғида айтилган яна бир гап фикримизни далиллайди. “Адабиёт, маънавиятга қанча кўп эътибор қаратсак, бошқа соҳаларда ҳам ишларимиз шунча яхши бўлади”, деди Президентимиз. Ҳақ гап. Бу фикрнинг тўғрилигини яқин кунларда халқимиз бошига тушган синовли лаҳзаларда ҳам кўрдик. Коронавирус пандемияси, Бухоро ва Сирдарё вилоятидаги офатли вазиятларда халқимизнинг матонати, бағрикенглиги, саховати ва бошқа эзгу фазилатлари яққол намоён бўлди. Бу, албатта, она халқимизнинг қонига сут билан кирган фазилатлар, лекин яна бир ҳақиқат шуки, юртдошларимизда шаклланган бундай гўзал хулқнинг негизида миллий адабиётимизнинг ҳаётбахш таъсири ҳам йўқ эмас. Чунки Навоий, Бобур, Огаҳий, Бердақ, Қодирий, Ойбек ва бошқа кўплаб сўз санъаткорларининг гўзал асарларини ўқиб, маънавий дунёмиз бойигани, руҳият қасримиз сайқал топгани ҳеч кимга сир эмас.

Демак, бундан сўнг ҳам ўзлигимизни сақлаб қолишда миллий адабиётнинг ўрни беқиёсдир.

Шу ўринда учрашувда айтилган яна бир ёлқинли фикр ёдга тушади. Президентимиз: “Бугун ахборот технологиялари ривожланган даврда яшайпмиз. Лекин компьютер юракни “ёндирмайди”, кўнгилга тафт бермайди. Адабиёт эса юракларни ёритиб, ёруғ манзиллар сари бошлайди”, дер экан, адибларнинг жамиятдаги ўрни нечоғли баланд эканига урғу берди.

Адиблар хиёбонида – Навоий бобомиз даврасида кўр тўкиб турган мўътабар устозларимизнинг табаррук сиймоларига боқар эканмиз, маънавиятимизнинг, адабиётимизнинг салкам олти асрлик кечмишига хаёлан сайр қиламиз. Руҳиятимизга зиё бағишлаган мумтоз шоирларимиз, миллат эрки йўлида жонларини фидо қилган жадид боболаримиз, зулм салтанатида қалбимизга шуъла улашган муҳтарам адибларимиз, мустақилликни биз билан қарши олган азиз устозларимизнинг ўлмас сиймолари тимсолида халқимизнинг ҳеч қачон енгилмас ва мангу барҳаёт тимсолини кўргандай бўламиз.

Энг муҳими, бу эзгу ишлар шунчаки кўз-кўз қилиш учун эмас, чин кўнгилдан, сидқидилдан амалга оширилмоқда. Давлатимиз раҳбарининг: “Адиблар хиёбонини барпо этиш менинг кўп йиллик орзум, керак бўлса, армоним эди. Негаки, бу ерга ҳайкаллари қўйилган муҳтарам адибларимиз олдида ҳаммамиз қарздормиз. Уларнинг ҳар бирига раҳмат айтиб, ҳатто кечирим сўрасак ҳам бўлади”, деган сўзларини эшитарканмиз, юракнинг туб-тубидан чиқаётган самимий руҳни, азму шижоатни туйдик.

Ғайрат МАЖИД,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси
раиси ўринбосари

АДИБЛАР ХИЁБОНИ – МАЪРИФАТ ХИЁБОНИ

Адиблар хиёбони. Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий боғида барпо этилган сўлим маскан. Ҳазрат Алишер Навоий ва унга қараб турган ўзбек адабиётининг улкан намоянадалари сиймоси. Айниқса, сўз мулкининг султони сиймосига назар ташлар экансиз, кўнглингиздан беихтиёр шундай кечинмалар ўтади. Халқимиз йўл-йўриқ кўрсатган тажрибали кишилар, муаллим ва бошқа эъзозу эътиборга сазовор кишиларни устоз дея қадрлайди. Навоий ҳазратнинг қиблага қараб турган сиймосига қараб, туркий адабиёт, хусусан, ўзбек адабиётининг пешвоси, устози – шу муҳтарам зот деган ўйга келасиз. Ва бу мутлақо табиийдир. Бошқа адибу шоирларимизнинг сиймолари эса Навоий бобога қаратиб барпо этилган. Худдики, устоз дарс бермоқдалару, қолганлар соме бўлиб ўтиришибди. Ёки буюклар бир-бирларга ғазалу шеърлар айтишаётгандек.

Адиблар хиёбонида илгари улуғ сўз салафлари Ғафур Ғулом, Мусо Тошмуҳаммад ўғли Ойбек, Ҳамид Олимжон, Зулфия, Саид Аҳмад ва Саида Зуннунова, Озод Шарафиддинов, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Муҳаммад Юсуфларнинг ҳайкаллари ўрнатилган бўлса, эндиликда Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Муҳаммадризо Огаҳий, Бердимурод Қарғабой ўғли Бердақ, Муҳаммад Аминхўжа ўғли Муқимий, Зокиржон Холмуҳаммад ўғли Фурқат, Маҳмудхўжа Бехбудий, Абдулла Авлоний, Абдулҳамид Сулаймон Чўлпон, Абдулла Қодирий, Тўлепберген Қайипбергенов, Ибройим Юсупов, Александр Файнберг каби мумтоз, жадид, замонавий адабиётимизнинг энг ёрқин намоянадалари ёдгорликлари ҳам қад ростлади. Буларнинг барчасини яхлит бир меъморий мажмуа деб айта оламиз. Ҳайкаллар атрофидаги чаманзор, гуллар, дарахтлар бу адибу шоирларнинг қутлуғ анжуманига жуда-жуда ярашиб турибди. Таърифи тавсифига муносиб бир сўз тополмай турган бир пайтингда Навоий ҳазратнинг шундай ўғити ёдга тушади:

*Агар тузлук ўлса кишининг иши,
Не васф айлай олғай ишини киши.*

Дунёда боғлар кўп. Бирови ўзининг гулу гиёҳлари билан шуҳрат қозонган бўлса, яна бири дарахтларининг хилма-хиллиги билан кишиларнинг ҳайрат-ҳаяжонига сабаб бўлмоқда. Яна бошқаси ўзига хос кўришда барпо қилингани билан қалбларни тўлқинлантирмоқда. Бироқ бизнинг Адиблар хиёбонининг ўхшаши йўқдир. Назаримда, дунёнинг бошқа бирор-бир шахрида бундай боғ бўлмаса керак. Бу ерга сайр этгувчи киши энг аввало тоза ҳаводан тўйиб-тўйиб нафас олади. Шунингдек, улуғ аждодларимизнинг сиймоларига қараб уларни ёдга олади, асарларини мутолаа қилиш фикрига келади. Ўқийди, баҳраманд бўлади. Хайрли сабаб билан онгу шуурига сўз аталмиш покиза неъматдан шуълалар тушади. Энг муҳими ҳам шу-да, ахир. Хиёбоннинг шундоққина бағрида жойлашган оппоқ марвариддек иншоот – Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси биноси ҳамда Тошкент музейи ҳам келгувчиларнинг маънавий дунёсига бир олам хазиначилар тортиқ қилишига асло шубҳа йўқ. Мана, кўриб турганингиздек, Адиблар хиёбонини барпо этишдан кўзланган мақсад қанчалар эзгу. Ўйлайманки, қайси қалбада шу манзилдаги эзгулик уруғлари сочилса, унинг уриб турган юрагида Ватанга, миллатга, она тилимизга бўлган меҳру муҳаббати чечаклари униб чиқади. Унинг муаттар ифори эса яна қанча-қанча дилларга хушқайфият бағишлайди.

АДАБИЁТ КўНГИЛЛАРГА НУРДИР

Одамзоднинг энг улуғ кашфиёти – китоб, адабиёт эса бу китобнинг гавҳаридир. Агар инсоннинг ақлу тафаккури сўз санъати дурдоналарини яратмаганида эди, оламни бундай тарзда кўриш мумкин бўлмас эди. Ҳар қандай тараққиётнинг туб ўзаги, пойдевори адабиёт десак, хато қилмаган бўламиз. Бежиз, устозлар тақдирлари боғлаган муаззам ҳаётни онажон деб эъзозлашмаган. Бугун адабиётга ва адабиёт аҳлига ҳар қачонгидан ҳам кўпроқ эътибор қилинаётганини ҳаммамиз кўриб-билиб турибмиз. Мана шундай азим боғ, боғ оғушида Ёзувчилар уюшмасининг муҳташам биносининг барпо этилиши, атоқли адибларимиз номидаги ижод мактаблари фаолиятнинг йўлга қўйилиши, китоб ва китобхонликка оид кўплаб тарихий ҳужжатларнинг қабул қилиниши адабиётга ва ижодкорларга кўрсатилаётган эътиборнинг ёрқин ифодасидир. Халқимиз ўз адибларидан ҳар доим сара-сара адабий асарлар кутади. Биз ижодкорлар эса уларнинг бу ҳақли талаб ва эҳтиёжларини покиза виждон билан адо этишимиз лозим. Адиблар хиёбонида, ёзувчи ва шоирлар, зиёлилар билан учрашув чоғида миллий адабиётимизни

ривожлантиришга қаратилаётган эътибор ҳамда галдаги муҳим вазифалар ҳақида сўзлаш асносида мамлакатимиз раҳбари: “Адабиёт халқнинг юраги, элнинг маънавиятини кўрсатади. Бугунги мураккаб замонда одамлар қалбига йўл топиш, уларни эзгу мақсадларга илҳомлантиришда адабиётнинг таъсирчан кучидан фойдаланиш керак. Аждодлар меросини ўрганиш, буюк маданиятимизга муносиб буюк адабиёт яратиш учун ҳамма шароитларни яратамиз”, деди. Ушбу сўзлардан ҳам англашиладики, адибларимиз олдида катта вазифалар турибди.

Бугун замоннинг шиддати юқори. Янгиланиш, ўзгаришлар суръати ҳар қачонгидан тезоб. Шундай экан, ижодкор қадамини давр одимига мослаши, ижод камарини янада қаттиқ боғлаб, янгидан-янги етук асарлар яратиши, халқимиз маънавиятини янада юксалтиришга арзирли ҳисса кўшиши лозим. Замон мураккаб. Ахборотлар хуружи авж олган. Бутун бошли мамлакатлар кишиларининг қалбини эгаллаш, онг-шуурига ўз қарашларини сингдириш, ўз таъсирига олиш учун омонсиз кураш кетаётган бир даврда сусткашлик кечирилмас ҳолдир. Миллий адабиёт ривожини миллий ўзликни сақлаб қолиш демакдир.

Шубҳасиз, бизнинг улуғ адабиётимиз бор. Бироқ уни бутун дунёга танитиш, шу йўл билан миллатимиз ўзлигини, ўз бўй-бастини бани башар олдида намоён қила олишимиз керак. Мамлакатимиз раҳбари, ижодкорлар билан учрашуви асносида, Алишер Навоий, Мирзо Бобур, Абдулла Қодирий, Чўлпон сингари ижодкорларнинг асарлари хорижий тилларда нашр этиш ишлари яхши, бироқ бу айрим таржимонларимизнинг шахсий ташаббуси билангина амалга ошаётганини, бу борада Ёзувчилар уюшмаси ташаббускор бўлиши, Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети билан ҳамкорликда ўзбек адабиётининг энг сара намуналарини дунё тилларига таржима қилиб, нашр этиши зарурлигини таъкидлаб ўтди.

Шундан келиб чиқиб айтиш мумкинки, ёш таржимонлар Ғафур Ғуллом, Озод Шарафиддинов, Асил Рашидов, Низом Комил, Иброҳим Ғафуров каби устоз таржимонлар мактабида сабоқ олиб, уларнинг ишларини муносиб равишда давом эттиришлари зарур.

Биз биламизки, давлатимиз раҳбари “Туркий адабиёт хазинасидан” ва “Рус адабиёти дурдоналари”ни нашр этиш ташаббусини илгари сурган эди. Бу йўналишдаги ишлар аллақачон бошланган. Демак, китобхонларимизга у қадар таниш бўлмаган асарларни она тилимизга ўгириш учун ҳам таржимонларнинг янги авлодига эҳтиёж сезилади. Умид қиламизки, мутаржимларимиз ўз навбатида бизнинг мумтоз ва замонавий адабиёт дурдоналарини ҳам энг юксак савияда хорижий тилларга таржима қиладилар.

ОЛАМНИНГ ҲАЁТБАХШ ҲИКМАТИ – ИЛМ

Замонлар ўзгарди. Инсонларнинг ҳаётга бўлган муносабатлари, турмуш тарзларига ўзгача мазмун кирган. Киши бир лаҳза бўлсин, ўқишдан, ўрганишдан ортда қолмаслиги керак. Агар у замон янгиликларни ўз вақтида ўзлаштириб бормаса кўп замондан орқада қолади. Бугун дунёнинг бир чеккасида бирор-бир воқеа содир бўлса, ўша вақтнинг ўзида бошқа бир чеккасидаги одам хабар топади. Интернет ўзи номига кўра ўргимчак тўри сингари бутун оламни қамраб олди. Тўғри хабар ҳам, нотўғри хабар ҳам яшин тезлигида оламга ёйилади. Ҳақни ноҳақдан, ростни хатодан ажратиш олиш учун эса бугун илм ҳар қачонгидан ҳам кўпроқ зарур. Юртбошимиз ҳар бир учрашув-мулоқотларда илм олиш, китоб ўқишни тарғиб қилишлари бежиз эмас. Албатта, интернетдан ҳам фойдаланишнинг ўзига хос одоби бўлади. Демак, ёшларимиз замон билан ҳамнафас яшаш баробарида чуқур билим ва катта салоҳият соҳиби ҳам бўлишлари зарур. Ана шундагина улар бу имкониятлардан самарали фойдалана оладилар.

Ташриф давомида Президентимиз “Адиблар хиёбони” деб номланган интернет портали ташкил этиш таклифини билдирди. Унда мумтоз ва замонавий асарларнинг электрон нусхалари, ёзувчи ва адабиётшуносларнинг маҳорат сабоқлари жамланиши, портал ўзбек, инглиз ва рус тилларида фаолият кўрсатса, ундан хорижлик мухлис ва мутахассислар ҳам фойдаланиш имконияти яратилиши айтиб ўтилди. Энди бу хайрли ишлари изчил равишда амалга оширомоғи лозим.

Адиблар хиёбони тимсолида кўрсатма, вазифаларни Ёзувчилар уюшмаси, олий ўқув юртлари ва қатор таълим-тарбия муассасалари ҳамкорликда амалга оширадилар. Ҳа, юртимизда оламшумул ишлар амалга оширилмоқда. Бутун дунё оғир, таҳликали даврни бошидан кечираётган бир паллада юртимизда бунёдкорлик ишларнинг жадал суръатларда бориши дилларга нур бағишлайди. Бу кунларни асарларимизга кўчириш виждоний бурчимиздир. Ўзбекистон халқ шоири устоз Ғафур Ғулом мисралари тимсолида айтадиган бўлсак:

*Ўсар севимли ва бахтли бизнинг шонли ватан,
Ҳаётимиз ҳали минг “Шоҳнома”лар бўлади.*

АДАБИЁТ БОҒИ

*Бир қутлуғ ҳикмат билан диллар боғлиғ-чаманлиғ,
Ёр бўлмоқ ёрлиқ ишдир, иш эмасдир душманлиғ,
Ҳар кўнгил ошиқ ўлсин, бўлсин сарви суманлиғ,*

*Йўллар чароғон бўлсин, бўлмасин ҳеч туманлиғ,
Навоийнинг қиблага покиза нигоҳи бу,
Адиблар хиёбони – адабиёт боғи бу.*

*Кўнглига Ватан ишқин, жасоратни экди у,
Шоҳ бўлди, дунёнинг шоҳ фироғини чекди у,
Эгилмади ғамларга, Ҳаққа бошин эгди у,
Умрини сўз аталмиш яхшиликка тикди у,
Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг сабоғи бу,
Адиблар хиёбони – адабиёт боғи бу.*

*Боғни гуллатмоқ учун мироб ҳам керак экан,
Дилни яшнатмоқ учун меҳр – об ҳам керак экан,
Ҳақ суҳбатин истасанг, меҳроб ҳам керак экан,
Офтоб ҳам керак экан, моҳтоб ҳам керак экан,
Дилда Огаҳий ёққан муҳаббат чироғи бу,
Адиблар хиёбони – адабиёт боғи бу.*

*Навоийдан сўз очган, мард-ҳалол халқнинг ўғли,
Фузулийдан дур сочган, юраги оташ-чўғли,
Махтумқулидек умри ўтган эл-юртга боғли,
Кунхўжа, Ажиниёз каби дуторли – туғли,
Бердақ – саҳро булбулин ҳеч сўнмас сайроғи бу,
Адиблар хиёбони – адабиёт боғи бу.*

*Ватан қаерда бўлса, тану жон ўшандадур,
Саёҳат ҳам Ватанда, сайр ҳам Ватандадур,
Булбуллар сабза урган боғларда, чамандадур,
Ўзим ҳар жойдаману, кўнглим маним сандадур,
Муқимий тортиқ этган дилларнинг титроғи бу,
Адиблар хиёбони – адабиёт боғи бу.*

*Айрилиқ оғир қисмат, яшайсан ситам ичра,
Ватандан айро дилнинг ҳаёти мотам ичра,
Фироғи, изтироби қадам боқадам ичра,
Элинг озод бўлмаса, мардларинг адам ичра,
Фурқатнинг куйган кўнгли, қорайган қароғи бу,
Адиблар хиёбони – адабиёт боғи бу.*

*Мозий – ойина, яна ҳақиқат тарозуси,
Аҳли илм миллатнинг раҳнамоси, кўзгуси,
Оҳ ва ҳасратим битгай ушалса эл орзуси,
Хуррият, сендан бўлак, йўқдир қалбим қайғуси,
Огоҳлик Беҳбудийнинг чалган қўнғироғи бу,
Адиблар хиёбони – адабиёт боғи бу.*

*Кому мақсад ҳосили маърифат қуёшидан,
Тарбия шарти акбар, шаксиз, бола бошидан,
Хурлик дея курашгин, қўрқма қисмат тошидан,
Илм қуши юксак учгай чарх айвони қошидан,
Абдулла Авлонийнинг ихлоси, ахлоқи бу,
Адиблар хиёбони – адабиёт боғи бу.*

*“Ўткан кунлар”, водариғ, билдим мен, ўтмас экан,
Меҳробдан чиққан чаён – доғ эрур, битмас экан,
Ғофилни уйғотишга вақтимиз етмас экан,
Аммо бу истак дилдан ҳеч қачон кетмас экан,
Қодирийнинг абадий қонмас дил чанқоғи бу,
Адиблар хиёбони – адабиёт боғи бу.*

*Бошни зўр ишга бериб йиғлаган одам менман,
Кеча-кундуз эрк деб жон тиғлаган одам менман,
Қалбни оташга ташлаб чўғлаган одам менман,
Бинафша сенми, деб дил йўқлаган одам менман,
Абдулҳамид Чўлпоннинг изтироб-сўроғи бу,
Адиблар хиёбони – адабиёт боғи бу.*

*Маним асл ҳолимни билса, Ҳақ – қуёш билгай,
Жон дўстим, ёлғиз кўнглим – чин содиқ сирдош билгай,
Интизор кўзларимда ҳалқа-ҳалқа ёш билгай,
Шу бечора жон билгай, шу умр – бардош билгай,
Устоз Ғафур Ғуломнинг фарёди бу, оҳи бу,
Адиблар хиёбони – адабиёт боғи бу.*

*Бир ўлкаки, қишида шивирлайди баҳорлар,
Бир сават оқ гул тутиб қуёшга оқ наҳорлар,
Навоийдек зот уни ҳар дам қошига чорлар,
Тоғлар мангу яшайди, эриб кетади қорлар,
Ойбек домла халқимнинг осмонўпар тоғи бу,
Адиблар хиёбони – адабиёт боғи бу.*

*Тоғлардай салобати, тоғлардай виқори бор,
 Боғлардайн серҳосил ижоди – изҳори бор,
 Сўз атомдан кучлидир – ҳаётӣ шиори бор,
 Ўзбекнинг шундай улуғ Абдулла Қаҳҳори бор,
 “Ўтмишдан эртақлар”и сўзининг салмоғи бу,
 Адиблар хиёбони – адабиёт боғи бу.*

*Қалбнинг бор сийратини кўзлар этгай ифода,
 Тоза ўғитлар айтиб ўтди Мақсуд Шайхзода,
 Чин гўзаллик синглиси – шеърдан диллар озода,
 Ватан деганга ажал кор қилмайди дунёда,
 Мирзо Улуғбекнинг ой – фалакда учоғи, бу,
 Адиблар хиёбони – адабиёт боғи бу.*

*Водийларни бахтиёр кезганимдан айтайми,
 Гоҳо жонни аямай эзганимдан айтайми,
 Гоҳо шу ширин жондан безганимдан айтайми,
 Аммо Семурғ келишин сезганимдан айтайми,
 Устоз Ҳамид Олимжон дил қони, сиёҳи бу,
 Адиблар хиёбони – адабиёт боғи бу.*

*Қуёшли қалам тутмоқ, устозларга эҳтиром,
 Фироқдан ишқ тўла дил олиб яшар интиқом,
 Хотира синиқлари кўнгил сурати, тамом.
 Демакки, мушоира тўхтамас, этар давом,
 Зулфиянинг гулларга лим тўлган қучоғи бу,
 Адиблар хиёбони – адабиёт боғи бу.*

*Тақдир зарбаларини қулиб енгса бўларкан,
 Уфқ каби кенг бағир бўлиб енгса бўларкан,
 Ёр ўйини ошно билиб енгса бўларкан,
 Қонлар ютиб, табассум қилиб енгса бўларкан,
 Саид Аҳмад қулгунинг қайнаган булоғи бу,
 Адиблар хиёбони – адабиёт боғи бу.*

*Гулга ағёр азоби шунча бўлурми, ҳай-ҳай,
 Оҳ, юракнинг оташи кунча бўлурми, ҳай-ҳай,
 Ёр ҳажрида кўзёши Нилча бўлурми, ҳай-ҳай,
 Қаноатда Саида филча бўлурми, ҳай-ҳай¹,*

¹ Саида Зуннунова сатри.

*Чин муҳаббат, садоқат қўнғилнинг учмоғи бу,
Адиблар хиёбони – адабиёт боғи бу.*

*Порлаган қуёш янглиғ, чин шонинг бўлсин деган,
Ҳақдан улуғ насиба – иймонинг бўлсин деган,
Ичингда ёниб турган виждонинг бўлсин деган,
Буғдой-буғдой сўзлардан хирмонинг бўлсин деган,
Озод домланинг сўзи сўзларнинг қайроғи бу,
Адиблар хиёбони – адабиёт боғи бу.*

*Сизга айтсам, гул-явшан ўсган ерда уйим бор,
Бу ер ҳали зўр бўлгай, деган қутлуғ уйим бор,
Бўзтўрғай бўзларидай ўлмайдиган куйим бор,
Қайда қорақалпоқ бор, ул жойда Ибройим бор,
Шаксиз, Бердақ бобомнинг энг донгдор урпоғи бу,
Адиблар хиёбони – адабиёт боғи бу.*

*Тўлепберген бир достон – қорақалпоқ достони,
Бир эл учун мисоли Саъдийнинг “Гулистон”и,
Маҳшаргача тугамас рост сўзларнинг даврони,
Амунинг сувларидай ухламаган виждони,
Туркий улусимнинг бир аймағи-ушоғи бу,
Адиблар хиёбони – адабиёт боғи бу.*

*Ҳар лаҳза виждон билан Тангрим имтиҳонида,
Инсон қалбининг ҳоли муҳаббат девонида,
Тонг нафаси пок неъмат ҳаётнинг ҳар ониди,
Тил ва Ватан қайғуси жонида, иймонида,
Эркин Воҳид нидоси – миллатнинг маёғи бу,
Адиблар хиёбони – адабиёт боғи бу.*

*Шоир ёзиб турганинг Худодан саодатдир,
Уйғоқлик пешонанга лавҳда битилган хатдир,
Ҳақиқий ошиқларга рост сўйламоқ одатдир,
Изҳоринг кечикмасин, кечикса мусибатдир,
Александр Файнберг оҳининг ирмоғи бу,
Адиблар хиёбони – адабиёт боғи бу.*

*Ҳикмат садоси келгай ҳамд билан саловатдан,
Тўхтагил, эй қора дил, бир нафас адоватдан,
Ватан мадҳи янгрисин бу чексиз самоватдан,*

*Унга сўз – неъмат инган Ҳақ берган заковатдан,
Халқ ва бардош Абдулла Орифнинг ҳамроҳи бу,
Адиблар хиёбони – адабиёт боғи бу.*

*Оқ тулпорда Алпомиш, тоғдай ўғлон қайда бор,
Ойбарчиндек оқният, кўзи жайрон қайда бор,
Балогардон қайда бор, Соҳибқирон қайда бор,
Ўзбекистон ягона, Ўзбекистон қайда бор,
Муҳаммад Юсуф қалби – лолақизғалдоғи бу,
Адиблар хиёбони – адабиёт боғи бу.*

*Булбуллар сайраб-сайраб, яйраган боғ меники,
Яқин-йироқ меники, шу сўлу соғ меники,
Кўкда порлаган қуёш, нурли ёноқ меники,
Боболар зиёси бор, азиз тупроқ меники,
Ватаним, Давлатимнинг бемисл ардоғи бу,
Адиблар хиёбони – адабиёт боғи бу.*

Сувон МЕЛИ,
Ўзбекистон Республикасида
хизмат кўрсатган маданият ходими

“МУАЗЗАМ ИЖОДИЁТ ТИМСОЛИ”

Қайта таъмирланган Адиблар хиёбонини ўйчан ҳайрат билан кезар ва ялпи манзарани кузатар эканман, аввал шимол томонга қараган ҳазрат Навоий жанубга, қиблага юз бурганини кўрдим. Мен ойнаи жаҳонда Ҳазратнинг янги ракурсадаги ҳайкалини бир неча бор кўрган эсам-да, телетасвирдан муаззам ҳайкалнинг бурилганини илғаш қийин эди. Аввал у нега шимолга қарагани тасодифми, қонуниятми, билмадим, лекин ҳозирги ҳолат, яъни қиблага юз бурган ҳазрат Навоий менга улкан ва маънодор рамзни англатадигандек туюлади. Эътиқод, дин халқни, миллатни бирлаштирувчи, қалбига икки дунё лаззати ва саодатини бахш этувчи куч экани шоён ҳақиқат. Худотерс совет замони, айниқса, Сталин даврида тарбия топган айримлар ҳали ҳам муқаддас динимизга шубҳа ва ҳадик билан қарайдилар. Уларни кучайиб бораётган оммавий, яъни аксилмаданият хуружи эмас, янги қурилаётган масжидлар саросимага солади. Ваҳоланки, дини ислом жаҳоний, яъни катта ва ялпи нуфузга эга дин бўлиб, у моҳиятан маърифат ва маънавиятга хизмат қилади. БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида Президентимиз Шавкат Мирзиёев муқаддас динимизни ҳар хил бўҳтонлардан жаҳон жамоатчилиги олдида қатъий ҳимоя қилгани ҳамон ёдимизда.

Бу гаплардан мурод даҳо шоиримиз ижодини ислом дини ва Қуръони Каримсиз ўрганиш мумкин эмаслиги, ўрганилган тақдирда бу чала ва номукамал тадқиқ бўлишини қатъий таъкидлашдир. Совет давридаги кўплаб илмий иш ва изоҳларда ёзилганидек, бу буюк шоир ижодининг камчилиги (шундай дейилса мустабид мафкура тазйиқидан қутуларди гўё) эмас, айнан унинг КУЧ-ҚУДРАТИ МАНБАИДИР. Исломий-Қуръоний бадиий тафаккур буюк шоир ижодига илоҳий ва глобал миқёс бахш этади, воқеликка коинот, фалак нуқтаи назаридан боқишга имкон яратади.

Лекин ҳар ишда меъёр зарур. Бу олтин қонун. Навоий ижодининг қуръоний моҳиятини қайд этар эканмиз, уни ислом арконлари билан чир-

маб ташлаш, исломий ақоидлар учун шунчаки мисол тариқасида талқин қилмаслигимиз керак. Улуғ шоир ўз мустақил бадиий-фалсафий оламини яратган зотдир. Шуниси билан ул зот Навоий инсоният шоиридир.

Нима бўлганда ҳам ислом биринчи навбатда буюк эътиқод. Зотан, фақат буюк эътиқод, буюк иймон буюк адабиётни яратади. Буюк адабиёт эса халқни, бани одамни буюк эътиқод, буюк иймон руҳида тарбиялайди.

Ҳар қандай буюк ижод пайдо бўлиши биланоқ ўз баҳо ва талқинини олади. Илк навоийшунослар шубҳасиз замона султони Ҳусайн Бойқаро (унинг “Рисола” асарини эсланг) ва пири муршид Абдурахмон Жомийлардир. Улар Навоий ижодига тўғри ва ҳаққоний баҳо беришган. Биргина Ҳусайн Бойқаронинг “У (яъни Навоий – С.М.) туркий тилнинг ўлик жасадига Масиҳ нафаси билан жон киргизди” деган гапи қанчалик ҳақиқат. Абдурахмон Жомий ўзининг “Хирадномаи Искандар” достони хотимасида “Агар у ҳам асарларини форсий тилда ёзганда эди, форсигўйларда ижод учун мажол қолмасди” деганида қанчалик фахр бор. Лекин кейинги давр навоийшунослиги ғарб, рус ва совет мафқураси доирасида кечди. Ва улар деярли бир овоздан буюк шоирнинг дунёқарашини пантеизмдир деган тўхтамга келишди. Агар дунёқараш воқеликка нисбатан илмий, мафқуравий, маънавий ва илоҳий қарашлар тизими ҳамда пантеизм “Худо табиат билан бир нарса, улар бир бутунни ташкил қилади, деб қарайдиган диний-фалсафий таълимот” (Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 3-жилд, 215-бет) бўлар экан – наҳотки Навоий пантеист бўлса? Наҳотки буюк шоиримиз Яратган билан яратилган нарсани бир деб ҳисобласа. Академик Воҳид Зоҳидов ёзади: “Худо табиатдир, деб Навоий худони (албатта, кичик ҳарф билан – С.М.) қаерлардандир олиб келиб, етти қабат осмонларнинг нариги томонидан уни ерга туширади, инсон ва табиатни илоҳийлаштиради ва шу билан уларнинг обрўсини Худо даражасига кўтаради, Худони табиатга сингдириб юборади... Шу табиат ҳам ягона чин ҳаёт манбаидир, ҳам ягона чин ҳаёт масканидир. Ўлгандан кейин иккинчи тириклик, ҳаёт йўқдир” (В. Зоҳидов. Улуғ шоир ижодининг қалби. Тошкент: “Ўзбекистон”, 1970, 303-бет). Бу ерда ширк юз кўрсатмоқда, яъни табиат Аллоҳга шерик қилинмоқда. Ширк эса динимизда кечирилмайдиган гуноҳи кабирадир. Бу Навоий ижоди ва пок руҳиятига тўхмат эмасми? Шундай фикрни ўз пайтида йирик шарқшунос Е. Э. Бертельс ҳам айтган бўлса, у Навоий ижодидаги исломий руҳни чуқур англамаган бўлиши, агар Ойбек домла ҳам ёзган бўлса, Навоий ижодини худотерс совет мафқураси зуғумидан ҳимоя қилган бўлиши мумкин. Лекин ҳозир бундай зуғум йўқ-ку.

Келажагимиз бўлган ёш авлод Навоий пантеист эмаслиги, у том маънодаги художўй инсон ва буюк исломий, яъни умуминсоний

эътиқод соҳиби эканини англаши лозим. Бу ҳақиқат илмий тадқиқотлар орқали буюк ижодга суянган ҳолда исботланмоғи даркор. Биргина мисол: “Хамса”нинг илк мисраси Қуръони Карим калити ҳисобланмиш “Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим” калимасидир.

Қиблага юз бурган Навоий аввал алоҳидадек туюлган адиблар хиёбонидаги бошқа ижодкорлар билан яхлитлик, тугал манзара касб этган. Ўнг қўлда шоир ва шоҳ Заҳриддин Муҳаммад Бобур, чап қўлда буюк шоир ва буюк муаррих Муҳаммад Ризо Огаҳий, сўнг қорақалпоқнинг улкан оқини Бердақ, ундан кейин янги даврда ижод этган улкан адиблар Абдулла Қодирий, Ойбек, Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжон, Саид Аҳмад, Саида Зуннунова, Ибройим Юсупов, Александр Файнберг, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, адабиётшунослардан Озод Шарафиддинов ва ҳоказо. Ҳаммани санашга эҳтиёж йўқ, албатта.

Мени адабиётшунос сифатида бир нарса ўйлатади. Назаримда, ўзбек адабиёти деб номланадиган буюк иншоот улкан икки қисмдан иборат – улуғ Навоий чўққиси бўлган ўзбек мумтоз адабиёти ва XX аср тонгида ўзгарган замон босимида вужудга келган янги ўзбек адабиёти. Адиблар хиёбонида ҳар икки адабиёт вакиллари узвий яхлитлик касб этишган, бир боғда макон топишган. Бу қонуний ҳолдир.

Лекин мени ўйлантирган нарса ушбу ички қонуниятлари жиҳатидан бир-бирдан анчайин фарқланадиган, лекин бир миллатнинг ягона ижодиёти бўлмиш миллий адабиёт учун яхлит адабиёт назарияси йўқлиги, шундай назария яратилмаганидир. Аллома Абдурауф Фитратнинг 1926 йилда чоп этилган “Адабиёт қоидалари” бундан мустасно, лекин у пайтда янги адабиётнинг тўқис намуналари ҳали яратилмаган, назария учун адабий материал оз эди. Кейинги “Адабиёт назария”лари совет мафкураси босимида яратилди, улардаги назарий хулосалар рус ва ғарб адабиёти, янги ўзбек адабиёти намуналарига суяниб чиқарилган. Мумтоз адабиёт ора-орада эсланган (хусусан, шеър тузилиши бўлимида) эса-да, таянч материал янги давр адабиёти бўлиб хизмат қилган эди. Бунга бошқа сабаб ҳам мавжуд эдики, рус адабиётшунослигида яратилган қатор назариялар олимларимиз учун намуна бўлиб хизмат қилган эди. Табиийки, улар бизнинг мумтоз адабиётимизни назарий асосда ўрганишмаган, буни улардан кутиш ҳам ноўрин эди.

Шундай қилиб, салкам минг йиллик мумтоз адабиётимиз назарий жиҳатдан, адабиёт назарияси аспектида тадқиқ этилмасдан қолмоқда. Назаримда, осон бўлмаган бу ишни амалга оширишда икки йўл бор. Биринчиси, махсус “Мумтоз адабиёт назарияси” яратиш. Бунда мумтоз адабиётимизни вазнидан тортиб жанр ва шеърый шакллари ўрганилади, ҳозиргача бўлганидек, ахборот ва қайд этиш тарзида эмас, яратил-

ган асарларни ички назарий қонуниятлари тадқиқ этилади. Айтайлик, мумтоз шеърятимизда энг кўп тарқалган шеърый шакл – маснавий қонуниятлари ўрганилганми? Зеро, маснавий ўзбек ва умуман шарқ мумтоз адабиётининг ялпи эпик шакли (лирикага йўғрилган ҳолда, албатта) бўлиб, уни назарий планда ўрганиш кўплаб асарларимиз, хусусан, ҳазрат Навоий “Ҳамса”си маънолари қаърига кириш учун ноёб имкон деб ўйлайман. Зеро, “Ҳамса”нинг деярли ҳар бир байти махсус тадқиққа сазовор.

Иккинчиси, ялпи адабиёт назарияси бўлиб, унда мумтоз ва янги ўзбек адабиёти қонуниятлари олдинма-кейин ёки биргаликда тадқиқ этилади. Бу ҳийла мураккаб йўл бўлиб, унинг принциплари махсус ишлаб чиқилиши зарурдир. Лекин ҳар қандай ҳолатда ҳам янги ўзбек “Адабиёт назарияси” яратиш кун тартибига қўйилиши ва унинг тўлақонли чиқиши учун ёш авлод кадрлари, назарийчи олимларни тарбиялаб бориш зарур.

Мана, Истиқлолимиз ҳам 30 ёшга кириб қолди, лекин ҳалигача совет даврида яратилган адабий маҳсулотга Истиқлол нуқтаи назаридан ўрганиш кун тартибига қўйилган эмас. Янги ўзбек адабиёти вужудга келганига юз йилдан сал ошиқ вақт ўтган бўлса, шунинг 60 йили совет даврига тўғри келади ва бу даврда миллий адабиётимизнинг йирик, улуғ вакиллари ижод қилишди. Айтайлик, Ойбекнинг 20 томлик, Ғафур Ғулумнинг 12 томлик, Ҳамид Олимжоннинг 10 томлик Мукамал асарлар тўпламига кирган асарларнинг катта қисми, бировида озроқ, бировида кўпроқ совет мафкураси руҳида битилган. Бу улар энди адабий чиқит дегани эмас. Асло. Уларда адибларимизнинг улкан истеъдоди ўз муҳрини босган.

Шундай экан, уларга қандай ёндашмоқ, қандай йўсин ва методлар билан талқин қилмоқ, бадий теранликларини очмоқ керак ва мумкин? Бундай саволлар ўз ечимини топмоғи даркор. Адабиётшунослигимиз улуғ Навоий саркорлигидаги Адиблар хиёбонидан ўрин олган ва ўрин олмаган барча чинакам ижодкорлар олдида қарздордир.

Адиблар хиёбонида эрта тонгда сайр этар эканман, қалбим ва шуурим шундай ўйлар оғушида бўлди. Навоий ҳайкали, демак, унинг муаззам ижодиёти қиблага юз бурган экан, бу ул зотнинг ўзига, ўзлигича қайтиши демакдир. Ҳайтовур, мен бунда шундай рамзни кўрдим. Бунда шаксиз Янги Ўзбекистон меъмори, Президентимизнинг иродаси ва нуқтаи назари яққол намоёндыр.

3 июль, 2020 йил

Буробия РАЖАБОВА,

*Ўзбекистон Фанлар академияси Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори
институтининг катта илмий ходими, филология фанлари номзоди*

НАВОИЙ АФВ ФАЗИЛАТИ ЁХУД ИНСТИТУТИ ҲАҚИДА

Янги Ўзбекистоннинг ўзига хос услубларидан бири, бу мамлакатимизда афв институтининг жорий қилиниши бўлди, яъни муҳтарам Президентимиз Ўзбекистон давлатчилиги тарихида биринчи марта афв институтини ҳаётга тадбиқ этди. Адиблар хиёбонида темурийлар Уйғониш даврининг улугъ шоири ва амири Алишер Навоийнинг муҳташам ҳайкали пойида туриб унинг “Садди Искандарий” достонида бу ҳақда битган олтин битикларини эсладик ва уларни мазкур мақолада баён қилишга ҳаракат қилдик.

Мумтоз ва замонавий луғатлар ва ислом динига оид маърифий масалалар баён қилинган китобларда *афв, афу, афув* (арабча сўз) Аллоҳ таолонинг гўзал исмларидан бўлмиш асмой ҳуснадан бири, яъни афв қилувчи ҳамда гуноҳдан ўтиш, кечириниш, кечирим, узр каби луғавий маъноларни ва бирини вазифасидан бўшатмоқ, четлаштирмақ сингари кўчма маъноларни билдириши ҳақида маълумот берилган. Тузуқларда ва дидактик характердаги китобларда эса *афв* алоҳида фалсафий, диний, ахлоқий, сиёсий, ҳуқуқий тушунча, институт, фазилат ҳамда ҳукмдорлар одати эканлиги махсус боб, фаслларда шарҳланган. Шариатда эса *афв* жазо турларини *афв* билан алмаштириш, интиқом олмаслик, узрини қабул қилиш деб таъриф берилган. Ушбу таъриф ҳолатга шариат амрига ундовчи Навоий ижодидан кўплаб мисоллар келтириш мумкин.

Доимо ҳимматли бўлган Навоий “Ҳамса” дostonларида ёзган барча ҳамд ва наътлари, “Муножот”ларида афв мавзуга алоҳида эътибор қаратган. Агар унинг афвни изоҳлаган, тушунтирган байтларига диққат қилсак, анъанавий равишда улусга Аллоҳнинг афву бахшиши қиёматгача борлигини айтиб, кейин у Муҳаммад (с.а.в.) фаолияти билан боғлаб, ўзининг фалсафий, дидактик характердаги қимматли фикрларини маҳорат билан баён қилган. Жумладан, бундай поэтик баённинг бетакрор намунасини “Садди Искандарий”даги “Муножот”ида ҳам ўқиймиз.

Меърож воқеасини тасвирлар экан, тасвирда Тангри таоло Муҳаммад (с.а.в.) воситасида ҳам бандаларнинг гуноҳини афв қилишини бадий ифодалаган ва афву карамли бўлишда ҳам пайғамбар *макорим ул-ахлоқ* соҳиби эканлигини эслатиб, уни васф этиб, Оллоҳга “*во уммато*” деб қилган илтижоларига ишора қилиб қуйидагича бадий талқин қилган:

*Бу янглиғ карамдин расули амин,
Сени этмиш ул акрам ул-акрамин.
Агар афв бирла карам будурур,
Бори халқнинг журми маъфудурур.*

Ўз навбатида, улуғ шоир, Қодир эгам, хато қилганларни ҳисобга олма, қилган гуноҳларига лойиқ жазолама, чексиз саховатинг билан гуноҳларини кечсанг, Сен Навоийдан ҳам афву карамингни дариғ тутма, дея “Муножот”ни қалбни юмшатувчи, юракка қувват берувчи эзгу тилак, катта умид билан халқона оҳангда шундай якунлайди:

*Хато айлаганни ҳисоб айлама,
Хатосиға лойиқ азоб айлама.*

Алишер Навоий “Садди Искандарий” достонининг XLIV бобини “Афв фазилатидаким...” деб номлаган ва маҳорат билан афв институтини карам, бахшиш каби маънодош сўзлари билан қўллаб, 51 байтда бадий талқин қилган. Демак, достоннинг ушбу бобини маълум маънода достон аввалида келган ҳамду наът, “Муножот”ларнинг мантиқий давоми деб баҳоласак тўғри бўлади, чунки Навоий ушбу бобни ёзишни маънавий бир эҳтиёж деб билганини, ўз Искандар (образ)ининг тасвирини афвкор шоҳ сифатида ҳам гўзал чизгиларда кўрсатишни истаганини сезиш мумкин. Достоннинг сюжети якка қаҳрамон шоҳ Искандар образини очишга қаратилган бўлса-да, Навоий мазкур боб сарлавҳасида гуноҳ дастидан қўли бошда, оёғи лойда бўлган *мужримлар – айбдорлар, оворалар* образларини топиб яратганки, *мужрим, оворора* сўзларини отлашган сифатда ишлатган ва шоҳ афвидан умидвор *оввораларни* ўқувчига шундай таништиради: “...хайрат зулумотидағи овораларни карам шамъи раҳнамоилиғи била ул водийи ҳалоктин чиқарурлар ва ул тийраликтин аларға ҳеч бушмас”. Мулоҳаза қилсак, *мужрим, оворалар* образи боб ичида учрамайди, аммо ушбу образлар ўрнида бобда даҳо санъаткор *гуноҳкор, гунаҳ аҳли, асир, гуруҳеки* шаклида қўллаган.

Мутафаккир шоир бобда *афвени* анъанавий “*авфу карам*” тарзида қўллаб, мурожаат усулидан унумли фойдаланиб, бир томондан, тарихда ўтган ва ўз замонида ҳукмрон бўлган шоҳларнинг жами маъносида *биррав* гумон олмоши номи остида эслатади, иккинчи томондан эса

замон ва вақт шоҳларига мурожаат қилгандек бўлади. Улуғ шоирнинг мурожаату насихатларини қуйидагича тасниф қилишимиз мумкин:

Навоий боб аввалидаёқ қайси шоҳ давлат бошқарувида афв, карам, бахшишни ўзига қоида қилиб олса, у шоҳларнинг муҳтарами, фарди, жавонмарди дея алоҳида васф қилган:

*Биров шаҳлар ичра эрур муҳтарам –
Ки, бўлғай анинг даъби афву карам.
Ангадур жаҳон аҳлидин фардлиғ
Ки, ойини бўлғай жавонмардлиғ.*

Улуғ шоир бобда афв фазилатини жавонмардлик ва сахийликнинг белгиси деб тараннум қилар экан, нафақат шоҳу улуғлар, балки оддий, “кичкина” одамлар ҳам афвни ўзларига одат қилиб олишларини истаганини айтган. Ўрни билан афв, карам, бахшишни ўзига одат қилиб олган шахс гуноҳкор тавба қилиб, узр сўраса, узрни зое қилмасдан, гуноҳидан ўтиши лозимлигини тушунтирган. У матнда маҳорат билан *гуноҳ лойи* бирикмасини ишлатган, гуноҳкор *гуноҳ лойига* ботган бўлса, афв қилувчи унинг кўлидан ушлаб, гуноҳ лойидан чиқармоғи кераклигини алоҳида тасвирда ёзган. Қизиғи шундаки, мазкур тасвирда ҳам биз ҳақни сўзловчи улуғ Навоийнинг ўзини топгандек бўламиз.

Навоий бобда узр сўраш йўлининг икки турини тилга олади, яъни айбдор – оворга ўз гуноҳига тўғридан-тўғри ўзи иқрор бўлиши мумкин ёки у элу юрт ҳурматига сазовор бўлган шахсларни восита қилиб, ўз узри, тавбасини билдириши лозимлигини ва ҳукмдорнинг амру фармонига бўйин эгиши шартлигини айтган. Бундай ҳолатда айбдорнинг гуноҳидан кечмоқ кераклигини у юмшоқлик билан ёзганки, гўё ушбу тасвирлар бизга Навоийнинг тажрибаси ва феълидан сўзлагандек бўлади.

Даҳо шоир бобда мароқ билан шоҳларга насихат қилишда давом этар экан, жамиятда мавжуд бўлган турли гуруҳлар, ижобий ва салбий кучлар ҳақида алоҳида тўхталади ҳамда шоҳни қадимий ва халқона ҳикматга, “Ўзингга раво кўрмагани, ўзгага ҳам раво кўрма”, дея огоҳликка чақиради. Гуноҳкорга жазо турларини қўллашда, шоҳга Оллоҳнинг ердаги сояси эканлигини эслатиб, уни хушёрликка ундаб шундай шоҳ байтларни яратган:

*Агар афвнинг бўлса гунжойиши,
Гуноҳ аҳлиға етса бахшойиши.
Улус узра, эй бандаким, шоҳсен,
Неча сўз эшитгил гар огоҳсен.*

У бобда гуноҳкорга жазо турини қўллаш қонун ва сиёсат юзасидан тўғри бўлса ҳам, айрим ҳолларда “Куч – адолатда” деган шохнинг ўз фуқаролари учун кўрсатган асл йўли – афв, карам, бахшиш, мурувватдир, афвли бўлиш яхшиликларнинг манбаидир, деб тушунтириш беришни сўз муддаоси деб билган.

“Эл нетиб топгай мениким...” дея давлат бошқарувида 35 йил қизгин ва хайрли фаолият олиб борган амири кабир Навоий бобда ўлим жазосини қўллашда ниҳоятда шошмаслик зарурлигини уқтирган, гуноҳкор деб топилган оворанинг ишини жиддий ўрганиш, тафтиш этиш муҳимлигини айтган, у ушбу лавҳада ҳар доимгидек оналарнинг образини ёдга олган ва лавҳада мазлум оналар аҳволини, руҳиятини, табиий ҳуқуқларини ҳаётини мисоллар билан чуқур таҳлил қилган:

*Ани кўрким, ул зори мазлум ано,
Неча кўрди ҳифзида ранжу ано.*

Ўз тажрибалари асосида “оввора”ларни кечиришнинг хайри, савоби, офияти тўғрисида дostonнинг бош қаҳрамони шох Искандар образи мисолида ҳукмдорлар ойини, тўраси, тузуги, қондаси эканлигига урғу берган. Боб хулосасида уларни огоҳликка, шафқатга чақирган ҳамда афвни қўллаган ҳукмдорларни оламнинг ва ўз даврининг Искандари дея шарафлаган:

*Бу нав ўлса кимда карам жавҳари,
Бугун улдур офоқ Искандари.*

Улуғ шоир бобни “Кимки, афв, карам, бахшиш бобида маҳорат кўрсатса, афв ва карам ҳам унга ўз фазилатини сочғусидур, афвда ажойиботлар, завқлар, ҳикматлар кўпдир”, дея кўтаринки руҳда тамомлаган:

*Ким ўзни карам ичра моҳир қилур,
Карам ўз ҳавосини зоҳир қилур.*

Ўз асарларида ҳаётнинг гултожи инсон, тирикликнинг ўзи бахт эканлигини тараннум қилишдан чарчамаган улуғ шоир ушбу бобда зиндонга ташлаш ёки ўлим жазоси каби оғир жазо турларига улуғ амир, давлат ва жамоат арбоби сифатида ҳам ўзининг муносабатини очиқ билдиришга интилган, аммо шариатда афв қилинмайдиган масалаларга эса бобда тўхталмаган.

Темурийлар Ренессансининг машҳур мураббий ва муқаввийси ҳамда мунаққиди сифатида ҳам баъзи ижодкорларга баҳо берар экан, ҳатто, уларнинг ижодида ёритилган афв борасидаги фикрлари баён этилган байтларга алоҳида эътибор қаратганини, “яхши воқеъ” дея эътироф қилганини кўрамыз.

Буюк сўз санъаткорлари ўз асарларида *афвни* юксак фазилат, яхшилик, саховат тимсоли, раҳм-шафқатга ундаш сифатида бадий талқин қилишган. Уларнинг беқиёс намуналарини Навоидан сўнг Адиблар хиёбонидан ҳайкаллари ўрин олган Бобур, Абдулла Авлоний каби адиблар ижодида ҳам учратиш мумкин.

Бобур ўзининг қомусий асари “Бобурнома”да яқинлари, беку умароларини қайта тарбиялаш ниятида уларнинг гуноҳидан ўтиб, туркий ҳукмдорларга хос бўлган тўққиз мартагача *авфни* қўллаш қоидасини қўллагани ҳақидаги муҳим тарбиявий аҳамиятга молик тарихий маълумотларни битиб қолдирган. Жумладан, шоҳона илтифот билан “... Аму ёқасида келиб бизга қўшилғали андин эътиборроқ ва ихтиёрроқ киши йўқ эди ҳар сўз деса, ҳар иш қилса сўз анинг сўзи эди, иш анинг иши эди”, деб таърифлаган Боқи Чағониёнийнинг ўн бир гуноҳини ўн бир мартагача шафқат кўрсатиб, афв қилгани ва ҳаддидан ошган, афвнинг завқидан бенасиб, маърифатсиз бекнинг эса у ато этган ўн бир афвларнинг қадрига етмагани ҳақидаги кузатувларини очиқ билдириб, шундай ёзади: “...Манга айттуриб йиборибтурким, шарт қилиб эдиларким, тўққуз гуноҳ мендин содир бўлмағунча сўрмағайлар. Мен Мулло Бободин ўн бир гуноҳини бирар-бирар хотирнишон қилиб айтиб йибордим. Мулзам бўлди”.

Маърифатпар Абдулла Авлоний Шайх Саъдий Шерозийга эргашиб ёзган “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” (1914) асарида яхши хулқларнинг ўттиз бештасига алоҳида сарлавҳа ажратиб, махсус тўхталади, жумладан, афвга ҳам: “Афу деб кечирмакни айтилур ...Афу яхши хулқларнинг афзали, инсониятнинг акмалидур. Ҳақ афу қилувчиларни суяр. Ўзи ҳам афу ва мағфират қилувчидир. Нўширавон: “Бир гуноҳкорни афу қилмакда қандай лаззат олганимни ҳеч кимга айтмайман”, демиш”. У хулосани қиссадан ҳисса шаклида дидактик характердаги байтлар билан яқунлаган.

Хулоса шуки, Алишер Навоий барча асарларида афв, карам, бахшиш усулига бефарқ эмаслигини у ёки бу даражада бадий талқин қилган. У ўзининг айни мавзудаги битикларида ҳукмдорларни афв қоидасини қўллашга чақирган, *мужрим* ва *оввораларга* эса умид берган. Аммо “Садди Искандарий”да афв институтига, тушунчасига алоҳида боб ажратиб, афв ҳақидаги ўзининг назарий-сиёсий, ҳуқуқий қарашларини, орзу-ўйларини тизимли равишда поэтик талқин қилганки, ушбу бобни улуг шоир ҳамда давлат ва жамоат арбоби Амир Алишер Навоийнинг *афв* ҳақидаги умидлари ва назариясининг бадий ифодаси дейишимиз мумкин.

ХИЁБОНДА ЎТГАН ОЧИҚ ДАРС

Пойтахтнинг муҳташам Адиблар хиёбони айни кунда бутун халқимиз учун қутлуғ масканга айланди. Айниқса, бу хиёбоннинг юртимиз ёшлари учун маърифий, тарбиявий-маънавий аҳамияти ниҳоятда салмоқли бўлишига шак-шубҳа йўқ. Буни мазкур масканда мунтазам ўтказилаётган тадбирлар тасдиқлаб турибди.

Хиёбондаги шоҳ ва шоир Заҳриддин Муҳаммад Бобур ҳайкалига Миллий гвардия ҳарбий-техника институти бириктирилган бўлиб, яқинда курсантлар учун ташкил этилган “Бобур – XVI аср бунёдкори” мавзусидаги очиқ дарсни ўтиш менга топширилди. Миллий гвардия ҳарбий-техника институти курсантлари билан “Бобурнома”нинг рус тилидаги таржимаси юзасидан тадқиқот олиб борган олим Тўлқин Сайдалиев бошчилигида Адиблар хиёбонида очиқ дарс ташкил қилинди.

Ўттиз беш нафар курсант учун Бобур ҳайкали пойига стуллар жойлаштирилди, йиғиб ва ёйиб қўйиладиган китоб жавонига Бобурга тааллуқли китоблар қўйилди. Дарсимиз инглиз шарқшуноси, бобуршунос Вильям Рашбрукнинг Бобурнинг бунёдкорлик фаолиятига бағишлаб ёзилган

“Ўн олтинчи аср бунёдкори” номли ноёб китобининг (инглиз тилидан Ғ. Сатимов, Х. Сўфиева таржимаси, 2011) мазмун-мундарижаси билан боғлиқ бўлгани учун дастлаб ушбу китоб хусусида сўз юритилди. Шу ўринда ушбу китобнинг ва Бобур ҳақида мамлакатимиз ҳамда хориж олиму адиблари томонидан битилган адабий, илмий китобларнинг ўқувчилар қўлига етиб боришида Бобур номидаги халқаро жамоат фонди амалга оширган кўплаб нашр ишлари хусусида тўхталиб ўтилди.

Ушбу мавзуда Бобурнинг “Бобурнома”да, муаррих қизи Гулбаданбегимнинг эса “Хумоюннома”да баён қилган темурийлар Уйғониш даврида ва кейинчалик Бобурнинг ўзи томонидан амалга оширилган бунёдкорлик ишлари, ақл ва қўл ихтиролари хусусида маълумотлар берилди.

Очиқ дарсда Бобур 1504 йилда яратган янги алифбо ҳамда “Бобурнома”да алоҳида хабар битган “Хатти Бобурий” тўғрисидаги маълумотимиз қизиқарли хабарларимиздан бири бўлди. “Хатти Бобурий” бўйича “Бобурий хати” (Кобул, 2005) номли рисола ёзган афғонистонлик бобуршунос олим Муҳаммад Ҳалим Ёрқин эълон қилган тадқиқотга ҳам таянилиб, ушбу рисола ҳам кўرғазмада кўрсатилди.

Очиқ дарсда маърузаларни жон қулоғи билан тинглаётган курсантларга Бобурнинг фақиҳ сифатидаги буюк сиймосини таништирар эканмиз, кўпроқ “Мубаййин” асари асосида маълумотлар беришга ҳа-

ракат қилдик. Нодир китобнинг профессор С. Ҳасанов, шоир М. Кенжабек тайёрлаган нашрларидан ташқари туркиялик бобуршунос олима Танжи Орал Сейҳан хоним тайёрлаган “Мубаййин дер фикҳ” нашридан (Истанбул, 2004) ҳам унумли фойдаландик. Мазкур китобнинг курсантлар орасида қўлма-қўл бўлиб кетганидан билдикки, уларнинг нафақат Бобурнинг ҳарбий саркардалик фаолиятига, балки унинг билимдон фақиҳ олим эканлигига қизиқишлари кучли экан.

Учрашувда маърифатпарвар адиб Абдулла Авлонийнинг “Бобурнома” услубида ёзилган “Афғонистонга саёҳат” асарида тасвирланган “Боғи Бобур” ва бошқа адибларнинг Бобур ҳақида битган бадиий, маърифий характердаги романлари ҳамда Бобур номидаги халқаро жамоат фонди фаолияти, “Бобур энциклопедияси” ҳақида ҳам маълумотлар беришга ҳаракат қилдик. Ҳиндистонда Бобур ва бобурийлар империясининг 332 йил давомида амалга оширган бунёдкорлик фаолиятлари, дунё тамаддунига кўрсатган таъсири билан боғлиқ қизиқарли савол-жавоблар бўлиб ўтди.

Адиблар хиёбонидаги улуғ адиб ва шоирлар ҳайкаллари пойида шаҳримиздаги турли олий ўқув юртлари талабалари иштирокида ўтказилаётган бундай очиқ дарслар ёшларнинг мазкур ижодкор ҳаёти ва ижодига қизиқишини янада кучайтиради. Демак, хиёбондаги бобурхонлик дарслари мунтазам давом этади.

Абдумажид МАДРАИМОВ,
Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
Темурийлар тарихи Давлат музейи
бўлим мудири

“БУ ОЛАМ АРО АЖАБ АЛАМЛАР КЎРДУМ...”

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг адабиётга, жумладан, Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг ижоди ва илмий меросига жиддий эътибори туфайли мамлакатимизда буюк аждодимизнинг босиб ўтган ҳаёт йўлини, кўп қиррали илмий-ижодий фаолиятини ўрганиш борасида салмоқли ишлар амалга оширилди. Муҳтарам Президентимиз ташаббуслари билан Тошкент шаҳридаги “Адиблар хиёбони”да унинг маҳобатли ҳайкали қад кўтаргани ва бу буюк шахснинг илмий мероси кенг миқёсда ўрганилаётгани қувонарлидир.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур ўттиздан ортиқ тилларга таржима қилинган “Бобурнома” асари муаллифи, беназир шеърый мерос – икки девон тузган, аруз илмига оид махсус рисола, қонунчиликка оид маснавий–“Мубаййин”, “Волидия” асари шеърый таржимаси, “Хатти Бобурий” номли алифбо ихтирочиси ҳамда бизгача етиб келмаган “Ҳарб иши”, “Мусиқа илми” каби илмий асарлар муаллифидир. Ўзбек тилида аруз илмига оид энг мукамал деб ҳисобланган “Аруз рисоласи”ни яратган. Ушбу рисолада буюк шоирлар асарлари қаторида унинг ўз шеърлари ҳам салмоқли ўрин тутати. Шеър ёзиш унинг учун ҳавас эмас, балки “ўз таъби” – диди ва “ҳолати” – аҳволини баён этиш воситаси бўлган. У ёзган эди:

*Дўстларнинг суҳбатида не хуш ўлғай аҳси шеър,
 То билингай ҳар кишининг таъби бирла ҳолати.*

Лекин Бобур ўз даврида мумтоз шеърыйят анъанасига мос тўлиқ девон туза олмаган. Шунинг учун ёзган:

*Девонима не рабту, не тартибдурур,
 Не жадвалу, не лавху, не тазҳибдурур.
 Гар санга йибордим ани, айб айламаким,
 Девонангни тиларга тақрибдурур.*

Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг шеърий мероси юксак бадий савияда ёзилганлиги учун ҳам мумтоз ўзбек шеърияси тарихида ўз ўрнига эга. Муаррих Мирза Муҳаммад Ҳайдар ўша даврдаёқ Заҳириддин Муҳаммад Бобурни шоир сифатида Алишер Навоийдан кейинги ўринга қўйган эди. Бу бежиз эмас. Бобурнинг Рампурдаги кутубхонада сақланаётган ноёб қўлёзмасида қуйидаги фикр ёзилган:

*Ҳар вақтки кўргасен менинг сўзимни,
Сўзимни ўқуб соғинғайсен менинг ўзимни.*

“Вақойеъ” ёки “Бобурнома” номи билан машҳур бўлган шоҳ асари-қалб дафтари, жаҳон тарихи, манбашунослиги ва адабиётининг ноёб ёдгорлигидир. Унда XV аср охири, аниқроғи, 1494 йилдан 1529 йилгача Фарғона, Мовароуннаҳр, Кобул, Хуросон ва Шимолий Ҳиндистонда бўлиб ўтган сиёсий воқеалар, мамлакатларнинг географик ҳолати, шаҳарлар тарихи, халқи, урф-одатлари, наботот ва ҳайвоноти тўғрисида қимматли маълумотларни ўзида жамлаган. Асарда тарихий-сиёсий воқеалар йилма-йил аниқлик билан, муаллиф ҳаёти ва сиёсий фаолияти билан боғлиқ ҳолда баён этилган. Воқеаларнинг асосий иштирокчиси ва гувоҳи Бобурнинг ўзи бўлиб, унда баён этилган воқеаларнинг тўғри ва ҳаққоний бўлишига интилган муаллиф шундай ёзган эди: “Битилганлардин ғараз шикоят эмас, рост ҳикояттурким, битибтурмен”. Бошқа бир ўринда бу асари ҳақида шундай фикр билдирган:

*Бу олам аро ажаб аламлар кўрдум,
Олам элидин турфа ситамлар кўрдум.
Ҳар ким бу “Вақоеъ”ни ўқур, билгайким,
Не ранжу меҳнату не ғамлар кўрдум.*

“Бобурнома” жаҳоннинг ўттиздан ортиқ тилларига таржима қилинган, шу жумладан, форс тилига тўрт марта, инглиз тилига уч марта, француз тилига икки марта ўгирилган. Буюк бобурий ҳукмдор Жалолиддин Муҳаммад Акбар саройида асарнинг форс тилидаги таржима нусхалари замонасининг энг моҳир хаттотлари томонидан кўчирилган ва беш юздан ортиқ миниатюралар билан безатилган. Ҳозирги кунда “Бобурнома” асари дунёнинг энг нуфузли йигирма бешта музей ва кутубхоналарида, хусусан, Британия музейи, Париждаги Лувр музейи ва Миллий кутубхона, Москвадаги Шарқ санъати музейи, Деҳлидаги Миллий музей ва бошқа шахсий мажмуаларда сақланмоқда. Бобуршуносликнинг ютуғи бўлган икки йирик асар – “Заҳириддин Муҳаммад Бобур энциклопедияси” (2014, 2017 йилги нашрлари) ва “Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурийлар. Библиография” (Москва, 2016, ўзбек, рус,

инглиз тилларида, 1184 бет)да бу даҳо шахс ижодининг ўрганилишига оид тадқиқотлар маълум даражада умумлаштирилган. Бобур меросини ўрганиш Ҳиндистон, Афғонистон, Буюк Британия, Америка Қўшма штатлари, Франция, Туркия ва бошқа мамлакатларда давом этмоқда. Бугун интернет тармоғида, турли тилларда унинг ҳаёти, ижоди ва фаолиятига оид материалларнинг эса сон-саноғига етиш қийин.

Шерзодхон МАҲМУДОВ,
*Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
Тарих институти директори ўринбосари,
тарих фанлари номзоди*

ЮРТ СОҒИНЧИ

Университетни тамомлаб, иш фаолиятимнинг илк кезларидан илмий иш билан шуғулланишга бўлган иштиёқим янада оша бошлаган эди. Бу мақсадимни амалга ошириш учун 2001 йилнинг сентябрь ойидан азим Тошкентга қараб йўл олдим. Ҳар сафар ота-онамни зиёрат қилиш учун туғилиб ўсган қишлоғимга отланар эканман, қалбимда юртга бўлган ошиқиш ва соғинчни ҳис қилардим.

Адиблар хиёбонида Заҳириддин Муҳаммад Бобурга ўрнатилган ёдгорликка боққанимда қалбимдан бу зотнинг шахсиятига нисбатан яна бир ҳис ўтди. Унинг Ватан туйғуси ва соғинчи ҳақидаги нолалари неча асрлар ўтса-да, ҳаётий ҳақиқатни англаш, мушоҳада қилишимизга туртки бераверади.

Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг тақдирига 12 ёшидаёқ ҳукмдорлик мартабаси битилгани боис, елкасига халқнинг масъулияти тушди. Унинг барча саъй-ҳаракатлари мамлакатни бирлаштириш, улуғ бобоси Амир Темур барпо этган салтанатни яна оёққа турғизишдан иборат бўлган. Лекин тақдир ҳар доим ҳам қувончли бўлавермайди. Унинг мамлакатни бирлаштириш йўлидаги ҳаракатлари эса аламли мағлубиятлари билан якун топди. Алалоқибат, у Ватанни ташлаб кетишга мажбур бўлди. “Бобурнома”ни ўқиш жараёнида Бобурнинг ёшлик чоғлари сарсон-саргардонликда кечганини кўрамиз. Ҳатто у қиш фаслида Кобул йўлидаги машаққатли кунларини “Бобурнома”да баён этар экан, унинг қанчалик заҳмат чекканига гувоҳ бўламиз. Бобурнинг Кобулга кетиши қиш фаслига тўғри келган эди. Қор шу қадар кўп ёққанки, ҳатто отнинг узангисига қадар етганини, баъзи жойларда отнинг оёғи ерга ҳам тегмай қолган ҳолатлар бўлгани “Бобурнома”да қайд этилади. Бундай оғир шароитдаги сафар бир ҳафта давом этган. Бу машаққатларга Бобур бардош бера олган бўлса-да, у қисматидаги синовли ва оғир кунларини қуйидаги тарзда ушбу байтда акс эттиради:

*Чархнинг мен кўрмаган жабру жафоси қолдиму?!
Хаста кўнглум чекмаган дарду балоси қолдиму?!*

Лекин бу машаққатли жараёнлар Бобур тақдирида янги эшикларнинг очилишига олиб келган эди. Улуғвор халқимиз бундай вазиятларга муносабат ўлароқ “ҳар қишнинг баҳори бор – ҳар туннинг сабоҳи бор”, деб бежиз айтмайди-ку.

Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг иродаси, ҳаёт синовларига бўлган бардоши Яратганнинг марҳамати билан унинг тақдирида янги йўллар очди. У ҳаёт машаққатларидан орттирган тажрибаси, ақл билан ҳаракат қилиши ва тадбиркорлиги, қолаверса, томирида соҳибқирон Амир Темурнинг қони оққани боис ҳам Ҳиндистонда янги давлат тузишга эришди. Бу қадим ҳудудда тузилган салтанатнинг унинг авлодлари томонидан уч аср давомида бошқарилиши тарих саҳнасида бобурийлар сулоласининг ўз муносиб ўрнини эгаллашига замин яратди.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур ўзи асос солган салтанатни сиёсий жиҳатдан бирлаштирди, унинг ободонлаштиришга қўшган ҳиссаси Ҳиндистон учун манфаатли бўлди. Шу жиҳатдан ҳам Ҳиндистоннинг йирик сиёсий арбобларидан Жавоҳарлал Неру ўзининг “Ҳиндистоннинг кашф этилиши” ва “Жаҳон тарихига бир назар” асарларида Бобурга юксак баҳо берган эди. Хусусан, Неру “Ҳиндистоннинг кашф этилиши” асарида, “Бобур – дилбар шахс, Уйғониш даврининг ёрқин ҳукмдори, мард ва тадбиркор одам бўлган. У санъатни, адабиётни севарди, ҳаётдан ҳузур қилишни яхши кўрарди”, деб эътироф этган эди.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур Ҳиндистонда салтанат соҳиби, подшоҳ бўлишига қарамай, ҳар доим Ватанини соғиниб яшади. У Ватанга бўлган соғинч туйғуларини ижодида, шеърларида ифода қилишга уринди.

“Бобурнома”да Мовароуннаҳрнинг Андижон, Ўш, Ахси, Косон, Хўжанд, Конибодом, Тошкент ва Самарқандни таърифлар экан, юртида қолган дўсту ёрлари, табиати, ноз-неъматлари унга Ватанни эслатар эди. Жумладан, “Бобурнома”да Андижонга таъриф берар экан: “Ошлиғи вофир, меваси фаровон, қовун ва узуми яхши бўлур. Қовун маҳалида полиз бошида қовун сотмоқ расм эмас. Андижоннинг ношпотисидан яхшироқ ношпоти бўлмас”, деб қайд этади. Марғилонни таърифлаганда: “Яхши қасаба... анори ва ўриги асру хўб бўлур. Яна бир жинс ўрик бўлур-ким, донасини олиб, ичига мағиз солиб қурутурлар, “субҳоний” дерлар, бисёр лазиздир”, деб ёзади. Бобурнинг ушбу қайдлари, бир томондан, ўз юрти деҳқонларининг миришкорлиги, аҳолининг кундалик турмушидан яхшигина хабардор бўлганини англатса, иккинчи томондан, бу

қайдларда соғинч ҳисси ҳам акс этганлигини кузатиш мумкин. Буни Бобурнинг фикрлари ҳам тасдиқлайди. Жумладан, у Аҳси (Наманган) да етиштириладиган “Миртемурий” навли қовунни жуда юқори таърифлайди. Ҳатто Самарқандда турган вақтида бир маросимда Аҳси билан Бухорода етиштирилган қовуннинг мазасини солиштирган, “Аҳси қовунини ҳеч нисбаси йўқ эрди”, дея эътироф этади. “Бобурнома”да унинг қовунни жуда яхши кўрганини ҳатто Ҳиндистонда балхлик поллизкорларга қовун эктирганидан англаш мумкин.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур ўз асарида Самарқандни қўмсаб, унинг қуйидаги сифатларини ажратиб кўрсатади: “Самарқанд ажаб ораста шахредур, бу шахрди бир хусусияти борким, ўзга кам шахрда андоқ бўлмай. Ҳар ҳирфагарнинг бир бошқа бозори бор, бир-бирларига махлут эмасдур... Оламда яхши қоғаз Самарқанддин чиқар. Самарқандни яна бир матойи қирмизи махмалдурки, атроф ва жавонибға элтарлар”. Бобурнинг бу таърифи аслида теурийлар давлатининг ўзаги бўлган Ватани Мовароуннаҳр билан фахрланиш ҳамда айни вақтда уни соғиниш ҳисларининг ифодасидир. Инсон ўз Ватанининг хуш ҳавоси, ноз-неъматлари ҳамда етиштириладиган маҳсулотлари афзалликларини бошқа жойда кўрмаганлиги, учратмаганлиги учун ҳам бундан фахрланади. Чунки Бобур Ҳиндистонда ўз салтанатини барпо қилган бўлса-да, у ерда Ватанининг табиати, бойликлари, деҳқончилик маданияти ва иқтисодий ҳаётнинг бошқа соҳалари ютуқларини учратмади. Шу боис Бобур томонидан ўз юртининг яхши сифатлари эсланиши, баён қилиниши аслида юрт соғинчидир, ёшлигидаги унутилмас яхши хотираларининг бир парчасидир.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур зукко олим ва ҳар бир нарсага эътиборли шахс бўлган. У Ҳиндистонда барпо қилинган расадхоналар билан Самарқандда қурилган Мирзо Улуғбек расадхонасини солиштирган. Мовароуннаҳрда вақтни белгилашда бир кеча-кундуз 24 соатдан иборатлиги, бир соат 60 дақиқадан ташкил топишини, Ҳиндистондаги вақт бирлигидан фарқли эканини қиёсий кўрсатиб берган. Шунингдек, ўзбек ва ҳинд маданияти ўртасидаги фарқларни, аҳолининг яшаш тарзидаги хусусиятларини таҳлил қилган. Бу ҳолат ҳам Бобурнинг Ҳиндистонда туриб, ўзбек маданиятини қўмсаганлигини англатади.

Заҳириддин Муҳаммад Бобурни кўпчилик шоҳ ва шоир деб билади. Унинг ислом таълимоти, аҳкомларини ҳам яхши ўрганганлигини “Мубаййин” номли асаридан билишимиз мумкин. Ҳатто “Бобурнома”да аҳли сунна ва жамоа ақидаси бўйича олимлар Абулҳасан Ашъарий ва Абу Мансур Мотуридий, “Саҳиҳи Бухорий” соҳиби Исмоил Бухорий,

“Ҳидоя” муаллифи Бурҳониддин Марғиноний ҳақида ҳам сўз юритиб, бу олимларнинг асарларига юксак баҳо беради.

“Бобурнома” асарида кўплаб тарихий шахслар ҳақида маълумотлар қайд этилган. Жумладан, Мирзо Улуғбек, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, Султон Али Машҳадий, Камолиддин Бехзод, Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор, Мавлоно Қози ва бошқа кўплаб олимлар, машойихлар, шоирлар номи катта эҳтиром билан тилга олинади.

“Бобурнома”ни ўқиган инсон унинг серқирра шахс – ҳукмдор, сиёсатчи, моҳир саркарда, шоир ва ёзувчи, бир сўз билан айтганда, ўз даврининг қаҳрамонларидан бири бўлганига амин бўлади.

Бобур ҳақида муайян адабиётлар қатлами яратилган бўлса-да, бу серқирра шахс тарихини ҳар томонлама ўрганиш, бир сўз билан айтганда, унинг тарихий портретини барча жозибаси билан тиклаш керак. Бу эса олдимизда турган асосий вазифалардан биридир.

Заҳириддин Муҳаммад Бобурдек инсонларни берган бу миллат яна кўплаб фидойи олиму адибларни, ватанпарварларни дунёга келтиради. Бобур сингари тарихимизда муносиб из қолдирган, илм-маърифат, миллат келажаги учун умрини бахшида этган маърифатпарварлар сиймосини абадийлаштиришга қўл урган инсонларни миллат ҳар доим севиб ардоқлайди.

Отабек ЖЎРАБОЕВ,
*Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейи
илмий ишлар бўйича директор ўринбосари,
филология фанлари номзоди*

ЗАҲИРИДДИН МУҲАММАД БОБУР МЕРОСИНING ЖАҲОНИЙ ВА МИЛЛИЙ КЎЛАМИ

Азим бошкентимизнинг марказида ташкил этилган “Адиблар хиёбони” кўп жихатдан халқимиз, жумладан, миллатимиз фарзандларига муносиб ҳадя бўлди, десак муболаға эмас. Бу масканга қадам босган киши борки, адабиётимиз ривожини учун улкан хизматлар қилган бир қатор улуғ сиймоларнинг ҳайкаллари оралаб борар экан, ҳақиқатан уларнинг бу жабҳадаги хизматлари кўз олдида гавдаланади. Улардан бири жаҳонга танилган улуғ аждодимиз Заҳириддин Муҳаммад Бобуршоҳ (1483–1530) ҳаёти, фаолияти ва қолдирган илмий-адабий мероси нафақат халқимиз, балки умумдунё тамаддунига қўшилган муносиб ҳисса эканлигидан ҳам фахр туямиз.

Бу борада сўз кетганда биринчи галда унинг “Бобурнома” асари тилга олинади. Шубҳасиз, Бобур асарларининг энг машҳури ва дунё бўйича кўп бора тадқиқ этилгани ҳам ушбу асардир. Гарчанд, муаллифнинг ўзи уни “Вақоийеъ” (Воқеалар) деб атаган ва асар саҳифалари оша бот-бот бу номни такрор этган бўлса-да, у “Бобурнома” номи билан танилган. Бунга сабаб, Бобуршоҳнинг набираси Акбаршоҳнинг кўрсатмаси билан форс тилига қилинган илк таржима шундай аталган бўлиб, кейинча дунёга ҳам кўпроқ ушбу форс тилидаги таржималари ёйилиб кетгани боис, мазкур ном билан асар машҳур бўлиб қолган. Кейинги изланишлар шуни кўрсатдики, айнан форс тилидаги “Бобурнома” қўлёзмалари дунё фондларида ўттиздан ортиқ бўлгани ҳолда, аслият – туркий (ўзбек) тилдаги нусхалар 17 адад.

Умуман олганда, Бобурнинг фанга маълум беш асари (“Вақоийеъ”, “Девон”, “Аруз рисоласи”, “Мубаййин” ва “Волидия рисоласи”) қўлёзмалари дунёнинг Лондон, Париж, Истанбул, Элфинстон, Нью-Йорк, Ва-

шингтон, Санкт-Петербург, Техрон, Ҳайдаробод, Исломобод, Тошкент, Боку, Душанбе каби шаҳарларидаги китоб хазиналарида сақланмоқда.

Қизиғи шуки, “Вақойеъ”нинг ўндан ортиқ, “Девон” ўн, “Волидия рисоласи”нинг тўрт қўлёзмаси етиб келгани ҳолда “Аруз рисоласи”нинг қўлёзмаси биргина эканлиги ҳануз ҳайратланарли бўлиб қолмоқда (Париж Миллий кутубхонаси).

Шубҳасиз, дунё олимлари Бобурни ўз даврининг катта сиёсий арбоби ва улкан империя асосчиси бўлгани учунгина эмас, балки мазкур асарлари сабаб кенг миқёсдаги – қомусий аллома сифатида тан олмақдалар.

“Вақойеъ” – XV аср охирлари ва XVI аср ўттиз йиллигидаги Мовароуннаҳр, Эрон, Афғонистон ва Ҳиндистон тарихига оид энг муҳим фактларни берувчи тарихий асар бўлиш билан бирга, ўша давр ва халқлар этнографияси, маданияти, адабиёти, мамлакатларнинг жуғрофияси, ҳайвонот ва наботот (ўсимликлар) олами ҳақида ҳам муфассал маълумот берувчи уникал ёдгорлик сифатида эътироф этилиши маълум. Эндиликда эса ушбу асар ўз даври сиёсатшунослиги, жамиятшунослиги ва ҳатто психологиясини кузатишга доир муҳим манба ўлароқ ҳам фанда ном қозонмоқда. Шу кунга қадар у жаҳоннинг йигирмадан ортиқ тилига таржима қилинди. Илмий зарурат тақозосига кўра асар инглиз тилига тўрт бора, француз тилига икки бора, форс тилига уч бора таржима этилди. Эндиликда юқоридагидай илмий кўлами боис таржима ареали ҳам тобора кенгайиб бормоқда.

Ёки Бобурни ҳассос шоир сифатидаги қиёфасини лирик шеърлари жамланмаси “Девон” кўрсатиб берса, унинг улкан адабиётшунос-назарийтчи олимлигини “Аруз рисоласи” исбот этади. Хожа Убайдуллоҳ Аҳрорнинг насрий битилган “Волидия рисоласи”нинг Бобур тарафидан назмда эркин қилинган таржимаси эса унинг нафақат моҳир таржимон, балки тасаввуф илмидан чуқур хабардор эканлигини ҳам акс эттириб туради.

Нисбатан кам ўрганилган “Мубаййин” (Нурлар) асари эса Бобурни энди улкан фақиҳ – мусулмон қонуншунослигининг билимдони сифатида кашф этишга сабаб бўладиган мутлақо нодир асардир. Ушбу асарнинг тўлиқ номи “Мубаййин дар фикҳ” бўлиб, Ислом динининг беш рукнини мукамал суръатда бадийий йўл билан назмий усулда шарҳлаб берилгани билан ажралиб туради. Бобургача ва ундан сўнг ҳам айнан шундай асар туркий адабиётда бошқа яратилган эмас. Уни муаллиф икки катта фарзанди – Ҳумоюн ва Комрон Мирзога бағишлаган. Аслида, ўздан кейин мамлакатни бошқарувчи ушбу икки валиаҳди мисолида

Бобур бутун миллатнинг эътиқоди соф, ақидаси рост, иймони мукам- мал бўлишини мазкур асар орқали орзу қилган эди.

Шу ўринда бир қизиқ жиҳат. Ҳиндистоннинг Рампур шаҳрида- ги Ризо кутубхонасида сақланувчи Бобур девонининг кичик қўлёзма нусхаси шоир ижодий меросини ўрганишда жуда муҳим ҳисобланади. У тўлиқ девон шаклида ҳам эмас, лекин шу манбанинг айрим саҳифа- ларида Бобурнинг тузатма-таҳрирлари ва унинг ўз ёзуви (автографи) бор. Буни эса қўлёзманинг дастлабки саҳифасида Байрамхон ва охириги варақ ҳошиясида (Бобурнинг авлоди) Шоҳ Жаҳон тасдиқлайди. Бундан бошқа бирорта Бобур дастхати маълум эмас. Унда:

*“Ҳар вақтки, кўргасен менинг сўзумни,
Сўзумни ўқуб соғинғасен ўзумни...”*

мисраларини муаллиф ўғли Муҳаммад Ҳумоюнга атаб ёзиб қўйган. Фарзанди ҳар сафар шу битикларни кўрганда отасини эслаши ва айни дамда уларга бағишлаб ёзилган асарларида васф этган улуғ ғояларни ўз ҳаётларига сингдириши кераклигини Бобур Мирзо истамаяптими?!

Маълум бўладики, Бобур таъкидланган асарларини тор манфаат- лар ва шахсий омиллар учунгина битмаган. Унинг асарларидаги бош ғоя фарзанд, миллат ва Ватан равнақидир.

Бобур ўта иқтидорли ва салоҳиятли ижодкор бўлгани боис асарла- рида улкан истакларни мавзу сифатида акс эттирган ва уларни ўз ба- дий жозибасига мувофиқ жанрлар қолипида кўрсата олган. Айтайлик, “Вақойеъ” (“Бобурнома”) асари бир қараганда муаллифнинг бошидан кечирганлари, хотиралари ва шоҳиди бўлган тарихий воқеаларни акс эт- тирган. Бироқ унинг баёни, услуби, тили, воқеаларнинг тартибий жойла- шуви, ёзилаётган ҳодисанинг қўлами, тасвир этилаётган қаҳрамоннинг тасвири ва яна бошқа жиҳатлардан қаралса, ушбу асар тарихий-мемуар жанрдаги буткул оригинал (ўзига хос) асар эканлиги маълум бўлади.

Биринчи галда, Бобур ушбу асари билан ўзигача бўлган Шарқ тарих- навислигини қатъий ва қолиплашган стереотипларини бузиб ташлади, бошқа йўналишда янгича услубда ижод қилди. Устига-устак, асарнинг тили бадий ёзма туркий тил билан, халқ тилининг гўзал синтездан иборатки, бу жиҳат асарга янада кўрк бағишлаган. Қолаверса, муаллиф дунёқарашининг кенглиги, зийрак кузатувчи эканлиги, шоирона қалби ва юсак истеъдодидан ташқари жамиятдаги мавқеи (ҳукмдор – мир- зо) ҳам катта омил бўлди. Албатта, Бобурнинг ижоддаги бу уриниши муваффақиятли чиқди. Афсуски, Бобурдан сўнг туркий адабиётда “Му- баййин” каби, “Вақойеъ” (“Бобурнома”) типи ва даражасида бошқа асар яратилмади.

Албатта, Бобур ижодиётидаги муаллиф шахсияти билан боғлиқ ўринлар доимо ўзига жалб этиб келади. У қатъиятли, жасур ва ҳақиқатпаноҳ инсон бўлган. Худди шу жиҳатлар бу нодир шахснинг нафақат “Вақойеъ” (“Бобурнома”)сида, балки бир қанча лирик шеърларида ҳам ўз аксини топган. Шундай асарларидан бири унинг 1528 йилда ёзилган “Қилиптур” радифли ғазалидир. Ғазал матлаъси шундай:

*Ғурбатта ул ой ҳажри мени пир қилиптур,
Ҳижрон била ғурбат манга таъсир қилиптур.*

Яъни, мусофирчиликнинг ғариблигида ўшал қамарсиймо (ой)нинг ҳажри шоирни қаритди; у ўзини жуда сабрли ва иродали ҳисобларди-ю, лекин ҳижрон ва ғурбатда ўтган йиллар унга ҳам ўз таъсирини ўтказмай қолмади.

Ғазал мақтаъси эса қуйидагича:

*Сендин бу қадар қолди йироқ, ўлмади Бобур,
Маъзур тут, эй ёр, ки тақсир қилиптур.*

Яъни, Бобур шунча йил давомида сендан йироқларда қолди-ю, ўлмади; эй ёр, уни маъзур тутгинки, худди шу иши сенинг олдинда айбидир.

Хўш, Бобуршоҳ бутун умри давомида интилиб, жангу жадалларда шижоат кўрсатиб, фитнаю балоларни енгиб, дилдан қуйиб, ёдлаб эсланган ва охирида узр сураётган бу “ёр” ким бўлди экан?

Албаттаки, иймонли бир мўмин сифатида Бобур Мирзо Тангри таоло висолдан ноумид бўлмаган ва уни кўп васф этган. Қолаверса, реал маҳбубага қарата битилган ошиқона тизмалари ҳам кўп. Лекин юқорида зикри кечган шеърдаги “ҳажри пир” қилган “ЁР”ни эса биз бу ўринда камоли қониқиш билан “ВАТАН” дея оламиз. Бу эътироф, ахир катта бир давлатнинг ҳукмдори ва улуғ ишларни амалга оширган шахс – Бобур Мирзонинг кўнгил изҳори эмасми?! Фақат ўз-ўзига талабчан ва танқидий ёндашувчи одамгина бу тахлит “ёрила” олади.

Демак, ижодкорнинг мавқеи ва унинг улуғ манфаатларни – аниқроқ қилиб айтганда, миллий ҳамда умуминсоний ғояларни кўзда тутиб ижод этган битиклари бир нуқтада бирлашганда чин маънодаги жаҳоний тамаддунга ҳисса бўла оладиган асарлар пайдо бўлишини Бобур каби буюк шахслар ижодиёти орқали кўришимиз мумкин.

Хумоюн АКБАРОВ,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси

ВАТАННИ БОБУРДЕК СЕВСА ЁШ АВЛОД

Адиблар хиёбонида Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг рамзий сиймосига боқиб, хаёлимдан тарихнинг ёруғ ва булутли кунлари ўтди. Бу ёдгорлик қанчалар қадрли эканини ёшларга етказиш шарафли бурчимиз эканини ҳар қачонгидан-да чуқур ҳис қилдим.

Халқимизнинг ардоқли адиби Пиримқул Қодировнинг “Юлдузли тунлар” тарихий романи илк бор нашр этилганида мактабда ўқир эдим. Ўшанда раҳматли бобомнинг ёстиғи остида турадиган “Бобурнома”нинг ёнига “Юлдузли тунлар” китоби ҳам қўшилганди. Айниқса, оиламизда, мактабимизда, маҳалламиздаги катта-кичик давраларда кўпчилик Бобур мирзо ҳақида китобдаги воқеаларга кўшиб, халқ орасида юрган турли афсона-ривоятларни ҳайратланиб сўзлагани ҳамон ёдимда. “Юлдузли тунлар” китоби юртимиз бўйлаб тез тарқалган ва бу Ватан тарихи, буюк боболарнинг ибратли ҳаёт йўлини билишга ташна халқимизнинг кўнглини кўтаргани, одамлар руҳиятида улкан маънавий юксалиш рўй бергани, миллатнинг қадди тикланганини ҳозирга келиб янада теран ҳис этиб турибман.

Кейинчалик, 1999 йилда Пиримқул Қодировнинг “Юлдузли тунлар” (Бобур) романининг навбатдаги нашрига ёзган сўзбошисини ўқиб англадимки, даставвал китобнинг чоп этилишига рухсат берилмаган экан: “Бобур мирзонинг ҳаёти ва фаолиятига оид мавзулар уммондай чексиз, – деб ёзади устоз адиб. – Бу уммонда ўнлаб, юзлаб адабий кемалар сузиши мумкин. “Юлдузли тунлар” ана шу мажозий кемалардан бири сифатида юзага келди. Уни 1972 йилда илк бор ёзиб, нашрга топширганимда тоғдай бир юк елкамдан тушгандай бўлган эди. Лекин мустабид тузум тазйиқи остида роман чоп этилмай ётган олти йил давомида ўша залворли юкни яна елкамда кўтариб юргандай бўлдим. Қўлёмзани кўпгина масъул мутасаддилар, катта академиклар ўқиб, фикр билдиришди. Чоп этиш масаласи Қизил империя марказининг рухсати билангина ҳал этилиши мумкин экан. Қўлёмзанинг сатрма-сатр таржимасини Москвада ҳам ўқишиб, ёзма тақризлар беришди. Хилма-хил фикр ва мулоҳазалар чангалзоридан тиканларга тирналиб

ўтдим, йўлимдан адашиб кетмаслик учун доим тарих ҳақиқатига, хусусан, “Бобурнома”дай асл манбаларга таяндим. Олти йил давомида романга киритган янги таҳрирларим кўпроқ унинг бадиий нуқсонларини тузатишга, тарих ҳақиқатини чуқурроқ очишга қаратилди. 1979 йилда раҳматли Шароф Рашидовнинг ёрдами билан китоб нашрдан чиқди. 1981 йилда унга Давлат мукофоти берилгани мустабид тузум золимларининг қаҳрини келтирган бўлса керак, “пахта иши”, “ўзбек иши” деган даҳшатли тухматлар даврида Амир Темур ва Бобур мирзога қарши янги ҳужумлар уюштириб, мени ҳам роман билан бирга лойқа селлар гирдобига тортиб туширишга уриниб кўрдилар. Лекин жамоат фикри уйғонган, истиқлолимиз тонги отаётган пайтлар эди”.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур шахсияти, ижодини ўрганишга ўз юртида шундай тазйиқлар бўлаётган вақтда дунё бўйлаб унинг адабий меросини тадқиқ этиш, асарларини турли тилларга таржима қилиш ҳаракатлари тобора кучайиб борарди. Европада бобуршуносликка 1705 йилда асос солинган бўлса, унга қадар ҳам Ҳиндистон, Афғонистон, Покистон сингари давлатларда бобомизнинг асарлари ўрганилиб, қурдирган меъморий обидалари обод сақлангани тарихий манбаларда қайд этилган. Бобурийлар бунёд этган саройларга эса зиёратчилар, сайёҳлар ҳамisha дарёдай оқиб турган. “Кобулдаги “Боғи Бобур” ҳар доим зиёратчилар билан гавжум, – деб ёзади афғонистонлик “Боғи Бобур”нинг иш бошқарувчиси Аҳмадшоҳ Вардақ ўз мақоласида. – Ҳар жума куни ўн мингга яқин, ҳайит байрами кунлари 20 мингдан зиёд одамлар келади”.

Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг ҳаёт йўли, тарихий мероси бир соҳа ёки бир мамлакат доирасига сиғмайди, ахир “Бобурнома”дай буюк асарни сўнггига қадар ўрганиб чиқишни тасаввур этиб бўладими? Йиллар ўтар экан, бу улкан адабий мероснинг тарихий аҳамияти янада ортиб бораверади, унинг тарихий ҳақиқати эса тадқиқотчиларни оҳанрабодек ўзига тортаверади.

Ўзбек адабиётида ҳам Бобур мирзо ҳаёти ва фаолиятига бағишланган асарлар сони кўпайиб бормоқда. Севимли ёзувчимиз Хайриддин Султоновнинг “Бобурийнома” маърифий романи, “Саодат соҳили” қисса ва ҳикоялари, Қамчибек Кенжанинг сафарномалари, Сирожиддин Саййиднинг “Юз оҳ, Заҳириддин Муҳаммад Бобур” достони, Дурбек Қўлдошевнинг “Императорнинг туғилиши” романи ва бошқа кўплаб ҳикоялар, шеърий туркумлар ёзилди ва ёзилмоқда.

Ўзбекистонда “Бобур халқаро жамоат фонди ва илмий экспедицияси” ташкил этилгандан кейин бобуршунослик чинакам янги, ривожланиш даврини бошлади. Фонд ўтган йигирма беш йилдан зиёд вақт

давомида қирқдан ортиқ мамлакатларга сафарлар ташкил қилиб, Андижондаги “Бобур ва жаҳон маданияти” музейи беш юздан ортиқ ноёб қўлёзмалар билан бойитилди, ўнлаб бадиий, маърифий ва илмий китоблар нашр этилди. Ҳар йили Заҳириддин Муҳаммад Бобур таваллуд топган куни Андижонда бўлиб ўтадиган тадбирларга хорижий мамлакатлардаги бобуршунослар таклиф этилиб, бу борада амалга оширилган янги тадқиқотлар халқаро миқёсда муҳокама қилиниши, илмий анжуманлар ўтказилиши анъанага айланди.

Андижон шаҳрининг марказида юртимизнинг бетимсол фарзанди Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг ҳайкали тикланди. Ҳар сафар унинг ёнидан ўтар эканман, асар муаллифи Равшан Миртожиев (1954–2014) билан 2012 йили Тошкентда, Оқтепадаги устахонасида айтган гаплари ёдимга тушади: “Ҳазрат Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳайкали 1993 йили Андижон шаҳри марказида ўрнатилди, – деган эди фахр билан Ўзбекистон халқ рассоми Равшан Миртожиев. – Бу ҳайкалнинг очилишини халқимиз қанчалар хурсандчилик билан кутиб олганини сўз билан ифодалаш қийин. Ахир, бу асрий орзу эди! Мустабид шўролар замонида улуғ бобомизга нотўғри муносабатда бўлингани кўпчиликнинг кўнглини ранжитган эди. Андижондаги Мирзо Бобур ҳайкали менинг биринчи ва муваффақиятли ишим, уни ижодий парвозимга йўл очган асарим деб биламан. Кейинчалик, 1995 йили “Чавгон ўйнаётган Бобур” номли композиция ишладим. Ҳозир бу асарим Швецариянинг Лозанна шаҳридаги музейда сақланмоқда. Бундан ташқари бобомизнинг яна бир ҳайкали эскизини тайёрлаб қўйдим. Бу аввалгилардан ўзгача ишланган”.

Равшан Миртожиевнинг 60 йиллиги муносабати билан Бадиий академияда ташкил қилинган катта кўргазмада Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг янги ҳайкали эскизи ҳам намойиш этилиб, мухлислар эътиборини қозонган эди. Адиблар хиёбонига ўрнатиш учун мутахассислар томонидан айнан ўша эскиз танлаб олинди. Равшан аканинг садоқатли шогирдлари, ёш ҳайкалтарошлар Улуғбек Отаназаров ва Жасван Анназаров томонидан ўша эскиз асосида беш метрдан зиёд катталиқдаги ҳайкал тайёрланди.

– Адиблар хиёбонига Бобур бобомизнинг ҳайкали ўрнатилиши ҳақида хабар топганимиздан кейин устоз яратган Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳайкали эскизини танловга олиб бордик. Ҳаракатимиз бе-самар кетмади, ғолиб чиқдик. Агар устоз ҳаёт бўлганида, Тошкентга Бобур мирзонинг маҳобатли ҳайкали айнан ўзи тайёрлаган эскиз асосида қўйилганини кўриб, жуда қувонган бўлар эди.

Буюк шоир, аллома, адолатли подшоҳ, довжурак саркарда, ростгўй муаррих, адабиёт аҳлининг холис танқидчиси, беқиёс тилшунос, сайёҳ-географ, зукко таржимон, йирик фикҳшунос, боғлар ва қасрлар бунёдкори... Бу таърифни яна давом эттириш мумкин, зеро, Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг гўзал ғазаллари, ҳикматли рубоийлари, қомусий “Бобурнома”, фикҳ илмига оид “Мубаййин” рисоласи, аруз назариясига бағишланган тадқиқоти, Хожа Аҳрорнинг “Рисолаи волидия” асари таржимаси, “Бобурий хатти” алифбоси ва бошқа қатор ноёб битиклари халқаро миқёсларда жаҳон адабиётининг юксак намуналари сифатида ўрганилмоқда. Демак, пойтахтимиздаги Адиблар хиёбонида ўрнатилган Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳайкали нафақат бобуршунослар ёки адабиёт ихлосмандлари, балки ҳарбийлар, сиёсатчилар, тарихчилар, географлар, этнографлар, меъморлар, ҳуқуқшунослар, табиатшунослар ва яна кўплаб соҳа вакиллари зиёрат қиладиган қутлуғ даргоҳга айланди.

Шу ўринда Бобурнинг Тошкент шаҳрига айрича муносабати, меҳр-муҳаббати, она юрти, бобоси ва тоғалари макон тутган бу шаҳарга кўп бора келгани ёдимизга тушади.

“Хон додамнинг эшигига борсам, гоҳи бир киши била, гоҳи икки киши била борур эдим, вале яхшилиғи бу эдиким, ёт эмас эдилар, туққон эдилар. Хон додамга кўрунуш қилиб, Шохбегим қошига келур эдим. Ўз уйимдек бошланг, оёқланг кирар эдим”, деб ёзади “Бобурнома”нинг 1502–1503 йил воқеалари баён этилган бобида. Йигирма ёшлардаги ўтжурак йигитнинг оддий, содда ва самимий бу сатрларини ўқиб, унинг ўша даврларда Тошкент хони бўлган тоғаси Султон Маҳмудхонга ва бобоси Юнусхонга нақадар ишонгани ва суянганини ҳис этамиз.

“Бетаваққуф ўтуб, хон қошига Тошкандга бордим. Бу рубоийни айтиб эдим, маъмул қофиясида тараддудим бор эди. Ул маҳалда шеър мусталаҳотиға мунча татаббуъ қилмайдур эдим, хон хуштаъб киши эди, шеър айтур эди, агарчи сару сомонлиқ ғазали камроқ эди, бу рубоийни хонга ўткариб, тараддудимни арз қилдим. Кўнгул тийгудек шофий жавоб топмадим. Ғолибо, шеър мусталаҳотиға камроқ татаббуъ қилғондурлар.

Рубоий будур:

*Ёд этмас эмиш кишини меҳнатта киши,
Шод этмас эмиш кўнгулни ғурбатта киши.
Кўнглум бу ғариблиқта шод ўлмади ҳеч,
Ғурбатта севунмас эмиш, албатта, киши”.*

Мазкур рубоий мазмун-моҳиятидан Бобур мирзо гоҳ Андижондаги, гоҳ Самарқанддаги Аҳмад танбал ва Шайбонийхон сингари душманлар

билан бўлиб ўтган тўқнашувлар тўфониди Тошкентга, тоғалари ҳузурига кўмак истаб келгани ҳам англанади.

“Тонгласиға Сомсийрак навоҳисини чарга солиб овладилар. Келиб Турок чорбоғиға тушулди. Ул ғазалким тугаттим, ушбу кун ушбу юртга тугаттим. Ул туганган ғазал будур:

*Жонимдин ўзга ёри вафодор топмадим,
Кўнглумдин ўзга маҳрами асрор топмадим.*

Бу ғазал етти байт турур. Мундин сўнг ҳар ғазалким туганди, ўшул тартиб била-ўқ битилди. Мундин кўч-бакўч Хўжанд дарёсининг ёқасиға келдилар”.

Бобур мирзонинг халқ кўшиғига айланиб кетган машҳур ғазалидаги ғамгин оҳанглар тарихи ҳам 1501–1502 йилларда кечган нотинч ҳаёти, тахт учун кураш, қолаверса, темурий шаҳзодаларнинг тарқоқлиги, Шайбонийхонга қарши жангларда чеккан азиятларидан туғилгани, шубҳасиз. “Бобурнома”да бу сингари туркий ва форсийда битилган байтларга кўп дуч келамиз.

“Бобурнома”ни ўқир эканмиз, Ҳазратнинг кўплаб ғазал ва рубоийлари Андижон, Тошкент, Самарқанд, Ўратепа, Хўжанд, Кобул, Агра сингари қалъалар орасида ўтган машаққатли сафарларда, кутилмаган манзилларда ёзилганига ва шоир умрининг бир парчаси, ҳаёт ҳақиқати эканига ишончимиз комил бўлади.

Адиблар хиёбонига келганда, ҳазрат Алишер Навоий ҳайкалига қараб, табиий равишда Султон Ҳусайн Бойқаро давридаги шуаро ҳақида “Бобурнома”да битилган ноёб сатрлар ёдимизга тушади. Китобда ҳазрат Алишер Навоийдан бошлаб кўплаб шоирлар, қолаверса, “таъби назми бор” мирзолар, сарой аъёнларининг ижодига лўнда ва мазмунли таърифлар ёзилган.

Асарда Алишер Навоий номи ҳурмат-эътибор билан кўп бора тилга олинар экан, 1500–1501 йил воқеалари битилган бобдаги ушбу сатрлар бизни ҳаяжонга солади: “Бу иккинчи навбат Самарқадни олғонда, Алишербек тирик эди. Бир навбат манга китобати ҳам келиб эди. Мен ҳам бир китобат йибориб эдим, орқасида турки байт айтиб, битиб йибориб эдим”.

Бу вақтда Бобур 17 ёшда бўлса-да, ёши 58–59 ларга борган давлат арбоби, улуғ шоир Алишер Навоийнинг эътиборини қозонган ва ўртада китобат алмашув, ижодий ҳамкорлик бошланган эди.

“Султон Ҳусайн мирзонинг замони ажаб замоне эди, аҳли фазл ва беназир элдин Хуросон, батахсис Ҳири шаҳри мамлу эди. Ҳар кишинингким бир ишга машғуллуғи бор эди, ҳиммати ва ғарази ул эдиким,

ул ишни камолга тегургай”, деб ёзади Бобур Ҳирот адабий муҳитидаги аҳли шуаро ҳақида.

Ўн икки ёшида тахтга ўтирган Бобур мирзонинг нафақат Тошкент, Фарғона, Самарқанд шаҳарларидаги, балки Ҳиротдаги адабий муҳитни яхши билиши ва бу ҳақида мустақил, холисона фикрларга эгалиги бизни ҳайратга солади. Ваҳоланки, ўзининг қисқа, аммо нотинч, жангу жадалларда ўтган умри давомида битган ғазал ва рубоийлари содда, пурмаъно, ҳаётгий эканлиги ҳам унинг Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий сингари буюк шоирларнинг ижодини мукаммал ўргангани, адабий жараёни пухта билганидан далолат беради.

Олимларнинг таъкидлашича, Ҳиндистон, Туркия, Франция, Англия ва Покистондаги китоб хазиналарида Бобур мирзо девонининг ўнта қўлёзмаси, жумладан, Тошкентдаги Алишер Навоий номидаги Адабиёт музейи фондида ҳам бир нусха сақланмоқда. Улар турлича номланган бўлса-да, мазмун-мундарижаси деярли бир хилдир.

“Ҳофиз Мир котибнинг оға-иниси Самарқандтин келиб эрди, бу фурсатта Самарқандға рухсат бериб, Фўлод султонға девонимни йибордим”, деб ёзилади “Бобурнома”нинг 1509–1510 йил воқеалари баёнига бағишланган бобида Самарқанд ҳокими Пўлат султонга девон юборилгани ҳақида. – Девоннинг орқасида бугина қитъани битидим:

*Ул сарвнинг ҳаримиға гар етсанг, эй сабо,
Бергил бу ҳажр хастасидин ёд кўнглига,
Раҳм айлабон соғинмади Бобирни, бор умид,
Солғай худой раҳми Фўлод кўнглига”.*

Шоир девон юборишга бағишланган қитъада ҳам Ватан соғинчини изҳор этиб, пўлат кўнглига, яъни тош, қаттиқ кўнгиллар ўзини соғинишидан умид қилади. Ортиқча безакларсиз, муболағаларсиз самимий, рост сўзни айтиш ва шу лўнда ифода воситасида мавзу моҳиятини очиб бериш Бобурнинг барча асарларига, бутун ижодига хос фазилатдир. Бу ўғли Ҳумоюнга битган мактубидаги ўғитида яққол ифодасини топган: “Хатингни худ ҳар тавр қилиб ўқуса бўладур, вале бу муғлақ алфозингдин мақоуд тамом мафҳум бўлмайдур. Ғолибо хат битирда қоҳиллигинг ҳам ушбу жиҳаттиндур. Такаллуф қилай дейсен, ул жиҳаттин муғлақ бўладур. Бундин нари бетакаллуф ва равшан ва пок алфоз била бити; ҳам санга ташвиш озроқ бўлур ва ҳам ўқуғучиға”. Яъни, “Хатингни бир амаллаб ўқиса бўлади, лекин тушунарсиз сўзларни қўлаганингдан мақсадингни тўла тушуниб бўлмайди. Эҳтимол, хат ёзишга сустлигинг шундандир. Жимжимадор сўзларни битмоқчи бўласан, шу боис тушу-

нарсиз чиқади. Бундан кейин такаллуф қилма, равшан ва аниқ сўзлар билан ёз. Сенга ҳам, ўқувчига ҳам ташвиш камроқ бўлади”. (“Бобурнома” табдилидан).

Бобур подшоҳ фарзандларига содда, равон, жимжимадор сўзлардан холи тушунарли хат битишни маслаҳат беради. (Ҳазратнинг ота сифатида фарзандларига қилган ўғитлари барча ота-оналар учун ибратлидир.) Биз “Бобурнома”ни варақлаганда ҳам, ғазал ва рубойларини ўқиганда ҳам Бобур подшоҳнинг мана шу тамойилга қатъий амал қилганига гувоҳ бўламиз.

Тарихда ўтган кўплаб шоҳларнинг жангномалари, шоҳномалари ўз даврининг моҳир муаррихлари қаламида жимжимадор сўзлар билан битилганини биламиз. Табиийки, муаррихлар шоҳларнинг номини юксакларга кўтариб улуғлаган, жанглар таърифини ошириб-тошириб тасвирлаган, бу эса, воқеаларнинг ҳаққоний баён этилишига, фикр тиниқлиги ва равонлигига озми-кўпми салбий таъсир кўрсатиб, ўқувчини чалғитади. Шу жиҳатдан “Бобурнома”нинг Бобур мирзо шахсидан равон, аниқ, жимжималардан холи битилгани ўқувчиларга, қолаверса, тадқиқотчиларга ҳам, таржимонларга ҳам энгиллик туғдиради, яъни бошқа кўплаб “нома”лардан фарқ қилиб, фикр аниқлиги борасида “Темир тузуклари”га яқин туради.

Бобур мирзо шеърини соддалиги, санъатларга бойлиги, туйғулар теранлиги, самимийлиги, жозибадор оҳанглари, шоирнинг ҳаётий тамойилларига содиқлиги билан ўзига хосдир. Унда ғурбатларда машаққат чеккан, қалбини Ватан соғинчи ўртаган, дунёдаги дўст-душманга ҳам фақат яхшилик тилаган инсон қиёфаси намоён бўлади. Шу маънода ҳам Адиблар хиёбонига унинг зиёратига келганларга эса шоҳ ва шоир:

Бори элга яхшилиғ қилғилки, мундин яхши йўқ –

Ким, дегайлар даҳр аро қолди фалондин яхшилиғ, – дея хитоб қилиб тургандай туюлади.

МИЛЛИЙ БОҒНИНГ МАНГУ ЧИНОРЛАРИ

Мустақиллик йилларида ўзбек маҳобатли ҳайкалтарошлик санъати янги тараққиёт босқичига қадам қўйди. Сиймолар, мавзулар, талқинлар янги, асл қиёфасида намоён бўлиб, тарих ҳақиқати туганмас илҳом манбаига айланди. Мамлакатда кечаётган маънавий тикланишлар жараёнида забардаст ҳайкалтарошлар етишиб чиқди. Уларнинг ижодиди тарихнинг ўчмас саҳифаларига, мутафаккирларга, саркардаларга бағишланган асарлар қаторида миллатнинг улуғ адиблари ҳаёти ва ижо-

ди мавзуси ҳам алоҳида бир йўналиш сифатида намоён бўлди. Бу, айниқса, Адиблар хиёбонида бунёд этилган ёдгорликлар мисолида яна бир бор, бутун бошли композиция сифатида ўз ифодасини топди.

Давлатимиз раҳбарининг ғояси асосида пойтахтимиздаги Миллий боғда атоқли шоир ва ёзувчилар, маърифат дарғаларига бағишланган ёдгорликлар яхлит меъморий ва бадиий композиция сифатида бунёд этилди.

“Адабиёт халқнинг юраги, элнинг маънавиятини кўрсатади, – деди Президент Шавкат Мирзиёев хиёбон билан танишув жараёнида. – Бугунги мураккаб замонда одамлар қалбига йўл топиш, уларни эзгу мақсадларга илҳомлантиришда адабиётнинг таъсирчан кучидан фойдаланиш керак. Аждодлар меросини ўрганиш, буюк маданиятимизга муносиб буюк адабиёт яратиш учун ҳамма шароитларни яратамиз”. Шубҳасиз, “Адиблар хиёбони” мажмуасининг очилиши юртимиз маънавий ҳаётида унутилмас тарихий воқеа бўлиб қолади.

Алишер Навоий (*ҳайкалтарошлар: Н. Бандзеладзе, Э. Алиев, В. Дягтерёв*) ёдгорлиги биз учун табаррук манзилга айланганига ўттиз йилдан ошди. Кейинги йилларда улуғ шоирнинг дунёнинг кўплаб мамлакатларида тикланган ва келажакда тикланажак ҳайкаллари учун мана шу маҳобатли ёдгорлик намуна, яъни асос бўлиб хизмат қилмоқда.

*Олибмен тахти фармонимга осон,
Черик чекмай Хитодин то Хуросон... –*

дея фахр билан ёзган буюк шоирнинг орзулари ушалмоқда.

Адиблар хиёбонидаги Бобур мирзо ҳайкалига боққанимизда беихтиёр улуғ мусаввир Камолиддин Беҳзоднинг миниатюралари ёдимизга тушади. Бу эса, ўз-ўзидан ҳайкалтарошнинг XV–XVI асрлар – шоир яшаган давр табиати, урф-одатлари, подшоҳларга хос кийиниш маданиятини пухта ўрганганидан далолат беради. Бобур мирзонинг бу қиёфаси бизга Ватан соғинчи билан яшаган шоҳ ва шоирни англатади. Қолаверса, Ўзбекистон халқ рассоми Равшан Миртожиев (1954–2014)нинг Бобур мирзога бағишланган маҳобатли ёдгорлиги 1993 йилда Андижон шаҳрининг марказида тикланиб, юртдошларнинг фахрига айланган эди. Бундан ташқари, ҳайкалтарошнинг муваффақиятли чиққан асарларидан бири “Чавгон ўйнаётган Бобур” композицияси Швецариянинг Лозанна шаҳридаги музейда сақланмоқда.

Бир йил вақт ичида пойтахтимизнинг уч нуқтасида – адибнинг уй-музейида, унинг номидаги ижод мактаби жойлашган муҳташам боғда ҳамда Адиблар хиёбонида ҳайкаллари ўрнатилган Абдулла Қодирий (*ҳайкалтарош Баҳром Норбоев*) абадияти ҳам бизга яқин ўтмиш, азалий

миллий қадриятларимиз ҳақида сўйлаб, келажакка йўл бошлайди. Албатта, ҳар уч ёдгорлик ҳам ўзига хос йўсинда яратилган.

Хиёбонда ёдгорлик ўрнатилган атоқли адибларнинг ибратли ҳаёти ва ижоди тарихнинг турли даврларга тааллуқли ҳамда ўзгача мавзуларда бўлса-да, барчасига хос ягона ҳақиқат бор: улар она Ватанни улуғлаган, ўзбек халқининг бахт-саодати йўлида курашган, келажак авлодлар учун бебаҳо адабий мерос қолдирган.

Абдулҳамид Сулаймон ўғли Чўлпон ҳайкали (*ҳайкалтарош Ўролбой Яхшиликов*) учун адибдан қолган ягона фотосурат асос бўлса-да, у XIX аср охири XX аср бошларида яшаб ўтган зиёлиларимизга хос чизгилар билан бойитилган. Ҳайкалга боқиб, беихтиёр адибнинг “Кеча ва кундуз” романи, адабиёт ривожига ҳақидаги ҳикматли сўзлари ёдимизга тушади.

– Давлатимиз раҳбарининг адабиёт ва санъатга кўрсатаётган эътиборига барчамиз гувоҳ бўлиб турибмиз, – дейди Ўзбекистон Бадиий академияси раиси, Ўзбекистон халқ рассоми Акмал Нур. – Айниқса, маҳобатли ҳайкалтарошлик санъати тез суръатларда ривожланиб бормоқда. Ҳайкалтарошларимиз ижоди нафақат мамлакатимизда, балки дунёнинг ўнлаб катта шаҳарларида кўринаётгани бизни қувонтиради. Буларнинг барчаси давлатимизнинг дунё ҳамжамиятида обрўйи ортиб бораётгани ҳамда улуғ алломаларимизнинг жаҳон тамаддунига қўшган ҳиссалари боисидандир. Мана шу жараёнда янги бир авлод етишиб чиққани маҳобатли ҳайкалтарошлик санъати ривожидан дарак беради.

Адиблар хиёбонидаги ёдгорликларнинг аксарияти ёш ҳайкалтарошлар томонидан ишлангани бизни қувонтирди. Илҳом Жабборов, Равшан Миртожиев, Тўлаган Тожихўжаев, Улуғбек Усмонов сингари уста ҳайкалтарошлар қаторида Жасван Анназаров, Улуғбек Отаназаров, Баҳром Норбоев, Ўролбой Яхшиликов, Оллоберган Оллоберганов сингари ёшларнинг ишлари кўпчиликнинг эътиборини қозонди. Уларнинг қиёфасида, таъкидлаш жоизки, маҳобатли ҳайкалтарошлик санъатида янги авлод ижодкорлари кириб келгани яққол сезилди. Аввало, ёшларга бўлаётган эътибор, қолаверса, уларнинг ғайрат-шижоати, ҳаракати устозлар томонидан қўллаб-қувватланаётганини ҳам таъкидлаш жоиз.

Ана шундай иқтидорлардан бири, Адиблар хиёбонида ўрнатилган Муқимий, Мақсуд Шайхзода ва Эркин Воҳидовга бағишланган ёдгорликларни ишлаган Жасван Анназаров, ёш бўлишига қарамай, ҳозирга қадар улуғ туркман шоири Махтумқулига бағишланган Тошкент шаҳридаги барельеф (2016) ва Урганчдаги (2017) ҳайкални, Жиззахда давлат арбоби ва адиб Шароф Рашидов (2017) ёдгорлигини, Тошкентда “Ғалаба боғида”ги 14 қаҳрамон сиймосини (2020) ишлашга улгурди.

Шунингдек, унинг муаллифлигидаги “Ибн Сино” ҳайкали 2018 йили Францияда ўрнатилди.

– Ижодий режаларим кўп, – дейди Жасван. – Президентимизга раҳмат, ёшларга ишонч билдиргани, қўллаб-қувватлагани, йўл-йўриқ кўрсатгани учун миннатдормиз. Мақсадим Ватанга садоқат билан хизмат қилиш. Чинакам миллий руҳда асарлар яратишни орзу қиламан. Бу йил шахсий кўргазма ўтказиш ниятим бор.

Адиблар хиёбонидаги Ўзбекистон Қаҳрамони Тўлепберген Қаипбергеновга бағишланган ёдгорликни ишлаган Улуғбек Отаназаров шундай дейди:

– Адиб яшаган даврга хос муаммоларни ўргандим, бу борада унинг тарихий мавзуда яратган асарлари муҳим манба бўлди. Ёзувчининг халқ бахт-саодати йўлида чеккан заҳматларини қиёфасида мужассам этишга интилдим. Иш жараёнида адибнинг шогирдлари, фарзандлари билан яқиндан ҳамкорлик қилдим. Ҳайкал тайёр бўлганда Тўлепберген бобонинг набиралари ҳам отаси билан бирга келишган экан, эшикдан киришданоқ ёдгорликни кўриб: “Бобомлар, бобомлар-ку”, деб чопиб боришди. Шунда ўз ишимдан қониққандай бўлдим.

Хиёбон кеча-кундуз ёшлар билан гавжум бўлиб, адабиёт, шеърят мухлислари, талабалар, ҳарбийлар, санъаткорлар – барча учун сабоқ маскани, рамзий маънода очиқ осмон остидаги улкан кутубхонага айланди. Ёшлар орасида китобга, адабиётга муҳаббат туйғусини уйғотиш ҳам, Ватанга фидойилик, тарихий хотирани тиклаш ҳам, эзгу ниятлар мана шу бўстондан бошланади.

Гулчехра РИХСИЕВА,
*Тошкент давлат шарқшунослик
университети ректори*

ОГАҲИЙ ИЖОДИЙ МЕРОСИ МАЪНАВИЙ ТАРБИЯ АСОСИДИР

Давлатимиз раҳбари Адиблар хиёбонига ташрифи чоғида бугуннинг ёшлари қаерда, қайси соҳада ўқимасин, уларнинг юрагига адабиётни киритиш, бадий адабиётга меҳр уйғотиш учун нима қилишимиз керак, деган саволни кўндаланг қўйди. “Агар у маънавиятли бўлса, ҳамма чўққиларга етади. Космонавт ҳам бўлади, муҳандис ҳам бўлади, ёзувчи ҳам бўлади. Юрагига адабиёт киритишимиз керак! Адабиёт киритиш билан юрагига маънавият киритамиз, маърифат киритамиз, маданият киритамиз”, деган жавобни ҳам айтиб ўтди.

Бу ерда билдирилган фикрлар юрт зиёлиларига мулоҳаза учун кўп озуқа берди.

Тошкент давлат шарқшунослик университети жамоасига мумтоз адабиётимизнинг энг кўламдор ва сермаҳсул ижодкори, шоир, тарихчи, таржимон, давлат арбоби, араб, форс, туркий тиллар билимдони Муҳаммад Ризо Огаҳийнинг ҳаёт ва ижод йўлларини ўрганиш, у зотнинг қўлёзма асарларини тадқиқ этиш ҳамда ўлмас ғояларини ёшлар онгига сингдириш вазифаси қўйилди.

Муҳаммад Ризо Огаҳий мумтоз адабиётимиз тарихида салмоқли, кенг қамровли мерос қолдирган ниҳоятда истеъдодли сўз заргаридир. Унинг кўламдор меросини шеърий, тарихий ва таржима асарлар ташкил қилади. Шунингдек, Огаҳий давлат арбоби, Хива хонлигининг бош мироби вазифасини ҳам адо этган.

Шоир араб, форс ва туркий тилларни чуқур билган, тилимизнинг гўзал қирраларини шеърият орқали очиб берган ва бу назмий мерос ҳозир ҳам нафосати, сайқали эскирмаган мисраларни қалбларимизга жо қилиб турибди.

Шоир истеъдоди она тилимизнинг беқиёс имкониятлари, сўз бойлигимизнинг ниҳоятда кенглиги, серқирралигини назмда ёритиб берганида кўринади. Алишер Навоий ижодини чуқур ўргангани, уни ўзига устоз деб билгани эса мумтоз адабиётимиз анъаналарини давом эттир-

ганида намоён бўлади. Айниқса, янги жанрларни кашф этиб, моҳирона назм гавҳарларини яратганида унинг ижодий маҳорати яққол намоён бўлади. Огаҳий ижодида радиф, қофиянинг гўзал товланишлари, мустаҳзодек мураккаб шеър навининг такомиллашуви, ритмик ва мазмуний мутаносибликларнинг беқиёс, оригинал намуналарини ўқиб, ҳайратланмай бўлмайди.

Огаҳийнинг 20 000 мисрага яқин назм дурдоналарини ўзида жамлаган “Таъвиз ул-ошиқин” (“Ошиқлари тумори”) девони ишқ аҳлининг тумори бўлиб қолган. Аммо ҳақли савол туғилади. Бугунги ёшларда ғазалдан, шеърдан, сўздан ҳайратланиш, ўзига керакли озуқани адабиётдан олиш катта авлод вакиллариникига ўхшамайди-ку... Нималар қилмоқ керак?! Уларни мана шу нафосат оламига олиб киришда, айниқса, ёшлиқда куртак очадиган муҳаббатнинг муқаддаслигини айнан шу буюк миллий мерос орқали сингдиришда Огаҳий ижоди ҳам муҳим ўрин тутаяди, деб ўйлайман. Ижтимоий тармоқларда ва интернет воситаларида тарқалаётган турли ёт ғоялар, муносабатларнинг инсонийликдан узоқлашувига хизмат қилувчи манбаларнинг ўрнини айнан миллий маданиятимиз ва шарқона ибодат билан ифода этилган муҳаббатни куйлаган шоирларнинг ижодини ўргатиш айна пайтда муҳим вазифа. Шунингдек, унинг воситасида тилларни чуқур ўрганиш ҳам катта имкониятларни очаяди.

Огаҳий тарихнавис олим сифатида беқиёс из қолдирган улкан илм соҳибидир. Амакиси Мунис охиригача ёзиб улгурмаган “Фирдавс ул-иқбол” (“Бахт боғи”) асарининг Муҳаммад Раҳимхон I хонлиги (1806–1825) давридан ташқари 5 та мустақил, яъни Оллоқулихон даврига оид (1825–1842) “Риёзуд-давлат” (“Саодат бўстонлари”), Раҳимқулихон даврига оид (1843–1846) “Зубдат ут-таворих” (“Тарихлар сараси”), Муҳаммад Аминхон даврига оид (1846–1855) “Жомъе ул-воқеоти Султоний” (“Султонлик воқеалари тўплами”), Саййид Муҳаммадхон даврига оид (1856–1865) “Гулшани давлат” (“Давлат гулшани”) ва Муҳаммад Раҳимхон Соний-Феруз ҳукмронлигининг (1865–1873) қарийб ўн йиллик даврини ўз ичига олган “Шоҳиди иқбол” (“Иқбол шоҳиди”) тарихий асарларини яратган. Уларни ўқиш, ўрганиш ва тадқиқ этиш орқали Хива хонлигининг 60 йиллик тарихини, шунингдек, қўшни хонликлар ва мамлакатлар билан олиб борилган алоқаларини билиб олиш мумкин.

Огаҳий бадиий ва тарихий асарлар ёзиш билан бир қаторда Шарқ халқлари адабиёти ва тарихининг 20 га яқин нодир асарини ўзбек тилига таржима қилди. Булар машҳур тарихчи Мирхонднинг (XV аср) кўп жилдлик “Равзат ус-сафо” (“Поклик боғи”) асарининг II–III жилдлари,

Астрободийнинг “Тарихи Жаҳонкушойи Нодирий” (“Жаҳонни забт этган Нодир тарихи”), Восифийнинг “Бадоеъ ул-вақое” (“Ажойиб воқеалар”), Ғиждувонийнинг “Мифтоҳут-толибин” (“Илм толибларининг калити”), Ҳиротийнинг Ҳиндистон тарихига оид “Табақоти Акбаршоҳий” (“Акбаршоҳ табақалари”), Муҳаммад Юсуф Муншийнинг Балх ҳокими Муҳаммад Муқимхонга бағишланган “Тазкираи Муқимхоний”, Ризоқулихон Ҳидоятнинг “Равзат ус-сафо Носирий” (“Носирнинг поклик боғи”), Хусайн Воиз Кошифийнинг “Ахлоқи Муҳсиний”, Кайковуснинг “Қобуснома”, Муҳаммад Вориснинг “Зубдат ул-ҳикоёт” (“Ҳикоялар қаймоғи”), ал-Жузулийнинг “Далойил ал-ҳайрот” (“Яхшилик далиллари”) шарҳини, Саъдий Шерозийнинг “Тулистон”, Абдурахмон Жомийнинг “Юсуф ва Зулайҳо”, Бадриддин Ҳилолийнинг “Шоҳ ва гадо”, Низомий Ганжавийнинг “Ҳафт пайкар” (“Етти гўзал”) асарларидир. Эътибор берадиган бўлсангиз, улар орасида биз таълим ва тарбия ўзаги деб биладиган ахлоқий, фалсафий ғоялар, униб-ўсиб келаётган ёшларни ҳаётга тайёрлаш ва айниқса, уларни тўғри йўлга бошлаш учун асос бўлиб келаётган кўпчилик машҳур асарлар билан айнан Огаҳий таржимаси орқали баҳрамандмиз. Таржимонлик сирларини ўргатиш ишида ҳам айнан ушбу манбалар шарқшунос кадрларни тайёрлашда қўл келади.

Адиб қаламига мансуб 27 та асардан ҳозирги кунда 4 таси топилганича йўқ, 19 та таржима асарининг эса 15 таси сақланган. Жумладан, ушбу асарлари (28 нусхада) Фанлар академиясининг Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтида сақланмоқда. Санкт-Петербургда 15 та ва Душанбе шаҳрида 1 та асари мавжуд. Финляндияда ҳам 1 та асари бор.

Огаҳий меросини илмий жиҳатдан тадқиқ этган олимлар унинг серқирра ижодини турли соҳалар кесишувида ўрганганлар. Жумладан, адиб меросининг илмий тадқиқини устоз Субутой Долимов бошлаб берган бўлса, Фатхулла Ғанихўжаев “Таъвиз ул-ошиқин” девони илмий-танқидий матни бўйича докторлик диссертацияси ёқлаган, Нажмиддин Комилов Огаҳийнинг таржимачилиги бўйича тадқиқот олиб борган, Шодмон Нафасов шоирнинг “Шоҳиди иқбол” асарини тадқиқ этган, Абдулла Ўрозбоев Огаҳийнинг тарихий асарлари лексикаси бўйича илмий иш қилган, Суйима Ғаниева шоир меросини очиб берувчи ва тарғиб этувчи қатор мақолалар ёзган. Г. Халлиева Огаҳийнинг Россия Фанлар академияси Шарқ қўлёзмалари институти фондида сақланаётган дунёда ягона нусхада турган ноёб автографи “Шоҳиди иқбол” ҳақида мақола чиқарган. Ёш шарқшунос Ҳилола Назирова “Зубдат ут-тавориҳ”нинг илмий-танқидий матнини тайёрлади ва нашр эттирди. ТДШУда илмий лойиҳа доирасида Гулноз Халлиева 2019 йилда “Санкт-Петербург ва Тошкент фондларида Хоразм туркий адабий манбалари” янги каталогини тайёрлади.

Огаҳий меросини ўрганиш ва тарғиб қилиш бўйича қиладиган ишларимиз анча. Ёшларни бу жараёнга кенг жалб этиш йўлида қатор ишларни режалаштирдик.

Университетимиздаги мумтоз адабиёт билимдонлари ва мутахассислар билан биргаликда огаҳийшунослик марказини очиш ва унинг ишларини тўрт асосий йўналишда ташкил этиш ҳаракат режасини ишлаб чиқдик.

Хусусан, биринчи йўналишда ҳазрат Огаҳийнинг ҳаёт йўли, ёзма меросини илмий тадқиқ этиш жараёни билан боғлиқ ишларни амалга оширишни назарда тутяпмиз. Бу йўналишда дастлабки қадамни Огаҳий асарларининг ЎзФА Абу Райҳон Беруний номидаги шарқшунослик институти фондида сақланаётган қўлёзмалари кенгайтирилган тавсифий каталогини тайёрлаш ва чоп этиш ишидан бошлашни лозим, деб топдик.

Кейинчалик Огаҳий қўлёзмалари билан боғлиқ ишларни давом эттириб, Огаҳий асарларининг Санкт-Петербург шаҳридаги Шарқ қўлёзмалари институтида сақланаётган энг нодир қўлёзмаларини ўрганиш ва нусхаларини олиш ҳамда чоп этиш билан боғлиқ илмий лойиҳани ҳам амалга оширишни режалаштирганмиз.

Шунингдек, Огаҳий асарлари қўлёзмаларининг таҳлили ва табдили бўйича янги илмий мавзулар базасини шакллантириш, магистрлик ва докторлик диссертациялари, битирув малакавий ишлари ёзиш, Огаҳий ижоди бўйича яратилган илмий тадқиқот ишларининг электрон базасини яратишни ҳам белгилаб олдик. Бу эса ёшларнинг келажакда мана шу базалардан фойдаланган ҳолда илмий изланишлар қилиши учун қулай имконият яратади.

Кейинги босқичда Огаҳий ижоди ва ёзма меросининг ўқув жараёнига татбиқи билан боғлиқ ишларга эътибор қаратамиз.

Бунда университетнинг мумтоз филология йўналишида сабоқ олаётган талабалар учун “Ўзбек адабиёти тарихи” фани доирасида Огаҳий ижодини чуқур ўргатиш, махсус курслар ташкил этиш, Огаҳий асарларининг тил хусусиятларини таҳлил этиш, Огаҳий асарлари ва шеърят намуналарини турли шарқ тилларига таржималарини яратиш ва чоп этиш, Хоразмдаги Огаҳий номидаги ижод мактаби билан ўқув ва илмий ҳамкорликни йўлга қўйиш, катта авлод огаҳийшуносларининг илмий мероси бўйича илми толибларимизга мустақил ўқишлар ташкил этиш, билимдон талабаларимиз учун Огаҳий номидаги стипендияни жорий этиш вазифаларини белгилаб олдик.

Учинчи муҳим йўналишда ҳазрат Огаҳий маърифати ва маънавияти билан боғлиқ тарғибот ишлари олиб борилади. Бу борада университетда очилиши режалаштирилаётган огаҳийшунослик маркази ёрдами ила адиб ҳаёти ва ижодига бағишланган адабий семинарлар, маъри-

фий кечалар, давра суҳбатлари, учрашувлар уюштириш, Огаҳий ижоди билан шуғулланган олимлар ва тадқиқотчилар билан университет расмий сайтида ва ижтимоий тармоқларда видеомулоқотлар, суҳбатлар, Огаҳий ижоди бўйича талабалар ўртасида турли ижодий ишлариншолар, энг яхши таржима, тадқиқот, тақдимот, рисола танловларини ўтказиш ва ғолибларни рағбатлантириш, Адиблар хиёбонига талабаларнинг ташрифларини уюштириш ва маърифий тадбирларни шоир ҳайкали пойида ўтказиш, университетимизда Огаҳий номидаги музейни ташкил этишни ҳам режалаштириб олдик.

Ҳазрат Огаҳий бўйича эътибор қаратиладиган сўнгги тўртинчи катта йўналиш ОАВ, телевидение ҳамда электрон нашрларда амалга ошириладиган ишлардир. Бу хусусда гап кетганида, таъкидлаш жоизки, университетимизнинг китобхонликка бағишланган “Нур Шарқдан” ахборот каналида Огаҳий мероси ва ижодига оид алоҳида рукн очиб, мунтазам мақолалар бериб боришни бошладик. ОАВда Огаҳий ҳаёти, фаолияти ва меросига бағишланган оммабоп мақолалар чоп этириш ҳамда телевидениеда туркум кўрсатувлар тайёрлаш, Огаҳий асарларида илгари сурилган инсонпарварлик, илмга чорловчи ғоялар акс этган ҳикматларни ижтимоий тармоқларда мотиваторлар кўринишида бериб бориш сингари вазифалар қўйилган. Қайд этганимиз тўртинчи йўналишдаги ишлар “Адиблар хиёбони” деб номланган интернет портали ташкил этиш таклифига университетимиз жамоасининг амалий жавоби ўлароқ давом эттирилади. Огаҳий ижодидан намуналарни ёдлаш, турли саҳна кўринишларини яратиш, шеъриятини шарқ тилларига таржима қилиш вазифаларига ҳам талаба ёшларнинг жалб этилиши асосий вазифалардан этиб белгиланди. Шунингдек, шоир ҳаёти ва меросига бағишланган илмий-оммабоп фильм яратиш ҳам олдимизга қўйилган мақсад йўлида муҳим аҳамият касб этади.

Умуман, янги Ўзбекистонда кечаётган туб ўзгаришлар, миллий, маърифий, маънавий тикланишлар даврида миллатнинг виждонлари саналмиш адиблар ижодига, боболаримизнинг меросига янгича илмий қарашларни бугуннинг ёшлари онгига сингдириш янги қиёфада кўринаётган мафкурамизнинг бош мақсадидир. Бунинг учун юртимиз зиёлилари, соҳа вакиллари, миллатдошларимиз, айниқса, ёшлар тарихий имкониятни қўлдан бой бермасдан миллат бирдамлигини намоён этувчи адабиётимиз теграсида бирлашмоғимиз керак.

Абдулла ЎРОЗБОЕВ,
Хоразм Маъмун академияси грант раҳбари,
филология фанлари доктори

ОГАҲИЙ СЎЗ БОЙЛИГИ БУТУН МУМТОЗ АДАБИЁТИМИЗ СЎЗ БОЙЛИГИНИНГ САЛМОҚЛИ ҚИСМИНИ ҚАМРАБ ОЛАДИ

Халқимизнинг жаҳон тамаддунига муносиб ҳисса қўшган даҳолари сафига ҳақли равишда Муҳаммад Ризо Огаҳий ҳам мансубдир. У миллатимиз маънавияти ривожига шоир, таржимон, муаррих сифатида ҳисса қўшди. Бир шахс, бир инсон вужудида бу қадар кенг қамровли истеъдод, теран тафаккур, миллатга меҳру муҳаббатнинг яшамоғи ҳақиқатан ҳайратланарлидир. Лекин Огаҳий яшаган муҳитни, у олган тарбияни, кейинчалик руҳий камолот сари интилиб, буюк салафларга издошликда қанчалик собитқадамлик қилганини ўйласак, бизни ҳайратга солган жиҳатлар табиий бир уйғунлик бўлиб туюлади. Шоир учун энг аввало отаси Эрнийезбекнинг акаси, яъни амакиси Шермуҳаммад Мунисдай давр даҳосининг меҳру муҳаббати, алоҳида эътибори катта саодат эди. Тақдир тақозоси билан Муҳаммад Ризонинг Шермуҳаммад Мунис тарбиясида қолиши унинг Огаҳий бўлиб юксалишига хизмат қилди. Мунис зикр қилинган ерда шоир унинг “биродарзода ва дастпарварда”си эканини фахр билан тилга олади. Кейинчалик “Биродарзода ва дастпарвардайи Мунис” – Огаҳий ўз асарларида яхши кўриб ишлатадиган бирикма ва унинг учун қадрли унвонга айланди.

Огаҳий барча даҳо ижодкорлар қатори сўзнинг қудратини яхши англади. Нафақат ҳар бир шахс, балки бутун бошли миллатлар, мамлакатлар тақдири сўзга – тилга боғлиқ эканини теран ҳис қилди. Бутун борлиқнинг яратилишига восита бўлган сўз уни бордан йўқ қилишга ҳам қодирлиги, сўзда шундай салоҳият мавжудлигини англаш ва англаштишга интилди.

Ўзбек мумтоз адабиёти тарихида Огаҳийнинг лирик жанрлари миқдори борасида пешқадамлиги алоҳида таъкидланади. Бундан ташқари у мазкур жанрларни қайсидир жиҳати билан бойитгани, янада юксак мақомларга олиб чиққани билан ҳам ажралиб туради.

Огаҳийнинг миллатимиз маънавиятидаги ўрнини юксалтирган жиҳат унинг мутаржимлик фаолиятидир. У ўн саккиз асарни форс тилидан, бир асарни усмонли турк тилидан таржима қилиб, халқимизни баҳраманд қилди. Бу асарларнинг кўпчилиги аслида, форс адабиётининггина эмас, жаҳон адабиётининг ноёб дурдоналари эди. Устоз Нажмиддин Комиловнинг “Огаҳий маҳорат билан таржима этган асарлар ўзбек адабиёти тарихининг муайян бир бўлагини ташкил этади, уни ўрганмай четлаб ўтиш эса бу улкан адибнинг ижодига етарли эътибор бермаслик, уни ярим-ёрти қилиб, чала тасаввур этиш ёки адабиёт тарихининг салмоқдор бир қисмини ташлаб кетиш демакдир” деган асосли фикрлари соҳа вакиллари бугун ҳам ўйлантириши керак. Албатта, Огаҳий даражасидаги маҳоратли таржимонлар тасодифан, якка бир шахснинг хос истеъдоди билангина дунёга келмайди. Бунинг омиллари кўп. Бу ҳақда Н. Комиловнинг “...ташкилий уюшганлик, ишга давлат ва миллат аҳамияти нуқтаи назаридан эътибор қилиш Хоразмда таржима ишининг баланд даражага кўтарилиши, ўзбек тилида кўплаб ажойиб асарларнинг пайдо бўлиши учун маълум шарт-шароитни вужудга келтирди” тарзидаги мулоҳазалари ўзининг кўплаб фактик асосларига эга.

Огаҳий тарихнависгина эмас, тарихшунос ҳам эди. У муаррих сифатида тарихнинг нима эканлигини, тарихнавислик масъулияти юкини, муаррих ким ва қандай бўлиши кераклигини яхши англади. Алишер Навоийнинг “Фарҳод ва Ширин” достонидаги:

*Равон тарих сори рағбат айла,
Салотин бирла азми суҳбат айла...
...Вагар тарих сори айлагунг майл,
Муни билгилки, не иш қилди ҳар хайл, –
сўзларига ҳамоҳанг тарзда “Риёз уд-давла” да:*

*Хушо, ул таворих соҳиби шараф,
Ки бор анда ахбори аҳли салаф,
Саводи анинг кўзни равшан қилур,
Кўнгулни ибороти гулшан қилур, – дейди.*

Бугун олдимизда Огаҳий ижодидан аввало ўз халқимизни, қолаверса, жаҳон зиёлиларини баҳраманд қилишдек кенг кўламли, катта куч, меҳру муҳаббат, саботу салоҳият, вақту нақд талаб қиладиган масъулият турибди. Таниқли шарқшунос Юрий Брегелнинг саъй-ҳаракатлари билан Мунис ва Огаҳийнинг “Фирдавс ул-иқбол” асари инглиз тилига таржима қилиниб, жаҳон зиёлиларининг бу муҳташам асардан истеъфода имкониятлари кенгайди. Афтондил Эркинов томонидан “Enciclopedia of Iranica 3” (Leiden: Brill, 2015)да Огаҳий ҳаёти ва ижодига

оид биографик маълумот тақдим этилди. Ф. Ғанихўжаев каталогидан ташқари Тошкент давлат шарқшунослик университети олимлари томонидан Огаҳий асарларининг жаҳон кутубхоналарида, хусусан, Россия, Туркия, Финландия хазиналарида мавжуд асарлари қўлёзмалари ҳақидаги маълумотлар билан бойитилган каталог тайёрланаётгани алоҳида таҳсинга лойиқ.

Галдаги вазифалардан бири, албатта, Огаҳий асарлари тили тадқиқини тизимга солиш, унинг сўз бойлиги жамланган замонавий луғатлар яратишдир. Сабаби, Огаҳий асарларидаги сўз бойлиги бутун мумтоз адабиётимиз сўз бойлигининг салмоқли қисмини қамраб олиши шубҳасиз. Бу қадар бебаҳо маънавий меросдан баҳрамандликнинг асосий очқичи ҳам унинг тилини англаш эканини яхши биламиз. Боболаримиз руҳий дунёсига элтувчи йўл уларнинг қаламига мансуб асарлари тилини чуқур англашдир. Буни мухтасар тарзда Огаҳийнинг “Риёз уд-давла” асари муқаддимасида келтирилган қуйидаги жумла мисолида кўрамиз: “Жаҳонбонлиғ маҳомининг нигини интизоми ва ҳукмронлиғ низомининг сарриштайи ихтимомии ул подшоҳи адиму-л-иштибоҳнинг қабзайи иқтидор ва сарпанжайи ихтиёриға маҳкаму мусалламдурким, сипеҳри нилгуннинг айвони рифъатбунёни анинг бинойи санъатидин мутарраҳ ва рубъи маскуннинг фазойи вусъатнишонии анинг меъмори қудратидин мусаттаҳдур. Азиму-ш-шон султонларнинг фарқи давлатиға анинг қуллуғи доғидин афсар ва рафеъу-л-макон хоқонларнинг жабҳайи иззатиға анинг эшиги туфроғидин зевар; малоъу-л-аъло сойирлари анинг ибодати футухотидин баҳраманд ва жарми ғабро сокинлари анинг итоати фуюзотидин ҳаловатпайванд; хуршиди дурахшон бир ламъайи нопадиддур байзойи ҳикматидин ва муҳити бекарон бир қатрайи но-муфиддур дарёйи қудратидин; ваҳдату касрат азамати гулистонидин шабнаме, ҳаюло ва суврат ҳикмати уммонидин бир наме”.

Эътироф этишимиз керакки, махсус тайёргарлик ва кўникмага эга бўлмаган ўқувчи матн мазмунини англамайди ёки тўла англаши қийин кечади. Мисол тариқасида келтирилган парча ҳозирги ўзбек адабий тилига уйғунлаштирилса, қуйидаги кўринишда бўлиши мумкин: “Жаҳонни тутишдек муҳим ишларнинг интизом нигини ва ҳукмронлик низомининг саъй-ҳаракатлари тизгини кўм-кўк осмоннинг юксак айвони унинг бинокорлик санъати билан тарҳи чизилмиш ҳамда бутун ер юзининг кенг фазоси унинг меъморлик қудрати билан текисланмиш. Ул тенгсиз подшоҳнинг иқтидор қўлию ихтиёр панжасига хос ва фақат унгагина тааллуқлидир. Не-не улуғ султонларнинг давлати бошига унга қуллик доғидан тож етар ва юксак мақомли хоқонларнинг иззати манглайига унинг эшиги тупроғидан зебу зевар; баланддан-баланд ма-

конларни сайр қилувчилар унинг ибодатидан топган футуҳотдан баҳраманд ва қора ерни маскан қилганлар ҳам унинг итоатидан етган файз билан ҳаловатга пайванд; чарақлаб турган кўёш унинг ёруғлик ҳикмати олдида бир кўринмас учқун, мавж урган чексиз уммон унинг қудрат денгизидан арзимас қатрадир; бирлику кўплик буюклиги гулистонидан бир шабнам, хаёлоту суврат ҳикмати уммонидан бир нам каби”.

Мумтоз матнни ҳозирги ўзбек адабий тилига уйғунлаштириш жараёнида унинг барча хусусиятларини сақлаб қолишнинг иложи йўқ. Бу нафақат Алишер Навоий “Хамса”си каби назмни насрлаштириш, балки юқоридагидек насрни наср орқали ифодалашда ҳам яққол кўриниб қолади. Мисол учун, ҳозирги ўзбек адабий тилида “жаҳонни тутиш” бирикмаси билан берилган “жаҳонбонлиғ” сўзи Огаҳий тилида “подшоҳлик” (“жаҳонбон” – “подшоҳ”) маъносини ҳам беради.

Ушбу бир парчада мумтоз адабиётимизнинг малоҳатини намоён қилувчи қатор бадиий санъатлар мавжуд.

Парча бошдан охир бараоти истихлол санъати асосида қурилган. Бу санъат ҳақида Атоуллоҳ Хусайний “...калом ибтидоси мақсадга ишора қилмоқ йўли била мақсудга муносиб қилинур” дейди. Огаҳий асар ибтидосини ўзининг фалсафий қарашларига ижтимоий-сиёсий мазмун бериш билан бошлагани унинг ушбу санъатдан унумли ва моҳирона фойдаланганини кўрсатади. Мазкур санъатни нисбатан соддароқ қилиб таърифласак, ундаги сўзлар асар мазмуни, номига муносиб тарзда уйғунлаштирилади. Масалан, Алишер Навоийнинг “Лисон ут-тайр”и “Жон қуши чун мантиқи роз айлағай, Тенгри ҳамди бирла оғоз айлағай” ёки “Арбаъин” “Ҳамд ангаким, каломи хайрул-маол Қилди элга расулидин ирсол”, деб бошлангани каби. Бу мумтоз адабиётимизда асарларни бароати истихлол санъати асосида бошлаш анъанаси кенг тарқалганини кўрсатади.

Бундан ташқари унда тавзе (оҳангдорлик), ташбеҳ, ташобих ул-атроф (тарафларнинг ўхшашлиги) каби санъатлар қўлланилган.

Умуман олганда, Огаҳий ижоди тадқиқи бугун янги босқичга кўтарилган. Хусусан, 2019 йил 20 мартда Вазирлар Маҳкамасининг “Муҳаммад Ризо Эрнийезбек ўғли Огаҳий таваллудининг 210 йиллигини нишонлаш ҳамда Хива шаҳрида Огаҳий ижод мактабини ташкил этиш тўғрисида”ги 238-сонли қарори эълон қилинди. Мазкур қарорнинг 3-бандига мувофиқ, шу кунгача Огаҳий асарлари силсиласининг 8 жилди “Sharq” нашриёт-матбаа акциядорлик компаниясида ҳар бири 1000 нусхадан нашрдан чиқди. Ушбу кўламли лойиҳанинг тўла ижроси 2021 йилда таъминланиши назарда тутилган. Бундай йирик ҳажмли ҳамда сермашаққат ишнинг асосий ижрочиси Инновацион ривожланиш вазирлиги

томонидан молиялаштирилган “Қадимий ёзма ноёб қўлёзма ва манбаларни тадқиқ қилиш, уларнинг рақамлаштирилган библиотекасини яратиш” А-ФА-2019-9 рақамли грант бўлмоқда.

Давлатимиз раҳбарининг 2020 йил 20 майда “Адиблар хиёбони”га ташрифида белгиланган вазифалардан келиб чиқиб, Тошкент давлат шарқшунослик университетига нуфузли олимлардан иборат “Огаҳий-шунослар жамияти” тузилиб, ўз фаолиятини бошлади.

Икки йилдан буён май ойида Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти ва Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети томонидан Огаҳий меросини ўрганишга бағишланган Республика илмий-амалий анжумани ўтказилмоқда. Эндиликда ушбу анжуманни халқаро мақом ва миқёсда ўтказишни таъминлашимиз зарур.

Шунингдек, бугун олдимизда Алишер Навоий ва Огаҳий асарлари лексик фонди асосида ўзбек мумтоз адиблари электрон луғатини яратишдек кенг қўламли ва катта самарали ишни амалга ошириш турибди.

Огаҳий ғазалларидан бирида:

Огаҳий ҳолин кўруб доим тағофул қилғасен,

Шоири донойи давронинг керакмасму санго?! – деган эди.

Республикамиз ҳукумати, хусусан, Президент Шавкат Мирзиёевнинг миллат руҳи бўлган тил ва адабиётимизга алоҳида эътиборидан келиб чиқиб айтиш мумкинки, “шоири донойи даврон” меросига “тағофул” – бепарволик даври ўтди. Эндиликда зиммамизда Огаҳий ва мумтоз адабиётимизнинг бошқа йирик вакиллариغا чинакам ворис сифатида муносиб ва зарур ишларни амалга ошириш масъулияти турибди.

Аҳмед РЕЙМОВ,

*Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат
университети ректори, техника фанлари доктори, профессор*

ХАЛҚ БИЛАН ДИЛДОШ ШОИР

Ҳар бир халқнинг тарихи, этнографик белги-хусусиятлари, ўзига хос урф-одатлари, диний-ахлоқий ва бадий-эстетик қарашлари, аввало, унинг адабиётида ўз аксини топади. Бундай маънавий-шуурий жараён асрлар бўйи ўзбек, қозоқ, туркман ва қирғиз каби туркийзабон халқлар билан бақамти яшаб, қарийб бир хил ижтимоий-сиёсий ва маиший-маданий шароитда умргузаронлик қилиб келаётган қорақалпоқ халқига ҳам хос хусусиятдир.

Барча халқлар маданияти тарихида бўлганидек, қорақалпоқ мумтоз адабиёти ҳам жуда қадим тараққиёт йўлига эга бўлган халқ оғзаки ижоди қаноти остида, бу улкан маънавий баҳрнинг сарчашмаларидан озиқланиши натижасида майдонга келди.

Қорақалпоқ халқ оғзаки ижоди мақол, матал, афсона ва ривоятлар, эртак ва дostonлар, катта-кичик лирик термалар, замонавий баллада-ларни эслатувчи лиро-эпик шеърлар, мифологик қарашлар ва тарихий ҳодисалар асосида яратилган эпик полотнолардан иборат бўлиб, уларнинг аксариятида халқнинг фалсафий-ахлоқий ҳамда эстетик қарашлари, ижтимоий-маиший турмуши манзаралари, тарихий-этник хусусиятлари бадий ифодасини топган. Шеърларда ҳаёт нашидаси, эркин муҳаббат, фаровон турмуш ҳақидаги орзу-истаклар бош ғоя даражасига кўтарилган. Бу хил асарлар бахши, қиссахон ва жировлар томонидан кўбиз ва дугор жўрлигида куйланиб, тўй-ҳашамларга, миллий ва диний байрам ҳамда сайлларга ўзгача шукуҳ, тароват бахш этган. Шунингдек, мазкур асарларда қорақалпоқ халқининг мураккаб ўтмиши, феодал зуғум остида кечирган оғир ҳаёти, бахт-саодат ҳақидаги орзу-умидлари ҳамда шу йўлда олиб борган курашлари гоҳ реалистик, гоҳ мифологик пардаларга ўралган ҳолда, гоҳ сатирик тарзда ишонарли образлар воситасида бадий ифода этилган.

Қадим давр оғзаки ижод намуналарида ижтимоий-сиёсий мотивдаги асарлар кўпчиликни ташкил қилиши бежиз эмас. Негаки, аввал Сир-

дарёнинг қуйи оқими бўйлаб яшаган халқ маҳаллий хонлик ва зодагонлар томонидан сиқувга олиниб, она юртларидан бадарға қилинган, бир муддат кўчманчилик турмуш тарзида яшашига тўғри келган, нисбатан тинч ва тўкин ҳаёт илинжида Қўқон, Бухоро ва Хоразм хонликлари тасарруфидаги ҳудудларга тарқалиб кетишган. Хуллас, халқ ер-сувли, уйли-жойли ўтроқ турмуш тарзига эга бўлгунга қадар жуда катта қийинчиликларни бошдан кечирган. “Йиғламайми”, “Бормикан”, “Қозишон” ва “Армонда кетдинг” сингари шеърларда оддий меҳнаткашларнинг оч-ночор аҳволи, тириклик учун ота-оналари томонидан бегона юртларга сотиб юборилган хотин-қизларнинг оху нолалари реалистик бўёқларда чизиб берилади.

1827 йилда Мўйноқ туманида камбағал оилада таваллуд топган Бердимурод Қарғабай ўғли Бердақ адабий мероси ҳам мана шундай ҳаётий асослар негизига қурилган, ғоявий жиҳатдан халқчил, мавзу доираси ғоят қамровли бўлган халқ оғзаки ижоди таъсирида майдонга келди. Шоир асарлари унинг салаф ва замондошлари бўлмиш Кунхўжа, Ажиниёз, Ўтеш ва Умар шоир каби сўз усталари яратиларидан ўзининг ҳаққонийлиги, халқчиллик ғояси ва бадий баркамоллиги билан ажралиб туради. Айни фазилатлари билан Бердақ ҳақли равишда қорақалпоқ мумтоз адабиётининг асосчиси саналади. Бердимурод аввал ўз овули масжиди ёнидаги мактабда, кейинчалик мадрасада таҳсил кўрган. Алишер Навоий, Фузулий, Махтумқули, қорақалпоқ шоирлари Кунхўжа ва Ажиниёз асарларини чуқур мутолаа қилди, улардан ижод сирларини ўрганди. У фавқулодда қизиқувчанлиги ва қувваи ҳофизасининг кучлигидан она халқи оғзаки ижоди намуналарининг катта қисмини ёддан билган ва катта-кичик давраларда ширали овози билан ижро қилиб, эл олқишига сазовор бўлган.

Бердақ 15 ёшга етганида устозларига эргашиб, мустақил шеърлар яратиб, эл орасида куйлаб, ижодкор сифатида ном қозона бошлаган. Шоир ижодига мансуб шеър ва дostonларда қорақалпоқ халқининг XVIII–XIX асрлардаги ижтимоий ҳаёти бутун мураккабликлари билан ифодаланган, десак муболаға бўлмайди. Бердақ замонасининг зукко бир зиёлиси сифатида халқнинг маиший ҳаётига, маънавий-маърифий қарашларига, даврнинг ижтимоий манзараларига ҳаққоний баҳо беради, шеърларида ёшларнинг ахлоқий тарбияси, одоб, эрк, адолат, тенглик ва ватанпарварлик каби умуминсоний ғояларни илгари суради.

Айтиш мумкинки, халқ ҳаётининг бирорта диққатталаб жабҳаси йўқки, у Бердақ шоир эътиборидан четда қолган бўлсин. Донишманд шоир шеърларида ўзи мансуб бўлган халқ бошига тушган қийинчиликлар сабабини излайди, жавоб тополмай қийналади. Аксарият ҳолда

мавжуд қийинчиликларнинг бош сабабчиси адолатсиз қонунлар асосига қурилган жамиятдир, деган хулосага келади, халқни ёруғликка, эрк ва озодлик, дориломон кунларга олиб чиқиш йўлларини англаб етишга интилади.

Шоир “Бўлган эмас” шеърисида бу кўхна фалакнинг кажрафторлиги, шум тақдирнинг бевафолиги, жамиятнинг зулм ва зўрлик асосига қурилгани ҳақида ёзғиради:

*Дунё яралгандан бери
Подшоҳ одил бўлган эмас.
Шоирлар қалам олғали*

Хатга тўғри солган эмас, – дея давр ижтимоий манзараси ҳақидаги ҳукму хулосалари билан ўртоқлашади. Бердақ бутун шеър давомида чидаб бўлмас даражада камбағаллашган оддий халқ вакилларининг “ҳар кимсадан хор”, “ҳар нарсага зор” аҳволи, чекаётган руҳий ва жисмоний изтиробини ҳамда иноқу беклар, бой ва бийларнинг тўқу тўкинлик, тараллабедод турмуш тарзини контраст бўёқларда чизиб беришга эришади. Лирик қаҳрамон “Эшонларда мурувват йўқ, Бой-бийларда адолат йўқ, Фуқарода саодат йўқ” лигидан нолийди, халқининг дард-алами, орзу-изтиробларини баҳам кўриб яшаётган ватанпарвар бир шахс сифатида таассурот қолдиради.

Бердақ “Солиқ” асарисида хонликлар даври ижтимоий манзарасини янада мукамал, муайянроқ, реалистик чизги ва бўёқлар воситасида ошкоралайди, йилдан-йилга кўпайиб, халқ тинкасини қуритаётган солиқ ва йиғимларнинг феодал тузум қўлидаги халқни беаёв эзиш қуроли эканини фош этади. Бу шеърда ҳам ижтимоий қатламлар орасидаги тенгсизлик, маҳаллий бой, амалдорлар ва диндорларнинг сотқинлик ҳаракатлари кескин қораланади. Шоир шеърда илиқ-иссиқ ўтовларда, оқ наमत ва парқу болишлар устида ястаниб, роҳату фароғатда умр кечириётган беку амалдорлар, мулла-эшонларнинг беҳад мол-мулклари бўла туриб, солиқдан озод экани, Эрназар каби онасиз етимчаларини базўр боқаётган, “ҳаттоки бир товуғи йўқ”, чайлаларда дийдираб кун ўтказаётган камбағалларнинг эса “ўн тиллодан келган” солиқ тўлашга мажбур қилинганини алам ва нафрат билан ифодалайди.

Бердақнинг “Бу йил”, “Кўринди”, “Ёз келурми?” ва “Умрим” каби шеърининг термалари ҳам ўша давр қорақалпоқ халқи ижтимоий-маиший турмуши хусусидаги мана шу хил эзгин ва маҳзун мулоҳаза-кечинмалари самараси ўлароқ юзага келган шеърининг дурдоналаридир.

Бердақ қаламидан чиққан, ўзи ва бошқа замондош бахшилар томонидан эл орасида куйланган мазкур шеърининг асарлар мумтоз адабиёт-

нинг аксар намуналарига хос бадий безак, ортиқча жимжимадорликдан холилиги, халқ тили ва дилига яқин шаклу шамойилда битилганлиги билан ажралиб туради. Шубҳасиз, ушбу фазилатлар шоир бадий яратиқларининг халқчиллигини, шоир мухлислари ва адабиёт мухлислари орасида кенг тарқалишини таъминловчи омиллардан биридир.

Бердақ қорақалпоқ халқи тарихида ўз ўрнига эга бўлган, халқ манфаати йўлида кураш олиб борган, тақдирини миллат йўлига тиккан тарихий шахслар тақдири ҳамда тарихий воқеалар талқинига бағишланган йирик эпик полотнолар ҳам яратди. Унинг “Айдос бий”, “Эрназар бий” ва “Хоразм” дostonлари шу типдаги асарлар саналади.

Бердақнинг “Шажара” асари тарихий солнома кўринишида бўлиб, унда қорақалпоқ ва бошқа туркий халқлар уруғларининг келиб чиқиши, ватан тутган манзиллари, уларнинг номланиши сабабларини бадий инкишоф этади.

Шоир катта-кичик асарларида ўзи яшаётган замона зайлидан, ижтимоий ноҳақликлардан қанчалик нафратланиб, халқнинг иқтисодий аҳволи, турмуш тарзи, элдош бой ва бийларнинг оғмачилик ҳаракатларидан нолимасин, келажакдан юз ўгирган ижодкор даражасида қолиб кетмайди. У истиқболга катта умид ва ишонч билан қарайди. Шоир ҳақиқат учун курашувчи, миллат манфаати учун жонфидо бий ва раҳнамолар халқни боши берк кўчадан чиқариши мумкинлигини урғулайди, ёруғ кунлар келишини орзулайди. Донишманд шоирнинг “Халқ учун”, “Менга керак”, “Яхшироқ” ва “Шекилли” шеърлари мана шу хил рангин орзу-истакларининг бадий инъикосидир.

Бугунги кунда – мамлакатимиз халқларининг асрий орзулари ушалаиб, эзгу ниятлари амалга ошаётган бир замонда қорақалпоқ халқининг донишманд ва ўтюррак шоири Бердимурод Қарғабай ўғли ҳамда унинг бадий баркамол асарларининг қадри янада юксалди. Бердақ нафақат қорақалпоқ, балки ўзбек халқининг сеvimли шоирига айланиб улгурди. Юртимиз бошкенти – Тошкентнинг қоқ юрагида жойлашган Адиблар хиёбонида шоирга қўйилган ҳайкал халқларимизнинг Бердаққа нисбатан чин ҳурмати, эътирофи ва дўстлигимиз рамзидир.

Ғайрат МАЖИД,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси
раиси ўринбосари, шоир

УМР БЎЙИ ХИЗМАТ АЙЛА ХАЛҚ УЧУН

Янги Ўзбекистон... Янгиланаётган Ўзбекистон... Бугун мамлакатимизда давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев бошчилигида олиб борилаётган эзгу ишлар, жумлаи жаҳоннинг эътибори ва эътирофига сазовор бўлаётган ислохотларни бир-бир қаламга олсак, неча-неча китоб бўлади. Биргина Адиблар хиёбони мажмуаси мамлакатимиз маънавий-маърифий ҳаётидаги чинакам улкан воқеадир. Шаҳри Тошкентнинг қоқ марказида жойлашган Адиблар хиёбонини бугун барча юртдошларимиз билишади. Бу маскан чинакамига улуғ сиймоларнинг меросини теран ўрганадиган, ул зотлар ҳақида дуо қилиниб ёдга олинадиган, инсон қалбига маънавий-маърифий руҳ бағишлайдиган табаррук манзиллардан бирига айланди. Бу манзилга келган одам халқимизнинг улуғ сиймолари билан ғойибона дийдорлашади. Улуғ сўз салафларининг нафис мажлисларида иштирок этади. Бу маънавий суҳбат киши қалбига Ватанга, миллатга бўлган меҳр-муҳаббат туйғуларини ҳеч қачон ўчмайдиган қилиб муҳрлайди.

Мен ҳар гал бу гўшага келиш истагида бўлсам, алоҳида тараддуд билан келаман. Уларнинг бой ижодий меросига бир қур кўз ташлаб, кейин Адиблар хиёбони бўйлаб сайр қиламан. Қаршимда турган муаззам ҳайкаллар миллатнинг муаззам қалбли кишилари тимсоли эканлигини яна ҳам теран ҳис этаман. Ишончим комил, бошқалар ҳам худди мен сингари ажиб ва нажиб ҳолга тушишади. Бу улуғ сиймоларнинг ҳар бири ҳақида катта-катта дostonлар, романлар, фильмлар ижод қилиш мумкин. Устоз шоирларимиздан бирининг ибораси билан айтадиган бўлсак, бировни Ватан юксакка кўтарса, биров Ватанни юксакларга кўтаради. Назаримда, бу ердаги сиймоларнинг барчаси ҳам ҳар икки таъриф ва тавсифга муносибдир. Алишер Навоий, Бобур Мирзо, Огаҳий, Бердақ, Маҳмудхўжа Бехбудий, Абдулла Қодирий, Ойбек... Улар ўз миллати, халқи, пировардида Ватани учун қандай улуғ хизматлар қилган-

лигини бир тасаввур қилиб кўринг. Ҳа, бу элнинг ана шундай жаҳон тамаддунига улкан хизмат қўшган фарзандлари кўп.

Шу қутлуғ масканда ўзбек ва қорақалпоқ халқининг бирдай севимли шоири Бердақнинг ҳайкали ҳам бор. Бердақнинг ёрқин сиймосига боқаман. Ул зот гўёки “Бердимурод Ҳақнинг кули, саҳронинг сариқ булбули”, “Бердимурод – Бердақ бўлди, мен ўз кўзим билан кўрдим”, “умр бўйи хизмат айла халқ учун” деган сўзларни айтиб бизни ёруғ мақсадлар, тоза туйғулар ҳамда уйғоқ қалб билан яшашга даъват этаётгандек туюлади кишига. Бердақ ҳаёти ва ижоди ҳақида кўп ва ҳўб ёзилган. Бироқ бу улуғ адиб ҳақида айтиш лозим бўлган сўзлар, тадқиқ этилиши зарур бўлган вазифалар ҳали жуда кўп. Бердақ бир катта баҳри уммондирким, унга такрор-такрор мурожаат қилиб дуру жавоҳирлар топаверасан. Албатта, олимлар бу борада изланишлар олиб бориб Бердақ ижодини бор бўй-басти билан халққа кўрсатишади. Айни ўринда мен қорақалпоқ халқининг мухташам ижодий меросини юракдан севган, бу улуғ сўзлар оламидан кўп баҳралар олиб шуурига нур индирган бир ижодкор сифатида қорақалпоқ адабиётининг асосчиси – гултожи, улкан сўз санъаткори Бердимурод Қарғабой ўғли Бердақнинг кўнглим ғазнасига айланган мероси хусусида икки оғиз сўз айтиш истагидаман.

НАВОИЙДАН САВОД ОЧДИМ

Қўлимда Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти томонидан 1978 йилда чоп этилган қизил муқовали китоб. Унга “Бердақ. Сайланма” деб ёзилган. Бу китобни устоз ижодкор, Ўзбекистон халқ шоири Миртемир домла нашрга тайёрлаган. Қорақалпоқчадан ўзбек тилига ўгирган. Табиийки, шундан кейин Бердақ бобонинг китоби бошқа таржимон, шоир, адабиётшунос олимлар томонидан ҳам тайёрланиб, бир неча бор нашр этилди. Бироқ менга айнан Миртемир домла тайёрлаган китоб жудаям қадрлидир. Бунинг боиси Бердақ деган улуғ шоирни даставвал шу китоб орқали таниганимдан бўлса керак. Сайланма деб очасида Миртемир домла шундай ёзган: “...Бердақ қардош қорақалпоқ халқининг оти ўчмас улуғ шоири ва қорақалпоқ адабиётининг пойдеворига ғишт қўйган улкан сиймодир”. Шу сўзларни ўқийману, хаёллар мени ҳазрат Навоий сари бошлайди:

*Агар бир қавм, гар юз, йўқса, мингдур,
Муайян турк улуси худ менингдур.*

Навоий бобомиз туркий тилли халқларнинг барчаси учун севимли шоирдир. Туркий тилли халқларнинг ҳар бири Навоийни ўз шоири каби эъзозлайди. Унинг асарларидан баҳраманд бўлишга астойдил ин-

тилади. Бир вақтнинг ўзида бир нечта миллатнинг ўз шоиридек эъзозга, муҳаббатга сазовор бўлиш ҳазил гап эмас. Бунинг учун инсон пок эътиқод, тоза иймон соҳиби бўлиши, ҳалол меҳнат қилиши зарур. Заҳмату машаққатлардан қўрқмаслиги керак. Ватанни, миллатни севиши баробарида унга садоқат билан хизмат қилиши лозим. Фикру ўйида яхшилик, хатти-ҳаракатида эзгулик бўлиши шарт. Ким ҳаётини шу қутлуғ тартибот устида бино айласа элу юрти уни қадрлайди.

Эшитганим бор, ким бошқаларга яхшилик қилса, билингки, у ўзига яхшилик қилибди. Рост гап. Тарихда бунинг мисоллари кўп. Жаҳон адабиёти тарихига назар ташласак, ҳар бир халқ ўтмишида, унинг ижтимоий-маданий, маърифий-маънавий ҳаётида муҳим ўрин тутган улкан санъаткорлар бўлганини англаймиз. Улар ўзларининг ҳаётини ва ижодий фаолиятларини ҳамиша халқ тақдири билан бир деб ҳисоблаганлар, ҳар қандай шароитда ҳам элу халқ дарди, орзу-умидларига ҳамдарду ҳамнафас бўла олганликлари учун ҳам буюк ва мангуликка дахлдорлар. Биз буюк мутафаккир ҳазрати Алишер Навоийни ғазал мулкининг султони, ўзбек адабий тилининг асосчиси дея эҳтиром кўрсатамиз. Бу зот бутун ҳаётини сўзга бахшида айлади. Шу йўл билан аввало миллатига, пировардида бутун инсониятга ҳалол хизмат қилди. Жайдари қилиб айтсак, яхшилик қилди. Мана, неча асрлар ўтса ҳамки, биз турк назми билан оламни якқалам этган устозу пирни бирдам бўлса-да, тилдан қўймай келаётирмиз.

Ўзбек халқи сингари турклар валий шоир Юнус Эмрони, озарлар ошиқ қалам соҳиби Фузулийни, туркманлар ҳазрат Махтумқулини, қозоқлар устоз Абайни, қорақалпоқлар эса халқпарвар, мумтоз ижодкор Бердақни севишади. Уларнинг меросини фахру ифтихор билан ўрганишади, тарғиб қилишади. Яна бир гап, мен ҳозиргина эътироф этганим – ижодкорларни ўзбек халқи ҳам ўз миллатига мансуб шоир каби севиб ўқийди. Бунинг боиси аввало туркий адабиёт илдизлари бирлиги бўлса, сўнгра улуғ сўз салафлари инсон қалбини, унинг орзу-мақсадларини куйлаб ўтганларидир.

Катта қалбли ижодкорларнинг ўзидан олдин яшаб ижод этган сўз санъаткорларига, устозларга бўлган эҳтироми, муҳаббати доим юксак бўлиб келган. Улар ўз меҳр ва садоқатларини асарлари орқали айтиб кетишган. Назаримда, уларнинг буюклиги ҳам шунда. Бердақ ҳам замонасининг улуғ сўз салафи сифатида Алишер Навоий, Фузулий, Мирзо Бедил, Фаридуддин Аттор, Махтумқули, Сўфи Аллоҳёр сингари Шарқ мутафаккирлари ижодини мукамал билган. Бердақнинг асарларида ана шу улуғ устозлардан олинган таълим, билим, тажрибалар хусусида сўз боради:

*“Чоркитоб” дан нари қочдим,
Навоийдан савод очдим.
Фузулийдан дурлар сочдим,
Доноларни излар эдим.
Махтумқулини ўқиганда,
Айтар эдим ҳар замонда,
Нуқсон борми беклар анда,
Сўзин дилда сақлар бўлдим.*

Бу Бердақнинг машҳур асари “Излар эдим” шеърідан сатрлар. Демак, сўз мулкининг султони Алишер Навоий ҳақиқий маънода Бердақнинг адабиёт соҳасидаги илк муаллимидир. Шоирнинг чуқур маънавий эҳтиёжи уни Навоийга, Фузулийга етаклайди, Махтумқулидан баҳра олишга ундайди. Навоийдан дуру гавҳарларни терган Бердақ қорақалпоқнинг “Навоий”сига айландики, бугун унинг ижоди барча туркий халқлар адабиётида алоҳида ўрин эгаллаб турибди.

Бердақ ўзига устоз деб билган замондош шоиру оқинлар билан ҳам яқин муносабатда бўлган:

*Бориб сўзимни тинглатдим,
Нуқсонларимни ўнгатдим,
Икки ой уйида ётдим,
Ўлан завқин тотган умрим.*

Завқ ҳисси одамзод қалбида муайян вақтда содир бўладиган ҳодиса. Маълум бир кунда, вақтда бу ҳис юракдан тошиб чиқади. Тасаввур қилинг, ушбу сатрларда шоирнинг бутун бир умри ўлан завқига бахшида бўлганлигини англаш мумкин. Шунингдек, Бердақ замонасининг атоқли сўз салафи Кунхўжадан ҳам кўп сабоқлар олган. Кунхўжа ҳузурида шеърларини “тинглатгани”, “нуқсонларини ўнгатгани” шоирнинг сўзга масъулияти нақадар юқори эканлигига далилдир. Назаримда, унинг бу фазилати бугунги қалам аҳли учун ҳам ибрат. Ҳаётини ижод аталмиш улуғ ишга бағишлаган кишилар мумтоз ва жаҳон адабиётини билиш баробарида замондош адибу шоирларнинг ҳам тажрибаларидан хабардор бўлиши жуда муҳим. Бердақ мисралари ҳам шундан гувоҳлик бериб турибди.

Яна бир муҳим сўз, Бердақ асарларининг тили содда, тушунарли. Халқнинг жонли тилига ҳамоҳанг. У кўнглида туғилган мисраларни бўяб-бежаб ўтирмайди. Дарду армонлари, орзу ва изтироблари, мақсаду муддаолари кўнглида қандай акс садо берса, шу ҳолича тақдим

этади. Бу, назаримда, қорақалпоққа хос феълунинг атворидандир. Бердақ асарларидаги самимият мана шу. Демак, инсон табиатидаги софлик, ростгўйлик, ҳалоллик, ҳақиқатпарварлик, элсеварлик каби хислатлар табиий равишда унинг лафзига кўчади.

Бердақнинг эл ардоғидаги улкан ижодкорга айланиши сабаби энди аён. У аввало донишманд халқнинг асрлар суронидан эсон-омон ўтиб келган ижодини, ўзидан олдин ўтган улғу сўз салафлари меросини, замондош ижод аҳли асарларини чуқур ўрганган ва улардан ижодий фойдаланган. Айтиш мумкинки, асарларни фақат ўзига хос, яъниким Бердақ бўлиб ёзган.

БЕРДИМУРОД – БЕРДАҚ БЎЛДИ

Қардош қорақалпоқ адабиёти билан ўзбек адабиётини айрича тасаввур этиш, ўрганишнинг асло имкони йўқ. Ўтмиши ва бугуни бир-бирига чамбарчас боғланиб кетган бу икки халқнинг шундай муҳташам ижодкорлари борки, ҳар икки миллат томонидан бир хилда эъзозланади, қадрланади. Халқларимиз Огаҳию Машрабни, Кунхўжаю Ажиниёзни, Абдулла Орифу Эркин Воҳидни, Ибройим Юсупову Тўлепберген Қайипбергеновни бирдай эъзозлайди. Шубҳасиз, ана шу эъзозу ардоқларга сазовор муҳташам ижодкорлардан бири Бердимурод Қарғабой ўғли Бердақдир.

*Шохида булбул сайраган,
Боғлари гул-гул чаман,
Кун нурлари яшнаган,
Ёруғ дунё керак менга.*

Тинч, хушчақчақ, фаровон турмуш бор жойдагина булбуллар хонинини тинглаш мумкин. Шу биргина сатрнинг ўзида шоирнинг тинчликка, фаровонликка бўлган эҳтиёжи сезиладикки, шоир яшаган ўз даври нотинч, муҳтожликда ўтганини, юртининг ёвлар қўлига ўтаётганидан ташвишга тушаётганини англаш қийин эмас. Шу биргина сатрнинг ўзиёқ дарахт шоҳига ўтириб, зулматни-да тоборага ваҳимага чулғаетган қора қарға каби қорақалпоқ халқининг бошига ташвиш ёғдирган ўшал қаттол замонларнинг ёвларини бир қур кўз олдимизда гавдалантиради. Бу сатрлардан ҳам англашиладикки, Бердақ элу юрт тақдирини ўз тақдири деб билган ва шундай яшаб ўтган. Халқнинг ва Ватаннинг ёруғ келажиги учун қайғурадиган одамлар бўлиши керак деб ҳисоблаган. Вақтлар ўтади, бироқ юртга ва элга бўлган муҳаббат ўзгармайди. Халқни қадрлаган қадр топади. Шоирнинг сатрлари ана шу жиҳати билан ҳам яшовчандир.

Оламда Ватандан азиз ер йўқ. Тақдир тақозоси билан юртдан олисда яшаган зотларнинг фикру хаёли Ватанда бўлган. Улар юрт хаёлидан бир дам айро яшамаганлар. Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг оху фиғони, Зокиржон Холмуҳаммад ўғли Фурқатнинг доду фарёди ҳамон дилларни ўртаб келмоқда. Бироқ бандаи ожиз не чора кўрсинки, уларнинг пешоналарига битилган битик – тақдири илоҳий шундай бўлган бўлса. Бердақ Ватаннинг, элнинг азизлигини шундай содда ва теран ифодалайдики, кишининг юрту элга бўлган меҳру муҳаббати янада юксалади.

*Ишни ишла туғилгансан эл учун,
Жонингни аяма одил эр учун,
Киндик қони томган азиз ер учун,
Ўлиб кетганингча хизмат яхшироқ.*

Шоир Бердақ покиза эътиқод соҳибидир. Унинг сатрлари қатидаги моҳият шундан хабар беради. У ҳақ сўзни айтишни, росгўйликни улуғ фазилат деб билади. Ватан ва халқ манфаати учун доим киши ҳалол ва ростгўй бўлишини истади. Аммо замон у ўйлагани каби бўлмай, фитнаю фасодларга дуч келаверишини изтироб билан айтади. Ундан кейин шоир адолат масаласига жиддий эътибор қаратади. Кишиларда муруват, хайру саховат камёб бўлиб бораётгани унинг кўнглига озор беради.

*Бердимурод – менинг ўзим,
Кунхўжани кўрди кўзим,
Ҳожиниёзга етган сўзим,
Улар ҳам шод бўлган эмас.*

Бу сатрларни ўқиб, ўзинг кўриб-билиб турган баъзи изтиробли ҳодисалар кўз ўнгингда намоён бўлади. Бугун бутун инсоният бошида оғир мусибатли кунлар ҳукм сурмоқда. Афсуски, бу ҳолатлар бизнинг Ўзбекистонимизни ҳам четлаб ўтаётгани йўқ. Шу кунларда барча халқлар қатори бизнинг халқимиз ҳам иродаси тобланмоқда. Давлатимиз раҳбари кўрсатмалари билан халқимиз учун кўп эзгу ишлар қилинди. Халқимизнинг оғирини енгил қилиш истагида кўп хайрли ишларга қўл урилди. Бироқ ана шу кўмак ва ёрдамларга, кишиларнинг саломатлиги учун ажратилган маблағларга баъзи бир нафсига қул кишилар кўз олайтиришди. “Нафснинг ўрадай очгани, обрўйининг ҳам қочгани”, дер экан, шоир ана шундай кишиларни назарда тутган бўлса керак. Бундай кишиларнинг қийинчилик кунларида халқ, Ватан корига яраш ўрнига бундай ноинсофлик қилишлари қалбларга қаттиқ ботди. Ибратли сўзлардан баҳраманд бўлар экансан, дунёнинг разил иллатлари поён топармикин, деган ўйларга борасан. Бироқ шу дамда шоирнинг умидбахш сатрлари хаёлингга келган ўйларни гард ғубор сингари ҳаволарга сову-

риб юборади. Ва кўнглинда асл ҳақиқат қарор топади. Бердақ сатрлари ҳақиқий маънодаги яшаш дастурини шундоқ кўнглинга сингдириб қўяди. Энди сен биласан, ҳақиқат ғолиб, хайру саховат, муҳаббат, адолат, ҳалоллик асло мағлуб бўлмайди.

*Йигит кирмас фосиқларнинг сўзига,
Асло тушмас манманликнинг изига,
Ғайрат бериб ўлгунича ўзига,
Хизмат этар мудом қондош халқ учун.*

Бердақ улуғ салафлар ижодидан баҳраманд бўлар экан, улардан сўз санъатини, заргарлигини ўзлаштирди. Мумтоз сўз санъати унинг ижодида халқона тарзда намоён бўлди. Мазкур тўртликнинг биринчи ва иккинчи сатрида салбий сифатлар (фосиқ, манманлик) тилга олинса, қолганларида ижобий ҳолат муносабати билан эзгу тушунчалар (ғайрат, хизмат) тилга олинади. Ана шу қаршилантириш сифати шеърнинг таъсирчанлигига хизмат қилган. Элига, юртига хизмат қилган одам ҳеч қачон камлик кўрмайди. Ёмғир билан ер, дуо билан эр кўкаради, деган нақл бор. Шоирнинг бу мисраларида ана шу ҳақиқат бор моҳияти билан сингишиб кетган. Зотан, муқаддас китобларда, улуғ зотларнинг битикларида яхшилик қилиш ҳикмати хусусида такрор-такрор айтилгандир. Бу қутлуғ ғоялар шоир сўзларига асл моҳияти, ҳикмати билан уйғунлашиб кетган.

Шарқ шеърлятида ҳасби ҳол, яъниким, таржимаи ҳол характеридаги асарлар, манзумалар жуда кўп. Аҳмад Яссавий, Алишер Навоий, Бобур Мирзо, Муҳаммадризо Огаҳий, Бобораҳим Машраб, Муқимий, Фурқат сингари ижодкорларнинг асарларини ўқиган китобхон буни яхши билади. Тасаввуф шеърлятининг улкан намояндаси, умр бўйи ҳикмат сўйлаган шоир Аҳмад Яссавийда шундай мисралар бор:

*Мен йигирма саккиз ёшда ошиқ бўлдим,
Кеча етмай, меҳнат тортиб содиқ бўлдим,
Ондин сўнгра даргоҳига лойиқ бўлдим,
Ул сабабдин Ҳаққа сиғниб келдим мано.*

Бу ҳикмат валий шоир ҳаётидан бир лавҳа. Бердақ ижодида ҳам шундай мазмундаги шеърлар бор. Улар фақат Бердаққа хос оҳангларда жанрланган ва юракларда акс садо беради. Шулар орасида “Умрим ва кунларим” асари чин маънода Бердақнинг умр йўлларида ҳикоя қилади:

*Оғажонлар, тинглангиз сўз,
Мен шўрлига ташлангиз кўз,
Ўтди-ку йигирма тўққиз,
Келгинди бўлган кунларим.*

Шу шеърда яна шундай мисралар бор:

*Умр бўйи ёндим, куйдим,
То ўлгунча юртни суйдим,
Эл деб кўздан дарё куйдим,
Эл ғамида ўтган умрим.*

Бердақ кўп шаҳарларга саёҳат қилди. Халқ ҳаёти билан яқиндан танишди. Марказий Осиёнинг йирик шаҳарлари – Урганч ва Бухорони зиёрат қилиб, қадимий ёдгорликлар билан танишди. Таассуротлар эса асарларига кўчди.

Бердақ доимо Ватан ҳурлигини ўйлади, эл ғами билан яшади. Халқнинг фаровон ҳаёт кечирishi истагида ўртанди:

*Чангалда қолган булбулнинг
Чумчуқча ҳам шони бўлмас...*

Шукурлар бўлсинким, бугун шоирнинг жаҳон хазинасини кўлига олиб, уни халқ йўлида сарф этишни ўйлаб, менга ҳам давлатли инсон умрин бер, дея чеккан нолалари рўёбга чиқди. Юрт обод, халқ эса фаровон ҳаёт кечирмоқда. Ҳақиқий шоирларнинг эса бундан бошқа орзуси бўлмайди.

Бердақнинг “Ақимбет”, “Шажара”, “Ойдўс бобо”, “Амангелди”, “Эрназарбий”, “Хоразм” сингари дostonларининг муҳташам ижодкор эканлиги далилидир. У бу асарлари билан қорақалпоқ халқининг XIX асрдаги ҳаёти, турмуш тарзини кўрсатиб беролган. Ўша даврда Оролбўйидаги мавжуд сиёсий-ижтимоий, маданий муҳитни ўрганишда Бердақ асарлари муҳим ўрин тутлади. Шу боис Бердақ бутун умр инсонпарварлик, тенглик, сахийлик, адолат, ватанпарварлик, меҳр-шафқат, қаҳрамонлик ва мардлик, миллий озодлик ва ҳақиқат учун кураш, меҳр-муҳаббат каби умуминсоний ва миллий қадриятларни куйлаб ўтди.

МЕН ЎЛМАСМАН, ЎЛСАМ, СЎЗИМ ҚОЛГУСИ

Бердақ, “Мен ўлмасман, ўлсам, сўзим қолгуси, халқим мени мудом ёдга олгуси”, дейди. Бу шоирнинг ўз ижодига оид нурли башоратидир. Ҳақиқий ижодкорларнинг асарлари ҳеч қачон ўлмайди. Уларнинг ёзганлари худди бугун ёки кеча ёзилгандек кишилар қалбига зиё таратиб тураверади. Бердақнинг “Мард йигитни агар севса элати, кундан-кунга ортар унинг қуввати”, “Қайғунг тарқар ботир билан, мард билан”, “Султон бўлма ёт элинда, чўпон бўлгин ўз чўлингда”, “Одам боласига зийнат

номус-ор” деган сўзлари ҳикматли сўз, бир мақол янглиғ ўқувчини ҳамиша огоҳликка даъват этиб тураверади.

Хушовоз хонанда Қодир Мирашуров куйлаган “Ёруғ дунё керак менга” номли қўшиқ айнан мустақиллик йилларида сўз ва мусиқа уйғунлиги, ижро маҳорати сабабли тингловчилар юрагидан чуқур жой олди.

Кўпчилик бу қўшиқни шеър Бердақ қаламига мансуб эканини билмасданоқ севиб қолди. Бунинг сабаби нимада? Шеърда фалсафанинг теранлиги, оҳангнинг самимийлиги, юрак изҳорининг табиийлиги мужассам. Шеърда эл-юртга хизмат қилиш саодати юксак бадий маҳорат билан тараннум этилмоқда. Мана гап нимада? 1827–1900 йилларда яшаб ижод қилган Бердақнинг шеърларига басталанган мусиқий асар бугун навқирон ўзбек ёшларининг сеvimли қўшиғига айланмоқда. Менимча, бадий асарнинг умрбоқийлиги шоир умрининг абадийлигига яққол мисол бўлади.

Бердақ шеърларини таржима қилиш бугун ҳам давом этмоқда. Қорақалпоғистон халқ шоири Рустам Мусурмон Бердақнинг биз юқорида мисол келтирган шеърини шундай таржима қилган:

*Мард бўлиб белин бойлаган,
Жонини фидо айлаган,
Халқнинг ғамини ўйлаган
Юрт ғамхўри керак менга.*

Худди Бердақ бундан юз йиллар аввал бугунги кунларни кўриб тургандай ёзгани бизни ҳайратга солади. Ҳа, Юрт ғамхўри керак! Халқнинг ғамини ўйлаган йўлбошчи бўлса, эл-юрт саодатли бўлади. Бугун Президентимиз раҳнамолигида олиб борилаётган “Саховат ва кўмак” ҳаракатини қаранг, махсус фармон билан 400 мингдан ортиқ оилага моддий ёрдам берилганини қаранг, мамлакатимиз бўйлаб олиб борилаётган бунёдкорлик ишларини, барпо этилаётган замонавий шаҳарларни, тураржой биноларини қаранг, Мўйноқдаги мўъжизаларни қаранг. Шоир юртнинг ана шундай ғамхўрини назарда тутган.

Демак, бугун ҳам Бердақ ижодига кўнглимиз эҳтиёжи бор. Шу маънода, Миртемир домла издошларини шоирнинг ҳали ўзбек тилига ўгирилмаган асарлари кутиб турибди. Албатта, адабиётшунослар қамишдан бел боғлаб Бердақ асарларидаги ҳаётбахш ғояларни замона руҳидан келиб чиққан ҳолда талқину тадқиқ этишларига ишонаман. Бердақ ҳайкалига бириктирилган олий ўқув юрти сифатида Тошкент педиатрия тиббиёт институти олимлари ҳам бу масъулиятли вазифаларни амалга ошириши йўлида самарали ишларни амалга оширадилар.

Аслида, Бердақнинг Адиблар хиёбонидаги ҳайкалида ана шу эзгу мақсадлар ҳам қад ростлаб турибди. Авлодларга йигирма минг мисрадан зиёд шеър, дostonларни мерос этиб қолдирган ижодкор ҳамма даврларда эъзозланишга муносибдир. Бердақ адабий мероси фақат ўзбек ва қорақалпоқнинг эмас, балки барча туркий халқларнинг ҳам улкан маънавий хазинаси бўлиб қолаверади. Қорақалпоқ эли билан қондош, жондош эканлигимизни ҳисобга олсак, Бердақнинг ижодини теран ўрганишга ва тарғиб этишга ҳар доим масъул эканлигимизни яна бир бор англаймиз.

Баҳодир ВАЛИЕВ,
*Ўзбекистон Республикаси фавқулодда
вазиятлар вазири маслаҳатчиси*

БЕРДАҚ ОРЗУ ҚИЛГАН ИСТИҚБОЛ

Фавқулодда вазиятлар вазирлиги тизимида маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш, давлат тили тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилишини таъминлаш юзасидан олиб борилаётган ишларда Бердақ ижодига ҳам кўп мурожаат қилинади. Маънавий-маърифий машғулотларда унинг маънавий мероси, ҳаёти ва ижодини ўрганишга алоҳида эътибор қаратилади.

Яқинда Фавқулодда вазиятлар вазирлиги Академиясининг бир гуруҳ курсантлари билан пойтахтимиздаги Адиблар хиёбонига борилди, у ерда ҳайкаллари қад ростлаган улуғ адиб ва шоирларимизнинг хотирасига ҳурмат бажо келтирилди. Курсантларнинг шоир Бердақ ҳайкали пойида уюштирган мушоираси адабиёт ҳақидаги мароқли давра суҳбатига уланиб кетди. Бердимурод Қарғабой ўғли Бердақ ҳаёти ва ижоди, унинг бутун умри давомида халқининг ҳур ва фаровон ҳаёти, истиқболини қўмсаб, куйиб-ёниб ижод қилгани хусусида сўз борди.

Суҳбат асносида биз аввалдан билган шоир Бердақни қайтадан кашф этдик. Шоир XIX асрда, Туркистон ўлкасидаги ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаёт оғир, мураккаб аҳволга тушиб қолган даврда яшаб, ижод этган. Бердақ таъкидлаганидек, “юз йил кўним билмай” кўчиб юрган қорақалпоқ халқининг тарихи, тақдири осон кечмаган. Ана шундай кўчиб юришлар сабабли, қорақалпоқ адабиёти фольклор шаклида тараққий этган. Асарлар оғиздан-оғизга кўчган. Ҳаётнинг аччиқ ҳақиқати қорақалпоқ фольклорида, XIX аср бошларига келиб, қорақалпоқ халқи орасидан етишиб чиққан ёзма адабиёт вакиллари – Жиян жиров, Кунхўжа, Ажиниёз ва Бердақ ижодида ўчмас из қолдирди.

Шоир Бердақ 73 йил умр кўрди, унинг қарийб ярим асрдан мўлроғини бадиий ижоддек машаққатли, масъулиятли, лекин шарафли ишга бағишлади. Авлодларга йигирма минг мисрадан зиёд шеър, халқ ҳаёти ва курашининг турли даврларини бадиий шаклда кўрсатиб беришга бағишланган ўнга яқин йирик эпик дostonларни мерос қилиб қолдирди.

Бердақ ижодига назар ташлар эканмиз, унинг сатрларида бамисоли қорақалпоқ халқининг юраги уриб турганлигини ҳис қиламиз. Шоир шундай ёзади:

*Шоир эдим, кўзим кўрганин ёздим,
Кўнглимнинг сезганин, билганин ёздим,
Замон жафосидан сарғайдим, оздим,
Келурми деб яхши кунлар халқ учун.*

“Келурми деб яхши кунлар халқ учун”, дея айтилган орзу-истак шоирнинг деярли бутун ижодида бош ғоя, мақсад-муддао бўлиб жаранглайди.

Қарангки, улуғ мутафаккирнинг эзгу орзулари муҳтарам Юртбошимиз ташаббуслари билан амалга оширилаётган бугунги ҳаётбахш ислохотлар жараёнида ижобат бўлиб турибди. Ҳозирда Қорақалпоғистон Республикасининг Оролбўйида амалга оширилаётган мислсиз бунёдкорлик, денгизнинг қуриган тубида барпо этилаётган “яшил қоплама”лар, чинакам маънода, қорақалпоқ халқининг ҳаётига янги руҳ, яшариш ва фаровонлик олиб кирмоқда.

Бердақ яратган асарларнинг севиб ўқилишида, улуғ мутафаккир бобомиз, ғазал мулкининг султони ҳазрат Алишер Навоийнинг адабий таъсирини ифтихор ила қайд этиш жоиз. Буни Бердақнинг ўзи ҳам айтиб ўтади:

*Навоийдан савод очдим,
Фузулийдан дурлар сочдим...*

Дарҳақиқат, шоир Бердақ “Навоийдан савод очиб”, устозлардан ўрганиб, таъсирланиб ижод қилди, унинг дostonлари, шеърлари халқнинг қалб мулкига айланди.

“Бўлган эмас” шеърда шоирнинг юксак бадий маҳоратига, сўз қўллаш санъатига гувоҳ бўламиз:

*Қарчиғай бўлдим, кўрқдим,
Тўмағам бўлди – ҳовлиқдим,
Тошдай зулматга йўлиқдим,
Ҳеч ким қадрим билган эмас.*

Тўмаға – қушнинг бошига кийдириб кўйиладиган тумоқ, теридан тикилади, қарчиғай, бургут каби овчи қушларнинг бошига илдириб кўйилади.

Қарчиғай – гарчи кучли овчи қуш бўлишига қарамай, унинг эрки ўзида эмас, балки эгасида. Овга ҳам тўлиқ ўзи эгалик қилолмайди. Қа-

ранги, шоир Бердақ ўз халқининг тақдирини ана шу қарчиғайнинг ҳолати мисолида яққол очиб беради. Ушбу ҳодисада шоир ижодий маҳоратига оид икки жиҳат англашилади. Бердақ бу ўхшатиш орқали, аввало, ўзига хос бадиий тасвир ва мазмунни кашф этган бўлса, иккинчидан, ов ва овчилик касбига оид ишлатиладиган сўз – “тўмаға”ни бадиий истеъмолга олиб кирган...

Бу каби тасвирлардан Бердақ бобо қанчалар ўз халқининг озод, ҳур, фаровон яшашини истаганлигини сезиш мумкин. Ўша орзу этилган кунлар, истиқбол рўёб бўлиб, бугун қорақалпоқ замини ўзини бутун дунёга кўз-кўз этмоқда. Ушбу заминга ҳозирда қанчалаб инсонлар эзгу ва савобли, таъбир жоиз бўлса, тарихий ишлар учун қадам ташламоқдалар.

Бизнинг қизғин суҳбатимиз, шеърият мусобақасини тинглаган Бердақ бобонинг юз-кўзларида келажакдан мамнунлик, хотиржамлик ҳиссини туйдик десак, муболаға эмас...

Эргаш ОЧИЛОВ,
филология фанлари номзоди

ХАЛҚЧИЛ САТРАЛАР ХАЛҚНИНГ ҚАЛБИДА ҚОЛАДИ

Ёш авлод тарбиясида адабиётнинг ўрни беқиёс. Кейинги йилларда адабиётга, китобхонлик маданиятини оширишга алоҳида эътибор қаратилаётгани бежиз эмас.

Тошкент шаҳрида барпо этилган Адиблар хиёбонини чинакам маърифат манзили ва тарбия масканига айлантириш, бу ерда мунтазам равишда турли маданий-адабий тадбирлар ўтказиш, китоб кўргазмалари, таниқли ижодкорлар билан учрашув ва мушоиралар ташкил қилиш ҳам ана шу эътибор туфайли бўлаётган саъй-ҳаракатлардандир.

Ўзбек адабиётининг йигирма тўрт забардаст вакили орасида Муҳаммад Аминхўжа Муқимийнинг ҳам борлиги алоҳида эътирофга сазовор. Зеро, академик шоир Ғафур Ғулом таъбири билан айтганда, “Ўзбек халқининг мўътабар шоири” Муқимий ижоди мумтоз адабиётнинг энг ёрқин саҳифаларидан ўрин олган. Ўз даврида Муқимийнинг ғазал, мурабба ва мухаммаслари сиёҳи қуримай туриб ҳофизлар созига тушган, давраларда севиб ўқилган, қўлма-қўл бўлиб, оғиздан-оғизга ўтган. Қўшиқ бўлмаган шеърлари кам. “Кўнглим сандадур”, “Соядурмен”, “Якка бу Фарғонада”, “Тирифтормен яна”, “Доғмен”, “Ёдимга тушти”, “Қилма кўп”, “Навбаҳор”, “Эй чехраси тобоним” каби ўнлаб шеърлари миллий қўшиқчилик санъатининг олтин фондидан жой олган.

Муқимий адабий мероси тахминан 10 минг мисрани ташкил этиб, анъанавий ва ҳажвий йўналишдаги шеърлардан иборат. Анъанавий шеърларида Жомий, Навоий, Фузулий, Машраб, Амирий ижод йўлини давом эттириб, янги ижтимоий шароитда уларни ривожлантирган. Шоир лирикасида ғазал, мухаммас ва мурабба жанрлари етакчи ўрин тутди. У Машрабдан кейин мурабба ва мухаммас жанрлари тараққиётига катта ҳисса қўшди. Таъбир жоиз бўлса, Машраб ва Муқимий бу икки жанрни мумтоз шеърининг ғазалдан кейинги энг машҳур жанрларига айлантирдилар. Хусусан, мурабба жанрига Муқимий янги ҳаёт бағишлади, дейиш мумкин. Шоирнинг содда тил, равон услубдаги ҳасос ва ўйноқи мураббаларининг деярли барчаси қўшиққа айланиб, халқ

меҳрини қозонди. Муқимий шеърляти чуқур ҳаётсеварлик руҳи билан суғорилган, ҳасрат, шикоят оҳанги устувор шеърларида ҳам некбинлик кайфияти барқ уриб туради.

Муқимий том маънодаги халқ шоири эди. Аслида бадиий сўзни содда асосга кўчириш Бобурдан бошланиб, Машрабда ўзининг ҳадди аъло-сига етган эди. Лекин Машраб шеърлари шаклан содда, енгил, ўйноқи ва жарангдор бўлса-да, мазмунан анъанавий – диний-тасаввуфий мазмун, тимсолу ташбиҳларга бой эди. Муқимий эса уни мазмунан ҳам содалаштирди. Тўғри, Муқимий ижодининг ҳам катта қисмини анъанавий ишқу муҳаббат мавзусидаги шеърлар ташкил этади. Лекин у ана шу анъанавий мавзуни ҳам салафлардан ўтиб келаётган бир қадар китобий образлар эмас, балки ҳаётий тимсоллар воситасида ёритади. У ташбиҳни кўпроқ теварак-атрофдан қидирди, ҳамма кўриб, лекин ҳеч ким эътибор бермайдиган нарса-ҳодисалараро боғлиқлик ва ўхшашликларни топиб, гўзал бадиий шаклларда ашъорлари қатига олиб кирди.

Бир умр халқ ичида юрган, халқ билан бирга нафас олган, унинг турмуши, орзу-ўйларини яхши билган Муқимий халқона сўз ва ибораларни топиб ишлатишга жуда уста эди. Шоир шеърлари содда, тушунарли, айна пайтда таъсирчан ва нишонга беҳато тегиши билан ўзига хос бадиий қиммат касб этади.

“Ошно бўлдим десам, кўнглунг сенинг бегонада” каби соф халқона мисраларни Муқимийдек халқчил шоиргина ижод қилиши мумкин. Халқчил шоирлар сўз топишга қийналмайди, улар учун сўзлар тизими шундоққина оқиб келади, дейиш тўғри эмас. Тўғри, сўз ҳам, тимсолу ташбиҳлар ҳам теварак-атрофда тўлиб-тошиб ётибди. Лекин уларни танлаб ишлатиш, ўрнига тушириш ва ўқувчига маъқул қилишнинг ўзи бўлмайди. Бу ҳам машаққатли ижодий жараёндир. Айтайлик, шоир халқона соддагина қилиб, “Бир гул учун хорман”, дер экан, шу оддий гап ҳам икки маънога эғалигини ҳамма сезавермайди: бир гул ишқида хорман ва бир гул учун тиканман.

“Эшикдин урсангу қувсангки, кетмас бир гадойингман”, “Ҳар кеча ёдингда минг йўл уйқудин уйғонаман”, “Чиқди ҳижрон чилласи, келди баҳорим, хайрият”, “Қилмасам зикрингни кесулсун забон”, “Ғайр ила кўрсам мабодо худ-бахуд рашким келур”, “Ширин асалдин сўзлари, иссиғ ажаб юлдузлари”, “Доманингни тутмасун то рўзи маҳшар қонгинам”, “Кишининг жонидек жисмимдаги руҳи равоним сиз”, “Миниб ноз отиға”, “Кўзича душманам ер бирла яксон айладинг-кетдинг” сингари кўпдан-кўп халқона мисра ва ибораларнинг ўзи Муқимийнинг халқчил шоир бўлганидан сўзлайди.

*Сув сепиб кўз ёшидин, қўйдим йўлингиз тозалаб,
То келур вақтида доманни ғубор этмай келинг.*

Албатта, шоир ўзини зўрлаб, атай оддийлик ва соддаликка интилмади – бу унинг табиатида бўлади. Муқимий ҳаётда ҳам оддий, камсуқум, камтарин инсон бўлган. У бу дунёнинг неъмату давлатларига қизиқмай, бир умр мадраса хужрасида фақирона кун кечирган. Унинг дўсту яқинлари, атрофидагилар оддий одамлар эди. Бу ҳол унинг шеърларида доим ўзини паст тутиб гапиришида ҳам кўринади.

Шоир шеърятининг бу қадар халқчиллиги илдиэларини худди шу ердан қидириш керак. Шоирнинг шоирлигини унинг ярқ этиб кўзга ташланадиган ва хотирада мангуга муҳрланиб қоладиган фавқулудда ва оҳорли тимсолу ташбиҳлари намоён этади, шоирнинг маҳоратини унинг шаклан гўзал, мазмунан теран ва серқирра, бадий баркамол шеърлари кўрсатади, шоирни унинг ўқувчилар томонидан эътироф этилган ва халқ кўнглидан жой олган шеърлари машхур қилади. Бу жиҳатдан Муқимийга унча-мунча ижодкорга насиб этмаган бахт кулиб боқди: халқ орзу-армонлари, дарду ташвишларини ҳассос мисраларда тараннум этган шеърлари, одамларнинг кўнглини безовта қилган, тилининг учида турган фикру ўйларини баралла ифода этган, ошиқ аҳлининг оташин ҳис-туйғулари, гоҳ маҳзун, гоҳ некбин кечинмаларини ўтли тилда тараннум этган ғазал, мурабба ва мухаммасларининг аксарияти халқимиз кўнглидан чуқур жой олди.

Муқимий ҳаётнинг азалий ва абадий ҳақиқатини, тирикликнинг энг буюк мантиғини, инсон турмушининг энг аччиқ мазмун-моҳиятини энг оддий сўзлар билан оддий усулда тасвирлайди. Масалан, “Олдиндан оққан сувнинг қадри йўқ” деган мақолни мана бундай шаклда ўзига хос ва оҳорли тарзда шеърга солади:

*Мулки Ҳинду Марвдин келсам, топардим эътибор,
Шул эрур айбим, Муқимий, мардуми Фарғонаман.*

Ҳаётни обдан ўрганган, инсон феълининг турфа манзараларини кузатган, тириклик фалсафасини чуқур англаган, ўзи ҳам турмуш қозонида қайнаб пишган шоирнинг кўплаб байту мисралари халқ мақол-маталларидай, мутафаккир шоирларнинг ҳикматларидай жаранглайди:

*Баланду пастига дунёни чандон чоптиму елдим,
Кезиб қисматдин ортиқ ризку рўзи йўқлигин билдим.*

Муқимий қўллаган тимсолу ташбиҳлар ҳам ўзининг табиий ва самимийлиги билан кишини ҳайратга солади. Айтайлик, тинчим бузи-

либ, тоқатим битди, деган одатий бир гапни у мана бундай гўзал тимсолу ташбиҳлар воситасида таъсирчан қилиб айтади:

Меваи сабрим тўкулди шохи оромим синиб.

Ёки ҳар лаҳза бир баҳона топиб, зулм ўтказишдан мақсад нима, деган фикрни қуйидагича кутилмаган ўхшатиш орқали бетакрор шаклда ифодалайди:

Зулм танбурин бураб, ҳар лаҳза соз этмак надур?

Шоир ҳамиша образлар тили билан сўзлашга, фикру туйғуларини бирор нарсага қиёсан гўзал ва таъсирчан шаклда ифодалашга ҳаракат қилади. Бинобарин, ёрсиз орому сабрини йўқотиб, безовта ва беқарор бўлганини, ўзини ҳар ёққа уриб, нима қилишни билмаётганини илон чаққан кишининг аҳволига ўхшатар экан, бу ташбиҳ унинг ҳолатини бутун мураккаблиги билан тасаввур этишга имкон яратиши баробарида, байтнинг бадийий етук ва таъсирчанлигини ҳам таъминлайди:

*Оҳким, сенсиз қарору сабру оромим кетиб,
Бир илон чаққан кишидек ҳар тараф тўлғонаман.*

Ишқ туфайли қандай балоларга дучор бўлганини агар ишқ даштида Мажнун учраса, бошидаги минг савдони кўриб, ҳолига йиғлаши билан далиллайди. Мажнун муҳаббати тарихидан хабардор ўқувчи эса ҳатто буюк ишқ телбаси – Мажнуннинг раҳмини келтирган ошиқнинг аҳволи қанчалик чидаб бўлмас даражада эканлигини тасаввур қилиб олавереди:

*Менга Мажнун учрасайди ишқ даштида агар,
Йиғлар эрди ҳолима бошимда минг савдо кўруб.*

Ҳажрингда шу қадар йиғладимки, дейди бошқа бир байтида, кўзим тўккан қонли ёшлардан дашт лолазорга айланди. Ошиқнинг ҳижрон азобидаги оғир аҳволини бундан ортиқ тасвирлаш мумкинми?

*Ҳажрингда йиғладим чунонким, қон ёшим билан
Дашт ўлди лолазор, тасаддуқинг кетай.*

Шоир ана шундай халқона тансиқ сўз ва иборалар, фавқулудда тимсолу ташбиҳлар, нозик лутфу қочиримлар, ўткир киноя-тамсиллар, нишонга тегадиган таъсирчан сўзларни топиб, ўрнига қўйиб ишлатади ва шеърларининг бадийий баркамоллигини таъминлаб, эстетик таъсир кучини оширади.

Буюк сўз санъаткорларининг худди бугунги кунда ёзилгандай та-
ассурот қолдирадиган чуқур мазмунли байту мисралари бунинг ёрқин
мисолидир. Муқимий шеърлари хусусида ҳам худди шундай дейиш
мумкин. Шоирнинг кўп шеърлари теран ва серқирра мазмунни оддий
ва содда ифодалаши билан ўзига хослик касб этади. Шоирни халққа
яқин ва севимли қилган энг асосий омиллардан бири ҳам айни шунда.

Муқимий энг оддий сўзлар воситасида энг олий ҳақиқатларни айта
оладиган даражадаги юксак истеъдод соҳиби, маҳорат эгаси. Шеърга
тушиб-тушмайдиган сўзлар ҳам шоир шеърларидан ўзига хос ўрин то-
пиб, муайян бадийий мақсадга хизмат қилади.

Абдуллатиф ТУРДИАЛИЕВ,
Ғафур Ғулом номидаги Қўқон адабиёт музейи мудири,
филология фанлари номзоди

“АҲЛИ ДОНИШЛАР АРО ҲАМ РУТБАСИ АЪЛО МУҚИМ...”

У ўзининг жияни, дўстларига ёзган насрий мактубларига камина фақир ул-ҳақир Муҳаммад Аминхўжа Муқимий, деб имзо чекарди. Ўша даврнинг атоқли кишилари эса уни Мавлоно Муқимий деб улуғлардилар. У Қўқон ва Бухоро мадрасаларида таҳсил олиб, араб, форс тилларини мукамал эгаллагани, ўша даврдаги зиёлилар билиши зарур бўлган илмлардан етарлича хабардор бўлгани учун ҳам шундай эҳтиромга лойиқ кўрилган. Шоирнинг кичик замондоши Исмоил Жумабой ўғли Муқимий билан бўлган бир учрашувини хотирлаб, бундай ёзади:

“Соат ўн бирлар чамаси эди, муаллим қори тут қоқишни буюрди. Мен тайёрланиб дарахтга чиқдим, тут қоқа бошладим. Меҳмон билан домламиз суфада эдилар. Жаббор қори соатсоз ҳам бор эди. У киши чойшаб тутиб турарди. Тут тамом бўлгач, Жаббор қори лаганга тўла солиб бориб, ўртага қўйди. Бизни ҳам чақирди. Тўрт киши тут ея бошладик. Муқимий шул фурсат тубандагича сўзладилар:

“Мен тутни жуда яхши кўраман. Чунки мен ўзим ҳам тут пишиғида туғилган эканман”.

Демак, шоир 1850 йилнинг май ойида таваллуд топган бўлиб чиқади. Мулло Эҳсон Хўжамқул ўғли деган бошқа бир замондоши эса шоир билан мадрасада бирга ўқиган кезларини бундай эслайди:

“Мадрасаи Муҳаммад Алихонда Муқимий ўқиганда ман ҳам талаба эдим. Хомуш, индамас, қотмароқ, буғдойранг киши эди. Гулдастага чиқиб олиб, дарс тайёрлаб ўтирганини кўп кўрар эдим”. Муқимийшунос олимлар келтирган маълумотларга кўра, Муҳаммад Аминхўжа 15 ёшларидан бошлаб “Муқимий” тахаллуси билан шеър машқ қила бошлаган. У адабиёт майдонига кириб келган вақтда Қўқон адабий муҳитида хон саройидаги айрим форсигўй шоирларни истисно қилганда, ўзбек тилида шеър ёзадиган шоирлар деярли йўқ эди. Шу сабабли ҳам Муқимийнинг Амирий, айниқса, Ғозий шеърлари таъсирида ёзган ўзбекча ғазал ва мураббалари халқ орасида тез тарқала бошлади. Ёшлик

завқ-шавқи, ишқ шиддати билан ёзилган бу шеърлар ўзининг содда, айна пайтда жуда таъсирчан, равон, муסיқийлиги билан киши хотира-сида тез сақланиб қоларди. Буни тез илғаган халқ ҳофизлари Муқимий шеърларига куй басталаб, ижро эта бошладилар. Рус олими Михаил Алибеков “Домашная жизнь последнего Кокандского хана Худаярхана” (Қўқоннинг сўнгги хони Худоёрхоннинг оилавий ҳаёти) сарлавҳали катта тадқиқот-мақоласида Худоёрхон саройидаги канизлар қўшиқ қилиб айтган шеърлар матнини келтиради. Шулардан 2 таси Муқимий қаламига мансуб мураббалардир. Улардан бири қуйидагича бошланади:

*Улким, жоно, юзни тобон айладинг,
Абр ичинда ойни пинҳон айладинг,
Қоматингни сарви бўстон айладинг,
Қумриларни зору нолон айладинг.*

Иккинчи мураббанинг биринчи банди эса қуйидагича:

*Эмди сандек, жоно, жонон қайдадур,
Кўруб гул юзингни боғда бандадур,
Сақлай ишқинг токи жонлар тандадур
Ўзим ҳар жойдаман, кўнглим сандадур.*

Юқоридаги мисралар Муқимийнинг 20–25 ёшларидаёқ халқ орасидаги энг машхур шоирлардан бирига айланганини кўрсатади. Халқ қўшиқларига айланиб кетган бундай шеърлар Муқимий ижодида жуда кўп. Уларни ўша вақтда машхур бўлган Мирзо Умар, Абдуқаҳҳор, Низомхон, Фарзинхон (Фарзинчи) каби халқ ҳофизлари маҳорат билан ижро этганлар. Ишқ-муҳаббат ҳиди келиб турган бундай шеър-қўшиқлар ҳақида шоирнинг ўзи ҳам фахрланиб, қуйидагиларни ёзган эди:

*Муқимий сўзидин бўйи муҳаббат келгай, эй аҳбоб,
Тараннум қилса маҳфилларда ҳофизларни хушхони.*

1876 йилда Қўқон хонлиги чор Россияси томонидан истило этилиб, Туркистон генерал-губернаторлиги таркибига қўшиб юборилгач, ўлка халқлари мустамлака шароитида, унинг қонун-қоидалари доирасида яшай бошладилар. Бу даврда Муқимийнинг бирор масжид ёки мадрасада имом, мударрис, мутавалли бўлиб ишлашга салоҳияти етарли бўлса-да, бу лавозимларни хоҳламай, бадийий ижод ва хаттотлик билан шуғулланишни афзал билди. У ўзи туғилиб ўсган “Бегвачча” маҳалласида жойлашган Соҳибзода ҳазрат мадрасасида кўп бўлар эди. Соҳибзода ҳазратнинг ўғли Миён Сотиболдихон мадрасага кираверишда ўнг томондаги биринчи ҳужрани тўлиқ Муқимий ихтиёрига бериб қўй-

ган. Айни шу мадрасада XIX асрнинг иккинчи ярмидаги Қўқон адабий муҳити шакллана бошлади. Бу ерда Муқимийдан ташқари шоир Муҳйи, Муҳаййир истиқомат қиларди. Нисбат, Фурқат, Завқий тез-тез келиб, адабий суҳбатлар, мушоиралар уюштирар эдилар. Бу суҳбатларни кейинчалик Фурқат ўз “Саргузаштнома”сида эслайди: “Тоҳо ҳамд гулшанидин гул узуб, гоҳи наът наҳлистонидин самарчин бўлур эрдик ва баъзи вақт ишқ тавсифи ва ҳусн таърифиди ғазал машқ айлаб ва гоҳи қадимий шуаролар девонларидан бир шўх ғазални топиб, анга ҳар қайсимиз алоҳида мухаммас боғлар эрдук. Дигар шеър арбоблари бизлар суҳбатимизни орзу айлаб келур эрдилар”. Бу адабий анжуманларнинг пешқадами Мавлоно Муқимий эди. Унинг шеърлари фақат ишқ-муҳаббат доирасидагина қолиб кетмади. Уларда аста-секин мустамлака асоратидаги юрт манзаралари пайдо бўла бошлади. Эрку истиқлоли қўлдан кетган юртнинг аянчли аҳволи Муқимийнинг “Дариғо...” деб бошланувчи мухаммасида яққол акс этган. Мана шу мухаммасдан олинган парчаларга эътибор беринг:

*Ҳазор афсуским, илм аҳлида бир зарра иззат йўқ,
Ғанийларда саховотдин асар, хайр ила ҳиммат йўқ,
Хирадманд, аҳли донишларда ҳам қадр ила қиммат йўқ,
Ғадо хайлига мардумларда эҳсону мурувват йўқ,
Бахил ғўри каби эл кўнгли ҳам ториқу тор ўлмиш.*

Дилрабо ишқий ғазал, мурабба, мухаммаслар ёзиб юрган шоир қалами энди юртни шу аҳволга солиб қўйган риёкор, мунофиқ, баднафс кишиларнинг шаклу шамойили, кирдикорларини ёритишга қаратилди.

“Танобчилар”, “Авлиё”, “Баччағар”, “Асрорқул”, “Ҳапалак” (Махмур ғазалига мухаммас) каби ҳажвий шеърлар шу тариқа дунёга келди. Қўқон адабий муҳитида XIX асрнинг биринчи ярмида Махмур ижоди билан бошланган ҳажвий йўналиш Муқимий ижодида янгиланиб, юқори поғонага кўтарилди. Завқий, Писандий, Қорий, Рожий каби шоирлар эса Муқимийга эргашиб, ўзбек шеърятини янги-янги мавзулар, тимсоллар билан бойитдилар.

Муқимий шеърларида ҳам табиат ҳодисалари, ҳам ижтимоий воқеаларга фаол муносабатни кўриш мумкин. Масалан, “Сайлов” шеърисида мустамлака даврида ўтказилган қози, мингбоши сайловлари қаламга олинса, “Шамол”, “Совуқ” радифли шеърларида ўша даврдаги Қўқон шаҳри манзаралари гавдалантирилади. Шоир ижодида “Лой”, “Безгак”, “От”, “Ароба”, “Кўсаман”, “Девонаман”, “Бурун” сингари ҳазил-мутойиба шеърлар ҳам кўп учрайди. Уларда ҳам ўзига хос ташбеҳ муболаға, тим-

соллар маҳорат билан ишлатилганлиги сабабли ўқувчи кўз ўнгида муайян манзара пайдо бўлиб, беихтиёр табассум уйғотади.

Муқимий Фурқат, Завқий каби жаҳонгашта эмас эди. Унинг Бухоро мадрасаларида таҳсил олгани ёки 1887–1888 йилларда Тошкентга саёҳат қилганини ҳисобга олмаганда, Фарғона водийсидан чиққани маълум эмас. Унда бундай имконият ҳам бўлмаган. Аммо ҳаддан ташқари руҳан эзилган кезлари Қўқон атрофидаги қишлоқларга ёки Исфара томонларга саёҳатга чиқиш одати бор эди. Табиатан ҳеч нарсага бепарқ бўлмаганлиги сабабли таассуротларини шеърий мисраларга жойлар эди. Ўзбек адабиётида янгилик бўлган шеърий “Саёҳатнома” ана шундай дунёга келган. Муқимий “Саёҳатнома”си ёзилган сана аниқ эмас. Аммо асарнинг умумий руҳидан келиб чиқиб, XIX асрнинг охирида ёзилган, деб тахмин қилиш мумкин. “Саёҳатнома” уч йўналишда – Қўқондан Шоҳимардонга, Қўқондан Конибодомга, Қўқондан Исфарага бўлган сафарлар асосида битилган.

“Саёҳатнома”ларнинг ҳар банди тўрт мисрадан, ҳар бандида муайян бир мавзе (қишлоқ, туман) таърифланиб, уларнинг обод ё вайронлиги, амалдорлари (элликбоши, мингбоши, қози)нинг қандай одам эканлиги бадий ифода этилган. Шеърий мисраларнинг равонлиги, вазннинг енгиллиги, ташбеҳларнинг аниқлиги “Саёҳатнома”ларнинг киши хотирида узоқ сақланиб қолишига имкон беради:

Қолмай шаҳарда тоқатим,

Қишлоқ чиқардим одатим,

Хоҳи яёв, бўлсун отим,

Гоҳ сайр ҳам даркор экан, – дея бошланган “Саёҳатнома”ларнинг ҳар бир банди “экан” радифи билан якунланади. “Саёҳатнома”нинг сўнгги бандларида шоир қуйидаги хулосага келади:

Алҳамдулиллоҳ, бехатар,

Келдим Муқим, айлаб сафар,

Музтар қолиб кўрмай зарар

Ҳақ бандасига ёр экан.

“Саёҳатнома”лар Муқимий шухратига шухрат қўшди, уни халққа янада кўпроқ танитди. Унинг кўп бандлари одамларга ёд бўлиб кетди. Унга эргашиб, бошқа шоирлар ҳам (масалан, Завқий) ўз “Саёҳатнома”ларини ёздилар.

Эл орасида катта шухратга эга бўлишига қарамай, Муқимий жуда оддий, фақирона ҳаёт кечирган. Лекин мол-дунё деб ўз обрўсини тўкмади, ўз эътиқодида собит, ўз фикрида қатъий турди. Ўзига “Муқимий”

деган тахаллусни бекорга танламаган эди-да! У улуг шоир бўлиш билан бир қаторда жуда моҳир хаттот ҳам эди. Муқимийнинг гўзал ҳусниҳати билан ёзилган китоблар, лавҳалар жуда кўп. Шоир яшаган мадраса хужраси (ҳозирги Муқимий музейи) деворлари шоирнинг гўзал ҳусниҳати намуналари билан безатилган. Ҳозир ҳам уларнинг 1883 йилда битилган айрим намуналари мазкур хужрада сақланиб турибди.

Муқимий ўз ҳаёти давомида суратга тушмаган. 1902 йил охирида Иброҳим Даврон (қўқонлик шоир, маърифатпарвар ва айни пайтда у сураткаш ҳам бўлган) мадрасага келиб, Миён Сотиболдихонни фарзандлари билан бирга суратга олаётганида Миён Сотиболдихон Муқимийни ҳам бирга расмга тушишга таклиф этган. Аммо Муқимий: “Касал бўлиб озиб кетганман. Кўрган одам кўрқиб кетмасин”, деб унинг таклифини рад этган. Мазкур фотосурат адабиёт музейида ҳозиргача сақланиб турибди. Бу воқеани Муқимийнинг ўзи 1902 йил декабрь ойида Москвада ўқиётган жияни Рўзи Муҳаммад Дўстматов (1880–1965)га юборган мактубида баён қилган. Муқимийнинг ташқи кўриниши – суратини Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ўқитувчи Пўлатжон Қаюмов қуйидагича тасвирлайди: “1901 йил, ёз фасли эди. Ҳозирги ҳолда кўрсатилган расмлар худди ўзини ифода этмайди. Буғдойранг, қотмароқ, жуда соғлом кўринишли эмас, заҳил чеҳрали, сийрак қора соқол, асабийлиги тўла кўринар эди... ориқ бетли, шундай бўлса ҳам маҳобатли, силлиқ, ҳалим кўринмас эди. Устида қорамтир сафсар, тўқ қора бўлмаган сийдам авра-астар шерст тўн бўлиб, чап қўли ила ярим этагини орқа(га) кўтарган ҳолда ерга қараб ниҳоят секин, майда қадам билан хаёл ила борар эди. Ичида худди шул рангда бўлган узун камзул кийган, белига икки дона шойи белбоғ боғланган, сариғ гули ҳамон ёдимдадур. Чап кўкрагидаги кичик чўнтагидан кумуш соат занжири сантиметрча кўриниб турадур. Бошида кичик малларанг салла бор. Яхшигина ўралиб, бошига ёпишиб турар эди... Мен кўрган сиймо юқоридаги тасвирда эди”.

Шоирнинг сийратини эса замондош шоир, хаттот рассом Муҳсиний (1866–1917) унга бағишланган қасидасида бундай тавсиф этади:

*Зубдаи даврону Ҳўқанд ичрадур якто Муқим,
Аҳли донишлар аро ҳам рутбаси аъло Муқим.
Донишу фазлу балоғат бўлғусидур шунчалар,
Кўрмади золи замон бир сен каби асло Муқим.*

Ҳа, Муқимий шундай инсон эди. Лекин у тилёғламаликни, лаганбардорликни, хушомадгўйликни ёмон кўрарди. Бу эса унинг айрим ҳоллар-

да юқори доиралар назаридан четда қолишига сабаб бўларди. Иззатнафси олинган шоир бу ҳолни ўз шеърларида ҳам ифодалайди. Унинг:

Ақлу ҳуш учди бошимдин, эй пари, девонаман,

Бир иложе қил, эл ичра бўлмайин афсона ман, – деб бошланувчи ғазали бор. Бу шеърни адабиётшунос олим, профессор Шариф Юсупов таниқли санъаткор, машхур “Адол танавори” кўшиғининг илк ижрочиси Адолхонимга бағишланган, деб ҳисоблайди. Шу ғазалнинг охирги байтида Муқимий надомат билан бундай ёзади:

Мулки Ҳинду Марвдин келсам топардим эътибор,

Шул эрур айбим, Муқимий, мардуми Фарғонаман.

Яъни содда қилиб айтганда, олдиндан оққан сувнинг қадри йўқ. Тасодифни қарангки, Адолхонимга шоир ҳаётидаги адолатсизлик ҳақида гапиряпти. Бу шеър ҳам машхур кўшиққа айланиб, “Фарғоначи шаҳноз” куйида ҳозиргача ижро этиб келинмоқда.

Муқимий бор-йўғи 53 йил умр кўрди. Шоирдан молу дунё ҳам, олий иморатлар ҳам қолган эмас. Аммо ундан китоблар, энг муҳими, халқ дилидан жой олган юзлаб шеърлар қолди. Аслида, чинакам бойлик шу эмасми?

Муқимий ҳаёти ва ижоди ўзбек адабиётшунослари томонидан саксон йилдан ортиқ вақт давомида ўрганиб келинмоқда. Ғ. Ғулом, Ҳ. Олимжон, А. Олимжон, Ҳ. Зариф, Ғ. Каримов сингари олимлар шоир ижодий меросини кунт билан ўрганиб, 1938–1974 йиллар давомида бир неча бор ўзбек ва рус тилларида чоп эттирдилар, илмий тадқиқотлар яратдилар. Аммо шуни ҳам афсус билан таъкидлаш жоизки, совет давридаги ҳукмрон коммунистик мафкура тазйиқи остида шоирнинг баъзи шеърлари таҳрир этилиб, тузумга мосланди, айрим шеърлари эса қисқартирилди. Илмий тадқиқотларда Муқимийни бойлар ва дин аҳлларининг душмани сифатида талқин этиш ҳоллари ҳам учради. Яъни ҳақгўй шоирнинг сиймоси қисман сохталаштирилди. Салкам қирқ йил давомида шоир асарлари бирор марта ҳам чоп этилмади.

Хайриятки, истиқлол йилларида бундай адолатсизликка чек кўйилди. Шоир ҳаёти ва ижодини холис ўрганиш учун барча имкониятлар яратилди. Шариф Юсупов, Аҳмаджон Мадаминов сингари заҳматкаш олимларнинг изланишлари натижасида шоирнинг кўплаб номаълум асарлари аниқланиб, эълон қилинди. 2010 йилда Фарғона вилояти ҳокимлигининг ташаббуси ва ҳомийлигида Муқимийнинг “Боғ аро” номи китоби чоп этилди. Шоир таваллудининг 160 йиллиги муносабати билан нашр этилган бу китобга Муқимийнинг шу пайтгача номаълум

бўлган 16 та шеъри киритилган. Ёш тадқиқотчи Қўлдош Пардаев Муқимий шеъриятини манбашунослик, матншунослик нуқтаи назаридан ёритувчи тадқиқот яратди. Бу хайрли ишлар бугунги кунда ҳам давом этмоқда. Энди шоир ҳаёти ва ижодини халққа, айниқса, ёш авлодга ҳаққоний тарзда етказиб бериш масаласи кун тартибига чиқмоқда. Зеро, шоирнинг икки томлик асарлар тўплами чоп этилганига 60 йил бўлди. Муқимий таваллудининг 170 йиллиги муносабати билан биз бугунги кунда шоирнинг тўла асарлар тўпамини нашрга тайёрлаш устида иш олиб бормоқдамиз. Адиблар хиёбонида унинг рамзий сиймоси ғоят мулоҳазакорлик билан акс эттирилгани унинг қандай шахс бўлгани хусусида ёшларда тасаввур уйғотиши аниқ. Бугун халқнинг севимли шоирини халқнинг ўзига янгидан танитишнинг фурсати келди. Зеро, у бунга лойиқдир.

Муножот МЎМИНОВА,
“Янги Ўзбекистон” газетаси мухбири

“КЕРАК ҲАР ИЛМДИН БЎЛМОҚ ХАБАРДОР...”

Зокиржон Холмуҳаммад ўғли Фурқатнинг ҳеч қачон ўз аҳамияти ва қимматини йўқотмайдиган ушбу даъватомуз сўзлари унинг илмга қанчалар ташна бўлгани баробарида миллат келажаги учун илмдан аъло восита йўқлигига ишора қилганидан далолатдир.

Адабиётшунос олим, филология фанлари доктори, профессор Нурбой Жабборов билан Фурқатнинг мазмунли ҳаёт йўли ва серқирра ижоди, адиб асарларининг моҳияти юзасидан суҳбат қурдик.

– Адиблар хиёбонидаги илк маънавият соатини ўзингиз очиб бердингиз. Ўша куни 10 дан зиёд олий ўқув юрти талабалари миллий маънавиятимизга хос тарзда адабиётимизнинг забардаст вакиллариغا ҳурмат бажо келтирди. Айниқса, Зокиржон Холмуҳаммад ўғли Фурқат ижодини кенг тарғиб этишга киришган Тошкент архитектура-қурилиш институтининг ўқитувчи ва талабалари улугъ шоир ҳақидаги маълумотларни турли тилларда баён этди. Ўша кезде биринчи маънавият соатига шунча тадорик бўлса, бу ёшлар фурқатшунос бўлиб кетса ажаб эмас, деган фикрга келган эдим...

– Миллатимиз фахри, миллий адабиётимиз шаънини жаҳоний миқёсга юксалтирган буюк шоир ва мутафаккир ҳазрат Алишер Навоий ҳайкали пойида илк маънавият соатини очиб бериш менга насиб этганидан бахтиёрман. Абдулла Авлоний таъбирича, адабиёт “...миллатнинг дунёда борлигини кўрсатадурғон оинаи ҳаёти”. Адиблар хиёбонининг айнан Миллий боғда барпо этилишида улкан рамзий маъно бор, назаримда. Чунки адабиёт миллат руҳини акс эттиради. Ёш авлод қалбу шуурида Ватан ва миллатга муҳаббат туйғусини тарбиялашга хизмат қилади. Адиблар хиёбонида ҳайкаллари бунёд этилган ҳар бир шоиру адиб ижодий меросини тарғиб этишнинг муайян олий таълим муассасасига бириктирилиши, айниқса, чуқур ўйланган иш бўлди. Бунинг натижасида хиёбон чинакам маърифат масканига, олий ўқув юртлари профессор-ўқитувчилари, талаба ёшлар ҳаётининг ажралмас қисмига айланди. Бевосита хиёбоннинг ўзида адабий-маърифий мулоқотлар, маънавият дарслари ўтказиш хайрли анъана тусини олди.

Саволингизнинг иккинчи қисмига келсак, Зокиржон Холмуҳаммад ўғли Фурқат адабий меросини тарғиб этиш Тошкент архитектура-қурилиш институтига топширилди. Натижада институт Фурқат асарларидаги ҳаётбахш ғояларни ўрганувчи ўзига хос марказга айланди, десак муболаға бўлмас. Маънавият сабоқлари бошланган ўша кун ушбу олий таълим маскани ўқитувчи ва талабалари улуғ шоир ҳақидаги маълумотларни турли тилларда баён этган бўлса, айти кезде аниқ режа асосида ижодкор адабий мероси тарғибига оид ишлар янги босқичга кўтарилиши учун жиддий ҳаракат қилмоқдалар. Институтда шоир ҳаёти ва ижодига доир экспонатларни, адабий-биографик материалларни ўз ичига олган музей ташкил қилиш, Фурқат асарларининг жорий имлодаги янги тўпламини нашр эттириш, шоир асарларини хорижий тилларга таржима қилиб, халқаро миқёсда тарғиб этиш, мунтазам равишда адабий кечалар, маънавий-маърифий тадбирлар, конференциялар ўтказиш билан боғлиқ ишларнинг бошлангани ушбу фикрни тасдиқлайди.

– Айтинг-чи, Фурқатнинг ҳаёт йўли ва адабий меросини бу тарзда кенг ўрганиш бугуннинг ёшларига нима беради?

– Адабиётшунос олимларимиз яқдил эътироф этганларидек, агар адабиётимиз тарихидан беш нафар энг буюк ижодкорни танлаш зарурати туғилса, шубҳасиз, улардан бири Фурқат бўлади. Маҳорат жиҳатдан ҳазрат Алишер Навоийга энг яқин борадиган шоирларимиздан бири ҳам Фурқатдир. Ўзбек мумтоз ва жаҳид адабиётини боғловчи кўприк ҳам – у. Шоир асарлари ёш авлод қалбида миллий руҳни тарбиялашга хизмат қилади. Ахир кўнглида миллий руҳ бўлмаган одам Ватан ва миллатга муҳаббат туйғусидан миллионлаб чақирим йироқдир. Биргина мисол: шоир Ёркентдан дўсти Тошболтага ёзган шеърий мактубида мана бундай ёзади:

*Ватаннинг иштиёқин тортарам ғурбат ғами бирлан,
Туруб эрдим қутулмай ғуссау ранжу инолардин.
Баногоҳ келди шавқ омизлиғ манзума мактубинг,
Ишорат айлаган зимнида ҳар хил муддаолардин.
Ўқуб ул дам они бўлди оқарғон кўзларим равшан,
Сиёҳиға эзиб эрдинг магарким тўтиёлардин.*

Она юртдан йироқда – ғурбатда Ватан иштиёқи билан ёнган шоир кўнглини ўртаган ғуссау ранжу инолардан сўз очади. Дўстидан келган мактубни ўқир экан, оқарган кўзлари равшан тортганини айтади. “Сиёҳиға эзиб эрдинг магарким тўтиёлардин”, дея лутф қилади. Ушбу

мактубдан қарийб ўн йилча ўтгач, Маҳмудхўжа Беҳбудий “Саёҳат хотиралари”да мана бундай ёзган эди: “Ватан ва аҳли диёрни(нг) қадрни мусофиротга маълум бўлур. Ҳақиқатан, Ватан муқаддасдур. Қадрини билмоқ керак!” Фурқат лирикаси Ватанга муҳаббатнинг бетакрор талқини ва ана шу муқаддас туйғуни замондошларимиз қалбига бутун моҳияти билан жойлай олиши жиҳатидан беқиёсдир.

Бугунги кунда китобхонликка қайта юзланаётганимиз таҳсинга лойиқ. Назаримда, Фурқат каби улуғларимиз тақдирида китобнинг ўрни масаласи чуқурроқ ўрганилса, бугунги авлод қалбига етказилса, бу борада янада юқорироқ самарага эришиш мумкин. Шоирнинг таржимаи ҳолига оид “Аҳволот” асарида ёзилишича, Зокиржон етти ёшга кирганда “бирмунча жузъиёт илмига иқтидори бўлган” отаси Холмуҳаммад уни илм таҳсили учун Мулла Олим исмли мактабдорга олиб борди. Дастлаб Қуръони Каримдан ўн беш-йигирма майда сурани ўрганиб, ёд олади. Кейин тахтага тушади. Фурқатнинг ўзи “тахта”ни қуйидагича изоҳлайди: “Тахта” иборати булким, бир пора тахта лавҳага ҳуруф, ҳижони ёзиб бериб, беиъроб ўқитадур. Андин кейин сураи “Фотиҳа”дин бошлаб, сураи “Одиёт”ғача иъроб бирла таълим берадур”. Шундан сўнг у олти ойда “Ҳафтияк”ни тамомлаб, “...андак фурсатда Қуръони шарифни хатм қилади”. “Чор китоб”ни ўқийди. Саккиз ёшда Шайх Фаридиддин Атторнинг “Мантиқ ут-тайр”ини, Ҳофиз Шерозий ва Мирзо Бедил девонларини мутолаа қилиб, кўп ҳаз (баҳра) топади. Тўққиз ёшда “Чор девон”ни ўқиётган кезде унинг муаллифи ҳазрат Алишер Навоийни тушида кўради ва буюк салафидан шеър машқига оқ фотиҳа олади. Демак, тўққиз ёшда у шеър мулкининг соҳибқиронига увайсий шогирд бўлиш даражасига эришади. Ўн ёшда Фузулий ғазалиёти ва Сўфи Оллоёрнинг “Маслак ул-муттақин” асарини ўқийди. Мулла Қамбар Алидан хуснихат, Ашур Муҳаммад исмли қоридан қироат илмларини ўрганади. Пошшоҳўжа эшон отли мударрис қўлида Мирзо Сулаймон ибн Анвар ал-Бухорийнинг “Аввали илм” рисоласини, Баҳоуддин ал-Омилийнинг араб тили морфологиясининг бошланғич қоидаларига доир “Бидон”, Шамсиддин Муҳаммад ибн Абулқосим ал-Муъзийнинг феъл сўз туркуми ва унинг 22 боби ҳақидаги “Муъзий”, Иброҳим ибн Абдулҳаввоб аз-Занжоний қаламига мансуб феълнинг сулосий (уч ҳарфли) ва рубоий (тўрт ҳарфли) турларига оид “Занжоний”, наҳв (синтаксис) илми асосларига доир икки манба – Абдулқоҳир ибн Абдурахмон ал-Журжонийнинг “Авомил” ва Маҳмуд аз-Замахшарийнинг “Ҳаракот” каби дарслик китобларидан таҳсил олади. Шундан кейин уч йил умрини Усмон ибн Умар ал-Маъ-

руф ибн ал-Ҳожибнинг араб тили грамматикаси мукаммал баён қилинган “Кофия” асарини ўрганишга бағишлайди. Ўн тўрт ёшидан бошлаб уч йил давомида ҳазрат Абдурахмон Жомийнинг “Кофия” шарҳига оид халқ орасида “Шарҳи Мулло Жомий” номи билан машҳур бўлган “Фавойид уз-Зиёия” (“Зиёвуддинга фойдалар”) ва Абулҳасан Нажмиддин ибн Муҳаммад ал-Котибий ал-Қазвиний (1203–1277)нинг мантиқ илмига доир “Рисолаи шамсия” асарларидан таҳсил олади. “Рисолаи шамсия”ни ўргангани, бу вақтга келиб шоирнинг, биринчидан, араб тилини мукаммал эгаллаганидан, иккинчидан, илмда юқори даражага кўтарила олганидан дарак беради. Асарнинг тўлиқ номи “Шарҳ ур-рисолатиш шамсия фил қавоидил мантиқил Аристотилия” бўлиб, номланишидан ҳам аён бўлганидек, машҳур аллома Аристотелнинг мантиққа оид асарига шарҳ сифатида битилган.

Маълум бўладики, Зокиржон Фурқат ана шу илмларни ўн етти ёшигача эгаллаб бўлган. Шарқ мумтоз адабиётининг энг сара асарларини пухта ўрганган. Бу эса, ўз навбатида, унга Яратганнинг ўзи ато этган ноёб иқтидорнинг камолга етиши учун асос вазифасини ўтаган. Мана, бугунги ёшлар улуғ шоирдан нималарни ўрганиши керак...

– Фурқат ўша мураккаб ва зиддиятли даврда илм-фан равнақи, европача маориф-маданият тарғиботчиси сифатида намоён бўлган. Ватанни юксак ривожланган давлатлар, халқни тараққий этган миллатлар қаторида кўришни истагани жиҳатидан унинг қарашлари ва маърифатпарвар жадидлар ғоялари бениҳоя уйғун экани кузатилади. Бу борада нима дейсиз?

– Уйғун дейишнинг ўзи камлик қилади. Фурқат ва Муқимий, Завқий, Комил Хоразмий, Камий сингари замондошларининг ижтимоий-сиёсий, маърифий-ахлоқий қарашлари жадидчилик ғоялари учун асос-замин вазифасини ўтаган, дейилса, асло муболаға бўлмайди. Мажор олими Янош Экман “Хоразм, қипчоқ ва чиғатой туркчасига оид тадқиқотлар” номли йирик монографик асарида Туркистондаги жадидчилик ҳаракатига Фурқат, Муқимий, Завқий, Аваз Ўтар, Зорий каби шоирларнинг маърифий қарашлари асос бўлгани хусусидаги муҳим бир масалани ўртага қўяди. Бу ҳақда у, жумладан, мана бундай ёзади: “...хивали шоир Аваз Ўтардан бошқа жадид адабиётининг дастлабки намояндалари Муқимий, Фурқат, Завқий ва Зорий каби хўқандли шоирлардир”.

Хорижлик тадқиқотчилардан яна бири Адиб Холиднинг фикрича, жадидчиликни муайян сана билан чеклаш тўғри эмас. Унинг таъкидлашича, мусулмон жамиятини замонавий алоқа воситалари ва мулоқот-

нинг янги шаклларида фойдаланиш орқали ислоҳ қилишга уринувчи шахслар “жадидлар” деб аталади. Фурқат ва унинг замондошлари худди шунга интилгани мутахассисларга яхши аён.

Лекин Фурқат ҳам, у билан бир даврда яшаган ижодкорларнинг бирортаси ҳам ўзларини жадид деб атаган эмас. Биз ҳам уларни бундай ном билан аташ фикридан йироқмиз. Лекин аён бир ҳақиқатни тан олмаслик имконсиздир: Фурқат, Муқимий, Завқий, Камий, Аваз Ўтар, Комил Хоразмий каби янгича маърифатпарварлик адабиёти асосчилари жадидчилик деб аталган ва XX аср бошида миллатимиз ҳаётининг барча – ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий, маънавий-маърифий жабҳаларини ислоҳ этган улкан ҳаракатга замин ҳозирлаган эди. Шу ўринда Фурқат ижоди мисолида айрим далилларни келтириш зарурати сезилади. Биринчидан, Фурқат Туркистоннинг мустамлака исканжасидан озод бўлишини истади, асарларида истибдод сиёсатини очиқданочиқ қоралади. “Муножоти мусаддас” асарида она юрт “куффор банди ичра сонсиз тугунда қолган”идан изтиробини изҳор этди. “Бегим” радибли ғазалида мустамлака боис, “ғунчаи давлат гул янглиғ паришон бўлган”и, “ҳукумат гулшани хазонга айланган”и ҳақида бонг урди. “Бўлди” радибли мухаммасида миллатнинг гули бўлган мард фарзандлари қатағонга учраганидан чўнг ҳасратда эканини айтиб, “Ҳамани эмди кўз тутгони бир Соҳибқирон бўлди”, дея она халқи озодликка бошловчи раҳнамога муҳтож эканини айтди. Миллатни озод ва обод кўриш кейинчалик жадидчилик ҳаракатининг бош мақсадига айлангани эътиборга олинса, ушбу ғоянинг бошловчиси Фурқат ва унинг адабий даврасидаги ижодкорлар экани аён бўлади.

Иккинчидан, миллатни дунёнинг тараққий этган халқлари даражасига юксалтириш учун замонавий илм-фан, техника-технологияни эгаллаш зарурлиги ҳам биринчилардан бўлиб Фурқат асарларида куйланди. Улуғ шоир мутараққий миллатлар даражасига етиш учун таълим тизимини ислоҳ этиш, замон талаблари даражасига кўтариш лозимлигини ҳис этди. Телефон, телеграф, газета, виставка, ҳатто бугунги кунда жуда оддий ҳисобланган ҳодисаларнинг миллат ҳаётига кириб келишини хоҳлади. “Жаҳон бастаи кушоди” – жаҳондаги барча мушкулотларни ечиш йўли илм-маърифатда, деб билди. Миллат фарзандларини шунга даъват қилди:

*Жаҳон бастаи кушоди илм бирла,
Надур дилни муроди илм бирла.
Кўнгулларни сурури илмдандур,
Кўрар кўзларни нури илмдандур.*

Ёки яна бир шеърида шоир: “Керак ҳар илмдин бўлмоқ хабардор, Бўлур ҳар қайси ўз вақтида даркор”, деб илмнинг миллат ҳаёти учун сув ва ҳаво каби зарурлигига урғу берган эди. Айни шу йўл жадидлар томонидан изчил давом эттирилгани, янги усул мактаблари мисолида бу ғоя ҳаётга жадал татбиқ этилгани, замонавий миллий олий таълимга асос солингани маълум.

– Фурқатни ҳақли равишда ўзбек публицистикасининг асосчиларидан бири, дейишимиз мумкин. Унинг публицистик фаолияти ҳам миллий маърифатни юксалтиришга хизмат қилган. Бошқача айтганда, замон руҳини теран ҳис этган шоир публицистика соҳасида ҳам маърифатпарвар жадидларга устоз бўлган. Шундай эмасми?

– Худди шундай, Фурқат биринчи ўзбек журналистларидан, замонавий публицистика асосчиларидан. “Туркистон вилоятининг газети” да ишлар экан, у “Русия умурига (ишларига – Н.Ж.) ўз нафъимиз учун мулоҳаза қилсоқ лозимдур”, дея ўзининг асл муддаоси Ватан манфаати эканини алоҳида таъкидлайди. Адиб наинки Туркистон ҳаётига доир, ҳатто халқаро мавзуларда публицистик мақолалар ёзди. Афғонистон ҳаётига, инглиз мустамлакасидан жабр кўрган афғон халқининг озодлик курашига оид Ҳиндистон газеталарида босилган хабарларга шарҳлар битди. Бу орқали она Туркистоннинг, миллатнинг жароҳатларига малҳам излади. Айни шундай публицистикани кейинчалик Беҳбудий, Фитрат ва бошқа жадидлар фаолиятида кузатиш мумкин.

Журналистнинг фаолияти ҳақиқатга ва халқ манфаатига асосланиши зарурлиги ҳақидаги Фурқат қарашлари ҳеч бир замонда аҳамиятини йўқотмайди: “Газет муаллифига керакким, – деб ёзган эди адиб, – инсофпеша ва ростандеша бўлғай. Нолойиқ ва номуносиб сўзларни газетга солмағай ва ёзғон каломидин газет ўқуғувчиларга нафъ ва фойда ҳосил бўлғай. Агар бир ҳикоят ёзса ҳам анинг заминида бир фойдалиқ мазмуни бўлғай. Хорижия ва доҳилия аҳволотидин ёзса, адл ва инсоф юзидин ростлиқ бирла ёзғайким, эътибор ва истиҳсонға лойиқ бўлсун”. Агар “Газет муаллифи” жумласини “журналист” сўзи билан алмаштирилса, бу сўзларни замонавий интернет журналистикасига ҳам бемалол татбиқ этавериш мумкин. Журналистнинг мезони адл ва инсоф бўлиши кераклиги ҳақидаги бу ўғит барча даврларда ҳам бирдай қимматлидир.

– Айтиш жоиз бўлса, сиз Фурқат ижодини чуқур ўрганган адабиётшунос сифатида унинг кўпчиликка, айниқса, ёшларимизга номаълум бўлган, машаққатли ва ибратли ҳаёт йўли билан боғлиқ қандай воқеотларни айта оласиз?

– Фурқат ҳаёти ва ижодининг энг самарали ўн саккиз йили Ватандан айрилиқда кечди. Шоир Туркия, Юнонистон, Болгария, шунингдек, Миср ва Саудия Арабистони, Ҳиндистон ва Хитойда бўлди. Имкони етган ҳар бир мусулмон учун фарз бўлган ҳаж ибодатини адо этди. Ўзбек мумтоз адабиётида ягона – бадиий жиҳатдан мукамал “Ҳажнома” асарини ёзди. Умрининг охириги ўн олти йилида Шарқий Туркистоннинг Ёркент шаҳрида яшаб, турмуш қурди, фарзандлар ўстирди, қизгин ижод билан шуғулланди. Лекин шоир бир умр Ватан ёди билан яшади. Хорижда ёзилган асарларида ҳам она Туркистон манфаатларини ҳар нарсадан устун билди. Асарларини шоирнинг комил эътиқоди, юксак маърифати, мукамал ахлоқи ва Ватанга муҳаббат туйғуси нурлантириб туради. Шоир ҳаётининг Ватандан йироқда кечган даврига доир монография ёзганман. Яқин муддатда нашр этилишидан умидворман.

Гарчи улуғ шоир Ватандан йироқда, ўзининг таъбири билан айтганда, ғурбатда ҳаёт кечирган бўлса ҳам теран мазмун ва юксак бадиият уйғунлигида яратилган беқиёс асарлари ҳижрон сели устига солинган муаззам кўприк мисоли уни она замин билан боғлаб турибди. Қуйма шеърлари, гўзал насри, асарлардаги ҳаётбахш ғоялар ватандошлари қалбида мудом яшаб келаётир.

“Кошғар” газетасининг 1957 йил 11 сентябрь сонидида босилган “Ўзбек халқ шоири Фурқатнинг қабри юткап (кўчириб) дафн этилди” сарлавҳали мақолада ёзилишича, 1957 йил 4 сентябрида, йўл қурилиши муносабати билан шоирнинг қабри кўчирилган. Ана шу воқеада бевосита қатнашган Ёркентдаги ўзбекларнинг гувоҳлик беришича, вафотидан қирқ саккиз йил ўтган бўлишига қарамай, шоирнинг жасади қандай қўйилган бўлса, худди шундай – бутун чиққан. Мингдан ортиқ одам иштирокида қайта жаноза ўқилиб, қайта дафн этилган. Айни кезде шоир қабри устига муаззам мақбара бунёд этилган. Ноёб бу воқеа ҳақида “Аҳли Ҳақлар ўлмагай ёки шоир Фурқат билан боғлиқ мўъжиза” сарлавҳали мақола ёзганман – “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасининг 2000 йил 1 декабрь сонидида босилган. Бу воқеа улуғ шоирнинг Ҳаққа етган зотлардан – авлиёлардан бўлгани исботидир.

– Фурқатнинг ҳаёт ва ижод йўли борасида илмий изланишлар, тадқиқотлар олиб бориш арафасида турган илм толиблари, педагог ходимларга устозлик тавсияларингиз...

– Шоир ҳаёти ва адабий мероси юзасидан салмоқли илмий тадқиқотлар яратилган. Фурқатшунослик билан Иброҳим Мўминов, Воҳид Зоҳидов, Ғафур Ғулом, Мақсуд Шайхзода, Азиз Қаюмов, Холид Расул, Абдурашид Абдуғафуров, Шариф Юсупов каби машҳур олимларимиз, улуғ шоири адибларимиз шуғулланган. Эдвард Оллворт, Янош Экман, Адиб

Холид, Аршиддин Тотлиқ, Қодир Акбар каби хорижлик мутахассислар шоир асарларига доир тадқиқотлар яратган. Шунинг ўзиёқ Фурқат адабий меросининг муаззам адабиётимиз тарихида нечоғлиқ муҳим ўрин тутишига далил бўла олади. Ана шу улуғ устозлар, жаҳоний эътироф қозонган мутахассислар йўлидан бориб, Фурқат ҳаёти ва ижодига доир илмий изланишлар қилганим менинг бахтимдир. Ана шу бахт адабиёт-шуносларнинг янги авлодига ҳам насиб этишини тилайман.

Тавсияларга келсак, ёш тадқиқотчиларимиз мумтоз адабиётни, аynиқса, Фурқат каби улуғ ижодкорлар меросини ўрганиш ишига тоза кўнгил, пок ният, юксак заковат ҳамда илмнинг заҳмату меҳнатларидан ҳаловат топа билишдек ҳиммат ва сабот билан киришмоқларини тилайман. Ана шунда бу беқиёс мерос улар учун илму урфонга, маърифат ва ҳикматга тўлиқ хазиналари эшикларини очиб беражак.

МАЪРИФАТ МАСКАНИДА ИЛК МАЪНАВИЯТ СОАТИ

Маънавият соати ҳазрат Навоийнинг табаррук пойига гул тўшаб, унинг рамзий сиймосига ҳурмат келтириш билан бошланди. Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети жамоасига эргашган бир гуруҳ адабиёт вакиллари ғазал мулкининг султони қаршисида мўъжазгина ижодий давра ташкил этдилар. Институт раҳбарияти, олимлар, тилшунос мутахассислар, талабалар даврасида адабиётшунос олим, профессор Нурбой Жабборов, Ёзувчилар уюшмаси раиси ўринбосарлари Нодир Жонузоқ, Ғайрат Мажид каби таниқли ижодкорлар ҳам жам бўлдилар.

“МОДОМИКИ, БИЗЛАР БОЛАЛАРИМИЗНИ ЎҚИТМАС ЭКАНМИЗ...”

Ўзбекистон халқаро Ислом академияси жамоаси маърифатпарвар, миллат фидойиси, муфтий Беҳбудий пойига анвойи гуллар кўйиб, унинг “Ойна” журналини ташкил этгани-ю, театрдаги жонбозликлари, ўша даврдаги Оврупа таълим тизимида чексиз ҳавасмандлиги ортидан миллат фарзандларига замонавий билимларни ўргатиш йўлида чеккан машаққатларини яна бир бора эсга олдилар.

Академиянинг ёшлар билан ишлаш бўйича проректори Шавкат Мавлоновнинг таъкидлашича, академия томонидан Беҳбудий ижоди юзасидан республика талабалари ўртасида викториналар, деворий газеталар, мақолалар танловларини ўтказиш, “Падаркуш” асарини сахналаштириш бўйича мусобақалар ташкил этиш, академияда эса “Беҳбудий” номидаги стипендия, кўкрак нишонини таъсис этишдек қатор эзгу ишларни амалга ошириш кўзда тутилмоқда.

Алломанинг “Бизларни хонавайрон, беватан қилган тарбиясизлик ва жаҳолатдир. Модомики, бизлар болаларимизни ўқитмас эканмиз, бундай ёмон ҳодисалар, дарбадарликлар одатий ҳолатга айланиб қолиши ҳеч гап эмас” деган хитоблари академия талабаси Анвар Мустафоев томонидан ижро этилганда, йиғилганларни таъсирлантириб юборди. Талабанинг ўзи бугунги тадбирларга шундай муносабат билдирди:

– Биз ёшлар эндиликда мана шундай жонли тадбирларда адабиётимизнинг забардаст вакиллари ижодларини кенг ва чуқур ўргана оламиз. Бундай имкониятдан унумли фойдаланиш ҳар биримизнинг чинакам ворислик бурчимиздир.

Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети жамоасининг талабаларига докторант, илмий тадқиқотчи, профессор-ўқитувчи ва олимлар, академиклар томонидан мутафаккир Абдулла Авлонийнинг ибратомуз ҳаёт йўли, бебаҳо ижодий фаолияти ҳақида сўзлаб берилди. Илмий тадқиқот олиб бораётган талабалар алломанинг илмий педагогик қарашлари ҳақидаги маърузалари билан иштирок этдилар.

Университетнинг илмий ишлар, инновациялар бўйича проректори Барно Абдуллаева бўлажак педагогларга маърифатпарварнинг илмий қарашларига бағишланган очик дарслардан ташқари, у таваллуд топган сана – 12 июль куни “Абдулла Авлонийнинг илмий педагогик қарашлари” мавзусида масофавий халқаро анжуман ўтказилиши режалаштирилаётганини алоҳида қайд этди.

“БУЛАРНИНГ ҲАММАСИ ДАҲО...”

– Мен яқин ўртада бу ерга келмагандим, – дейди Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг академиги, профессор Аҳмадали Асқаров. – Тўғриси, хиёбонни айланиб, беқиёс бунёдкорликни кўриб, кўзларимга севинч ёши келди. Буларнинг ҳаммаси даҳо. Даҳоларга атаб ташкил этилган хиёбонда ёшларга уларнинг шахсини, ижодини чуқур гапириб бериш учун ошиқиб келдик. Негаки, бу инсонлар бўлмаганида бугунги порлоқ кунлар бўлмас эди.

Абдулла Қодирий сиймосида “Ўткан кунлар”ни хаёлан яна бир бор варақлаган Тошкент давлат техника университети талабалари эса устозларидан ўзбек романчилигининг асосчиси билан боғлиқ янги маълумотларни айнан маънавият соатида олаётганларини ғурурланиб эътироф этишди.

– Абдулла Қодирий тирикликни ўзига, ўзлигига содиқликда, деб билди, – дейди университет кафедра мудири Нигора Умарова. – Мана шундай инсон номи билан аталувчи маданият ва истироҳат боғида Аб-

дулла Қодирий ижод мактаби ва музейи барпо этилиб, адибнинг рамзий сиймоси қад ростлаганининг ўзи ҳам у билан фахрланган ҳар қандай ўзбекка бўлган чексиз ҳурматдан далолатдир. Ушбу хиёбонда ҳам унинг ўз ўрнига ярашиб, буюклар қаторидан жой олгани талабаларимизда ёзувчининг шахси ва ижодига бўлган муҳаббатни яна-да ошириб юборди. Бу эса, албатта, талабаларимиз орасидан адабиётга яқин, ижодкор ёшларни кашф этишда, бугуннинг Анвари ва Раъноларини муносиб тарбиялашда муҳим омил бўлади.

Миллатнинг яна бир мард ўғли Абдулхамид Сулаймон ўғли Чўлпон, назаримизда, бугун ўзи каби миллат фидойиларини катта куч билан кўкларга кўтараётган буюк халқнинг буюк ишларига гувоҳ, “Халқ денгиздир, халқ тўлқиндир, халқ кучдир” мисраларини такрорлаётгандек. Тинчлигимиз посбонларининг бўлажак издошлари тарбияланаётган Ички ишлар академияси талабалари кўнглидан ҳам шунга яқин фикрлар ўтгани аниқ. Негаки, улар ҳам Чўлпоннинг эрксевар, миллатсевар, маърифатпарварлик руҳи билан йўғрилган “Халқ”, “Кўнгил” каби шеърларининг моҳиятини ҳар қачонгидан-да чуқурроқ ҳис қилаётганларини айтиб ўтдилар. Ҳатто, элнинг эрки деб курашган фидойилар хотираси учун қилинаётган ишлардан завқланиб, илҳом олаётган Дилнавоз Алимова каби ижодкор талабалар қайта-қайта шукур келтиришга, шу Ватанга кўзмунчоқ бўлишга тайёрлиги мазмунидаги самимий сатрларини битишга ҳам улгурибдилар.

– Аслида, хиёбондаги барча аждодларимиз ҳақида мукамал билимга эга бўлишимиз шарт, – дейди Дилнавоз суҳбат чоғида. – Айниқса, Чўлпоннинг бетакрор асарлари, шеърларидаги ўтли мисраларини энди чуқур ўрганмаслигимизнинг иложи ҳам йўқ. Унинг қайси бир шеъри ёки асарларини ўқиманг, миллатпарварлик руҳи шундоққина уфуриб туради.

ХИЁБОННИНГ ЭНГ ЮҚОРИ ЧЎҚҚИСИ

– Ҳозир Адиблар хиёбонининг энг юқори чўққисида турибмиз, – деди маънавият соатини очиб берар экан профессор Нурбой Жабборов. – Бежизга Ҳазратнинг сиймоси энг юқоридан жой олмаган. Адабиётга муҳаббат Навоийни англашдан бошланади. Юқоридан пастлаганимиз сари адабиёт боғига чуқурроқ кириб бораверамиз. Шоҳ ва шоир Заҳриддин Муҳаммад Бобур бутун башариятга қарата, “Бори элга яхшилик қилғилки мундин яхши йўқ”, дея хитоб қилаётгандек. Бундай уйғунлик ҳақида чуқур ўйланган, астойдил меҳнат қилинган, албатта. Шу ўринда олам аро бугун вирус балоси авж олган айни пайтда маънавиятга бу қадар юксак эътибор, шундай маскан нима учун керак эди, деган ҳақли

савол туғилади. Бунга жавобан мана бу пештоқда битилган Навоийнинг байтларига қаранг: “Олам аҳли билингизким, иш эмас душманлиғ...” Бугун шундай хитоб керак. Пандемия дунё элларини бир-бирига бирлаштираётган, миллатлар душманликдан наф йўқлигини тобора англаб етаётган айни паллада бундай хитоб уларни бир-бирига яқинлаштиришга хизмат қилади.

Маънавият сабоқларининг айни Алишер Навоийдан бошланишини шоир Нодир Жонузоқ ўзининг қуйидаги фикрлари билан ифодалади:

– Президентимиз бундан 10 кун аввал шу ерга ташриф буюриб, биргина Навоий ҳазратларининг бой маънавий мероси, серқирра ижоди юртимиздаги бутун ижод аҳлига бўлган чексиз ҳурмат, эҳтиром учун кифоя қилишини айтиб ўтдилар. Шундай экан, маънавиятни, адабиётни англаш учун Навоийни англаш керак. Шунингдек, Юртбошимиз бу ҳайкалларни тирилтириш керак, деган рамзий ва ўта масъулиятли бир вазифани юкладиларки, том маънодаги бу жонлантиришга шу бугундан илк қадам ташланди. Энди бу масканда доимий олиб бориладиган маънавият соатлари буюк сиймоларнинг ҳар бири ёшларимиз кўз ўнгида жонланишига хизмат қилади.

ҲАР СОҲАНИНГ ЎЗ ШОИРЛАРИ, ЁЗУВЧИЛАРИ БОР

Президентимиз буюк алломаларнинг ҳаёт ва ижод йўлини кенг ўрганиш, бутун Ўзбекистон, керак бўлса, бутун жаҳонга баралла тарғиб қилишни тегишли олийгоҳларга юклатганларида юксак ишонч ва умид билан шундай фикрларни айтдилар. “Ҳали кўрасизлар, бошқа соҳа вакиллари орасидан ҳам шоир, ёзувчилар етишиб чиқади”.

Қисқа вақт мобайнида мана шу гапларнинг ҳақиқатга айланаётганини бошқа соҳаларда таҳсил олаётган ёшлар мисолида кўриш ғоят қувонарли бўлди. Кўз кўриб ўрганмаган бундай ҳолатнинг ўзи бу жойнинг нима учун ташкил этилганига аниқ жавоб бўла олади.

Хусусан, Зокиржон Холмуҳаммад ўғли Фурқатнинг ибратли ҳаёт йўли, ижод фаолиятини чуқур ўрганишга чоғланган бир гуруҳ талабалар энди Тошкент архитектура ва қурилиш институтида таҳсил олиш баробарида бу ерга мунтазам келиб, шоир ижоди юзасидан кўплаб янги маълумотлар олиб, ўзлари ҳам бевосита ижодкорлик қобилиятини намоён этишлари мумкин. Бўлажак меъморларни миллий либосларимизда кўриб кўзингиз қувонса, мўйқалам сеҳрини Фурқат сиймосини яратиш орқали намоён этаётган мусаввир йигит-қизлар маҳорати қалбларга таскин беради. Университет раҳбарияти жорий йилда шоир ижодини ўрганиш, илмий тадқиқот ишларини олиб бориш, талабалар

орасида Фурқат номидаги стипендия жорий этиш чора-тадбирлар режасини ишлаб чиқдилар.

Сал нарида Муҳаммад Аминхўжа Муқимий сиймоси. Унинг теграсида турли образлардаги қиёфаларни кўриб, хиёбонга шоир номи билан аталувчи севимли театримиз актёрлари ҳам ташриф буюришдимикин, деган хаёлга бордик. Маълум бўлдики, “актёрлар” – Тошкент давлат иқтисодиёт университети талабалари, Муқимий образида эса рақамли иқтисодиёт факультети декани ўринбосари Давлат Бегматов экан. Ушбу ҳаваскорлар ижросида “Танобчилар” асаридан қўйилган кичик сахна шоира Зулфия Мўминовани тўлқинлантириб юборди. Шоиранинг ўзи ҳам адиблар хиёбони, маънавият соатлари, уларнинг ёшларга таъсири, Муқимийнинг ижоди ҳақида гапириб, маънавият соатлари ёшларнинг адабиёт, ижодга ошно бўлишларида катта аҳамият касб этишини алоҳида таъкидлади.

– Муҳаммад Аминхўжа Муқимий ижодини кенг ўрганиш ва тарғиб қилишдек шарафли вазифа бизга топширилган экан, бу борада амалга оширадиган ишлар режасини аллақачон тузиб, Муқимий театри, Қўқон шаҳар мусиқали драма театри, Муқимий уй-музеи билан келишувларга эришдик. Шундоққина олийгоҳимиз ёнида жойлашган Муқимий номидаги мусиқали драма театри раҳбарияти ҳам ҳамкорлик ҳақидаги фикримизни бажонидил маъқуллади. Насиб қилса тажрибали актёрларимиз кўмагида институтимиз театр труппаси билан Муқимий ҳаёти ва ижодини сахналаштириб, нафақат Тошкент шаҳри, балки вилоятларда ҳам ёшлар эътиборига намоиш этиш ниятидамиз, – дейди институтнинг ёшлар билан ишлаш бўйича проректори Садриддин Худойқулов.

ЙИГИТ БЎЛСАНГ АРСЛОН КАБИ ТУҒИЛГАН

Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти ёшлари Ўзбекистон халқ шоири Абдулла Орипов нафақат ватан, халқ ҳақида бетакрор шеърлар битгани, балки, ўз ўрнида сўзнинг қудрати ила жамиятдаги иллатлар илдизига болта урадиган кўплаб фалсафий асарлар ҳам ёзиб қолдирганини устозлари, мохир нотик Раҳимбой Жуманиёзовдан юзма-юз туриб эшитишга муваффақ бўлишди.

– Абдулла Орипов ижоди жуда серқирра. Шунинг учун унинг ижодига бағишлаб электрон платформа яратиш, Абдулла Орипов номидаги ижод мактаби билан яқин муносабат ўрнатиш, институтда шоир номи билан боғ яратиш, ижодхоналарини ташкил этиш, шеърларини ёддан биладиган талабалар ўртасида мушоиралар, қўшиқлар танловларини ўтказиш каби қатор ишларни режалаштириб олдик, – дейди институт проректори Рўзимурод Чориев.

XIX асрда яшаб ижод этган Қарғабой ўғли Бердақнинг номи ҳам мангуликка муҳрланганини қорақалпоқ халқига бўлган ҳурмат белгиси, деб билган Тошкент педиатрия тиббиёт институти жамоаси ўқитувчи ва талабалари шу куни қардош халқ шоири ижоди ҳақида дилдан суҳбатлашдилар. Мушоираларга уланиб кетган суҳбат давомида қорақалпоқча шеърлар билан бир қаторда устоз шоир Миртемир томонидан таржима қилинган унинг ўзбекча шеърларининг аҳамияти ҳақида ҳам фикр-мулоҳаза юритдилар.

*Йигит бўлсанг арслон каби туғилган,
Ҳамиша сен хизмат қилгин халқ учун.*

Шу мисраларнинг ўзиёқ Бердақнинг халқпарварлик даражасини баҳолашга ўрин қолдирмайди. Институтнинг тажрибали устозлари айни шу тарздаги мазмунли фикрларни билдириб, шоирга чексиз ҳурмат бажо келтирдилар.

Ўзбекистоннинг, ўзбекнинг миллий боғида барпо бўлган адабиёт бўстони аро эндиликда маънавият сабоқлари жаранг бераверади. Энг муҳими, бу ерга шунчаки кўнгил ёзиш эмас, кўнгиллардан баҳра олиш, улардан қайнаб чиқаётган илму маърифат булоқларининг шаффоф сувларидан қониб-қониб ичиш учун келинади. Эртамиз эгаларининг ҳар томонлама баркамол вояга етишлари, маънан юксакларга чиқишлари учун бу булоқларнинг нақадар шифобахш эканини англаш кифоя.

Нормурод АВАЗОВ,
филология фанлари номзоди

Маҳмудхўжа БЕҲБУДИЙ
таваллудининг 145 йиллигига

МАЪРИФАТ ОЗОДЛИКДИР

Маҳмудхўжа Беҳбудий Туркистон ўлкасидаги ҳаётнинг реал картинаси сифатида “Падаркуш” драмасини халқона анъаналар асосида яратди. Драмада муаллиф илмсизлик, жаҳолат, ахлоқсизлик каби иллатларни сахна орқали кўрсатиб, халқни маънавий инқироздан қутқариш керак, деган ғояни бош масала қилиб қўяди.

Драманинг асосий ғоясини очишда биринчи ўринда бой турса, иккинчи ўринда унинг ўғли Тошмурод туради. Тошмурод 16–17, яъни кўп нарсага ақли етадиган ёшда. Аммо оила уни эркатой қилиб қўйган. Отасига, унинг бойлигига қаттиқ ишонади. Бу билан ғурурланади. Маънавий олами эса ниҳоятда ночор. Бунинг сабаби: унинг саводсизлиги. Бекорчиликдан, у ўз атрофига безори болаларни тўплайди. Бунга оилада ҳеч ким монелик кўрсатмайди. Бойнинг мақсади бутун бойлигини меросхўри – Тошмуродга топшириш. Тошмуроднинг нияти отасининг бойлигини қўлга киритиш, совориш ва кўча болалари билан кўнгилхушлик қилиш.

Домулла билан бой гаплашиб ўтирганида дабдурустан кирган Тошмурод салом ҳам йўқ, ҳурмат ҳам йўқ: “Ота! Томошаға бораман, пул беринг”, дейди. Бу домуллага қаттиқ таъсир қилади. Бундай муомаланинг урф-одатларга мутлақо тўғри келмаслигини муаллиф қисқача диалогларда маълум қилади. Тошмуроднинг беодоблигини кўрган домуллага бойга қарата шундай дейди: “Хўб, хўб, бойбачча катта бўлубдур, Худо умр берсин, усули жадида мактабиғами, ёйинки эски мактабға?..”

Домулла: “Ўғлингиз ўзи ўқийдими ёки йўқми? Бундай беадаб-ку”, дейиш ўрнига одоб билан гапиради. Буни ўқувчи тўғри англайди.

Бой ва Тошмурод образларини кенгроқ очиш мақсадида муаллиф драмага Домулла ва Зиёли образларини киритган. Домулла ҳаёт тараққиётидан хабардор, илмли киши. У шариат илмини чуқур билиш

билан бирга, дунёвий фанлардан ҳам хабари бор. Ижтимоий ҳаётни, атрофни кузатадиган шахс. Замон зайли, шу билан бирга, таназзулга кетишни ҳам илм ва илмсизлик оқибати деб билади. У нафақат англаб, тушуниб қолмасдан иқтисодимиз, маънавиятимизнинг орқада қолганлигидан, бошқаларнинг қўлига ўтаётганидан қаттиқ қайғуради: “Кўрамизки, йигирма-ўттиз йилдан бери барча савдо ишлари армани, яхудий ва бошқа ажнабийлар қўлига ўтди, бунинг сабаби бизларнинг ўқимаганимиздур. Ўқимаган бойбаччаларни кўрамизки, ота молини барбод этар ва охири хор ва зор бўлур...” Бу сўзлар айна пайтда Тошмуруднинг келажагига башоратдек янграйди.

“Падаркуш” да драматург шариятнинг тараққиёт учун хизмат қилишини кўрсатади. Бу билан у ислом динининг пухта билимдони ва уни тараққиётга татбиқ этувчи ижодкор сифатида кўринади. Муаллиф домла ва зиёли тимсолларидан ўринли фойдаланади. Зиёли: “Ҳозир янги ва бошқа замондир. Бунинг учун мусулмонларни ўқитмоқга саъй қилмоғимиз лозимдур, ваҳоланки, дини шарифимиз ҳар нав нафлик илм ўқимоқни бешиқдан мазоргача бизларга фарз қилғондир. Бу ҳукми шариятдир”, дейди. Шариятда кўрсатилган маърифатга оид ақидаларни ҳам, дунё миқёсида ривожланиб бораётган аниқ фанлар, маданий тараққиёт ҳақидаги маълумотларни ҳам анча чуқур баён қилишга интилади. Билдирилган бундай ақидалар ҳам бойга таъсир этмайди. Зиёли бойга қарата: “Илм ва ҳунарсиз халқнинг бойлиги, ери ва асбоби кундан-кун қўлдан кетганидек, ахлоқ ва обрўи ҳам қўлдан чиқар, ҳатто дини ҳам заиф бўлур”, дейди.

Беҳбудий Зиёли тилидан Туркистон халқи учун икки йўналишдаги олимлар зарур, деган фикрни илгари суради. Бири, диний йўналишдаги уламолар бўлиб, улар хатиб, имом, мударрис, муфти ва бошқалардир. Булар халойиқнинг диний ва ахлоқий ишларини бошқаради. Иккинчиси эса, замонавий йўналиш эгалари, муаллиф фикрича, аввало, мусулмонча хат ва саводни чиқариб, диний жиҳатдан ҳам муайян таҳсил олиб, “ўз миллатимиз тилини биладурғондан, сўнгра” дунёвий йўналишдаги мактабларга бориши керак.

Зиёли куюнчаклик билан айтган фикрларига бой қандай муносабатда бўлади? У ўтирган жойида бир тарафга оғанича хуррак ота бошлайди. Мана шу жойида Беҳбудийнинг бадиий маҳорати янада яққол кўзга ташланади. Бой зиёлига чиқиб кетинг, дея олмаганидан хизматкорга қарата: “Жойимни ташла, уйқум келди, эртага иш кўп, вақтлик ётмоқ керак”, дейди. Мана, бойнинг қиёфаси. Драманинг биринчи пардасида

бой ва унинг ўғлига қарама-қарши бўлган тимсоллар Домла, Зиёлининг дарди, ташвиши, дилидаги руҳий ғалаёнлар ифодаланади.

Драмада мустамлакачилик сиёсати оқибатида маҳаллий аҳоли ва айниқса, ёшлар ўртасида ичкиликбозлик, маиший бузуқлик ҳам тарқала бошлагани кўрсатилади. Бу мавзунини кўтаришда муаллиф бир қанча иккинчи даражали образлардан фойдаланади. Бу образлардан бири армани Артундир. У майхона-пивохона очиб, даромад қилиш йўлига ўтган, Лиза сингари “қабиха” аёллар маҳаллий ёшларни эргаштира бошлаган. Бу бузилишлар ёшлар тарбиясини изидан чиқариб, уларни ҳалокатга судраб бораётгани Беҳбудийни қаттиқ ташвишга солади.

Пивохонада ўтирган каззоб, олифталарнинг Лизахонни келтиришлари учун пуллари етмайди. Уларнинг ёлғиз умиди бойнинг ўғли Тошмуроддан эди. Шу гуруҳнинг бошлиғи Давлат Тошмуродни ўғирликка бошлайди. Бойнинг уйдан пулни ўғирлашни биринчи у таклиф қилади. Режани тузган ҳам у. Биринчи бўлиб Лизани эслаган ҳам Давлат.

Тошмурод маишат истаб ўз уйига ўғирликка тушишга дарров кўниб қўя қолади. Чунки унинг онги безори болаларнинг тарбиясини олиб бўлган. У Тангриқулни ўғирлик учун уйига бошлаб боради. Тошмуроднинг кўрсатмаси билан Тангриқул бой ётган хонага кириб, унинг пуллари ва бойликларини олади. Отаси уйғониб қолганини кўрган Тошмурод тўппончадан юқорига қараб ўқ узади, қий-чув кўтарилади. Тангриқул шу орада бойга пичоқ санчиб ўлдиради. Бойликни олиб, иккаласи қочиб уйдан чиқади ва яна майхонага боришади. Гўё ҳеч нарса бўлмагандай, Тошмурод ҳам кайф-сафо қилиб ўтиради. Бундан ортиқ ноинсофлик, бағритошлик бўлмаса керак.

Бой агар ўғлимни ўқитсам оқибати нима бўлади деб қизиқмайди ҳам. Бу бойнинг фожиали хатоси бўлиб, оқибатда “ўғли томонидан” ўлдирилади. Бош масала бўлган тарбияда бой гуноҳга қолади. Чунки драмада фожа арзимаган пулни деб содир бўлади. Тошмуроднинг парвойи палак, бу ўз-ўзини англамаслиги, илмсизлиги, маънавий сўқирлиги оқибатидир.

Драма композициясига хос бўлган хусусият ихчамлик ва жипсликдир. “Падаркуш”даги образлар бири иккинчисини тақозо этиб туради. Пьесадаги эпизодлар ҳам бевосита муқаррар равишда аввалги эпизодга боғланиб келади. Бошқача айтганда, кейинги эпизодларга аввалги воқеадаги эпизод замин ҳозирлайди. Бойнинг уйдаги воқеа кейинги воқеаларга сабаб бўлади. Биринчи пардадаги Бой, Домла, Тошмурод, Зиёли ўртасида бўлиб ўтган баҳс-мунозаравий воқеалар иккинчи пардадаги пивохона манзарасини яратишга имкон туғдиради. Муаллиф томонидан драма композицияси жуда маҳорат билан ишланган.

Маҳмудхўжа Беҳбудий “Падаркуш” драмаси билан ўзбек драматургияси ва театрига асос солди. Жаид адабиётининг бош мавзуси – маърифатпарварлик бўлиб, Беҳбудий “Падаркуш” драмаси билан мана шу йўналишни бошлаб берди. Айна пайтида ёзилган бу драма халқона тилдалиги билан муҳим аҳамият касб этган эди. Бу борада Беҳбудий ўзидан кейинги ижодкорларга намуна бўлди.

Беҳбудийнинг бутун фаолияти ва ижоди ягона маърифатпарварлик концепциясига қурилган. Маърифатпарварлик ҳар қандай инқилобдан кучлироқ, ҳар қандай инқилобдан юксакроқдир. Инсонни гўзаллаштирадиган, фориғлаштирадиган, ақлли, доно, маданиятли қиладиган омил ҳам маърифатпарварликдир. Маърифатли миллатни қул қилиб бўлмайди, маърифат озодликдир.

Беҳбудийнинг улуғ ишларидан бири шуки, у жаидчилик ҳаракатига, унинг дастурига, қарашларига бутун ижоди билан ва асосан, “Падаркуш” драмаси орқали пойдевор қуриб берди. У бошлаб берган иш тўлиқ, яхлит, мустаҳкам концепцияга асосланган ҳаракат эканлигини бугун ҳаёт тасдиқлаб турибди.

Феруза АЗИМОВА,
“Маърифат” тарғиботчилар жамияти аъзоси

МИЛЛИЙ МАЪРИФАТ РАҲНАМОСИ

2020 йилда халқимиз тарихининг мураккаб дамларида, маърифат машъаласини баланд кўтариб чиққан улуғ аллома ва жамоат арбоби Маҳмудхўжа Беҳбудий таваллудининг 145 йиллиги кенг нишонланади. Мутафаккирнинг илмий, ижодий, педагогик фаолияти ва мероси алоҳида аҳамиятга молик. XX аср ўзбек адабиёти ва санъатида, ижтимоий-сиёсий жараёнларида фаол иштирок этган, миллат маърифати, озодлиги, ҳурлиги йўлида мардонавор курашган бу улуғ алломанинг сермашаққат ва сермаҳсул фаолияти тарих саҳифаларидан мангу ўрин эгаллади, авлодлар учун ибрат мактаби бўлиб қолди.

Маълумки, Маҳмудхўжа Беҳбудий XX аср бошларида Туркистонда вужудга келган миллий уйғониш ҳаракатининг атоқли раҳбарларидан бири сифатида айни шу даврда ўзбек халқи ижтимоий онгининг уйғонишида муҳим роль ўйнади. У Туркистонда янги усул мактабларининг очилиши, миллий матбуотнинг юзага келишида фаол иштирок этибгина қолмай, биринчи ўзбек драмасини яратиб, профессионал ўзбек театр санъатининг майдонга келишига замин ҳозирлади. У халқ ва жамиятни маърифатлаштириш орқали мустақилликка эришиш ғоясини олға сурган ва шу қутлуғ йўлда ҳалок бўлган улуғ аждодимиздир.

Биз Беҳбудий ҳақида фикр юритар эканмиз, ҳар гал кўз ўнгимизда халқ ва миллатни юксак маърифат ила тараққий эттиришга бел боғлаган маҳоратли педагог, моҳир драматург, салоҳиятли адабиётшунос, қатъий позицияли публицист, бир сўз билан айтганда, миллий қаҳрамоннинг виқорли қиёфаси, бой маънавий сиймоси гавдаланади. Бу шунчаки баландпарвоз эътироф, қуруқ мақтов эмас, жадидчилик ҳаракати ва алломанинг ҳаётий-ижодий фаолиятдан хабардор барчанинг кўнглидан кечадиган аниқ тасаввур. Чунки Беҳбудий яратган санъат асарлари, театр саҳнаси, ноширлик манбалари, маърифат масканлари бу борада кенг маълумот, илиқ хулоса, ўчмас хотиралар бера олади.

Маҳмудхўжа Беҳбудий фаолияти ва меросини ўрганишу ўргатиш борасидаги ҳаракатлар адибнинг ўзи яшаб турган даврданоқ бошланган бўлиб, бугунги кунгача аллома тўғрисида жуда ҳам кўплаб махсус

тадқиқотлар олиб борилди, илмий-педагогик, бадиий-публицистик асарлар яратилди. Шу боисдан ҳам бу борада яна нимадир муҳим сўз айтиш, нодир янгилик кашф этиш амримаҳол. Аммо адибнинг ижодий мероси ҳамиша янгиликларга ошuftа, илмий-амалий кашфиётлар учун бой маърифий манбадир. Хусусан, алломанинг ўз даври нашрларида чоп этилган ижтимоий-маърифий характердаги мақолалари ҳам алоҳида аҳамиятга сазовор.

Ёш авлод таълим-тарбияси масаласи барча жадидлар сингари Беҳбудийни ҳам чуқур қайғуга солган. Ёшлар тақдирини бевосита миллат тақдирига боғлаган. Миллатнинг тараққий этиши ёки йўқ бўлиб кетиши ўсиб келаётган ёш авлоднинг илм-маърифати, мақсад-маслагига чамбарчас боғлиқ, деб ҳисоблаган. Ушбу улуғвор ғояларини, муҳим амалий қарорларини жамиятга сингдириб, барчани хайрли ташаббусларга, ислохотларга ундаган. Маърифатпарвар ўз қарашлари ва қайғуларини 1913–1914 йилларда “Ойина”, “Самарқанд” журналларида чоп этилган “Ёшларга мурожаат”, “Муҳтарам ёшларга мурожаат”, “Икки эмас, тўрт тил лозим”, “Эҳтиёжи миллат”, “Миллатлар қандай тараққий этарлар?” каби кўплаб мақолаларида, адабий манзумаларида аниқ таҳлилий маълумотлар асосида, рақамли кўрсаткичлар билан чуқур ва таъсирчан ёритиб берган.

Жумладан, “Муҳтарам ёшларга мурожаат” номли мақоласида муаллиф шундай хитоб қилади: “Муҳтарам биродарлар! Барчамизга офтоб каби равшан ва аёндулки, макотиб – тараққийнинг бошланғичи, маданият ва саодатнинг дарвозасидур. Ҳар миллат энг аввал, макотиби ибтидоийсини замонча ислох этиб кўпайтурмагунча тараққий йўлига кируб маданиятдан фойдаланмас. Маданияти ҳозирадан маҳрум қолуб, саноеъ ва маориф салоҳи ила қуролланмаган миллат эса, дунёда роҳат ва саодат юзини кўролмас. “Муборизаи ҳаёт” майдонида мутлақо мағлуб бўлур, оёқлар остида эзилур, диний, иқтисодий ишларда ўзгаларнинг асири бўлуб, бора-бора миллият ва диёнатини ҳам қўлдан берур. Ана ушбу йўллар ила охири маҳв ва нобуд бўлуб кетар”.

Замондош ҳаммаслаклари сингари Беҳбудий ҳам миллат маърифатини ошириш, шу орқали жамиятни юксалтириш, ижтимоий ҳаётни яхшилашни истайди. Шу йўлда ўзининг барча куч ва имкониятларини сафарбар этади. Жамиятни ҳалокатдан қутқарувчи, ривожлантирувчи асосий манба илм-маърифат, деб ҳисоблаган аллома юқоридаги мақоласида ўз даврининг фаол ва зиёли ёшларига мукамал савод чиқаришга, замонавий билимлар беришга мўлжалланган мактаблар очиш, юқори малакали муаллимларни кўпайтириш заруратини юклайди. Тараққий этган давлатларнинг бу борадаги тажрибаларини ўрганиш-

га чақиради. Ривожланиб бораётган мамлакатлар ва миллатларнинг барчаси, аввало, замон билан ҳамнафас ҳолда ибтидоий (бошланғич) таълим ва тарбияни мустаҳкамлашга, миллий ва диний руҳни сингдиришга чуқур эътибор қаратишини аниқ далиллар билан кўрсатиб ўтади: “Биноан алайх, ер юзидаги барча миллатлар ўз болаларининг ибтидоий тарбиясига ва мактабларнинг ҳар жиҳатдан интизом ва акмолига аҳамият беруб болаларини миллий ва диний руҳда мукамал суратда етушдурарлар. Анинг учундурки, ўзга миллатлар диний ва миллий ҳиссиётга молик бўлуб, ҳар ишда диёнат ва миллиятни муқаддам тутарлар. Ва лузуми келганда бу йўлда молу жонларини фидо этмоқга ҳозир турарлар. Мана, ҳозирги урушлар ва иқтисодий тортишлар диёнат ва миллият ҳиссиёти натижасидур”.

Шунингдек, “Эҳтиёжи миллат” мақоласи ҳам Беҳбудийнинг жамият тараққиёти, миллат маърифати, ёш авлод тақдири борасидаги куюнчак фикрларини қамраб олган. Унинг мазмунида бугуннинг нафаси ҳам акс этиб туради. Бундан роппа-роса бир аср аввал Беҳбудий ва у каби маърифат пешволарининг тинчини бузиб, уйқусини ўчирган муаммолар бугун ўз ечимини топмоқда. Хорижий тажриба алмашиш асосида фан-техника жадал тараққий этмоқда, замонавий билимларни эгаллаган, “икки эмас, кўп тилни” биладиган малакали ёшлар, масъулиятли мутахассислар сафи кенгайиб бормоқда. Шундай бўлса ҳам, Беҳбудийнинг оташин даъватлари ўз долзарблигини сақлаб турибди. “Қисқа қилайлик, бошқа миллатларнинг бойлари фақир ва етимлар учун мактаб ва дорилфунунлар соладурлар, фақир ва етимларни ўқумоғи учун вақф “истипендия”лар таъйин қилур. Бошқа миллат милиунерлари мактаби ила истипендияси-ла, идора қилатургон газет ва мажалласи-ла, бино қилган доруложизин (аёллар университети), барпо қилган жамъияти хайрияси-ла фахр қиладур”.

Ушбу фикрлардан кўринадики, алломани миллат, юрт келажаги ташвишга солади. Мол-дунё, дабдабага ўч бўлиб, ундан фақат маиший мақсадларда фойдаланишни чинакам қашшоқлик деб қоралайди. Бу иллат эгаларини эзгу амалларга чорлаш учун бошқа миллат давлат-мандларининг илм-фан, мактаб-маориф йўлида қилаётган хайрли ташаббусларини намуна қилиб кўрсатади. Тўю томоша, маишатларга сарфлаётган бойликларини замонавий мактаблар очиш, муаллимлар тайёрлаш каби маърифий ишларга йўналтиришга чақиради. Шуниси эътиборлики, Беҳбудийнинг ушбу қарашлари ҳамон долзарб. Бугун ҳам жамиятда ўз бойлигини кўз-кўз қилишни, турли кўринишдаги оилавий тадбирларини ўта дабдабозлик билан нишонлашни хуш кўрувчи тоифалар кўплаб кузатилади. Ваҳоланки, муқаддас каломларда ҳам инсон-

га берилган бойлик ўзи учун неъмату синов бўлиб, бу давлатда кўпгина муҳтожларнинг, фақирларнинг ҳам ҳаққи борлиги, уни хайру эҳсон йўлида сарфлабгина чинакам саодатга эришиш мумкинлиги уқтирилади.

Тарихнинг зиддиятли ва кескин вазиятларида эрк ва озодлик, илм ва маърифат учун кураш майдонига чиқиб келган аллома юқоридаги каби қарашларини “Падаркуш” драмасида ҳам санъаткорлик билан акс эттирганки, мазкур асар ўз давриданоқ театр саҳналарини забт этиб, жамиятга, бутун инсоният қалбига, шуурига маърифат уруғларини, илм зиёсини сочиб, жоҳилиятдан қочишга чорлаб келади. Бойликка ҳирс қўйиш ва очкўзликнинг, илмсизликнинг салбий оқибатларини шахс фожиасида гавдалантирган мазкур драма жамики инсоният учун муҳим ибрат мактабидир.

Дарҳақиқат, таълим-тарбия, илм-фан, маънавият ва маърифат масаласи инсониятнинг умри давомидаги ижтимоий зарурати саналади. Бу масалалар ҳаёт билан, жамият билан, ривожланиш билан ўзаро қоришиб кетгани, бири иккинчисини тақозо қилгани боис, ҳамиша, ҳар қандай давр ва замон, ҳар қандай манзил ва макон, ҳар бир миллат ва мамлакатнинг муҳим эҳтиёжидир.

Зотан, яхши таълим-тарбия олган, замонавий билимларни эгаллаб бораётган авлод ёрқин келажак учун ишончли ва мустаҳкам қафолат бўла олади. Шу жиҳатдан, бугун ҳам ёшлар масаласи давлат сиёсати даражасидаги мақомини сақлаб турибди. Ёш авлоднинг етук салоҳиятли, теран тафаккурли, илму маърифатли, юксак маънавиятли баркамол шахс бўлиб улғайиши учун зарур бўладиган барча шарт-шароитлар яратиб берилмоқда. Биз буларни кўп бор эътироф этамиз, таъкидлаймиз. Ёшлардан ҳам ушбу кенг имкониятлардан оқилона фойдаланиб, чуқур билим олиб, оиласи ва жамиятга нафи тегадиган, миллий ва умуминсоний қадриятларга амал қиладиган, Ватан равнақига камарбаста чин инсон, буюк маърифатпарвар аждодларига муносиб авлод бўлиб етишишини умид қилиб қоламиз.

Наргиза ШОАЛИЕВА,
*Ўзбекистон халқаро ислом академияси
ўзбек тили ва мумтоз шарқ адабиёти кафедраси
катта ўқитувчиси, филология фанлари номзоди*

МИЛЛАТ ТАРАҚҚИЙСИ ХАЁЛИЙ ОРЗУ-ҲАВАСДА ЭМАС, ФАРЗАНДЛАР КАМОЛОТИДАДИР

Адиблар хиёбони миллат фидойиларининг чексиз илму зиёси билан нурланди. Айниқса, педагоглик мақомини ўша даврдаёқ ортиғи билан оқлаб, порлоқ келажак пойдеворини қўйган Абдулла Авлоний, Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг ибратли ҳаёт ва ижод йўлларини эндиликда чуқур ўрганиш ёшларда миннатдорлик кайфиятини уйғотди. Хусусан, Ўзбекистон халқаро ислом академиясининг илму толиблари Беҳбудийнинг бой маънавий меросини ўрганишдан ташқари, бу борада тўпланажак бебаҳо маълумотларни бутун республикамизга тарғиб қилишга бел боғладилар.

Маҳмудхўжа Беҳбудий ХХ аср бўсағасида Туркистон ижтимоий-сиёсий ҳаракатининг энг йирик намояндаси, янги давр ўзбек маданиятининг асосчиларидан биридир. Туркистонда янги мактаб ғоясининг назариётчиси ва амалиётчиси, ўзбек драматургиясини бошлаб берган биринчи драматург, театрчи, ношир, журналист ҳамдир.

Беҳбудий тарихимизнинг ғоят оғир ва мураккаб бир даврида яшайди. XVI асрдан бошланган инқироз ва турғунлик, турли низолар халқни ҳолдан тойдирганди. Бундан фойдаланган кучлар эса ўлкани забт этиб, турғун ва тутқун сақлашга уринарди.

Шундай бир мураккаб даврда Туркистонда “Усули жаид”, “Усули савтия” номлари билан шуҳрат топган янги мактабларни айнан жаидлар ташкил қилиб, биринчи бўлиб замонавий мактаб ғоясини илгари сурдилар. Улар ўз ҳисобларидан мактаблар очиб, ёш авлодни истиқлол ғояси сари етаклади. Шеър ва мақолалар, саҳна асарлари орқали миллий онгни шакллантиришга, миллий ғурур ва ифтихор туйғуларини сингдиришга уриндилар.

Маҳмудхўжа Беҳбудий Туркистон жаидчилиқ ҳаракатининг асосчиларидан эди. Аллома ҳаётида жаидчилиқ ҳаракатининг асосчиси Исмоилбек Гаспринскийнинг хизмати катта бўлган. Беҳбудий ўз хоти-

раларида устози билан учрашувларини ихлос ва муҳаббат билан тилга олган.

Беҳбудий ҳаж сафарида бўлган чоғида Арабистон, Миср, Туркияни кезиб чиққан (1899–1900). Сафар давомидаги таассуротлари, мулоқот қилган инсонлари, шунингдек, ҳар хил дин вакиллари ва муқаддас жойлар ҳақида ўз кундаликларида ёзиб боради. Кейинчалик эса бу ҳақда ўзининг “Ойина” журналида кетма-кет мақолалар эълон қилган.

Беҳбудий сафарда кўрганларини мушоҳада қилиб, Туркистон ўлкаси билан таққослайди. Ўз халқининг ривожланаётган бошқа эллардан орқада қолаётгани маърифатпарварнинг қалбини эзарди. Илму маърифатдан бебаҳра қолган оммани билимсизлик ботқоғидан қутқариш йўллари изларди. Ўзга юртларга қилган саёҳати давомида эса янги (усули жадид) мактабларини очиш фикрига келади.

Шундан сўнг Самарқанд яқинидаги Ҳалвойи қишлоғида Ажзий, Ражабаминда Абдулқодир Шакурий билан ҳамкорликда янги мактаб очиб, улар учун дарсликлар тузишга киришади. Жумладан, “Рисолаи асбоби савод” (“Савод чиқариш китоби”, 1904), “Рисолаи жуғрофияи умроний” (“Аҳоли географиясига кириш”, 1905), “Мунтахаби жуғрофияи умумий” (“Қисқача умумий география”, 1906), “Китобат ул-атфол” (“Болалар хати”, 1908), “Амалиёти ислом” (1908), “Тарихи ислом” (1909) каби китоблар чоп эттиради. Кейинчалик 1908 йилда Шакурийнинг Ражабаминдаги мактабини Самарқанддаги ўз ҳовлисига кўчириб келади.

1903–1904 йилларда Москва, Петербургда, 1907 йилда Қозон, Уфа, Нижний Новгородда бўлади. Беҳбудий у ерларга саёҳат эмас, хизмат сафари билан боради. Масалан, Нижний Новгородда 1907 йилнинг 23 августида Россия мусулмонларининг турмуш ва маданияти муаммоларига бағишланган қурултойда иштирок этади. Қурултойда Беҳбудий туркистонликлар гуруҳини бошқаради ва нутқ сўзлайди.

Қуйида Беҳбудий томонидан қилинган маърузадан парча келтирамиз:

“Маърифат учун биргина мактаб кифоя қилмайди. Замон ва дунё воқеалари билан танишиб бормоқ керак. Миллат ва Ватаннинг аҳволдан, кундалик ҳаётдан огоҳ бўлмоқ лозим. Миллат учун ойна керак, токи унда ўз қабоҳатини ҳам, малоҳатини ҳам кўра олсин”.

Айни мана шу зарурат Беҳбудийни театр ва матбуотга эътибор қаратишга ундади. 1911 йилда “Падаркуш” драмаси яратилди. Бироқ унинг сахна юзини кўриши осон кечмайди. Асар 1913 йилдагина китоб ҳолида босилиб чиқади. Китоб жилдига “Бородино жанги ва Россиянинг французлар босқинидан халос бўлишининг юбилей санасига бағишланади”, деган ёзув билан Тифлис цензурасидан рухсат олинади. Босилиб чиққанидан кейин ҳам сахнага қўйиш учун бир муддат вақт кетади.

Бу биринчи ўзбек драмаси эди. 3 парда ва 4 манзарали асар мазмунан содда бўлиб, ўқимаган, жоҳил ва нодон боланинг ўз отаси ўлимига сабабчи бўлиб қолиши ҳақида эди. Беҳбудий бу асар жанрини “Миллий фожиа”, деб атаган. Асар 1914 йил 25 январда Самарқандда намоиш этилади. Драма халққа кучли таъсир кўрсатади. Абдулла Қодирий “Бахтсиз куёв” драмасини айнан Беҳбудийнинг “Падаркуш” драмаси таъсирида ёзганини айтади. “Падаркуш” ҳам жанр, ҳам мазмунига кўра, ўзбек адабиётида ўзига хос янги даврни бошлаб берган асар бўлди. Драма Тошкентда 1914 йил 27 февралда Абдулла Авлоний томонидан қайта сахналаштирилади.

1913 йили Маҳмудхўжа Беҳбудий “Самарқанд” газетасини чоп этишни бошлайди. Газета ўзбек ва тожик тилларида, ҳафтада 2 марта нашр этилади. Маърифатпарвар бобомизнинг ўз маблағлари ҳисобидан чоп этилаётган нашр 45-сонидан сўнг моддий танқислик туфайли тўхтатилади. Аммо шу йилнинг 20 августидан “Ойна” журнали чиқа бошлайди. Ҳафталик бу журнал асосан ўзбекча бўлиб, шеър, мақола (форсча), эълонлар (русча) бериб борилган. Журнал Кавказ, Татаристон, Эрон, Афғонистон, Ҳиндистон, Туркиягача тарқалади. Шунингдек, Беҳбудий китоб чоп этишни ҳам йўлга қўяди. Дастлаб Абдурауф Фитратнинг “Баёноти сайёҳи ҳинди” асарини русчага таржима қилдириб, нашр этади (1913).

Маърифатпарвар аллома 1914 йилнинг 29 майида иккинчи марта араб ва чор Россияси мамлакатларига саёҳатга чиқиб, Байрамали, Ашхобод, Красноводск, Кисловодск, Пятигорск, Железноводск, Ростов, Одесса шаҳарларида бўлади ва 8 июнда Истанбулга келади. Ундан Аданага ўтиб, яна Истанбулга қайтади ҳамда 20 июнда Исмоилбек Гаспринский билан учрашади. Сўнг Қуддус, Байрут, Ёфа, Халилар-Раҳмон, Порт-Саид, Шом шаҳарларида бўлади. “Ойна” журналида акс этган саёҳат хотиралари ҳар жиҳатдан муҳим бўлиб, анъанавий тарихий-мемуар жанрининг XX аср бошидаги ўзига хос намунаси эди. Маърифатпарвар унда йўл таассуротлари, кишилар билан учрашувларининг ибратли томонларига кенг урғу беради. Қайси шаҳарга бормасин, унинг тарихи, обидалари, буюк зотлари ҳақида маълумотлар тўплайди. Турли миллатлар, уларнинг урф-одатлари, турмуш маданияти билан қизиқади. Айниқса, дин, эътиқод масалаларига жиддий эътибор беради.

“Ойна” журналида миллат ва унинг ҳақ-хуқуқи, тарихи, тил ва адабиёт масалалари, дунё аҳволига доир қизиқарли мақолалар, баҳслар бериб борилган. Беҳбудий миллатнинг тараққийси учун бир неча тилни билиш шарт, деб ҳисоблайди. Журналнинг биринчи сонидаёқ “Икки эмас, тўрт тил лозим” мақоласи билан чиқиб, ўзбек, тожик, араб, рус ва

ҳатто бирор узоқ хориж (масалан, француз) тилини ҳам билиш зарурлигини уқтиради.

Айни пайтда тилнинг муҳофазаси (“Ҳар миллат ўз тили ила фахр этар”, 1914), ўзаро муносабатлари (“Тил масаласи”, 1915) мавзуларида муҳим ва зарур мақолалар чоп этиради. Адабий танқидга катта эътибор беради. Унинг хусусиятларини белгилашга уринган. Бошқа адабий жанрлар билан тенг ҳуқуқлиги масаласини кўтариб, “Танқид сараламоқдир” мақоласини эълон қилади. Миллат шаънини оёқости қилувчи фикр-қарашларга зарба бериб, Туркистон халқини ўз номи билан атамоқ лозимлигини тарғиб қилган “Сарт сўзи мажҳулдур” мақоласи нашрларда босилади.

Маҳмудхўжа Беҳбудий миллий матбуотимиз тарихида ўз мавқеига эга. Унинг ҳозиргача аниқланган мақолалари сони 300 тага етади. Илк мақолаларидаёқ коммунистик мафқурани кескин рад этиб, “Хаёлий”, “Бу тоифага қўшулмоқ биз, мусулмонлар учун ниҳоятда зарарлик”, деб ёзган эди “Хуршид” газетасининг 1906 йил 6-сонида чоп этилган “Хайру лумури авсатуҳо” (Ишларнинг яхшиси ўртачасидир) сарлавҳали мақоласида. Бундан ташқари, ўзликни англаш муҳимлигини “Сарт сўзи мажҳулдур” мақоласида: “Қабиласининг исмини ва етти отасининг отини билмайдургонларни “марқуқ” дерлар”, дея ёзади.

1917 йилнинг охири 1918 йилнинг бошларида жадидлар қурган илк демократик давлатчилик намунаси – Туркистон мухториятининг тақдири ҳал бўлаётган бир пайтда ўлка халқларини бирликка чақиради.

Беҳбудий ижтимоий-сиёсий ишларга қизғин қўшилади. Аслида, бу фаолият 1906 йилдан бошланган. Тошкентда бўлиб ўтган (1917) Туркистон мусулмонлари қурултойида иштирок этиб, нутқ сўзлади. У мусулмонлар орасидаги ҳар қандай ихтилофга қарши чиқади. Шу қурултойда Беҳбудий ўлка мусулмонлари шўросининг раиси этиб сайланади.

1917 йил 26 ноябрда Қўқонда ўлка мусулмонларининг 4-фавқулодда қурултойи иш бошлайди. 27 ноябрга ўтар кечаси эса “Туркистон мухторияти” эълон қилинди. Унинг ғоявий асосчиларидан бири Беҳбудий эди. Мухторият шўролар томонидан ваҳшиёна бостирилади. Май ойининг бошларида Самарқандга қайтган Беҳбудий у ерда кўп тура олмай, Тошкентга келади. Туркистон шўролар ҳукумати раҳбарлари билан музокара олиб боришга уринади, аммо натижа чиқмайди. 1919 йилнинг эрта баҳорида мамлакатдан чиқиб кетаётганида Шаҳрисабзда Инқилобий фавқулодда комиссия айғоқчилари кўмагида Бухоро амирлиги одамлари томонидан қўлга олинади. Ҳамроҳлари Муҳаммадқул ва Мардонқул билан биргаликда Қаршида зиндонга ташланади ва қатл қили-

нади. Бу воқеа Самарқандда бир йилдан кейин маълум бўлади. Фитрат, Чўлпон, Айний ва бошқа зиёлилар Беҳбудийга атаб марсиялар ёзганлар.

Беҳбудийнинг буюклиги шундаки, у миллат тараққиёти учун ҳамisha долзарб бўлиб қоладиган, барча давр ва замонга бир хил тегишли бўлган муаммо ва масалаларнинг ўқтомирига назар солиб, унинг иллатига аниқ ташхис қўя олган ва мазкур камчиликларни бартараф этиш чораларини ҳам илмий ва ҳаётий жиҳатдан асослаб берган.

Жумладан, миллатнинг тараққиёти ҳамда жаҳон ҳамжамиятида ўзига муносиб ўрин эгаллаши учун одамларнинг ҳаёт маслаги, орзу-аъмолини тўғри шакллантириш лозимлигини таъкидлайди. Масалан, “Аъмолимиз ё ички муродимиз” мақоласида умрининг учдан икки ҳиссасини машаққатли меҳнатга сарфлаган косибнинг косаси оқармаслигига асосий сабаб топганини фарзандлари билимли бўлишига эмас, балки тўй-ҳашамдаги исрофгарчилик ва ортиқча орзу-ҳавасга сарфлашида, деб билади. Натижада у ўзининг мақолаларидан бирида: “Бошқа миллатнинг ёш болалари мактабда, лекин бизники ҳаммолликда ёки гадойликда. Бошқа миллат уламосига тобеъдур, бизнинг уламо билъакс авомга тобеъдур. Бунинг охири харобдур”, деб аччиқ алам билан таъкидлайди.

Шунинг учун ҳам тараққиётга эришиш учун фарзандлар камолоти-га сарф қилинадиган моддият тўй-ҳашамлар, ҳаёлий орзу-ҳавас йўлида эмас, балки маънавий юксалиш, илм-маърифатли бўлишига йўналтирилиши мақсадга мувофиқ бўлади, деб ҳисоблаган Беҳбудий, биринчи навбатда, мактаб ва маориф тизимини ислоҳ қилиш, онгли шахсларни тарбиялаш, фикр қарамлиги ва тафаккур қуллигидан ҳалос этишни орзу қилган ва бутун умрини шу мақсадга бағишлаган. Беҳбудийнинг бундай хулосалари бугунги кунда ҳам, келажакда ҳам ўз аҳамиятини заррача йўқотмайди.

Мисол учун, унинг “Самарқанд” газетасида 1913 йил 30 июль куни чоп этилган “Миллатлар қандай тараққий этарлар” мақоласида бундай сўзлар келтирилади: “Ҳар замон учун асбоби ислоҳ ва тараққий ионат бошқарур. Миллатга ионат этмоқ учун, ислоҳи мактаб ва мударрис учун, русий мактабларига бола тайёрламоқ учун, деҳқон ва санъаткорларни ривож бермоқ учун “қамийяти хайрия”, “нашри маориф”, қироатхоналар, фўндлар, куружуклар, жаридалар, мажаллалар, нашриётлар... керакдур. Миллатлар тараққийси шул ила бўлур ва бу ишларга оқча керакдур, оқча бойларда ва афродда!..

*Маро ба тажриба маълум шуд даро ҳар кор,
Ки қадрӣ мард ба илм аст қадрӣ илм ба мол”.*

(Маъноси: “Менга тажрибадан маълум бўлдики, одамда қанчалик илм бўлса ҳам илмнинг қадри молдадур”).

Юқоридаги биргина шу мисол орқали ҳам фаҳмлаш мумкинки, маърифатпарвар бобомиз Маҳмудхўжа Беҳбудий ҳар бир ёзган мақоласида эл-юрт фаровонлиги, давлат ва жамият ривожини, кишиларнинг илм ва юксак маънавият соҳибига айланиши учун ҳаракат қилган.

Беҳбудий ҳаёти ва ижоди, илмий-маънавий бой меросини ўрганиш ҳар доим долзарб бўлган. Ўзбекистонда Б. Қосимов, Ҳ. Сайид, Н. Авазов, З. Аҳророва, Тожикистонда Р. Ҳодизода, Германияда И. Балдауф (Ўзбекистонлик Б. Қосимов билан ҳамкорликда), АҚШда Э. Олворт, Эронда Ҳусайнпур Акрам каби олимлар Беҳбудий ҳаёти ва ижоди бўйича илмий-тадқиқот ишларини олиб борди. Пойтахтимиздаги кўплаб шаҳар ва кўчалар, мактабларга Маҳмудхўжа Беҳбудий номи кўйилди.

Бугун Беҳбудий сингари маърифатпарвар жаҳид боболаримиз муқаддас тутган юрт озод ва мустақил бўлди. Улар томонидан аждодларимиз амал қилиб келган асрий анъаналар, урф-одатлар, миллий маданий ва маънавий ўзлик бизгача безавол етиб келди. Албатта, биз жаҳид боболаримизга муносиб ворислар бўлиб, улар тутган эзгулик ва миллий юксалиш йўлидан адашмай боришимиз зарур.

Жаббор ЭШОНҚУЛОВ,
Алишер Навоий номидаги
Давлат адабиёт музейи директори,
филология фанлари доктори, профессор

АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ ВА ЎЗБЕК РОМАНЧИЛИГИ

(Ўзликни англаш мажмуаси)

Кейинги йилларда Ўзбекистонда миллий маданият, адабиёт ва санъатга бўлган эътибор янги бир босқичга кўтарилди, тамомила ўзгача мазмун ва моҳият кашф этди.

Китобхонлик маданиятини юксалтиришга қаратилган фармойишлар, ижод аҳлига яратилиб берилаётган шарт-шароитлар, ижод мактабларининг очилиши, пойтахтнинг қоқ марказида Адиблар хиёбонининг бунёд этилиши бунинг ёрқин далилидир.

Ўтган йили якунида пойтахтимизда Абдулла Қодирий ижод мактаби ва музейининг очилиши халқимиз маънавий ҳаётидаги энг унутилмас воқеалардан бири бўлганди. Мамлакатимиз раҳбари ушбу масканга ташрифи чоғида мажмуанинг аҳамияти ҳақида гапира туриб, бу жой “Ўзликимизни англаш мажмуаси бўлади”, деган фикрни билдирган эди.

Дарҳақиқат, сўнгги уч йилда мамлакатимизда қайсики бунёдкорлик иши амалга оширилган бўлса, бу, албатта, юрт равнақи, элнинг истиқболи, миллатнинг ўзлигини англаш сари қўйилган дадил қадамлар бўлди.

Адиблар хиёбони ҳам ўзликни англаш йўлида бунёд этилган навбатдаги муҳташам мажмуадир. Бу шунчаки боғ ёхуд хиёбонгина эмас, жуда пухта ўйланган, эртанги кун, келажак учун қўйилган мустаҳкам бир пойдевор.

Ўзбекистон адабиёти ҳақида тасаввурларимизни ўзгартирадиган, тўлдирадиган, бойитадиган очиқ осмон остидаги музейдир.

Алишер Навоийдан тортиб, ўттизга яқин адибимизга қўйилган ҳайкаллар ўтмиш меросимизни, унинг тараққиёт босқичларини, бугунги кунимиздаги ўрни ва аҳамиятини урғулаб турувчи муҳташам бир мажмуадир. Ундан жой олган ижод аҳли учун қурилган бино, Тошкент шаҳри тарихига бағишланган музей, замонавий кутубхона, боғдаги ҳар бир дарахт, ўсаётган гиёҳлар мана шу уйғунликни тўлдириб турибди.

Мамлакатимиз раҳбари адабиётни халқнинг юраги, деб атади. Дарҳақиқат, бир пайтлар Чўлпон, “Адабиёт яшаса, миллат яшайди”, деб айтган эди. Ҳар бир даврнинг адабиётига ва адабиётга муносабатига қараб, жамиятнинг аҳволини, эртанги куни ҳамда келажагини тасаввур қилиш мумкин.

Бугунги қилинаётган ишлар, ўзгаришлар, янгиланишлар, адабиётга бўлаётган эътиборни элимизнинг, халқимизнинг эртанги куни учун ташланаётган қадамлар, келажак учун қадалган уруғ, келгусидаги ўзгариш ва юксалишларнинг дебочаси, дейишимиз мумкин.

Абдулла Қодирий ҳам Ватан озодлиги, элнинг равнақи, миллат ўзлигини англаш йўлида жонини фидо қилган, боқий ва ўлмас асарлар яратган адибдир. Ҳар бир даврнинг ўз адабиёти бўлганидек, даврнинг ҳам адабиётга муносабати бўлади. Ҳар бир давр адабиёти ранг-баранг бўлганидек, унга муносабатлар ҳам ранг-баранг ва турличадир. Абдулла Қодирий мисолида бугун адабиётга бўлган муносабат мезонларини белгилаб олишимиз мумкин.

Ўзликни англаш зарурати ҳақида гаплар беҳуда айтилгани йўқ. Айниқса, бугун оммавий маданият таъсири тобора ортиб бораётган бир пайтда унга бўлган эҳтиёж ҳам юксалиб бораверади. Ҳар қандай ижод намунаси ҳам ўзликни англатишга хизмат этувчи бадиий асар бўла оладими? Албатта, йўқ.

Бадиий асар ҳақида гап кетганда, биз қандай асарларни ҳақиқий адабиёт, деб баҳолашимиз керак, деган саволга жавоб топиш зарур. Кенг ўқувчилар оммасига мўлжаллаб ёзилган, бир ўқишдаёқ ҳамма сиру асрори ойдинлашадиган, ўқувчини қийнамайдиган турли қизиқарли воқеалару олди-қочдиларга бой китобними ёки Абдулла Қодирийникига ўхшаш ҳамма ҳам қийналмай ўқий олавермайдиган, мағзини чақавермайдиган, лекин дидни, савияни, фикрни ва инсон ҳақидаги билимни янгилайдиган асарними? Шунини айтиш керакки, XX аср жаҳон бадиий тафаккури чўққилари бўлмиш Фолкнерни барча америкаликлар, Камюни эса барча французлар ўқийвермайди ва ўқий олмайди ҳам. Улар ўз Ватанида оммавий ёзувчи саналмайди. Бироқ худди бизда Абдулла Қодирий каби биринчиси Америка, иккинчиси Франция маданияти ва бадиий тафаккурининг фахри саналади. Шундай экан, оммавийлик бадиийлик мезони эмас ва менимча, оммавийлик муайян маънода бадииятдан четлашиш, мавжуд дидга бўйсунмиш ҳамдир. Бадиият эса диднинг бетиним ўсишига хизмат қилади, уни доимо ҳаракатга, ўсишга, изланишга чорлайди. Абдулла Қодирий каби адиблар асарлари худди ана шундай юксак бадиият намунасидир.

Китоб жавонларини тўлдирадиган, адабиётимизни сон жиҳатидан бойитадиган асарлар жуда кўп. Бироқ бадиий дидни тарбиялайдиган, инсон ҳақидаги билимни чуқурлаштирадиган “Ўткан кунлар” романига ўхшаш асарлар ҳар доим ҳам яратилавермайди. Ана шундай асарларгина адабий жараённинг маҳсули сифатида баҳоланиши зарур. Зеро, чинакам бадиий янгиланиш, бадиий инқилоб инсонга янгича қарашдан, унинг қалбига, ҳасратига, мусибатига, нафрат ва муҳаббатига, оғриғига чинакам яқинлашишдан бошланади. Инсоннинг қалбини кашф қилмасдан туриб адабиётда янгилик яратиш мумкин эмас. Адабиётнинг бош мавзуси инсондир. Унга бориладиган, яқинлашадиган йўл услубдир. Услуб, адибнинг сўзи билан айтганда, ёзувчининг ўзи. Ёзувчи ўзгармас экан, услуб ҳам ўзгармайди. Шаклланмаган услуб – шаклланмаган шахснинг ифода тарзидир. Бизда узоқ йиллар ёзувчи шахси ҳақида, шахс ва истеъдод яхлитлиги ҳақида лом-мим дейилмади. Ваҳоланки, чала жамият чала шахсни, чала шахс чала истеъдодни, чала истеъдод чала адабиётни пайдо қилади. Чала адабиёт, ўз навбатида, чала дидни, чала маънавиятни юзага келтиришга хизмат қилади. Чала ва чучмал адабиёт дидни ўтмаслаштиради. Жамиятнинг эстетик диди давлат ҳудуди каби мустақкам муҳофаза қилиниши ва муттасил ўстириб борилиши лозим бўлган маънавий мулкдир.

Шахси шаклланмаган, ички “мен”и қул қилинган, ҳар қандай замонга ва сиёсатга ўзини тез мослай биладиган ёзувчи хур, озод инсон руҳини тасвирлай олармикан?

Ижодкор изланиш йўлидаги мағлубиятдан чўчир экан, чинакам ғалабани ҳам билмайди. “Мағлубият лаззатини билмаган, – дейди Фолкнер, – ғалаба лаззатини ҳам ҳис қилмайди. Чинакам мағлубият лаззати ғалаба нашидасининг бошланишидир”. Шу фикрга таяниб айтиш мумкинки, Абдулла Қодирий ҳам “Ўткан кунлар”гача ўз услубини топгунча не-не заҳматларни чекмаган?!

Ёзувчи даврлар алмашгандагина ўзгармайди, у ҳар бир асарида ўзгариб, ҳар бир асарида шаклланиб боради. Гўзаллик ва сўз қудрати томон ташланган ҳар бир қадам ёзувчидан янги ижодий қувватни, янги ижодий кашфиётни талаб қилади. Абдулла Қодирий нафақат ўзбек ва қардош халқлар, балки дунё адабиётида ўз ўрнига эга адиб ҳисобланади.

“Жаҳон адабиётида услуб жиҳатдан фарқ қиладиган бешта романчилик мактаби сайқалланиб кўзга ташланиб туради. Улар инглиз, француз, немис, рус, ҳинд романчилик мактабларидир. Эндиликда олтинчи романчилик мактаби яратилди. Бу мактабни яратган Абдулла Қодирийдир”, деб ёзган эди ўз даврида машҳур шарқшунос Е. Э. Бертельс.

Ёхуд нафақат қозоқ, балки бутун туркий халқларнинг буюк мутафаккирларидан бири Мухтор Авезов тили билан айтадиган бўлсак, юксак асар яратган Абдулла Қодирий романлари ХХ асрнинг 20-йилларида гўё текис саҳрода тўсатдан пайдо бўлган Помир тоғларини эслатади.

Абдулла Қодирий дастлаб ижодини шеърлар ёзишдан бошлаб, ўзининг кўплаб мақолалари, публицистик ва саҳна асарлари, ҳажвий ҳикоялари билан ҳам ном қозонди, эл оғзига тушди. “Ўткан кунлар”, “Меҳробдан чаён” асарлари билан эса ўзбек адабиётида романчиликка асос солди.

Унинг “Ўткан кунлар” романи Туркистон ўлкасидаги барча қўшни давлатлардан тортиб, узоқ ўлкаларгача етиб борди. Абдулла Қаҳҳор хотираларида ўтган асрнинг 30-йилларида “Ўткан кунлар” татар қардошларимизнинг ҳам энг севимли асарларидан бири бўлганини, адибни “Абдулла оби” деб эъзозлашганини қайд этади.

“Ўткан кунлар” романининг шу қадар шуҳрат топишининг сири-синоати нимада? Назаримизда, бу саволга жавобни романнинг ўзидан, адибдан қолган хотиралардан излашимиз зарур. Атоқли адибимиз Абдулла Қодирий: “Модомики, биз янги даврга оёқ қўйдик, бас, биз ҳар қандай йўсинда ҳам шу янги даврнинг янгиликлари кетидан эргашишимиз ва шунга ўхшаш дostonчилик, рўмончилик ва ҳикоячиликларда ҳам янгиришга, халқимизни шу замоннинг “Тоҳир ва Зухра”лари, “Чор дарвеш”лари, “Фарҳод-Ширин” ва “Баҳромгўр”лари билан танишдиришка ўзимизда мажбурият ҳис этамиз”, деб ёзганди.

Бир қарашда адиб бу сўзларни камтарлик учун айтгандай туюлади. Бироқ роман жанрининг келиб чиқиш тарихига назар ташлайдиган бўлсак, адиб сўзлари чин ҳақиқат эканини илғаб оламиз. Яъни “Ўткан кунлар” “Алпомиш”, “Гўрўғли”, “Тоҳир ва Зухра”, “Баҳромгўр” каби халқ дostonлари, қиссахонларимизнинг халқ китобларидаги анъаналарининг давом эттирилиши билан боғлиқ.

“Алпомиш” дostonи билан “Ўткан кунлар” романи сюжет воқеалари ҳамда Алпомиш ва Отабек, Барчин ва Кумуш, Қултой ва Ҳасанали каби образлар талқинида ўзаро яқинлик масалалари алоҳида тадқиқот мавзусидир.

Роман жанрида алоҳида из қолдирган Рабленинг “Гаргантюа ва Пантагрюэль”ини оламизми ёки Жонатан Свифтнинг “Гулливернинг саёҳати”, Даниэль Дефонинг “Робинзон Крузо”сини оламизми, биз барчасида эпосга яқинлигини кўрамиз. Зеро, Гегелнинг роман ҳақида гапира туриб, унда воқеликнинг эпик тасвири бўлиши шартлигини урғулаши, В. Г. Белинский эса “Роман шахс ҳаётининг эпоси”дир, деган хулосага келиши бежиз эмас.

Роман жанри эпос замирида юзага келиб, мустақил жанр сифатида шаклланиш жараёни ҳамда бугунги ҳолатида ҳам (Жойс, Маркес асарлари мисолида) фольклордан ҳеч қачон узоқлашиб кетмаганлигини, мазкур жанрнинг яна янгича тамойиллар асосида фольклорга яқинлашувини кузатамиз. Умуман, XX аср насрида авангард адабиёт намояндлари романни фольклорга қайтаришга уринганлиги билан ушбу жанрнинг янги босқичи бошланди.

Абдулла Қодирий замонида роман воқеликни идрок этиш ва ифода этишнинг ўзига хос бир шакли, воқеликка тамомила янгича бир муносабат эди. Эпосда воқеликка муносабатда оғзаки ижро анъаналарига риоя этиш, воқеликни эпик формулалар асосига қуриш муҳим ҳисобланса, “Ўткан кунлар” мисолида биз романда ижодкорнинг қуввати, бадиий имкониятидан келиб чиқиб, воқеликка тамомила янгича бир ёндашувни кўрамиз.

Романга хос тафаккур, тил, услуб, қаҳрамон ва характерлар талқини ҳамда энг муҳими, воқеликни поэтик идрок этишда бошқа жанрлардан тамомила фарқлилиқ, яъни эпик кўлам уни бошқа насрий жанрлардан буткул фарқлаб туради.

Роман қандай бўлиш керак, деган саволга “Ўткан кунлар” ҳар томонлама – матн, тузилиш, қаҳрамон ва воқелик, турфа образлар талқини мисолида тўла жавоб беради. Эпик кўлам, эпик шароит, образ, тақдир, характерларнинг эпик талқини бўлиши шартлиги романга қўйиладиган асосий талаблардир. Роман жанри худди эпос каби халқнинг тарихи, тақдири, тафаккур тарихи билан бевосита алоқадордир. Халқнинг тақдири билан боғлиқ масала бир ёки кўплаб қаҳрамонлар ҳаёти орқали очиб берилади. Фақат бунда ҳар жабҳада: воқелик, образ, характерларда, тил ва услубда кўпқатламлилиқка асосланган, етакчи жанрга хос хусусиятлар бўртиб туради.

Адиб “Ўткан кунлар” романида қадимдан келаётган шарқона дostonчилик анъаналарига суянган ҳолда, XX аср арафасида турган инсоннинг тафакқурига, шахтига, шижоатига мослаб Шарқу Фарб бадииятини синтез қилган янги бир ижод намунасини яратди. Бу бир эксперимент эди. Шу илк экспериментнинг ўзидаёқ адиб иқтидори, бадиий салоҳиятини тўла намоён эта олди.

Роман гарчанд 1925–1926 йилда чоп этилган бўлса-да, “Инқилоб” журналида эълон қилинган дастлабки варианти сўзбошида адиб 1920 йил тарихини муҳрлайди. Демак, ёзувчи бу асарни 1920 йиллардан олдинроқ қоралай бошлаган.

Ўз халқининг ўтмиши, миллий маданияти ва қадриятларига бўлган собит муносабат, миллатнинг келажagini унинг эркида, озодлиги-

да, маърифатида кўриш, ўзбекона урф-одат, ўзбекона характер, образ, ўзбекона менталитет, ўзбекона тафаккурни бетақрор бадий тасвир воситалари орқали тасвирлаб бериш ёзувчининг бош мақсади бўлган. Шунинг учун ҳам бу асарни ўзбек халқи қадриятларининг бадий “қомуси” дейишимиз мумкин.

Адиб ҳақидаги хотиралардан биз шуни биламизки, у бу романни ёзиш учун пухта тайёргарлик кўрган, тарихий фактларни тўплаган, одамларни, ҳаётни яхши кузатган, яхши ўрганган.

Романнинг эпик кўлами ниҳоятда кенги, икки севишган қалбнинг саргузаштлари тасвирланган халқ дostonлари намунаси каби Отабек ва Кумушнинг соф, тиниқ, илоҳий бир севги қиссаси мисолида бутун халқнинг “кир ва қора” кунлари тарихи, жамиятда юз бераётган маънавий бухрон, ахлоқий таназзул илдизлари шафқатсиз реалистик услубда тасвирланади. XIX асрдаги Туркистон тарихини кўз олдимизда аниқ-тиниқ гавдалантиради.

Бадий сўз санъатидаги азалий мавзу – эзгулик ва ёвузлик, ёруғлик ва эзгулик, зоҳир ва ботин ўртасидаги кураш романда Отабек ва Ҳомид, Кумуш ва Зайнаб, Юсуфбек ҳожи ва Азизбек, Мукулмонқул ўртасидаги кураш сифатида бадий тимсолий тарзда шу даражада инжа акс этганки, ҳар саҳифасида биз қаҳрамонларнинг руҳиятига янада яқинроқ кириб борамиз, бу ҳолат туйғуларимизга таъсир қилади ва асар воқееларини, қаҳрамон кечинмаларини ич-ичимиздан ҳис этамиз.

Романда иштирок этган ўттизга яқин образ ўз қиёфаси, ўз характери, ўз нутқига эга. Бири иккинчисини такрорламайди. Асардаги Отабек, Кумуш, Юсуфбек ҳожи, Ўзбекойим, Ҳасанали, Офтобойим каби ижобий, Ҳомид, Жаннат каби салбий образларнинг ташқи қиёфа тасвиридан тортиб, уларнинг нутқиғача табиий, ўзига хос, маҳорат билан ёритиб берилган.

Бугунги дунё адабиётининг энг етакчи насрга хос воқеликка полифоник ёндашув, ички монолог, психологик таҳлил изларини биз илк аввал “Ўткан кунлар” да кўрамиз. Роман бош қаҳрамони Отабек ва Кумушнинг руҳий ҳолати тасвирлари фикримизнинг яққол далили бўла олади.

“Ўткан кунлар” структураси шу даражада пухта ўйланганки, ҳар учала бўлимда воқелик бир-бирига жуда маҳорат билан боғланади, асар динамикаси саҳифа сайин кучайиб, ҳар бир образ тиниқлашиб, ҳар бир характер тип даражасига кўтарилади.

“Ўткан кунлар” дан сўнг салкам бир асрга яқин вақт ўтяпти. Бугунга қадар кўп ва ҳўб романлар ёзилди. Бу романларнинг юзага келишида, шубҳасиз, Абдулла Қодирий таъсирини сезиб турамыз. Уларнинг айримларини мазкур жанрга қўшилган улкан ҳисса, деб баҳолаш ҳам мумкин

бўлар, бироқ ҳеч бир роман ҳали Абдулла Қодирий асаричалик шуҳратга эришгани йўқ. XX аср бошида илк тажриба ўлароқ юзага келган бу роман эгаллаган довонни ҳали ҳеч бир асар ошиб ўта олмади. Ошиб ўта оладими? Буни вақт кўрсатади.

Абдулла Қодирий устозларимиз, ҳамкасб адабиётшунос олимларимиз томонидан кўп ва хўб ўрганилди. Бироқ бу ўрганиш, изланишлар ҳали яна ва яна давом этади. Мамлакатимиз раҳбари хиёбонга ташриф чоғида жуда муҳим бўлган топшириқларни берди. Ана шундай вази-фалардан бири ўзбек адабиётини дунёга олиб чиқиш масаласидир. Бу ўринда, биринчи навбатда, Абдулла Қодирий каби адибларимиз асарларининг дунё тилларига таржима қилиниши муҳим аҳамиятга эга.

Ўтган йилнинг сўнгида америкалик таржимон Марк Риз “Ўткан кунлар” романини инглиз тилига маҳорат билан ўгирди. Марк Риз шунчаки таржимон эмас. У ўзбек тилини яхши биладиган, юртимизда яшаб, ҳаётни ўз кўзи билан кўрган, одамларимизнинг характерини пухта ўрганган адабиётшунос олим ҳам. Бу китоб биз учун ҳам, америкалик китобхонлар учун ҳам қутилмаган совға бўлди. Ўйлайманки, бундай китоблар ўзбек адабиётини танитибгина қолмайди. Ўзбек миллати, унинг тили, тарихи, миллий ўзлиги ва эртанги истиқболи ҳақида тасаввурларни янгилайди, юксалтиради.

Бугунги глобал жамиятда, миллатнинг миллий қиёфасини ўзгартиришга, минг йиллик одоб-ахлоқ, эзгу анъаналари, инсон қалби, руҳиятига бўлган тажовуз кундан-кунга ортиб бораётган бир даврда миллий қадриятларнинг қомуси ҳисобланган Абдулла Қодирийнинг “Ўткан кунлар” ига ўхшаш ўзликни англатишга хизмат қилувчи асарларга эҳтиёж ҳамиша сақланиб қолаверади. Бундай асарларни ўқиш, ўрганиш, халқимиз тарихи, тафаккур тарзи, руҳияти, ўзлигини ўрганиш сари ташланган дадил қадам бўлади.

Аҳмадали АСҚАРОВ,
*Низомий номидаги Тошкент давлат
 педагогика университети профессори,
 академик*

УЛУҒ МАЪРИФАТПАРВАР ВА МИЛЛАТ ВИЖДОНИ

Яқинда Адиблар хиёбонида бўлиб, маърифатпарвар мутафаккир, таълим-тарбия борасида миллатимиз виждони ва миллий ўзликни англлатиш йўлида фидокорона меҳнати, эгилмас иродаси билан из қолдирган Абдулла Авлоний ҳайкали олдида уюштирилган хотира кечасида катнашдим.

Мен тадбирга муддатидан анча аввал келиб, барча улуғ зотлар сиймоларини бир-бир зиёрат қилдим ва уларнинг машаққатли ҳаёт йўллари, тазйиқларга қарши мардонавор курашлари хотирамда яна бир бор тикланди, маънавий ва маърифий қарашларим янгиланди, бойиди.

Миллат, халқнинг энг юқори, юксак камолот чўққиси уни белгиловчи асосий омиллар – тили, этник номи ва ўзлигини англай бошлашидир. Ана шу омиллар муштараклигида миллатга хос менталитет шаклланади. Бу тарихий ҳақиқат, илмий ва амалий аксиомадир.

Даҳо аждодларимиз Амир Темур, Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳаётда, ижодда, мамлакатни бошқаришда, илму фан оламида байналмилал бўлган. Улар даврида келиб чиқиш илдизлари 4 минг йиллик тарихга тенг ўзбек миллати асослари яратилган бўлса-да, у турк номи билан юритилган, мамлакати эса Буюк Турон деб аталган.

Бухоро мадрасаларида тарбия топган чингизийзода Шайбонийхон бошлиқ Дашти қипчоқ чорвадор ўзбекларининг Ўрта Осиёга кириб келиши гарчи сулолавий ўзгаришларга сабаб бўлса-да, қадимдан тараққий этиб келаётган ижтимоий, иқтисодий ва маданий ҳаётни бузиб ташламади. Аксинча, бир бутун Турон, Туркистонни темурийлардек бошқаришни давом эттирди. Бунга Абдуллахон II давридаги тараққиёт мисол бўла олади.

Лекин Астрахан аштархонийлари на темурийлар, на шайбонийлар бўла олмади. Бир бутун Туркистон Дашти қипчоқ кўчманчи ўзбекларининг ўзаро уруғ-аймоқ ва қабилавий бошқарувга мойилликлари туфайли ягона Туркистон мамлакати, унинг автохтон ўтроқ дилингвизм тилли

аҳолиси уч хонликка бўлиниб кетди. “Бирлашган ўзар, бирлашмаган тўзар” халқ мақоли амалда намоён бўлиб, ягона Туркистон аста-секин Россия хомашё базасига, атеистик большевиклар мустамлакасига айланди.

Бу сўнгги ўзгаришлар иқтисодий тараққиёт, маърифий уйғонишлар сари интилишда, энг муҳими, миллий ўзликни англашда, маҳаллий аҳолини феодализм жаҳолатидан узоқлаштиришда ижобий излар қолдирган бўлса-да, миллий қадриятлар, бой маданий мерос обидаларини сақлашда, аҳоли қатламларини диёнатли қилиб тарбиялашда жуда катта йўқотишларга олиб келди.

Большевикларнинг ленинча миллий сиёсати туфайли тарқоқ Туркистон СССР таркибидаги республикага айланди, унга Ўзбекистон деб ном берилди, халқи эса ўзбеклар деб аталди. Тўғри, бу тарихий жараёнларни амалга ошириш осон бўлмаган. Ўзбек сўзига дастлаб этник маъно ва мазмун касб эттиришнинг ўзи жуда оғир кечган.

Бугун ўзбек эканимиздан фахрланамиз. Бу фахр туйғуларини илқ бор уйғотишда, ўзбек атамасининг миллат номига айланишида Туркистон зиёлилари, биринчи навбатда, жадидларнинг роли ва хизмати беқиёсдир. Беҳбудий, Фитрат, Чўлпон, Абдулла Қодирий ва Абдулла Авлонийнинг маърифий саъй-ҳаракатлари, адабий ижодий асарлари ва педагогик фаолиятлари, амалий ишларининг самараси буюк эканини эндиликда янада кенгроқ англаб етмоқдамиз.

“Ўткан кунлар”, “Меҳробдан чаён” асарлари Абдулла Қодирийни ўзбек романчилиги асосчисига айлантирган. Аммо бу асарларнинг яна бир маънавий, тарбиявий ва сиёсий жиҳати борки, ўзбек деганда, Шайбонийхон билан Дашти қипчоқдан Ўрта Осиёга кириб келган сахройи ўзбекларни эмас, балки уларгача бу заминда қадимдан яшаб келаётган ўтроқ туркийзабон халқни тушунмоқ кераклиги жуда моҳирона таърифланган.

Ўзбек халқи Шайбоний ўзбеклари Мовароуннаҳрга кириб келмасдан 5 аср аввал Ўзбекистон ҳудудлари ва унга туташ вилоятларда халқ сифатида узил-кесил шаклланиб бўлган эди, сахройи ўзбеклар Ғарбий қорахонийлар давлати даврида ўзбек халқи таркибига қўшилган этнографик қатлам эди, холос. Бу қатлам номи совет ҳокимиятининг Ўрта Осиёда миллий чегаралаш сиёсати туфайли рус шарқшунослари томонидан ўзбек халқига берилган ном бўлиб, баъзилар ўзбек халқи тарихи Ўзбекистон ССР ташкил топишидан бошланди, деган таъналар билан тарихий ҳақиқатни сохталаштиришга уринадилар. Жадидлар, Абдулла Қодирий ва Абдулла Авлоний тасаввурида ўзбек халқининг тарихий илдизлари жуда чуқурдир.

Жадидлар кўтарган ўзликни англаш, миллат тилини асраш ва ривожлантириш, унинг адабий ва тарихий мероси асосида аҳоли қатламларини тарбиялаш миллатнинг вазифаси. Бу мақсад ва вазифа тарбия ва таълим орқали миллий сиёсий ҳокимият учун курашга олиб келмоғи керак. Улар миллий қадриятлар, дин ва диёнат, сиёсий ва маънавий барқарорликка эришмасдан туриб, истиқболли жамият қуриш мумкин эмас, деган ғоянинг байроқдори бўлдилар.

Мана шу тарихий ҳақиқат учун курашган маърифатпарварлардан бири Абдулла Авлоний бўлиб, у 1878 йилда Тошкентда “Мерганчи” маҳалласида тўқувчи оиласида туғилди, эски усул мактабини тамомлагандан кейин 12 ёшида мадрасага ўқишга кирди. Ўта иқтидорли бўлган Абдулла Авлоний 15 ёшида шеърлар ёза бошлади. Дастлабки шеърларидаёқ, халқни янги усул мактабларида ўқиб-ўрганишга тарғиб қилди.

Абдулла Авлоний 1907 йилда “Шухрат”, “Осиё” номли янги газеталар чиқарди, лекин чор амалдорлари тез орада уларни ёптириб қўяди. Сўнг у “Садойи Туркистон” (1914–1915), “Турон” (1917), “Иштирокиюн” (1918) газеталарида, “Касабачилик ҳаракати” (1921) журналида муҳаррир бўлиб ишлайди. Ўша кезларда у ўзбек матбуотининг забардаст вакили, асосчиларидан бири сифатида танилади.

XX аср бошларида Ўзбекистоннинг ижтимоий-сиёсий ҳаётидаги педагогик фикрлар ривожидида Абдулла Авлоний алоҳида ўрин эгаллади, бутун фаолияти даврида у ўз халқига хизмат қиладиган комил инсонни тарбиялаш, унинг маънавиятини шакллантиришга алоҳида эътибор берди.

Абдулла Авлоний ўзбек халқининг санъати ва адабиёти ҳамда миллий маданиятини, халқ таълими ишларини йўлга қўйишда катта хизматлар қилган адиб, жамоат арбоби ва истеъдодли педагогдир. У ўзбек зиёлилари ичида биринчилардан бўлиб, ўзбек халқ театрини профессионал театрга айлантириш учун 1913 йилда “Турон” театр труппасини ташкил қилади. Мазкур труппа учун “Адвокатлик осонми?”, “Пинак”, “Икки муҳаббат”, “Портуғолия инқилоби” каби драмалар ёзди. “Қотили Карима”, “Уй тарбиясининг бир шакли”, “Хиёнаткор оиласи”, “Бадбахт келин”, “Жаҳолат”, “Ўликлар” каби саҳна асарларини татарча ва озарбайжончадан таржима қилади.

Абдулла Авлоний 1917 йилдаги октябрь тўнтаришига қадар Туркистонда жуда катта ижтимоий-маърифий ишларни амалга оширган жадидлар ҳаракатининг кўзга кўринган намояндаларидан эди. У илғор зиёли кишилар қаторида театр томошалари ва матбуотдан тушган маблағлар ҳисобига дунёвий илмларни ўқитадиган “Усули жадид”, яъни янгича илғор усулдаги мактаблар очди ва бу мактабларда халқ болаларига ўзи дарс берди. Мактаб ўқувчилари, асосан, камбағал аҳоли фарзандлари бўлиб, ўқув жиҳозлари – парта ва доскаларни ўз қўли билан

ясади. Мактабнинг камбағал ўқувчиларини кийим-кечак, озиқ-овқат, дафтар-қалам билан таъминлаш мақсадида дўстлари кўмагида “Хайрия жамияти” ташкил этади ва бу жамиятга ўзи раислик қилади.

Абдулла Авлоний “Усули жадид” мактаблари учун тўрт қисмдан иборат “Адабиёт ёхуд миллий шеърлар”, “Биринчи муаллим” (1912), “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” (1913), “Иккинчи муаллим” (1915), “Мактаб гулистони” (1917) каби дарслик ва ўқиш китобларини яратди. Бу асарларида ва публицистик мақолаларида дунё халқлари маданиятини, илм-фанни, мактаб ва маорифни улуғлаб, ўз халқини илмли, маданиятли бўлишга чақирди.

Абдулла Авлонийнинг педагогикага оид асарлари ичида “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” асари XX аср бошларидаги педагогик фикрлар тараққиётини ўрганиш соҳасида катта аҳамиятга моликдир.

Бу асар ахлоқий ва таълимий-тарбиявийдир. Асарда инсонларни “яхшиликка чақирувчи, ёмонликлардан қайтарувчи” илм-ахлоқ ҳақида фикр юритилади. Шу жиҳатдан қараганда, бу асар Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг”, Носир Хисравнинг “Саодатнома”, Саъдийнинг “Гулистон” ва “Бўстон”, Жомийнинг “Баҳористон”, Навоийнинг “Маҳбуб ул-қулуб”, Аҳмад Донишнинг “Фарзандларга васият” асарлари шаклидаги ўзига хос тарбиявий асардир.

Абдулла Авлоний педагог сифатида бола тарбиясининг роли ҳақида фикр юритиб: “Агар бир киши ёшлигида нафси бузулиб, тарбиясиз, ахлоқсиз бўлиб ўсдими, Аллоҳу акбар, бундай кишилардан яхшилик кутмоқ ердан туруб юлдузларга қўл узатмак кабудур”, дейди. Унинг фикрича, болаларда ахлоқий хислатларнинг таркиб топишида ижтимоий муҳит, оилавий шароит ва боланинг атрофидаги кишилар ғоят катта аҳамиятга эга. Ўзбек педагогикаси тарихида Абдулла Авлоний биринчи марта педагогикага “Бола тарбиясининг фанидир”, деб таъриф берди.

Абдулла Авлоний бола тарбиясини нисбий равишда тўрт бўлимга ажратади: “Тарбиянинг замони”, “Бадан тарбияси”, “Фикр тарбияси”, “Ахлоқ тарбияси”.

“Тарбиянинг замони” бўлимида тарбияни ёшлиқдан бериш зарурлигини, бу ишга ҳамма – ота-она, муаллим, ҳукумат ва бошқалар жалб этилиши кераклигини таъкидлайди. “Тарбия бизлар учун ё ҳаёт – ё мамот, ё нажот – ё ҳалокат, ё саодат – ё фалокат масаласидур”, деб уқтиради.

Тарбия хусусий иш эмас, у миллий, ижтимоий ишдир. Ҳар бир халқнинг тараққий қилиши, давлатларнинг қудратли бўлиши авлодлар тарбиясига кўп жиҳатдан боғлиқ, деб ҳисоблайди. Авлоний тарбиянинг доирасини кенг маънода тушунади. Уни биргина ахлоқ билан чегаралаб

қўймайди. У, биринчи навбатда, боланинг соғлиғи ҳақида ғамхўрлик қилиш лозимлигини уқтиради.

Авлоний фикрича, соғлом фикр, яхши ахлоқ, илм-маърифатга эга бўлиш учун баданни тарбия қилиш зарур. “Баданнинг саломат ва қувватли бўлмоғи инсонга энг керакли нарсадур. Чунки ўқимоқ, ўқитмоқ, ўрганмоқ ва ўргатмоқ учун инсонга кучли, касалсиз жасад лозимдир”. Абдулла Авлоний бадан тарбияси масаласида – болани соғлом қилиб ўстиришда ота-оналарга мурожаат қилса, болани фикр томондан тарбиялашда ўқитувчиларнинг фаолиятларига алоҳида эътибор беради.

Болаларда фикрлаш қобилиятини ўстириш ва бу тарбия билан мунтазам шуғулланиш бениҳоя зарур ва муқаддас вазифа, деб ҳисоблайди. “Таълим-тарбия бериш муаллимларнинг виждонларига юкланган муқаддас вазифадир”, дейди Авлоний. Айни замонда у таълим ва тарбиянинг узвийлиги, узлуксизлиги ҳақида гапиради. “Дарс ила тарбия орасида бироз фарқ бор бўлса ҳам, иккиси бир-биридан айрилмайдурган, бирининг вужуди бирига боғланган жон ила тан кабудур”, дейди.

Абдулла Авлоний фикрича, инсон бутун борлиқнинг кўрки ва шарафидир. Инсон ўз гўзаллиги ва мураккаблиги билан коинотдаги барча махлуқотлардан афзалдир. Бутун мавжудот инсонга хизмат қилиши керак, чунки инсон унинг соҳибидир. У ақл ёрдамида илм эгаллайди, илм туфайли дунёни бошқаради. “Ақл – инсонларнинг пири комили, муршиди яғонасидур. Руҳ ишловчи, ақл бошловчидур. ...Инсонни ҳайвонлардан сўз ва ақл ила айирмишдур. Лекин инсон ақл ва идроки соясида ўзига келадирган зарар ва зулмлардан сақланур. Ер юзидаги ҳайвонларни асир қилиб, бўйнидан боғлаб, ипларининг учини қўлларига берган инсонларнинг ақлидур”.

Авлоний инсонга ва унинг ақлига юксак баҳо беради: “Илм инсонларнинг мадори, ҳаёти, раҳбари нажотидур. Ҳар нарса кўп бўлса, баҳоси арзон бўлур, аммо ақл эса илм ва тажриба соясида қанча кўпайса, шунча қимматбаҳо бўлур”. Абдулла Авлоний “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” китобида илм тўғрисида бундай дейди: “Илм дунёнинг иззати, охиратнинг шарофатидур. Илм инсон учун ғоят олий, муқаддас бир фазилатдур. Зероки, илм бизга ўз аҳволимизни, ҳаракатимизни ойна каби кўрсатур. Зеҳнимизни, фикримизни қилич каби ўткур қилур. ...Илмсиз инсон мевасиз дарахт кабудур... Бизларни жаҳолат, қоронғуликдан қутқарур”.

Адибнинг образли ифодасига кўра, илм бамисоли бодомнинг ичидаги мағиз. Уни қўлга киритиш учун меҳнат қилиш, яъни чақиб, уни пўчоғидан ажратиб олиш керак. Абдулла Авлоний илмнинг жамият тараққиётидаги ролини яхши тушунади. Шунинг учун ҳам у ёшларни илм сирларини билишга, ҳодисалар моҳиятини ечишга, китоб мутолаа

қилишга чақиради. Унинг фикрича, илм агар жамият манфаатига хизмат қилмаса, халқ фаровонлиги йўлида қўлланмаса, у ўликдир. Абдулла Авлоний ўз илмини амалда қўллай оладиган кишиларга юксак баҳо беради, уларни доно инсонлар, деб атайти. Абдулла Авлоний ўтмиш мутафаккирлари каби ёшларни фойдали касб-хунар эгаллашга чақиради. Адиб бойлик кетидан қувувчиларнинг одамгарчиликка тўғри келмайдиган ишларини кўриб, улардан нафратланади. Авлоний ёшларни бойликка ружу қўймасликка ундайти. Бойликни ўткинчи булутга ўхшатади. Аллома меҳнатсиз кун кечиришни барча ёмон сифатларнинг ибтидоси, деб ҳисоблайди.

Абдулла Авлоний 1918 йилдан бошлаб республикамизда ўқитувчилар уюшмаси, қоровуллар, тунукачилар, кўнчилар, хунармандлар ва босмахона ходимларининг касаба уюшмаларини ташкил қилиб, уларга раҳбарлик қилади. Собик эски шаҳар ишчи-деҳқон совет ижроия комитетига раис этиб сайланади. Туркистон республикаси миллий комиссиясининг масъул ходими сифатида миллий урф-одатлар ва янгича маданий нормалар ҳамда қонунларга доир масалалар билан шуғулланади.

1919–1920 йилларда Авлоний Афғонистоннинг Ҳирот шаҳрида совет элчихонасида бош консул бўлиб ишлади. Халқимиз ўртасида биродарликни мустаҳкамлаш соҳасида олиб борган ишлари учун Афғонистон шоҳи Омонуллахон томонидан кумуш соат билан тақдирланди.

1920 йилларда Авлоний турли ижтимоий вазифалар билан бирга, муаллимлик касбини ҳам давом эттирди, саводсизликни тугатишда фаол қатнашди, Тошкентда ташкил қилинган ўлка билим юрти, сўнгра хотин-қизлар билим юртида мудирлик қилди. У халқ маорифи институтида, туркфронт ҳарбий мактаби (ҳарбий билим юрти)да ўқитувчи бўлиб ишлади. 1924–1929 йилларда Ўрта Осиё давлат университети (САГУ)да ўқитувчилик қилиш билан бирга, илмий-тадқиқот ишларини ҳам олиб борди.

Абдулла Авлоний янги адабиёт дастури асосида 1933 йилда ўзбек мактабларининг VII синфлари учун “Адабиёт хрестоматияси”ни тузди. Унинг фаолияти юксак қадрланиб, узоқ йиллик ҳалол меҳнати учун 1925 йилда “Меҳнат қаҳрамони” унвони, 1930 йилда меҳнатсеварлиги, илмий ишлари ва асарлари учун “Ўзбекистон маорифи зарбдори” унвони берилди.

Абдулла Авлонийнинг таълим-тарбия соҳасидаги қарашлари ўзбек халқининг руҳияти, турмуш тарзи, миллий қадриятлари билан чамбарчас боғланган. Унинг бой педагогик мероси миллий мактаб, миллий педагогикани ривожлантиришда қимматбаҳо манба бўлиб хизмат қилади. Шу маънода Авлонийнинг сиймоси, фаолияти биз учун қадрли ва ибрат тимсолидир.

Баҳодир МАТЛЮБОВ,
Генерал-лейтенант

“БУТУН КУЧНИ ХАЛҚ ИЧИДАН ОЛАЙЛИК...”

Дунё ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан таранглашиб турган бугунги мураккаб вазиятда тараққиётнинг қўш қаноти – маънавиятни юксалтириш ҳамда маданият ва санъат соҳасининг жамият ҳаётидаги ўрнини мустаҳкамлаш масалаларига эътибор янада кучайди.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев Адиблар хиёбонида ёзувчи ва шоирлар, зиёлилар ҳамда олий таълим муассасалари ректорлари билан дилдан, самимий суҳбатлашар экан, ушбу масканни адабиёт, маърифат ҳамда маданият масканига айлантириш, ҳар бир олий ўқув юртларини ушбу сиймоларга бириктириб, бу ерда очиқ дарслар, маърифий тадбирлар ўтказиш ташаббуси билан чиқди.

Ватандошимиз, миллатимиз фидойиларидан бири Абдулҳамид Чўлпоннинг ҳаёт ва ижод йўлини кенг ўрганиш ва тарғиб қилиш Ўзбекистон Республикаси ИИВ академияси жамоасига юклатилди. Президентимиз, шунингдек, хиёбон билангина чекланиб қолмаслик, буюк адибларимиз ижодини чуқур ўрганиш, уларнинг ибратли ҳаёт йўллари ҳақида китоблар, сахна кўринишлари ва фильмлар, янги асарлар яратиш зарурлигини белгилаб берди.

Дарҳақиқат, буюк тарихимизга назар ташласак, миллат, эл-юрт тақдирига куйиниш, миллий ғурур, ор, номус учун бел боғлаб майдонга чиқиш улуғ халқимизга хос азалий одат.

2016 йилнинг 1 ноябрь куни Андижон вилояти сайловчилари билан учрашувида давлатимиз раҳбари Абдулҳамид Чўлпон тўғрисида гапириб: “XX аср бошларидаги миллатимиз тақдирини, унинг бошига тушган фожиаларни, озодлик ва эркинлик қадрини ҳеч ким бу мумтоз шоиримиз каби юксак пардаларда куйлаган эмас. Эл-юрт тақдири учун куйиниб, тиним билмай яшайдиган ана шундай ажойиб инсонларнинг давомчилари янги Ўзбекистоннинг ҳар бир фуқароси бўлиши керак”, деб таъкидлаган эди.

Бугунги хавф-хатарлар шундоқ ҳам безовта дунёнинг ташвишларини кўпайтираётган таҳликали даврда буюк аждодларимизнинг ҳаёти

ва ижодини ўрганиш орқали хавф-хатарларга нисбатан сабот ва шижоат билан тура оламиз. Чунончи, Чўлпон асарлари ҳам инсонни тонг юлдузи каби уйғонишга даъват этади.

Шоирнинг “Бутун кучни халқ ичидан олайлик, кучоқ очиб халқ ичига борайлик” ёки йиллар давомида ўқиш ман этилган оловли сатрлари онгимизда жонланади:

*Халқ денгиздир, халқ тўлқиндир, халқ кучдир,
Халқ исёндир, халқ оловдир, халқ ўчдир...*

Чўлпон одамларимизнинг саводхон, билимли ва маърифатли бўлишини, миллат мустақиллигини орзу қилган ва унга интилиб яшаган.

Адиб очеркнавис ва публицист сифатида ҳам баракали ижод қилди. 1914–1917 йилларда у “Баҳор овуллари”, “Ўш”, “Ватанимиз Туркистонда темирйўллар” ҳамда “Дўхтир Муҳаммадиёр” асарлари билан маданият ва маърифат тарғиботчиси сифатида майдонга чиқди. Октябрь тўнтарышидан кейинги 1920–1924 йилларда ҳаётда содир бўлаётган хуш ва нохуш ўзгаришларни қаламга олди. Унинг “Йўлда бир кундуз”, “Йўлда бир кеча”, “Шарқ поезди келди”, “Шарқ уйғонган”, “Чимкент”, “Қутурган мустамлакачилар”, “Йўл эсдалиги” сингари ўнлаб саёҳат очерклари ва публицистик мақолалари яратилди. Мазкур асарларда фуқаролар уруши даври офатлари, фожиалари меҳнаткаш халқни жабрлагани қораланади.

Чўлпоннинг “Кеча ва кундуз” романи 1934 йилда ёзиб тугатилган. Унинг биринчи боби 1935 йили “Совет адабиёти” журналининг январь сонидида “Конкурсга келган материаллар” рукнида “Ҳамал келди – амал келди” сарлавҳаси билан чоп этилган.

Роман аслида икки китобга мўлжаллангани айтилади. Унинг “Кеча” деб номланган биринчи китоби 1933–1934 йилларда ёзиб битирилган, 1936 йилда китоб ҳолида босилиб чиққан. Биринчи китобда тасвирланган воқеалар 1910–1916 йиллар оралиғида рўй беради. Унда Биринчи жаҳон уруши арафаси ва уруш давридаги Туркистон халқларининг оғир, аянчли турмуши, миллий уйғониш жараёнининг бошланиши тўғрисида ҳикоя қилинади. Роман ҳали босилиб чиқмасдан туриб, Ўзбекистон ССР ташкил этилганлигининг 10 йиллигига (1934 йилда) бағишланган танловда рағбатлантирувчи мукофотга сазовор бўлган. Ўзбекистон Қаҳрамони, профессор Озод Шарафиддиновнинг ёзишича, романнинг “Кундуз” деб аталган иккинчи китоби ёзилган бўлса ҳам бизгача етиб келмаган.

“Кеча ва кундуз” романида адиб ўзбек халқининг XX аср бошларидаги ҳаётини бадиий гавдалантиришни мақсад қилиб қўйган ва бунга

тўла эришган – у Туркистоннинг зулмга, жаҳолатга, адолатсизлик ва ҳақсизликка тўла ҳаётини очиб берган. “Кеча ва кундуз” Туркистоннинг тарихий тақдирини бадий ифодалаган асардир.

Чўлпон драматург сифатида ҳам салмоқли ижод қилган. Унинг “Халил фаранг”, “Чўрининг исёни” каби кичик пьесалари, “Ўртоқ Қаршибоев”, “Муштумзўр” каби етук драмалари ҳамда кўп вақт саҳнадан тушмаган “Ёрқиной” пьесаси машҳур бўлган. Шунингдек, рус ёзувчиси В. Ян билан ҳамкорликда “Хужум” драмасини яратган.

Чўлпон адабий танқид соҳасида “Шўро ҳукумати ва садои нафиса”, “Адабиёт недур?” каби мазмунли мақолалар ҳам ёзган. Шунингдек, Чўлпон моҳир таржимон сифатида М. Горькийнинг “Она”, А. С. Пушкиннинг “Дубровский” қиссаси ва “Борис Годунов” каби пьесалари ҳамда В. Шекспирнинг машҳур “Ҳамлет”ини ўзбекчага ўгирган.

Афсуски, Чўлпон ҳам халқимизнинг бошқа кўпгина асл фарзандлари каби Сталин қатағонининг қурбони бўлди. Ўтган асрнинг 30-йилларидаги ижодий муҳит даҳшатли эди. Аммо айрим ёзувчилар унинг қутқусига учиб, эътиқодларига хиёнат қилганлари, имондан воз кечганлари йўқ. Улар орасида Чўлпон ҳам бор эди. “Кеча ва кундуз” романи босилгач, кўп ўтмай – 1937 йил 14 июль куни Чўлпон қамоққа олинади. Ҳеч қандай далил-исбот бўлмаса-да, унга “халқ душмани”, “миллатчи”, “аксилшўровий” каби айблар қўйилиб, бир йиллик даҳшатли қийноқлардан кейин 1938 йил 4 октябрь куни отиб ташланади. Унинг асарларини нашр этиш, нашр этилганларини ўқиш ва умуман, Чўлпон номини тилга олиш қатъиян тақиқланди.

Бу аҳвол 1956 йилгача давом этади. Сталин шахсига сиғиниш фош қилингандан сўнг Чўлпон СССР Олий суди ҳарбий коллегияси томонидан бутунлай оқланади. Аммо шундан кейин ҳам яна 30 йил мобайнида унинг асарлари нашр қилилмади, ижоди ўрганилмади, уни адабиётдаги ўз ўрнига қайтариш иши пайсалга солиб келинди. Негаки, ҳамон ҳукмронлик қилишда давом этган коммунистик партия Чўлпонни ва унга ўхшаган Фитрат, Усмон Носир, Ҳабиб Абдулла (яна қанчадан-қанча умри фожиалар ичида кечган буюклар номини эслаш мумкин)ларни ўзининг ашаддий мафкуравий душмани деб билар ва улардан ўтдан кўрққандек кўрқарди. Фақат ошкоралик шабадалари эса бошлагандан кейин ва айниқса, Ўзбекистон миллий мустақилликка эришгандан сўнггина Чўлпонга нисбатан қилинган адолатсизлик барҳам топа бошлади.

Қисқа муддатда унинг “Баҳорни соғиндим”, “Яна олдим созимни”, “Адабиёт недур?” номли китоблари, уч жилдлик сайланма асарлари босилди, театр саҳналарида драмалари қўйила бошланди. “Кеча ва кундуз” романи асосида видеофильм яратилди, шоир тўғрисида турли-ту-

ман мақолалар ва рисоалар эълон қилинди, унинг ҳаёти ва ижодини ёритувчи ҳужжатли фильм дунёга келди, мунтазам бўлмаса-да, Чўлпон кунлари ўтказила бошланди, ижоди бўйича диссертациялар ёқланди.

АҚШ фуқароси, таржимон Кристофер Форт ўзбекнинг жасоратли шоири ва ёзувчиси Абдулҳамид Сулаймон ўғли Чўлпоннинг “Кеча ва кундуз” (“Night and Day”) асарини инглиз тилига таржима қилганлиги эътиборга лойиқ тарихий воқеадир. Мазкур янгилик юракларни ифтихорга тўлдиради. Бу миллатимизга бўлган ҳурмат ифодасидир. Мазкур таржима шоир ва буюк адиб Чўлпоннинг 120 йиллик юбилейига муносиб тўхфа бўлган эди.

Адибнинг Фозила (1906), Фоиқа (1903) исмли сингиллари бўлган. Фоиқaxonнинг ўғли, яъни шоирнинг 1936 йилда туғилган жияни Назарали ўғли Маҳмуд ота томонидан Чўлпон ҳаёти ва ижоди бўйича маълумотлар тўпланди.

“Яна олдим созимни” китоби учун Чўлпонга 1991 йил 25 сентябрда Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Республикаси Давлат мукофоти берилди.

Профессор Озод Шарафиддинов таъбири билан айтганда, “Чўлпонни англаш – Ватанни, кўҳна Туркистонимизни Чўлпон кўзи билан кўриб, Чўлпон юраги билан сева билмоқдир. Бир сўз билан айтганда, Чўлпон ҳар бир адабиёт мухлисининг юрак мулкига айланмоғи шарт. Бунинг учун эса Чўлпон меросини янги тафаккур асосида бағрикенглик билан тадқиқ этмоқ лозим”.

Шу ўринда Озод Шарафиддиновнинг китобсеварлик бобидаги қуйидаги фикрларига юзланамиз: “Табийки, уларнинг китоблари (Чўлпон ва Абдулла Қодирий)ни ўқиш қатъиян ман қилинган эди. Аммо қуёш нурини ҳеч нарса билан тўсиб бўлмайди. Ҳақиқат йўлида айтилган оташин Сўз мангу яшайди. Бу Сўзнинг одамлар юрагига бориш йўлига ҳеч нарса ғов бўлолмайди. Ўша шароитларда ҳам Чўлпон ва Абдулла Қодирий асарларини яшириб ўқиган одамлар бўлган. Шахсан мен (Озод Шарафиддинов – муаллиф) “Ўткан кунлар”, “Меҳробдан чаён”, “Кеча ва кундуз”ни уруш йилларида – мактабда ўқиб юрган кезларимда ўқиган эдим. Бир ўзим эмас, бутун синф ўқиган эдик. Ҳозир бу китобларни қаердан топганимиз эсимда йўқ. Шуниси эсимдаки, ҳар қайси китоб бир болага бекитиқча фақат бир кечага бериларди – эрталабгача ўқиб тугатиб, қайтариб бериш керак эди. Шуниси қизиқки, ҳаммамиз шунга улгурардик – кечқурун ўқишга бошлагандан кейин туни билан аллақанча нашъали ҳисларни ва изтиробларни кечириб, тонг саҳарлаб сўнгги саҳифани ёпардик. Биз, албатта, Қодирийнинг, Чўлпоннинг ҳам “миллатчи” эканини эшитгандик. Уларнинг “заҳарли ғоялари”га бе-

рилмаслик кераклигини ҳам билардик. Аммо мурғак онгимиз билан бу “заҳарли ғоялар” нимада эканини англаёлмас эдик. Романларни ўқий бошлаш билан уларнинг сеҳрига маст бўлиб, муаллифларнинг “миллатчи” лигини унутиб қўярдик”.

Бугунги кунда ИИВ академияси жамоаси Чўлпон меросини янги тафаккур асосида бағрикенглик билан тадқиқ этиш ва ўрганишга киришди. Чўлпон ҳаёти ва ижодини ўрганиш ва унинг фаолияти ва асарларини кенг тарғиб қилиш бўйича академиянинг “йўл харитаси” белгилаб олинди.

Шу йил май ойининг учинчи декадасида Чўлпон ҳаёти ва ижодини ўрганиш учун академия олимлари Андижон ва Наманган вилоятларига илмий экспедиция уюштирди. Маълум бўлишича, Чўлпоннинг 100 йиллиги кенг нишонланиши муносабати билан адибнинг синглизиси Фоиқахон аяга “Мустақиллик” ордени топширилган эди. Ҳозир оиласи бисотида сақланаётган ушбу орденни Чўлпон музейига топшириш бўйича қарор қабул қилинган. Адибнинг жияни Маҳмуд ота академия олимлари билан суҳбатида: “Президентимиз ташаббуси билан Тошкент шаҳрида ташкил этилган Адиблар хиёбонида тоғам Абдулҳамид Сулаймон ўғли Чўлпон хотирасига қўйилган маҳобатли ҳайкал барча оила аъзоларимизни хурсанд қилиши билан бирга, чексиз ғурур бахш этди”, дея таъкидлади.

Мамнуният билан қайд этиш керакки, ИИВ академиясида қисқа вақт ичида Чўлпон ҳаёти ва ижодини ўрганиш учун музей ташкил этилди. Дастлаб музей коллекциясини шакллантирдик. Янги музейда ахборот-коммуникация технологиялари имкониятларидан фойдаланиш йўлга қўйилди. Чўлпон ҳаёти ва ижодини ўрганиш бўйича мультимедиа материаллари ишлаб чиқилиб, маълумотлар базасига жойлаштирилди. Мазкур музейда Чўлпоннинг шахсий буюмлари – ёзув машинкаси, кўзойнаги, хизмат хонасида фойдаланилган сандиқ ва чин маънода умумхалқ шоири сифатида миллий санъаткор даражасига кўтарилишида хизмат қилган дутори ва бисотидан намуналар ўрин эгаллагани ўта аҳамиятлидир. Шунингдек, музейда адибнинг чоп этилган асарлари бор. Шу маънода ҳам у профессор-ўқитувчилар ва курсант-тингловчиларимиз учун тадқиқот маскани бўлиб, тоталитар тузум даврида сиёсий қатағон қурбони бўлган ватандошимиз Чўлпоннинг ноҳақ топталган шаъни-шавкати ва ғурурини тиклашга кўмаклашиш ҳамда ёш авлодни Ватанга муҳаббат, мустақиллик ғояларига садоқат руҳида тарбиялашга хизмат қилади.

Таъкидлаш жоизки, шу йилнинг июнь ойида ИИВ академиясининг Чўлпон номидаги стипендиясини жорий этиш тўғрисидаги қарор қа-

бул қилинди. Ушбу хайрли қадам курсантларимизда Чўлпон ижодига бўлган интилишни кучайтиради. Бу эса ёшларимизни Абдулҳамид Сулаймон ўғли Чўлпон каби мард, жасур, довюрақ, билимли ва албатта, маърифатпарвар, ватанпарвар ходим бўлиб камол топишига хизмат қилиши шубҳасиз.

Шунингдек, Чўлпон ҳаёти ва ижодини ўрганишга бўлган ҳаракатларни республикамиз миқёсида кенг тарғиб қилиш мақсадида марказий ва вилоят нашрларида туркум илмий-оммабоп мақолалар чоп этириш, маҳаллалар, академик лицей, олий таълим муассасаларида сайёр машғулотлар ўтказишни ҳам мақсад қилиб қўйдик. Айни пайтда адибнинг ҳаёти ва ижод йўлини акс эттирувчи илмий-маърифий китоб тайёрланмоқда. Китобдан адибнинг мураккаб ҳаёт йўли, асарлари, шеърлари ва буюк шоир номини улуғлаб, амалга оширилаётган ишлар ҳақидаги тафсилотлар ўрин олади.

Ҳа, Чўлпон асарлари бугун ёшларимиз қалбидан муносиб ўрин эгалламоқда. Адиб мустабид тузумнинг таъқиби ва тазйиқи остида қулоч очиб яшаш ва ижод қилишни орзу қилиб яшаган. Маърифатпарвар қандайин мураккаб ва таҳликали шароит бўлмасин, Абдулла Қодирий ибораси билан айтганда, “Энг кирлик қора кунлар” да ҳам ўз эътиқодига содиқ қолди.

Муҳаммад АЛИ,
Ўзбекистон халқ ёзувчиси

ЁРУҒ ХИЁБОНДАГИ ҲАЙЛАР

“...Ҳеч тўхтамасдан ҳаракат қилуб турған вужудимизга, танзимизга сув-ҳаво нақадар зарур бўлса, машаат йўлида ҳар хил қора қирлар ила қирланган руҳимиз учун ҳам шул қадар адабиёт керакдир. Адабиёт яшаса – миллат яшар...”

Адабиётимизнинг улуғ вакили, чарақлаган порлоқ юлдузи Абдулҳамид Сулаймон ўғли Чўлпон қаламига мансуб, ҳаётбахш шиорга, дастурга айланган “Адабиёт надири?” мақоласидан олинган юқоридаги сўзлар илк бор жаранлаганига бир юз олти йил тўлди. Ҳа, бир юз олти йил! Эндигина ўн етти ёшга тўлган (ўсмир!) ёш шоир ва адиб Чўлпоннинг машҳур мақоласи “Садои Туркистон” газетасининг 1914 йил 4 июнь соҳнида эълон қилинган эди. Чўлпон адабиёт майдонига кириб келар экан, аввало, адабиётнинг “надири” лигини, унинг асл моюсини англашга интилади, мақсадни аниқ қилиб олди, унга қандай вазифалар юкланажани идрок эта олди. Ўн етти ёшда! Асл ижодкорнинг маслағи шу. Шуниси ҳайратланарлики, ёш Чўлпонни ҳаяжонга солган муаммолар яна ҳам катта кўлам касб этиб, ҳамон олдимизда кўндаланг турибди...

Адиблар хиёбонини сайр қиларканман, Абдулҳамид Чўлпон ҳайкали олдига келиб, адиб сиймосига тикилганча хийла туриб қолдим, юқоридаги сўзлар беихтиёр хаёлимдан кечди...

Кўз олдимда ажойиб сўлим боғ ўз кўркини намойиш этарди. Бор-йўғи уч йил олдин шаҳри азим Тошкентнинг қоқ марказида шундай боғ, гўзал хиёбон, ҳайкаллар бўстони, Ёзувчилар уюшмасининг салобатли қошонаси – кўркем бир ансамбль ташкил қилиш мумкинлигини ҳеч ким хаёлига ҳам келтирмаган эди!

Эсимда, 2017 йил январь ойи, қор чиройли бўлиб гупиллаб ёғиб турарди. Бир гуруҳ адиблар ясама айвонда йиғилдик. Давлатимиз раҳбари ҳозир Ёзувчилар уюшмаси жойлашган яйдоқ ерни кўрсатиб: “Шу ерда Уюшма биноси қад кўтаради! У Уюшманинг хос иморати бўлади!” деди. Ҳамма хурсанд бўлиб кетди! Чиндан ҳам, кейинги йил январь ойида Уюшма янги бинода иш бошлади.

Адиблар хиёбони – шунчаки хиёбон эмас, бу бамисли улкан китоб. Уни варақласангиз, бирданига адабиётимизнинг минг йиллик тарихини оралаб чиққан бўласиз. Алишер Навоий, Бобур, Огаҳий, Бердақ, Абдулла Қодирий, Чўлпон, Ойбек, Ғафур Ғулом, Абдулла Қаҳҳор... Ижодкорларимиз кўп. Ҳар бир адибнинг ижод чамани – китобнинг бир саҳифасини безайди. Улар гарчи турли даврларда яшашган бўлса ҳам, бу ерда барчаси йиғилиб келишиб дийдорлашишади, адабиётимиз келажagini ўйлаб машваратлар уюштиришади. Турмуш ташвишлари билан узоқ кўришолмай, бир-бирларини соғиниб қолишган эмасми, Тошкент оқшомлари, сокин кечаларида, хиёбонни яшнатиб чиройли дилкаш суҳбатларни бошлаб юборадилар...

Яна бир боқсангиз, турли замонларда истиқомат қилган улуғ адиб ва шоирлар ҳаммасини жамулжам кўрасиз – уларга йил, аср, саналар аҳамиятсиз, улар худди вақт деган тушунчани билмайдиган макондан, мангулик чаманидан – Олимпдан хиёбонга тушиб келганлар...

Яна бир қаралса, хиёбон – хиёбон эмас, кўп серияли фильмдай кўрилади, лекин бошқа фильмлардан фарқи бор: хиёбонда барча сериялар бирданига намоён бўлади.

Хиёбон йўлаклари равон, ҳайкаллар бири бирини тўлдирган ҳолда мутаносиб манзара касб этган. Айвондаги йиғинда ҳайкалларни қандай жойлаштириш, Алишер Навоий ҳайкали билан қандай узвий боғланиш зарурлиги ҳақида жўяли фикрлар билдирилди. Маълумки, 1991 йилда қўйилган Алишер Навоий ҳайкали шимол томонга қараб турар эди. Бу мантиқан тўғри эмаслиги, Ҳазрат қадриятларимизга кўра аслида қиблага юз буришлари лозимлиги, адиблар ҳайкаллари эса барчаси улуғ пир Алишер Навоий – қиблагоҳга тикилиб туришлари шартлиги айтилди. Ростдан ҳам, бу муаммо ўзининг жуда яхши ечимини топди: Навоий ўз шогирдларига меҳр билан боқиб, жонкуяр устоздек ҳол сўраб турибдилар, шогирдлар эса ҳар бири ўз ижодидан ҳисоб бергандек, мададу маслаҳат сўрагандек ҳурмат билан устозга юз бурибдилар...

Ҳирот шаҳрининг хушманзара масканларидан бирида улуғ шоир Алишер Навоийнинг ҳиротликлар учун ниҳоятда азиз ва ардоқли бўлган чароғон ҳовлиси жойлашганди. У “Навоий хонадони” ҳамда “Унсия” боғи (дўстлар, улфатлар боғи) деб ҳам аталарди. “Унсия” хийлагина майдонга эга бўлиб, унда боғ, шоирнинг хосхонаси, ҳурматли меҳмонлар учун шинам бўлмалар, кутубхона, талабалар яшайдиган хоналар мавжуд. “Унсия” – Ҳиротдаги адабий ҳаётнинг марказига айланган, мушоираларда ҳаммиша одам гавжум эди, десак муболаға бўлмайди. Ҳар

кун туш маҳали шоир ҳисобидан толиби илмлар, мусофирлар, етим-есирлар, мискину бечоралар учун шулон (егулик, таом) тарқатиларди.

Бу ерга Соҳибқирон Султон Ҳусайн Бойқаро тез-тез қадам ранжида қиларди. Дўстининг ташрифи Навоий учун Аллоҳнинг инъоми эди. Икки шоир, икки қадрдон дўст адабиёт тақдири, шеърят масалалари, юртдаги вазият бўйича қизғин баҳсу мунозаралар олиб боришар, бир-бирларига янги ғазаллар ўқишарди. Подшо “Ҳазойин ул-маоний” куллиётини тузиш, унга муҳаррирлик қилиш, Султон Али Машҳадий каби етук хаттотлар томонидан кўчириш, Камолиддин Беҳзоднинг ми-ниатюралар билан безаш ишларини шахсан назорат қиларди.

Улуғ шоир Абдурахмон Жомий ҳам “Унсия” га тез-тез келиб турар, бу хонадон учун байрам бўлиб кетарди.

“Унсия” да айрим олим ва шоирлар, Навоийнинг дўстлари ҳам яшар эдилар. Навоий барчасига ҳомийлик қиларди. Чунончи, у тарихчи Мирхондга умумтарихга оид “Равзат ус-сафо” асарини ёзишни буюрди ва унга ҳомий бўлди, ўз кутубхонасини олим ихтиёрига бериб қўйди. Мирхонд асарининг олти жилдини ёзишга улгурди, еттинчисини унинг на-бираси тарихчи Хондамир ниҳоясига етказди.

“Адиблар хиёбони” билан “Унсия” авлодлар ўртасидаги узилмас алоқаларнинг давомийлигини исботловчи бир ҳайкалдир. “Унсия” ўз вақтида Ҳиротда адабиётимизнинг маркази сифатида хизмат этган бўлса, “Адиблар хиёбони” бугун Тошкентда ана шу қутлуғ вазифани адо этмоқда. “Адиблар хиёбони” – бизнинг “Унсия” миз, у жуда гавжумлашиб бормоқда, талабалар, ўқувчилар, ёзувчилар, олимлар, ҳарбийлар, кексалар, ёшлар ҳайкалларни зиёрат қилишади, уюшмадаги йиғин ва мушо-ираларда қатнашишади.

Кечагина Миллий боғнинг бир четидаги қуп-қуруқ ер бугун доврўғи дoston бўлаётган “Адиблар хиёбони” га айланди! Бунинг барчаси мўъ-табар Адабиёт шарофати, халқимиз ва ҳукуратимиз ҳиммати туфайли-дир. Вақт келиб, агар Алишер Навоий ҳовлиси “Унсия” макети “Адиблар хиёбони” га ўрнатилса, тасаввурлар тагин ҳам бойиган бўлур эди.

Бу хурсандчиликлар, албатта, бизнинг зиммамизга, қалам аҳлига катта масъулият юклайди. Лекин бир нарса: адабиётимиз учун бўлаётган ғамхўрликлар қадрига етаётирмизми, деган савол мени қийнайди. Афсуски, халқимиздан катта қарздор эканимизни яхши англаб олгани-мизча йўқ. Ўқувчиларни мамнун этадиган янгидан-янги асарлар ёзиб халқимизга тақдим қилишимиз лозим.

Чўлпонни эслайлик: “Эй қардошлар! Адабиёт ўқуйлик. Адиблар етишдирайлук. “Адабиёт кечалари” ясайлук. Рух, ҳис, туйғу, фикр, онг

ва ўй олайлук, билайлук...” деб ёзади 1914 йилда (санани атай такрор келтираяпман) ўн етти ёшли ёш шоир “Садои Туркистон”даги “Адабиёт надир” мақоласида ва “адабиётдан лаззат олмоқ”, “халққа руҳ бермоқ”қа чорлайди бизни.

Адабиёт, миллат учун куйиш-ёнишнинг ҳайратланарли намунасига боқинг! Ўн етти ёшли ёш шоир эмас, балки улуғ адибнинг тутуми бу!

Тўғри, ўқиш керак. Адабиёт (китоб) дунёни тарбия қилади, адабга ўргатади.

“Ҳар синф халқнинг ўзига махсус оҳанги, ўзига таъсир қиладурган зори бўлур...” дейди яна Абдулҳамид Сулаймон ўғли Чўлпон.

Биз, адиблар, ўша охири йўқ, туби йўқ зорлар куйчиларимиз. Мана, вазифамиз нимада, мана адабиёт бурчи нимада, эй қардошлар!

Николай ИЛЬИН,
филология фанлари номзоди

ЧЎЛПОН – ЎЗБЕК ШЕЪРИЯТИНИНГ ТОНГ ЮЛДУЗИ

Миллат тарихидаги улуғвор ўзгаришлар, янгиланишлар даври, халқ ҳаётига дахлдор буюк воқеа-ҳодисалар бирданига кўзга ташланади, жаҳон ҳамжамияти томонидан муносиб тан олинади ва у вақт ўтгани сайин авлодлар томонидан эътироф этиб борилаверади. Бизнинг Ватанимиз Ўзбекистон тарихида бундай улкан ҳодисалар ниҳоятда кўп. Ўзбек халқининг жаҳон тараққиётига қўшган иккита Уйғониш даврини мисол қилиб олайлик. Ал Хоразмий, Берунийлар даври, Алишер Навоий, Мирзо Улуғбеклар даври... Мана, ниҳоят бугун миллат тараққиётининг яна бир юксалиш даври Учинчи Ренессансга пойдевор қўйилди деб баҳоланмоқда. Айниқса, юртимизда Адабиётга кўрсатилаётган юксак эътиборга бутун дунё тан бермоқда. Буни Ўзбекистон Миллий боғида янги барпо этилган Адиблар хиёбони тимсолида яққол кўришимиз мумкин. Хиёбонда мумтоз ва замонавий ўзбек адабиёти намояндалари қаторида Абдулҳамид Сулаймон Чўлпонга ҳам ҳайкал қўйилган. Мана шу муҳим воқеанинг ўзи янги Ўзбекистонда улуғ адабиёт яратган улуғ сиймоларнинг муносиб қадрланганини исботлаб турибди.

Атоқли ўзбек шоири Абдулҳамид Чўлпон ижоди русийзабон ўқувчига кўп-да таниш эмас. Адабиётшуносликда номи кўп марталаб тилга олинса-да, асарлари ўзбек ўқувчилари ўртасида жуда машҳур бўлса-да, шоир ўз она тили муҳитидан ташқарида фақат исми билангина таниш бўлиб қолмоқда. Шоир асарлари таржимасининг сони, кўпинча, сифати мазкур шоирнинг ўзбек шеъриятидаги аҳамияти ва унинг истеъдоди кўламига умуман мос келмайди.

XX асрнинг 30-йилларида “буржуа миллатчилиги” дея ҳужум ва таъналарга учраб, “халқ душмани” дея эълон қилиниб, “аксилинқилобий фаолияти учун” отишга ҳукм қилинган Чўлпон номи узоқ вақтгача адабий ҳаётдан ўчириб юборилди, ҳатто 1956 йилда оқлангандан кейин ҳам унинг асрлари босилмади, ўрганилмади. Фақат орадан 30 йилча вақт ўтиб, жўшқин сиёсий ўзгаришлар даври – 90-йилларга келиб, у яна Ўзбекистон адабиёти тарихидаги ўзининг қонуний ўрнини эгалла-

ди, лекин бу тарихий пайтга келиб давлатлараро чегараланиш жараёни натижасида таржимачилик алоқалари кучсизланиб, шоирнинг адабий мероси муносиб таржима эътиборидан четда қолди. Энди бу аҳволни тузатиш ва русийзабон ўқувчига Чўлпон лирикасини рус тилида янада тўлиқ ва кўламдор намоён этиш вақти келди.

Шоирнинг адабий мероси унинг бетакрор бадий “мен”и нуқтаи назаридан ҳам, унинг XX аср боши – кескин ўзгаришлар замонидаги ўзбек адабиёти ривожига тутган алоҳида ролини англаш жиҳатидан ҳам муҳим ва қизиқарлидир. Бу ролни тушунтирмасдан мумтоз ўзбек адабиётидан (шартли ва умумлашган ҳолда бу адабий даврни Алишер Навоийдан то Фурқат ва Муқимийгача ҳисоблаганда) шеърятнинг жанр тизими, унинг образ тузилиши, адабий ижоднинг эстетик ва ижтимоий моҳиятини англаш, ниҳоят, адабий тил ўзининг лексик таркиби билан сезиларли даражада ўзгарган янги, замонавий адабиётга ўтишнинг моҳияти ва суръати ҳақида тўлиқ тасаввур ҳосил қилиш қийин. Чўлпон ижодининг таъсирини ҳисобга олмаса, бу ўтиш ақл бовар қилмас кескинликдек таассурот қолдиради, ахир форс-тожик шеърий жанр тизимининг беш юз йиллик ҳукмронлигидан кейин Фурқат ва Муқимийнинг новаторлиги (бу кўпроқ маърифий характердаги шеърларнинг ёзилишига тегишли, лекин лирик шеърятнинг образлари ва услубий қурилишига чуқур ўзгаришлар киритилмаган) кўринади ва бирдан Ҳамза сиймоси пайдо бўлади, унинг ортидан Чўлпон, кейин янги даврнинг қатор шоирлари (Ойбек, Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжон, Миртемир ва бошқалар) янги турдаги шеърлари билан кириб келишади. Қайд этиш керакки, ушбу янги давр шоирлари у ёки бу маънода Чўлпоннинг издошлари эди.

Чўлпон лирикасини ўрганаётиб миллий ҳаётнинг ҳам фалсафий, ҳам бадий жабҳаларидаги ички жараёнлар моҳиятини кўриш мумкин. Яъни, янги давр ўзбек маданияти арбоблари жадидчилик фалсафаси, ғоялари ва эстетикасида янгича миллий турмуш ва тарих даври етиб келганини ифодалашган, XIX аср охири – XX аср бошлари адабиёти нафақат рус ва Европа адабиёти таъсирига, шунингдек, бошқа Шарқ мамлакатлари, масалан, Эрон ва Туркиядаги эстетик изланишларга мувофиқ ривожланган, янги давр ижодкорлари ҳам Ғарб, ҳам Шарқ илғор тенденцияларини бирлаштирган ҳолда бадий изланишлар олиб боришган, янгиликлар яратишган.

Чўлпон таржимаи ҳоли, унинг шоир сифатида шаклланиш тарихи юқорида санаб ўтилган XX аср бошидаги тарихий ва маданий ҳодисалар ўша давр адабий муҳитини шакллантирганлини, кейин унинг ижодида ўзига хос тарзда қандай акс этганини тушуниш учун бой материал беради.

Шоир Андижонда 1897 йилда туғилган. У турли шаклдаги таълим турлари воситасида таҳсил кўрган: анъанавий таълим, яъни маҳалладаги бошланғич мактаб, кейин Андижон ва Тошкент мадрасаларида форс, араб ва турк тилларини ўрганади, ушбу миллий адабиёт вакилларининг шеърларини ёд олиш унинг ҳаётининг одатига айланади. Кейин у Андижонда очилган рус-тузем мактабига ўқишга кириб, рус тилини ўрганади, рус адабиёти билан танишади, дунёвий илмлардан баҳраманд бўлади. Рус тили воситасида Европа адабиётига мурожаат қилади (кейинчалик у Пушкиннинг “Дубровский” ва “Борис Годунов”, Горькийнинг “Она”, “Егор Буличёв” асарларини, шунингдек, рус тили воситасида Шекспирнинг “Гамлет” фожиасини, К. Гоцци, К. Гольдони пьесаларини ўзбек тилига таржима қилади). Шу ўринда шоирнинг Россияда бўлганини қайд этиш керак: у Оренбургда бўлган, бирмунча вақт Москвада Туркистон–Россия телеграф агентлигида ишлаган. Йигирманчи йиллардаёқ шоирнинг шеърларини рус тилига таржима қилишга уринишлар бўлган. 1924 йилда таниқли турколог олим А. Самойлович биринчи марта унинг бир нечта шеърларини таржима қилиб, Москвада қисқа, ҳаяжонли мақола билан биргаликда чоп қилдирган.

Шу тариқа, ёш Чўлпон Шарқ ва Европа таълимининг кўп қирраларини ўзида жамлаган таҳсилдан баҳраманд бўлган, ўз шеърий мушоҳадасида турли маданий таъсирларни жамлаш имконига эга бўлган. Мана шундай маданий калейдоскопни ҳисобга олиш нафақат шоир шахсияти ва ижодига бўлган қизиқиш, шунингдек, маданий қатламларнинг бунақанги уйғунлашуви ўша пайтдаги Туркистон таълим ва фалсафий турмушининг ўзига хос омили бўлганини тушуниш учун муҳимдир.

Шоир ижодининг балоғат даври ўтган асрнинг 20-йилларида бошланган. 1920 йилда ўзбек шеъриятининг дастлабки тўпламларидан бири – “Ёш ўзбек шоирлари” чоп этилди, унга Чўлпоннинг ўн учта шеъри киритилган эди. Кейин унинг учта ўз шеърлар тўпламлари “Уйғониш” (1922), “Булоқлар” (1924), “Тонг сирлари” (1926) нашр этилди-ю, дарҳол ўқувчилар ва танқидчилар диққатини жалб қилди. Уларнинг бари Чўлпон шеъриятининг мутлақо янги шеърият эканини таъкидлашди. Улардан бири (В. Маҳмуд) “Чўлпон ўзбекларнинг янги шоиридир, – деб ёзади, – унинг шеърларида ўзбек тили, ўзбек куйи бор овози билан жаранглайди”. Такризлардан бирида “ўзбек шеъриятига янги тўн кийдирган” ёш истеъдод ҳақидаги ажойиб сўзлар бор. Бу ифодали таъриф Чўлпон ўзбек шеъриятида амалга оширган бадий трансформацияни жуда тўғри тавсифлаб беради.

Албатта, инқилобий даврнинг жўшқин ижтимоий ўзгаришлари муаллифларнинг адабий мушоҳадасига катта таъсир кўрсатган. Чўлпон

халқ ҳаракатини миллий янгиликларнинг муқаддимаси, миллий турмушнинг янги босқичи сифатида қабул қилади, бу босқичда маърифат ва ижтимоий адолатнинг барқарорлиги мамлакатни фаровонлик сари етаклайди. Жадиidlар учун миллийлик гўёки иккинчи даражада кўринган ижтимоий-синфий ёндашувгина бўлиб қолмаган, айнан миллий ўз-ўзини ифодалашнинг тўла намоён бўлиши муҳим ҳисобланган. Бош масала таълим ва фан-техника соҳасидаги қолоқликка барҳам беришдан иборат эди.

Шу замоннинг ижтимоий бўҳронларини поэтик мушоҳада қилиш, эркак интилиш унинг қатор шеърларида (“Бузилган ўлкага”, “Тўзал Фарғона” ва бошқа) ўз ифодасини топган. Бу шеърлар ўзининг эҳтиросли оҳанги, жўшқинлиги, публицистик руҳи билан 20-йиллар Чўлпон шеърлятидаги бадиий асосни белгилаб берибгина қолмади, балки маълум маънода совет даври шоирларининг ижтимоий лирикаси учун тимсол вазифасини ўтади. Бу шеърлар халқ ҳаракатини идеаллаштириш ва келажакдаги ижобий ўзгаришларни кутиш руҳини ўзига сингдирган. “Кишан”, “исён”, “эрк” каби сўзлар ушбу асарлардаги ўзига хос сўз образларидир. Халқ ҳаракатини денгиздаги тўфонга ўхшатиш, кишанларни рамзий ечиш Чўлпон учун ҳам, кейинги даврдаги шоирлар ижоди учун ҳам характерли қиёслашдир.

*Халқ денгиздир,
Халқ тўлқиндир,
Халқ кучдир,
Халқ исёндир,
Халқ оловдир, халқ ўчдир...*

*Халқ қўзғалса, куч йўқдирким, тўхтатсин,
Қувват йўқким, халқ устагин йўқ этсин.
Халқ устаги: озод бўлсин бу ўлка,
Кетсин унинг бошидаги кўланка.
("Халқ")*

Икки сатрли бандлар, жўшқин оҳанг, образларнинг содда ва ёрқинлиги матнга жонлилик бағишлаган. Бу қадар исёнкор руҳдаги шеърларда нафақат ижтимоий мазмун, балки миллий ўз-ўзини англаш, халқ руҳи ва инсон шахсининг кишан ва тушовлардан халос бўлиш зарурияти ҳақидаги доимий ўйлар яшашини таъкидлаш керак:

*Тириксан, ўлмагансан,
Сен-да одам, сен-да инсонсан;*

*Кишан кийма, буйин эзма,
Ки, сен ҳам хур туғилғонсан!..
("Кўнгил")*

30-йилларда шоир учун оғир синовлар даври бошланади. У қандли диабет касаллигига чалинади, унинг асарларини чоп этмай қўядилар, "буржуа миллатчиси" дея таъқиб остига олинади. Чўлпон айнан ижоддан таскин топади, гўё ижодни ўз умидларини оқламаган ижтимоий воқеликка қарши қўяди:

*Хаёл, хаёл... Ёлғиз хаёл гўзалдир,
Ҳақиқатнинг кўзларидан қўрқаман.
Хаёлдаги юлдузларким, амалдир,
Оловимни алар учун ёқаман.*

*Гўзал хаёл, кел, бошимда гул ўйнат,
Маним истак-тилагимни эркалат!
("Хаёл, хаёл...")*

Чўлпон шеърий меросида ижтимоийликдан ташқари, табиат ва ишқ мавзуси каттагина ўрин эгаллайди. Тадқиқотчилар шоирни мумтоз адабиёт вакиллари, аввало Алишер Навоий анъаналарига эргашган, табиат ҳодисаларининг реал тасвирини инсон туйғулари ва муносабатлари билан ўзаро бирликда беришдек анъаналарни янги босқичда давом эттирган, дея қайд этадилар ("Қаландар ишқи" шеъри). "Барг" шеърида ҳам худди шундай руҳ бор, унда баҳорги табиат ва кундалик турмушнинг реал тасвирлари мавжуд.

*Олтинли қўнғизни болалар ушлашиб,
Ип билан кўкларга учириб ўйнайлар.
Қулликни севмаган йўқсилни кучлашиб,
Нимага ўзининг эркига қўймайлар.*

Шеър якунида жонли табиат гўзаллигини Шарқ шеъриятининг мумтоз образлари – парилар, хурлар гўзаллиги билан ғайриодатий бир тарзда таққослайди.

*Кўклардан малаклар қиз бўлиб тушсалар,
Яна мен ўтларни қўйнимга қўймаймен.
Қўйнимга тўлсалар, қўйнимдан тошсалар
Гулларнинг ҳидлари... Мен сира тўймаймен.*

*Ўпмаймен шу чоғда фаришта – малакни,
Ўпамен бутоқда титраган бир баргни...*

Чўлпон бадиий услубининг ўзига хослиги кўп жиҳатдан икки дунё – ҳақиқий ва шартли-шеърий оламнинг мана шундай чатишувига асосланади, бундай чатишувда реал, ҳақиқий оламга нисбатан романтик бўёқлар ва нозик поэтизм чизгилари кўринади. Бунда шеърий новаторлик бор, аммо у мумтоз меросни бузмайди, балки уни олға силжитади, янги эстетик воқелик шароитида ривожлантиради, аммо эклектикага туширмайди (яъни бир тузилма ичида ўтмиш ва замонавийликнинг турли, бир-бирига кўп-да мос келмайдиган бадиий қирраларини бирлаштирмайди).

Анъанавий лирик вазиятларнинг мазмуни ҳам ўзгаради. Лирик қаҳрамоннинг ўзи (“Суйган чоқларда”) анъанавий гўзал (“Гўзалларнинг маликаси экансан, // Буни сенинг кўзларингдан ўқидим...”) сифатида шеърга кириб келади, бунда анъанавий тарзда унинг гўзаллиги куйланади, кейин у мумтоз образ қобиғидан чиқиб, тамом бошқа қиёсларга эга бўлади. Қаҳрамон шеърий муқобиллардан ҳатто унсурий жиҳатдан ҳам ажралиб кетади, чунки рамзий шаклдан тирик инсонга айланади, унинг ўзи лирик қаҳрамон шеърларининг ўқувчиси бўлиб чиқади:

*Хаёлимнинг қип-қизилдан кийинган
Парилари, хурларини кўрдингми?
Аламимдан гуллар эккан йўллардан
Коинотга ҳаёт сочиб юрдингми?
("Суйган чоқларда")*

Паридан фақат ташқи кўринишнинг ўхшашлиги қолади, холос, аммо ҳаётий севгининг чинлиги тасдиқ топади. Гуллар кўшиғи, булбуллар ноласи, асл гўзаллик олдида ўзининг номукамаллиги учун уят ҳисси каби анъанавий унсурлар – буларнинг бари шеърий идеаллашув сифатида қолаверади. Лекин буларнинг ортидан ҳақиқий инсоний ҳиссиётлар ва муносабатлар кўриниш беради. Лирик персонаж хаёлий ҳиссиётлар ва китобий эҳтирослар билан эмас, ҳақиқий туйғулар билан севади. Севикли ёр унга нафақат ғазаллар персонажларига ўхшайдиган илҳомбахш объект, балки ҳаётий реалликдир.

Чўлпон мумтоз меросни янги шаклга ўтказмайди, уни инкор қилмайди, бир чеккага йиғиштириб қўймайди, ундан романтиклаштириш ва юксак услуб унсури сифатида фойдаланади. Бу инқилоб эмас, балки ривожланиш, инкор эмас, балки ўтиш, эклектика эмас, балки янгича уйғунлашувдир. Мумтоз шеъриятнинг шартли образлари (изтироб чекувчи ва чин ишқни изловчи лирик қаҳрамон, хурлар ва парилар) ва вазиятлар – идеалга етиб бўлмастик, илтифот, алдовчи яқинлик, гўзалнинг “раҳмсиз”лиги ва шу кабилар мумтоз шеъриятда инсон маънавий ҳаёти

муаммоларининг рамзий ифодаси, инсоннинг моҳиятни излаши сифатида тақдим этиларди, энди эса улар кўтаринки, юксак қиёслаш ҳамда реал ҳаётининг вазиятнинг мажозий ҳошияси бўлиб қолади.

Чўлпон истеъдодининг энг аҳамиятли сифатлари унинг мумтоз меросни бадий жиҳатдан қайта идрок этишдан ташқари, шеърларининг ҳайратомуз оҳангдорлиги, шеърий сатрларнинг кўламдорлиги ва танланган сўзларнинг гўзаллигидир. Бу шоирга анъанавий образлардан фойдаланишда ва мумтоз ўхшатишларни кутилмаганда оригинал ва янгича тарзда кўллашга имкон беради. Масалан, Чўлпоннинг энг машҳур “Гўзал” шеърида матндаги жумлаларнинг ўта таъсирли тузилиши, оҳангдаги жарангдорлик, сатрлар қофиясидан ташқари, яна ички қофиядан моҳирона фойдаланишни кўрамаиз.

*Кўзимни оламен ой чиққан ёққа,
Бошлайман ойдан-да сени сўрмоққа,
Ул-да айтадирки: “Қизил яноққа
Учрадим тушимда, кўмилган оққа.
Оққа кўмилганда шунчалар гўзал,
Мендан-да гўзалдир, кундан-да гўзал!..”*

Бу каби шеърларнинг фазилати уларнинг янгича мазмун-моҳиятигина эмас, балки индивидуал-услубий ифодада, шеърий жумланинг нозик гўзаллигида, оҳангнинг лўнда ва жарангдорлигида, товушларнинг ажиб уйғунлашувида кўринади.

Чўлпон лирикасининг ўзига хослиги ва ҳайратомуз ноанъанавийлиги, ундаги ҳиссий бурилишларнинг кутилмаганда келиши, ҳиссий кўтаринкилик, жўшқинлик, лирик сюжетларнинг мумтоз шеърий меросни қайта идрок этиш билан уйғунликда қурилиши шоирни ўзбек адабиёти тарихидаги ўта ноёб сиймо қилиб кўтаради. Шоир XX аср ва янги юз йиллик адабиётидаги кўплаб шеърий анъаналар ва оқимлар ўтмишдоши бўлиб, у ўзи танлаган тахаллус – Чўлпон, яъни тонг юлдузи деган номни тўла оқлади. У ҳақиқатан ҳам ўзбек адабиётининг тонг юлдузи бўлиб қолди.

Адиблар хиёбонида ҳайкали ўрнатилган Абдулҳамид Сулаймон Чўлпон ижодий меросини ўрганиш ва тарғиб этишга Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар академияси масъул этиб белгиланган. Ўзбек тили ва адабиётини ўз бетакрор асарлари билан бойитган, миллат эрки ва юрт озодлиги ғояларини ўз ҳаёти билан ҳимоя қилган Чўлпонни ўрганиш ёш авлодни миллий ва умуминсоний қадриятларга садоқатли ва танпарвар шахс этиб тарбиялашда муҳим аҳамиятга эга.

Рус тилидан Рисолат Ҳайдарова таржимаси

Шахло ҲОЖИЕВА,
*Ўзбекистон Миллий университети ўқитувчиси,
филология фанлари бўйича фалсафа доктори*

“ХАЛҚ ДЕНГИЗДИР, ХАЛҚ ТЎЛҚИНДИР, ХАЛҚ КУЧДИР...”

Пойтахтимизда Адиблар хиёбонининг ташкил этилиши маънавий ҳаётимиздаги бениҳоя муҳим воқеа бўлди. Буюк шоиру адиблар ҳайкаллари орасида қатағон қурбонлари, хусусан, Чўлпон сиймоси ҳам ўрин олгани унинг ижоди билан бевосита шуғулланганим боис, мени ниҳоятда қувонтирди. Миннатдорлик ила Чўлпоннинг Ватан ва миллат равнақи, хурлиги учун курашгани, бор-йўғи қирқ йил умри давомида кўрган синову ситамлари, унга бўлган зулму босимлар ҳақида сўз юриштишга чоғландим. Шундай аҳволда ҳам Чўлпон ижоддан тўхтагани йўқ. У она халқига улкан ижодий мерос қолдирди.

XX асрнинг боши жаҳон бадиий тафаккури даражасини белгилаб бергани айни ҳақиқат. Ўзини миллат фидойиси деб билган, миллий адабиётни юксалтириш орқали халқини жаҳонга танитишни мақсад қилган ҳар бир ижодкор бадиий тафаккури даражасини ўз даврининг энг илғор тенденцияларига мувофиқлаштириши зарур. Бунда у, албатта, ўзи билан бир замонда яшаб ижод қилаётган жаҳон адиблари ютуқлари ва тажрибаларидан унумли фойдаланиши, керак бўлса, улар билан ўзаро мувоҳасага киришиши тақозо этилади.

XX аср бошида Абдулҳамид Сулаймон ўғли Чўлпон Абдулла Қодирий ва Абдурауф Фитрат билан бақамти туриб, ўзбек адабиётини ана шу даражага етказа олди. Шоирга мансуб ижтимоий-адабий муҳитни Ўзбекистон ёки Марказий Осиё билангина чегаралаш ярамайди. У Россия, Туркия, Германия ва бошқа қатор мамлакатлардаги адабий ҳаракатлар билан бевосита танишиб, ўзига хос алоқада бўлган. Негаки, Исмоил Гаспринский томонидан илгари сурилиб, туркий халқлар ҳаётида асрлар оша давом этиб келаётган миллий инқирозни баргараф этиш ва дунёнинг илғор халқлари қаторига олиб чиқишни кўзда тутувчи жадиличлик ҳаракати, миллий уйғониш ғоялари шоир ижодининг мафкуравий асосини ташкил этар эди. Жадиличлик ва жадилад адабиёти миллий маърифатни жаҳон илм-фани ва санъати билан уйғун тараққий эттириш ғоясига асосланган.

Шоир рус адабиётининг кўплаб йирик классиклари асарларини ўзбек тилига таржима қилиш орқали унинг таъсирчан усулларини эгаллаб олди. Усмонли турк ижодкорлари асарларини мутолаа қилди. Янги шеърий шакллар борасида Ризо Тавфиққа мурожаат этди. Яхё Камол тажрибасидан сабоқлар олди. Эронлик шоир Абулқосим Лохутий, Хитой шоирлари Лу Цзин Ван ва Вей Ин Ю асарларидан таржималар қилди, тажриба ўрганди. Чўлпон шеъриятидаги янгиланиш ва юксалишнинг асосий сабабларидан бири айнан шу экани аниқ.

Чўлпон янги замон шароитида яшади. Шу боис унинг шеърлари ана шу шароитда яратилди ва дардлари билан уйғунлик касб этди. Янги давр ўзбек шеъриятининг тамал тошини қўйган Абдулҳамид Чўлпон ёниқ назмий асарлари билан умуминсоний масалаларни, миллий қадриятларни куйлаш орқали юксак даражада тараннум этди. 1921 йилда Бухорода ёзилган “Халқ” шеъри шоир фикр-қарашларини аниқлашда, айниқса, аҳамиятлидир:

Халқ денгиздир, халқ тўлқиндир, халқ кучдир,

Халқ исёндир, халқ оловдир, халқ ўчдир..

Халқ қўзғалса, куч йўқдур, ким, тўхтатсин,

Кувват йўқ, ким халқ устагин йўқ этсин.

Халқнинг нечоғлиқ катта қудратга эга экани ифодаланган бу сатрларда. Адабиётшунос Озод Шарафиддинов шоирнинг миллат ва умуминсоният олдидаги буюк хизматларини қуйидагича таърифлаганди: “Чўлпон ҳақиқий байналмилалчи эди. Айни чоғда байналмилалчилик унга буюк миллатпараст бўлишга халақит берган эмас. Аксинча, Чўлпон табиатидаги бу икки жиҳат бир-бирини тақозо этган, бир-бирига таянган, бир-бирини тўлдирган. Чўлпон ўз халқини жуда севар эди, чунки унинг бугунини ҳам, ўтмишини ҳам жуда яхши биларди. Чўлпон дунёдаги бирорта халқни камситмаган ҳолда, ўзбек халқини бой тарих яратган, дунёга буюк санъаткорлар, шоирлар, олимлар, мутафаккирлар етказиб берган халқ деб биларди”.

Чўлпоннинг бу шеърида “халқ” умумлашма образ даражасига кўтарилади. Бу образ – туганмас куч-қудрат тимсоли. Салтанату тож-тахтнинг тақдири ҳам унга боғлиқ. Шоир бошқа асарларида бўлгани сингари бу шеър матнига ҳам озодлик ғоясини маҳорат билан сингдириб юборади. Ўлканинг озод бўлиши, бошидан кўланканинг кетиши ҳақидаги орзулари ушбу фикрнинг исботидир. Шеърни таҳлил этар экан, жадидшунос олим Бегали Қосимов бундай ёзади: “Кўринганидек, шоир халқнинг буюк қудратини тавсифлаш билангина чекланмаяпти. Бу қудратнинг феъл-сажиясига ҳам ишора қилмоқда. Унинг гоҳ қўзғалиб, кўпириши, гоҳ қайнаб, интилиши, гоҳ ҳовлиқиб ўйнаши Пушкиннинг

1825 йилги декабристлар қўзғолони муносабати билан ёзилган, денгиз пўртанасига хитоб қилувчи “Алвидо, зўр қудрат, асов ғалаён!” сатрини ёдга солади. Дарҳақиқат, ҳар бир исён, қўзғолонда ҳам “асов” бир куч бор. У кутилмаганда томонларга бурилиб, “беҳбуд”ни “нобуд” қилмоғи ҳам ҳеч гап эмас. У билан ким ўйнашмоқчи бўлса, ҳалокатга маҳкумдир. Иккинчидан, у, маълум бўлганидек, бошқарувга муҳтож. Шу жиҳатдан, халқ ичига киришда икки маъно бор. Биринчиси, халқдан куч-қудрат олмоқ, у билан бирга бўлмоқ; иккинчидан, уни эзгуликка йўналтирмоқ”.

“Халқ” шеърида миллатнинг армонларини ифодалаш баробарида умуминсониятга дахлдор муаммо – озодлик мавзуси бетакрор бадиий талқин этилган. Зеро, озодлик шундай бир неъматки, у тилидан, эътиқодидан қатъи назар, дунё халқларининг барчаси учун бирдай азиз ва мўътабар. Шеърда Чўлпон халқ образи орқали она юрт бошига тушган фожиани бутун дахшати, бор моҳияти билан очиб беради.

Шеърият образлар, тимсоллар билан иш қўради. Ҳамма гап образга ўзига хос бадиий либос кийдира билишда. Йил фасллари кўҳна Шарқ шеъриятида образли тасвир учун бой материал берган. Жумладан, ҳазрат Алишер Навоий тўрт девондан иборат машҳур “Ҳазойин ул-маоний”ни табиатдаги тўрт фаслга қиёсан инсон умрининг тўрт босқичи номи билан боғлайди. Бу анъана қайсидир кўринишда буюк мутафаккир издошлари томонидан ҳам изчил давом эттирилди. XX аср аввалига келиб, жадид шеъриятида мумтоз лирикадаги анъанавий образлар янгилана борди. Жадидлар поэтик образларни нафақат мазмунан, шаклан ҳам янгилади.

Табиат ва йил фасллари, уларнинг ўзига хос хусусиятлари кўплаб шоирларга илҳом берган. Чунки инсон қалбининг нозик кечинмаларини табиатдан айро ҳолда тасаввур қилиб ҳам, тасвирлаб ҳам бўлмайди. Шунинг учун адабиётда, айниқса, шеъриятда табиат поэтикасига мурожаат қилиш барча даврларда долзарблик касб этган. Шу жумладан, Чўлпон ижодида ҳам. Фасллар ичида куз тасвири етакчи ўрин тутиши айни ҳақиқат. Нима учун? Чунки куз – хазон фасли. У орқали аксар ҳолларда шоир қалбидаги дард, уни қийнаган изтироблар, орзу ва армонлар зиддияти, Ватан ва миллат қисмати бадиий талқин этилган. Чўлпон шеъриятида бундай ҳазин кечинмалар тасвири, айниқса, алоҳида ўрин тутади. Шоир “Куз” шеърида табиат ҳодисаларини миллат қисматига боғлаб кўрсатади. Бу билан ижодкор бутун ҳаёти ва ижодининг моҳиятини ташкил қилган эрк ғоясини гўзал тасвирларда талқин қилади. Шоир мана бундай ёзади:

*Кўм-кўк экан, сарғайдилар япроқлар
Оғриқ, мағлуб, тутқун Шарқнинг юзидек.*

Бу сатрларда ўша пайтдаги юртнинг ҳолати тасвирланган. Кўм-кўк япроқлар сарғайиши ҳолатининг “оғриқ, мағлуб, тутқун Шарқнинг юзи”га қиёсланиши замирида Чўлпон қалбидаги буюк бир дард – мустамлака гирдобиди қолиб, таназзулга юз тутган она Туркистоннинг фожиали қисмати қаламга олинган. Забун Шарқнинг тақдири “кўзи қонга тўлган” голиб Ғарб билан қиёслангандагина шеърда кўтарилган ижтимоий муаммолар илдизи бор мураккаблиги билан талқин этилиши мумкин эди. Зеро, “Шарқ ва Ғарб маданияти қиёсига юксак умуминсоний мезонлар асосида ёндашиш, масаланинг туб моҳиятидан, илдизидан келиб чиқиб фикр юритиш, Ватан ва миллат манфаати нуқтаи назаридан баҳолаш – мутафаккир жадидлар маънавий-ахлоқий таълимотининг бош хусусияти” бўлганини таъкидлаган эди адабиётшунос Нурбой Жабборов. Чўлпоннинг муқояса усулини қўллагани сабаби шунда:

*Бўронларнинг кўзлариким ўйноқлар
Ғолиб Ғарбнинг қонга тўлган кўзидек.*

Чўлпон шеъриятида “қора булут” тимсоли истибдод ифодаси сифатида кўп қўлланилган. Ушбу шеърда ҳам “Шарқни ёпган парда янглиғ” кўкларни қоплаган “қора булут” замирида шоирнинг ўкинчи ўз ифодасини топган:

*Қора булут тўдасиким кўкларни
Шарқни ёпган парда янглиғ ёпмишдир.*

Шеърда улуғ шоирнинг маслағи – эрк орзуси бадий талқин этилган. Бунда ижодкор “куз” ва “ёз” тазодидан поэтик восита сифатида фойдаланган. Шоир наздида “куз” – мустамлакачилар, “ёз” эса зулм исканжасида қолган миллат рамзи. “Куз қўшини оғу тўла ўқларини ёз бағрига саноксиз отгани” ҳақидаги фикр тағматнида айни шу ҳақиқатнинг бадий ифодасини кузатиш мумкин.

Мазкур шеърнинг поэтик хулосасида ўкинч ва алам, умидсизлик ва ситам туйғулари тажассум топганини сезиш қийин эмас. Қарғаларнинг тизилишиб ўтиши табиатда кузатиладиган ҳолат. Шоир табиатнинг ана шу ҳодисасидан Шарқда “бало янглиғ” кезиб юрган истибдоднинг аянчли қиёфасини чизади. Академик Наим Каримов таъбири билан айтганда, буни Чўлпоннинг “шеъриятни халққа, унинг ҳаётига, қалбига, изтироблари, азоблари, орзу ва умидларидан иборат руҳий оламига яқинлаштирган”и билан изоҳлаш мумкин. Мана, шоир шеърни қандай сатрлар билан хулосалайди:

*Бутун борлиқ – чоғлик ўчиш олдиди,
Совуқ... қора қишга кўчиш олдиди...*

Куз Чўлпон руҳиятини бирқадар тўлароқ ифода этмоқ учун ўзига хос поэтик восита вазифасини ўтаган. Буни шоирнинг “Хазон” шеъри мисолида ҳам кўриш мумкин. Шеърда шоир “тескари қилиб такрорлаш” мазмунини ифодалаган тарду акс санъатини қўллар экан, бу орқали маъно таъсирчанлигини кучайтиради:

*Куз чоғи... тупроқлар гезариб қолдилар,
Гезариб қолдилар куз чоғи тупроқлар.
Сўнг дамда япроқлар қизориб ёндилар,
Қизориб ёндилар сўнг дамда япроқлар.*

Бу сатрлар Чўлпон шеъриятга янги мазмунни олиб кирар экан, мумтоз бадий санъатлардан маҳорат билан фойдаланганини кўрсатади. Зеро, тарду акс санъатида муайян жумлани қайтариш орқали “мазкур сўз ёки сўз бирикмалари яна бир бор таъкидланибгина қолмай, уларнинг маъноси ҳам янгиланади, мисра мазмуни ҳам такомиллашди”. “Тупроқлар гезариши, япроқлар қизориб ёниши” тасвири замирига шоир қандай фикрларни жойлаган? Миллий руҳнинг бетакрор тасвири берилган ушбу шеърнинг кейинги мисралари бунга ойдинлик киритади:

*Қарғалар боғларда қағлашиб қолдилар,
Билмадим, кимларнинг қисмати узулур?
Ёнғоққа ёпишиб бир чангал солдилар,
Билмадим, кимларнинг умиди йўқ бўлур?*

Қарғанинг қағиллаши – ўзбек халқи удумига кўра, нохуш воқеа содир бўлиши аломати. Ана шу тасвир сўнггида Чўлпоннинг “Билмадим, кимларнинг қисмати узулур?” дейиши сабаби шунда. Қарғанинг ёнғоққа ёпишиб, чангал солиши – фалокатнинг оғирроқ кечиши нишонаси. Демак, кимларнингдир умиди йўқ бўлиши кутилади. “Кимларнинг” деганда шоир, шубҳасиз, ўзи мансуб бўлган миллатни назарда тутди. Чунки истибдодга бўлган исёнини дастлаб очиқ-ошкор изҳор этган Чўлпон большевиклар ҳукумати цензурасининг тазйиқи кучайган сари фикрларини рамзлар тилига кўчириб, пардалаб ифодалашга ўта боргани маълум.

Таъкидлаш керакки, Абдулҳамид Чўлпоннинг ўзи “...бир хил, бир хил, бир хил! Кўнгил бошқа нарса – янгилик қидирадир” деганидек, шеъриятни янгилашга интилди ва бунга муваффақ бўлди. Шоир анъанавий мазмунни янгилди. Замонавий миллий шеъриятимизнинг тамал тошини қўйганлардан бири сифатида тарихга кирди. Чўлпон шеърияти умумжаҳон адабиёти контекстида ўрганилишга лойиқ ва бу ишни амалга ошириш миллий адабиётшуносликнинг долзарб муаммоларидан биридир.

Обиджон ҲАМИДОВ,
*Бухоро давлат университети ректори,
иқтисод фанлари доктори*

БУЮК МУТАҒАККИР, ТАРБИЯЧИ, ИСЛОҲОТЧИ ВА ЖАМОАТ АРБОБИ

*Бу дунё кураш майдонидир.
Бу майдоннинг қуроли соғлом жисму тан, ўткир ақл ва яхши ахлоқдир.*

Абдурауф ФИТРАТ

“Ҳар бир миллатнинг саодати ва иззати, албатта, шу халқнинг ички интизоми ва тотувлигига боғлиқ. Тинчлик ва тотувлик эса шу миллат оилаларининг интизомига таянади. Қаерда оила муносабати кучли интизомга таянса, мамлакат ва миллат ҳам шунча кучли ва муаззам бўлади”.

Шундай инсонлар бўладики, ўз ҳаётини, илмини, меҳнатини ватан ва миллат равнақига бахшида этади. Жаҳон тараққиётига ўзининг бе-назир ҳиссасини қўшади. Мана шундай улуғ аждодларимиздан бири Абдурауф Фитратдир. Мақоламиз ибтидосида мутағаккирнинг фикрларини бежиз келтирмадик. Зеро, Фитрат сиймоси улуғ маърифатпарвар, миллатсевар қиёфасида бизни эзгуликлар сари чорлаб туради.

Абдурауф Фитрат 1886 йилда Бухорода Абдурахимбой оиласида таваллуд топган. Отаси ўз замонининг ўқимишли кишиларидан бўлиб, саррофлик, кейинчалик савдогарлик билан шуғулланган. Онаси Настар бибини солим тузум 1940 йилларгача “халқ душмани”нинг онаси тамғаси билан хорликка мубтало қилган. Фитрат оилада тўнғич фарзанд эди. Укаси Абдурахмон ўтган асрнинг ўнинчи йилларида Когон босмахонасида ҳарф терувчи бўлиб ишлаган. Синглиси Маҳбуба Раҳимова яхши шеърлар ёзган, аммо акаси туфайли шоира сифатида шуҳрат топмаган.

Ижодий диапозони кенг бўлган Фитрат дастлаб эски мактабда, кейин Мир Араб мадрасасида таҳсил олган. 1909 йилда Бухорода ташкил этилган “Тарбияти атфол” жамияти ёрдами туфайли бухоролик бир неча ёшлар билан Истанбулдаги дорулмуаллиминда ўқийди. Айрим маълумотларга кўра, ҳатто Истанбулдаги ўқув юртларидан бирида дарс

беради. Закий ва юртпарвар шоир “Бухоро тамими (умумий) маориф жамияти”ни ташкил этиб, Туркияга ўқишга келган ватандошларининг шу жамият атрофида уюшиши ва таҳсил кўришига раҳбарлик қилади. Ана шундай фидойи ва халқпарварлиги билан бутун турк оламини забт этади. У илми, ижоди, фаолияти билан ўз даврида алоҳида ажралиб турган энг ёрқин сиймо эди.

Садриддин Айний бундай дейди: “Бу даврнинг очик фикрли ёшларидан бири Абдурауф Фитрат эди. Бу шахс Бухоро талабалари ичида энг қобилиятли ва фозилларидан бири ҳисобланарди”. Дарҳақиқат, Туркиядаги таҳсил ва ижтимоий-сиёсий вазият Фитрат дунёқарашида туб бурилиш ясади. У “Мунозара”, “Ҳинд сайёҳи баёноти” асарлари, “Сайҳа” шеърлар тўпламини яратиб, нашр эттирди. Шоирнинг бу асарлари Бухорогача етиб келди ва маҳаллий ёшларни илм-маърифатга, юксалишга ундади. Фитрат 1913 йилда Бухорога маориф ва маданий-ижтимоий қурилиш борасидаги янги ғоялар билан қайтиб келди.

Қисқа муддатда Бухоро жадидчилик ҳаракати етакчиларидан бирига айланди. Унинг “Раҳбари нажот”, “Оила”, “Бегижон”, “Мавлуди шариф”, “Або Муслим” каби асарлари XX аср ўзбек публицистикаси ва драматургияси ривожига муҳим ҳисса бўлиб қўшилди. Фитрат педагог сифатида “Мухтасар ислом тарихи”, “Ўқу” каби дарсликларни яратди. У оила тўғрисидаги билимларини Шарқ ва Ғарб олимларининг кўплаб илмий тадқиқотлари билан танишиб чиқиш жараёнида мустаҳкамлаб, ниҳоят оила масаласида шундай мукамал йўриқномани дунёга келтирдик, ҳозирги кунга қадар ҳам унинг долзарблиги ва аҳамияти йўқолгани йўқ. Унинг “Оила ёки оила бошқариш тартиблари” асари бугунги кун ёшларига ибрат ва намуна тимсоли сифатида ҳам маънавий, ҳам маърифий қўлланмадир. Уни барча ёшларга ўқиш учун тавсия қилиш мумкин.

Мазкур китоб Бухорода 1914 йили ёзилиб, 1915 йилда чоп этилган. Асар чуқур ва кенг билимларга асосланган. У инсонларга ахлоқ-одобдан сабоқ беришда, оила тутиш қонун-қоидаларини ўргатишда муҳим аҳамият касб этади.

Абдурауф Фитратнинг кўп фикрлари ва хулосалари ҳозир ҳам долзарб: “Халқнинг ҳаракат қилиши, давлатманд бўлиши, бахтли бўлиб иззат-ҳурмат топиши, жаҳонгир бўлиши, заиф бўлиб хорликка тушиши, фақирлик жомасини кийиб, бахтсизлик юкини тортиб эътибордан қолиши, ўзгаларга тобе, қул ва асир бўлиши болаликдан ўз ота-оналаридан олган тарбияларига боғлиқ”.

Ҳозирги давр кундалик ҳаётимизни назарга олганидек у: “Бу дунё кураш майдонидир. Бу майдоннинг қуроли соғлом жисму тан, ўткир ақл ва яхши ахлоқдир”, дея уқтирган.

Исломунослик фани ва дунёвий илмлардан бохабар бўлган Фитрат ҳуқуқшунос, социолог, педагог ва табиб сифатида ҳам намоён бўлади. Хусусан, у ўз асарларида Қуръон оятлари ва ҳадислардан далиллар келтириб, оила, фарзандлар тарбияси, меҳр ва мурувват, инсонийлик ғояларини илгари суради. “Одамнинг феъл ва ҳаракатини бир яхши шакл ва мазмунга келтириш учун руҳини тарбиялаш лозим. Болаларни ўзига ишонган, кучли, топқир, чаққон ва ақлли қилиб тарбиялаш учун ўз қадр-қиммати, шаънини ҳурмат қилиш руҳини тарбия қилмоқликни, шунинг билан бирга, ён-атрофдаги одамлар билан ҳисоблашишни ўргатмоқ керак... Болаларни шундай тарбия этиш лозимки, бахтга бўлган интилишлари ҳеч қачон хазон бўлмасин... Ота-она болага мамнунлик ва хурсандчилик қилишни ман этмаслиги, балки ахлоққа зид бўлмаган ишлар билан мамнун ва хурсанд бўлишини қўллаб-қувватлаши керак”, дейди у.

Ислохотчи ва публицист сифатида ҳам “Хуррият” газетасида ўткир мақолалари билан чиқиш қилади. Фитратнинг Тошкентдаги энг катта хизматларидан бири “Чиғатой гурунги” жамиятини ташкил этиши эди. Мазкур жамият уч йилгина фаолият юритган бўлса-да, фақат ўзбек тили ва адабиётигина эмас, умуман, ўзбек маданиятининг шаклланиш ва тараққиёт тарихини бошлаб берди, десак муболаға бўлмайди. Фитрат Тошкентда фаолият кўрсатган даврларда “Ўғузхон”, “Чин севиш”, “Ҳинд ихтилолчилари”, “Темур сағанаси” каби асарларни ёзди. Уларда ҳам мамлакатимизда ҳукм сурган мустамлакачилик сиёсати ва унинг миллат тараққиётидаги хавфи ҳақида рамзий-мажозий ишоралар асосида мулоҳазаларини баён этди. Фитрат нафақат ижодкор, балки истеъдодли давлат арбоби ҳам эди.

У 1921 йилдан халқ маорифи нозири, бир йил ўтгач, хорижия нозири, халқ хўжалиги йиғилиши раиси, жумҳурият Марказий Ижроия Комитети раиси ўринбосари, Халқ нозирлари шўроси раиси муовини, Ҳукумат план ва смета ташкилий хайъати раиси, Бухоро Халқ Шўролар Жумҳурияти Меҳнат кенгаши президиуми аъзоси вазибаларида фаолият юритган.

Унинг ғайрат ва ташаббуси билан Бухорода Шарқ мусиқа мактаби очилади. Фитрат ўз уйини (собик Дзержинский 8, ҳозир бузилган) шу мактабга беради ва бир қанча машҳур мақомчи ва ҳофизларни тўплайди.

Ёшлар тарбияси ва келажаги билан жиддий қизиққан Фитрат ўз сафдоши Файзулла Хўжаев билан биргаликда 60 дан ортиқ ёшни Германияга ўқишга юборади. Фитратнинг саъй-ҳаракатлари билан бир қанча хайрли ишлар амалга оширилади. Жумладан, Бухорода давлат театри очилишида ҳам унинг хизматлари катта эди. Ватан ва миллат равнақи

учун курашган аллома Москва, Ленинград олийгоҳи талабаларига ҳам таҳсил беради, Лазерев номидаги Шарқ тиллар институтида, Шарқшунослик илмий-тадқиқот институтида ишлади. Жумладан, Ленинград давлат университети уни профессорликка сайлади. Фитрат бу университетнинг Шарқ факультетида профессор сифатида Шарқ халқлари тили, адабиёти, маданиятидан маърузалар ўқиди.

Шу билан бирга, Москвада “Абулфайзхон” номли биринчи ўзбек трагедиясини ёзди ва нашр эттирди. Москвадан Ўзбекистонга қайтгач, тилшунос олим сифатида “Ўзбек тили қоидалари тўғрисида бир тажриба: Сарф (1-китоб), Наҳв (2-китоб)”, “Сарфи забони тожик” каби илмий асарларни яратди. Адабиётшунос олим сифатида эса “Адабиёт қоидалари”, “Энг эски туркий адабиёт намуналари”, “Ўзбек адабиёти намуналари”, “Форс шоири Умар Хайём”, “Аруз ҳақида” каби бир қанча илмий рисолалар яратдики, булар ҳозир ҳам ўз илмий қийматини йўқотган эмас. Абдурауф Фитрат қомусий олим саналади. Чунки “Шарқ шахмати”, “Ўзбек классик мусиқаси ва унинг тарихи” номли асарлари унинг серқирра фаолият соҳибни эканини кўрсатиб туради.

Олмон олимаси Ингеборг Балдауф “XX аср ўзбек адабиётига чизгилар” китобида маърифатпарварлик ва жаҳидчилик ижтимоий-сиёсий ҳаракати тараққиётида Фитратнинг ўрнига муносиб баҳо беради. Академик А. Самойлович ҳам “Турк халқлари адабиёти” китобидаги бир қанча мақолаларда Фитрат фаолияти ва ижодини алоҳида эътироф этган. Ўз давридан то ҳозирга қадар юксак эътирофларга сазовор бўлиб келаётган қомусий олим Абдурауф Фитратнинг ҳаёт йўли, миллат тараққиётидаги хизматлари биз учун ўрнатилган, албатта.

Айниқса, ҳозирги глобаллашув жараёнида унинг асарларини ўрганиш ва татбиқ этиш ўта муҳим саналади. Биз ёшларимизда шундай буюк юртдошимиз, миллат ва Ватан йўлида фидойи аждодларимиз борлигидан фахрланиш туйғусини шакллантиришимиз зарур. Қолаверса, ёшларни уларга муносиб фарзанд бўлишга ўргатиш масъулиятли вазифамиздир.

Сувон МЕЛИ,
филология фанлари номзоди

БАРҲАЁТ СИЙМО

Адиблар хиёбонидаги ҳар бир ҳайкал ўзи гавдалантирган шахснинг қандайдир бир махсус тийнатини ифодалайди. Бошқача айтганда, ҳайкал муайян ўзига хос белги асосида яратилади. Айримларини айтмаганда кўпчилиги шундай: ёрқин белгилар асносида тикланган ҳайкаллардир. Ҳайкалтарош ҳам санъаткорки, аниқ тиргак ғоясиз санъат асари ярата олмайди.

Ғафур Ғулом ҳайкали хушчақчақ, ўктам, сал-пал қув, дўппини қийшиқ қўндирган алпқомат шоир тимсолини гавдалантиради. Шоирнинг болалик дўсти буюк адиб Ойбек уни умрининг охиригача, ё ҳазиллашиб, ё қалтис ҳазилидан озорланиб “Шум бола” деб бежиз айтмаган. Шоирнинг ўзи ҳам бу номдан фахр туйғуси туйганки, озор чекмаган. Таниқли адибимиз Омон Мухтор ёзади: “Бухорода Лабиҳовуздаги Насриддин Афанди ҳайкалига разм солсангиз, Ғафур акани эслатади: ҳайкалтарош ундан нусха олган, дейишади. Умуман, Хўжа Насриддинга хос деярли барча хислат – эзгулик, донолик, топқирлик, ҳатто шумлик (“Шум бола”ни бекордан ёзмаган!) – бу одамда мужассам эди”. Бу адибнинг “Йигирманчи аср Насриддини” мақоласидан олинган фикрлардир. Менга эса Лабиҳовуз ва Адиблар хиёбонидаги ҳайкаллар қай бир белгиси билан мувозидек туюлади.

Ҳар оннинг ўз нафаси бўлганидек, ҳар замоннинг хос нафаси бор. Ғафур Ғулом ўз даврининг шоири, бир пайтнинг ўзида барча даврлар шоиридир. Ушбу қўш хислат ҳар қандай улуғ шоир учун зарурий белгидир. Ўз даврида қолиб кетган шоирлар қанча.

Ғафур Ғулом халқ ва адабиёт томонидан ҳамон эъзозланиши – шундан.

Қуйида 1994 йил айрим қисқартиш билан “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасида чоп этилган мақола қайта ишланган ҳолда китобхонлар эътиборига ҳавола этилмоқда.

СТАЛИН ВА ЛИРИКА ЁХУД ЯШАСИН ШЕЪРИЯТ

Бир-бирига шу қадар ёт икки тушунча яна бормикан?

Лекин ётлигига қарамай ўз пайтида Сталин шеъриятга, лирикага ҳам бостириб кирди. Шеърга унинг “улуғ” номини қўшиш расм бўлди. Нафақат расм, балки кўпларга касб бўлди. Бу шоир халқининг тузумга содиқ фуқаролигидан дарак берувчи бир ҳужжатга айланди, гўё.

Лекин Сталин лирикага киришга кирди-ю, сингиб кетолмади. У билан ялакта мағиз бўлолмади. Чунки унинг совуқ номи ва мудҳиш руҳи эзгу ҳислар изҳори бўлмиш лирикага тамом ёту бегона эди.

Илоҳиётшунос адиб Даниил Андреев “Олам Атиргули” номли фалсафий-эзотерик асарида ёзади: “Сталин – билқувва, яъни ёруғ кучлар қаршилиги туфайли имкониятини тўла очолмаган ёвуз универсал даҳодир”¹.

Яхшиям, имкониятини тўла очолмаган, акс ҳолда у бутун дунёни қамоқхонага айлантирган, барча халқларни ГУЛАГга тикқан бўларди. Бундай бўлмайди, чунки ёруғ самовий кучлар унинг иблисона қобилиятини чеклайдилар.

Сталин ҳақида анча-мунча ёзган, унга махсус ода бағишлаган ўзбекнинг улуғ шоири Ғафур Ғуломнинг Сталин номи кирган шеърларини қайта кўздан кечирганда юқоридаги фикрлар, шоирнинг ўз таъбири билан айтганда, “хаёл кўзгуси” да акс этмай иложи йўқ. Маълумки, Никита Хрущёв замонида Сталин номи тақиққа учраган кезлари шоирнинг ўзи шундай ўринларга таҳрир киритган, аниқроғи, шеърларини Сталиндан тозалаган эди.

Мана машҳур “Вақт” шеърининг янада машҳур банди:

*Ҳар лаҳза замонлар умридек узун,
Асрлар тақдири лаҳзаларда ҳал.
Умрдан ўтажак ҳар лаҳза учун
Қудратли қўл билан қўяйлик ҳайкал.*

Куйма сатрлар. Бу ерда Сталин номи нима қилиб юрибди, дерсиз. Шоирнинг 1953 йил нашр этилган “Танланган асарлар”ини варақлаймиз. Кўрамизки, биринчи мисра аввал қуйидагича экан:

Ҳар лаҳза Сталин умридек узун...

Биринчи навбатда мантиқий ғализлик ярқ этиб кўзга ташланади. Лаҳза билан конкрет одам умрини (у ҳатто дохийи даврон бўлганда ҳам) таққослаш. Қиёснинг нотабийлиги, зўракилиги бандга ичдан

1 Андреев Д. Л. Роза Мира. – М., “Мир Уренил”, 1999. – С. 480.

путур етказади ҳамда маънони хиралаштиради. Кейин ўзгартирилиб киритилган (балки аввал шундай бўлган!) “Замонлар” бандни бирдан кучайтириб юборади. У “умр” билан қўшилиб – “замонлар умридек” – янги, оҳори тўкилмаган гўзал ва теран истиорани вужудга келтиради.

Яъни банддан Сталин олиб ташланиб, ўрнига “замонлар” киргандагина у том шоҳбайтга айланади.

Энди улуғ шоиримизнинг яна бир оламшумул шеъри – “Соғиниш”дан Сталин иштирок этган бандни кузатамиз. Хавфу хатар комидаги фарзандини соғинган падар тилидан мураббий куёшга қарата “хабар бер” дея ўтинч билан бошланган муаззам шеър дастлаб шундай яқунланган эди:

*Боғда товус каби хиромон бўлиб,
Умид данагини бирга экинғиз.
Ғолиб келажакни сайр қилайлик,
Мўйсафид Сталин билан иккимиз.*

Нафис гуллар билан безанган гулзорга чорва оралагандек сезмадингизми ўзингизни? Дарвоқе, бу банд талабаларга ўқилганда дарсхонада энса қотганда туғиладиган масхараомуз кулги янграйдик, бу бежиз эмас. Зеро, жондан азиз фарзандини қўмсаётган қалбнинг соғинч ҳисси билан “мўйсафид Сталин” шу қадар зидки, у охирги сатрда туриб олиб бутун шеърни гўё кунпаякун қилади. Шеърят гулзорини – лирик ҳиссиётни – пайҳон этади.

Алҳол, “мўйсафид Сталин” (“мўйсафид” деганда оппоқ соқолли чол кўз олдингизга келади, доҳийда эса мўйловдан бошқа ҳеч вақо йўқ эди), ўрнига “мушфиқ онагинанг”ни қўйиб ўқинг, эртақларда саҳти совуқ қурбақа бир думалаб гўзал қизга айлангани каби банд (бутун шеър ҳам) буткул ўзгача қиёфага киради. Совуқ расмий оҳанг ўрнини илиқ ва нафис инсоний туйғу эгаллайди. Бутун шеър бўйлаб бирров ҳам кўзга ташланмаган она (фарзандини она соғинмайдими, фақат она соғинчига сўз ожиздир, шекилли) сўнги сатрда “мушфиқ онагинанг” бўлиб кириб келади. Кириб келади-да, шеърдаги оталик соғинчига она мушфиқлиги қўшилиб, ҳиссий манзара тугаллик касб этади.

Донишманд шоир “мўйсафид Сталин”нинг беўхшовлигини билган, балки атайлаб қилган, аммо замон зўрникилигини ҳис қилиб узукка кўз қўйгандек кўркам, сеҳрли иборани яхши кунларгача захирада сақлаган. Анчайин ишонч билан айтиш мумкинки, шоирнинг илҳомий ҳолатида шеър “мушфиқ онагинанг” билан туғилгану, шоир уни дориломон кунларга асраб қўйиб, мустабид замон талабига мос, аммо асар руҳига ёт

сўзларни киритган. Сталин гўё ўзининг қора қўланкаси билан шеърни бўғиб ётгандай, қўланкадан озод бўлган шеър асл ҳолига қайтиб, очилиб кетгандай...

“Мўйсафид Сталин”нинг “Соғиниш”даги лирик ҳиссиётга йўнилмаган таёқлиги кундай равшан эди шоирга ҳам, қолаверса, шеърхонга ҳам. Лекин... Қувлик донишмандликка унчалик бегона хислат эмас. Улуғ донишманд Хўжа Насриддин ўзидан олдинги донишмандларнинг тик ҳақиқатгўйлигидан ажалидан беш кун аввал ўлиб кетганликларини кўриб телба-тескари фикрлашга ўтгани, шу тариқа омон қолганини ривоятлар сўзлайдилар.

Ғафур Ғулом Афандини ғоят севар, унга эргашар эди. Ҳатто, ўзини унга тенгларди ҳам. “Ғафур деган бир Насриддин китоби...” Бу шоирнинг жўмард шеъри “Бизнинг уйга қўниб ўтинг, дўстларим”дан мисра. Аллома умр шомида Хўжа Насриддинга яна қайтиб бир ҳикоя ва қатор латифалар яратгани ҳам бежиз ва бехислат эмас, албатта.

Яна лирикага қайтайлик. Улуғ шеърлар нурнинг маҳсули, эзгулик меваси. Самовий, қора кучлар хизматкори, шайтоний доиралардан қувват олиб турган Сталиннинг ёвуз руҳи (унинг “азиз” жонига ҳеч кимса дахл қилолмагани, эртақлардагидек ўтда куймас, сувда чўкмаслиги балки шундандир) нур ва ёруғлик билан чиқишмаслиги тайин эди. Лирика ўз бағрига ёвуз руҳни киритмайди, зўрлик кирган тақдирда у ёт шарпани сезиб тумтайиб олади. Қулфи дилини очмайди.

Ҳар нарсани жой-жойига қўйган, борлиқни Илоҳий тартибга бўйсундирган Тангри таолога ҳамду санолар бўлсин!

Устоз Иброҳим Ғафуров топиб айтганидек, “Ғафур Ғулом бу асарларини етимлик азобларидан халос бўлиш учун ёзган ва барча асарлари бир бўлиб миллий мушфиқ қалбни яратган. Мушфиқлик унинг асарларида миллий белгига айланган. Етимликни мушфиқлик енгган”¹.

Бу мумтоз “Сен етим эмассан”нинг ич-ичидан чиқадиган, туб-тубларида жо бўлган гаплардир. Шу улуғ шеър ҳам “халқлар отаси” захридан бенасиб қолмаган. Илк нашрларда шеър адоғроғида бир парча борки, мана у:

*Домовой книга
бош саҳифаси
Сталин номи-ла бошланур бизда.
Оила бошлиғи
ота Сталин
Бахтли манглайингга
Бўса қўндирмиш.*

¹ Иброҳим Ғафур. Ғойиб бўлган мамлакат. – Ғафур Ғулом. Менинг ўғригина болам. – Тошкент, 1993, 172-бет.

Мазкур парчада шеърга “Улуғ оиланинг гўдак фарзанди, билиб қўй энди” мисраларидан сўнг, “сен тезда улғайиб” сатридан олдин киритилган. Гўё “миллий мушфиқ қалб” дил изҳорига қўпол бир неча сўз аралашгану, қалб уларнинг захри ўтиб кетишини кутган. Шу сўзларни ҳам шоирнинг ўзи ёзган эса-да, булар унинг ўз сўзи, мушфиқ қалб дарди эмас. Аччиқ зарурат эди, холос. Шоирдан аввал Шеърият буни сезган.

“Бўса қўндирмиш” сатрининг шеърдаги юракни орзиқтирувчи, алам аралаш меҳрга бегона сувуқлигини қаранг! Кейинги нашрларда машъум парча ташлаб юборилади-ю, шеър ўз мушфиқ меҳрига собит қолади:

*Улуғ оиланинг
Гўдак фарзанди,
билиб қўй энди:
Сен тезда улғайиб
олам кезасан.
Манглайига порлаган
Толеинг – қуёш.*

Охирги мисра Сталин номи “музайян” нашрда “Бу бўса – қуёш” тарзидадир. “Бу – бўса” дохий бўсаси бўлиб, ташбиҳ беўхшовликка юз тутган. Ёвуз руҳнинг шеърда қолдирган яна бир асорати бу. Бунинг устига Сталин бўсаси қуёшга менгзалиб, бу ташбиҳ қолган тақдирда, шеър хотимасидаги ўктам сатрларни буткул ўзиники қилиб олган бўларди:

*Бутун ер юзини
Қилур мунаввар.
Ҳақорат емрилур,
Зулм янчилур.
Жаҳонда бўлурмиз
Озод, музаффар
Сен етим эмассан,
Менинг жигарим.*

Ушбу ёруғ, озодбахш мисралар мустабид дохий бўсасига боғланиб қолган, ҳақиқат телба-тескари томонга юз бурган бўлур эди. “Бу – бўса қуёш” ўрнини қонуний “Толеинг – қуёш” эгаллагач, шеър яшнаб кетади, тарам-тарам фикрлар дастаси вужудга келиб, охиригача англаб етилмайдиган сеҳр пайдо бўлади. Поэтик фикр қафасдан бўшалган қуш каби учишга шайланади ва парвозни бошлайди.

Ғафур Ғулом Сталинга бағишлаб ҳам мадҳ этиб талай шеър ёзган. Номини кўп марталаб тилга олган. Лекин уларнинг аксари асл шеъриятга алоқасиз тизмалар бўлиб, бадиият хазинамизда ардоқли мулк эмас.

*Мазлумлар ҳомийси Улуғ Сталин,
Улуғ Шарқ бахтига омон бўлингиз.
Қалбимиз ҳурмат-ла тўлиқ Сталин,
Абадий яшашда жаҳон бўлингиз.*

(“Улуғ Сталинга”)

Бундаги маъно ҳақиқатга қанчалик зид бўлса, Сталин номи бандга шу қадар муносиб. Эшагига яраша тушови дегандай. Лекин бу шеърларнинг шаксиз битта хизмати бор. Улар бир ҳақиқатни исботлайди: мояи аъмоли ёвузлик бўлган зот ҳақида – у ким бўлмасин – қанча тиришиб ёзманг, қанчалик улуғлашга уринманг – асл шеър, нафис лирика чиқмайди. Эзгулик қуроли шеър ёвуз кучга бағридан ўрин бермайди.

Ушбу шеърлар – “Сен етим эмассан”, “Соғиниш”, “Вақт” Сталин номи магик сеҳр ва қўрқув кучига эга бўлган пайтларда бу шеърларни “безаган”, ўзининг сиёсий қудрати билан уларни қувватлантиргани шубҳасиз. Шунда юқорида айтилган гапларнинг нақ тескарисини айтиш лозим бўларди, ўз пайтида бундай гаплар айтилган, ёзилган ҳам.

Лекин... Сталин бундай магик сеҳр ва қудратга тириклигида давлат қатағон машинасининг тўқмоғи ва оммавий алдовлар сеҳри билан эришган. Сталин маддоҳлари томонидан қанчалик ўлмаслиги, абадийлиги таъкидланмасин, унинг қон ва шон-шавкатга бурканган умри яқун топди ва ўлимидан уч йил ўтар-ўтмас навбатдаги тахт эгаси “халқлар отаси”ни шон-шухрат шоҳсупасидан ҳам қулатди. Унинг ашаддий муҳиблари ҳамон мавжудлигига қарамай бу қулаш жараёни – “халқлар отаси”дан халқлар жаллодига қадар – узоқ муддат давом этди.

Шу боис Сталин номи ўтган асрнинг 30–40-йилларидаги каби шон-шухратга қайта миниши ва биз сўз юритган ўзбек лирикасининг шоҳ асарларидан ўрин олишини мутлақо тасаввур қилиб бўлмайди. Дарҳақиқат, шоир “Мукамал асарлар тўплами”да 1941–1953 йиллар ёзган шеърлари кирган 2-томидаги (Тошкент, Фан, 1984) мазкур шеърларда бу номдан асар ҳам йўқ. Фақат илк нашрларда ушбу ном мавжуд, лекин улар энди адабиёт тарихи мулки, холос.

Асл бадиият матнига ёвуз ном кириб қолган (ёки кириб олган) тақдирда шеър исён қилади. “Вақт” ва “Соғиниш”да бу бад ном кирган мисралардаги беўхшовлик шеъриятнинг, лириканинг ёвуз руҳига қарши

исёни эмасми? Шундай экан, уч шеърнинг Сталинсиз матнлари боқийроқ, демакки, бадиийроқдир.

Кўриб ўтганимиз уч машҳур шеърдаги уч ҳолат Ғафур Ғулом ижоди масаласидан кенгайиб, умумадабиёт ва илмий аҳамият касб этади. Шеърят, лирика пок хилқат экани, у ўз бағрига ёвуз қора кучни сифдирмаслиги аниқ далил-ҳужжатга эга бўлади.

Сталин бадиий адабиётга, лирикага ўз моҳиятига зид ҳолда ёруғ куч тарзда киришга кўп уринди, мажбурлаб кирди ҳам, лекин шеърятнинг пок қалби, тоза тийнати ёвуз руҳни қабул қилмади. Сталин ва лирика мудом бегоналигича қолди.

Яшасин шеърят!

Тозагул МАТЁҚУБОВА,
*Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат
ўзбек тили ва адабиёти университети доценти,
филология фанлари номзоди*

ПОЭТИК ИДРОК ВА МИҚЁСЛИ БОТИНИЙ НИГОҲ

Академик шоир Ғафур Ғуломнинг маъруза ва мактублари, мақола ва эътирофларида ижод масъулиятини теран ҳис қилувчи тажрибали мураббий, талабчан устоз, ҳозиржавоб тадқиқотчи, адабиётимиз келажига умид кўзи билан қараган шоирнинг меҳрибон нафаси, кузатувчан нигоҳи кўриниб ва сезилиб туради. Унинг маъруза ва мақолалари ҳақида адабиётшуносликда муайян фикр-мулоҳазалар билдирилган бўлса-да, мактублари нисбатан кам ўрганилган. Президентимиз ташаббуси билан бунёд этилган Адиблар хиёбонида ўрнатилган шоир ҳайкали пойида талаба ёшлар ва адабиётчилар билан учрашувдан таъсирланиб, мақоламизда уларнинг айримлари ҳақида имкон қадар мушоҳада юритишга уриндик.

ТААЖЖУБ...

Ғафур Ғулом ижодий меросини синчиклаб кузатган сари кишининг ҳайрати орта боради. Жумладан, 1933 йилда ғиждувонлик илғор теримчи Хайрибиби Турсун қизи ҳақида битилган “Умрим ҳали кифоя қилади” номли очерк қаҳрамони ўз қалбини очаркан, бундай дейди: “Мен анча қаридим. Ер сени ютаман деб, қувлагандай бўлади, дарёлар пишқириб комига судраётгандай туюлади, ўрмонлар ҳайбати билан озгин гавдамни ҳазм қилишга жазм қилгандай сезилади, бироқ бунга мен берилмайман”. Ўттиз яшар йигит қалами билан битилган бу сатрлар чиндан-да кишини таажжубга солади. Зотан, замин залвори, дарёлар пишқириғи ва ўрмонлар ҳайбатини теран ҳис қилиш – муаззам борлиқнинг ҳайбати қаршисида ўзликни жисман беҳад ожиз сезиш, айти пайтда, зинҳор руҳан умидсизланмаслик ҳис-туйғулари муаллиф кайфият-ҳолатига, унинг теран ботиний эътиқод-маслагига ҳам вобастадир.

СОҒИНИШ...

Шоир қандайдир сурункали касалликдан узоқ йиллар давомида озор чекиб келган. Бу фикрни у турли йилларда ёзган хатлар ва айрим нутқлар – эътирофу иқдорлар асосида тасдиқлаш мумкин. Жумладан, Ғ. Ғулом 1940 йилнинг 1 июлида Тбилиси оромгоҳига етиб бориши ҳамон турмуш ўртоғи Муҳаррам Ғуломова номига жўнатган мактубида: “Курорт даври 5 июлдан бошланади. Энг аввало, “бор-эй”, деб курортдан ҳам кечиб қайтмоқчи бўлган эдим. Ўртоқлар маслаҳат бермадилар. “Соғайишинг керак, бир ойгина соғинишдан ўлиб қолмассан. Оиланг оч қолмас”, дедилар. Мен ҳам кўндим... Ҳар ҳолда бир ой бўлмаса, 15 кун бордингми-бордим қилиб қайтарман... Сиз истагандай, болаларимнинг толеи талаб қилгандай ўнғолиб қайтаман”, деб ёзади.

Бизнингча, ушбу хатдаги хабарнинг икки муҳим нуқтасига эътибор қаратиш лозим. Бу, биринчидан, Ғ. Ғуломнинг қаерда бўлмасин, тезда ўз оиласи, фарзандларини соғиниб, жонажон уйига қайтиш истаги билан ёнишидир. Иккинчи жиҳат шундаки, Ғ. Ғулом 1940 йилдаёқ бемор бўлган ва астойдил даволанишга етарлича кунт қилмаган. Ҳар икки жиҳатдан нафақат турмуш ўртоғи, балки яқин ўртоқлари ҳам воқиф бўлган. Шунинг учун улар шоирни қўярда-қўймай Тбилисида даволанишга кўндиришган.

1949 йилда Ғафур Ғуломни Ёзувчилар уюшмаси Президиуми аъзоси сифатида “ёшлар билан фаол иш олиб бормаслик”да айблашади. Ўз “айб”ларига иқдор бўлиш ва “истиғфор айтиш” учун сўз олган Ғ. Ғулом барча камчиликларини бартараф этиш, айбини ювишга сўз бераркан: “1947–1948 йилларда бўлган дардим кучайиб кетиши, бу расво дард мени ҳамма олдида расво қилди”, дея кўнглини очади. Ижтимоий-мафкуравий зуғум исканжасида қолган улуғ шоир алоҳида инсон шахсий дард-ўртанишлари билан зинҳор ҳисоблашмайдиган адабий-сиёсий куч қаршисида мислсиз изтироб чекканига шубҳа йўқ. Айнан шу иложсизлик сабабли Ғ. Ғулом ўз тенгдошларини шўравийларнинг бунёдкорлик қурилишлари ҳақида ва оммавий тадбирларда куйлашга мос кўшиқлар яратишга даъват этади. Бениҳоя қалтис вазият бўлишига қарамай, унинг ғафурона донишмандлиги иш беради. Нотиқ яратилажак кўшиқларни қадим туркий вазн ва оҳангларда, содда ва равон услубда куйланадиган тарзда битиш лозимлигини таъкидлаб, ўз адабий-эстетик концепциясини изчил ҳимоя қилишга эришади. Бу билан чекланмай, туркий аруз вазни сирлари тўғрисида мақола ва рисоалар ёзиш лозимлиги хусусида сўзларкан, ўша давр адабиётшуносларининг муайян илмий йўналишларини ҳам белгилаб беради.

АРДОҚЛИ ШОИРНИНГ ОЛАМ АҲЛИГА ПАЙҒОМИ

Ғ. Ғулом қўлига қалам оларкан, ҳамиша ўз юртининг қадим тарихи, ардоқли халқининг маънавий-руҳий қудрати, фазлу камоли ва гўзал жамоли ҳақида олам аҳлига хушхабар етказишни тилаган. Демак, шоирнинг самимий дўстлик, беғараз меҳмондўстлик, гуллаган чаманзорлар, тўкин-сочин боғ-роғлар, шижоатли меҳнат туфайли бўстонга айланган чўл-биёбонлар, ёшлик шижоати, навқиронлик қудрати, озод сўз ва хур фикр соғинчи ҳақидаги барча асарлари ана шу эзгу истак меҳваридан униб чиқади. Ғ. Ғулом буни яхши англагани учун истиқболга умид назари билан боқиб:

“Мен шоир кишиман. Қалбим қай анордек истиқбол умидлари билан тиқин. Умид қиламан, ишонаман, менинг шеърларимни авлодларим ўқийди. Гарчанд менинг ёзганларим келажак авлод назарида ифода техникаси, мазмун соддалиги билан дағал кўриниб турса ҳам ўқийди”, деб ёзган эди.

Шоир 1960 йилнинг кузида айтган бу фикрда наинки юз йил, балки беш ярим асрдан ортиқроқ давр назарда тутилган. Бу шоирона умидгина эмас, балки қатъий ишонч эди.

ИККИ ЭЛ ШОИРИНИНГ САМИМИЙ ДИЛ НОМАСИ

1961 йилда Атлантика океани соҳили (Жанубий Америка қитъасининг жануби-шарқий қисми)да жойлашган Аргентина Федератив Республикаси ўша даврдаги сиёсатдонларидан бири бўлган Рудольфо Гиольди Ўзбекистонда меҳмон бўлганида Ғафур Ғулом у орқали Рауль Гонсалес Туньон исмли аргентиналик шоирга шеърий мактуб (салом хат) билан мурожаат қилганди. Орадан муайян фурсат ўтиб, Ғ. Ғулом уммон ортидан чексиз салом номасини олади. Мактубга Пампа шаҳри бағрида ўсган гул ғунчаси, Анд тоғлари қорли чўққиларининг музлаган бағрини ёриб чиққан атиргул, Байя-Бланк шаҳрида ўсувчи мажнунтол новдаси қўшиб жўнатилганди. Ғ. Ғулом бу рамзий деталлар: гул, ғунча ва мажнунтол новдаси орқали ғойибона таниши ватанпарвар шоир, соҳир табиат шайдоси ва сабри баланд ошиқ-қуйчи эканини англайди.

Икки эл шоири омонлашмоғи учун на поёнсиз зумрадранг океанлар, на осмонўпар тоғлар, на ўша тоғ ёнбағирларида ястанган ям-яшил Ла-Плата пасттекислиги, ўру қирлар тўсиқ бўлолмайди. Саратон офтобидек қалби илиқ ўзбек шоирининг беғубор тилаклар-ла битилган дил номаси Рауль Гонсалес Туньонни, айна пайтда олисдаги муҳибнинг хати Ғ. Ғуломни беҳад мутаассир қилади. Мактублар ҳар иккала шоир

қалбида ҳам акс садо берганини яхши илғаган ва бизга ҳам англантишни тилаган:

Қўшиқ учун ер юзида тўсиқ йўқ,

Қўшиқ бориб титратмаган уфқ йўқ, – деб ёзган Ғ. Ғулом қўллаган “қўшиқ” сўзи бу ўринда адабий жанр эмас, балки муайян шоир орқали у мансуб миллат маънавий-руҳий ҳолати, кўнгил титратмалари ифода-ланган ўзига хос йўқлов маъносини англатади. Зотан, чин шоирлар дил қўшиқлари она заминнинг қай буржида кўнгилдан инган бўлмасин, уларда ҳамини инсонпарварлик пафоси устувор, тинчлик ва дўстлик оҳанглари жарангдор. Шунинг учун бу дил изҳорлари кўнгилларга яқин ва қалбларга малҳамдир.

ХАЛҚ ДАРДИНИНГ ЗАЛВОРИ...

1966 йил 26 апрель куни соат 5 дан 22 дақиқа ўтганда Тошкентда юз берган кучли зилзила натижасида шаҳар жиддий шикастланди. Тошкентликлар даҳшатли фожиаларни ўз бошидан кечирди. Ғ. Ғулом ўзининг “Ватандошларимга тасалли” номли мақоласида Ер ядросидаги беқарорлик сабабларини физик, геологик ва сейсмологик қонуниятлар асосида илмий асослаган. Биз мақолада бундай сатрларни ўқиймиз: “Икки ойдан буён Тошкентда ер қимирлаб турибди. Шунисиға шукурки, борган сари кучи кетиб, даҳшати пасайиб, яхши кунлар яқинлашаётганидан далолатлар бериб турибди. Шояд...” Англашиладики, Ғ. Ғулом силкиниш даҳшати борган сари сусайиб, яхши кунлар яқинлашаётгани билан икки ойдан бери тинчи бузилган шаҳар аҳолисиға тасалли бериш, вайроналик ва талафотлар энди бўлмаслиғиға ишонтиришға интиланган. Муҳими, айни лаҳзаларда унинг қалбида “шунисиға шукурки” тарзидаги шукуроналик ва “шояд” қабилидаги илоҳий мўъжизаға умидворлик туйғуси ҳам яққол кўзга ташланади.

Олам-олам қиёслар келтирган шоир минг балолардан омон қолган халқининг боши узра бир кун келиб, мунаввар офтоб чарақлашиға ишонарди. Академик Н. Каримов таъкидлаганидек, “Ғ. Ғулом мақоласини “Ватандошларимга тасалли” деб номлаган бўлса ҳам аслида унинг ўзи тасаллиға муҳтож эди”.

ШОИР ҚАЛБИДАГИ УЗЛУКСИЗ ЗИЛЗИЛАЛАР...

Узлуксиз давом этаётган ва ҳатто қачон тўхташи ҳам номаълум бўлган силкинишлар Ғ. Ғуломнинг ботинида улкан зилзила кўзгаган, асаб торларини ўйнатиб юборган. Н. Каримов таъбири билан айтганда: “Зилзила унинг кўзига фарзанд ва невараларини тириклайин ютиб

юборажак аждаҳо бўлиб кўринган эди”. Шу маънода, шоирнинг ушбу фалокат ваҳимасидан қаттиқ ташвишга тушиб, норасида оила аъзолари учун паноҳ излаши – оиласини олиб, украин ёзувчиларининг Одессадаги Ижод уйига боришини тўғри тушуниш лозим. Зотан, ўша кезларда Ғ. Ғулом қалбида чексиз ҳадик ҳукмрон бўлган.

Одесса шаҳрида Ғ. Ғуломнинг украин, рус, болгар, молдаван, яхудий миллатига мансуб ижодкор дўстлари бисёр эди. Шоир шундай биродарлари билан Дунай ва Днепр дарёлари бўйлари, қора қайинли ўрмонлар ва кенг ғаллазорлар оралаб сайр этган. Эҳтимол, рус геолог олими И. Мечников номи билан аталувчи Одесса университети филология факультети талабалари билан учрашган бўлиши ҳам мумкин. Бироқ шуниси аниқки, ўша кезларда шоир асосий вақтини оила азолари даърасида Ижод уйида ўтказган. Унинг хузурига П. Тичина, М. Рильский, М. Кулиш, О. Гончар, А. Корнейчук ва бошқа қаламкашлар бот-бот ташриф буюрган. Улар орасида Ғ. Ғулом хонадониди (Тошкент шаҳри, Арпапоя кўчаси, 1-уй) азиз меҳмон бўлган Микола Бажан ҳам бўлганига шубҳа йўқ. Бироқ Ғ. Ғулом ўз қалбидаги силкинишларни имкон қадар атрофидагиларга сездирмасликка интилган.

УЗОҚ ДАВОМ ЭТМАГАН САФАР..

Ғ. Ғулом Одессада эканида ижтимоий-адабий жараёнга фаол аралашган. Жумладан, Абдулла Тўқайнинг 80 йиллик юбилеи муносабати билан Волга дарёси чап соҳилида жойлашган Қозон шаҳрига ҳам ташриф буюрган. Ўшанда шоир Петропавловск собори, Қозон университети мажмуаси билан бир қаторда Суюмбека минораси, Маржоний масжиди, Қул Шариф жоме масжидини ҳам зиёрат қилган.

Ғ. Ғулом ўзининг татар, рус, украин, бошқирд, чуваш, удмурт, мордва миллатларига мансуб ижодкор дўстлари билан дийдорлашган. Улар орасида татар адабиётининг таниқли қаламкашлари Ф. Карим, А. Алиш, А. Кутуй, И. Юзиев, Ш. Галиев, Н. Фаттоҳ, Г. Мухаметшин сингари шоир, носир ва драматурглар бўлганини тахмин қилиш мумкин. Қизгин суҳбатлар асносида А. Тўқайнинг илк таржимони А. Авлоний номи эҳтиром билан эслангани, татар шоири Ғалининг “Юсуф ва Зулайҳо” достони ўзбек халқ китобий достони “Юсуф ва Зулайҳо” (“Қиссаи Юсуф алайҳиссалом”) билан қиёсланганини тасаввур қилса бўлади.

Ғ. Ғулом 1966 йилнинг 26 июнь куни Қозон шаҳрида сўзлаган нутқида қардош дўстларга даставвал зилзиладан жафо чекаётган Тошкент аҳлининг саломини етказган. Ўзбек диёрида табиий офат оқибатларини бартараф этишда иштирок этаётган Қозон аҳлига ташаккурларини изҳор этган. Бу бир эл ва унинг зиёлилари номидан иккинчи бир халққа

кўрсатилган эҳтиром эди. Бироқ нотик татар халқига бўлган муҳаббатини шу воқеа билангина боғламайди. Одатига кўра, муаммонинг тарихий илдизларига мурожаат қилади:

– Биз қадим-қадим замонлардан бир оила болалари бўлиб яшаб келдик. Хусусан, XIX асрнинг охирларидан буён ўзбек китоблари сизнинг Қозонда босила бошлади. Ўзбек халқига биринчи марта миллий шрифт олиб борувчи ҳам татар халқи бўлди. Биринчи янги замон муаллимлари ҳам, ўқитувчилари ҳам бизга татар халқи орасидан келдилар. Биринчи алифбе китоблари янги замон тилида Қозонда барпо этилди.

Бизнингча, Ғ. Ғулом нутқидан келтирилган юқоридаги фикрнинг муҳим бир нуқтасига алоҳида аҳамият қаратиш керак. Зотан, нотик Туркистонга Европа маданияти қардош ва қондош халқлар маданияти, адабиёти ва санъати орқали кириб келди, деган фикрни усталик билан ўтказишга интилган. Айни пайтда, Ғ. Ғулом ўзбек адабиётининг тарихи минг йиллар билан белгиланишини ифтихор билан таъкидлашни унутмаган. XIX асргача Алишер Навоий, Абу Али ибн Сино сингари ўнлаб буюк аждодларимиз меросининг татар ёзувчилари ижодига таъсири ниҳоятда кучли бўлганига эътибор қаратган. Абдулла Тўқайни Фурқат ва Муқимийдан кейинги устоз сўз усталари қаторида санаган.

Одатда Ғ. Ғулом минбарларда узоқ ва сермазмун нутқ сўзлар эди. Мазкур юбилейда нотик бу анъанага зид бориб, мухтасар сўзлаш билан кифояланган. “Кечиринглар, ўртоқларим, жуда узоқ йўлдан келганимгами ёки бу ердаги ҳавонинг таъсириданми, бугун бироз ҳолсизланиб турибман, бўлмаса, айтадиган сўзларим жуда кўп эди. Мен уларни шу қоғозга ёзганман. Кейин ўқишларингиз учун Ёзувчилар союзига қолдириб кетаман”.

Демак, шоир ўзини хаста сезгани учун ҳам унинг Қозон сафари узоқ давом этмаган. Ғ. Ғулом юбилей тантаналаридан сўнг яна Одессага қайтиб борган. Бир жиҳати фарзандлари ва невараларининг айримлари Тошкент шаҳрида экани, энг асосийси эса соғлиғи жиддий ёмонлашаётганини ички бир туйғу билан сезгани боис, Муҳаррам аяга сездирмай, Тошкентга ошиққан.

ХУЛОСА ЎРНИДА

Ғафур Ғулом чиндан ҳам мислсиз улкан маънавий-руҳий ва ижодий куч-қудрат соҳиби эди. Шоирнинг ўзи: “Шеър ёзмоққа фаранг Ғафур Ғулом номим менинг”, дея эътироф этганидек, ундан бизга диллардан ўчмас улуғ номи ва бебаҳо ижод намуналари мерос бўлиб қолди. Буни англамоқ учун ҳақиқатан ҳам фикр ва тафаккурни ягона нуқтада уйғун-

лаштира олишдан ташқари, беҳад миқёсли ботиний нигоҳ ҳам керак. Бинобарин, Ғафур Ғулом мактублари ҳам улар юзага келган даврлар ҳаёти, шоир ижоди, таржимаи ҳолининг кўплаб ноаён қирраларига ойдинлик киритишда қимматли манба вазифасини ўтайди. Айни дамда, эл-юрт қисматига шериклик, асл миллат шоирининг катта синовлар қаршисидаги масъуллик туйғуси қандай бўлиши лозимлигидан огоҳ этади. Шу жиҳатлари билан ҳам унинг адабий мероси замонамизга пайванд, номи дилларга яқиндир.

Улуғбек ҲАМДАМОВ,
филология фанлари доктори

ОЙБЕКНИНГ САРА ШЕЪРЛАРИ

(ёки Ойбекнинг жуфт қаноти)

“Адиблар хиёбони”дан жой олган чин маънодаги улкан ижодкорлардан бири Мусо Тошмуҳаммад ўғли Ойбекдир.

Ижодкорнинг (умуман, ҳар қандай инсоннинг!) баланд-баланд парвоз қилиши учун икки қаноти бўлиши керак. Бўлиши шарт! Улардан бири унинг инсонийлиги бўлса, иккинчиси эса, танлаган касбининг чин маънодаги устаси бўлиб етишмоғидир. Ойбек бунинг уддасидан чиққан инсон-ижодкор эди. Унинг икки қаноти ҳам бақувват, соғлом эди. Шунинг учун ҳам унинг инсонийлиги ижодкорлигидан, ижодкорлиги эса инсонийлигидан баланд туради.

Ойбек – сирқирра ижодкор.

Аммо уни кўпчилик асосан ёзувчи ўлароқ билади. Аслида, шоирлиги ҳам чунон юсакки, назаримда, символизм бобида ундан ҳали кўп ва хўп сабоқ олсак арзийди.

Аристотель “Поэтика”си шуни кўрсатадики, ўша даврлардаёқ санъат жуда нозик тушунилиб тасниф ва талқин этилган. Бироқ у пайтда асосан суратнинг зоҳирий ҳаракати, унинг ўхшашини яратиш (мимесис) марказий ўринда турган бўлса, XX асрга келиб, эътибор инсоннинг ботиний олами, яъни кўнгли томон сурилди. Аслида, суратдан сийратга томон ҳаракат бир-иккита санъаткор ё олимнинг эмас, балки башариёт фитратидаги яширин, лекин ҳамиша ўзини намоён этишга уриниб борувчи моҳиятнинг иши. Албатта, шахсларнинг алоҳида хизматлари доимо алоҳида эътирофда бўлмоғи лозим.

Лекин адабиёт тарихига назар ташласак, даврлар ўзгариб тургани каби адабиётнинг нуқтаи назари ҳам бир жойда қотиб қолмаганлигининг, гоҳ сурат, гоҳ сийрат унинг тадқиқ объектига айланганининг гувоҳи бўламиз. Ўзбек шоири Ойбек ижодини кузатганимизда ҳам ана шу икки ҳолга дуч келамиз. Улардан бири инсон танаси ҳаракатини, унинг жисмонан фаол ҳолатини (ижтимоий фаолликни) кузатиш эса, иккинчиси “коинот гултожи”нинг кўнгили ҳолини (руҳий-маънавий фаоллик-

ни) акс эттиришдир. Нафақат Ойбек, балки унинг бутун авлоди зиммасига ана шундай яшаш ва ёзиш қисмати тушди: эсланг, “Курашади икки тўлқин”.

Биз чинакам адабиёт (санъатни!)ни яратувчи руҳни қафасдан бўшалишини кутаётган қуш тимсолида қабул этамиз. Қуш қафасни, демакки, ҳар қандай қолипларни парчалашга тайёр. Энди унинг рўпарасида само – поёни йўқ дунё, ҳисобсиз кашфиётлар, имкониятлар тўлқини... Айни пайтда, қайд этишимиз зарурки, само деганимиз кўзи кўрадиган ҳар бир киши қобокларини очган заҳоти шундоқ тепасида ёйилиб ётган бўшлиқ бўлмай, қалбдир, инсоннинг ботиний осмонидир. XX аср адабиёти (жумладан, шеърияти), таъбир жоиз эса, ана шу осмонни соғинган қуш.

“Далиллар тугаган жойда адабиёт бошланади”, дейди Достоевский. XX аср шеърияти хусусиятларидан бири шуки, у қўл билан ушлаш мумкин бўлган аниқликдан қочиб, мавҳумликка интилади. (Албатта, ҳар доим ҳам эмас. Зеро, шеърият серқиррадир.) “Кўзлари иккита марвариддек ёниб, дард чекиб, дераза ёнида паришон ва ғариб ўтирган қушча”¹ каби атрофни билишга, англашга интилади-ю, ўзининг – кўнглининг истагини, дардини билмайди, билолмайди. Лекин айнан шу ҳолни изҳор этаркан, ўзини-ўзи даволайди. Яъни Қуръони Каримда сўз – шифо, дейилганидек, шоир дардидан отилиб чиқаётган сўзлар билан ўз жароҳатига малҳам қўяди. Мавҳумликнинг каромати – шу. Айни дамда, мавҳум олам рамзларга кўчирилади ҳамда тафаккур ва кўнгил мақомида у билан мулоқотга киришилади.

Бу – поэзия табиатига бир назар, холос. Зеро, у талқинларга бунчалик осон таслим бўлмайди, яъни шеърият симоб янглиғ доимий ҳаракатда. Уни кафтга олиб тадқиқ этишни, у ҳақда тугал хулосалар чиқаришни истамак – хомхаёл. Шеърият тўғрисида айтилган ҳар бир фикр, ҳатто бу ишга бағишланган бутун-бутун умрлар ҳам уни тутиб олиш учун қўйилган тузоқлардан ўзга нарса эмас. Таҳлилчи уни қўлга кириштишни шу қадар истайдикки, ниҳоят, тузоққа илинган ҳар қандай ўлжани “шеърият” деб аташга тайёр яшайди. Мабодо, янада чуқурлашадиган бўлса, ўзи қўйган тузоққа ўзини отишдан бошқа чораси қолмайди унинг. Чинакам шеъриятнинг мағзи унинг кўнгил иши эканлигида. Кўнгил иши эса ҳамиша ҳам биз тушунадиган муайян қонуниятлар асосида рўй бермайди. Яъни у инсоннинг инон-ихтиёрига боғлиқ бўлмаган хур олам. Башарнинг ҳар қандай қафасни парчалаб, озод ҳаётга бўлган интилиши ажаб эмаски, ана шу олам ҳайқириғининг акс садоси бўлса! Бунга Ойбек ижоди яққол мисол бўла олади. Ахир, унинг шеърларидан

¹ Парфи Р. Сабр дарахти. – Тошкент: “Адабиёт ва санъат”, 1986. – Б. 34.

таркиб топган икки жилдни олиб ўрганиб кўринг: хукмрон мафкурага бағишланган юзлаб шеърларининг замони ўтганини дарров англайсиз. Фақат шоир кўнглининг изҳори бўлиб қоғозга тушган ўнлаб шеърлари эса юрагингизга жиз этиб тегади.

Ҳа, Ойбек шеърляти юксак символистик поэзиянинг гўзал намунаси бўлиб, унинг “Онлар”, “Қиш тонгида”, “Сен ғурубнинг олтин кўлларида сен”, “Шамол, бир эртақ ўқи!”, “Юлдузлар чаман-чаман”, “Юрамен, тошади севинчим” каби шеърлари бунга ёрқин мисол бўла олади. У бир шеърляда:

*Учиб ер тишлайди бир гала япроқ..
Сасида қуёшнинг, баҳорнинг ёди...¹ –*

деб ёзади. Назаримда, сасида худди шундай ёд яшаган адабиётгина ўзини оқлайди. У ўз моҳиятига кўра соғинчдан яралади, яъни у соғинчнинг зоҳири, холос. Соғинч эса кучайиши, қафасни ўзи билан кўтариб учмоқчи бўлган қуш янглиғ инсонни қаёққадир – сирли, номаълум бир оламга олиб кетмоққа тайёр яшаши мумкин.

Шоир юқоридаги икки мисрага одамзод қисматини жо қила олганини унинг ўзи ҳам сезмаган бўлса, ажабмас. Чунки бу – шоир илҳомининг иши. Зеро, савқитабий ўз табиатига биноан ҳамиша номаълум оламларни кашф этади. Хуллас, юқоридаги икки мисра шеър рамзий бўлиб, ўзида кўплаб маъно қатламларини яшириб турибди. Шулардан биринчиси ва эҳтимолки, шоир назарда тутган маъно – ўша манзара: куз ва унда кечаётган табиий жараён – дарахт барглари тўкилишининг жонлантирилган кўриниши. Интоқ санъати орқали чизилган ушбу манзара айни чоғда туғилишидан ғайришуурий тарзда символистик моҳият касб этган:

*Учиб ер тишлайди бир гала япроқ..
Сасида қуёшнинг, баҳорнинг ёди...*

Бу ерда япроқ – бани одам. У қачондир баҳорда қуёшни кўрган, нурларини гўдак янглиғ эмган. Энди эса, япроқ ерда. Энди уни қуёш ҳам, баҳор ҳам кучмайди. Балки япроқнинг ўзи қуёш ва баҳор ёдини маҳкам қучоқлаб олган. Чунки унинг бисотида элас-элас жимирлаётган ана шу хотирадан бошқа ҳеч вақо йўқ. Мантиқан олганда, ҳатто хотира (ёд) ҳам унутилишга маҳқум. Ахир у кечаётган вужуд – япроқ ўз бандидан жудо бўлган-да. Башар қисматини фожиага тенглаштириш ва келажакда “қиёмат”нинг муқаррарлиги тўғрисидаги қарашларни эсланг. Би-

¹ Ойбек. Мукамал асарлар тўплами. Ўн тўққиз томлик. 2-том. – Тошкент: “Фан”, 1975.

роқ инсоният ўз ожизлигини билган тақдирда ҳам табиатан офатни қўл қовуштириб кутиб ололмайди. Унинг сара фарзандлари эса бутун борлиғи билан САСга айланадилар. Бу сасда “қуёш ва баҳорнинг ёди” яшайди...” Демак, ушбу икки мисрага шоир инсоннинг ич-ичидан оқиб чиқадиган ёруғ умидни жойлаган.

Ҳар лаҳзада ялтироқ шаҳардан воз кечиб, дала-туз бағрига кетиш кайфиятида яшамаган киши шеър ёзиш қасдида қўлига қалам олмасин. Зеро, шоирлик – тинимсиз равишда табиатга қайтишлик. Яъни ижтимоийёт шоир зиммасига ҳам талай муаммоларни, турли қонун-қоидалар заҳматию одоб-ахлоқ ташвишларини юклайди. Бироқ у жазавага тушаркан (шеър ёзаркан), илк бор эгар урилган асов от сингари кўкка сапчийди, гарданида ғашига тегаётган нимадандир қутулмоқчи бўлади. Шоир айнан шу лаҳзалардагина шоирдир. Унинг асл ҳаёти ҳам, фоний оламдаги қувончи ҳам шу пайтда кечади:

*Орқангдан йиғлаб қолдим,
Кўксимни тиғлаб қолдим,
Қиз, дарёдан ошарсан,
Билмам, қайда яшарсан
Орқангдан йиғлаб қолдим...¹*

Илҳом онларида шоир жисми ва у билан боғлиқ оламни унутади, ёдида қолган борлиғи эса ажиб бир туйғуга – мусиқага айланади. Шеър мазкур оҳангнинг, яъни сийратнинг нуқсонли сурати, холос. Уни ўқиш эмас, гўзал бир мусиқа янглиғ эшитиш, ҳис қилиш... лозим. Йўқса,

*Денгиз, тоғлар ошайлик,
Чўпон каби яшайлик.*

*Бирга олиб кет мени,*² – деган мисраларни ўқиб, шоир ҳақиқатан ҳам бир жонон билан чўпон каби тоғлар бағрида айш сурмоқчи деб биламиз. Аслида-чи? Аслида, шоир ҳеч қачон бунга рози бўлмайди. Унинг мақсади айнан шундай ҳаётдан – қўл билан ушлаш, бадан орқали туйиш мумкин бўлган воқелиқдан, лаззатдан қочиш. Йўқса, у қизнинг қаерда, қайси манзилда яшашини аллақачон билиб оларди.

*Қиз, дарёдан ошарсан,
Билмам, қайда яшарсан...³
Сир аралаш ҳаётинг...*

¹ Ойбек. Мукаммал асарлар тўплами. Ўн тўққиз томлик. 1-том. – Т.: “Фан”, 1975. – Б. 75.

² Ойбек. Мукаммал асарлар тўплами. Ўн тўққиз томлик. 1-том. – Т.: “Фан”, 1975. – Б. 75.

³ Ойбек. Мукаммал асарлар тўплами. Ўн тўққиз томлик. 2-том. – Т.: “Фан”, 1975. – Б. 75.

*Сўйла қаён борасан?*¹ дея-дея, шоирнинг ўзи йўлга тушади, ҳаётини ҳаёлотда синаб кўрмоқ истайди. Сирлар дунёси сари интилади, баъзан ҳатто парвоз қилади. Эҳтимол, у узоқ учолмас, қанотлари синар, ожизлигини англлар... Бироқ муҳими – бу эмас, муҳими – қафасни ёриб чиққан қуш (руҳ) парвозининг илк шиддатида:

*Тушимда кўрдим сени
Бирга олиб кет мени.*²

Шоирлик ҳам худди шу ондан бошланиб то қанотлар қайрилгунга қадар давом этади. Яъни у – шудринг умрининг юздан бирича келар-келмас фурсат. Илҳом фурсати...

Яхши шеър ғуборли ер юзини ювиб, тозалаб тургувчи ёмғирга – раҳматга ўхшайди. Ундан баҳра ола билган инсон қалби ёмғир ювган оламдек тиниқлашади. Ботиндаги қуёш чиқиши билан эса, у ўз кўнгил камалагини томоша қилиши мумкин. Шеърни шу тариқа тушунар ва таҳлил этарканмиз, шууримизга беихтиёр шоир ўз кўнгли билан қандайдир ўйин ўйнаётгандек туюлмаётгани, деган саволомуз ҳайрат қуюлади.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, Ойбекнинг кўнгил лирикасида камалакнинг барча ранглари мужассам. Шунинг учун ҳам Ойбек шеърлятида ижтимоий асос қанча залворли бўлса, кўнгил изҳорлари ҳам шунча вазмин юк босади, деймиз. Буни шоирнинг 20 жилдлик “Мукамал асарлар тўплами”нинг биринчи ва иккинчи жилдларини варақлаб чиққанингиздаёқ теран англаб оласиз. Албатта, Ойбек ижодкор сифатида адабиёт оламига қадам қўйганда давр бошқа эди. Шу боис ҳам, у асосан ҳукмрон мафкура талаб қилган мавзуларда, талаб қилинган йўсинда ижод қилди. Лекин, барибир, шоирдан шундай шеърлар қолдики, улар ўз вақтида ҳам, бугун ҳам кўзларга суртиб ўқилади, ўқилмоқда. “Наъматак” шеърини олинг. Бу – жаҳон поэзиясининг энг саралари қотирида тура оладиган ва уларнинг ҳеч биридан ҳеч бир қиёсларда асло қолишмайдиган юксак шеърят намунаси. Ҳа, Ойбекнинг “Наъматак”, “Ўзбекистон”, “Орқангдан йиғлаб қолдим” каби шеърлари нафақат шоирнинг, айти пайтда XX аср ўзбек шеърлятининг ҳам чинакам ютуғидир.

¹ Ойбек. Мукамал асарлар тўплами. Ўн тўққиз томлик. 2-том. – Т.: “Фан”, 1975. – Б. 75.

² Ойбек. Мукамал асарлар тўплами. Ўн тўққиз томлик. 2-том. – Т.: “Фан”, 1975. – Б. 75.

Фароғат ХУДОЙҚУЛОВА

БАҲОРНИНГ СЎНГГИ КУНЛАРИ

Устоз Ойбекни хотирлаб

Шамолни йўлидан тўхтатиб кўйди
Тоғларнинг бағридан келаётган сас.
Қиш бўйи томирдан томирга оқиб,
Юракни ўртаган баҳорий ҳавас.
Қирларнинг белидан кучоқлаб олди
Лолалар кулгусин ўпган чаманзор.
Эй қуёш, ботмоққа шошилма бирпас,
Ҳали очилмаган деразалар бор.
Юлдузлар ёнидан япроқлар аста
Сирғалиб тушдилар сувнинг юзига.
Шоир ухлолмайди, бедор, дилхаста,
Баҳор оқшомлари тортар ўзига.
Қаламни лабига босиб тебранар
Наъматак нозига сармаст тунлари.
Қирлардан шоирга туҳфа тайёрлаб
Келмоқда баҳорнинг сўнги кунлари...

2010 йил

Наим КАРИМОВ,
академик

ШАЙХЗОДА АСАРИ ТАЪСИРИДА ОЛИМ БЎЛИШГА АҲД ҚИЛДИ

Иккинчи жаҳон уруши тугаб, музаффар жангчилар ўз ватанларига қайта бошладилар. Бўлажак таниқли адабиётшунос Матёқуб Қўшжонов жанговар дўстлари билан бирга Тошкент вокзалига келиб тушиши билан ота-онасини, қариндош-уруғларини қанчалик соғинган бўлмасин, Тошкент–Ургенч поездига чипта олишга ошиқмади. Жонажон юрт пойтахтини, истироҳат боғлари, санъат ва маданият кошоналарини кўрмасдан кетиш унинг табиатига мутлақо зид эди. Тошкент ва тошкентликлар ўша кунларда Ҳамза театрининг “Жалолиддин Мангуберди” спектакли билан нафас олаётган эдилар. Мақсуд Шайхзоданинг мумтоз асари, Маннон Уйғурнинг режиссёрлик, Шукур Бурҳон, Аброр Ҳидоят, Сора Эшонтўраеваларнинг актёрлик маҳорати туфайли томошабинлар қалбини ларзага келтирган спектаклни кўрмасдан кетиш эса буюк ватандош хотирасига нисбатан ўта ҳурматсизлик бўлурди. Матёқуб Қўшжонов спектаклни кўрди-ю, эс-ҳушини йўқотди. Шайхзода асари ва театр спектакли унинг қаршисида Жалолиддин сингари буюк сиймолар яшаган ўзбек халқи тарихининг олтин дарвозаларини очиб ташлагандек бўлди. У Шайхзода асари таъсирида адабиётшунос олим бўлишга аҳд қилди.

ШАЙХЗОДА БИЛАН БИР ДАВРДА ЯШАГАНМАН

Биз XX аср бошларида яшаган Фитрат, Абдулла Қодирий, Чўлпон сингари улуғ ватандошларимизни кўрмаган бўлсак-да, Ойбек, Ғафур Ғулум, Шайхзода, Миртемир сингари юз йилда бир марта келадиган ғаройиб инсонлар ва шоирлар билан бир даврда яшаш, уларнинг қандай буюк сиймолар бўлганини ўз кўзимиз билан кўриш, уларнинг муборак овозларини эшитиш бахтига муяссар бўлган авлодлармиз.

Шайхзода гарчанд 1908 йили Низомий ва Насимийлар ватанида туғилган бўлса-да, эрксеварлик руҳида улғая бошлагани боис йигирма ёшида ҳибсга олиниб, Ўзбекистонга сургун қилинган. У уч йиллик сургун муддатини ўтиш жараёнида ўзбек тилини ўрганиб ва ўзбек тилида

шеърлар ёза бошлабгина қолмай, ўзбек халқи, унинг бой ва қадимий маданиятига, бу маданиятнинг Ойбек ва Ғафур Ғулом сингари вакилларига илоҳий иплар билан боғланиб ҳам қолди. Шу ҳол унинг янги ўзбек шеърятининг ёрқин намояндаси, ўзбек мумтоз ва замонавий адабиётининг йирик тадқиқотчиси, қардош ва хорижий адабиётларнинг забардаст таржимони сифатида ижод қилиб, ўзбек адабиёти, фани ва маданияти равнақига буюк ҳисса қўшишига сабаб бўлди. У сургун муддати тугагандан кейин ҳам ота-онасининг, озарбайжон адабиёти яловбардорларининг илтимосларига қарамай, ўзбек халқи ва унинг адабиёти бағридан чиқиб кетишни хоҳламади.

Шайхзода туғма шеърый истеъдод соҳиби эди. Унинг дили ва тилидан қайнаб чиққан қарийб ҳар бир сўз ва ифода ўша заҳоти халқ мулкига айланган. Унинг 1927 йилда ёзилган “Наримон ҳақида халқ масали” шеъри орадан бир йил ўтгач, Бокудаги журналлардан бирида халқ асари сифатида нашр қилинган. Навоий ҳақидаги “Ғазал мулкининг султони” мақоласининг сарлавҳасини эса ўзлаштириб олган бирорта навоийшунос қолмаган...

Туроб Тўла Шайхзода ҳақидаги ёдномасида Дўрмондаги ёзувчиларнинг Ижод боғини назарда тутиб, бундай ёзган эди: “Бир ҳафтала ўтар-ўтмас домла (яъни Шайхзода – Н.К.) ҳовлига чиқдилар. ...Дарвоза олдидаги скамейкада ўтириб хаёл суришни севиб қолдилар... Бир куни чиқсалар, Бобоев ўтирган эканлар хаёлга ботиб. “Домла: “Ҳа, Хаёлот скамейкаси” муборак бўлсин, дебдилар. Шундай қилиб, бу скамейканинг номи “Хаёлот скамейкаси” бўлиб кетди... Бир кун қарасам, домла дарвозадан чиқдилар-у, қайтдилар. Келиб, “Хаёлот скамейкаси” банд экан”, – деб илжайдилар-да, “Юринг, Шоирлар хиёбонига борамиз, бўлмасам”, – дедилар. Мен аввалига “қаёққа”, дегандек тикилиб қолдим домлага, кейин кулиб қайтардилар:

ШОИРЛАР ХИЁБОНИ

Дарҳақиқат, боғнинг хиёбони ниҳоят гўзал, узоқ, икки томони гилос, олма ва олчалар билан сафланган, сиз билан бирга муздек сув шилдираб илгариларди. У ҳақиқатан ҳам чарчоқни босарди, хаёлингизни ўрнига келтирар, бир олам роҳат бағишларди”.

Туроб Тўланинг бу хотирасини ўқир эканман. Шайхзоданинг бундан ярим аср аввал Тошкентда Адиблар хиёбонидек гўзал ва муҳташам масканнинг бўлишини орзу қилган ва Дўрмондаги хиёбонлардан бирига “Шоирлар хиёбони” деб ном берганида қандайдир орзу ёки башорат нурларини кўргандек бўлман. Ўша йилларда, ҳатто кейин ҳам “адиб”

сўзи кенг тарқалмаган, шунинг учун ўзбек шоир ва ёзувчиларининг ижодий бирлашмаси “Ёзувчилар уюшмаси” деб аталиб келинган.

Туроб Тўла Шайхзода билан Шоирлар хиёбонида сайр қилган кунларидан бирини эслаб, яна бундай ёзган: “...Хиёбоннинг охиригача жим бордик. Домла бир нарса демоқчилар, шекилли, деб мен ҳам индамай бордим. Қайтишимизда ҳикоя бошладилар. “Беруний” драмасини саҳнама-саҳна ҳикоя қилиб кетдилар. Шундай ҳикоя қилдиларки, “Ҳамза” саҳнасида, артистлари ижросида тасаввур қила бошладим. Ҳар бир сўз, ҳар бир эпизод ёки саҳнанинг тарихларигача, биографиясигача қаердан топганлари, қайси тарихдан олганлари, қайси асарлардан фойдаланганларигача ҳикоя қилардилар. Билмадим, Шоирлар хиёбонини қанча айландик, эсимдамас, аммо домла ҳикоя қилиб берган “Беруний” фожиаси ҳамон эсимда...”

Шайхзода тасаввуридаги Шоирлар хиёбонида ана шундай ижодий суҳбатлар бўлиши, бу суҳбатлар тингловчиларни қанчалик бойитса, сўзловчиларни ҳам ижодий режаларининг шаклланиши, ёзилажак асарлари концепциясининг ёрқинлик касб этишига шунчалик ёрдам бериши лозим эди. Камина шу нарсадан, айниқса, мамнунманки, **Шайхзоданинг Шоирлар хиёбони ҳақидаги тасавури ва орзуси билан яқинда Тошкент шаҳрида барпо этилган муҳташам Адиблар хиёбони – адабиётимиз бўстони ўртасида муштарак жиҳатлар оз эмас.**

Хиёбон... Шайхзода луғатидаги энг фаол сўзлардан, Шайхзоданинг энг севимли образларидан бири. Бу сўз, бу образ кўпинча шоирнинг ҳаёт йўлини англаиб туради. Аммо ижозат берсангиз, бу ҳақда бироз қуйироқда сўз юритсак.

Замонавий ўзбек адабиётида ҳеч ким Ойбек ва Шайхзодадек самарали ижод қилган эмас. Агар Ойбек қаламига мансуб асарлар 20 жилдлик “Мукамал асарлар тўплами” сифатида нашр қилинган бўлса, китобхон халқимиз Шайхзода адабий меросининг кичик бир қисми – 5 жилдлик “Асарлар”инигина ўқиш имконига эга. Ҳолбуки, шоир Тошкент кўчаларидаги дов-дарахтларни назарда тутиб, “Дарахтларнинг сони қадар мисралар тиздим”, деб бежиз айтмаган. Сир эмас, Шайхзода 1928 йили советларга қарши кайфиятда айбланиб, Бирлашган Давлат Сиёсий Бошқармаси (ОГПУ)нинг қарори билан Тошкентга сургун қилинган ва Ўзбекистондаги бутун ҳаёти сиёсий назорат остида кечгани учун у кўпроқ Ленин, партия, Октябрь инқилоби, “Правда” газетаси сингари шеърят обизамзамларидан узоқ мавзуларда асарлар ёзишга мажбур бўлган. Газета ва журналлар ҳам тинмай ундан шундай “сиёсий актуал” шеърлар ёзиб беришни илтимос қилишган.

Шоир қаламкаш биродари Миртемирга бағишланган “Хиёбон” шеърида бундай ёзган эди:

*Мен Боқуда, Доғистонда, Дарбанд томонда,
Москвада, Самарқандда ва Андижонда
Неча ларзон сояларда излар қолдирдим,
Неча ёзу, неча созу, сўзлар қолдирдим.
Хиёбонлар яшар эди хотиротимда,
Балки ҳар бир қўшиғимда, нақоратимда
Яшар эди бўсаларнинг тўплами каби,
Севгиларнинг апрелдаги қўклами каби.
Уйғонсам-да, унутилмас ширин туш каби,
Мени тушдан уйғотолган сайроқ қуш каби.
Хиёбонлар кўраманки, хаёлот, йўсун,
Маснавийнинг байтларидек хушбичим, узун.*

Шайхзоданинг азиз умри фақат кўркам хиёбонларда кечмади. Агар у 1928 йили Дарбанддан Тошкентга сургун қилинган бўлса, 1951 йили 25 йиллик қамоқ жазосини ўтиш учун Тошкентдан Сибирга юборилди. У Сибирь музликларидан қайтиб келганидан кейин ҳам узоқ вақтгача матбуот эшикларини очолмай, илмий ва ижодий кечалар минбарига яқинлашолмай, “сиёсий актуал” шеърлар ёзиш билан яшади.

Шоир ҳаётининг шу зулматдан иборат кунларини бундай эслайди:

*...Аммо толе мени доим эркаламади,
Баъзан замон йилни йилга ҳеч уламади.
Саҳроларга дуч келдимки, на ирмоқ, на қўл,
Сургунларга юборилдим, на уфқ, на йўл.
Лекин доим эсда эди хиёбонларим,
У йўлларда яна кезмоқ – чин армонларим.*

Биз бу мисраларда яна “хиёбон” образига дуч келамиз. Сўнги сатрлардан равшан бўлишича, Шайхзода тасвири ва талқинидаги хиёбон икки четида кўркам дарахтлар ўсиб, йўловчини ёзнинг жазирама кунларида офтобнинг хатарли нурларидан соябон янглиғ сақлаган йўл ва шу йўлнинг мунаввар бекатларидир.

Шайхзода адабий меросининг катта қисми шундай таҳлил ва талқинларни талаб этадиган шеърлардан иборат. Улар шу хусусияти билан анъанавий шеърий шакл ва услубларда ижод қилган аксар шоирларнинг, ҳатто ёш қаламкашларнинг шеърий машқларидан кескин фарқ қилган.

Туроб Тўланинг эслашича, бир куни Дўрмонда, липа тагидаги чор-полярда Шайхзода иштирокида қизгин суҳбат бўлиб ўтган. Бунга шоирнинг шу куни газетада босилган қайсидир бир шеъри сабаб бўлган.

“ – Шеър – ҳаёт оҳанги, – деди домла шогирдларига даврага қараб. – Шунинг учун унинг оҳангига қараб юрасиз. Унга бўйсунасиз, унинг деганини қиласиз. Қилмасангиз, у шеърни ҳеч ким ўқимайди. Оҳанг – ўзига яраша сўз, образ талаб қилади. Мен шунда агар у истаган сўзни тополмасам, ясайман. Ҳа, ўзимизнинг тилимиз оҳангидан келиб чиқиб, албатта, сўз ясайман. Эҳтимол, у сизнингча бўлмас. Эҳтимол янгилигидан шундай туюлар сизга, китобхонга. Кейин, барибир, киришиб кетади янги кўйлақдай. *Шоир соати, жуда бўлмаганда, бир соат олдинда юриши керак... (таъкид бизники – Н.К.)*”

Шу ерда донишманд шоирнинг сўзларини бўлиб, унинг юқорида келтирилган сатрларини яна бир бор эсласак. У ёзган эди:

*...Неча ларзон сояларда излар қолдирдим,
Неча ёзу, неча созу, сўзлар қолдирдим...*

Ёки:

*Яшар эди бўсаларнинг тўплами каби,
Севгиларнинг апрелдаги кўклами каби...*

Агар шу сатрларни ўзбек тилининг қонун ва қоидалари асосида қайта тизиб чиқсак, улардаги бадий гўзалликдан асар ҳам қолмайди. Шунинг учун Шайхзода, ўзи эътироф этганидек, бу сатрларда тилдаги мавжуд сўзлар ёрдамида янги сўз ёки ифодалар ясаган. “Бўсаларнинг тўплами”, “Севгиларнинг апрелдаги кўклами” каби. Қаранг, қандай гўзал ясалмалар ва қандай гўзал топилмалар-а?!

Шоир давом этиб, деган:

“Менинг услубимни баъзилар: “Китобхон ҳазм қилолмайди”, дейишади. Бу ҳам ана шу янгиликдан, бир соат олдинда юришдан, – деб кулди охири домла, бу ибора ўзига ҳам таъсир қилиб. – Ҳақ гап, дўстлар, янги бадий тафаккурга янги бадий ифода керак, янги ифодалар маҳражига эса, янги шакл, янги, эҳтиросли мисралар керак! Уларни изласанг, баъзан келавермайди. Жаҳлинг чиқиб кетади-да, ундан кейин тўқиб ташлайсан. Қарабсанки, бир-икки кундан кейин ўзингга эриш кўринмай қолади. Ўн-ўн беш кундан кейин эса китобхонга. Кейин ўзи ҳам ишлата бошлайди бу сўз ё иборани”.

Каминанинг бу суҳбатга, умуман, Шайхзода шеъриятининг ўзига хослиги масаласига тўхталганимнинг сабаби шундаки, Шайхзода шун-

дай изланишлари ва топилмалари туфайли “Биз ишчимиз, хизматчимиз...” ёки “Менинг икки онам бор, Иккиси ҳам меҳрибон...” сингари шеърлар билан китобхонлар эътиборини қозонган ўзбек шеъриятини янги ва юксак бир босқичга олиб чиқди. Уни жаҳон мумтоз ва замонавий шоирларининг бадиий ютуқлари билан бойитди, ўзбек шеъриятидаги вазн ва қофиянинг бадиий имкониятларини беҳад кенгайтди. Унинг ўзбек шеърияти тараққиёти йўлида олиб борган изланишлари Асқад Мухтор сингари ҳассос шоирларнинг майдонга келишида ҳосилдор замин бўлиб хизмат қилди.

Театр ва драматургия, маълум сабабларга кўра, ўзбек маданиятига кечроқ кириб келган. Бу икки соҳа XX аср бошларида жадид адабиёти намояндаларининг саъй-ҳаракати билан майдонга келган ва ўзбек халқининг миллий уйғонишида муҳим роль ўйнаган бўлса-да, янги ижимоий-тарихий ўзгаришлар даври ўзбек адабиёти ва санъати олдида бу ҳар икки соҳани янада юксалтириш, Шекспир, Шиллер, Гоголь, Чехов драмалари даражасидаги саҳна асарларини яратиш даражасига эришишдек оғир вазифани кўйди. Иккинчи жаҳон урушининг бошланиши эса адабиёт ва санъат арбобларидан янги тарихий давр талабларига жавоб берувчи, замирида кучли қаҳрамонлар ва мурасасиз тўқнашувлар ётган, халқ қалбига фидойилик, жасорат ва ватанпарварлик фазилатларини пайванд эта олувчи асарларни яратишни талаб қилди. Шу мушкул бир даврда ҳали драматургияда ҳатто “атак-чечак” қилмаган, аммо оташин шеърлари билан халқ ва армияга жанговар руҳ бағишлаётган Шайхзода Хоразм халқининг қаҳрамони Жалолиддин ҳақида саҳна асарини ёзишга аҳд қилди. Шайхзода бу асарни ёзишдан аввал машҳур саркарда ҳақидаги тарихий манбаларни мутолаа қилиш билан бирга Шекспирнинг трагедия ва тарихий хроника жанрларида ёзган асарларини кунт билан ўрганди. У 1944 йил 26 декабрда илк бор саҳна юзини кўрган “Жалолиддин Мангуберди” трагедиясида ўзини мураккаб тарихий жараёнларни чуқур таҳлил қилувчи, бош қаҳрамон билан уни қуршаган чиркин муҳит ўртасидаги зиддиятларни кўра ва оча олувчи, бош салбий қаҳрамон – Чингизхонга нисбатан ўта мураккаб ва ночор аҳволда қолган бош ижобий қаҳрамон – Жалолиддиннинг темир иродаси ва руҳий қудратини маҳорат билан тасвирлай олувчи драматург сифатида намоиш этди.

Афсуски, ўзбек театрининг бу юксак парвози ВКП(б) Марказий Комитетини чўчитиб юборди. Асар муаллифи Москвада тайёрланаётган янги сиёсий қатағоннинг дастлабки қурбонларидан бири бўлди. Шайхзода Сталин шахси қораланиб, миллионлаб бегуноҳ маҳбуслар озодликка чиқишлари арафасида оиласи бағрига қайтиб, сиҳат-саломатлигини

озгина тузатиб олгач, энди Хоразм хонининг валиаҳди эмас, балки XV асрда яшаган буюк олим ва давлат арбоби Улуғбек ҳақида саҳна асарини ёзишга киришди.

Шу нарса ғаройибки, ўзбек халқининг аксар қисми ҳатто 30–40-йилларда ҳам олис ўтмишда яшаган буюк саркардалари, подшолари ва олимлари тўғрисида етарли маълумотга эга бўлмаган. Шайхзода халқнинг илмий-маърифий онги ва билимидаги ана шу кемтикни биртараф этиш мақсадида 1943 йил февралда “Қизил Ўзбекистон” газетасида “Улуғбек ким?” деган мақоласини эълон қилган ва шу мақола қўлёзмасининг охирига “Улуғбек ким?”, “Беруний ким?” деган сўзларни ёзиб қўйган экан. Бу икки сўз шунчаки ёзилган сўзлар эмас, балки Шайхзода ижодий ҳаётининг маъно ва моҳиятини белгилаши лозим бўлган кодлар эди. У яқин йиллар ичида бирининг туғилган кунига 575 йил, иккинчисининг таваллудига эса 1000 йил тўлиши муносабати билан улар ҳақида саҳна асарларини яратиш ва бундан ҳам муҳими республика раҳбарларини мудроқ ҳолатдан уйғотиб, бу улуғ олимлар юбилей саналарининг ЮНЕСКО ёрдамида жаҳон миқёсида нишонланишига эришиш эди.

Шоирнинг “Мирзо Улуғбек” трагедияси тўғрисида кўп ва ҳўп ёзилган. Аммо дориломон замонлар яқинлашиб, дин арбобларига муносабат ўзгара бошлаганидан сўнг бу буюк асарга ҳам тош отадиганлар топилган.

Бадий ижоднинг бир хусусияти бор. Бу, ёзувчининг тарихий ҳақиқатдан чекиниш ҳуқуқи. Тарихий мавзудаги қарийб барча асарлар – драмалар, роман ва қиссаларда антик даврдан бошлаб ёзувчилар шу ҳуқуқларидан фойдаланиб келадилар. Шайхзода ҳам “Мирзо Улуғбек”ка асар концепцияси талаби билан Хўжа Аҳрор образини Улуғбекнинг антиподи сифатида киритган ва бунга ўзини шу ҳуқуқли деб билган. Зеро, айрим тарихий манбалар, айниқса, бадий асарларда, академик Бўриной Аҳмедов ёзганидек, “Улуғбек билан Хўжа Аҳрор ўртасида қандайдир келишмовчилик ва Хўжанинг Мирзо Улуғбекни ўлдиришда қўли борлиги ҳақида фикр айтилган” (Б. Аҳмедов. Тарих сабоқлари. – Тошкент, 1994. – Б. 260). Шайхзода Хўжа Аҳрор образини Улуғбекнинг ғоявий рақиб сифатида тасвирлашда шундай манбаларга асосланган. Бу – масаланинг бир томони. Иккинчи томони шундаки, таниқли театршунос Тоҳир Исломов ёзганидек, “Мақсуд Шайхзоданинг Хўжа Аҳрор сиймосини фаол бир иштирокчи сифатида асарга киритиши тарихий фактлар нуқтаи назаридан хилофдек кўринади. Зотан, Хўжа Аҳрор асли Тошкент вилоятидан бўлиб, Улуғбекдан ўн ёш кичик бўлган. Яна шу ҳам ҳақиқатки, Хўжа Аҳрор Улуғбек замонасидаёқ Мовароуннаҳрда жуда катта шухрат топган, сон-саноксиз муридлар эгаси ва мамлакатнинг

кўп ҳудудларида беҳад мол-мулк, ер-сув ва чорвага эга йирик феодал эди. Агар тарихий манбаларга суяниб, Улуғбек даврига чуқурроқ назар ташланса, мамлакатда *дунёвий ҳукмрон*, қонуний тахт соҳиби темурий Мирзо Улуғбек, *диний ҳукмрон* (таъкидлар бизники – Н.К.) эса ўта йирик феодал Хўжа Убайдулло Аҳрор бўлиб, даврининг ҳақиқий таназзул тенденциясини мана шу икки сиймо орасидаги зиддият белгилаганлигини уқиб олиш мумкин” (Т. Исломов. Тарих ва саҳна. – Тошкент, 1998. – Б. 82).

Масала шундай баҳсли бўлган бир пайтда “Мирзо Улуғбек” спектаклининг шошмашошарлик билан театр репертуаридан олиб ташланиши буюк шоир ва драматург хотирасига нисбатан ўта ҳурматсизлик бўлди.

Афсуслар бўлсинки, Шайхзоданинг оғир хасталик йилларида ёзган ёки ёза бошлаган “Абу Райҳон Беруний” пьесаси бизгача етиб келмади. Аммо шу нарса маълумки, Шайхзода бу асар устида (“Мирзо Улуғбек” устида ҳам) ишлаши жараёнида ҳавас қиларли даражада шу қадар кўп манбаларни ўрганганки, улардан олган қимматли маълумотларнинг аксар қисми бу асарларга ҳатто кирмай ҳам қолган. Бу ҳол Шайхзоданинг, айниқса, тарихий мавзуга мурожаат этганида, нафақат турли давлат ва хусусий архивларда сақланаётган ҳужжатлар, балки халқ хотирасида сақланган ва “оғзаки тарих” ҳисобланган маълумотларни ҳам пухта ўрганганидан шаҳодат беради. Афсуски, совет давлати тегирмонидан омон чиққанига қарамай, сиҳат-саломатлигини йўқотган Шайхзоданинг ҳам бундай режимда яшаши, ҳам ўз олдига қўйган катта ижодий режаларни бажариши амримаҳол эди. У “Беруний”ни тугата олмаганидек, XX асрнинг 20–30-йилларида дунёга келган ўзбек зиёлилари ҳақидаги саҳна асарининг дастлаби саҳифаларини ёзишга ҳам улгурмади.

Шеърят ва драматургия Шайхзоданинг икки қаноти эди. У шу икки қаноти билан бадий ижоднинг юксак чўққиларига кўтарилиб, ўзбек адабиёти хазинасини ўлмас асарлар билан бойитди. Шоир шу катта ижодий ютуқлари билангина кифояланиб қолмади. У забардаст адабиётшунос олим сифатида мумтоз ва замонавий ўзбек адабиёти тарихининг муҳим масалаларига бағишланган қатор тадқиқотларни ҳам яратди. Бу тадқиқотларнинг бир қисми Ўзбекистонда навоийшунослик ва фурқатшунослик фанларининг шаклланиши ва ривожланишида муҳим омил бўлди. Айни пайтда у ўзбек китобхонларини Шарқ ва Ғарб адабиёти намояндаларининг ҳаёти ва ижоди билан таништирувчи қатор мақолалар ёзди. Бундан ташқари, Шайхзода 40-йилларнинг ўрталаридан бошлаб ҳаётининг сўнгги нафасига қадар Низомий номидаги Тошкент педагогика институтида доцент лавозимида хизмат қилиб,

юзлаб юқори малакали ўзбек тили ва адабиёти ўқитувчиларининг етишиб чиқишига бебаҳо ҳисса қўйди.

Шайхзоданинг ижодий фаолиятида яна бир соҳа бор. Бу бадий таржимадир. Шайхзода қаламига мансуб таржималар шу қадар кўпки, улар орасида Шекспирнинг “Ҳамлет”, “Ромео ва Жульетта”, Пушкиннинг “Мис чавандоз”, “Кавказ”, Лермонтовнинг “Кавказ асири”, Маяковскийнинг “Жуда соз” сингари асарлари борлигини айтишимиз ва Шайхзоданинг бу йирик асарлардан ташқари, Ш. Руставели, Жомий ва Байрон сингари классиклардан тортиб то Расул Риза ва А. Сурковгача бўлган турли миллат шоирларининг шеърларини таржима қилганлигини эслатишимиз ўринли бўлади. Бу асарларни таржима қилишнинг ўзиёқ бир ижодкорнинг бутун умрини эгаллаши ҳеч гап эмас.

АДАБИЁТ – ДУНЁДАГИ ЭНГ АНТИҚА МЎЪЖИЗАЛАРДАН БИРИ

Адабиёт – дунёдаги энг антиқа мўъжизалардан бири. У ёш ва қари, эркак ва аёл, бой ва камбағал кишилардан иборат инсониятни интеллектуал мулк оламига олиб кириб, улар орасидан давлат, фан ва маданият арбобларининг етишиб чиқишида ота-оналик қилади. Агар адабиёт бўлмаса, балки инсоният ўз тарихи давомида шунчалик маданий ва техник юксалишга кўтарилмаган бўлармиди... Адабиёт эса мавҳум бир олам эмас, балки қўлига қалам ушлаган, пешонасидан истеъдод нурлари таралиб турган, қалбида эса эзгу мақсад ва орзулар яшаган кишилардан иборат. Ким билади, балки мақоламиз “қаҳрамони” Мақсуд Шайхзода ҳам шундай кишилардан биридир.

Шу кунларда узоқ-яқиндан келаётган “миш-миш”ларга қараганда, ватандошларимиз ва пойтахтимиз меҳмонларининг эътиборини қозонган ва қозонаётган Адиблар хиёбонига яқин келажакда ўзбек адабиётининг яна бир неча машҳур намояндалари бугунги интеллектуал авлодлар билан доимий мулоқотда бўлиб туриш учун таклиф этилармиш. Агар шу гап чин бўлса, аминманки, Шайхзода азиз дўстлари Ойбек ва Ғафур Ғулом даврасига жон деб борган, улар ҳам озар дўстларини бағирларини очиб, кутиб олган бўлардилар.

ЎЗБЕК ДИЁРИНИНГ ЗАБАРДАСТ КУЙЧИСИ

Пойтахтимиздаги Адиблар хиёбонига қадам қўйишингиз билан бошқа ҳаводан нафас олаётгандек бўласиз. Бу неча асрлардан бери инсониятнинг руҳий оламини мусаффо ҳис-туйғулар, орзу ва интилишлар билан мунаввар этиб келаётган адабиёт гулшанининг ҳаётбахш ҳавосидир. Адабиётга муҳаббат қўйган, Гомердан тортиб Фирдавсийгача, Навоидан тортиб Пушкингача, Чўлпондан тортиб Абдулла Ориповга-

ча бўлган адабиётни хуш кўрган киши борки, бу ҳавони малҳам ўрнида қабул қилади.

Камина ҳам шундай кишилардан бири бўлганим учун бу ҳаводан тўйиб-тўйиб нафас олишни севаман.

Мени сархуш қилган бу ҳаво Навоий гулшанидан эсиб турибди... Бу ҳавони она юртини соғинган Бобур қалбининг таманнолари мавжлан-тириб турибди... Бу ҳаводан Абдулла Қодирий кўкрагида қолган мош-дек кўрғошиннинг ҳиди анқиб турибди...

Адиблар хиёбонидаги XX аср ўзбек шеъриятининг эрта сўнган юлдузларидан бири Ҳамид Олимжон қад кўтарган манзилга яқинлашганингизда эса қулоғингизда: “Ўхшаши йўқ бу гўзал бўстон, Достонларда битган гулистон...” сатрлари жаранглаб, “гул водийлар”нинг хушбўй уфори келгандек бўлади...

Ҳамид Олимжон...

БИЗ ҒАРОЙИБ БИР ДАВРДА ЯШАДИК

Бир қарасак, Ҳамид Олимжон эъзозланиб, республикада унинг ҳайкаллари ўрнатилмаган шаҳарлар, унинг номи билан аталган кўчаю мактаблар қолмагандек. Бир қарасак, бу ҳайкаллар бузилиб, номи олиниб, ҳатто айрим кишилар Ҳамид Олимжон номини тилга олишдан чўчиб юрган пайтлар ҳам бўлган...

Мамлакатимизда сиёсий, маданий ва маънавий иқлим мўътадиллашган бугунги кунда бу воқеалар худди тушда бўлиб ўтгандек, саробдек туюлади. XX асрнинг 20-йилларида совет давлати жаҳид зиёлиларини қувғин қилиб, ўзбек зиёлиларининг янги авлодини яратишга киришди. Нафақат мактаблар, балки завод ва фабрикаларда ҳам адабиёт тўгараклари ташкил этилди. Шу тўгаракларда адабиёт “илм”ини ўрганган ёшлардан иборат янги адабиёт – “совет адабиёти”ни барпо этиш ишлари бошлаб юборилди. Ҳамид Олимжон ижоди баҳори шундай бир даврга тўғри келди ва тенгдошлари қатори совет даври ғояларини жўшиб куйлади. Шу даврда рўй берган Катта Фарғона каналидек улкан қурилишларни олқишлади. Шу даврда фидойиларча меҳнати билан эл-юрт ҳурматини қозонган кишиларни янги тарихий даврнинг қаҳрамонлари сифатида адабиёт оламига олиб кирди. Ҳамид Олимжон бу ижодий ишларини шундай катта илҳом ва истеъдод билан амалга оширдик, улар “ўзбек совет адабиёти”нинг темир чегараларини ёриб, унинг номини сиёсий ақидалар, меъёр ва мезонлар ҳукмронлик қилмаган умуминсоний адабиётнинг намояндаси сифатида тилга олишимизга тўла ҳуқуқ беради.

Ҳамид Олимжон туғма шоир эди. Шоирнинг шеърларини ўқиганингизда уларнинг бир нафасда ёзилгани, бирор сўзи ўчирилмай ёки ахтарилмай қоғозга тушганини кўриб-сезиб, ҳайратга тушасиз. Бу Ҳамид Олимжонга хос нафақат катта истеъдод ва маҳорат самараси, балки шоирнинг шеър ёзилган пайтда чин маънода илоҳий ҳолатда бўлганининг натижасидир. Шундай шеърларни ўқиган пайтингизда айрим шоирларнинг: “Ҳақиқий шеър шоир билан Аллоҳ ўртасида руҳий алоқа ўрнатилган дақиқаларда туғилади”, деган фикрларига ишонгинг келади, киши. Яна шу нарса ёдда тутиш керакки, Ҳамид Олимжон она Ватанининг поэтик образини яратишга, қалбидаги она Ватанга бўлган муҳаббат оловини ифодалашга аҳд қилганида, унинг қаламидан қуйма, жўшқин ва самимийлик балқиб турган шеърлар отилиб чиқади. Бу ҳам бежиз эмас.

Ҳамид Олимжон ижодида она Ватан мавзуси устуворлик қилади. Шу мавзудаги ўнга яқин шеър орасида “Водийларни яёв кезганда, Бир ажиб ҳис бор эди манда...” сатрлари билан бошланган, 1939 йилда ёзилган бу шеър нафақат қуймалиги, лирик ҳароратнинг бетакрорлиги, балки лирик сюжетнинг сатрдан-сатрга Ўзбекистоннинг турли фасллардаги турфа ранглари товланиб-бойиб-ривожланиб бориши, шеърнинг муסיқий қурилишида ўқтин-ўқтин патетик садоларнинг янграб туриши билан алоҳида ажралиб туради. Бу шеърни ўқиш жараёнида Ўзбекистонда туғилган, ўзини шу муборак заминнинг фарзанди ҳисоблаган ҳар бир кишининг қалбида миллий ифтихор туйғуси уйғониб-алангаланиб боради. Шу ҳол бу ўлмас шеърнинг бадий қиммати ва ғоявий аҳамиятини белгилаб беради.

Ҳамид Олимжоннинг шеърий ижодида ватанпарварлик ва миллатпарварлик ғояларининг устуворлик қилишида унинг болалик ва ёшлик йилларида онасидан ўзбек халқ эртақларини, Фозил Йўлдош ўғли каби халқ бахшиларидан эса “Тўрўғли” туркумидаги халқ дostonларини тинглаб ўсганлиги муҳим аҳамиятга молик бўлган. Унинг кейинчалик “Алпомиш” эпосини ўрганиши ва нашрга тайёрлаши, Фозил Йўлдош ва Ислom шоирларга катта иззат ва икром кўрсатиши ҳам болалик чоғида халқ ижоди чашмасига қўйган муҳаббатининг таъсиридир.

Ҳамид Олимжоннинг шеърияти тўғрисида сўз борганда, бу шеърининг мавзу ва мазмун доираси қанча кенг бўлса, шакл жиҳатидан ҳам шунча бой ва ранг-баранг эканини айтмай илож йўқ. Ҳамид Олимжон бармоқ вазнида, айниқса, бу вазннинг 9 ва 11 ҳижоли турларида шундай шеърий дурдоналарни яратдики, бу вазн кўринишлари Ҳамид Олимжон туфайли ўзининг барча бадий имкониятларини тўла намойиш этди, десак хато бўлмайди. Ҳамид Олимжон эркин вазннинг ҳам, арузнинг ҳам, “оқ шеър”нинг барча бадий имкониятларидан ҳам самарали фой-

даланиб, ўзбек адабиёти хазинасидан ўрин эгаллаган шеърлар, достонлар ва пьесаларни яратди. Хуллас, Ҳамид Олимжон шеъриятининг шундай қирраларини қадрлаган Асқад Мухтор ёзганидек, “Ҳамид Олимжон Шарқнинг энг йирик лирикларидан. У лириканинг кучига чуқур ишонч билан қараб, ўзининг барча жанрлардаги асарларини лириканинг нафис сеҳри билан суғорди”.

Ҳамид Олимжон нафақат забардаст шоир, балки билимдон адабиётшунос олим ҳам эди. У 1932 йилдан 1937 йилгача бўлган даврда Маданий қурилиш институтида, шу институт заминада ташкил этилган Тил ва адабиёт институтида катта илмий ходим ва бўлим мудури лавозимларида хизмат қилди. Ижтимоий фаолиятидаги шу воқеа унинг 1938 йилда Навоий юбилей комитетининг илмий котиби, кейинчалик эса раис ўринбосари этиб тайинланишига сабаб бўлди (Ҳамид Олимжон шу йили Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасига масъул котиб этиб ҳам тасдиқланган эди). Улуғ ўзбек шоири ва мутафаккири Алишер Навоий таваллудининг 500 йиллиги муносабати билан тузилган юбилей комитетида ишлаш жараёнида Ҳамид Олимжон истеъдодининг яна бир қирраси порлади. У Навоий ҳаёти ва ижодини ўрганишга завқ билан киришиб, улуғ шоир ҳақидаги манбаларни чуқур ўргана бошлади. Архив ҳужжатларига қараганда, у қисқа муддатда Навоий ҳаёти ва ижодини шу қадар мукамал ўрганишга муваффақ бўлдики, ҳатто Ёзувчилар уюшмасида Навоийга бағишланган курс-конференцияни ташкил этиб, шу курс-конференция йиғилишларида Навоий ва унинг ижоди ҳақида маърузалар ўқиди, шу маърузалари орасида улуғ шоир достонларидан ёдлаб олган катта-катта парчаларни ўқиб, йиғилиш аҳлини ҳайратга солди. Ҳамид Олимжон айна пайтда биринчилардан бўлиб, ўзбек ва рус тилларида Навоий ижодига бағишланган қатор мақолаларини эълон қилди. У бу мақолаларида Навоийнинг ўзбек адабий тилининг асосчиси, Шарқ мумтоз адабиётининг буюк вакили сифатидаги хизматларини унинг ўлмас асарларини чуқур таҳлил қилиш асосида очиб берди.

Ҳамид Олимжон рус тилида ёзилган “Параллеллар” (1939) сарлавҳали мақоласида Навоийнинг “Фарҳод ва Ширин” достонини арманларнинг бундан минг йил илгари яратилган “Довуд Сосуний” эпоси билан қиёслаб, бу ҳар иккала асардаги муштарак образлар ва мотивларга биринчи бўлиб эътибор қаратди. “Арман халқ шоирлари, – деб ёзди Ҳамид Олимжон, – сосунлик қаҳрамонларнинг тўрт авлоди ҳақида қўшиқ яратганлар. Ўзбек халқининг даҳоси эса бешинчи авлод – янги авлоднинг кураши ва қаҳрамонлигини куйлади. Бу Навоийнинг улуғвор достонидаги севимли қаҳрамонларимиз Меҳинбону ва Шириндир. Буюк

Навоий Шириннинг мамлакатини, Ширин билан Фарҳод ўртасидаги қахрамонона дўстлигини ва уларнинг четдан келган зулмга – эронлик золим Хусайнга қарши курашини куйлади”.

Ҳамид Олимжон Навоий юбилей комитети раисининг ўринбосари сифатида шоир таваллудининг барча иттифоқдош республикаларда адабиёт байрами сифатида ўтиши, Навоий асарлари ва Навоий ҳақидаги мақолаларнинг рус ва бошқа қардош халқлар тилларига таржима қилиниши ҳамда чоп этилиши лозимлиги масаласида тинмай куюнди. У СССР Фанлар академияси Тил ва адабиёт бўлимининг 1939 йил 27 июнда бўлиб ўтган сессиясида Навоий юбилейига Ўзбекистонда олиб борилаётган тайёргарлик ишлари тўғрисида батафсил ҳисобот бериб, СССР Фанлар академиясининг иттифоқ миқёсидаги тайёргарлик ишларига жиддий раҳбарлик қилиши лозимлигини таъкидлади. Шу сессия таассуротлари асосида рус тилида ёзган “Навоийнинг ўрганилиши ва ўзлаштирилиши” мақоласида эса рус ва европалик шарқшунос олимларнинг Навоий ижодини биринчи манбалар асосида ўрганмай туриб, форс классикларининг тақлидчиси сифатида талқин этиб келганларини кескин қоралади. Навоий адабий меросининг илмий асосда ўрганилиши бошқа миллий маданиятларнинг ҳам тараққий этишига таъсир кўрсатади, деб умид билдирди.

Ҳамид Олимжон “Правда Востока” газетасининг 1941 йил 9 ва 17 февраль сонларида эълон қилинган “Навоий ижоди – умумхалқ мулки” ва “Алишер Навоий юбилейи олдидан” мақолаларида Навоий ижоди намуналарини халққа тақдим этиш ва шоир хотирасини абадийлаштириш бўйича амалга оширилган ишлар тўғрисида маълумот берди.

Афсуски, 1941 йилнинг февраль ойида нишонланиши лозим бўлган Навоий юбилейи Иккинчи жаҳон урушининг бошланиши билан дорилломон кунларга кўчирилди.

Ҳамид Олимжон Навоий юбилейини ўтказиш комитети раисининг ўринбосари сифатида бу қутлуғ ишга Ўзбекистондаги илмий ва ижодий кучларни сафарбар этибгина қолмай, Москвадаги таниқли ёзувчилар ва жамоат арбобларини ҳам жалб этди. Шунчаки жалб этибгина қолмай, улардан амалий ишни талаб ҳам қилди. Мана, унинг москвалик таниқли жамоат арбобларига йўллаган телеграммаларидан баъзи бир намуналар:

“1938 йил 23 ноябрь.

Юбилей комитети аъзоси А. Н. Толстойга.

Сизга Навоий юбилейи комитети йиғилиши қайдномасини танишиш учун юбормоқдамиз. СССР Ёзувчилар союзи қошида шу вақтгача Навоий юбилейи комиссияси тузилмаганлиги ва бу ҳол бошқа респуб-

ликаларда ҳам юбилей комиссияларининг ташкил этилишига таъсир кўрсатаётганига, шунингдек, марказий матбуот – “Правда” ва “Известия” газеталарида шу вақтга қадар Алишер Навоий тўғрисида бирор нарса чиқмаганлигига Сизнинг эътиборингизни қаратамиз. Навоийни матбуот орқали оммалаштириш ишига ёрдам беришингизни сўраймиз.

Сизнинг юбилей комитетининг режаси ҳақидаги фикрингизни кутамиз.

Ҳамид Олимжон”.

“1939 йил 14 февраль.

Ҳурматли Александр Александрович!

Сизга Навоий юбилейи комитети раиси Николай Семёнович Тихоновга ёзилган хатимиз нусхасини юбормоқдаман.

Шу нарсани илова қилиш лозимки, Ўзбекистон КП(б) МК котиби ўр. Юсупов бизга партия ва ҳукумат раҳбарлари билан бўлган суҳбати пайтида юбилей тантаналарини кенг миқёсда, ўзбек халқининг байрами сифатида ўтказилиши лозимлиги ҳақида махсус кўрсатма олганини маълум қилди.

Навоий юбилейи комитети илмий котиби

Ҳамид Олимжон”.

“1940 йил 29 февраль.

Ҳурматли ўр. Скосирев!

...Кеча биз Сизга телеграмма юбордик, ўйлайманки, олиб, тегишли чораларни кўрдингиз. Сиз ҳукумат қарори билан Москва, Ленинград ва миллий республикалардаги юбилейга тайёргарлик масаласига бағишланган йиғилишларда маърузачи этиб тасдиқландингиз, шу ҳол Сизнинг яқин кунларда Тошкентга келишингизни тақозо қилади.

Пленумга Навоий юбилейига озми-кўпми алоқадор бўлган барча кишилар келишлари лозим.

Бундан ташқари, Сизга ўзингиз билан келажак ишимизда ёрдам бера оладиган ёзувчи ва танқидчилардан икки кишини олиб келиш ҳуқуқи берилади. Барча миллий республикалардан, Қрим ва Татаристондан одамлар таклиф қилинган... Пленумнинг кун тартибига 12 та маъруза қўйилган. Биз Навоий ва унинг ижоди ҳақида муайян тасаввур беришни хоҳладик.

Хайр. А. А. Фадеев, Л. М. Пеньковский ўртоқларга салом.

Ҳамид Олимжон”.

Ҳамид Олимжон уруш бошлангандан кейин ҳам Навоий ижодини ўрганиш, асарларини рус тилига таржима қилиш, юбилейини ўтказиш масалалари билан шуғулланишда давом этди. У турли миллатларга мансуб ижодкорларнинг Тошкентда бўлишидан Навоий асарларининг, айниқса, рус тилига таржима қилинишида унумли фойдаланди.

Камина 80-йилларда атоқли ёзувчи ва жамот арбоби Комил Яшин билан бир неча бор суҳбатлашиш шарафига муяссар бўлганман. Шундай кунларнинг бирида Яшин ака бироз хаёл суриб, сўнг қўққисдан бундай деб қолди: “Ҳамид Олимжонга ҳайронман. Қандай одам бўлган экан-а?!” Мен суҳбат мавзусига алоқаси бўлмаган Яшин аканинг бу “лирик чекиниши” нима билан тугагини кутдим. У яна бироз хаёллангач: “Ёзувчилар уюшмаси янги бинога кўчиши кунларида уюшма кутубхонасидан Навоий асарлари русча сўзма-сўз таржималарининг қўлёзмаси топилди! Ўнлаб папкалар шундай қўлёзмалар билан тўла экан. Папкаларни оча бошласам – Навоий асарлари! Ҳамид Олимжон Навоийнинг барча муҳим ва асосий асарларини сўзма-сўз таржима қилдириб қўйган экан! Агар у ўлмаганида Навоийнинг бу асарларининг рус тилига бадий таржимасини ҳам амалга оширган, Навоийнинг 500 йиллигини бошқача ўтказган бўларди!..”

Яшин ака ҳаяжонини анчагача боса олмади. Мен ҳам ҳозир унинг бу хотирасини ҳаяжон билан қоғозга туширяпман...

Ҳамид Олимжоннинг ёндафтарларидан бирида рус тилида бундай сўзлар битилган:

«Подготовка к юбилею: Издание, сбор рукописей. Выставка. Портрет. Памятник. Переводы.

1. На русский, грузинский, украинский, армянский, таджикский, туркменский, татарский. 2. Латышский, эстонский. 3. Немецкий, английский, индийский.

Юбилей приобретет мировое значение”.

Бу сўзларни изоҳламаса ҳам бўлади. Ҳамид Олимжон шу рўйхат-режадаги ишларни амалга оширмақчи, Навоий асарларини шу қайд этилган тилларга таржима қилдирмақчи бўлган. У ўйлаган, режалаган ишини, албатта, амалга ошира олувчи кучли, иродали шахс эди.

1948 йили улуғ шоир таваллудининг 500 йиллиги миллий байрам сифатида нишонланганида шу кунлар келишини орзиқиб кутган, ўзбек халқи Навоийни яқиндан билиши, асарларини кўзга суртиб ўқиши ва севиши учун қора тунларни оқартирган Ҳамид Олимжон, тақдирнинг ўйинини қарангки, Биродарлар қабристонига ётган эди...

Биз юқорида шоирнинг ўзбек халқ оғзаки ижодига муносабати ҳақида ҳам сўзлаб ўтишга ваъда берган эдик. 20-йилларнинг ўртала-

ридан бошлаб, Ўзбекистонда фольклор асарларини тўплаш ва ўрганиш ишлари бошланди. Фан ва маданиятнинг бу муҳим соҳаси билан шуғулланувчи олимлар майдонга кела бошладилар. Болалик чоғларидаёқ халқ ижодига меҳр қўйган Ҳамид Олимжон ҳам бу ишга бел боғлаб киришди. У 1937–1938 йилларда Фозил Йўлдош ўғлидан ёзиб олинган ўзбек халқ ижодининг муҳташам обидаси – “Алпомиш” дostonини кунт билан ўрганиб, нашрга тайёрлади. Бу ўзбек маданияти тарихида илк бор нашр этилган ўзбек халқ дostonи эди.

Халқ дostonи бир неча соат, ҳатто бир неча кун давомида ижро этиб келинган. Унинг тўла ва илҳом билан ижро этилиши бир неча омилларга, шу жумладан, бахшининг ёши, соғлиғи, кайфияти, қаерда ва кимлар даврасида ижро этиши кабиларга боғлиқ. Унинг ёзиб олиниш жараёни ҳам мураккаб. Ёзиб олинган дostonни нашрга тайёрлаш эса ундан ҳам мураккаб. Ҳамид Олимжон “Алпомиш” дostonини нашрга тайёрлаш жараёнида унинг қачон, қайси тарихий даврда яратилгани, шу тарихий давр колоритини ва бахшининг ижро этиш услубидаги ўзига хосликни сақлабгина қолмай, асарга турли омиллар таъсирида киритилган, аммо ғоявий ва бадий мукамаллигига шикаст келтирган сатрлар ёки парчаларни олиб ташлаш лозимлигини ҳам яхши билган. Хуллас, “Алпомиш”нинг Ҳамид Олимжон таҳририда нашр этилиши 30-йилларнинг маданий ҳаётида катта воқеа бўлган.

Ҳамид Олимжон дostonга ёзган сўзбоши-мақоласида “Алпомиш”нинг минг йил аввал яратилганлиги ҳақидаги қарашларга қўшилиб, бундай дейди: “...“Алпомиш”да ўзбек халқининг қабилачиликдан феодализмга кўчиш, феодализмнинг дастлабки кунлари тасвир этилганлигини кўра-миз. Бу қабилавий ҳаётнинг энг сўнгги давридир. Ҳаттоки қалмоқлар билан солиштирган тақдирда ҳам бундаги кўнғиротлар ўз бошидан ҳали ижтимоий тараққиётнинг ибтидий кунларини кечирар эди...” “Алпомиш”да кўнғирот уруғи мисолида ўзбек халқи тарихининг ибтидий даври, шу даврдаги халқнинг ижтимоий, маиший ва руҳий ҳаёти акс этган. Халқ шу даврдаёқ ҳақиқат ва адолат, мардлик ва жасорат, дўстлик ва садоқат, муҳаббат сингари умуминсоний қадриятларни билган ва эъзозлаган. Дostonда ана шу қадриятлар ибтидий даврда яшаган асар қаҳрамонларининг ўзаро муносабатлари, меҳнати ва кураши фонида маҳорат билан тасвирланган.

Ҳамид Олимжон бу хайрли ишга киришганида унинг ихтиёрида асарнинг Пўлкан ва Берди бахши оғзидан ёзиб олинган нусхалари ҳам бўлган. Аммо Фозил Йўлдош ўғлидан ёзиб олинган 15 минг сатрдан иборат нусха – “ўзбек халқининг тил бойлигини ўзида акс эттирган”,

атоқли бахшининг “шоирлик бешиги” бўлган “Алпомиш” уни бадиий мукамаллиги билан мафтун этди.

Ҳамид Олимжон дostonни нашрга тайёрлаш жараёнида шундай хулосага келдики, “Алпомиш” дай гўзал асарлар бебаб турган халқ ижоди хазиначисини ўрганмай туриб, “ўзбек адабиётини юксалтириш, унинг тилини чин халқ тили қилиш” мумкин эмас. Шундай қарорга келган Ҳамид Олимжон нафақат Фозил Йўлдош ўғли, балки Ислom шоир, Пўлкан бахши, Абдулла шоир, Бола бахши каби халқ ижодкорларига катта эътибор билан қаради, Фозил Йўлдош ўғли билан Ислom шоирни Тошкентга чақириб, уларга котиб ва маош тайинлади, уларни халқ руҳини кўтарувчи терма ва дostonлар яратишга илҳомлантирди.

Миртемир уруш йилларида Ҳамид Олимжон билан халқ бахшилари ўртасида бўлиб ўтган гурунглари эслаб, ёзган эди: “Ҳамид Олимжон, Ғафур Ғулом, Комил Нўъмон, Ҳоди Зариф ва қатордош бахшилар даврасида энг қувноғи ва топқир, ҳозиржавоби Ислom ота эди... Бахшилар ичида босиқ ва салобатли ўқийдиргани, одатда паузаси кўп шоир Фозил ота эди. Ислom ота шўх чалар, шўх ўқир эди ва ҳамиша кўзларида сузгинлик ва қувноқ учқунлар сачраб турар эди...”

Ҳамид Олимжон пойтахтдан олисда туғилган, муҳофазасидаги халқ ижоди дурдоналаридан бир-икки қишлоқ аҳлигина баҳраманд бўлган бахшиларга катта ҳурмат ва иззат кўрсатибгина қолмай, улар репертуарларидаги ўлмас асарларнинг халқ ва адабиёт мулкига айланишига ҳам катта ҳисса қўшди.

Унинг таржимонлик фаолияти ва Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг раҳбари сифатидаги улкан хизматлари эса бошқа мақоланинг мавзусидир.

Ғайрат МАЖИД

“ЎХШАШИ ЙЎҚ БУ ҒЎЗАЛ БЎСТОН...”

Адиблар хиёбони...

Ҳазрат Алишер Навоийнинг нурли сиймоси...

Адабиётимизнинг намояндалари қиблага юзланган бу азиз зотга шогирдлигу издошлик эҳтиромини изҳор этиб тургандек...

Ғазал мулкининг султони ўзлари лутф этгандек, “Нафис мажлислар” да устозу шогирдлар жамулжам ифодаланган улкан ёдгорлик мажмуасида намоён бўлган. Ҳайкалтарошлик ва меъморчилик – санъатнинг ушбу бетакрор намунаси буюк зотларнинг бир муборак дарсхонасига ўхшайди. Дилларга руҳ, шукуҳ бағишлайдиган зиёратгоҳга қадам қўйган кишининг кўнглида юртимизнинг муҳташам ва бой адабиётига эҳтиром сезгилари уйғонади. Адиблар хиёбони очилганидан буён бу ердан адабиёт ихлосмандлари, ёш китобхонларнинг қадами узилгани йўқ. Ёзувчилар уюшмасида ишлаганим боис, мен ҳам деярли ҳар куни азиз зотлар зиёратига чиқаман. Ҳақларига тиловатлар қиламан. Уларнинг ҳолини ҳис этишга интиламан. Асарларига такрор-такрор мурожат руҳи бутун вужудим ила қалбимни қамраб олади. Хаёлимдан доим ўтиб турадигани бу: мажмуа улкан мақсад ва муддаони қалбига туккан кишининг муҳташам ғояси маҳсули – бу юртдошларимизни, хусусан, ёшларни Ватанга, улуғ аждодларга бўлган садоқат ва муҳаббат туйғуларини юксалишига, адабиётни юракка жойлашга хизмат қилади.

* * *

Мана, Ҳамид Олимжонга ўрнатилган ёдгорлик. Хаёлимда болаликнинг файзиёб дамлари жонланмоқда. Мактабнинг бошланғич синфларида ўқиб юрган пайтларим бўлса керак. Уйимизда оқ-қора тасвирли “Садко” номли телевизор бўларди. У пайтларда телеканаллар ҳозиргидек кўп эмас эди. Кейин болалар учун кўрсатув, фильмлар ҳам муайян бир вақтларда бериларди. Ўшанда “Семурғ” фильмини ҳам тез-тез эфирга узатиб туришарди. Биз, ака-ука, сингиллар экран қаршисида михланиб, фильмни ҳар гал катта ҳаяжон ва орзиқиш билан томоша қилардик. Негаки, кино сюжети бобою момоларим, ота-оналарим айтган

эртагу афсоналарга ўхшаб кетарди-да. Бундан ташқари, улар бизга китоблардан асарнинг ўзини ҳам кўп марталаб ўқиб беришарди. Менинг Ҳамид Олимжон билан илк бора танишувим, бемалол айта оламанки, ҳали ҳарф танимаган чоғларимдан бошланган. Ана ўшандан буён тонг каби нораства, ёруғ, тоғу тошлар орасидан сизиб чиққан оби ҳаёт – чашма каби тип-тиниқ шеърятининг чинакам шайдосиман, десам муболаға бўлмас. Болалик чоғларимдан менга ҳамроҳ ва ҳаммаслак бу сўз соҳибининг ҳаёти қанчалар мураккаб, аянчли, изтиробу афғонга тўла ўтганини улғайгач, устозларнинг сабоқлари, адабиётшунос олимлару адибларнинг Ҳамид Олимжон ҳақида ёзган мақола, тадқиқотларидан билдим. Шоирнинг умр йўлдоши, ҳассос шоира Зулфияхонимнинг ўкинчу армон билан йўғрилган шеърлари, хотиралари орқали ҳис этдим, англадим. Бу ҳоллар менинг кўнглимга маҳзунлик бағишлаган бўлса-да, шундай ўт-олов дамларида – мустабид тузумнинг қаттол зуғумлари авж олган паллаларда ҳам миллат учун бебаҳо дурдоналарни мерос қолдирган зот – Ҳамид Олимжон шаънига таҳсинлар айтишни виждоний бурчим, деб ҳисоблайман.

Биз Ватан дарсини, халқни ардоқлаш ва севиш илмини Ҳамид Олимжон меросидан ўргансак арзийди. Юртни беғараз, бетаъма суйиш ҳам, назаримда, қутлуғ насибадир. Миллатни, Ватанни ухлоқ қалб, лоқайд кайфият билан асло яхши кўриб бўлмайди. Юртни севгувчи кишининг дили қор каби оппоқ, қуёш тафти каби ҳароратли бўлиши лозим. Устоз Ҳамид Олимжон “Ўлка” сарлавҳали шеърида бундай деган:

*Кўзларимни юммасман асло –
Дарё каби уйғоқ ўтурман.*

Туғилган куниданоқ Ватан деб уйғонган шоир қалбининг тоза иқрори бу.

Шоир ибораларига таянган ҳолда, кокилини икки дарё ювиб турган мисоли ёш келин – қутлуғ заминда туғилмоқ қисматини берган Тангрига кўп-кўп шукуроналар айтаман. “Ўзбекистон” шеърини ёзаётган чоғида устоз қалам соҳибининг ҳам кўнглидан ҳозиргина мен айтган фикру мулоҳазалар ўтган бўлса не ажаб. Шоирнинг “Бахтимиз тарихига”, “Ватан”, “Дарё тиниқ, осмон беғубор”, “Сиёб”, “Чирчиқ бўйларида”, “Сўлмоқ бўлмас эл баҳорида” каби шеърлари қалбимизга ҳазрат боболардан мерос бўлиб келаётган Ватан тақдирига барча бирдек дахлдор эканини сингдиради.

Иккинчи жаҳон уруши инсоният бошига оғир мусибатларни солди. Биргина ўзбек халқи бир ярим миллиондан ортиқ дилбандидан айрилди. Қанча-қанча ўғлонлар бедарак кетди. Биров фарзандидан, биров

ёридан, биров отасидан жудо бўлди. Ҳамид Олимжон ўша даврнинг энг фаол ижодкори сифатида бу ҳолга жим қараб туролмас эди. Жангчилар қалбига руҳ бағишловчи, ортда Ватан – ота-она, оила турганини чуқур ҳис этишга ундовчи, ғалабага бўлган ишончни уйғотувчи асарлар битди. “Жангчи Турсун”, “Роксананинг кўз ёшлари”, “Интизорлик”, “Яқинлик”, “Севги” каби қатор шеърлари шулар жумласидандир. Масалан, “Шарққа кетганда” шеъридаги мана бу сатрлар орқали эзгулик, тинчлик деб ёвга қарши беомон курашган, осмонимиз мусаффо бўлсин дея дуо қилган эл доимо ғолиб бўлишини бадиий ифода этган:

Ҳеч қачон, ҳеч қачон, ҳеч қачон!

Қуёшни енголмас қора зулумот!

Аён ҳақиқат шу, зулмат ҳеч қачон тонг, нур-зиё устидан ғалаба қилган эмас. Иккинчи жаҳон урушидаги тарихий ғалаба ҳам шоир айтган ҳақиқатнинг воқеликдаги исботидир.

Дунё яралибдики, киши қалбини севги, муҳаббат каби тоза туйғу ва тушунчалар мунаввар айлаб келади. Ҳамид Олимжон каби ўлмас ва бетакрор туйғуларни ҳассослик, инжа руҳият, ўзига хослик билан қаламга олган ижодкорлар адабиётда ҳодиса дея баҳоланади. Шу боис бўлса керак, унинг ёзганлари қалбга шундай ўрнашадики, худди тилинг учидан шу сўз турган эди-ю, уни Ҳамид Олимжон айтиб кўйгандек. Бу ҳам шоирнинг диллар қатида яшириниб, беркиниб турган ҳаяжонларни ҳам, тиллар учидан турган, бироқ ҳали ҳеч ким айтмаган, бироқ айтишга чоғланиб турган покиза изҳорларни ҳам теран ҳис этишига бир далилдир. Кўшиқларга айланиб, эл кўнглидан жой олган шеърлар, “Ўрик гуллаганда”, “Севги десам...”, “Энг гуллаган ёшлик чоғимда...”, “...Яноғинг узра хол бўлсам...”, “Хаёлимда бўлдинг узун кун...” муҳаббат лирикасининг энг гўзал намуналари деб айтишим мумкин. “Куйгай” радифли ғазалдан сатрлар:

Ёниб ишқингда қалбим қулга айланса ажаб эрмас,

Кўзинг осмонга тушганда ловиллаб офтоб куйгай.

Ушбу шеърни ўқиган китобхон ёр ишқида ёнган ошиқ қалбининг қулга айланишига ажабланмайди, ёрнинг нигоҳи осмонга тушгач эса офтобни ҳам куйдиради, деб ишонади. “Чароғон айладинг кўнглимни, тундек қоп-қаро эрди, Қилиб бул кун хароботимни сан гулзор, хуш келдинг” деган мисралари эса шоир кўнгли имон чашмаси сувидан қониб ичганига ёрқин ишорадек таассурот беради менга. Ўзбекистон Қаҳрамони, халқ шоири, устоз Абдулла Орипов Ҳамид Олимжоннинг шеъриятдан олган сабоқлари ҳақида бундай ёзади: “Ўзбек шеъриятида ли-

риканинг энг гўзал ва нафис намуналари, албатта, бор. Лекин Ҳамид Олимжон лирикаси бошқа бирорта шоирнинг лирикасига асло ўхшамайди. Бу лирика мрамор каби тиниқ, лекин совуқ эмас. Унда тасвир ҳам, оҳанг ҳам бўлакчадир: “Шағирлайди бетиним дарё, Шағирлайди ваҳм тўла жар”, “Ҳолбуки, тун – бунда одатда, Бутун борлиқ ухларди сокин”, “Ҳаёлимда бўлдинг узун кун, Сени излаб қирғоққа бордим. Оч тўлқинлар пишқирган тунда, Топиб бер, деб Ойга ёлвордим”. Бундоқ дурлар шодасини мароқ билан яна давом эттиришимиз мумкин. Жумладан, мен ўзим она тилимда яратилган бебаҳо байтларни ўқиб юришга муяссар бўлганимдан бир умр миннатдорман, бахтлиман. Ушбу сеҳрли мисраларни ойнанинг нимқоронғисидан сокин шивирлаётган сой бўйларида жимгина такрорлаш нақадар ёқимли... Демак, лирика руҳнинг сувратидир.

Ҳамид Олимжоннинг шеърий мисраларни сайқаллаш устида баҳодирона тер тўкиш маҳорати ҳам ҳали неча-неча авлод шоирларига ибрат бўлиб қолгусидир”.

Ҳамид Олимжон Ёзувчилар уюшмасида ишлаб юрган кезларида бахшию шоирларнинг бошини бириктириб, ўзбек халқ оғзаки ижодининг нодир намуналари бўлмиш дostonларни ёзиб олиш ишларида бош-қош бўлди. Халқимизнинг буюк бахши фарзанди – Фозил Йўлдош ўғлининг ўзидан 30 га яқин дoston ёзиб олиниши, фақат айтишга осон. Бунинг заҳматини олимлар яхши билади. Бугунги кунда ҳам халқ оғзаки ижоди билан шуғулланаётган олимларнинг дастлабки манбалари ўша нашрлар экани инкор этиб бўлмас ҳақиқатдир. Олимларга ҳали-ҳамон Ҳамид Олимжоннинг иши ўрнак бўлиб келаётир. “Алпомиш” дostonини биринчи марта нашрга тайёрлаб, сўзбоши ёзган адибни миллат фидойиси, деб атаса бўлади. Ҳамид Олимжоннинг дoston ва балладалари ҳам адабиётимизнинг хазинасидаги жавоҳирлардан, дейишимиз мумкин. “Ойгул билан Бахтиёр”, “Семурғ ёки Паризод ва Бунёд”, “Зайнаб ва Омон”, “Роксананинг кўз ёшлари” билан таниш бўлмаган ўзбек китобхони бўлмаса керак. Бундай асарлар эса шунчаки пайдо бўлиб қолмаганига юқорида айтганларимиз далилдир.

Ҳамид Олимжон мумтоз адабиётимиз билимдони ва тарғиботчиси сифатида кўп хайрли ишларнинг бошида турди. Алишер Навоий таваллудининг 500 йиллиги Иккинчи жаҳон уруши йилларига тўғри келгани боис, юқори даражада нишонланмади. Аммо Ҳамид Олимжон туфайли Навоий асарлари рус, беларусь, украин ва дунёнинг бошқа тилларига таржима этилди. Адабиётшунос олим сифатида унинг ўзи Навоий асарлари таҳлилига бағишланган илмий мақолалар ёзди.

Таржимон сифатида Жорж Байрон, Александр Пушкин, Константин Симонов асарларини маҳорат билан ўзбек тилига ўгирди. Айниқса, Константин Симоновнинг “Мени кутгил” шеъри ўзбекона руҳда жаранглади. Қўшиқларга айланиб кетган бу мисралари юракларга муҳрланиб қолган. Ҳамид Олимжон шоир, таржимон, драматург, олим ва жамоат арбоби сифатида кўп ўрганилиши керак ва зарур бўлган улкан сиймодир.

* * *

Жиззах шаҳрида миллий адабиётимизнинг улкан намояндalари – дилбар шоир, драматург Ҳамид Олимжон ва унинг умр йўлдоши, шоира Зулфия хиёбони, шоир ва шоиранинг мемориал ёдгорлиги ҳамда уларнинг ижодига бағишланган музей барпо этилган. Шундоққина музейнинг ёнида Ҳамид Олимжон ва Зулфия номидаги ижод мактаби фаолият юритмоқда. Мен ижодкор сифатида давлатимиз раҳбарининг эзгу ғояси асосида ташкил этилган ижод мактаблари ҳақида “Бунда булбул китоб ўқийди” деган рисола ёздим. Мана бу сатрлар Ҳамид Олимжон ва Зулфиянинг ҳақиқий маънодаги ижод мактабларидан таҳсил олган қаламкаш сифатидаги эҳтиромим ифодасидир.

*Водийларни яёв кезмоқдан мурод,
Шодлик ва бахт недир, англаш матлаби.
Кўкдан келаётир бир нурли имдод –
Уйғоқ яшаб ўтгин дарёлар каби.
Шу Ватан, шу халқнинг обод мактаби,
Ҳамид Олимжоннинг ижод мактаби.*

*Ҳар йили баҳордан этгай хабардор
Оппоқ ифор сочиб ўрик гуллари.
Устод башоратин айтаман такрор,
“Бу боғлар бир боғлар бўлади ҳали”.
Муҳаббат, садоқат – сабот мактаби,
Зулфияхонимнинг ижод мактаби.*

Жиззах шаҳридаги хиёбондаги ҳайкал ҳам, Адиблар хиёбонида қад ростлаб турган ёдгорлик мажмуалари ҳам бир улуғ ибратдир. Шу ҳайкаллар ҳақида ўйлар эканман, хаёлимдан Президентимизнинг Шароф Рашидов таваллудининг 100 йиллигига бағишланган тантанали тадбирда сўзлаган нутқидаги бундай сўзлар ўтмоқда: “Бор-йўғи ўттиз беш йил яшаб, адабиётимиз осмонида чақмоқдек чақнаган нодир истеъдод соҳиби Ҳамид Олимжон ва атоқли шоира Зулфияхонимнинг

ҳаёт ва ижод йўли ёш авлодимиз учун ҳар жиҳатдан ибрат намунасидир. Ана шу ижод маскани ёшларимиз, энг аввало, мунис ва лобар қизларимизнинг истеъдод ва қобилиятини рўёбга чиқариш, уларни Зулфия-хоним каби вафодор, доно ва оқила, ўз юртига садоқатли инсонлар этиб тарбиялашда мустаҳкам замин бўлади. Бу маънавият кошонасининг эшиклари нафақат Жиззах вилояти, балки бутун мамлакатимиз ёшлари учун очиқдир. Бугунги маросимда иштирок этаётган сиз, азизлардан битта илтимосим бор: фарзандларимизни, айниқса, қизларимизни мана шундай гўзал масканларга кўпроқ олиб келсак, уларни адабиёт ва санъатнинг сирли дунёси билан ошно этсак, ўйлайманки, нур устига нур бўларди”.

2019 йилда Ҳамид Олимжон таваллудининг 110 йиллиги мамлакат миқёсида кенг нишонланди. Ижод мактабларида эса шоир ҳаёти ва фаолиятига бағишланган маҳорат дарслари ўтказилди. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси “Ижод” жамоат фонди ҳомийлигида ҳассос ижодкорнинг “Танланган асарлари” нашр этилди. Яқинда “Сўз чамани” лойиҳаси асосида шоирнинг энг сара шеърларидан иборат ихчам китоб чоп этилди. Бу Адиблар хиёбонидаги адабиётимизнинг муҳташам вакиллари сиймолари қаршисида туриб дилдан кечган ўй-фикрларимдир. Уни сиз билан баҳам кўргим келди. Сўзимнинг якунида Ўзбекистон Қаҳрамони, халқ шоири устоз Эркин Воҳидовнинг қуйидаги фикрлари эсимга тушди: “Ҳамид Олимжон – ўзбек шеърлятида сира ўчмас из қолдирган шоир. Унинг лирикаси ҳали узоқ йиллар шеърый жўшқинликнинг, шавқ ва эҳтироснинг тимсоли бўлиб қолади. Ҳали кўп авлодлар унинг сатрларидан замонанинг ўтли нафасини туйиб, халқнинг хур, бахтиёр овозини эшитади”.

Адиблар хиёбонида ҳайкаллари қўйилган ижодкорлар ҳаёти ва ижодини ўрганиш ва тарғиб қилиш учун пойтахтимизда олий ўқув юртлари масъул этиб белгиланган. Ҳамид Олимжон сиймоси Ўзбекистон давлат консерваторияси зиммасига тушган. Бу, албатта, бежиз эмас. Чунки Ҳамид Олимжон шеърлари ва дostonлари халқона оҳангларга бой, тили мусиқий. Унинг покиза ҳайрату ҳаяжон, нур сингари ойдин ва ҳароратли туйғулар билан йўғрилган шеърларини ҳофизлар қўшиқ қилиб қуйлаган, ишонаман, бундан кейин ҳам қўшиқ қилиб қуйлайди. Шоирнинг драматик дostonлари асосида йирик мусиқий асарлар яратилган ва бундан сўнг ҳам яратилади. Шунинг учун Ҳамид Олимжон ижодига консерватория руҳан яқин. Демак, миллий адабиётимизнинг улуғ намояндаси Ҳамид Олимжон ижодини ўрганиш давом этади.

Раҳмон ҚўЧҚОР

ТДЮУ доценти в.б., филология фанлари номзоди

АБДУЛЛА ҚАҲҲОР – ЗАР ҚАДРИНИ БИЛГАН ЗАРГАР

Ҳайкалтарошларимиз Адиблар хиёбонига ўрнатилган ҳар бир сиймо образида ўша ижодкорнинг сажияси, ҳаётининг устувор жиҳатлари сингари недир бир муҳим сифатни гавдалантиришга, замондошларимизга эслатиш ва авлодлар ёдида муҳрлашга уринганини сезиш қийин эмас. Дейлик, биз Мирзо Бобур сиймосида темурийзодаларга хос ўқтамлик ва шоҳона назокатни илғасак, Эркин Воҳидовнинг бир нуқтага қадалган нигоҳи айна нуқтада олам ва ҳаёт фалсафасининг мужассамини идрок этаётганини ҳис қиламиз.

Ўзбекистон халқ ёзувчиси Абдулла Қаҳҳорнинг кўзларида, ўткир қарашларида эса унинг ҳаёт ва инсонда кузатиладиган энг муҳим, абадий ўзгармас ҳақиқатларни илғашга, уларни чуқур тушуниш ва шу теранликда тасвирлашга бўлган толмас шижоатни кўрамыз.

Абдулла Қаҳҳор суҳбатларнинг бирида ҳазиллашиб айтгани мана бу гапни устозларимиз тез-тез эслашар эди: “Агар менчалик меҳнат қилганида маймун ҳам ёзувчи бўлиб кетган бўлар эди...” Агар адиб уй-музейида сақланаётган қўлёзмаларга, ёзувчининг турмуш ўртоғи Кибриё Қаҳҳорованинг “Чорак аср ҳамнафас” китобидаги мавзуга оид ўринларга ёки кўплаб қаҳҳоршунос олимларнинг ўнлаб китоблари, юзлаб мақолаларига, хусусан, Отабек Жўрабоев саъй-ҳаракати билан 2011 йилда чоп этилган “Абдулла Қаҳҳор архиви каталоги (*араб ёзувидаги хужжатлар тавсифи*)” маълумотларига диққат қаратсак, бу ҳазилнинг қанчалар асосли эканини яқиндан ҳис қиламиз.

Дарҳақиқат, Абдулла Қаҳҳорга нисбатан айтиладиган “сўз заргари” таърифида бир мисқол бўлсин муболаға, ортиқча маҳобат йўқ. “Бўйи барабар китоб ёзган” (Л. Толстой) адибларни ўзига устоз танлаган А. Қаҳҳорнинг бутун мероси бор-йўғи олти китобга жо бўлганининг сири ҳам аслида шунда: у ёзувчиликни косибликка айлантормади – адабиётнинг ҳақиқий, бетакрор хунарманди, заргари бўла олди.

Абдулла Қаҳҳорга насиб этган муваффақиятлар замирида, албаттаки, адибнинг зиммасига олган масъулиятли вазифага содиқлиги, ҳар

бир масалага ҳалол ва виждоний ёндашуви, ҳақиқат ва адолатни ҳар нарсадан устун қўйишидек инсоний фазилатлари мужассамдир. Шу туйғулари, унинг қаҳҳорона ўткир ақл, мантиқ, юксак ҳаёлот, топқирлик эвазига дунёга келган, ҳикматли сўз, афоризм, ёмби фикр сифатида қайта-қайта эсланадиган мана бу сингари тафаккур дурдоналари халқимиз диди ва маърифатининг камоли йўлида ҳамон хизматда:

“Гуржистонда маданият тарихига оид бўлса, ўлган отнинг тақасини ҳам бахмалга қадаб осиб қўйишар экан”;

“Ҳаммадан бир айб топиб оттириб юборса-ю, ёниб кетган уйнинг мўрисидай бўлиб адабиётда битта ўзи сўппайиб қолса”;

“Евтушенко сингари шоирлар, ёзувчилар кўнглида борини айтаётибди, холос, шунга шунча шовқин? Ахир, булар кесак эмас-ку, ўт чиқса нима қипти!”;

“Мен партиянинг солдати эмас, онгли аъзосиман”;

“Адабиёт ҳунар, уни касбга айлантириб олган ёзувчи олмага тушган қуртдан фарқ қилмайди”;

“Нима учун кўча ҳаракати қондасини бузган кишига милиция ҳуштак чалади-ю, бутун бир тилни бузаётган одамларга ҳеч ким ҳуштак чалмайди?”;

“Юртдан чиқиш тириклай гўрга кириш деган сўз”...

Абдулла Қаҳҳорнинг умуман тилга, хусусан, она тили ва бадий тилга қаратган алоҳида эътибори, масъулияти ҳам ҳали анча замонлар нафақат оддий одамларга, балки ўзини шоир, ёзувчи, журналист, адабиётшунос ва танқидчи атайдиган жуда кўпчиликка беминнат мактаб бўлиши тайин. Аввало, ёзувчи она тили – ўзбек тилини худди тукқан онаси янглиғ севди, унинг чексиз кучи, имкониятларини ҳам сўзда (алоҳида нутқлари ва мақолаларида), ҳам амалда (барча асарларида) ҳамманинг кўз олдида исботлади. Адиб айтади: **“Жуда бой, чиройли тилимиз бор. Бу тилда ифода этиб бўлмайдиган фикр, туйғу, ҳолат йўқ! Бу тил эллик йил ичида шундай бир қудрат касб этдики, халқимизни жаҳон, рус маданиятига шерик қилиб қўйди”**.

Миллий тилнинг шундай қудрат касб этишида Қаҳҳорнинг устозлари, истеъдодли тенгдошлари ва кўплаб шогирдлари қатори ўзининг ҳам хизмати чакана бўлган эмас. Зеро, унинг ўзи ҳам, Абдулла Қодирий романларига берган баҳосида айтганидек, “Европа гази билан ўлчаसा ҳам ярайдиган” ўнлаб асарларида ўзбек тилининг янги-янги имкониятларини кашф этиш билан бу тил қудратига улкан ҳисса қўшди. Ўтган асрнинг 30–60-йиллари ёзилган ҳикоялари тили устидаги меҳнати, “Сароб” романи қаҳрамонлари руҳиятидаги ўзгариш ва эврилишларнинг теран талқинида қўлланилган таҳлилий тил, “Синчалак”, “Зилзила”

қиссаларидаги тасвир услуби – буларнинг бари адибнинг сўзга, адабий тилга олтидан қиммат ноёб манба сифатида ёндашгани, бирон сўз, ибора, гапни беҳуда ва ноўрин ишлатишдан доимий сақлангани исботидир.

Абдулла Қаҳҳор аввало ўзи, қолаверса, касбу кори тил билан, ёзма ёхуд оғзаки нутқ билан боғлиқ ҳар бир кишининг бир гапни етти марта эмас, етмиш марта ўйлаб кейин айтиши ва ёзишига доимий эътибор қаратган, бу масалада “фалончиларга ёмон кўришиб ўтираманми...” деган риекорона кўрқоқликдан ниҳоятда йироқ бўлган. Куйида адибнинг бу борадаги кўплаб мулоҳазаларидан айримларини бугунги кун ўқувчисига эслатамизки, улар ҳали-ҳамон ўз долзарблигини йўқотмаганига гувох бўлишсин: **“Ажиб бир тил пайдо бўлаяпти. Қаранг: “Ҳашак” деб кўя қолмайди, албатта “дағал ҳашак” дейди. Жўхориюя ё кўк поя демайди, албатта “яшил масса” дейди... Ёки мана бунисини ўқинг: “Чорвачилик фермаларига кўпроқ яхши ем-ҳашак жамлаш керак”, демайди, албатта: “Чорвачилик фермалари ўзларининг кенг-мўл ем-ҳашакларига эга бўлсин учун бу ем-ҳашакларни планда мўлжалланганидан орттириб жамғаришни бевосита таъминлаш чораларини кўриш керак”, деб ёзади”.**

Афсуски, бу сингари тилга беписандлик қилмишлари омма таълим-тарбияси, маънавияти, дунёқараши ва дидига кучли таъсир қиладиган соҳа кишилари томонидан ҳозир ҳам ҳар қадамда содир этилмоқда...

Футбол ўйини шарҳини олиб бораётган ҳурматли укаларимиз беллашувнинг 18 дақиқасидаёқ **“Фалон жамоа писмадон жамоа устидан биру ноль ҳисобида ғалаба қозонмоқда”** дейишдан ҳам, **“Фалончи фўл ишлатди”, “Тўп аутга чиқиб кетди”, “Лайсмен байроқчасини кўтариб турибди”, “Рефери шафқатсизлигини намоён қилмоқда”** дея ўзининг хориж тилини “балодек билиши”ни писанда этиб қўйишдан ҳам истиҳола қилишмайди. Уларга қулоқ тутсак, масалан, “Манчестер юнайтед”нинг “Ливерпул” майдонида 3:1 ҳисобида ютқазиб қўйиши **“Манюнайт”нинг шармандали мағлубияти** бўлиб янграйди. Сўрайдиган одам йўқки, “Ўв, биродар, “Ливерпул”дек кучли жамоадан бир йилда бир марта, унда ҳам меҳмонда, шугина ҳисобда мағлуб бўлишни бундай атасанг, бизнинг жамоаларимиз ўзининг майдонида кўрсатаётган томошаларни нима деб баҳолайсан?!”

Бу дилхираликлардан безиб, телевизор мурватини бошқа ёққа бурасанг, у ерда беозоргина бир овоз оддийгина “дори”ни “дори воситаси” сифатида таърифу тавсиф қилаётганини эшитасан. Ҳайрон қоласан киши – қачондан бери биз, суюқ ҳолдами, қаттиқ (таблетка) ҳолидами,

“дори ичадиган” эмас, “дори воситасини қабул қиладиган” бўлиб қолдик?

Ёхуд ниҳоятда “камтар” мухбир ука ва сингилларимизнинг ҳамма жойга, ҳатто, молхонага ҳам шунчаки бормай, албатта, “ташриф буюришган” ини эшитиб, “фаросатингга балли!” деб юборганингни билмай қоласан киши.

Гапимизда аччиқ, киноя миқдори ошиб кетганини ўзимиз ҳам сезиб турибмиз. Лекин шундай айтмасликнинг ҳам иложи йўқ. Чунки гап бир-икки одамнинг, қайбир жамоа ёхуд гуруҳнинг ўрнини тўлдирса бўладиган моддий мулки ҳақида эмас, балки миллатнинг, халқнинг улуғ маънавий бисоти ҳимояси тўғрисида бормоқда. Шўро давридаёқ бу масала моҳиятини чуқур англаган Абдулла Қаҳҳор қаттиқ куйиниш билан шундай деган эди: **“Одамлар борки, бисотидаги бир ҳовуч сўзни айлантириб ойлигини олаверади, ўқиш, ўрганиш билан ўзбек тилининг имкониятларидан тўлароқ фойдаланишни истамайди ёки бунга фаросати етмайди. Мана шу одамларнинг дангасалиги ёки фаросатсизлиги, чала мулла “олим”ларнинг илмий фаолияти оқибатида шундоқ бир тил вужудга келганки, на муомалада, на суҳбатда, на оилада ҳеч ким бу тилда гапирмайди”**.

Ёзувчи бундай хунук аҳвол илдизини, жумладан, кўплаб оилалардаги она тилига бўлган беписанд, ихлоссиз ва эътиборсиз муносабатда кўради, бундай дурагай, миллий заминдан бебаҳра муҳит ниҳоятда аччиқ мевалар беришидан халқини огоҳлантиради...

Бу – адиб яшаган ўтган асрнинг 50–60-йилларидаги ҳол эди. Энди ҳозирги аҳволга, айниқса, йирик шаҳарларимизда яшайдиган “янги ўзбеклар” хонадонларида етилаётган юзминглаб замона зурриёдларининг тилига, эътиқодига, дунёқарашига жиддийроқ назар солайлик. Уларнинг аксарияти одамий табиатини она тили билан бирга қўшилиб миллий онг, она халқ хусусиятлари, ўзбекка хос асос тушунчалар, ҳислатлар бутунлай тарк этмоқда. Уларнинг қош-қабоғию расмий ҳужжатларидаги ёзувларни айтмаса, кўриб-кузатаётганимиз одамий табиати миллатига хос белгилардан деярли холи. Энг хавфли жиҳати – бу сингари ёшлар қатлами эртага эмас, ҳозирнинг ўзидаёқ мамлакат ва халқ тарихий тақдирига дахлдор масалалар ҳал бўладиган бошқарув органлари, маданият муассасалари, маънавий-маърифий тарғибот ўчоқлари, оммавий ахборот воситалари ичига фаол кириб бормоқдалар, у ерлардаги муҳитни ўзларига мослаб ўзгартиришга ҳам киришганлар.

Абдулла Қаҳҳор хорижий тилларни ўргатадиган олий ўқув юрти талабалари билан учрашувда ўзининг миллатдош ўғил-қизларига шун-

дай мурожаат қилган эди: “Институтни битиргандан кейин жойларга бориб ўқувчиларга инглиз, немис, испан, француз тилларини ўргатасизлар. Менинг сизларга айтадиган энг зарур гапим шуки, сизлар борадиган жойларингга чет тиллар билан бирга (балки биринчи навбатда!) ўз она тилимиз – ўзбек тилига чексиз муҳаббат туйғусини олиб боринглар! Ўзбек тили ғоят бой, ниҳоятда чиройли, ҳар қандай фикр ва туйғуни ифода қилишга қодир эканини амалда кўрсатинглар: қаерда ва қандай шароитда ишламанглар, тил маданиятимизнинг машъали бўлинглар!

Мен бу гапни тилимизнинг бойлигига дахл қиладиган, ҳусн-латофатини бузадиган, тилимизни “таҳрир” қилишга қаратилган қилиқларга барҳам бериш мақсадидагина айтаётганим йўқ. Бу гапнинг фақат тилимизгагина эмас, тузумимизга ҳам алоқаси бор”.

Адиб айтган “тузумимиз” сўзи бугун Сиз билан биз яшаётган, дунёда ягона, бетакрор юрт – Ўзбекистонимизнинг, минг йиллик тарих тегирмонидан безавол чиқиб келаётган она халқимизнинг машаққат ва ютуқларга тўла ҳаёти, дунёда борлиги, дея талқин этилиши мумкин. Шундай экан, тил масаласи – бу миллат масаласи, унинг бу оламда мавжудлиги ва яшаб қолиши, эртанги тақдири ҳамда келажаги муаммоси ҳисобланади. Абдулла Қаҳҳор чинакам ижодкор зотининг бу муаммага бефарқ бўлиши мумкин эмаслигига ёрқин мисолни ҳазрат Навоий фаолиятида кўради, ул зоти муборак исботлаган ҳақиқатни энг мўътабар ҳужжат сифатида ҳаммага баралла намоиш этади: “**Ўзбек тилида фикр ва туйғуларни яхши ифода қилиб бўлмайди деган назарияни Навоий бундан беш юз йил бурун тор-мор қилган**”.

Абдулла Қаҳҳор бутун ҳаёти ва ижодини Ҳазрат бобомиз қўлга киритган зафарли марраларни сақлаб қолишга, уларни янада кенгайтиришга сафарбар этган экан, биз ҳам бутун борлигимиз билан ҳис қилайликки, бу сафарбарлик руҳи бугун ҳам бир муддат бўлсин сусаймаслиги, ундаги иштирок халқнинг ҳар бир фарзанди учун ифтихор этса бўладиган кундалик фаолиятга айланмоғи зарур.

Отабек ЖЎРАБОЕВ,
филология фанлари номзоди

АБДУЛЛА ҚАХҲОР: ЁЗУВЧИ – ШАХС – ЗИЁЛИ

Адиблар хиёбонига ўрнатилган йигирма тўрт нафар ижодкор ҳайкали том маънодаги адабиёт учун бутун умрини бағишлаган адиблардир, дейилса муболаға эмас. Улардан бири Ўзбекистон халқ ёзувчиси Абдулла Қаҳҳор (1907–1968) бўлиб, XX аср ўзбек маданияти ва адабиёти учун жонфидолик қилган улуғлардан биридир.

Нобель мукофоти соҳиби Уильям Фолкнер “Адабиётда ёзувчи эмас, ёзилган асар муҳим” деган эди. Тўғри, адабиёт яратилган асарлари ила ўлчанади. Лекин тарихда қоладиган асар бита олгудек ижодкор, биринчи галда, ўз даврининг пешқадам зиёлиси ва том маънодаги шахс бўлиши зарур.

Биринчи галда ижодкордаги зиёлилик унинг шахсий фазилатларини безовчи унсурлардандир. Ёзувчининг салоҳияти, индивидуал услуби, тили, образ яратиш маҳорати ва ниҳоят бадий сажиясининг шаклланиб бориши эса ўз-ўзидан бўлмай, бунинг учун машаққатли меҳнатга тўлиқ йиллар керак. Бу ўринда А. Қаҳҳор архиви ҳақида сўзлашдан биров илгарилаб, ундаги мавзуга боғлиқ айрим қайдларни келтириб ўтмоқчимиз. Битиклар орасида XX асрнинг бошларида истеъмолда бўлган чойқоғозга ёзилган бир ҳужжат бор (№3821). Ўша даврда ё қоғоз тақчиллигидан, ёки мазкурга ёзиш қулайлигидан унинг олди ва орқаси ҳам тўла. (Ўзбекистон халқ шоири Чархийнинг ҳам айнан шундай қоғозга ёзган бир шеър матни бизда сақланади.) Муҳими, чойқоғоздаги матн Абдулла Қаҳҳорнинг ёшлик (эҳтимол, ўқувчилик) йилларидаги араб ёзувидаги дастхати (тахминан 1920 йилларнинг бошлари). Унда шундай берилган:

“Алининг тасвири

Али 9 ёш бир бола. Ёшиға қарағанда бўйи узунроқ, Заиф, кучсиз эмас. Бироз бўғдой ранг, вужуди заиф. Ўша. Сиймо, ранг қошнинг четида қора холи бор. Бурнини устида бироз чечакнинг доғи кўрунади. Али бирдек эскирганроқ қора тузурка киёдур.

Алининг бошқача тасвири (хато тасвир)

Али кичкина бир бола, унинг кўзи, бир бурни, бир оғзи, икки қўли ҳам ва икки оёғи бор. У бизнинг хизматчимиз бўладур. Ўзи етим бўлганидан бизнинг уйда ётиб турадур.

Хулоса

Бир нарсани ҳеч кўрмаган – танимаган кишиларга танирлиқ қилиб таъриф қилмақни тасвир дейиладур. Бир нарсани ё бир киши тасвир қилмақ ўлан уни бошқа кишиларга ўхшаш нарсалардан ва кишилардан айрарлу ерларини бирам-бирам топиб сўзламоқ ва ёзмоқлик бўладур”.

Кўриниб турибдики, ёзувчи ҳали ёшлик йиллариданоқ бадий тасвирлаш, қаҳрамоннинг ҳолатини яратиш ва уни жонлантириш устида кўп ишлашни ўз олдига мақсад қилиб олган. Хужжатдан эса муаллиф ёзувчи бўла олмоқ учун, аввало, энг оддий тасвир воситаларидан фойдаланишни ўрганиб боргани маълум бўлади. Ундаги “Алининг тасвири” ва “Алининг бошқача тасвири” сарлавҳали кичик бандлар ҳам қаҳрамон тасвирлашнинг ибтидоий турини кўрсатмоқда. Ҳатто, иккинчи тасвирнинг ёнига “Хато тасвир” деб ёзиб ҳам қўйган. Балки, бу ёш Абдулланнинг адабиёт дарсларида олган ўзлаштирмаларидандир. Ҳар ҳолда, унинг архивидаги энг кичик қоғоз парчалари ва улардаги ёзувлар ҳам муаллиф ижодий лабораториясини, хусусан, унинг ёзувчилик иқтидорига эришиш ва бу санъат сирларини ўрганиш йўлларини билишимиз учун жуда ҳам муҳим манба эканлигини исбот этади. Ёки А. Қаҳҳорнинг Тошкентга илк келиши билан боғлиқ бир хотира қайди ҳам маълум (хужжат №3659). Унда, жумладан, шундай дейилади:

“Тошкентга кетишда аям ирим қилиб мени кузатмади. Дадам станцияга кузатиб чиқди.

– Тошкентга тушишинг билан бир пиёла қатиқ ич, туз, бир чимдим турпоқ егин.

Кўз ўнгимда мачитнинг мадрасасида бир хужра. Шаъм. Парвона. (Фитратнинг шеъри. Ўзбекистон шоирлари)...”

Матн охирида эса муаллиф қуйидаги рўйхатни беради:

“...Устодлар. Қамчинбек, Ғози Юнус, Фаҳмиддин, Юнус Кофир, Санжар Сиддиқ, Алошов, Аъзам Аюб, Мир Ҳусайн, Аҳмаджон Ёқубов, Комил Алиев, Усмонхон, Рамз, Наби Расулий. Танишлар. Абдуллоҳ Қодирий, Чўлпон, Элбек, Ойбек, Файратий”.

Кўринадики, Қаҳҳорнинг Тошкентдаги “устод” ва “танишлар”и асосан ижод аҳли. Демак, у илк дамларданоқ ўз олдига ижодкор бўлишдек катта мақсадни қўйган. Мазкур хусус кейинчалик ёзганларидан ҳам билинади. Шу билан бирга унинг яна кўплаб қораламалари ҳам борки (айримларига “Ёшлар билан суҳбат” дея ном қўйилган ва кейинчалик

шу номда китоб ҳам чиқарган), уларнинг аксари ёзувчилик меҳнати ва масъулияти, ижод жараёни, усули ва бадиияти ҳақидадир. Мисол учун, улардан бирида муаллиф “*Китобхонни тортадиган усул*” ҳақида ёзади (ҳужжат №3748). Яна, Абдулла Қаҳҳор ҳақиқатан ҳам ўзбек тили ва адабиётининг бугуни ва эртаси учун куйинган, унинг ҳар бир “майда” масаласига ҳам жонсараклик билан ёндашган ватанпарвар ва миллатпарвар зиёли эди. Ўзбек тилининг нозик жиҳатларини билган адиб тилимиз имкониятлари ва бойлигини тўласича кўрсатиш кераклиги, алифбо эса тилга мос бўлиши ва яна бошқа масалалар ҳақида ўз фикрларини билдирганки, бу архив ҳужжатларидан маълум бўлади (№3750, 3751, 3753, 3782 ва бошқ.). Ёхуд таржимачилик борасида оригиналдаги ҳар бир ибора ва сўзни таржимада акс эттиришда ниҳоятда диққатли бўлиш кераклиги, бирор хориж адибини айнан бир таржимонгина давомли суръатда ўгириши тўғри эмаслигини маълум қилади. Мисол учун, бир ўринда у ёзади (ҳужжат №3664):

“1. Чехов асарларини бир ва ёки бир қанча таржимонларнинг маҳри қилиб қўйиш ярамайди. Бир кунки келар, эҳтимол, бошқа таржимонлар бизнинг таржималар ҳақида шундай дер: “Таржима қилай деб уларни чаплаштириб юбориш...”

2. Биз таржимани ким қилганлиги эмас, қандақ қилганлигига қарашимиз керак...”

Гап таржима ҳақида кетар экан, А. Қаҳҳор моҳир таржимон бўлиши билан бирга, ўзининг асарлари ҳам бир неча хориж тилларига таржима қилиниб, нашр этилган. Лекин адиб сохта шуҳрат ва шов-шувга “ўч” бўлмаган. Бундай қатъий хулосага унинг бир хати асосида келмоқдамизки, уй-музейидаги 2347 рақамли ҳужжат ушбу фикрни тасдиқ этади. 1964 йилнинг аввалида А. Қаҳҳорга Қозондан Ясир Шамсуддинов исмли таржимондан мактуб келади. Бу хатда “Синчалак” қиссаси татарчага ўгирилгани, босилган биринчи нусхалар тез сотилиб кетиб, нашриёт яна қайта нашрга туширишни сўраётгани билдирилган. Шу сабабли таржимон асар муаллифидан иккинчи босмасига изн истайди ва таржима юзасидан Қозонда эълон қилинган мақола (Сарвар Адҳамов “Эр юракли Саида”) газета қирқмасини ҳам илова қилиб жўнатган. Қаҳҳор эса қисқа, лекин мазмундор жавоб беради. (Унинг сақланиб қолган нусхаси, афтидан, қоралама бўлиб, Я. Шамсуддинов хатининг орқасига қора қалам билан араб имлосида тез ёзилган.) Мана ўша матн:

“Ўртоқ Шамсуддинов! Таржимани кўриб чиқдим. Таржимадан яхши таассурот қолди. 2-босмаси чиқадиغان бўлса икки йилдан кейин янги куч ва малака билан қайта кўриб чиқсангиз қолган китоб таржималарин-

гиз яна ҳам самаралироқ бўлар эди. Таржиманинг ҳаммасини солиштириб чиқишга вақт бўлмади, шундақ бўлса ҳам иккита катта-катта камчилик сездим.

1. Таржима ўзбекчадан қилинган деб ёзилган. Ҳолбуки, русчадан олингани менимча кўз-кўз жойлари бор. 2. Бир қанча ерда ўзингиздан қўшгансиз. Шу иккита катта камчиликни, албатта, тузатиш керак.

7 / II. 64.”

Зийрак ва некният адиб адабиётимизнинг равнақи ва келажаги кимларга боғлиқлигини, уларнинг иқтидори не чоғлик эканлигини ҳам тўғри башорат қилган. XX аср ўзбек адабиётининг 60–90-йиллар даври А. Қаҳҳор фикрларининг не қадар тўғри эканлигини кўрсатди. Бу давр адабиётимизнинг истеъдодли вакиллари – О. Ёқубов, П. Қодиров, Э. Воҳидов, А. Орипов, Ў. Ҳошимов, У. Назаров, Ш. Холмирзаев, Ў. Умарбеков кабиларнинг ижодига А. Қаҳҳор ўз вақтида эътибор билан қараган, ҳар бирининг қандай асар яратаётгани ва унинг иқтидорига аҳамият берган. (Бундай фикрлар қайд этилган қўлёзма ҳужжатлар ҳам ўндан ортиқ.)

Абдулла Қаҳҳор чин маънода ўз даврида адабий тафтишчи ёки адабий танқидчи ўлароқ кўзга ташлангани ва унинг фикри кўплаб ижодкорлар учун муҳим бўлганлигини ҳужжатлар тасдиқлайди. Унга келган кўпчилик мактубларнинг мазмуни ҳам шу мавзуга дахлдор. Бошловчи ёзувчилар қатори, илм ва ижод аҳлига таниш бўлган қаламкашлар ҳам адиб фикрига муштоқ эди. Мисол учун, 1958 йилнинг 29 декабрида таниқли олим ва адиб Тўхтасин Жалолов ёзади (ҳужжат №2527, араб имлосида):

“Муҳтарам Абдулла ака! Тажриба учун ёзган бир ҳикояни сизнинг муҳокамангизга олиб келдим. Мен сизнинг танқидингизни мақтов ўрнида қабул қиламан. Танқид – нечоғлиқ жиддий ва шафқатсиз бўлса шунча яхши, чунки гап танқидчининг асари устида боради. Қимматли вақтингизни олишга журъат қилганим учун қайта-қайта кечирим сўрайман. Боқий эҳтиром: Т. Жалолов”.

Яна бир муҳим жиҳат борки, ёзувчи энг аввало ўз шахси ва ижодига ниҳоятда диққат этувчи бўлган. Сўнгра бошқа ижодкор ва замондошларига “танбеҳ берган”. Танбеҳни ҳам ўринли ва жоиз бўлсагина айтишни лозим кўрган. Мисол учун, “Муштум” журнали М. Жабборов исми бир киши ҳақидаги танқидий материалларини А. Қаҳҳорга жўнатади ва назаримизда ёзувчидан фелъетон ёзиб беришни сўрайди. Адибнинг, айни дамда мунаққиднинг ушбу ҳодисага жуда босиқлик ва ўта мушоҳада билан муносабатда бўлгани “30.01.1959” саналик мактубидан маълум

бўлади. Қахҳор учун биринчи галда воқеа ортидаги шахс кимлиги эмас, унинг инсоний қиёфаси муҳимлиги сезилади. Жумладан, мазкур хатда айтилади (ҳужжат №3777):

“Муштум” ҳажвномасига.

Муҳиддин Жабборов ҳақидаги материал билан танишдим. Материалдан Муҳиддин Жабборов ким, қанақа одам, унинг хулқи-ахлоқи қанақа, бу гуноҳи тасодифми ёки ўзининг товламачилик табиатидан келиб чиққанми билиб бўлмайди. Мен бу одамни бутун депутатлик доирасида шарманда қилгани, унинг ҳаётини узоқ йиллар давомида заҳарлагани қўл қўйганимда шуларни билишим керак. Агар Жабборовнинг бу қилмиши – қилмишларидан бири бўлиб, ўзи фельетонбоп одам бўлса унинг башарасини йирик планда кўрсатиб яхшироқ фельетон ёзиш керак. Гап фақат шу ўғирлик устида кетаётган бўлса бу ҳақда фельетон чиқаришдан кўра материалларни ёш ёзувчилар семинарига юбориб, (...) муҳокама қилиш фойдалироқ бўлар. Менинг бу фикримни таҳририятнинг бошқа аъзоларига ҳам маълум қилишни сўрайман.

Абдулла Қахҳор”.

Абдулла Қахҳор яшаган давр ҳозирги бизнинг авлод учун жуда ҳам сирли ва кўп жиҳатдан мубҳам. Кейинги – истиқлолдан сўнг маълум бўлаётган ҳолатга кўра у каби инсонларнинг ҳақ сўзни айтиши осон эмас, ҳаттоки имкони бўлмаган. Лекин Қахҳор барибир маврид билан тўғриси айтиб олувчи ростсўз инсонлиги маълум. Ана шу ҳақиқат тимсоли бўлмиш нутқлар, ўқдай иборалар қаерда? Нега улар асосан хотиралар орқали етиб келган? Ёзувчининг нашр этилган асарлари орасида нима учун улар учрамайди? Ваҳоланки, адиб вафот этганига ярим асрча бўлди, холос. Сўзимиз мавзуи архив ҳужжатлари ана шу каби саволларга бирмунча жавоб беради. Муаллифнинг ёндафтар саҳифалари ёки алоҳида варақларга ёзган айрим қайдларида уларнинг баъзисига дуч келиш мумкин. Мисол учун, ёзувчининг “партиянинг солдатлари эмаслиги” ҳақидаги нутқи машҳур. Фикримизча, унинг бир парчаси ёки унга тайёрлов матн “Ҳаёт лавҳалари” номли дафтар саҳифаларидан ўрин олган (ҳужжат №3656). Мана ўша парча:

“Партия.

Фалончи (баъзи одамлар) “Сен партиянинг солдатисан, партия қаерга юборса, ҳатто бозорқўм қилиб юборса ҳам бораверасан” деди. Ҳақиқатда бозорқўмлик мартабасига пора бериб бўлса ҳам минишни мўлжаллаб турган эди. Ҳақиқий коммунист “партиянинг солдати” – автомат эмас, унинг тўла ҳуқуқли, мамлакатни идора қила олган партия-

нинг ҳақиқий аъзоси, мамлакат сиёсий ва иқтисодий, маданий ҳаётида актив курашчи, фикр айтадиган, мунозара қилишга қудрати етадиган бўлиши керак. Сталин ҳам аъзоларини солдат, граждандарни “ватбат” қилишга ҳаракат қилган, бунга қисман эришган эди. Сталин давридаги чимрашлар мана шунинг натижаси эмасми?..”

Ёки А. Қаҳҳор ўзига нисбатан танқид ёхуд эътироз муносабати билан Ёзувчилар уюшмасида чиқиш учун ёзган қайдлардан бирида адабий ва ижтимоий ҳақиқатни ойдинлатишга қанча куюнгани сезилади (ҳужжат №3737, рус тилида). У ёзади:

“Создано вокруг себя ореал – так говорит неправильно, нечестно!.. А. Якубов – с 1955 г., Х. Назир – 1950 г., Умарбеков – П. Кадыров – с 1946 г. (рассказ пред колода), Учкун – с 1961 г. (три рассказа), Норматов – с 1960 г. (письмо), Х. Гулям – 1952 г. (первый критик)...

Я знаю, что теперь, после моего выступления организуются не один выступления, то есть так называемой отпор. Но эти отпоры вряд ли достигает цели, ибо публика теперь совсем иная, она уже свободна от давления периода культа Сталина. Долой Сталинизм! Да здравствует свобода!”

Куйидаги ҳужжатда (№3746) эса ёзувчи айнан 1960 йиллардаги ижтимоий-сиёсий ҳолатни беришга интилган: *“...Вақтида болта кўтариб одам овлаган ҳукуматнинг ўзию, энди бу жиноятини одамларга тўнкаётинти: Усмон Носир ҳалол одам экану уни одамлар чаққан эмиш. Ҳукумат ҳамма гуноҳларини шунақа юваётинти. Отилганлар, кесилганлар оқланаётинти, лекин булар кимнинг чақуви билан ҳалок бўлганини айтилмайди...”*

Ўз навбатида бу каби ёзмаларда А. Қаҳҳорнинг давр сиёсатидан бохабарлиги, очиқ фикрли зиёли эканлиги, ҳар қандай вазиятда ҳам ҳақиқатпараст бўлиб қолганлиги равшанлашади.

Умуман олганда, Абдулла Қаҳҳор архивини илмий ўрганиш давомида яна кўплаб факт ва ҳужжатларга дуч келиш мумкин. Ёзувчининг бу бисоти билан муфассал танишиш, асарларининг қўлёзмаларини ўрганиш натижасида аслида унинг шахсияти, ижодидаги сатрости маъноларни англаш, биографиясининг муаммоларини кузатиш, талқин ва таҳлил қилиш, унинг объектив ва субъектив омилларини аниқлаш мумкин. Албатта, ёзувчи оғир даврда яшаган. Ҳар бир ўйлаган фикрини қоғозга туширавермаган. Лекин мазкур қўлёзма ва қораламаларни тадқиқ этиш муаллиф мушоҳадалари ва унинг ижодий устахонасини

адабиёт аҳлига яқинроқдан кўрсатиб беришга асос бўлади.

Абдулла Қаҳҳор вафоти муносабати билан Ўзбекистон халқ шоири Чархий ёзган марсия мухаммасда шундай сатрлар борки, уларда Қаҳҳор шахсиятига мос ўринлар бор:

*Унинг ижоди мақбули жаҳон, ҳозиржавоб эрди,
Вале ҳар ишга қаҳрин наштари ҳам тезтоб эрди,
Суханда тезтоб эрди, валеқ олийжаноб эрди,
Вафо аҳлига жони садқа, меҳри беҳисоб эрди,
На чора, юмди кўз, кетди кечиб дарду даводан ҳам...*

Исломжон ЁҚУБОВ,

*Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети
профессори, филология фанлари доктори*

АБДУЛЛА ҚАҲҲОР ЖАҲОН АДИБЛАРИ НИГОҲИДА

Абдулла Қаҳҳор (1907–1968) вафот этганида мен етти ёшни тўлдириб, эндигина мактабга чиққан эканман. Мана, насиб қилса, олтмиш ёшнинг остонасида ҳам турибман. А. Қаҳҳор олтмиш бир йил умр кўрган. Мен бир минг тўққиз юз олтмиш биринчи йилда туғилганман. А. Қаҳҳор жисман бизни тарк этганига эллик икки йил тўлди. Орадан мен мактабга чиққан ёшимчалик фурсат ўтса, яна битта олтмиш бир деган рақам пайдо бўлади. Хўш, шунда нима ўзгаради? Шубҳасиз, адиб орамиздан кетган сана янада узоқлашади ва мен, олтмиш саккизга кириб, ўзбек адабиётининг шонли саҳифаларини ташкил қилувчи алломанинг чин дунёга кетган йили билан боғлиқ яна битта рақам такрорланади. Хўш, унинг даври ва шахсияти ҳақидаги қарашларим тиниқлашадими? Эҳтимол, шундай ҳам бўлар, лекин ҳиссиз сонлар бирор нарса ни ўзгартиришга қодирмикан?..

Хуллас, мен қачон бўлса ҳам, ўзим мутлақо кўрмаган Абдулла Қаҳҳор феномени ва унинг асарлари ҳақида муайян тасаввурларимнигина изҳор қила оламан, холос. Шунинг учун қаҳҳоршунослик эришган ютуқларни мутлақо камситмаган ҳолда, айтишим керакки, биз заҳматкаш адибимиз ҳақида ўз даврида айтилган дил изҳорларини ҳам ҳанузгача эркин ва ҳур замонамизга монанд тарзда чуқур таҳлил ва талқин қилганимизча йўқ. Шундай экан, А. Қаҳҳорни озми-кўпми таниган, у билан мулоқотда бўлган, ижодий ҳамкорлик қилган XX асрнинг забардаст адабиётшунос олимлари, шоиру адиблари, мутаржимлари томонидан билдирилган фикр-қарашларга қулоқ тутиш фойдалироқ бўлади деб ўйлайман.

АБДУЛЛА ҚАҲҲОР ВА ЛИДИЯ БАТЬ

Адабиётшунос Лидия Григорьевна Бать¹ А. Қаҳҳорнинг 1948 йил ноябрдаги портретини шундай чизади: *“Рўпарамиздан мулойим кулим-*

¹ Бать Л. Г. (1900–1985) – ёзувчи, танкидчи ва таржимон. У Одессада туғилган. “Буюк истеъдод” (1958), “Ҳақиқат учун раҳмат” (1961), “Унутилмас учрашувлар” (1970) каби ўнлаб асарлар муаллифи. 1942–1944 йилларда Тошкентда яшаб ижод

сираб, қирқ ёшлар чамасидаги сочига оқ оралаган, лекин юзидан ҳали ёш кўринадиган бир киши келар эди. Қаҳҳорнинг гоҳ мулойим, гоҳ кинояли табассуми ҳамда жиндек ғамгин кўзлари ёдимда муҳрланиб қолди. Унинг юзидан ғамгинлик ҳеч қачон аримаслигини кейинроқ англадим".¹

Англашиладики, адиба А. Қаҳҳор жисми ва руҳига унинг оғир кечган болалиги, ночор турмуш тарзи сезиларли таъсир этган, деган фикрни илгари суради. Бундай қараш А. Қаҳҳор ўзи гувоҳи бўлган воқеа-ҳодисаларни зийраклик билан кузатгани ва юрагига яқин олганини тасдиқлаши жиҳатидан муҳим аҳамият қаб этади. Аммо Л. Бать бўлғуси адиб болалигини "Намуна" мактабигача ва мактабдаги даври сифатида иккига ажратиб, иккинчисини биринчисига зид қилиб қўяди. Демак, давр ижтимоий, сиёсий-мафкуравий интилишларини тасдиқлайди. Шўролар эзилган, қийналган, хўрланган ўзбек боласининг улғайиши ва камол топиши, орзу-умидлари рўёбга чиқишига кучли таъсир қилди, деган фикрни ўтказишга уринади. Шунга қарамасдан, адиба А. Қаҳҳор ижодий кайфияти комедиянависликдан эпик наср томон силжиганини тўғри илғайди: *"Сўзларининг мағзи бутун. Ундаги қисқаликнинг боиси ҳам шунда. Ортиқчалик, бежамаликдан асар йўқ, шунинг учун унинг асарларини таржима қилиш қийин"*.²

Кўринадикки, Л. Бать Абдулла Қаҳҳор ижодий услуби воқеаларни ва қаҳрамон кечинмаларини ниҳоятда қуёқ тасвирлаши билан индивидуаллик касб этишини илғаган. Ўзбек адибининг табиатан сўз ва унинг таржимасига ўта собит эканини инобатга олсак, рус таржимонлари учун "Янги ер" ("Шоҳи сўзана") ёхуд "Синчалак", "Кўшчинор чироқлари", "Ўтмишдан эртактлар" асарларини ноқардош тилга ўгириш осон бўлмаганлигини тасаввур қилиш мумкин.

Л. Бать А. Қаҳҳорнинг табиатан ҳазил-мутойиба ва аскияга мойил,

қилган. Навоий ҳаёти ҳақида "Ҳаёт бўстони" (1948) номли қисса ёзган. Академик И. Султон билан ҳамкорликда Ҳамзанинг "Майсаранинг иши", "Паранжи сирлари" (1951) пьесаларини, В. Смирнова билан ҳамкорликда А. Қодирийнинг "Ўткан кунлар" (1958), "Меҳробдан чаён" (1961) романларини рус тилига таржима қилган. Академик М. Кўшжонов билан ҳаммуаллифликда "Ойбек" (1966) танқидий-биографик очеркини ёзган. Унинг Ҳамза, Ғ. Ғулом, Ҳ. Олимжон, А. Қаҳҳор, Зулфия, А. Мухтор ва бошқалар ҳақидаги очерк ва тақризлари ҳам муҳим аҳамиятга моликдир. Л. Бать ўзбек халқига қилган хизматлари учун "Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими" (1970) унвони билан тақдирланган. (И.Ё.)

¹ Лидия Бать. "Мен Чеховдан ўрганганман..." (Н. Отахонов таржимаси) // Абдулла Қаҳҳор замондошлари хотирасида. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987. – 368 б. (Таҳлилга тортилган мақолалар шу китобдан олинди. И.Ё.)

² Лидия Бать. Ўша жойда. – Б. 13.

меҳмоннавоз, холис ва самимий инсон бўлганини хотирлайди. Унинг хонадониди бўлиб ўтадиган суҳбатлар адибнинг шахсияти ва ижоди ҳақидаги тадқиқотлардан қимматлироқ эканини таъкидлайди. Шубҳасиз, мен бу фикрга тўла қўшиламан ва адабиётшунослигимизда шу типдаги суҳбат-мулоқотлар ҳақидаги азиз хотираларни ёзиб қолдириш анъанаси нисбатан кам эканидан чуқур таассуфдаман.

А. Қаҳҳорнинг ёш истеъодларни севиши, маҳорат сирларини эгаллашларида уларга беғараз ёрдамлар беришига тўхталар экан, Л. Бать адиб атрофига жипслашган, уни ардоқловчи истеъодлар қаторида Матёқуб Қўшжонов, Пиримқул Қодиров, Одил Ёқубов, Озод Шарафидинов, Тўлапберген Қайипбергенов номларини тилга олади. Бизнинг авлод бу сафда Умарали Норматов, Шуҳрат, Ўткир Ҳошимов, Шукур Холмирзаев, Абдулла Орипов, Учқун Назаров сингари ўнлаб бошқа талантлар ҳам бўлганини яхши билишади. Гарчи эндиликда Л. Бать санаган устозлардан ҳеч бири жисман орамизда бўлмаса-да, ўзбек ва қорақалпоқ адабиёти, илм-фани дарғалари бўлиб етишган ўша давр ёшлари жонли адабий муҳит, ҳаракатдаги адабий жараённинг қайноқ нафасини ҳис этиб улғайишгани эътиборлидир. Сир эмаски, яқин-яқинларда ҳам адабий суҳбат, ижодий учрашув ҳамда тақдимот маросимларига айрим талаба ва магистрантлар, ҳатто таянч докторантларни ҳам қатъий йўқлама билан жалб этишга тўғри келар, шу типдаги йиғинлар ўтказиладиган анжуман залларини тўлдиришда ёш талантлар табиий оқими анча сузтлиги ҳам кузатиларди.

Шукурлар бўлсинки, кейинги йилларда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 13 майдаги ПФ-4797-сонли “Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги Фармони, 2017 йил 20 апрелдаги ПҚ-2909-сонли “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги, 2017 йил 13 сентябрдаги “Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғиб қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида”ги Фармон ва Қарорлари, Ўзбекистон ижодкор зиёлилари вакиллари билан учрашувдаги “Адабиёт ва санъат, маданиятни ривожлантириш – халқимиз маънавий оламини юксалтиришнинг мустаҳкам пойдеворидир” ва БМТ Бош Ассамблеяси 72-сессиясида сўзланган нутқлари, 2017 йил 18 апрелдаги Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий боғида “Адиблар хиёбо-

ни”ни барпо этиш тўғрисидаги Қарори ва 2020 йил 20 май куни мазкур хийбонга ташрифлари пайтида билдирган фикрлари таъсирида аҳвол анча ижобий томонга ўзгарди.

Бинобарин, А. Қаҳҳор мансуб бўлган устоз адиблар катта авлод ва ёшлар ўртасида жиддий тўсиқ бўлмаслигини яхши билишар, улар билан суҳбатда руҳан яшариб кетишар эди. Чунки икки авлод вакиллари-ни имкон қадар яхши, холис ва самимий ёзиш истаги, миллат руҳини ифода этиш тилаги, замонамиз интилишларига ҳамоҳанг, яшовчан асарлар, жонли ҳамда таъсирчан образлар яратиш мақсади ўзаро чамбарчас боғлаб турарди. Акс ҳолда, реал турмушда анчагина камгап бўлган А. Қаҳҳор ёш талантлар билан дийдорлашганда юзига майин табассум қалқиб, қулфи-дили очилиб, руҳий енгиллик ҳис қилмас, тингловчиларга ҳам шу кайфиятни юқтира олмас эди. Бу ҳол А. Қаҳҳор ижодида ҳам ёрқин кўзга ташланади. У кўнгил талпинишларига монанд тарзда ҳаёт материалини танласа ҳам, уни қайта ишлаш жараёнида китобхон истакларини инобатга олган ҳолда гоҳ лирик ҳарорат, гоҳ аччиқ сатирик ҳажв, баъзан оғир ва вазмин оҳангларда сўзлайди. Шунга мутаносиб тарзда унинг ижодида турфа адабий-эстетик фазилатлар: жанр ранг-баранглиги, ҳаётий образлар турфалиги, ритм сержилолиги намоён бўлади.

Албатта, Л. Н. Толстой, А. С. Пушкин, А. М. Горький, А. П. Чехов каби рус мумтоз адабиёти вакиллари асарлари бадиий таржимаси, улар ҳақида айрим мақолалар битиш жараёнида А. Қаҳҳор қалами янада чархланган. Масалан, адиб А. П. Чеховнинг йигирма икки томлик асарларини синчиклаб ўқиб чиққан, ундан кучли таъсирланган. “Ўтмишдан эртактлар” китобининг “Бир-икки сўз” номли мухтасар сўзбошисида у замона зайли, яъни ўша давр миллий адабиётларининг адабий анъанасига кўра, А. П. Чехов “*муборак кўзойнақларини тақиб халқимизнинг ўтмишига қарадим*”¹, деган сўз қилган. Шу фикрга таянган Л. Бать: “*Чехов унинг ижодида ўзига хос маёқ вазифасини ўтаган*”², деган қарашни мақола сарлавҳасига олиб чиқади. Узоқ йиллар давомида ўша фикр миллий адабиётшунослигимизда ҳам устувор бўлиб келди. Бадиий таржима, адабий таъсир масалаларини инкор этмаган ҳолда, айтиш лозимки, ўзбек адибининг кичик жанрга муҳаббати ва иқтидорини шу факторга кескин боғлаб қўйиш тўғри эмас. Зотан, ҳар қандай эргашиш ва ўрганиш босқичидан сўнг оригинал ижод бошланади. Адиб ўз ўғитларида айтганидек: “*Халқнинг қалбига узоқдан қўл солиб бўлмайди, қўл солиш учун унинг олдида бориш керак*”.

¹ Абдулла Қаҳҳор. Асарлар. Беш жилдлик. Учинчи жилд. Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. – Т., 1988. – Б. 188.

² Лидия Бать. “Мен Чеховдан ўрганганман...” // Абдулла Қаҳҳор замондошлари хотирасида. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987. – Б. 16.

Айтмоқчимизки, А. Қаҳҳор ўзбек халқининг тарихий ўтмиши ва замонавий турмушига ўзганинг кўзойнаги билан узоқдан нигоҳ ташлаганида унинг қалбидан ҳозиргидек чуқур жой ололмас эди. Чунки адиб яшаб ижод қилган даврда Марказий Осиё халқининг ўтмиши: “Жоҳил, ваҳший, хунхор хон ва амирлар зулми остида эзилган”, бугуни эса: “Пролетар қуёшидан баҳраманд бўлиб равнақ топган” тарзида ноҳолис баҳоланар эди. Агар таъсирнинг адабий-мафкуравий жиҳати назарда тутилса, А. Қаҳҳор ўша стереотипнинг кучли залварини юракдан ҳис қилиб қалам тебратгани, кўпинча истеъдодини жиловлаб, тағмаъноли, қочиримли тилда сўзлашга мажбур бўлгани хусусида сўзлаш ўринли бўларди.

Адиб ҳеч қачон классикликка даъво қилмаган. Ҳатто, тирик классик бўлишдан ийманган. Масалан, адабиётшунос ва таржимон Ирина Боролина билан бўлиб ўтган бир суҳбатида танқидчиликдаги юқоридаги тенденциоз ҳолатни қоралаб: *“Бизнинг танқидчиларимиз жўровоз бўлишиб, “Қаҳҳор – бу ўзбек Чехови” дейишяпти. Ўйлайманки, сиз ундай деб ёзмайсиз”*¹ дея таъкидлаган эди. Шундай экан, А. Қаҳҳор ўз ўғитларида ёзганидек: *“Биз хатоларни қанча тез тузатсак, ўтмиш маданиятимиз учун ҳам, келгуси тараққиётимиз учун ҳам шунчалик катта савоб иш қилган бўламиз”*.

Илмий-адабий жамоатчилик А. Қаҳҳорнинг рус, украин, қрим-татар, грузин, озарбайжон, авар, туркман, қозоқ, қирғиз, қорақалпоқ, тожик ва бошқа ўнлаб халқларнинг таниқли шоиру адиблари, таржимонлари, олимлари ичида кўплаб дўстлари, ижодий ҳамкорлари бўлганини, ҳар қанча сиёсий ҳушёр бўлмасин, ўзи шифо истаб борган Москвада уни қандай фожиали қисмат қаршилаганини ҳам яхши билади. Таъкидлаш ўринлики, А. Қаҳҳор ижодида миллий ва жаҳон адабиётининг ҳаётбахш анъаналари намоён бўлиши табиий. Жумладан, унинг ижодий меросини Гулханий ёхуд А. Қодирий ҳажвиёти, шунингдек Михаил Зошченко ва Пантелеймон Романов сатирик ҳикоялари², Л. Н. Толстой романлари, А. М. Горький автобиографик асарлари, Н. В. Гоголь комедиялари билан

¹ Боролина И. Абдулла Қаҳҳор. (Н. Отахонов таржимаси) // Абдулла Қаҳҳор замондошлари хотирасида. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987. – Б. 21. Бу ҳақда тўлиқроқ маълумот олиш учун қаранг: Боролина И. Рассказы Абдуллы Каххара // Звезда Востока. – Ташкент, 1953. № 10. – С. 107–114; № 11. – С. 111; Боролина И. Абдулла Каххар: Очерк творчества. – Ташкент: Гослитиздат УзССР, 1957. – 203 с.; Боролина И. Художник – реалист // Звезда Востока. – Ташкент, 1958. № 12. – С. 137–140.

² И. Боролина А. Қаҳҳор бу асарларни севиб мутолаа қилгани, уларнинг анъаналарини қайта тиклаш ҳақида тўлқинланиб гапирганини хотирлайди. Қаранг: Боролина И. Ўша жойда. – Б. 21.

қиёсий ўрганиш ҳам яхши самаралар беради¹. Зотан, А. Қахҳор ижодий лабораторияси мўъжаз дарчаси кенг очун учун ҳамиша очиқ эди. Хуллас, А. Қахҳорни у яшаб ижод этган мураккаб давр ва ўша кесимдаги тарихий-адабий жараён контекстида тушуниш, у ўзбек миллий адабиётининг Ойбек, Ғ. Ғулом, Ҳ. Олимжон каби йирик вакиллари сафида экани, ўз давридаёқ илмий-адабий жамоатчилик эътибори ва эътирофига сазовор бўлганини англаш тарих ҳамда тарихий шахс ҳақидаги адолатли ҳукмдир.

АБДУЛЛА ҚАХҲОР ВА ИРИНА БОРОЛИНА

Сўз ўзани табиий тарзда шарқшунос-тюрколог, “Абдулла Қахҳор ҳикоялари” (1953) мавзусида номзодлик ишини ёқлаган адабиётшунос олима, фольклоршунос ва таржимон Ирина Васильевна Боролина (1927–2015)га келиб тақалгани боис, унинг А. Қахҳор портретига чизгиларига ҳам қисқача тўхталиш лозим топилди. У А. Қахҳор шахсияти ва адабий меросининг маданий-тарихий аҳамияти хусусида тўхталиб: *“Ёзувчи Абдулла Қахҳор билан унинг шахси ўзаро ичдан ажралмас алоқада бўлиб кўринади”²*, деб ёзади.

Дарҳақиқат, А. Қахҳор бадий сўзи эстетик қимматини унинг сабрбардоши, мурасасизлиги, ўзига ишончи (сарсон-саргардон болалиги, узоқ йиллар давомида қанд касаллиги ва айрим муҳолифлари билан мардонавор курашгани назарда тутилмоқда. – И.Ё.), қиёфасидаги салобат, тийнатидаги меҳнатсеварлик, зийраклик, таъсирчанлик, камсуқумлик, қисқа, лўнда ва нишонга уриб гапириш, ахлоқий-маиший муаммоларга эътибор қаратиш каби сифатлар ҳам белгилаб берганди.

Демак, И. Боролина А. Қахҳор асарларида унинг шахсий фазилатлари: фикрлаш тарзи, характери, ўзига ва ўзгаларга нисбатан ўта талабчанлиги, маънавий-руҳий олами ёрқин ифодасини топганини кўриб адашмаган. Адибни ўз замони – шўро адабиётининг ғоявий-эстетик йўсинидан ажратиб қарамаган. Зотан ижодкор шахснинг маънавий имкониятлари тарихий-адабий жараёндаги ўрнини ҳам белгилаб беради. Бу ҳол А. Қахҳорнинг реал ҳаётдаги ахлоқий концепцияси бадий ижоди – образлари нозик ички кечинмаларига кўчиши, яъни ёзувчи турфа жанрлардаги асарларида инсон тарбияси, хусусан “қайта тарбиялаш” масаласини четлаб ўтолмаганида аниқ кўзга ташланади.

¹ А. Қахҳор Л. Н. Толстойнинг “Уруш ва тинчлик” романи I, II китоблари (рафикаси К. Қахҳорова билан), М. Горькийнинг “Менинг университетларим” автобиографик асари, Н. В. Гоголнинг “Ревизор” комедиясини миллий тилимизга ўгирган эди. (И.Ё.)

² Боролина И. Ўша жойда. – Б. 17.

И. Боролина А. Қаҳҳор ва рус адиби Константин Симонов ўртасидаги дўстона муносабатлар, маслакдошлик ришталари хусусида илиқ фикрлар билдиради. Бу ҳол бизда ушбу мақола доирасида айна масалага ҳам бир қур назар солиш истагини туғдирди.

АБДУЛЛА ҚАҲҲОР ВА КОНСТАНТИН СИМОНОВ

Константин Михайлович Симонов¹ “Абдулла Қаҳҳор ҳақида сўз”² номли мақоласида унинг ҳаётга бўлган муносабати, ёзувчилик салоҳияти, умуман эса, шахсиятидаги ўзига жалб этувчи жиҳатларга қаратган. Шунинг учун “Сароб” романини йигирма уч ёшида бошлаб, йигирма етти ёшида тугатган ўзбек адиби ҳақида: *“Менга Қаҳҳорнинг шахсияти, феъл-атвори, ўзига ва ўзгаларга талабчанлиги, қобилиятининг айрича хусусияти бўлмиш лириклигию кинояга мойиллиги, хуллас, барча жиҳатлари ёқар эди. Айниқса, унинг ҳаётда ҳам, ижодда ҳам мардлиги мен учун қадрли эдики, бу фазилат асарларига қандай ҳаётий материал танлаганида, материалга қандай мавзу юклаганида ва масалани қандай ҳал этганида кўринар эди”*³, деб ёзади. Афсуски, у наинки “Сароб” романи, балки А. Қаҳҳорнинг яхлит ижодини ҳам ижтимоий долзарб муаммо кўтарилгани, “эскилик устидан янгиликнинг ғалабаси кўрсатилгани”, адиб фитратида шўровий интилишларга ишонч кучли экани учун қадрлайди.

“Шоҳи сўзана” комедиясидаги бой ва аччиқ кулги, муболаға ҳамда пичинг-истехзолар К. Симоновни мафтун этади. У А. Қаҳҳорда юмор туйғуси кучли эканини теранроқ илғайди. *“Бу туйғу Қаҳҳор характерининг юзасида ётган туйғу эмасди. Унинг ғоят ўткир заковати ҳам қандайдир яширин, яна айтишим мумкинки, жиндай маъюс эди. Қалбининг туб-тубида яшаган алланечук ранж унинг қаламини кўп ҳолларда ҳажвга мойил бўлишга мажбур этарди...”*

*У одамларни севарди, бироқ табиатида ёзувчилик ҳаётини чигаллаштириб юборган бир жиҳат ҳам бор эди: у яхшилик сари бораркан, йўлида ёмонни сезмасдан, уни даф этмасдан, уни масхара қилмасдан, унга ҳажвнинг ўткир тиғини санчмасдан қолмасди”*⁴.

Хўш, адиб қалбининг туб-тубида муттасил яшаган маъюслигу ранж

¹ Симонов К. М. (1915–1979) – рус шоири, ёзувчиси, драматурги ва жамоат арбоби. У 1958–1961 йилларда Тошкентда яшаган. Ойбек, А. Қаҳҳор ва бошқа ўзбек ёзувчиларининг асарларини рус тилига таржима қилган. Жумладан, у А. Қаҳҳорнинг “Синчалак”, “Ўтмишдан эртактлар” сингари асарлари таржимонидир. Бу ҳақда тўлиқроқ маълумот олиш учун қаранг: Финк Л. Константин Симонов. – М., 1983.

² Симонов К. Абдулла Қаҳҳор ҳақида сўз. (Н. Отахонов таржимаси) // Абдулла Қаҳҳор замондошлари хотирасида. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987. – Б. 45–50.

³ Симонов К. Ўша жойда. – Б. 46.

⁴ Симонов К. Ўша жойда. – Б. 48.

шунчалар кучли ва мафтункор киноя, пичинг, кесатиқ, истехзо ва масхарани туғдирган экан, унинг асл илдизи қаерда? К. Симонов “алланечук” деб таърифлаб, тўла изоҳлай олмаса ҳам, ўша туйғу қандай пайдо бўлгану зинҳор сўнмаган экан? К. Симонов унинг бир илдизини ўзбек халқининг аскиячилик анъаналари, иккинчи илдизини А. П. Чеховга боғлашга уриниши эътиборга лойиқ кузатувдир. Қизиғи шундаки, юқорида таъкидланганидай, Л. Бать ҳам А. Қаҳҳор кўзларида ҳеч қачон аримайдиган бир ғамнинг изларини кўради. Олима бу ҳолни турмуш машаққатлари, яъни оғир кечган болаликнинг нуқси билан боғлайди. Бўлғуси адибнинг қалб жароҳатларини бадий асарларининг ижтимоий салмоғи ортишини таъминлаган омил деб билади.

Агар эътибор берилса, мақолада сўз юритилган муаллифларнинг ҳеч бири Марказий Осиёнинг ўтмишида бир қатим нур кўрмайди. Улар А. Қаҳҳор қиёфасида эскилик сарқитларини йўқ қилиш ва пролетарча маданиятни барқарор этиш йўлидаги фаол курашчини кўришни исташади. Шу боис ҳам, улар ўз ўнгитларидан бирида: *“Мен ўз юртимда мусофир итдай думимни қисиб юришни хоҳламайман”*, дея баралла айта олган жасур ва мард А. Қаҳҳор сийратигача тўла етиб кела олишмайди. Чўрткесар адиб айтмоқчи: *“Кишан олтин бўлса ҳам, ҳарқалай кишан!”* эканини очиқ айтиш ва ёзиш имконининг йўқлиги киноямуз истехзоларни туғдирганини билишмайди.

Афсуски, умумшўро адабий қозонида қайнаган А. Қаҳҳор тарихий ўтмиш ҳақидаги бор ҳақиқатни айтишга қанчалик имконсиз бўлса, рус зиёлисининг аҳволи ҳам униқидан кескин фарқ қилмасди.

Ҳа, шўро зиёлилари умри ҳадик ва хавотир аталмиш улкан бир гирдоб оғушида эди...

Мустақиллик йилларига келиб, Абдулла Қаҳҳор ўзбек адабиёти ва маданияти ривожига кўшган улкан ҳиссаси учун “Буюк хизматлари учун” ордени билан мукофотланди. Қиблага юз бурган улуғ пир – Мир Алишер Навоий ҳайкали ёнида гўёки гўзал бир машваратга жамланган Бобур, Огаҳий, Бердақ, Абдулла Қодирий, Чўлпон, Ойбек, Ғафур Ғуллом... сафидан муносиб ўрин олди. Муҳтарам Президентимиз ташаббуслари билан амалга оширилган бу беқиёс бунёдкорлик иши, яъни азим Тошкент шаҳрининг қоқ марказида барпо этилган сўлим боғ, гўзал хиёбон – кўркам бир ансамблга узукка қош қўйгандай зеб бағишлади. Эндиликда равон йўлаклар бўйлаб, бир-бирини тўлдирган ҳайкаллар зиёратига ташриф буюрар эканмиз, А. Қаҳҳор ҳақидаги дилкаш суҳбатлар унинг салобатли ҳайкали пойида давом этиб, адабиёт ва санъат ихлосмандларини мамнун этаётгани дилларга қувонч ва сурур бағишлайди. Шубҳасиз, бу юртимизда амалга оширилаётган ислоҳотларнинг асл моҳияти, инсон ва унинг азиз хотирасига бўлган чексиз эътибор ҳамда эҳтиромнинг гўзал ифодасидир.

Эшқобил ШУКУР,
*Ўзбекистонда хизмат кўрсатган
маданият ходими*

ОРЗУ

Даҳолар кўнглига чўғ ташлаган сир,
Осмон мактубларин мангу мавзуси.
Азал зулматларин кесиб ўтган нур –
Инсонни инсондай кўрмак орзуси.

Минг йиллар берию минг йиллар нари,
Юлдузлар остида, замин устида
Ўтди қанча жаҳон пайғамбарлари
Шу ният дастида, шу ўй қасдида.

Қанча тарихларни қум босганида,
Селларда қолганда эллар қайғуси,
Нишлайверди пирлар қабристониди –
Инсонни инсондай кўрмак орзуси.

Ўзинг асра бизни, эй қодир Худо,
Пасткаш заволидан, аблаҳ ҳолидан.
Разил кимсалардай қилмагил жудо
Инсонни инсонлик истиқболидан.

Яссавийни буюк чиллага солган,
Навой қалбининг олий туйғуси,
Бухорий бошида ойдайд юксалган –
Инсонни инсондай кўрмак орзуси.

Не азиз қадим ва янги дунёда,
Келар кунларимми, қолар изларим?
Мангу йўлдош бўлиб Амударёга
“Инсон!” деб ҳайқирар Термизийларим.

Даҳолар кўнглига чўғ ташлаган сир,
Осмон мактубларин мангу мавзуси.
Азал зулматларин кесиб ўтган нур –
Инсонни инсондай кўрмак орзуси.

Мунаввара УСМОНОВА,
“Саодат” журнали бош муҳаррири

МУАЗЗАМ ШАРҚ НАМОЁНДИР..

Замондан-замонларга, тиллардан-тилларга кўчиб юрадиган бир ривоят бор. Баъзи манбаларда бу ривоят эмас, ҳақиқат сифатида тақдим қилинади. Эмишки, бир жаннатмонанд ўлканинг тождори вафот этиб, ҳукмдорлик унинг рафиқаси – маликага қолибди. Кўшни мамлакатнинг султони бу ҳосилдор ерли, серсув ўлкага дарров кўз тикибди ва аёл ҳукмдорга элчи жўнатибди. Элчидан: “Ўз ихтиёрларинг билан таслим бўлсаларинг бўлдиларинг, йўқса, қонга ботириб, забт этаман”, деган шартни эшитган малика ўз аъёнлари билан кенгашиб, қарорини айтибди:

– Мен бегуноҳ фуқароларимни қурбонликка беришни хоҳламайман. Тождорингизга бориб айтинг, биз қарам мамлакат сифатида бож тўлаб туришга розимиз. Хамир учидан патир сифатида мана шу туҳфани юборяман...

Малика кўшни мамлакат тождорига жўнатган либос жуда қимматбаҳо бўлиб, иплари тилладан, қадалган сон-саноксиз тошлари эса зумраду гавҳар экан. Малика юборган элчилар ҳам тез қайтибди. Уларнинг қўлларидаги ўзи юборган туҳфани кўриб, малика ҳайрон бўлибди.

– Подшо бу либосдан жуда ҳайратланди. Лекин “Аёл кишининг мамлакатини тортиб олдим. Бу ҳар қандай ҳукмдорга хос иш. Аммо унинг либосига эга чиқиш эркаклик шаънимга тўғри келмайди”, дея ҳадянгизни қайтариб юборди, – дебди элчилар.

Малика ўровни очиб, қуёш билан ранг талашиб ётган либосни кўрибди. Аммо унга бармоғини ҳам теккизмабди.

– Бу либосга ҳукмдорнинг кўзи тушгандир, қўллари теккандир? – деб сўрабди.

– Ҳа-да... – деган жавобни эшитгач:

– Номахрам нигоҳи тушган либос энди мен учун ҳалол бўлмайди. Уни сотиб, пулини мамлакатимнинг эҳтиёжманд фуқароларига улашиб беринг, – деган экан...

Бу ҳақиқатми, ривоятми – барибир унда Шарқ аёлининг – бизнинг опа-сингилларимизнинг бебаҳо фазилатлари акс этган. Нафсиламрини айтганда, фақат маликалар эмас, барча оналаримиз худди шу тарзда ор-номусни бойликдан ҳам аълороқ давлат ҳисоблаганлар. Ҳатто уйда ўтириб, фарзанд тарбияси билан шуғулланган, бир қарашда ўчоқбоши

юмушларидан бошқа ташвиши йўқдай кўринган хотин-қизларнинг кўнгиллари ҳам орзу толалари билан жамиятга боғланган. Улар зурриёдларини фақат тирикчилик надими қилиб вояга етказишни орзу қилмаганлар. Айнан шунинг учун девдан халос қилгувчи маликалар ҳақида эртақлар тўқиганлар, ор-номус учун кокилларини телпак остига бостириб, эр киши либосида майдонга тушган мардона қизлар ҳақида дostonлар куйлаганлар. Демокчимизки, жасорат, садоқат, меҳр-муҳаббат каби фазилатлар Шарқ аёли – ўзбек аёлининг қонида бор ва кези келганда, шароит тақозо қилганида бу фазилатлар намоён бўлади.

Бизга замондош бўлган, кўзлари кўзимизда қолган, сўзлари сўзимизда давом этаётган севимли устозларимиз, беназир ижодкорларимиз Зулфияхоним ва Саидахоним ҳам фахру ғуруримиз бўлган ўша қадим ажодларимизнинг мерос фазилатларини ўзларида жо этган инсонлардир. Фақат жо этибгина қолмай, бу фазилатларга ўз ҳаёти, фаолияти билан сайқал берган шахслар, десак хато қилмаган бўламиз.

ҚАЛБДА ҚЎРҒОШИН-ЛА...

Бир қараганда, Ўзбекистон халқ шоираси, қатор мукофотлар соҳибаси Зулфия Исроилова XX асрнинг энг бахтиёр аёлларидан биридай кўринади. Буни шоиранинг ўзи ҳам шеърларида таъкидлайди: “Бахтли аёл, деса, ҳақли халойиқ...”, “Бахтим шул, ўзбекнинг Зулфиясиман...”

Аммо Зулфияхонимга бу бахт осмондан тушмади. Бу бахтга у бедору беором заҳматлари, ҳамиша виждони билан кўриқлаб юрган аёллик шаъни, ҳар қандай давру давронлардан бегард ўтган покиза иймони, сочидаги оқ, кўнглидаги ҳижрондан қолган чандиқ эвазига келган вафо-садоқати билан эришган. Ҳатто Ҳамид Олимжондек ўз даврининг эътиборли шоири уни севиб қолгани ҳам тасодиф эмасдир. Тўғри, юлдузи юлдузига ярашди, дегани ҳам рост гап. Лекин Ҳамид Олимжондек ҳассос, иқбол куёши порлаб турган шоир нега юзлаб қизлар аро Зулфияни танлади экан? Нега ҳануз кўшиқ қилиб куйланаётган “Энг гуллаган ёшлик чоғимда, сен очилдинг кўнгил боғимда”, дея изҳори дил қилди экан? Нега бирор эшик остонасида Зулфияни чорак соат кутса ҳам, у чиққач, ўзи “Соат неча бўлди?” деб сўраб, яна ўзи “Минг бўлди”, дея жавоб қилди экан? Яъни Зулфиясиз ўтган бир сонияни мингга тенглади экан? Чунки ёш Зулфия фақат чиройлигина эмас, оқила ҳам эди. Боз устига, шоира, улкан мақсадли бир қиз эди. Ҳатто ўша қиз юраги қанча талпиниб турса-да, кўчаларда Ҳамид Олимжон билан ёнма-ён юришга хижолат бўларди. Отаси, акасининг шаънини ўйлаб, ўзини гап-сўзлардан сақлаб юрарди. Ҳамид Олимжонга ўзини фақат нигоҳлари би-

лан кузатиб келишгагина изн берарди. Аммо қисмат экан, Зулфия ана шу тарзда восил бўлган бахтига тақдир ўқ отди: улар бор-йўғи тўққиз йилгина жуфтликда умргузаронлик қилдилар. Ҳамид Олимжон автоҳалокатда вафот этди. Севган, суянган инсонидан айрилиш ҳар қандай кучли кишини ҳам руҳан майиб этиши мумкин. Аммо Зулфия аллақачон шоира сифатида шакллана бошлаган эди. У ўзини уруш изтиробларини чекаётган, йўқотишлар, ҳижрон азоблари, оташларида ёнаётган аёлларни бир қисми деб биларди. Айнан ўша ҳижронли кунларда фақат ўзининг алами учун нола чекишга, ҳаёт майдонида чақмоқ урган дарахтдай гангиб қолишга ҳаққи йўқлигини, кучли бўлиб яшаши кераклигини, бошқаларга ҳам куч беришга бурчли эканлигини биларди. Шунинг учун “Мен ҳаёт эканман, ҳаётсан сен ҳам”, дея жуфтидан айрилган ҳижронзада аёлларнинг яллиғланиб ётган қалбларига малҳам қўйди. Шоира Зулфияхонимнинг маънавий жасорати айнан шу нуқталардан бошланган, десак, чин сўзни айтган бўламиз. У шу жасорат билан минбарларда ўзбек аёли номидан сўз айтиб, дунё кезди. Бошқалар назарида қарам мамлакатга айланиб, эътибордан четга ўтаётган юртимизда ўзбек аёли – атлас қўйлак кийган, сочлари силлиқ турмакланган, кўзлари чақноқ ўзбек аёли бор эканини намойиш қилди. Дунё шоира қиёфаси, овозида бизнинг опа-сингилларимиз нафасини, қадамини сезиб турди. Шоира ўзининг бетин фаолияти билан жаҳонга ўзбек аёлини унуттирмасликка эришди. Буни Зулфияхонимнинг ҳаётидаги маънавий жасорат сифатида баҳоламаслик адолатсизликдир.

Шоира ўттиз йил Ўзбекистон хотин-қизлар ҳаётининг кўзгуси бўлган “Саодат” журналига раҳбарлик қилди. Ўзбек аёлининг ютуқларини, меҳнат ғалабаларини, оналик, аёллик саодатини журнал саҳифаларига нақшлаб, миллионлаб нусхада элимизга, қардош халқларга тақдим этишдек маънавий жабҳага бош бўлди. Тарих китобимизнинг “Ўзбек аёли” дея номланган саҳифасига шоиранинг қанча кўз нурлари, қалб қўрлари тўкилди экан... Зулфияхоним ўз устозларига шогирдлик бурчини аъло даражада бажаргани каби ёшларга устозлик мақомини ҳам ҳавас қилар равишда адо этди. “Мен кетсам мунғаймас ўрним ҳеч қачон, бу боғлар бир боғлар бўлади ҳали”, дея устозлик баҳосини ўзи берганида қанчалар ҳақ эди. Зулфияхоним бир шеърида “қалбда қўрғошин-ла юрганлар озми”, деган аламли ҳайқириқ ишлатган. Ҳа, шоира қалбида ҳам ноҳақ катагон қилинган акаси, бевақт ҳалок бўлган турмуш ўртоғи, замона зайлига қурбон бўлган қанчадан-қанча сафдошларининг алами бор. Бу алам қўрғошиндек оғир бўлса-да, дилни қўрғошиндай эзса-да, шоира жасорат, тоқат билан яшади. Унинг асарларидан ҳам ўша матонат бўй кўрсатди...

ҚАНОАТДА САИДА...

Ўзбекистон халқ артисти Зулайҳо Бойхонова маҳорат билан ижро этадиган “Ҳай-ҳай” кўшиғи эл аро жуда машҳурдир. Кўшиқнинг “Қаноатда Саида филча бўлурми, ҳай-ҳай”, деган жойида тингловчилар беихтиёр оҳ тортиб юборади.

Бу нолавор сўзлар муаллифи Саида Зуннунова “Қизингиз ёзди” номли илк китобини чоп эттирган, университет талабаси бахтига муяссар бўлган саодатманд келинчак эди. Илк ҳикоялари билан тилга тушган ёш ёзувчи Саид Аҳмад билан турмушидан бахтиёр эди. Аммо умр йўлдоши йигит ёшида ноҳақ қатағонга учради. Уни судсиз ўн йил маҳкумлиққа ҳукм этиб, Жезқозғонга юбордилар. Бундай қисматга учраганларнинг ҳар қайсиси тақдир зарбаларини ҳар хил қабул қилади. Қай бири жамиятдан юз ўгириб, ҳамма нарсага этак силкийди, руҳан чўқади. Бошқа бири эса ўзининг ширин жонини кутқариш учун “халқ душмани” тавқи лаънати бўйнига илинган жуфтидан кечади. Саида ёш бўлса-да, руҳан синмади, тақдир синовларини мардоналик билан енгди.

Менинг эрим халққа душман эмас, деб айтишга ўзида жасорат топди.

Бугун бизга – тинч-осойишта замонда яшаётган, сўз эркинлигига эришган одамларга Саидахонимнинг ўша пайтдаги ҳолати оддий кўриниши мумкин. “Ҳа, энди ростини айтибди-да”, дейишимиз ҳам мумкин. Аммо ўша давр учун, ҳар бир ҳақ сўзнинг бошида қатағон қиличи ўйнаб турган замон учун шоира, адибанинг собитлиги чинакам жасорат эди. У ҳам “халқ душмани”нинг хотини сифатида жазога тортилиши мумкин эди. Ҳартугул бундай бўлмади. Лекин шоира одамларнинг дўстга бевафолигини, бошига иш тушганда тескари ўгирилиб кетишини кўрди, кўриб нафратланди. Тўрт-беш субутсиз деб ҳаммадан юз ўгирмади. Адолат ғалабасига ишонди. Маҳкумлиқдаги Саид Аҳмадга яхши сўзлар билан куч-қувват берди. Ўзи моддий жиҳатдан қийналса-да, турмуш ўртоғига тез-тез жўнатмалар юборди. Қаламини ташламади. Гарчанд бир муддат матн кўчирувчилик қилиб, қийналиб тирикчилик ўтказган бўлса-да, тақдирга маломат қилмади.

Саида опанинг Жезқозғонга ёзган мактубларини муҳаббат, соғинч қиссаларидай ўқиймиз. “Мен сизнинг келишингизга дастурхон сотиб олдим, салфеткасига кашталар тикияман...” Шоиранинг оддийдай кўринган бу сўзлари маҳкумга қанчалар ишонч берди экан. Бийдай чўлларда кўз олдига нақшли сочиқча, оппоқ дастурхонлар келиб, висол онлари яқиндай, юраги қандай ҳапқирди экан?

Беш йил ноҳақлик устига қурилган айрилиқдан сўнг Саида Зуннунова адабиётимиз хазинасига мулк бўлишга арзийдиган “Нутқ”, “Руҳ билан суҳбат”, “Кўшнилари” каби дostonлар, бир неча ҳикоялар, қиссалар ёзди.

Саидахоним асарининг қаҳрамонлари фавқулодда қудратга эга бўлган шахслар эмас. Улар покиза қалб билан, залворли заҳмат билан яшаётган ўзбаки кўнгилли инсонлардир. Саида Зуннунова уларни кўнгил қирраларидан ўтказиб, асарларга кўчиради. Сўнг уларни ўқувчиларнинг ўзларига тақдим этади. Адиба истеъдоди билан нурланган қаҳрамонлар чиройли кўриниш олади. Ўқувчида севги, ҳурмат уйғотади. Адиба асарларининг кучи самимиятда, ҳақиқатда. Афсуски, умр унга вафо қилмади. Лекин жасоратли, садоқатли қалби асарларидан асрларга ўтди.

УНУТМАС МЕНИ БОҒИМ...

Оташсўз шоиримиз Усмон Носирнинг бу сўзларини кўп инсонларга нисбатан қўлласак бўлади. Унутилмас сиймолар Зулфияхоним ва Саидахонимнинг табаррук номлари истиқлол даврларида яна ҳам юксакроқ қадр топди. 1999 йил истеъдодли қизларимиз учун Зулфия номидаги Давлат мукофоти таъсис этилди. Шу мукофот боис, юзлаб қизларимизнинг истеъдодлари кашф этилди. Зулфияхонимнинг Адиблар хиёбонидаги ҳайкали қутлуғ зиёратгоҳга айланди. Жиззахда ташкил этилган Ҳамид Олимжон ва Зулфия номидаги ижод мактабида келажагимизнинг фикрли эгалари ўқиб, камолга етмоқдалар. Устоз шоиранинг китоблари такрор-такрор нашр қилинмоқда. Умрининг сўнггида яралган шоҳ асари – “Хотирам синиқлари” достони асосида саҳна асари яратилди.

Саидахоним ва Саид Аҳмадга қўйилган ҳайкаллар ҳам Адиблар хиёбонининг энг азиз гўшаларидан бири. Адабиёт ихлосмандлари бу масканга фақат зиёрат учун эмас, жасорат билан яшаган икки ижодкор руҳиятидан қувват олгани ҳам келади. Ўзбекистон Қаҳрамони Саид Аҳмад таваллудига юз йил тўлиши муносабати билан “Сабру садоқат” фильми яратилди. Унда Саидахонимнинг ёрқин образи қатағон исканжасидан омон чиқиб, яна ҳаётда ўз ўрнини топган юзлаб аёлларнинг тимсоли сифатида намоён бўлади. Ҳар қандай қатағон инсонларга азоб бериши мумкинлиги, лекин уларни енга олмаслигини Саидахоним ўз ҳаёти билан исботлаб берди. Бизнинг назаримизда, адибанинг ёрқин шахсига, унинг асарларига муносиб баҳо бериш адабиётшунослигимизнинг галдаги вазифаларидан бири. Бир ҳақиқатга ишонамиз – юракдан қилинган меҳнат, юракдан бахш этилган муҳаббат ерда қолмайди. Шу жиҳатдан ҳар иккала улуғ ижодкоримизнинг маънавий жасоратларининг тарғиботи тарбия сабоқлари, ўзликни англаш дарслари сифатида давом этади.

Фароғат ХУДОЙҚУЛОВА,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси

“СЕНИ ҚАЛБИМ, КЎЗИМ, СЎЗЛАРИМ ҚУЧАР...”

Бугун Давлатимиз раҳбари ташаббуси билан Мир Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий боғи ҳудудида барпо этилган, мўъжизавий назм бўстонига айланган муҳташам Адиблар хиёбониغا, яъники, улуғлар зиёратига келаётган илм аҳли, ижодкорлар, ёшлар, кексалар, бошқа касб эгалари хиёбонга покиза руҳ бахш этиб турган улуғ устозларимизнинг тафаккур дунёсига, маънавий мероси ва ҳаётига янгича қизиқиш, меҳру муҳаббат билан мурожаат қилмоқдалар. Уларнинг ҳаёти ва ижодига бағишланган мақолалар, шеърлар, дostonлар хиёбонда ўтказилаётган мушоира кечалари, маънавият соатлари, маҳорат дарслари, давра суҳбатлари, мусиқа оқшомларида баралла янграмоқда. Хиёбонда ҳайкали қўйилган улуғ адиблар қаторида Ўзбекистон халқ шоири, Давлат мукофоти лауреати, Меҳнат Қаҳрамони Зулфияхоним Исроилова ҳам бор. Шоира “Халқимга айтар сўзларим” шеърида қалби қўридаги фахр ва ифтихор туғёнларини **“Менга Навоийдан айтинг алла деб, Лutfийдан онгимга зиё таратдинг. Қийналган оламга бўлгин далда деб, Асли ўзинг мени шоир яратдинг”** дея битган лаҳзаларида худдики бугунги куннинг руҳини тасвирлаганга ўхшайди. Ва ёки **“Ёш шуур, курашчан туйғулар билан Сенинг тақдирингга маҳкам туташдим”, “Кўзим устидасан бу туғёнли дам”** дея халқига, юртига изҳори дил қила туриб, **“Сўз энг қиммат, энг боқира ноёб бир неъмат”** дея битган сатрларини эса, хиёбондаги буюк алломаларимизнинг ёруғ хотирасига берилган таъриф деб биламиз. Ҳазрат Навоий, Фузулий, Лutfий лирикасини севиб, ёд этган Зулфияхоним шеърларини халқимиз, ўзбек аёллари бағрига босиб, севиб ўқийди. Зулфияхонимга ўхшашни истайди, унга ҳавас қилади. Ёруғ дардли сатрларидан ўз дардларига малҳам олади. Шоира ана шундай, Муқаддас сўз туфайли миллионлаб инсонлар қалбида муҳаббат қозонди. Аслида ҳам, сўз – инсон қадр-қимматини юксалтиргувчи илоҳий куч, сўз – дунёларни дунёларга боғлайдиган олтин занжир, сўз – улуғ мақсадларга чорлайдиган машъала. Сўзнинг буюк неъмат эканлигини шоира ўзининг ҳижрон ва айрилиқ азобида тобланган умр йўлида шогирдлари ва мухлисларига, келажак ёш авлодларга оташин муҳаббат ва ҳижрон азобини куйлашда

чархланган ўткир қалами билан битилган маънавий мероси орқали исботлади. Халқимизнинг оташин шоири, ватан ва муҳаббат куйчиси Ҳамид Олимжондек умр йўлдошидан айрилган шоира, бир қарасанг, тақдирнинг кутилмаган зарбаларидан, айрилиқ изтиробларидан қабарган, баъзан эса аламли дунёнинг ғамлар бўҳронида адл турган ва миллат аёлининг буюк сиймосини намоён этган шахс ва шоир қалби билан собит ва мардонавор сўз майдонига чиқди. “Ҳаёт варақлари” номли илк китоби билан Ҳамид Олимжондек шоирнинг назарига тушган Зулфияхоним ўз дардларини ўзи елкалаган ҳолда ўзгалар бахтидан бахтли бўлиб яшади. Мактаб ўқувчиси пайтларимда шоиранинг “Фарзанд”, “Баҳор келди сени сўроқлаб”, “Келинчак” шеърларини ёдлаб, давраларда айтиб юрар эдим. Айниқса, “Келинчак” шеърини ўзбек хонадонларида ўтказилган тўйларда, мен таниган ва танимаган шеърят муҳибларининг барчаси ҳам кўзларида нур порлаб, ўзини ҳақиқий бахтнинг остонасига қадам қўйгандек ҳис қилиб ўқишар, шеър эса тиллардан-тилларга, диллардан-дилларга кўчиб юрар эди:

*Эрка қиз, бу ажиб тун орқасида,
Заррин саҳифали саҳар кутади.
Ҳаёт китобининг илк варағини
Толеинг кенг очиб сенга тутади.*

*Ҳали муҳаббатнинг баҳори олдда,
Олдинда ёш ҳаёт, ранг-баранг фасл.
Умрингиз хушчақчақ, иноқ бўлади,
Бунга ёниб турган кўзларинг кафил.*

*Шу кўзлар юлдуздай абадий кулсин,
Баҳор йўлларингга тўшасин чечак.
Шу ёшлик, шу чирой, умринг баҳори
Сарғайиш билмасин, сулув келинчак...*

Бу сатрларни ўқиб, хаёлимизда худдики шоира Зулфиянинг қалбида ҳеч қандай дарду ғам йўқдек туюлади. У фақат бахтиёр ҳаётнинг куйчиси бўлиб кўз ўнгимизда намоён бўлади. Ўзгалар бахтидан қувониб, яйраб-яшнаб, элига фидойилик билан хизмат қилиш, самимийлик, инсонийлик, назокат ва нафосатни ҳамма нарсадан устун қўйиш услуби иродаси мустаҳкам Зулфияхонимгагина хос фазилат бўлиб, шоира ижодининг қоқ марказида балқиб чиқади.

XX аср ўзбек шеърлятига илк шеърлар тўплами “Ҳаёт варақлари” (1932) китоби билан кириб келган ёш шоира, “Уни Фарҳод дер эдилар” (1943), “Ҳижрон кунларида” (1944), “Хулқар” (1947) шеърый китобла-

ри, “Мушоира”, “Қуёшли қалам”, “Шарқнинг ўзи Она бўлган ҳамиша”, “Хотирам синиқлари” дostonларидаги сатрларида ўзининг фақатгина истеъдодли шоира эканлигинигина эмас, балки, гўзал ва назокатли, ҳаёли, жасоратли, вафодор аёл, матонатли она, садоқатли дўст, улуғ устоз, фидойи жамоат арбоби эканлигини ҳам намоён этади. Тунларни тонгларга, тонгларни тунларга улаб, дунё адабиётининг йирик вакиллари Александр Пушкин, Михаил Лермонтов, Марварид Дилбозий, Габриэла Мистрал, Леся Украинка, Анна Ахматова, Елисавета Багряна, Мирзо Турсунзода, Сулаймон Рустам, Мустай Карим, Қайсин Қулиев шеърлари, Николай Алексеевич Некрасовнинг “Рус аёллари” поэмаси, Мустай Каримнинг “Ой тутилган тунда” драмаларини мухлисларга ўқишли қилиб етказган моҳир таржимон сифатида ҳам ҳурмат қозонади. Айниқса, Александр Пушкиннинг шоира таржимасидаги “Мен сизга ачинмайман, вафосиз севгиларда”, “Агар сени алдаса ҳаёт” шеърлари, Анна Ахматованинг “Юртни ёв қўлига ташлаб кетганлар” шеъри ва ёки Мирзо Турсунзоданинг “Шоир”, “Ватан” шеърлари ўзбек шоирлари шеърлари каби ўзбек халқининг юраги тўридан жой олади. Бунинг сабаби эса, Зулфияхонимнинг рус тилини пухта ўрганганлиги ва дунё минбарларида ўз овозига эга бўлганлигида. Шоира рус тилини мукамал билиш билан биргаликда ўз она тилининг мавқеини кўтаришда ҳам, ўзбек тилини севиб, ўзбек тилида серқирра ижод қилгани катта самара берган. Жаҳон минбарларида мушоира кечаларини бошқарган. Ўша даврда миллатлараро дўстлик, бирдамлик, тинчликнинг овози баралла янграшига, ўзаро ишонч ришталарининг мустаҳкамланишига замин яратган. Зулфияхоним кўплаб чет мамлакатларда сафарда бўлган бўлса-да, ўз Ватанини, Ўзбекистонини янада қаттиқроқ севди, ўзбек халқига чексиз меҳру муҳаббатини бахшида этди. Халқнинг меҳру муҳаббати ҳам унга куч ва ғайрат бахш этди.

“Ўзбек шоираси Зулфиянинг қутлуғ қадами туфайли Шарқ адабиётига санъаткор аёл кириб келди, ёш ва иқтидорли шоирлар бутун бир плеядасининг овози баралла янграй бошлади. Зулфия фақат ўз шеърларида гавдаланган тўла-тўкис аёл эмас, балки у мукамал шахс ҳамдир. Ўз замонида шаклланиб, камолга етган шахс. Поэзия Зулфия учун ҳеч қачон шунчаки машғулот бўлган эмас...” дея таъриф беради Зулфияхонимга қирғиз ёзувчиси Чингиз Айтматов. Айтматов таъриф бергани каби Зулфияхоним учун шеърият шунчаки овунч бўлмади. Шоира чин маънода, ўзбек ёш иқтидорларининг жангдор янги овози эди.

Зулфияхонимнинг севимли шогирдларидан бўлган устозимиз Ўзбекистон халқ шоири Ойдин Ҳожиева устози ҳақидаги хотираларини бизга сўзлаб берар эканлар: **“Устоз Зулфияхонимнинг меҳригиёси,**

оҳанрабоси бор эди. Бир марта суҳбатида бўлган киши шоиранинг меҳру муҳаббати, ўзгача салобати, улғворлигига мафтун бўлар, бу дилкаш инсон билан бўлган учрашувини умрбод эслаб юрар эди”, дея биз ёш ижодкорларнинг қалбимизни тўлқинлантиради. Ойдин опанинг сўзларидан кейин юрагимизда, қанийди, биз ҳам шоира билан яқиндан сўзлашган, учрашган бўлсак эдик, деган армон кўнглимиз ўртаган.

Зулфияхонимнинг набираси Лола Муҳитдинова эса шоиранинг таваллуд кунлари арафасида мухлислар билан бўлиб ўтган учрашувда ўз хотирларини мана шундай баён этади: *“Қиш охирлаб қолганда аямиз баҳорни интиқлик билан кутардилар. Бир нарсаларни ўйлаб, дераза ёнида туриб қолардилар ёки ҳовлига чиқиб, айланиб юрардилар. Баҳорни шеър билан кутиб олиш аямизга одат бўлган. “Баҳор келди сени сўроқлаб”, “Яна баҳор келди”, “Кел, баҳор”, “Салом, тансиқ баҳор”, “Ўрик гуллари”, “Яна бугун баҳорга зорман” шеърларини ўқисам бундай баҳорий илҳомга маҳлиё бўламан.*

Сўнгги шеърларидан бирида аямиз оқ умидларини шундай ифодалаган эдилар: “Мен кетсам мунғаймас ўрним ҳеч қачон, Бу боғлар... бир боғлар бўлади ҳали...” Мана бугун ҳам аяжоннинг қалбидан шалоладек қуйилган, дилига ором бермай, қаламини ёзишга ундаган тўйғулар мисралардан-мисраларга кўчиб, шеърят баҳрида унинг ҳаёти давом этмоқда.

Шоира кўнглидан тўкилган марваридларни мен оппоқ лайлакқорларга ўхшатаман. Чунки шоира қалбидаги дардлар ҳам, армонлар ҳам, бахт ва қувонч ҳам кўз олдимида бир хил оқ рангда намоён бўлади. Балки бу шоира тақдирида битилган буюк ғам, буюк айрилиқ билан боғлиқдир.

Юртимизда Зулфия таваллудининг 100 йиллиги юқори савияда нишонланган кунларда шоиранинг ўзбек тилида “Сайланма”, инглиз тилида “Мен ишқ эдим”, қорақалпоқ тилида “Мушоира”, рус тилида эса “Юрагимнинг буюрганин ёзим” китоблари ҳамда шоира ҳаёти ва ижодига бағишланган “Зулфия замондошлари хотирасида” китоби, лирик шеърлардан тузилган гулдаста сифатида “Баҳор келди сени сўроқлаб” деб номланган ихчам китобчаси нашр қилинди.

Гарчи шоира бу китобларида баҳор, Ватанга севги, муҳаббат, уруш ва тинчлик, дўстлик ва садоқат мавзуларида кўп куйлаган ва ёзган бўлса-да, юқорида келтириб ўтилган шеърларини ёки бошқа асарларини битмаганида ҳам, адабиётимизда катта воқеа бўлган, ўзига хос поэтик, бадийлиги жиҳатидан юксак руҳдаги асар ҳисобланган “Хотирам синиқлари” достонининг ўзи билангина ўзбек адабиёти саҳнида ўз номи ва овозига эга бўлиб қолар эди. Чунки, достон – қатағон даврининг, қат-

тол тузумнинг берган зарбалари қаршисида иродаси букилмас Ҳазрати инсон қиёфаси тасвирланган, ижтимоий-иқтисодий масалалар ҳақидаги ҳаққоний тасаввурни бера оладиган асарлар сирасига киради. Қолаверса, достон – давр фақат ёзувчининггина эмас, балки ўз шоирининг ҳам қаламини ўткир, сўзини кескир қиладиган дарду изтиробларни, аччиқ ҳақиқатни тик қараб айта оладиган, хулоса қила оладиган фалсафий ва лирик кайфият уйғунлиги чўққисига кўтарилгани билан ҳам диққатга сазовор асардир.

*Ёдим синиқлари, қалқ, овоз берай,
Қалқиди, юрагим, чида, бер бардош.
Қарагин титроқда – ҳаммаси жонли,
Қара, ҳаммасининг юзи қонталош.*

Сочилиб кетган хотиранинг синиқларини йиғиб, тиклаш ва ўз овозини топишда шоира ўз юрагига суянади. Достонда юзи қонталаш миллат изтиробига таскин берувчи, даҳшатли йўқотишлар эвазига кўзларидан ёш эмас, балки, қон сизиб турган эркпарвар, ўз халқининг, ўз ватандошларининг минг йиллик орзу-армонлари юзага чиқаётганидан муждалар келтирган қалблар Ҳурриятига пешвоз чиқилади. Миллат оналарининг пинҳона чеккан нолаю афғонларини, якка-якка ҳолда, пароканда қилиб, йўқотишга маҳкум этилган фидойи фарзандлари хотирасини тиклаш умидида, қатағон қурбони бўлган акаси тақдири орқали оммавий қатағон даҳшатларини **“Норғул ўғилларинг қирилди қушдай Сибирнинг нур тушмас ўрмонларида”** деган қонли сатрларда ифода этади. Жабрдийда қалб эгаси тушларию ўнгида Сибирь тупроқларида қолган ўзбек ўғлонларининг хокини излаб, юрак-бағрини чок этади. Бу билан наинки миллатнинг ўлат теккан тана каби қақшаётган томирларига, балки, ўз қалбидаги газак олган жароҳатларга ҳам малҳам кўймоққа ҳаракат қилади. Афсуски, бешафқат тузум ўзининг қонли саҳифаларини очиб ва ҳар бир саҳифасини қурбонлар эвазига хотиржам безатиб улгурган эди:

*Менми? Мен ишқ отлиғ бир жаҳон аро
Шеър тинглаб, шеър тизиб – шеърларда қолдим...
Беҳиштий жаранглар – жонимга оро,
Ўзимнинг бахтимда ўзим йўқолдим.*

Ошиқлик... Айрилиқ ва ҳижрон азобида Ишқ дардини куйлаб, кўнгил тубидан дур териб шеър битмак, шеърга айланмоқ, шеърларда абадий қолмоқ... шоиранинг ёруғ қисмати эди. Беҳиштий жаранглар – бу Ҳурриятнинг жарангдор кўнғироқлари, Ўзбекистон деган янги давлатнинг кўксига эсаётган озод шамолларнинг кўшиқлари эди. Ўз бахтини

эл бахтидан кейин қўйиш, эл бахти учун суюниш, эл бахти учун курашиш шоира қисматида Увайсий момоларимиздан мерос фазилат бўлиб ёзилган эди. Достонда тизилган ҳар бир тўртликда бир дунёга етиб ортадиган, ҳаттоки, инсон юраги кўтаришга ожизлик қиладиган мотам лирикаси жаранглайди. Бу лирик оҳанг ҳар авж пардага кўтарилганида шууримизга эстетик, жанговар руҳ бериш билан биргаликда, заҳарли дудама ханжар каби ҳам юракка, ҳам суякка санчилади. Дафъатан, бу жароҳат инсониятнинг минг йиллик ғафлатда қотган томирларини уйғотиб юборади, ёруғ келажак учун огоҳликка чақиради:

*Бўлди, бас! Жангдан сўнг ҳорғин саркарда
Тирик аскарларин тизгандай қатор –
Мен тирик ҳисларим бир жойга йиғдим
Ва кучли яшашга айладим қарор.*

Йиллар мобайнида айрилиқ ва ҳижрон азобида парчаланган хотираларини, тирик ҳисларини йиғиб, тирик аскарлар каби урушлардан, босқинлардан, зулмлардан, жон бериб, жон олишдан чарчаган дунёни огоҳликка, курашга сафарбар этаётган лирик қаҳрамон кези келганда ғафлатда ўтган кунлари учун ўз кўксини ўзи нимта-нимта қилишга чоғланади. Бу тарихий ҳақиқат кўз ўнгида содир бўлган. Халқни чорасиз қолдирган, қора ўйларга толдирган, тинка-мадорини қуритган эди. У Истиқлолдан ёруғлик истаб алпомишдек фарзандидан айрилиб, қамоқхоналар эшигида адо бўлган ота-онаси дардини бағрига босади. Минг-минг пушаймон ва афсус-надомат билан **“Янги ҳаёт” дебмиз ўша кунларни, Беталаб, бенолиш яшабмиз кўп йил**” дея бошидаги қора булутларни сидириб ташлаган, миллат тафаккурининг занглаган кишанларини болталаб, чин маънодаги “янги кунга” умид уйғотган халоскори – Истиқлолни, Хурриятни олқишлайди. Истиқлол эса, Зулфияхонимга чеккан заҳматлари, ишончи учун эъзозу эътибор, қадр-қиммат ва саодат олиб келди. У қўлларини дуоларга очди, мақсадларини баланд қилди, дунё нигоҳида қайтадан минг йиллик чинорлардек виқор солиб юксалди:

*Келдинг-эй, Истиқлол, истиқбол бўлиб,
Қалбимга насиминг билан йўл солдинг.
Сен шу ҳур назмга ихтиёр бериб,
Мен оғир булутдек бир ёғиб олдим...*

*Хуррият, келдинг-эй, ал-омон келдинг,
Сени қалбим, кўзим, сўзларим қучар.
Вақт етса, шу халққа қолар дафтарим,
Вақт етса, бу ёқда қолар дардларим.*

Бу сатрлар Зулфияхоним таваллудининг 80 йиллик айёмида Туркистон саройида шоиранинг ўз овози билан янграган эди. Менинг эса, йиллар ўтса-да, ёш талаба кўнглимда Туркистон саройида ҳайратланиб тинглаганим ўша жарангдор, шикаста ва ўтли овоз билан ўқилган “Хотирам синиқлари” достони ҳали-ҳамон Турон оналарининг миллатни уйғотувчи жанговар қўшиғи бўлиб, адабиётга, шеъриятга ихлосманд халқимизнинг юраги бўлиб янграб туради. Шоиранинг юрак дардлари, армонлари, орзу-мақсадлари битилган сатрларга тўла дафтарлари ҳамон мухлислари қўлида. Сатрлари издошлари ёш Зулфияхонимлар тилида. Дардлари йиллар ортида қолди...

Қанотлари остидан шамолларга қўшиқ айтишга имкон берган озод қушлар “Адиблар хиёбони” осмонида чаҳ-чаҳлашиб, ватанимиз тупроғида яна бир маърифат бўстони, илм маскани яратилганига саловатлар айтётганга ўхшайди. Улуғларимиз эса, ҳазрати Алишер Навоий бобомизнинг янги иқтибослари ҳақида ўз фикрларини айтишга чоғланаётган каби ҳузурларида жамланишиб, қуёшга юзланиб туришибди. Хурриятнинг ҳур насимлари 105 ёшни қаршилаган Зулфияхонимнинг ол ёноқларини силайди. Шоира эса, Ватанимиз осмонини ёритаётган қуёшнинг заррин нурларини қалби, кўзи, сўзлари билан мастона қучмоқда.

Шоиранинг пойига саф-саф бўлиб тизилган йигит-қизлар иштирокидаги мушоира давраси “Яллиғланиб ётар кекса хотирам Ичида шу дардлар, тилги синиқлар”, дея бошланиб, “Шоир севган тупроқ қўксиди Хушбўй баҳор кезиб юрибди” сатрлари билан давом этади. Халқимизнинг зулматли тарихи яна бир бор кўз олдимдан ўтар экан, бу заррин лаҳзаларга шукурона келтираман. Устозларимнинг ёрқин хотиралари олдида таъзим ила ҳайкаллари пойига гулдаста қўяман, улар бизларга ёруғ юз билан оқ йўл тилаб, янги ҳаёт, янги фикрлар, янги тонг нашидасини ҳис қилишимизга юксак ишонч билдириб туришибди. Хиёбон кучоғида қад кўтарган айвонлар остида ўтириб, хиёбонга кўз ташлар эканман, ёндафтаримга ушбу сатрларни ёзиб қўяман:

*Улуғ аждодларим руҳи мададкор,
Янги Ўзбекистон, янги тонг бизда.
Жаҳолат, халқимдан қўлларингни торт,
Янги ҳаёт бизда, янги онг бизда.*

*Мардона енгармиз, ҳар тўсиқ, ёвни,
Қўлда қалам, дилда ёруғ дард билан.
Улуғлар сафланиб, Ҳазрат пойида,
Уйғоқ юракларда мангу қоларлар.*

Бахтиёр ОМОНОВ,
сиёсий фанлар доктори

“МУҲИМИ, РОСТ СЎЗЛАШ ВА РОСТ ЁЗИШДИР”

Севимли адибимиз Саид Аҳмад билан биринчи учрашувим ўтган асрнинг 80-йиллари ўрталарида бўлиб ўтган эди. Ўшанда адибнинг роман, қисса, ҳикоялари аллақачон ўқувчилар меҳрини қозонган, устоз машҳурлик пиллапоясининг юқори поғонасига кўтарилган пайтлар эди. Биз, ёш шоир, танқидчи ва қаламкашлар эл орасида танилган ижодкорларнинг атрофида гирдикапалак бўлиб юрардик.

Навоий кўчасида жойлашган “Ноширлар уйи”да ўзбек адабиётининг яловбардорлари ва ўз ишининг усталари – Эркин Воҳидов, Омон Матжон, Жамол Камол, Машраб Бобоев, Низом Комилов, Хайридин Султонов, Носир Фозилов, Эркин Аъзам, Шавкат Раҳмон, Муҳаммад Юсуф ва бошқалар меҳнат қилишарди. Камина ҳам Ғафур Ғулом номидаги нашриётнинг “Наср таржимаси” таҳририятида муҳаррир бўлиб ишлардим. Шеърый, насрий ва таржима китобларнинг нишона нусаҳаси ва тақдимоти шундоққина пастдаги чойхонада нишонланар эди. Қазии-қартасиз оддий дастурхон – палов, кабоб, сомса ҳамда лим тўла “аччиқ-чучук”дан иборат камтарона давранинг тўрида кўпинча идорамизда ишламайдиган Саид Аҳмад, Рауф Парфи каби таниқли ижодкорлар ўтиргувчи эди. Саид Аҳмад аканинг ГАЗ-24 оқ “Волга” машинасини кунда-шунда чойхона олдида кўрар эдик.

– Оковси, ўтир, ҳозир обрўйингни кўтариб бераман, – ҳазиллашарди Саид Аҳмад ака. – Ижодий ютуғингни “ювиш”га айтилганлар тўпланиб бўлдими?

Ҳамма гур этиб устознинг атрофига ўз даража ва мақомимизга яраша жойлашиб олардик. Ўн-ўн беш кишилик даврада кўпинча танқидчи Иброҳим Ғафуров, кейин Саид Аҳмад роман, қиссанинг кўз илғамас нозик қирраларини чертиб-чертиб очиб беришардики, наздимда, бундай “дабдабали” таърифу тавсифларни муаллифнинг ота-онаси ҳам ҳеч қачон айта олмаган бўларди.

– Болам, сани осмонга кўтариб қўйдим, буни асло зиёфатинг шарофатидан демагил, ўзинг тўғри одамсан, – дерди Саид Аҳмад ака дилбарлик билан. – Муҳими, рост сўзлаш ва рост ёзишдир. Э-ҳе, бизнинг боши-

миз қанча ёлғончию тухматчиларни кўрмади?! Гадонинг душмани гадо бўлар экан, укажон. Бир нарсага хурсандман: ўлигим бегона юртларда қолмади. Дўзах азобидан чиқиб келиб ҳам ёздим, ёзавердим. Сенга ҳам шуни маслаҳат бераман.

Рўпарамизда ўтирган ҳурматли адиб беш йиллик сургундан сўнг, 1955 йилда юртига қайтиб келганини билардик, аммо бу ҳақида ўзлари деярли гапирмасди. Ниҳоят, “тақдимот”имиз жиддийроқ кўриниш олиб, тандирдан узилган иссиқ нонлардек янги китоблар дастурхонга қўйилар, сўнг зиёфат бошланар, адабий гурунгда адабиёт, турмуш, давр қаҳрамони мавзуларигина эмас, яхшилик ва ёмонлик кўчасида учрагувчи ибратомуз воқеалар таҳлилу тадқиқдан ўтарди... Саид Аҳмад ака ҳозиржавоб, тўғрисўз, оқибатли, гапга чечан киши эди. Суҳбат ҳазил-мутойибага бой, шириндан-шакар бўлиб, давра қурган маҳалда атрофи одамга тўлиб кетарди.

Устоз билан иккинчи учрашувим ёзган асарларини ўқиб-ўрганиш асносида кечди. Адибнинг услуби шахсиятига, характериға жуда ўхшайди, деган гапда жон бор. Мисол учун, Абдулла Қодирий, Ойбек, Абдулла Қаҳҳор, Тоғай Муроднинг ички дунёси, фикрлаш тарзи, ҳатто сўзлаш услуби уларнинг ўлмас асарларига кўчган (“Адиб замондошлари хотирасида” номли туркум китобларни ўқисангиз, бунга гувоҳ бўласиз). “Чамамда, у ёқда мени иккита нарса қутқариб қолди. Биттаси ҳазил-ҳузугга ўчлигим. Юмор ҳиссининг кучлилиги. Иккинчиси шуки, жуда кам ухлайман. Доим тетик бўлишга ҳаракат қиламан”, дегувчи эди устоз қамоқдаги йилларини хўрсиниш билан эслаб.

“Саид Аҳмад баъзан китобхон кулавермаса, қитиқлаб кулдиради, йиғлайвермаса, кўзига пиёз суртиб йиғлатади”, дейди наср устаси, адибимиз Абдулла Қаҳҳор. Ростдан ҳам, Саид Аҳмад ижодида кулгининг кўлами бениҳоя кенг ва ранг-баранг. У ҳар гал танлаб олинган воқеанинги оқимиға, қаҳрамонларнинг савиясига, ўзининг ниятиға мос равишда кулгининг шаклларини қўллайди. “Чўл ҳикоялари” туркумида, “Келинлар кўзғолони” комедиясида, “Уфқ” трилогиясининг баъзи эпизодларида кулги орқали ўқувчининг туйғусига таъсир қилади. “Уфқ” трилогияси (1964–1974)да Иккинчи жаҳон урушининг оловли йилларида Катта Фарғона канали қурилиши мисолида халқимизнинг фронт орқасида кўрсатган қаҳрамонлиги, меҳнаткашлиги, тўғрисўзлиги, метин иродасини ҳамда урушдан олдинги ва кейинги даврнинг муаммоларини устакорларча тасвирлайди. “Жимжитлик” (1988) романида собиқ иттифоқда анча йиллар ҳукм сурган турғунлик даври иллатларини фош этишга ҳаракат қилади.

Айниқса, юмористик маҳорати “Келинлар қўзғолони” (1976), “Куёв” (1986) комедияларида ёрқин намоён бўлди, десак янглишмаймиз. Биринчи асари саҳнада минг мартадан кўпроқ намоёиш этилди, ҳатто ўнлаб давлатлар саҳналарини гулга тўлдирди. Унинг асарлари оҳанги, таровати, юмори ҳеч кимникига ўхшамайди.

Ҳаёт – муаллим, у ҳам ўргатади, ҳам кулдиради, ҳам йиғлатади. Саид Аҳмад бир марта тили куйганидан кейин йирик полотнолар – романлар ёзиш йўлидан бормади, балки ўзи ишлаган “Муштум” журнали “одоб” таълимига суяниб, ҳаётдаги камчиликларни халқнинг назарига тушган миниатюралар театри орқали ҳажв остига олаверди. “Йўқотганларим ва топганларим” (1998), “Қорақўз мажнун” (2001), “Киприкда қолган тонг” (2003) каби китобларида бошидан ўтказган қора кунларни хотирлади. Мазкур асарлар ўзбек насрининг олтин хазинасидан ўрин эгаллади.

Халқ ёзувчиси билан учинчи учрашувим Адиблар хиёбонида содир бўлди. Ушбу масканда Саид Аҳмад ва Саида Зуннунова хотирасига ўрнатилган ҳайкал ҳам бор. Севиб-севилиб оила қуришга киришган, никоҳ қуни (1949 йил ноябри охири) Саидахоннинг ёлғиз укаси вафот этиб, базм сал кейинга қолдирилган, январь ойида эса туҳмат, алдов туфайли қўққисдан маҳкамага тортилиб, машъум “учлик” қарори билан халқ душмани сифатида ўн йилга ҳукм қилинган, Қозоғистонни Жезқозғони қаҳратон совуғида беш йил қамоқ муддатини ўтаб, онасининг Усмон Юсуповга шахсан ўзи топширган хати сабаб озодликка чиқиб, яна шу одамнинг тавсиясига кўра “Шарқ юлдузи” журналига ишга олиниб, елкасига офтоб теккан, шу зайлда ҳаёти бир маромга тушиб кетиб, сабрбардошини синаб, ажойиб роман, қиссаларни ёзишга киришган шахснинг матонати бугунги ўзбек ёшларига андоза бўлишга арзигулик. Бундан ҳам муҳими, юрт, мамлакат ижтимоий-сиёсий ҳаётига қўшган ҳиссасини ҳисобга олиб, давлатимиз “Буюк хизматлари учун” ордени (1990), Ўзбекистон Қаҳрамони унвонига (1999) лойиқ кўрди.

Вафо-садоқат тимсоли (Саида опа 51 ёшда, Саид Аҳмад ака 87 ёшда, яъни рафиқасининг вафотидан кейин 30 йил ўтиб вафот этган)нинг илҳақ-ла бир-бирига йўллаган мактублари, рафиқасининг кундалиги “Саид билан Саида” ҳужжатли фильми, “Сабру садоқат” 5 қисмли сериалини яратишга асос бўлиб хизмат қилганди (сценарий муаллифи адибнинг қизи Нодира Хусанхўжаева). Севги, андиша, кечиримлилик, садоқат тараннум этилган мактубларни ҳаяжонсиз ўқиб бўлмасди: “Саид Аҳмад ака, тўғри, сочимда оқ толалар кўпайган. Тезроқ келмасангиз, бутунлай оқариб кетади. Унда нима қиламиз? Сочингизни бўянг, десангиз, мен эпчилроқ ҳам эмасман. Яхшиси, тезроқ келинг. Баъзида ойим

ҳазиллашади. “Агар шундай қилса, мен ҳам бир қийнайман, ўғлингизнинг ҳам сочи оқаради. Ундан кейин тенг бўламиз”, дейман”.

Аммо кенжа шогирд сифатида учинчи учрашувдан ўзим учун топганларим, англаб етганларим олдингиларидан ўн чандон баланд эди. Давлатимиз раҳбарининг бу ажойиб ғояни амалга оширишида чуқур маънони англадим. “Адабиёт яшаса – миллат яшайди”, дейди оловқалб шоир Чўлпон. Адабиёт – миллатнинг кўнгли, у инсонни майда-чуйда ташвишлардан қутулиб, юқори манзилларни эгаллашга йўналтиради.

“Келинлар кўзғолони” спектакли финалида узоқ йиллар бирга яшаган келин-куёвларнинг энди янги уйни хоҳлаши, алоҳида бўлиш ғояси собиқ иттифоқ умри тугаганлигига ишора бўлганди, аслида. Ҳа, Саид Аҳмад аччиқ ҳаётда жафою дардларини кулгиси билан енгди, жамият ва шахснинг оғриқларини асарлари қатига жойлаб, бизга мерос қолдирди. Бир гал севимли укахони адиб Ўткир Ҳошимов устозига: “Сиз “ғаройиб” воқеалардан таъсирланиб, каттароқ романлар ёзмайсизми”, деб сўраганда, Саид Аҳмад: “Ёзиш учун ҳаммасини юракдан ўтказиш, ҳис қилиш керак. Юрак кўтармайди, юрак тамом бўлган, укам, асаб чидамайди”, деб жавоб беради. Демак, халқимиз қисматида қатағонлар, қама-қамалар бўлмаганида, адиб ва шоирларимиз, жумладан, Саид Аҳмад ҳам тафаккур дунёемизни бойитадиган, фаол шахсни руҳан тарбиялайдиган буюк асарларни ёзишга жазм этган бўларди.

“Адабиёт – инсон оғриқлари, илоҳий оғриқлари. У инсоннинг ёруғ орзу-интилишларини қўллаб-қувватлайдиган, ўқувчига ҳаётбахш куч ато этувчи гўзал ҳиссиёт! Наср миллат тафаккурини, шеърият туйғусини тарбиялайди” (Хорхе Борхес). Демак, фуқаронинг маънавий-руҳий олами бойиса, ўзини англаса, фикрлай бошласа, ғайрати бирдан жўш уриб, тоғларни забт этишга чоғланса, ўзбек оиласида покиза муҳит яратилади, аҳиллик пайдо бўлади, демак, жамиятга тоза руҳ киради, одамларда покланиш, тозариш учкунлари кўринади, фаровон турмуш қуришга бел боғлайди, давлатнинг мақоми, нуфузи кўтарилади. Миллат юксалиш сари юз буради...

Устоз Саид Аҳмаднинг бетакрор ижоди ҳам миллатнинг дардларига дармон бўлиб, олға интилишига хизмат қилаверади.

Рустам МУСУРМОН
ҚОРДАЙ БОШИМ УЗРА ПОРЛАДИ ҚУЁШ

Ўзбекистон Қаҳрамони Саид Аҳмадга

Бугун юрагимда эриб битди тош,
Бугун тилагимда ушалди бардош.
Бугун чаман бўлди ташимга чиқмай,
Кўкрак қафасимда қотиб қолган ёш.

Армонлар йўқолди, зулмат йўқолди,
Садога айланди сокин жимжитлик.
Бўғзимда озодлик нафаси ёнди –
Кексайган чоғимда келди йигитлик.

Бугун уфқни кўзлаб, уфққа етдим,
Дунёда энг баланд тоғни забт этдим.
Лекин уфқ ортида яна уфқ кўрдим,
Қордай бошим узра порлади қуёш.

Истиқлол қуёши алқади бизни,
Чароғон айлади кеча-кундузни.
Бугун олиб бердим эрк осмонидан
Она Ватанимга олтин юлдузни.

Бугун юрагимда эриб битди тош,
Бугун тилагимда ушалди бардош.
Бугун чаман бўлди ташимга чиқмай,
Кўкрак қафасимда қотиб қолган ёш.

1999 йил

Баҳодир КАРИМ,
*филология фанлари доктори,
профессор*

ФИКРДОШЛИК

Олимлар ўзларининг энг тўғри, ҳаққоний, адолатли ва холис фикрлари билан шарафланади. Тўғри фикр одамларни, жамоани, жамоат ва жамиятни ислоҳ қилади. Адолатли фикр ўзига маслакдош бўлган инсонларнинг қалбига қувонч бағишлайди.

Бундай мулоҳаза юритишимнинг боиси бизга ЎЗМУ да бадий ижод сирларидан сабоқ берган улкан адабиётшунос Озод Шарафиддинов “Фикрлашдан қочиш, “оч қорним – тинч қулоғим” фалсафаси одамни лоқайд қилади”, деган ҳикматидир. Ўйлаб қарасам, Озод Шарафиддинов фикр одами эди. Ўзгача фикрлайдиган, босар-тусарини билмай оломонга қўшилиб ёнғоқ талабида чопавермайдиган, сув оқимида “сомон парча”га ўхшаб қалқиб турмайдиган бир инсон, бир сўз билан айтганда, жонли фикр одами эди. Ҳамма қарсақбозликка берилганида шошилмасдан мулоҳаза юритиб, кейин бошқачароқ фикр айтадиган муаллим эди.

Айни дамда Озод Шарафиддинов адабиётшунослик соҳасида ҳам адолат тантанаси, ҳақ сўзни қўрқмасдан, ўз ўрнида йўлини топиб айта оладиган адабиётшунос эди.

Озод Шарафиддиновдаги бундай фикр тарбияси, биринчи навбатда, домланинг ўқиган китоблари, қайсидир маънода тадқиқотлари учун танлаган объект сиймолар аураси билан бевосита боғлиқ, деб ҳисоблайман. Шўро тузуми даврида ҳақиқатгўйлар, фикрдошлар, ўзларини воқеликни онгли-шуурли қабул қиладиган инсонлар тоифаси ҳам бор эди. Улар Абдулла Қаҳҳор теграсида жамланди. Булар сафида Озод Шарафиддинов ҳам бор эди. Олим ўз маслакдоши, ҳамфикр адибни улуғлаб: “Абдулла Қаҳҳор ўзбек ёзувчилари ичида партия ўрнатган тартибларга, тазйиқларга қарши ошкора ва энг фаол кураш олиб борган инсон эди”, деган бир мулоҳазани айтади.

Истиқлол ижод аҳлига сўз эркинлиги билан бирга шижоат берди. Узоқ муддат қалб қўрида ва юраклари тўрида сақлаб юрган “тирик сатр”ларнинг эгалари бўлган адиблар юзага чиқа бошлади. Шўро замонида “Тирик сатрлар” китобига тартиб бергани учун боши балога

қолган Озод Шарафиддинов учун истиқлол “иккинчи нафас” йўлини очди. Қатағонга учраган, асарлари тақиқланган жадид адибларининг асарлари ўқувчилар қўлига етиб бора бошларди. Бу ҳолат, албатта, ўша жадидлар муҳитини теран биладиган олимларнинг хизматлари эвазига юз берди.

Нима демоқчиман? Озод Шарафиддинов янги даврда – мустақиллик йилларида чўлпоншунос сифатида жиддий фаолият юритди. Назаримда, олим Чўлпонга руҳан, фикран яқин эди. Чўлпон хурликни, озодликни, эркинликни қўмсади. Шу қўмсовлар унинг шеърларида кишан, қафасдаги қуш ёки тутқун қиз образлари билан ифодаланди. Озод Шарафиддинов чўлпонлар ниятини теран англади. Шунинг учун ҳам у мустақиллик йиллари ўзбек адабиётшунослигида чўлпоншунослар сардори бўлди. Абдулҳамид Чўлпоннинг: “Кишан кийма, бўйин эгма, Ки сен ҳам хур туғилғонсен”, деган оташин мисраларида хурликка, тафаккурга, одамийликка чорлов мужассам. Шоир шеъриятидаги бундай юксак мартабаларга чорлов ва сирли жозибасалкам бир асрдан буён назму наср муҳибларини ўзига мафтун этиб келади. Шунга мос чўлпоншунослик ҳам шоир ижоди билан тенглашадиган узун бир тарихига эга. Бу ижод тарихи яқин, бир хилда силлиқ ва текис эмас. У олқишлар ва танқидлар, чалкашлик ва мураккабликлар, қайта англаш ва эстетик талқину қиёсий тадқиқлар тарихидир.

О. Шарафиддинов мустабид шўро замонида ҳам Чўлпон ижодига муурожаатдан, шоир руҳидан ажралган эмас. Айрим мақолалари, олимнинг норасмий даврада, гоҳида талабалар аудиториясида Чўлпон шеърларини ёд айтганига оид хотиралар гапимизга далил.

Чўлпон ижодини янгича ўрганиш маҳсули бўлиб, О. Шарафиддиновнинг “Чўлпон”, “Чўлпонни англаш” китоблари, “Адабиёт яшаса – миллат яшар...” тадқиқоти юзага келди. Озод Шарафиддинов Чўлпоннинг лирик меросини, “фавқуллодда истеъдодга эга бўлган шоир” руҳиятини, шеъриятининг индивидуал, поэтик, публицистик ва ижтимоий-эстетик моҳиятини жуда яхши тушунтирди. Жаҳон шеърияти намуналари билан ёнма-ён турадиган “Гўзал”, “Бинафша”, “Қаландар ишқи” каби қатор шеърларининг бадиий қувватига – бадиий санъатларга, ритмига, қофияси, вазн тизимига эътибор берди. Айни чоғда, Чўлпоннинг замонга мослашган шеърлари юзасидан ҳам холис фикрларни ёзди.

“Чўлпонни англаш” китоби адабий-илмий ҳаётга жиддий таъсир кўрсатди. О. Шарафиддинов услубига хос теранлик, кенглик, холислик, киноявийлик, образлилик каби хусусиятлар бунда ўз ифодасини топди.

Шоир “муҳаббат осмонида гўзал Чўлпон” бўлиб порлаб турган 20-йилларда унинг шеърларига тўғри баҳо берилган тақризлар босил-

ди. О. Шарафиддинов “Чўлпонни англаш” рисоласида ўша мақолаларни таҳлил қиларкан, бундай умумлашмани ёзади: “Бу тақризлар ҳар қанча холисона ёзилган бўлмасин, уларнинг ҳаммасидан ҳам янги чиққан шоирга нисбатан меҳр ва эътибор ҳар қанча барқ уриб турмасин, уларни биз Чўлпонни англаш йўлидаги бирор-бир жиддий ютуқлар деб атай олмаймиз. Улар жуда ёрлақганда Чўлпон юксаклигига олиб борувчи улкан зинанинг биринчи пиллапоялари эди, холос”. Дарҳақиқат, олим таъкидлаганидек, гарчанд бу мақолаларда Чўлпонни “халқ шоири эмас, зиёлилар шоири” деган талқинлар ёзилган бўлса ҳам бу сифат сиёсий айб саналмас эди. Шоирдаги руҳий бир ҳол, шоирона кайфият деб қараларди.

Озод Шарафиддинов ҳамма замонларда бадиий адабиётга нотўғри, ғайриэстетик, ғайриилмий ёндашувлар охир-оқибат ижодкорни бадном қилишга, бирёқлама баҳо ва тутуриқсиз қарашлар урчишига олиб келишини вужуд-вужуди билан ҳис қиларди. Чўлпоншунослик тарихида худди шундай ҳодисалар бор. XX асрнинг 30-йилларидаги мафкура-лашган ва сиёсатлашган муҳитдаги адабий танқид Чўлпонга туҳматлар уюштирди. Бу даврга хос энг “хавfli касаллик”лардан бири бадиий ижоднинг ижтимоий-сиёсий, синфий томонини бўрттирган вульгар социологизм иллатидир. Бу даврда Чўлпон билан бир қаторда Абдулла Қодирий, Фитрат, Ойбек, Усмон Носир кабиларнинг ҳам эрк-ихтиёрига тажовуз қилинган, ҳурликлари кишанланган эди. Чунки янги тузум учун тафаккури ўткир, ўз мустақил фикрига эга комил инсонлар ҳам, бу синфни тарбиялайдиган юксак савиядаги бадиий адабиёт ҳам зарур эмас эди. Озод Шарафиддинов таъкидлайдики: “Ҳукмрон мафкурага ҳаммиша честь бериб турадиган кул адабиёт, ҳаётдаги ҳамма нарсани маъқуллаб борадиган маддоҳ адабиёт керак эди”.

Чўлпон отилганидан кейин ҳам, “улуғ миллатлар отаси” ўлгандан сўнг ҳам шоир ижодига муносабат деярли ўзгармади. Унинг асарлари босилмади, номи истеъдодли шоирлар қаторида тилга олинмади. 50-йиллардан то Чўлпон асарларининг қайта нашри бошланган 90-йилларгача бўлган бу замон ҳодисаларига Озод Шарафиддиновнинг ўзи гувоҳ бўлди. Мустабид тузум даврида ёзилган “Йиллар ва йўллар” мақоласидаги фикрлар, домла муҳаррирлиги остида босилган “Тирик сатрлар” ўзи-ўзидан пайдо бўлгани йўқ. Профессор У. Норматов хотирлашича, “Музнома” муқовасига ўраб сотилган “Тирик сатрлар” “вақтида ўзининг тарихий миссиясини аъло даражада” бажарган эди. Бу хизматларни Чўлпонга муҳаббатли олимнинг, довюрак ноширларнинг кишанланган ҳурликни озод этиш учун қилган улкан жасорати сифатида баҳолаш лозим.

Озод Шарафиддинов табиатида катта олимларга хос бағрикенглик ва мардлик бор эди. Ўзини-ўзи тафтиш қила олиш, ҳатто чигитдай камчилиги бўлса, уни очиқ тан олишдек маънавий баландликка ҳамма ҳам кўтарила билмайди. Айниқса, дунёқарашлар эврилишга юз тутган, алғов-далғовли бир паллада “Нега мен эътиқодимни ўзгартирдим?” дея ўзига савол бериш учун одам, аввало, мард ва фикр одами бўлиши керак. Ўз илмий мақола ёки китобларида ёзиб қўйилган, ўз вақтида тўғри туюлган, вақт ўтиши билан ўзгарган фикрлар ҳақиқатини тан олиш ҳам чинакам жўмард олимга хос фазилат. Озод ака ижодига назар ташланганда бундай ибратга муносиб ўринлар учрайди.

О. Шарафиддинов ўзи мансуб авлод олимлари, хусусан, Ҳамзаю Фитратлар ижодини ўрганганлар ўз ижод йўлларига бир назар ташлашлари фойдали бўлишини билгани боис, бир мақоласида: “Нима ҳам дейиш мумкин – ҳеч кимни мажбурлаб тавба-тазарру қилдириб бўлмайди, бу иш ҳар кимнинг виждонига ҳавола”, дея ғоят ўринли фикрни ёзади.

Бадий асарнинг, хусусан, шеър, ҳикоя ёки романнинг жозибаси, санъатга хос сеҳри сабабларини зукко услубшунослар излаб топадилар. Турли бадийят омилларига кўплаб мисоллар келтирадилар. Аммо илмий-адабий асарларда ҳам жозоба бўлади. Ўзига ўқувчини оҳанрабодек тортиб турадиган куч-қувват бўлади. Озод Шарафиддинов ёзганларини ўқиш жараёнида ана шундай жозоба хаёлимга келади. Бу хусусиятнинг ифода услуби билан боғлиқ ўзига хос сабаблари бор, албатта. Назаримда, Озод Шарафиддинов юксак бир содда услубга эришган, ўқувчи тушунадиган тилда ёзадиган, ҳамма англаб турган матнни ўринли-ўринсиз атамалар билан “безаш”ни хуш кўрмайдиган олимлар тоифасидан эди. Агар Чўлпон ижодига ошуфта, меҳр-муҳаббатли олимнинг чўлпоншунос сифатида ёзган асарларига услубий нуқтаи назардан қаралса, жўшқин эҳтирос, ўқувчи билан мулоқот ёки унга мурожаат, кириш сўз ва таъкидларни, баъзан баёнида грамматик шахс қўшимчаларининг бирлик-кўплик сонда алмашиб келиш ҳолларини кўриш мумкин.

Масалан, матн ичидаги “Ҳой, биродарлар! Нима қиляпсизлар?”, “Сиз, биродар, кўп ҳовлиқаверманг...”, “Ие, шошманг, ахир...”, “Энди ўзингиз тасаввур қилинг...”, “Кўряпсизми...”, “Бир лаҳза ўйлаб кўрайлик...”, “Шахсан мен...”, “Мен қатъий аминманки...” каби иборалардан ўқувчи туйқус сергак тортади ёки илмий муҳокамалардан толиққан асаб толалари бир лаҳза ором олади.

Айниқса, Озод Шарафиддинов мақолалари тилидаги “қоронғи кечаларнинг тонги отмади”, “тўрга илинган балиқдай”, “қуёш чарақлаб

турган осмонда тўсатдан момақалди роқ гумбурлагандек бўлди” каби ўхшатишлар, “эски ҳаммом, эски тослигича”, “бир балоси бўлмаса, шудгорда қуйруқ на қилур?”, “беҳуда уриниш белни синдира”, “биров билан дўст бўлсанг, ёнингда ойболтанг бўлсин”, “етти ухлаб тушига кирмаган” каби халқона нақллар, фразеологик бирликлар уни ўқишли қилади, мазмун-моҳиятини безайди. Шунингдек, Озод Шарафиддинов нафақат Чўлпон, умуман, адабиёт ва инсон тўғрисида ёзар экан, истеъдод табиатига, умумадабиётга, санъаткор ёки мунаққидга тегишли “Ҳақиқат йўлида айтилган оташин Сўз мангу яшайди”, “Ҳақиқий истеъдод эгаси ҳеч қачон жўнгина формулага тушадиган юзаки одам бўлмайди”, “Бунақа мунаққидлар ёхуд “олимлар” ноғорачининг бачасига ўхшайди – ҳали ноғорачининг так-туми эшитилмасдан, ноғорачи чўпини қўлига олиши биланоқ муқом қилиб, йўрғалай бошлайди” каби қатор эса қоладиган қўйма, ҳикматли фикрларни ёзади...

Ҳар бир фикрчан одам алоҳида феномен. Адиблар хиёбони – фикрдошлар маскани. О. Шарафиддинов ўз маслакдошлари қаторида фикрга толиб ўтирибди. Бадиий адабиёт руҳини янгилайдиган қанчадан-қанча фикрлари, қанчадан-қанча режалари бор эди домланинг. Китобларига қўчган бебаҳо фикрлари – маънавий хазина. Режалари эса шогирдлари, бугунги умидли ёшлар ижодида, албатта, давом этади.

Иброҳим ҒАФУРОВ,
Ўзбекистон Республикаси санъат арбоби

БИЗ ЭРКИН ВОҲИДОВ ИЖОДИНИ НЕГА СЕВАМИЗ?

Замондошимиз бўлгани учун севамизми, фикрдошимиз бўлгани учунми ёки маслакдошимиз бўлгани учун севамизми?

Аммо севгимиз ҳақ. Унга барча эъзозларимиз қўшилиб кетган.

Эркин Воҳидов севгимиз баробарида қонимизга сингиб кетган.

Қон эса ҳаёт, Қон – руҳ. У муқаддас.

Кўпчилик юртдошларимиз қатори мен ҳам янги барпо этилган Адиблар хиёбонидан ўзгача бир таассурот олдим. Айниқса, ҳам ҳамнафас, ҳам даврадош бўлганимиз учунми, Эркин Воҳидов билан боғлиқ хотиралар миямда чарх уриб, денгиз каби тошди.

Дунё ҳозир жуда оғир умумий дардга чалинган даврда биз ижодкорлик, санъаткорлик, илм, адабиётни бот-бот йўқлаяпмиз, чорлаяпмиз. Уларсиз яшаб бўлмаслигини тобора чуқурроқ англаяпмиз.

Адабиёт юрагимизда, қонимизда. Адабиётни номус ва виждон даражасида, миллатнинг, мамлакатнинг номуси ҳамда виждони даражасида тушунаяпмиз.

Мамлакатимизнинг ярим аҳолиси Отабек, бошқа ярми Кумуш ва ҳаммаси Эркин.

Қодирий, Чўлпон, Авлоний, Беҳбудий, Ойбек булоқларидан турли бадалфозли касалликлар, ўтмишдан келаётган ва бугун пайдо бўлаётган номаълум таҳдидлар, хавф-хатарларга қарши инсониятнинг борлиғи, мавжудлиги учун курашаётган юрагимизнинг энди балки ҳеч қачон қонмайдиған ташналигини қондиришга туганмас эҳтиёж сезамиз.

Не-не фозил улуғларни яратган экан ўзбек халқи...

Не-не нурафшон чўққиларнинг тизмаларини бунёд этиб жозиб дунёсига чорлаётган экан ўзбек халқи...

Келинг, лоақал шунинг-чун энди, ҳа, мана энди ниҳоят бир тўхтамга келайлик:

ИЛМ ЧЕКСИЗ ДЕЙЛИК. Ўзбек энди илм чексиз дейишга ўргансин, зеро, биз чексизмиз.

Дунё фалсафаси бу тўхтамга алҳол келиб бўлган. Ва илм чексиз деган бу фалсафани ўзининг юлдузли, шонли ижод дамларидан бирида

ахтариб топган. Бобораҳим Машрабдан каттаю кичикка ёд бўлиб кетган сўзларни яна қайта ўқиймиз:

*Бир қатра эрдим
Чўмдим денгизга
Кирдим садафга
Дурдона бўлдум...*

Шу коинот денгизига чўмиш ва мўъжиза яратиш – садафга кириш – илмнинг чексизлиги ва яна бу мўъжизанинг давомини ўқисак:

Дашт эрдим аввал,

Гулхона бўлдум, – дегани энди халқимизнинг тақдири, унинг даштдан гулхонага айланиши. Ҳозирги реал ҳаёт шундан бир нишона. Ўтган аср эллигинчи йилларнинг миёналари ва олтмишинчи йилларнинг арафаларини эслайман. Эркин Воҳидов илк шеърларини жўшқинлик билан дунёга келтирар, уларнинг чексиз завқ-шавқи билан нафас олар, ўз масарратли дамлари сари интиларди, 60-йилда шундай улуғ дам етиб келди. Ҳали университетда таҳсил олиб юрган чоғидаёқ “Тонг нафаси”, “Буюк ҳаёт тонги” шеърий, дoston китоблари унинг оппоқ ижод тонглари бошлаб берди. Ўсмир эканмиз, илмга, фанларга ғоятда қизиқардик. Ҳаётга кириб келаётган эркинликлар сабаблими, ўша пайтларнинг ўсмир йигит-қизларида илмга, фанларни ўрганишга аллақандай кучли иштиёқ ва интилишлар пайдо бўлиб, улар чин ғайрат-шижоатларни келтириб чиқарганди. Эркин Воҳидов илк шеърларида шу илмга интилиш ва унинг ғайрат-шижоатини навқирон шавкатли бир овоз билан ифодаларди. “Юрагимда ҳис этдим қанот, Тилсим каби очилур ҳаёт”, деб ёзди у 59-йилда “Севги” шеърида. Булар жуда тоза, ўта беғубор туйғулар эди. Улар остига ўша 59-йилларнинг барча ёшлари ўз имзосини чекишга тайёр эди. “Висолдаги дамларим ширин, Ҳижрондаги ғамларим ширин, Кулиб боқар менга коинот”, деб улар ҳар ерда – кўча-кўйда, уйда, дарсхоналарда, спорт залларида, пахта далаларида ёд олиб юришарди... Ёшларни олийжаноблик, инсоний эзгулик қандайдир ўзига қамраб олган, асло кучоқларидан қўймасди. Эркин Воҳидов айна худди биз учун, илм орзулаб юксалиб бораётган авлод учунгина ёзаётгандай эди. Шу авлод шоири бўлиб баравж юксалди:

“Йўқ, ҳаловат истамайман, Ором билмас ёш жоним. Тўлқин урган уммонча бор Юракдаги туғёним”. Ўша ёшлар ҳаммамиз унинг бу сўзларини худди ўз мўъжизакор сўзларимиз каби ўқирдик. Улар бизнинг ҳаётга ишончимизни орттирарди, келажак учун яшаса бўлади, деб умид қилардик. Муқаррар такрорлардик. Тинмай такрорлардик. Ёш шоир билан биз ёш ўқувчилар ўртасида юракдошлик, нафасдошлик туғилар-

ди. Унинг сўзлари Ҳамид Олимжон, Усмон Носирга издошлик туйғуларини уйғотар, биздан замона довулларида жуда узоқ кетиб қолган Чўлпон, Қодирийни элас-элас ёдга соларди. Уларни қайлардандир ахтариб топиб, яшириқча ўқишга ундар ва даъват этарди. Эркин Воҳидов тилак шоири эди. Тилакда эса тамомила илмга интилиш ҳоким эди. “Илмлар тоғи олдимда ҳали” деб 56-йилда ёзган бўлса ва яна ўша йиллари биз уруш даври мурғак болаларининг ҳаммамизнинг юрагимизда титраб турган туйғуларимизни шундай сўзларда англатган эди: Кўзёш қадар нафис эди, титрак эди унинг ўша замонлар ёзганлари, биз эса ушоқлар эдик. Уруш ушоқлари. Ғалаба болаларники бўлиши керак! Уруш болалариники! Эркин Воҳидов уруш боласи эди, уруш нидолари келади унинг ёзганларидан!

“Қанча интилганман стул қўймасдан, Дадам жавонидан олгунча китоб. Қанча излаганман мурғак фикрнинг, Минглаб саволига топгунча жавоб”. Ҳамон кўксимдан оҳ баногоҳ чиқади...

Биз Эркин Воҳидовни нега севамиз? Саволга қайта-қайта қайтиб туришга оғишмас маънавий эҳтиёжимиз борлигини сезамиз. Эҳтимол, у юракларимизни ифодалагандир, айти бизнинг орзуларимизни ёзгандир. Биз айтолмаган сўзларни ахир у айтарди. Дадил, пок шижоат билан айтарди.

У тилак алангасида ёнарди. Уни тилак улуғларди. Бизни ҳам тилакни улуғлашга чақирарди. Чақирадиган, чорлайдиган бола эди. Етимлик нони қаттиқ эди.

Тилаклари замон, халқ, мамлакат тақдири, дунё ва ўзбеклар деган каби мавзулар билан чамбарчас боғланганди. Тилак ва рўёб. Тилак рўёбга чиқса, яъни киши ўз тилагига етса, бу ҳаётда гўзал воқеа бўлолади. Эркин Воҳидов тилаклари ушаладиган шоир эди. Чунки унинг тилаклари кучли математик тафаккурдан, кучли фикрлаш жараёнидан юзага чиқарди. У эллигинчи-олтмишинчи йилларда университетда таҳсил олган кезлари мумтоз адабиётимиз ва айниқса, Навоий шахси ва ижодиётига қаттиқ қизиқди. У доим ёнида Навоийнинг “Фан” нашриёти чиқарган оқ юмшоқ муқовали сайланма ғазаллари китобини қўймай олиб юрарди.

Талабалар пахта теримига чиққан пайтлари ҳам шу китобни зовурлар бўйидаги толлар, жийдазорларда ўқиб ўтирарди. Гоҳ биргалашиб ўқирдик. У Навоий ғазаларининг ҳар бир сўзи, ҳар сатридан бағоят ҳайратга тушар, таъсирланарди. Ташбеҳлардан эса масту мустағрақ даражада лол қолиб уларни таҳлил қилар, маъноларининг тагидаги сирлар қаватларига етиб боргиси келарди. Тушунмаган сўзларга дуч келганда шоирона фаҳм-фаросат, фараз билан уларни англашга уринар, кейин

бу сўзларни луғатлардан қидирар, Алибек Рустамов, Алихонтўра Соғуний, Порсо домлалардан суҳбатлар асносида сўраб, ниҳоят маънолар қирраларини очарди. Ўша “Фан” нашриёти чиқарган юмшоқ муқовали оқ китобга кирган барча ғазаллар ва мухаммаслар, рубойлар, қитъалар Эркин Воҳидовга то университетни 60-йилда битиргунча ёд бўлиб кетганди. Навоийни доим ёд ўқирди. Унинг хотираси ўткир ва ниҳоятда сезгир эди. Фузулий, Лутфий, Есенин, Маяковский, Пушкин, яна қанчадан-қанча дунё шоирларини ёд ўқирди. Ақл-заковати ҳам тиниқ ва ёрқин эди. Эркин Воҳидовнинг таланти-иқтидори ғоятда ўсувчан ва ўта ҳаракатчан эди. Бу ўсувчанлик ва ҳаракатчанлик ажиб табиий тарзда инсоний ва ижодкорлик масъулияти билан чатишиб, метиндай бирикиб кетганди. Мен ёшлигимдан масъулият болалиқдан жиддий тарбия ва муҳит таъсирида туғилади, мустаҳкамланади ва қудратли кучга айланади, деб ўйлардим. Эркин Воҳидов тимсолида мен масъулият ҳам худди фаросат каби туғма бўлишини кўриб ишонч ҳосил қилдим. Унинг масъулияти, ўсувчанлиги унга ҳеч қачон юз ўгирган эмасди. Унда фаросат шунинг учун буюк мўъжизалар яратарди. Менга буюк геолог олим Тўрабек Долимов ўз геолог тешасини кўрсатган. У бир қорамтир сарғиш маъданни менга кўрсатди ва яшин тезлигида тешаси билан шу маъданга урди. Теша маъданни сувдай кесиб ўтди. На товуш чиқди ва учкун сачради. “Ҳар қандай тошни ҳам шундай кесиб тушадими?” деб сўрадим олимдан соддалик билан. “Ҳар қандай қаттиқликдаги тошни шундай кесади”, деб жавоб берди олим ҳайратимдан завқланиб. Мен Эркин Воҳидовнинг шоирона таланти геологларнинг шундай кескир тешасини эслатади деб ўйладим. Сўз конлари, хазиначилари ичида шоир ўз геологлар тешаси билан шундай мўъжизакор ишларди. У “Учи тугук дастрўмол” деган фалсафий шеърини ёзиб, ўқувчиларининг таҳсини ва олқишини олгандан сўнг “Ёшлик девони”ни яратишга мислсиз илҳом билан киришди. “Ёшлик девони” ёзилди деб айтолмайман. “Ёшлик девони” яратилди. Ёзиш ҳам яратишдир балки. Лекин бундай асарлар ҳамisha яратилади ва бундай яратилиш доим коинотга яқинроқ. “Ёшлик девони” яратилаётганда, Эркин Воҳидов нашриётларда ишларди (Ёшлар нашриёти, Давлат бадиий адабиёт ва санъат нашриёти). У ҳар куни эрталаб соат ўн бирларга нашриётга битта ёки бир нечта оқ варақ бетига майда садафдай қилиб битилган янги ғазалларини олиб келарди. Чиройли оҳанги билан ўқиб берарди. Радиф, қофия, ташбеҳлар ва айниқса, мавзулар устида узоқ билимдонлик билан суҳбатлашарди. “Иброҳимжон, мен ҳеч тутилган радиф ёки қофия ишлатмоқчи эмасман. Ҳаммаси янги, мавзуларнинг ҳам бари янги ёки янги қирралар бўлади. Ҳар бир ғазалнинг ритмикасида янги бир суръат бўлишига эришгим

келади. Оҳанг янгилашиши, ундан замон садолари эшитилиб туриши керак..." "Ёшлик девони"да радифлар, қофиялар олмосдек ярақлаб туради ва улар Тўрабек Долимовнинг геолог тешасида тарашланган ва сайқаллангандай. Эркин Воҳидов иқтидорининг қудрати билан арузни янгилади.

XX-XXI асрнинг ўзбеклари ЯНГИ ҚЎШИҚЛИ, ЯНГИ АРУЗЛИ бўлдилар. Шоир "Шеър ва шахмат" шеъриси билдирган тилагига "Ёшлик девони"да тўла муяссар бўлди:

*Ўйин, эрмак эмас шеър ҳам, шахмат ҳам –
Ақллар кураши, туйғулар жанги.
Бу жангда қўйилган ҳар битта қадам
Одилу ҳақ бўлсин, гўзал ва янги.*

"Ёшлик девони" ҳар бир ўзбекнинг ҳовлиси, хонадонида, ҳар ўзбекнинг қалбида жонбахш, ҳаётбахш сўз каби ҳанузгача янграб келади. "Ўзбегим", "Инсон", "Қўллар", "Ўзбекистон" давримизнинг шоҳ шеърый асарлари каби халқнинг қалби хотирасидан ўчмас жой олди.

Эркин Воҳидов дунё ва замона торларидан ҳеч қачон бармоқларини узмади. Оламнинг энг долзарб мавзулари доим унинг диққат-этиборида турди. У ўзини сиёсий мавзуларда асарлар ёзадиган шоир деб ҳисобламаса-да, лекин асарларида долзарб сиёсий масалалар ва публицистик руҳ ўткир жаранг ва талқин топди. Етмишинчи йиллар охири ва саксонинчи, тўқсонинчи йилларда ўткир ҳажвий кулги унинг асарларига ўзгача кескинлик олиб кирди. Эркин Воҳидов ижодиётида бошданоқ рубобийлик, таронасозлик ва нимкулги, табассумга мойиллик табиий ва ғоятда самимий ўзига хос янгроғини топарди. У Ҳётенинг "Фауст" трагедиясини ўзбек тилига жозибадор бадиият билан ўгиргандан сўнг ижодида замонага мутаносиб тарзда ҳажвий руҳ кучайди. Фаустона донишмандлик қирралари зухурлана бошлади. Бу, айниқса, "Руҳлар исёни" дostonида ҳайратомуз акс садосини топди. Динлар, мазҳаблар, ирқлар, тоифалараро қонли, келиштириб бўлмас низолар инсоният бошига уқубатлар ва таназзуллардан ўзга ҳеч нарса келтирмаслигини Эркин Воҳидов катта донишмандлик билан шарқона таъсирчанликда теран ривоят ва ҳикоятлар замирида бадиий таҳлил қилди. Шарқ шоири Назрул Ислоннинг фожиали қисмати орқали инсоният учун позитив тенденциялар ва қарашларни илгари сурди. Достон Эркин Воҳидов шеърятнинг катта жанрларида қалами моҳир ва тафаккури кенг, ўткирлигини кўрсатди. Эркин Воҳидовнинг илк "Буюк ҳаёт тонги", "Нидо", "Қуёш маскани", "Палаткада ёзилган достон", "Орзу чашмаси", "Чароғбон" дostonлари ёшларнинг сеvimли ҳассос асарларига айланди.

Уларда шоир инсоннинг лирик кечинмаларини таъсирчан ва тушунарли тарзда баён қилди. Эркин Воҳидов ёшлар ва зиёли инсон, айниқса, олимларнинг тилини, дардларини яхши тушунади. Уларнинг дилларини тўлқинлантирган нарсаларни чиройли ёзади. Эркин Воҳидовнинг етмишинчи йиллар иккинчи ярми – тўқсонинчи йилларда дунёга келган “Ҳозирги ёшлар”, “Тирик сайёралар”, “Келажакка мактуб”, “Шарқий қирғоқ”, “Бедорлик”, “Шоиру шеър ушуур”, “Куй авжида узилмасин тор”, “Изтироб”, “Яхшидур аччиқ ҳақиқат”, “Орзули дунё” китоблари шеърятимизда янги ғоялар, янги дунё кишисининг ижтимоий-инсоний кечинмаларини ифодалашга интилди. Улар ўқувчиларнинг севимли шоири донишмандлик палласига кирганлигини кўрсатди. Бу китоблар ва шоирнинг бу даврда яратилган бир қатор сайланма китоблари шеърый тафаккур тараққиётига сезиларли таъсир кўрсатди. Адабиётимизнинг мавқеи ҳамда обрў-эътиборини кўтарган хазиналарга айланди.

ЭРКИН ВОҲИДОВ ШЕЪРИЯТИ деган тушунча адабиётда мустаҳкамланди. Образли-фикрчан шеърят намуналари каби қабул қилинди ва шеърятимизнинг мумтоз анъаналари, адаб фалсафасини янги даражага кўтарди. Унинг барча турдаги асарларида, шеърый драмалари, “Олтин девор” комедиясида адаб фалсафаси ўзининг жуда ёрқин миллий қирралари билан намоён бўлди ва Эркин Воҳидовнинг йигирманчи аср ўзбек миллий адабиётига қўшган улушини кўламли миқёсли тарзда белгилади. Эркин Воҳидовнинг бир неча ўн йиллар ўзбек парламентида масъул лавозимларда фаол ишлаши унинг ижодиёти йўналишларига жуда кучли таъсирини кўрсатди. Эркин Воҳидов ўз элининг асл ижодкор фарзанди сифатида халқнинг ҳаёти ва келажакига дахлдор катта муаммоларни кўтарди. Миллий мустақилликнинг қарор топиши ва мустаҳкамланиши ва такрорланмас қудрат касб этишига хизмат қилди. У ошкоралик, адолат, дунё мамлакатлари билан ранг-баранг алоқалар ва муносабатларни йўлга қўйишда жон-дилдан жонбозликлар кўрсатди. Тилнинг давлат тилига айланиши, матбуотда эркинлик қарор топиши, мустамлакачиликнинг иллатли асоратларидан халос бўлишда принципал эътиборли оғишмас нуқтаи назарларда турди. У тинмай адабий ёшларни моҳир меҳр уфуриб турган сўзлари ва талаблари билан тарбиялаб борди. Уларнинг баланд парвозларига хайрихоҳ бўлди ва охириги дамларигача қўллаб-қўлтиқлаб турди.

Эркин Воҳидовда кенг адолатли фикр барқарор қарор топганди. Унинг “Изтироб” китоби том маънода мустақиллик китобига айланди ва мустақиллик тафаккурининг илдиз отишига хайрли йўллар очди. Бу китобнинг ҳар бир сўзи, қараши, ҳатто ҳозир ҳам ўз кучи ва таъсирини

йўқотмай сақлаб келади. Эркин Воҳидов Европа мамлакатлари билан ёш Ўзбекистон парламентининг самарали алоқаларини изга солиш ва самарали йўлдан боришига катта хизмат қилди. У сўзнинг асл маъносидида чин парламентарий эди. Ўзбекистоннинг халқаро муносабатларида ўз баракали ҳиссасини қўшиш учун қисқа бир вақтда инглиз тилини ўрганди ва уни ўз парламент фаолиятида қўллаб борди. Эркин Воҳидов интеллектуал қарашлари бениҳоя ўсган, тараққий топган ижодкор эди. Бу унинг бутун ижоди давомида жаҳон адабиётидан қилган бадиий таржималарида ҳам яққол кўзга ташланади. У талабалик йилларида Есенин асарларини ўзбекчалаштириш билан донг таратган бўлса, кейинчалик Ҳётенинг “Фауст” трагедиясининг ўзбекча усулини топиб таржима қилди. Гюго, Блок, Маяковский, Евтушенко, Киплинг, Светлов, Есенин, Ҳамзатов, Кулиев, Воқиф, Шерозий, Иқбол, Украинка, Бедил, Тагор сингари улкан жаҳон намояндаларининг асарларини санъаткорона ўзбекчалаштирди. Унинг барча таржималаридан шеърнинг юксак руҳи гуркираб ёғилаверади. Адиб ўзига хос шеърини таржима мактабини яратдики, бу мактабда ҳалоллик, ростлик, юксак бадиий нафосат яшнаб туради.

Эркин Воҳидов XX–XXI асрда кенг қулоқ ёзиб ишлади. Ўзбек халқининг фарзанди бўлганлиги билан ҳаммадан ортиқ фахрланарди. Унинг фахрланиши буюк амалиёти билан белгиланарди. У ҳеч қачон аравани қуруқ олиб қочмасди, ҳеч қачон амалий иш билан мустаҳкамланмаган қуруқ сўзларни тилига ҳам олмасди. У ёш чоғидан ота-онадан айрилиб, қариндошлари тарбиясида ўсди ва халқини ота ўрнида кўрди. Садоқати ва муҳаббати фақат халққа эди. Халқ деб куйди, ёнди, тиним билмай ижод қилди. Халқ шоири бўлди. Ўзбекистон Қаҳрамони унвонига сазовор бўлди. “Буюк хизматлари учун” олий нишони билан тақдирланди. Унинг ҳаёти ва ижодиёти ҳақида Акмал Саидов, Нўъмон Раҳимжонов, Раҳматилла Иноғомов, Гулчехра Воҳидованинг таъсирчан, жонли китоблари чиқди. Замондошлари қалин хотираларини ёздилар. Хайриддин Султон, Анвар Обиджон, Иқбол Мирзо, Мирзо Кенжабек сингари парвози баланд шогирдлари шеърятда Эркин Воҳидов байроғини баланд кўтардилар. Шеърятда Эркин Воҳидов хиёбони энг гўзал ва шуқухли хиёбонлардан бири ва бу хиёбонлардан ёшларнинг қадами узилмайди. Унинг ижод мактабида муносиб авлод таҳсил кўрмоқда. Фарзандлари ота шарафини юксак тутмоқда.

Одам боласи ҳамма вақт таассуротлар оламлари ичида яшайди. Таассуротлар кечинмаларга айланади. Таассуротлар ва кечинмалар фақат СЎЗ билан ифодаланади.

Ҳаёт доимо онгимизда, унинг ташқаридан кўринмас ички қаватларида акс садо беради. Онг ўз маконларида фикр жараёнларини бош-

қаради. Бу жараёнлар яхлит илоҳий тизим. Эркин Воҳидов ҳаётининг охирида бутун умр тайёргарлик кўриб, шу илоҳий тизим ичига кирди ва “Латофатнома”си билан тизимда унинг яратувчиларидан бири сифатида абадий қолди. У адабнинг мустақил мутафаккири сифатида ёдимизда, маданиятимиз машваратларида қолди. У доим адабиётда янги сўз завқи билан яшади ва бунга тўла муяссар бўлди. Руҳи сўзида мудом тирик ва бардавомдир.

Сирожиддин САЙИД,
Ўзбекистон халқ шоири

ИЗҲОР

Ҳар қандайин шеъру ғазал девон бўлолмагай,
Ёинки ҳар эсан шамол тўфон бўлолмагай.

Хору хазон бисёр эрур бу даҳри дун аро,
Дон бўлмагай бирортаси, сомон бўлолмагай.

Олам туни ичра нурсиз чироғ эрур магар,
Умрки, ул сарфи илму урфон бўлолмагай.

На хуш эрур Истанбулу Эрону Қоҳира,
Сурхон бўлолмагай бири, Кўқон бўлолмагай.

Ҳар элатнинг ўз суянган қўшиғи бор, вале
“Ўзбегим” дай қасидаю достон бўлолмагай.

Эврилса гар неча фалак, неча давру замон,
Шоир шоир бўлиб қолар, чўпон бўлолмагай.

Матоҳ қилсалар юз Сирожиддин Саййид шеъридан,
Устоз Эркин Воҳидга бир чопон бўлолмагай.

1997 йил

Авазжон МАРАҲИМОВ,
*Ўзбекистон Миллий университети ректори,
профессор*

СЎЗ – ЗАБАРЖАД, СЎЗ – ГАВҲАР, ОЛТИН *унинг қадрига заргарлардек етмоқ лозим*

Президентимиз Шавкат Мирзиёев пойтахтимиздаги Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий боғида барпо этилган Адиблар хиёбонида ташрифи чоғида ёзувчи ва шоирлар, зиёлилар билан учрашувда “Адабиёт халқнинг юраги, элнинг маънавияти кўзгуси. Бугунги мураккаб замонда одамлар қалбига йўл топиш, уларни эзгу мақсадларга илҳомлантиришда адабиётнинг таъсирчан кучидан фойдаланиш керак. Аждодлар меросини ўрганиш, бой маданиятимизга муносиб буюк адабиёт яратиш учун ҳамма шароитларни ҳозирлаймиз”, дея таъкидлади.

Илгари бу ерда саноклигина адибларимизнинг ҳайкали бўлар ва бу гўё Алишер Навоийдан сўнг юртимиздан истеъдодли шоирлар етишиб чиқмагандай таассурот қолдирар эди. Эндиликда Адиблар хиёбонидаги ҳазрат Навоий бобомизнинг муҳташам ҳайкали атрофида 20 дан зиёд атоқли шоир ва адибларнинг ҳайкаллари яхлит меъморий ва бадиий композицияда, мантиқий ечим асосида жойлаштирилди. Улар орасида сеvimли шоиримиз Эркин Воҳидовнинг ҳам ҳайкали бор.

Ўзбекистон халқ шоири Эркин Воҳидов миллий шеърятимизнинг порлоқ юлдузларидан бири сифатида бутун умрини эл-юрт равнақиға бағишлади. Тошкент давлат университетининг филология факультетини тугаллаб, “Ёш гвардия”, Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриётларида, бошқа идораларда фаолият юритди, сўнгги нафасиғача шеърят майдонида қалам тебратди, мамлакат ижтимоий-сиёсий ҳаётида фаол иштирок этди. 1961 йили биринчи китоби – “Тонг нафаси” ўқувчилар қўлиға етиб борганидаёқ зийрак кузатувчилар миллий шеърятимиз осмонида янги бир юлдуз пайдо бўлаётганини сезишган эди. Шундан кейин шоирнинг “Кўшиқларим сизға”, “Юрак ва ақл”, “Менинг юлдузим”, “Нидо”, “Лирика”, “Палаткада ёзилган достон”, “Чароғбон”, “Ҳозирги ёшлар”, “Муҳаббат”, “Тирик сайёралар” каби шеърӣ гулдасталари, “Ёшлик” девони, кўп жилдлик “Сайланма”си китобхонлар-

нинг маънавий мулкига айланди. Айни чоғда, халқ дарди билан яшаган шоирнинг бадий-публицистик ва илмий-тадқиқот мақолалари ҳам шеърлари каби барчага манзур бўлди.

Шоир шеърлятида мумтоз адабиётимизнинг минг йиллик гўзал ва бой анъаналарига содиқликни яққол кўриш мумкин. Эркин Воҳидов бу анъаналарни бадий-фалсафий жиҳатдан янги поғонага кўтарди, инсон ва жамият муаммоларини содда, равон тилда ифодалаб бергани учун ҳам ўқувчилар қалбини забт этди. Мамлакатимизда шоир ижодидан баҳраманд бўлмаган, шеър ва ғазалларини ёдламаган бирорта ўқувчини, китоблари кириб бормаган бирорта хонадонни топиш қийин. Шеърый, драматик асарлари, қойилмақом таржималари, ҳофизлар тилидан тушмай келаётган гўзал ғазаллари юртимиз сарҳадлари оша яқин-йироқ манзилларга бориб етди, умуммиллий маданият хазинасининг нодир мулкига айланди. Эркин ака қайси мавзуда шеър, ғазал ёзмасин, публицистик мақола эълон қилмасин ёки расмий минбарда туриб маъруза билан чиқмасин, халқ дарди, орзу-умидларидан бир зум бўлсин узоқлашмади. Миллий истиқлол арафасида жасоратли қалами янада ўткирлашди, собиқ тузумнинг халқимиз бошига солган кулфатларини рўй-рост очиб берди. Ардоқли шоиримиз тилимизнинг бойлиги, софлиги, муаммолари, истиқболи ҳақида қайғуриб, “Она тилим” (“Халқ сўзи”, 2003 йил 21 октябрь), “Тирик хазина ёхуд “жаҳонгашта сўз” (“Ўзбекистон адабиёти ва санъати”, 2009 йил 27 февраль), “Сўз – забаржад, Сўз – гавҳар, олтин” (“Китоб дунёси”, 2013 йил 9 октябрь, 2014 йил 29 январь) мақолаларини эълон қилди. “Бир марта яшайдиган инсон ўз қисматига ўзи эга бўлиб, ўзгага муте бўлмасдан, озод-эмин яшасин экан. Ўз она тилида сўзлаб, ўз Аллоҳингга сиғиниб, ўз ота-онангни ўз удуминг билан кўмолмасанг, бу дунёга келмаганинг ҳам маъқул экан. Биз шундай кунларни бошдан кечирдикки, ҳозирги ёшлар тинглаб ёқа ушласалар ажаб эмас”, деб куюнган эди шоир “Она тилим” мақоласида.

Муаллиф истибдод замонида она тилимиз нуфузи пасайиб, хизмат доираси торайиб, ҳукмрон тил соясида қолиб кетганини, айрим юртдошларимиз ўз юрти тили қолиб ўзга тилда гапириш, ёзишга мажбур бўлгани ёхуд шуни маъқул кўргани, тарки одат амримаҳолга гоҳ жиддий, гоҳ таги зил ҳазил мисол, далиллар келтиради. Чиндан-да бир қанча хорижликлар ўзбекчада бинойидек гаплашганлари ҳолда ўзимизнинг айрим кишиларимиз, ҳатто зиёлиларимиз ўз она тилларини билмасликларини қандай баҳолаш мумкин. Америкалик олима Ильза Сиртаутасга бағишланган шеърни ўқиган киши шоир юрагини тушунади:

*Термуламан Ильза хонимга,
Кўзларимга ишонмай ҳайрон.
Амриқолик хушрўй олима
Сўзлар эди ўзбекча равон...*

*Келинг, сизни она юрт учун,
Фидолар бир тинглаб қувонсин.
Бу қувончдан лекин бир умр
Жудолар ҳам қувонсин, ёнсин...*

*Ўз элати меҳридан дилин
Ёт тутганлар сизни эшитсин,
Ўз юртида ўз она тилин
Унутганлар сизни эшитсин.*

Эркин Воҳидовнинг “Сўз латофати” китобига жамланган мақолалар шоирнинг истеъдодли олимлардек фикрлашига, сўз ҳаққи ғоят муҳим, ҳамма учун бирдек зарур илмий тадқиқотлар олиб борганига, “инсоният тарихи сўзлар қисматида яшириниб ётганига” далолат беради.

“Ўзбек тилим бошқаларга қандоқ, билмайман, лекин мен учун дунёда энг бой, энг гўзал, энг баркамол тил, – деб ёзади муаллиф. – Ўзбекча гапириб тилим чиққан, қўлимга қалам олиб ўзбекча ёзганман, қалбим севинчлари ва изтиробларини ўзбекчада қоғозга туширганман. Унга меҳримни, миннатдорлигимни изҳор этиб бир китоб ёзсам, деган ниятим бор. Ёзганларим шеър бўлмаса-да, шеърдек ўқилса, дейман. Она тилимнинг кўрки, барваста қомати саҳифалардан бўй кўрсатиб турса, дейман...”

Шоирнинг бу нияти амалга ошди. “Сўз латофати” Холиқи олам одамзодга идрок ва сўз айтиш неъматини бериб, уни барча хилқатларидан устун яратгани ҳақида дилбар қўшиққа айланди:

*Сўз – забаржад,
Сўз – гавҳар, олтин.
Заргарликнинг машаққати кўп.
Сўзни байтга қадашдан олдин,
Кафтингга қўй, тўйиб қара, ўп!*

Эркин Воҳидов ижодида “Ёшлик” девони, “Руҳлар исёни” достони, “Олтин девор”, “Истанбул фожиаси” драматик асарлари, Александр Пушкин, Сергей Есенин, Леся Украинка, Михаил Светлов, Александр Блок,

Расул Ҳамзатов, Силва Капутикян каби истеъдодли шоирлар ижодидан қилган таржималари алоҳида ўрин тутади. Унинг таржима соҳасидаги маҳорати немис шоири Гётенинг “Фауст” асари таржимасида янада яққол намоён бўлди. С. Есениннинг ҳароратли сатрлари ўзбек тилида аслияти каби баланд ва таъсирчан жаранглади. “Фауст” таржимаси билан танишган немис мутахассислари шоир маҳоратига юксак баҳо бердилар.

Эркин Воҳидовнинг ижодий фаолияти унинг ижтимоий фаоллиги билан ҳамиша боғлиқ бўлди. Олий Мажлис Қонунчилик палатаси депутаты, Сенат аъзоси сифатида мамлакатимизда миллий қонунчилик ривожига муносиб ҳисса қўшди, миллий-маънавий қадриятларимизнинг тикланиши, турмуш тарзимиздан муносиб ўрин олиши учун самарали ҳаракат қилди. Айни чоғда, шоир адабиётимизга ўз пайтида дадил кириб келаётган Анвар Обиджон, Сирожиддин Саййид, Иқбол Мирзо, Энахон Сиддиқова ва бошқа кўплаб ёшларга устозлик қилди, мамлакатимиз нашриётларида ёшларнинг китобларини чоп этишни, улар ижодига ҳамиша эътиборли бўлишни диққат марказида тутди.

Эркин Воҳидов ўзи таҳсил олган бугунги миллий университет билан ҳамиша яқин муносабатда, ижодий ҳамкорликда бўлди. Бу ерда ўтказилган учрашувларда шоир ёшларни она Ватанни севишга, уни асраб-авайлашга, юрт боғларини гўзал ниҳоллар билан бойитишга даъват этди. Бугун бу улуғ ватандошимизнинг ижодига кўз ташласак, ҳар бир шеър, ҳар бир сатр айни шу ният билан суғорилганига гувоҳ бўламиз. Шоир ўз бахтини Ватан камолида кўра олди. Шу боис университети-мизда бутун ҳаёти ва истеъдодини эл-юрт манфаатларига бағишлаган улуғ устозлар Чингиз Айтматов, Озод Шарафиддинов, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов ижодини ўрганишга алоҳида эътибор берилади. Ташкил этилган маърифат хоналарида уларга бағишланган хотира кечалари, шеърхонлик, илмий анжуман, шоир ва ёзувчилар билан учрашув ва бошқа маданий-маърифий тадбирлар мунтазам равишда ўтказилади. Бакалаврият ва магистратура йўналишларида илмий тадқиқотлар олиб борилади. Мақсадимиз улуғ адибларимизнинг бизга қолдирган мероси асосида ёшларимизни ҳар жиҳатдан етук ва баркамол қилиб тарбиялашдир.

Нурбой ЖАББОРОВ,
филология фанлари доктори, профессор

АБДУЛЛА ОРИПОВ ФЕНОМЕНИ

Уни англаш осонми?

Ҳар кимга ҳам ато этилавермайдиган фавқулудда салоҳият эгаларига нисбатан қўлланадиган “феномен” истилоҳи Ўзбекистон Қаҳрамони, халқ шоири Абдулла Орипов сиймосига узукка қўйилган кўздек мувофиқ келади. Бу ибора замонамиз шоиру адибларидан фақат унгагина нисбат берилгани, мазкур эътироф улкан адибу олимларга тегишли экани замирида ҳам теран маъно бор. Биринчи бўлиб атоқли ёзувчимиз Одил Ёқубов: “Абдулла Орипов феномени ҳали охиригача англамаган бир тилсимдир”, дея шоир ижодига юксак баҳо бергани адабиёт аҳлига маълум. Ушбу иборани адабиётшунослигимиз қаҳрамони Озод Шарафиддинов ҳам айнан Абдулла Ориповга нисбатан қўллаган. “Мувашшаҳ” сарлавҳали тадқиқотида олим: “XX аср шеъриятида, қолаверса, жаҳон шеъриятида Абдулла Орипов феноменини тўла бўлмаса-да, бир қадар мукамалроқ очиб берадиган дурустроқ бир мақола ҳам ёзган эмасман. Ҳар гал бу ишга киришмоқчи бўлганимда, бу шеърят қаршида қаламимнинг бениҳоя ожизлигини ҳис қилардим”, дея куйинчаклик билдирган эди. Аслида, улуғ шоир шеъриятига доир энг теран тадқиқотларни айнан Одил Ёқубов ва Озод Шарафиддинов яратгани сир эмас. Замонамизнинг икки мутафаккири бу сўзлари билан Абдулла Орипов шеърятининг миқёси нечоғлиқ юксак ва қўламли эканини, уни тўлақонли тадқиқ этиш осон эмаслигини уқтирган.

Ҳақиқатан, бу улуғ шоир асарларининг салмоғи тоғ қадар виқорли ва вазмин, моҳияти баҳри муҳит каби тубсиз ва теран, бадиияти самоянглиғ гўзал ва юксак... Абдулла Ориповнинг: “Мен Навоидан масаланинг моҳиятига киришни, шеърни сеҳрли таёқчадай ўйнатишни ўргандим”, деган сўзларида ўз шеърияти хазинасига йўлни қаердан излаш зарурлигига ишора қилинган, назаримизда...

Шеър аҳлининг икки жаҳонгири

Буюк адиблар, улуғ мутафаккирлар қисматида, ижодий қиёфасида муайян муштаракликлар бўлиши кўп кузатилган. Миллатимизнинг улуғ шоири ва мутафаккири Алишер Навоий ҳамда замонавий шеърятимизнинг забардаст намояндаси Абдулла Орипов сиймоси мисолида бунга ҳайратга лойиқ мисоллар келтириш мумкин. Ҳазрат Навоийдан роппа-роса беш юз йил кейин буюк бобокалонимиз асарларидаги умрбоқий анъаналарни муносиб давом эттиргани, миллий шеърятимизда ўзига хос мактаб яратиб, уни янги замон шароитида чинакам юксак даражага кўтара билгани Абдулла Орипов ижодининг беқиёс аҳамиятига ҳужжатдир, далилдир. Савол туғилади: хўш, бу икки мутафаккир дунёқарашидаги, ижодий принципларидаги, поэтик кашфиётларидаги муштараклик, ворисийлик нималарда кўринади? Уларнинг миллий маънавиятимиз, адабиётимиз тақомилига қўшган улуғвор ҳиссаларида қандай мутаносиблик бор?

Буюк бешлик – “Хамса”ни ижод этар экан, ҳазрат Навоий мана бундай сатрларни битади:

*Ани назм этки, тарҳинг тоза бўлғай,
Улусға майли беандоза бўлғай.
Йўқ эрса, назм қилғонни халойиқ
Мукаррар айламак сендин не лойиқ.
Хуш эрмас эл сўнгинча рахш сурмак,
Йўлеким, эл югурмишдур – югурмак.
Биравким бир чаманда сойир эрди,
Нечаким гул очилғон – кўрди, терди.
Ҳамул ерда эмас гул истамак хўб,
Бу бўстон саҳнида гул кўп, чаман кўп.*

Улуғ мутафаккир халойиқ назм қилғонни мукаррар айламоқ – такрорламоқ фикридан йироқ. Ул зотнинг эътиқодича, бировлар кетидан от сурмоқ, эл югурган йўлдан югурмоқ маъқул эмас. Бошқалар гул терган чамандан гул истамоқ оқил иши саналмайди. Ваҳоланки, “Бу бўстон саҳнида гул кўп, чаман кўп”. Яъни ҳар ким ўз дидига мос гулни изламоғи, термоғи зарур. Буни ижодга татбиқ этилса, ҳар ким ўз сўзини, ўзигагина хос услубда ифодаламоғи керак.

Абдулла Орипов шеърят майдонига қадам босар экан, ҳазрат Навоийнинг ушбу ўғитларига ҳар жиҳатдан ҳамоҳанг келувчи ижодий дастурини эълон қилди:

*Мен шоирман,
Истасангиз шу,
Ўзимники эрур шу созим,
Бировлардан олмадим туйғу,
Ўзгага ҳам бермам овозим...*

Ана шу дастурий фикрнинг поэтик ифодаси билан бошланган шеърнинг хотимасида шоир бениҳоя салмоқли хулосага келади. Аҳамиятлиси шундаки, бу хулоса ҳам ҳазрат Навоий номи билан боғланган:

*Хаёл каби кенг эрур олам,
Майда гапни кўтармагай шеър.
Керак бўлса, менинг учун ҳам
Жавоб берар бобом Алишер.*

Кўришиб турибдики, ҳар икки ижодкор яқдил фикрда: шеъриятда ўзгаларни такрорлаш (“мукаррар айламак”) айб. Чинакам шоир ўз сози билан қуйлаши лозим. Бошқалар кетидан от сурмоқ, ўзгалардан туйғу олиш ҳақиқий ижодкор иши эмас. Тақлидчилик ижод табиатига зид. Шунинг учун ҳам Абдулла Орипов тақлидчи шоирга ҳақли равишда мана бундай киноя қилади:

*Тақлид қила бергин етса бардошинг,
Модомики сенда бор экан ҳавас.
Фақат бир қора кун кўтариб бошинг,
Асл нусхаман деб дод солмасанг бас.*

Тақлидчилик ҳазрат Навоийнинг “Ани назм этки тарҳинг тоза бўлғай” деган фикрларига ҳам моҳиятан мувофиқ эмас. Чинакам ижод намунаси оригинал бўлмоғи зарур, тоза тарҳ билан битилмоғи керак. Бутун ижодий фаолияти ана шундай юксак эътиқод, мустаҳкам тутум асосига қурилгани бу икки буюк истеъдоднинг ижодкор сифатидаги принциплари нечоғлиқ уйғун экани далилидир, бизнингча.

Улар ижод майдонига чиққан тарихий шароит ўртасида ҳам муайян мутаносиблик бор. Ҳазрат Навоий замонида адабиёт тили сифатида форс тилининг мавқеи баланд эди. Ўзлари туркий миллатга мансуб икки буюк ижодкор – Низомий Ганжавий ва Хусрав Деҳлавий ҳам “Хамса”ни форсийда яратган, адабиёт аҳли ўртасида туркий тилда бундай улкан бадий обидани яратиб бўлмади, бу тилнинг ифода имконияти кенг эмас, деган қарашлар ҳукмрон эди. Улуғ мутафаккир “Муҳокамат ул-луғатайн”да туркий тилнинг фасоҳати ва балоғати форсийдан кам эмаслигини, аксинча баландроқ эканини аниқ далиллар билан исботлади. Она тилининг тақдири учун қуюнди, унинг мавқеини кўтармоқ,

миллатнинг шаънини юксалтирмоқ учун бор салоҳиятини сафарбар этди. Бу миллатдан етишиб чиққан таъб аҳлини – ижодкорларни ўзга лисонда эмас, она тилида бебаҳо бадиий асарлар битмоққа чорлади.

Абдулла Орипов ижод майдонига келган ўтган асрнинг 60-йилларида ҳам она тилимиз тақдири учун таҳликали вазият юзага келган, кўп-миллатли совет халқининг таркибий қисми саналган миллатлар тилининг йўқола бориши, бир тилга бирлашиб кетиши ҳақида “башорат”лар қилинаётган эди. Йирик нуфузли анжуманлар тугул кичик ташкилот ёки муассасалардаги йиғинлар ҳам рус тилида олиб борилиши урфга айланган эди. Идора ишлари ўзга тилда юритилар, собиқ иттифоқдаги бошқа миллий тиллар каби ўзбек тили ҳам деярли хонадон тили даражасига тушиш хавфини бошдан кечираётган эди. Абдулла Орипов олдида ҳам “миллатнинг дунёда борлигини кўрсатадурғон ойнаи ҳаёти” (Абдулла Авлоний таъбири – Н.Ж.) – тили ва адабиётини юксалтириш йўлида жонбозлик қилиш вазифаси турар эди. “Она тилига туганмас ишқ, унинг тақдирию камолоти учун масъуллик ва ғамхўрлик – сўз даҳоларини бирлаштирувчи биринчи фазилат. Данте италян тилини халқаро йўқламада нечоғлиқ барқарор этган бўлса, Навоий ҳам шундай вазифани – жаҳоншумул ватанпарварлик ишини адо этди. Этник жиҳатдан бағоят хилма-хил, қанчадан-қанча шеваларда гаплашувчи кишилар тилига хос сўзларни ўзбек адабий тили доирасига олиб кирди. Навоийнинг журъати ва жасорати, маҳорати туфайли ўзбек адабий тили мукамал шаклланишга эришди” деган Абдулла Орипов ҳам бу борада ўз даври учун тенгсиз хизмат қилди. Шоирнинг 1965 йилда ёзилган “Она тилимга” шеъри бу жиҳатдан алоҳида аҳамиятга эга. Бор-йўғи саккиз қатор шеърда миллатнинг тақдири билан боғлиқ муҳим масалани бу тарзда самимий, бунчалар образли ва таъсирчан ифодалаш учун сўзлар қалб призмасидан ўтмоғи зарур эди. Бинобарин, “сўз даҳоларини бирлаштирувчи биринчи фазилат” саналган “она тилига туганмас ишқ, унинг тақдирию камолоти учун масъуллик ва ғамхўрлик” Абдулла Орипов ижодий фаолиятининг ўзагини ташкил этади. Бу жиҳатдан уни ўзи номларини санаган улуғлар – Навоий ва Данте сафига қўшиш мумкин.

Ватанга муҳаббат туйғусининг бетақрор поэтик талқини борасида ҳам Алишер Навоий ва Абдулла Орипов ижодида ана шундай уйғунликни кузатиш мумкин.

“*Ватан хубби иймон нишони дурур*”, деб ёзган ҳазрат Навоий асарларида бу туйғунинг нечоғлиқ муқаддас экани теран мазмун ва гўзал бадиият вобасталигида тасвирланган. Бу мавзу Абдулла Ориповнинг ҳар бир шеърида ўзгача маҳорат билан ифодаланган. Ватан тушунчаси мавҳумлик гирдобига туширилган мураккаб ва зиддиятли даврда “Ўз-

бекистон – Ватаним маним” деган қалб ҳайқириғи ҳар бир ватанпарвар кўксида акс садо берган бўлса, “Мен нечун севаман Ўзбекистонни?!” аса-рида бу муқаддас туйғу ҳали ҳеч кимнинг хаёлига келмаган оҳорли ус-лубда, тамомила ўзгача ракурсда бадий ифодасини топгани сир эмас.

Мана, шоир тўрт мисра шеърда бобомерос “Ватан ҳубби” туйғусини қандай тасвирлайди:

*Балки чаман бўлар дашти Карбало,
Балки, беҳишт мавжуд юлдузлар аро.
Менинг Ўзбекистон – Ватаним бордир,
Уларнинг баридан аълороқ, аъло.*

Ватан ҳимояси, уни хавфу хатарлардан эмин асраш – муқаддас бурч. Ҳазрат Навоий ижодида бу масала ҳам бетакрор поэтик талқинини топган:

*Иёлу Ватан узра то жони бор,
Киши ҳарб этар токи имкони бор.*

“Ватан! Менинг бор қисматим шу бир сўзда ҳал”, деб ёзади Абдулла Орипов. Зеро, чиндан ҳам, инсон учун Ватан – Яратганнинг улуғ неъматидир. Ҳеч кимга уни танлаш имконияти берилмайди. Ватан – тақдир, Ватан – қисмат. Уни севиш иймондандир, одамийлик зийнатидир. Ҳар икки буюк мутафаккир асарлари бизга бу ҳақда унутилмас сабоқлар беради.

Ўзи мансуб бўлган халққа муҳаббат, эл дардини ўз дарди деб билмоқ ҳар икки ижодкор асарлари ўзагини ташкил этади. Уларнинг ҳар иккиси “эл шод, мамлакат обод” бўлишини орзу қилди, бутун ижтимоий фаолиятини, ижодий салоҳиятини ана шу улуғвор мақсадга йўналтирди. Бу жиҳатдан, ҳазрат Навоийнинг мана бу мисралари айрича аҳамиятга эга:

*Юз жафо қилса манга, бир қатла фарёд айламон,
Элга қилса бир жафо, юз қатла фарёд айларам.*

Элга фидойилик бундан ортиқ бўлмас. Бу туйғунинг поэтик талқини борасида улуғ шоирдан ўтказиб бир нарса дейиш маҳол. Абдулла Орипов буюкларга даҳо бахш этган, энг сўнгги нонини ҳам ўзи емай ўғлига тутган, фарзандлар шонини асрлардан опичлаб ўтган, суюклардан суюк она халқини жону тан баробарида ардоқлади. Оломоннинг халққа айланиши учун жон куйдирган, ўз қисматини она халқи тақдири билан уйғунликда тасаввур этган миллатпарвар сифатида буюк мутафаккир бобоси янглиғ бутун ижтимоий фаолиятини, ижодий салоҳиятини ана шу улуғвор мақсадга сафарбар этди. Шоирнинг мана бу мисралари чинакам халқпарварликнинг намунасидир:

*Халқим, мозий ўтди,
толе кўрмадинг,
Пиширдинг ўзингга
бенасиб таом.
Кийгаздинг бировга,
ўзинг киймадинг,
Юлдузни кашф этиб,
ном олдинг авом...*

Абдулла Ориповнинг ғазаллари мумтоз шоирларимиз, хусусан, ҳазрат Навоий поэтик анъаналарининг муносиб давоми дейилса, муболаға бўлмас.

*Ваҳки, ишқ саҳросида қолдим беишқ танҳо бу кун,
Чиқма, Қайс, оҳим билан ёнмоқда бу саҳро бу кун.*

Ғазал матлабида мумтоз шеъриятга хос бадий унсурлар ажиб бир тарзда мужассам бўлган. Ўзини ишқ саҳросида беишқ ҳис этган ошиқ ёр ҳажрида бениҳоя қаттиқ изтироб чекаётир. Натижада ишқ дарди боис саҳрони манзил этмоққа ўрганган Қайс бу одатидан воз кечмоққа мажбур. Не учунки, ошиқнинг ўтли оҳи сабабидан саҳрога ҳам ўт кетган. Энди Қайс – Мажнун учун борарга макон қолмаган. Байтда тасвирланган образ ёрқин ва жонли, ўқувчи кўз ўнгида мутлақ унутилмас тасвирда намоён бўлади: олов ичида қолган бепоён саҳро ва иложсиз Қайс. Бир вақтнинг ўзида тазод, тажнис, иғроқ фи-с-сифат сингари мумтоз бадий санъатлар имкониятидан маҳорат билан фойдаланилгани байтнинг бадий мукамаллигини таъминлаган. Иғроқ фи-с-сифат (“*Чиқма, Қайс, оҳим билан ёнмоқда бу саҳро бу кун*”) санъатини шоир назариётчилар талаблари даражасида, балки ундан ҳам ўтказиб қўллайди. Маълумки, Шайх Аҳмад Тарозий бу санъатда “...бир нарсанинг васфинда муболағани ҳадду ғоятдин ўтқарурлар” дея таъкидлаган. Атоуллоҳ Хусайний мулоҳазалари Аҳмад Тарозий фикрларини тўлдиради: “Агар даъво ақлга сиғсаю одатдин ташқари бўлса ҳам мақбулдур ва ани иғроқ дерлар”.

Абдулла Ориповнинг “Ранглар ва оҳанглар” тўпламига кирган ғазаллари ҳам ушбу жанрнинг мумтоз намуналаридир, ҳазрат Навоий анъаналарининг ўзига хос давомидир:

*Сочларинг ёймай туриб
Тушган қоронғу тун эмас,
Тишларингни кўрмайин
Тонг ҳам оқарган кун эмас.*

Мумтоз шеърятимизга хос ҳусни матлаънинг нақадар гўзал намунаси. Бунда ташбеҳ ҳам, тазод ҳам фикрнинг санъаткорона ифодасига хизмат қилган. Абдулла Орипов шеърятидан бундай навоиёна мисраларни кўплаб келтириш мумкин. Бу борадаги сўзни шу ерда мухтасар қилиб, шоирнинг миллий руҳ ифодаси борасидаги маҳорати ҳақида ҳам фикр юритсак...

МИЛЛИЙ РУҲ ВА ЖАҲОНИЙ МИҚЁС

Моҳиятан умуминсониятга дахлдор бўлса-да, адабиёт миллий шаклда намоён бўлади. Ўзида миллатнинг руҳини ифодалайди. Бу хусусиятлар шеърятда, айниқса, яққолроқ бўй кўрсатади. Замонлар алмашаверади, тафаккур, тахайюл эврилаверади, шеърятда сурат – шакл янгиланаверади... Бундан қатъи назар, ҳар қандай ҳолда адабиётнинг, шеърятнинг даражаси икки мезон – миллий руҳ ва маҳоратга кўра белгиланади.

Бугун шеърятда янгидан-янги назмий шаклларга рағбат кўрсатилмоқда. Учлик, бешлик (табиийки, бу бешлик мухаммас эмас!), ҳатто геометрик шакллар ҳам шеърятга дадил кириб келаётир. Жаҳон шеърятини тажрибаси билан танишув, дунё адабиётидаги илғор бадиий кашфиётларни миллий шеърятимизга олиб кириш бениҳоя зарур. Лекин... Абдулла Орипов ана шу жараёнда миллат шоиру адиблари нималарга амал қилмоғи зарурлигини мана бундай таъкидлайди: “Майли, буюкларга интилиш бўлсин, жаҳоннинг, башариятнинг энг илғор фикрларига ошнолик бўлсин, Ғарб, Европа, Америка дейсизми, майли, Лотин Америкаси, майли, Ойми, Марсми... даражасида фикрлашсин, лекин ўзбек фикрласин, ўзбекча фикрласин! Агар шу “кичкинагина” шарт бажарилса, қолганига, албатта, эришамиз”. Аслида, бу “кичкинагина” шартни бажариш осон эмаслиги аён. Бунинг учун ижодкорнинг қалбида ўзи мансуб миллатга буюк муҳаббат туйғуси жўш уриб турмоғи зарур. Абдулла Орипов ана шу фазилатларни тўлиқ мужассам этган беназир шоир, чинакам миллатпарвар, ҳақиқий ватанпарвар шахс эди.

Шоир Ери юзидаги жуда кўп давлатларга сафар қилган. Турли халқлар, миллатлар ҳаёт тарзи, адабиёти, маданияти билан яқиндан танишган. Энг муҳими, қайси бир диёрларда бўлмасин, она Ватанга, она халқига бўлган муҳаббати уни бир лаҳза бўлсин тарк этмаган. Жумладан, шоир Япония сафари таассуротлари акс этган шеърларида бу халқнинг салоҳиятига дунё қойил эканини таъкидлаб, японларнинг ҳатто “бургани тақалаб қўя олиши”дан ҳайратга тушади. Бургани тақалаш – чинакам жозибали ва ўзбекона ифода! Энг муҳими, шоирнинг бу тўртлиги одамни мушоҳадага, миллатни ўз аҳволи ҳақида фикрлашга ундайди:

*Сенинг амалингда қойилдир жаҳон,
Бургани тақалаб қўйгайсан осон.
Нозик санъатингда тикилавериб,
Кўзларим қисилиб кетди-ку, япон.*

Ўз-ўзига маҳлиё бўлиш – иллат. Аждодларимиз беназир бўлгани рост. Тарихда ҳайратга арзирли ютуқларга эришганимиздан асло кўз юмиб бўлмайди. Лекин чинакам саодатга эришмоқ учун булардан фахрланишнинг ўзигина кифоя қилмас. Бунинг учун ўша аждодларга муносиб бўлмоқ, уларнинг ютуқларини янгилари билан муттасил бойитиб бормоқ зарур. Афсуски, биз ҳар доим ҳам бунга муваффақ бўлаверган эмасмиз. Токиода ёзилган қуйидаги тўртлик ана шу армон ифодаси ўлароқ яралган:

*Дунёда тугамас экан армонлар,
Ўтди қанча замон, қанча сарбонлар.
Ўтира берибман буюкман дея,
Манзилга етибди бошқа карвонлар.*

Шоир қай юртда бўлмасин, она-Ўзбекистон номидан сўз юритади. Унинг сафарномаларида она-замин муҳаббати, Ватан соғинчи алоҳида ўрин тутаяди. Шунинг учун ҳам ўзбекнинг номидан сўз юритади:

*Бошимда дўппию эғнимда чопон,
Меҳмон бўлиб келдим мен сенга, япон.
Японча салом бу – қаддим токи ё,
Сенга эҳтиромим бўлсин, Токиё.*

Мисраларнинг қуйма эканидан ташқари, “токи ё” ва “Токиё” сўзлари ҳосил қилган тажнис фикрнинг оҳорли поэтик талқинини таъминлаган.

Абдулла Орипов шеърларида сўзлар темир интизомга бўйсунувчи аскарлар янглиғ шоир ижодий ниятига сўзсиз итоат қилади. Оз сўз замирига кўп маъно юкланади. Латиф сатрлар тағматнига одам ва олам муносабатларига доир теран фалсафа жойланади. Дунё тамаддуни бешигини тебратгану тарих тақозоси билан бир неча юзйиллар давомида тараққиётдан узилиб қолган миллат қисмати учун куйиниш туйғуси шеър бўлиб қуюлади:

*Сира парво қилмай ўтган умрга,
Жон бериб турибсан тошга, темирга.
Рулсиз машинада асра омонда,
(Ҳайдовчи ўлтирар бошқа томонда.)*

*Сўрайман ўртага қўйиб виждонни:
Сен қандай забт этдинг буткул жаҳонни?
Шеър ёзиб, гап сотиб турибман бу он,
Япон-чи, иш билан машғулдир япон.*

Миллийликдан холи бўлган туйғу таъсир кучидан айрилади. Миллий руҳдан мосуво тафаккур бамисоли қанотсиз қушга менгзайди. Шунга кўра, миллийлик шеъриятнинг асосий шартидир. Таъбир жоиз бўлса, жаҳон адабиёти кўригида ўзбек шеъриятини ажратиб кўрсатувчи етакчи хусусият, ўзгалардан фарқини намоён этадиган бош белги бу – миллий руҳдир. Бу ҳақиқатни устоз Абдулла Ориповнинг ўзи мана бундай таъкидлаган эди: “Халқнинг ўлмас руҳиятини, қадриятларини, миллий ўзига хослигини ва ниҳоят, бебаҳо тил бойлигини мужассам эта олган ҳақиқий ижод намуналаригина яшашга ҳақли”.

Шоир шеъриятида миллий руҳ жаҳон адабиётининг энг сара намуналари даражасида талқин этилгани турли халқларнинг улуғ шоиру адиблари томонидан юксак эътироф қозонган. “Катта шоир ўз халқининг овози, унинг орзу-умидлари ва инсон қалби изтиробларининг ифодачисидир. Бироқ энг асосийси, у – ўз даврининг ҳаками ва куйчиси, у – жарчи ва файласуф, у – сўз сеҳргари ва узлатга чекинган мутафаккир дарвеш. Буларнинг бари унга қалб изҳорини ҳаммага бирдай тушунарли, севимли ва шу билан бирга, кўтаринки, теран маънолар моҳиятини ифодалаш учун ато этилган. Шу боис шоирнинг сўзларидан замондошлари ҳам, келгуси авлодлар ҳам фахрланиб юрадилар. Абдулла Орипов менга XXI асрга қадам қўйган даврларимизнинг буюк маданий аҳамиятга молик ана шундай шоири бўлиб гавдаланади”, дея ифтихор қилган эди замонамизнинг буюк адиби Чингиз Айтматов. Рус шоири Евгений Евтушенко “Ўзбекларга хос донишмандлик, бағрикенглик, хокисорлик ва андиша Абдулла Орипов поэзиясига сингиб кетган”ини таъкидлаган бўлса, Ўлжас Сулаймонов фикрича: “Абдулла Орипов лирикасида қадимий ўзбек шеъриятига хос энг гўзал жиҳатлар мужассамлашган. У ўзбекнинг рамзи бўлган ижодкор”.

Ҳақиқатан, Абдулла Орипов бутун ижодиёти – бетакрор мазмун, гўзал бадийий шакл ва сирли руҳни мужассам этган лирик шеърлари, “Жаннатга йўл”, “Ҳаким ва ажал”, “Соҳибқирон”, “Ранжком”, “Истиқлол манзаралари” сингари дostonлари орқали ўзбек тилининг ифода имконияти нечоғлиқ кенг ва қудратли, она халқимизнинг эътиқоди қанчалар соф ва мустаҳкам эканини юксак даражада бадийий талқин этди. Адабиётимиз равнақига чин маънода улкан ҳисса қўшди. Ўзбек бадийий-эстетик тафаккурининг жаҳоний миқёсга кўтарилишини таъмин этди.

ХУЛОСА ЎРНИДА

Келаси йил аввалида буюк бобокалонимиз ҳазрат Алишер Навоий таваллудининг 580, замонамизнинг феноменал шоири Абдулла Ориповнинг 80 йиллик юбилейлари нишонланади. Бу икки беназир ижодкорнинг миллий шеърият майдонида жаҳонгирлик қилиши орасида роппа-роса беш асрлик муддат борлигида ҳам ўзига хос рамзий маъно мужассам. Ана шу табаррук саналар арафасида пойтахтимиздаги Миллий боғда муҳтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг бевосита ташаббуси ва раҳнамолигида Адиблар хиёбони ташкил этилгани, шеърият мулкининг бобо ва неvara жаҳонгирига ҳамда адабиётимизнинг бир қатор улуғ намояндаларига бебаҳо обидалар ўрнатилгани маънавий ҳаётимиздаги беқиёс иш бўлди. Эндиги вазифа миллатимизнинг буюк ижодкорлари адабий меросини ҳар томонлама чуқур ўрганишдан, улар асарларидаги ҳаётбахш ғояларни халқимиз, айниқса, ўсиб келаётган ёшларимиз онги ва руҳига сингдирмоқдан иборат.

Алимардон ҲАЙИТОВ,
филология фанлари номзоди

“УНИНГ НОМИ БИЛАН БИРГА БИТИЛГАН ДУНЁ ДАФТАРИГА ЎЗБЕК ДЕГАН НОМ”

Абдулла Орипов... Қўлига қалам ушлаб, шеър ёзишни ният қилган ўзбек борки, бу ном қаршисида бирдам ўйга толади. Йигирманчи аср ўзбек шеъриятининг энг забардаст вакили истеъдоди олдида ҳайратдан донг қотади. Нега шундай бўлади? Негаки, Абдулла Орипов шеърияти чинакам илҳом маҳсули, шарқона донишмандлик меваси, энг қуйма, энг ўтли сатрларнинг маҳзанидир.

Мен бу улкан истеъдод соҳибининг “Ўзбекистон” шеъри билан 4-синфдалигимда ошно бўлганман. Бир умр ғўза майдонларида оддий сувчилик қилган отам, гарчи мактабни олтин медалга битирган бўлса-да, институтда ўқиш армон бўлиб қолгани учун биз, фарзандларига тинмай яхши ўқинглар дер, бунинг учун рўзгорнинг бутун оғирликларини онам билан зиммасига олган эди. Маошлари оз, биз, саккиз фарзанднинг еб-ечишимизга зўрға етса ҳам, “Шарқ юлдузи”, “Фан ва турмуш” журналлари, “Ўзбекистон адабиёти ва санъати”, “Туркистон” газеталарига обуна бўлган эди. Ўшанда “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасида Абдулла Орипов шеъриятига бағишланган мақола чиққан экан. Отам шу мақолани кўрсатиб, яхши ёзилибди, деган эди. Менга эса мақоладан ҳам кўра унда “Ўзбекистон” шеъридан келтирилган парча ёққан эди.

*Боболардан сўз кетса зинҳор,
Бир калом бор гап аввалида.
Осмон илми туғилган илк бор
Кўрагоний жадвалларида.
Қотил қўли қилич солди маст,
Қуёш бўлиб учди тилла бош.
Дўстлар, кўкда юлдузлар эмас,
У Улуғбек кўзидаги ёш.
Ерда қолган, о, таним маним,
Ўзбекистон, Ватаним маним.*

Кунларнинг бирида Тошкент давлат университети (ҳозирги Ўзбекистон Миллий университети) маданият саройида Абдулла Орипов таваллудининг 50 йиллигига бағишланган ижодий кеча бўлиб ўтди. Зал одамлар билан тўла, унинг турли бурчакларида Абдулла Орипов шеърятининг юзлаб ихлосмандлари тик оёқда турганини кўриш мумкин эди. Мен ҳам залнинг орқасидаги тик турган одамлар орасида бутун жараёни томоша қилдим. Айниқса, халқимизнинг улуғ шоирлари, забардаст адиб ва мунаққидлари, энг муҳими, Абдулла Ориповни узоқдан бўлса ҳам кўриб турганим менга олам-олам қувонч бағишларди. Синфдошларим, тенгдошларим, умуман, қишлоқдошларим орасидан менга бу бахт насиб этгани қалбимни сурурга тўлдирарди.

Кейинчалик республика радиосида ишлаб юрган кезларимда Абдулла Ориповдан интервью олишга муваффақ бўлдим. Бу вақтда у киши Ёзувчилар уюшмасининг раиси эди. Шоирнинг ўзи ҳақида, шеърят тўғрисида суҳбатлашмаган бўлсам-да, аммо у билан мулоқот қилиш имкони туғилган эди.

Абдулла Орипов шеърятининг сеҳру жозибаси, оҳанрабоси шундаки, ундаги ҳар бир сўз нафосати билан ўзига асир этади. Руҳингизни кўтариб, киприкдаги ёшдек қалқиб турган дунёда умидларингизни қувватлантиради. Интилиш учун юксак само борлигини кўрсатади. Айтишларича, инсон Раҳмон билан Шайтон ўртасида яратилган. Агар хоҳласа, одамзоднинг танасига жон солаётганда ўз руҳидан пуфлаган Аллоҳ таоло сонияда бани башариятни ўзига мойил қилиб қўйиши мумкин. Аммо Тангри хом сут эмган банда ўзи талпиниб Аллоҳ сари келишини истайди. Руҳимизга қафас бўлган, обигилдан келиб, яна гилга кетадиган вужудимизнинг аслида нималигини 70-йиллар атрофида, собиқ шўро мафкураси ҳукмрон пайтда ҳам Абдулла Орипов теран англаган эди. Шоирнинг “Руҳим” шеърини эсланг:

*Вужуд деганлари асли нимадир?
Дайр денгизида юрган кемадир.
Бир кун бир қояга урилгай кема,
Руҳим, сен вужуднинг ғамини ема.
Юксак фазоларда айлагил парвоз,
Сенда на оҳанг бор ва на бор овоз.
Сенга на бўронлар кор қила олур,
Сени на йўқотиб, бор қила олур.
Сен мисли камалак – юксак ва сўлмас,
Камалакни эса парчалаб бўлмас.*

Мусаввирлар қироли сифатида Леонардо да Винчи эътироф этилса, руҳият, туйғулар ва таассуротлар тасвирини беришда, фасллар таровати, она юрт манзаралари, олам гўзалликларини бадий бўёқларда акс эттиришда Абдулла Ориповга тенг келадигани йўқ ва шунинг учун шоирни ҳақли равишда “XX аср ўзбек шеъриятининг да Винчиси” деб таърифлаш мумкин.

Шоирнинг “Ўзбекистон”, “Аёл”, “Ўйларим” каби шеърларида бемалол бир дostonнинг юки бор. Керак бўлса, бу шеърларнинг ҳар бири ўнлаб поэмаларга арзийди. Шеърият нима ўзи? Унда шакл бирламчими, туйғу? Инсоният маданий-маънавий тараққиёти, тафаккур тадрижи жараёнида шеъриятнинг турфа жанрлари, шакл ва услублари юзага келган. Бошқотирмалар, кубик-рубик шаклидаги шеърлар, ҳар хил оқимлар ҳосилалари асл шеърият мулкига айланмаган бўлса-да, ҳеч бўлмаганда шаклан уни ранг-баранглаштиришга хизмат қилган. Бироқ чинакам шеърият ҳаётни, одамларни, дунёнинг моҳиятини юксакларда туриб куйлаган ва инсониятни энг улуғ манзиллар сари чорлаган. Туркиялик шоир Нажиб Фозил Кисакурак “Изтироб” китобининг “Поэтика” бўлимида шеърни ташкил этадиган унсурлар ҳақида ёзади: “Шеърни ташкил этадиган етакчи иккита унсур бор – ҳис ва фикр. Шеър тушунчанинг туйғуга, туйғунинг тушунчага бирикувидан туғилади. Ҳис билан фикрнинг сирли бир равишда бирикувидан туғиладиган шеър алоҳида-алоҳида буларнинг ҳеч бири эмас. Шеър хлор билан натрийнинг бирикувидан ҳосил бўладиган туз кабидир. Аммо бунда тушунча туйғуга нисбатан кўпроқ ўзгаришга учрайди. Шу сабабли шеърда асосий унсур “туйғу ҳолига келган тушунча” дир”.

Усмон Носирдан бошланиб, Ҳамид Олимжонда давом этган жўшқинлик, оташинлик Абдулла Орипов ижодида ўзининг қиёмига етгандек гўё. Ҳатто шоир буюк мутафаккир бобомиз ҳазрати Алишер Навоийнинг таваллуд санаси муносабати билан ёзган шеърида ҳам ниҳоятда ўзига хос, асл қўйма мисраларни битади:

*Шу буюк ўғлингни ардоқлаб дилдан,
Халқим, таъзим этсанг арзигаъ тамом.
Унинг номи билан бирга битилган,
Дунё дафтарига ўзбек деган ном.*

Абдулла Орипов шеъриятида инсоний самимият табиат манзаралари жўрлигида берилади. Шоирнинг қаламидан тўкилаётган мисралар самимиятга, туйғуларнинг майин ва шиддатли талқинига ошнолиги билан рангин манзаралар кашф этади:

*Шабнам шовуллайди боғлар қўйнида,
Салқин туман ичра бўзарар тонглар.
Қуёшнинг эринчоқ ёғдуларида
Нафис ялтирайди барги хазонлар.*

“Ўзбекистонда куз” шеъридаги бу дилбар манзара объектив борлиқ – кузнинг қиёфасини чизиш орқали кайфият лавҳаларини субъектив олам – қалб дунёсига олиб ўтади. Сиз ҳам шоир билан бирга далаларга чиқиб, пари фаслнинг оғушида мастона кезасиз. Тилла баргларини йўлингизга тўшаётган куз ойдин бир қўшиқ бўлиб қалбингиздан тўкила бошлайди. Олтин фаслни айрича яхши кўрган шоир бошқа бир шеърида ҳаётини хулосаларини бундай ифодалайди:

*Бир ҳикмат ўқийман япроқлардан мен,
Яшагин-у, бироқ хазон бўлма сен.*

Абдулла Ориповнинг 1967 йилда ёзилган “Баҳор” шеъри ҳам руҳиятнинг ёрқин ифодаси сифатида кўнглимизни ҳиссиётларга тўлдирди. Баҳор келиши асносида шоирнинг ғамлари, изтиробу ўкинчлари янгиланади. Уйғониш фаслининг шукуҳи унинг чарчаган руҳига илҳом солса ҳам, аммо дил тубидаги изтироблари юзага қалқиб чиқади.

Азиз устозлар хотираси, мангуга йўқотилган онаизор соғинчи, чорасиз дунё ва ҳеч қачон айланишдан тўхтамайдиган ҳаёт чархпалаги шоирнинг руҳиятини безовта қилади. Бу безовталиқ эса ипга тизилган инжу каби ўтли мисраларга дўнади.

*Увада камзулда биллур тугмадай
Булутлар ортидан боқади юлдуз.
Қайдадир юртини эслаб инграр най,
Қайдадир қўзигул ёради илдиз.
Қайдадир гулшандан ахтариб висол
Ел кезар – тоғларнинг гўзал арвоҳи.
Шоирнинг дилрабо байтлари мисол
Оҳ тортиб тизилар турналар гоҳи.
Қизғалдоқ баргидек учар дилдан ғам,
Тошқинлар киради қалбимга маним.
Баҳоринг муборак бўлсин ушбу дам,
Менинг Ўзбекистон – дилбар Ватаним!
Фақат сен қалбимга чўқтирмай малол
Чарчаган руҳимга илҳом солурсан.
Баҳор ҳам, умр ҳам ўтар, эҳтимол,
Фақат сен дунёда мангу қолурсан.*

Бу аслида баҳор эмас, Ватан ҳақида ёзилган шеърга ўхшайди. Дарҳақиқат, тирик жон борки, кун келиб, албатта, ўз омонатини топширади. Аммо барчамизга бешик бўлган Она Ватан яна неча-неча инсон наслини ўз бағрига қабул қилиб, тоабад мангу қолади. Ана шу мангу қолажак Ватан бағрида синов дунёсига юборилган одамзод тақдирида юксалиш бахти ва қулаш мусибати бор. Дунёи дун ҳою ҳавасларидан, нафси амморанинг хоҳиш-истакларидан руҳини асраб, юксалтира олган инсон сидратул мунтаҳога қадар, яъни Аллоҳ таоло жаннатда ўзининг зот олами бошланадиган жойга Тубо дарахтини чегара қилиб ўрнатган маррага қадар кўтарила олиши мумкин.

Абдулла Ориповдек беназир шоирнинг ўлмас шеърлари эса ҳали яна қанчадан-қанча қалбларга илҳом солиб, руҳини юксалтиради. Ўқувчи қалбида ҳаётга бўлган муҳаббатни оширади. Чунки унинг шеърляти умрбоқийликка юз тутган назмдир.

Адиблар хиёбонини кезар эканман, ана шундай ўй-кечинмалар ўтди хаёлимдан.

Нишонбой ҲУСАНОВ,
Тошкент молия институтининг
Ўзбек ва хорижий тиллар кафедраси мудири,
филология фанлари доктори, профессор

“УЛУҒ ОТДОШЛАРИМ МАҚОМИ ЮКСАК...”

Адиблар хиёбонида 24 нафар ижодкорга ҳайкал ўрнатилгандан сўнг Миллий боғда бўлганимда вужудимни ажиб бир ҳайрат ва ғурур қамраб олди. Энг аввало, хиёбоннинг тўрида, баландликда бобомиз Алишер Навоийнинг ҳайкалига кўзим тушаркан, улуғ алломанинг қуйидаги шоҳбайтлари ёдимга келди:

*Бу гулшан ичра йўқтур бақо гулига сабот,
Ажаб саодат эрур чиқса яхшилик била от.*

Дунёда жуда кўплаб исмлар, отлар, номлар бор. Аммо уларнинг кўпчилиги унутилади, хотирангда қолмайди. Адиблар хиёбонида ҳайкали қўйилган ижодкорлар номи халқимизнинг қалбига, онгу шуурига мангу муҳрланган. Бу адиблар ўзларидан улуғ ижодкор деб яхши ном қолдирган бахтли инсонлардир.

Адиблар хиёбонини кезар эканман, Абдулла исмли ижодкорлар ҳайкали кўплигига эътибор қаратдим. Абдулла Аллоҳнинг севимли бандаси деган маънони англатади. Тўрт ижодкоримиз – Абдулла Авлоний, Абдулла Қодирий, Абдулла Қаҳҳор, Абдулла Орипов асосан XX асрда – шўролар салтанати ҳукм сурган энг мураккаб даврда яшаб ижод этган бўлса-да, номларини мангуликка муҳрлаган. Бу ижодкорларнинг асарлари мазмунан бир-биридан тубдан фарқ қилса-да, тўртта умумий хусусият уларнинг барчаларига хос.

Биринчиси, ўзликни, ўзбекликни англаб ва қадрлаб, тарбияга алоҳида эътибор қаратиш. Абдулла Авлонийнинг “Тарбия – биз учун ё ҳаёт – ё мамот, ё нажот – ё ҳалокат, ё саодат – ё фалокат” деган гаплари қолганлар учун дастуруламал ҳисобланган.

Иккинчидан, тўртала ижодкорнинг асарлари хоҳ назмда, хоҳ насрда, хоҳ драматургияда бўлсин, юксак бадиий савияда, мазмунан бой ва таъсирли, муҳим ижтимоий масалаларга қаратилган. Абдулла Қаҳҳорнинг “сўз санъатининг сирини билиш, бадиий маҳоратни ошириш” ғояси бошқа Абдуллалар ижодига ҳам хосдир.

Учинчидан, адиблар нафақат Ўзбекистонда, балки бошқа мамлакатларда ҳам ном қозонган, таниқлидир: улар Толстой, Пушкин, Гоголь, Чехов, Ушинский, Некрасов, Шевченко, Р. Ҳамзатов, Қ. Қулиев ва бошқаларнинг асарларини ўзбек тилига маҳорат билан таржима қилган, ўзларининг асарлари ҳам жаҳоннинг кўплаб тилларига таржима қилинган.

Тўртинчидан, ижодкорлар ҳаётни реал, ҳаққоний тасвирлагани, замонасозлик қилмагани учун турли даврларда тазйиқ ва таъқибларга учраган. Абдулла Ориповнинг қуйидаги шеъри бунинг исботидир:

*Хаёлимга келур гоҳ ғалат бир гап,
Гар уни эл аро сўйлаб юрмасман.
Билмадим не боис, билмам не сабаб,
Исмимни бировга раво кўрмасмен.
Улуғ отдошларим мақоми юксак,
Мен шогирд эрурман гарчи аларга,
Ҳар нечук, бир гапни айтмоғим керак,
Осон бўлмаган ҳеч Абдуллаларга.*

Халқимизнинг улуғ адиби Абдулла Қаҳҳор ҳайкали бизнинг Тошкент молия институтига бириктирилгани, унинг ҳаёти ва ижоди бўйича бир қатор тадбирлар, ишларни амалга ошираётганимиз учун бу ижодкор ҳақида қисқароқ тўхталмоқчиман.

Абдулла Қаҳҳор ҳаётда ва ижодда бошқа адиблардан ўзига хос жиҳатлари билан ажралиб туради, аниқроғи, ёзувчининг сурати ва сийрати ўта мутаносибдир. Улуғ адибнинг шахсий фазилатлари у яратган роман ва қиссалар, ҳикоялар ва комедиялардаги қаҳрамонларда яққол ва аниқ акс этган.

Хўш, Абдулла Қаҳҳорга хос шахсий фазилатлар нималардан иборат?

Халқпарварлик, ватанпарварлик. Адиб ўзининг “Кўшчинор чироклари”, “Сароб” романларида, “Ўтмишдан эртақлар”, “Синчалак” қиссаларида, “Шоҳи сўзана” (“Янги ер”) пьесасида халқимизга хос бу олийжаноб фазилатларни реалистик руҳда акс эттирди ва дунёга ёйди.

Маънавияти юксак, ҳалол, ўз эътиқодидан қайтмайдиган адолатли адиб. Бу ижодкорнинг муҳим ижтимоий масалаларни кўрқмасдан кўтариб чиқишида, ёритишида намоён бўлади. Унинг ўтган асрнинг 60-йилларидаёқ яратилган “Тобутдан товуш”, “Оғриқ тишлар”, “Аяжонларим” комедияларида кўпгина иллатлар – ёлғончилик, лаганбардорлик, порахўрлик ҳажвий бўёқларда маҳорат билан очиб берилган ва танқид қилинган.

Абдулла Қаҳҳор ўзбек тилининг фидойиси ва жонкуяри сифатида сўзларни чертиб-чертиб мантиқли гапирган, ўзига хос услублардан, қо-

чирим ва сўз ўйинларидан унумли фойдаланган. Унинг асарларида сўз ва гаплар аниқ, лўнда, мўлжалга тегади, бирорта ортиқча сўз йўқ: “Сотиболдининг хотини оғриб қолди; Ҳаммаёқ жим. Фақат пашша ғинғиллайди, бемор инқиллайди” (“Бемор”); “Хўкизинг йўқолмасдан илгари бормиди ўзи” (“Ўғри”). Абдулла Қаҳҳорнинг ўзбек тилининг товушларига оид синчков кузатишлари тилшуносларни ҳам лол қолдиради: “Мана энди қарибман: товуқни ҳайдасам – мушук югуриб келади, сабаби “кишт-кишт” демоқчи бўлсам, “пис-пис” бўлиб чиқади”.

Абдулла Қаҳҳор – талабчан адиб, синчков адабиётшунос ва танқидчи. Унинг 1958 йилда ёзилган “Ёшлар билан суҳбат” асарида, қатор мақолаларида ва учрашувлардаги нутқларида бадий адабиётга юксак талаб ва баҳо берган: “Адабиёт атомдан кучли, лекин унинг кучини ўтин ёришга сарф қилиш керак эмас”. “Адабиётга ўғри мушукка ўхшаб туйнукдан ошиб тушадиганлар ҳам бўлади”.

Абдулла Қаҳҳор фидойи ва талабчан мураббий, устоздир. У Абдулла Орипов, Эркин Воҳидов, Ўткир Ҳошимов, Шукур Холмирзаев ва бошқа бир қатор иқтидорли ёшларни адабиёт боғига олиб кирган, уларни ҳимоя қилган ва ардоқлаган. Адибнинг камтарлиги шундаки, “Ўтмишдан эртақлар” қиссасига Абдулла Ориповнинг “Муножотни тинглаб”, “Маҳалла” ҳикоясига эса Эркин Воҳидовнинг шеърларидан эпиграф олган.

Абдулла Қаҳҳор – моҳир таржимон. У Лев Толстойнинг “Уруш ва тинчлик” романи, Горькийнинг “Менинг дорилфунунларим” қиссасини, Чехов ва Гоголнинг кўплаб ҳикояларини маҳорат билан ўзбек тилига ўгирган. Адиб нафақат ўзбек тилининг, балки рус тилининг нозик жиҳатларини, маъно нозикликларини чуқур билгани учун ҳам асарларни ўқиётганингизда таржималарни эмас, аслиятни ўқиётгандай бўласиз.

Умуман, Абдулла Қаҳҳор асарларида ўз халқини ардоқлаш, ватанни севиш, маънавий ва ахлоқий поклик, таълим ва тарбия масалалари бош мезон бўлиб юксак бадий савияда акс этган. Шу сабабли ажойиб сўз устаси Абдулла Қаҳҳорни халқ дилининг кўзгуси, деб аташади.

Кенгесбой КАРИМОВ,
Қорақалпоғистон Ёзувчилар уюшмаси раиси,
Қорақалпоғистон халқ шоири

МИЛЛАТ ТАҚДИРИ КУЙЧИСИ

Таниқли романнавис, қатор тарихий романлар муаллифи Тўлепберген Қаипбергенов қорақалпоқ халқининг бир неча асрлик ҳаётини юксак бадий маҳорат билан ўз асарларида ифодалашга эришди. У ўз халқи фарзанди сифатида Оролбўйи минтақасининг табиий офат ёқасига келиб қолганини халқаро минбарлардан туриб жар солган, элининг дарду ҳасратларини «У дунёдаги бобомга хатлар» каби долзарб мавзудаги асарлари билан халқаро жамоатчилик эътиборини Оролга қаратишга ҳисса қўшган ҳақиқий ватанпарвар адибдир. Шўро даврининг жабру жафолари ва фожиаларига гувоҳ бўлган ёзувчи Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигини чин юракдан катта шуқуруналик ва оташин туйғу билан тараннум этди. Бадий асарлари бир неча миллион нусхаларда нашр қилинган Тўлепберген Қаипбергенов, шубҳасиз, XX асрнинг улкан Ёзувчиларидан бири саналади.

Тўлепберген Қаипбергенов 1929 йил 7 май куни Қорақалпоғистон Республикасининг Кегайли туманида туғилди. Хўжайли педагогика билим юртида таҳсил олиб, бир неча йил ўз овулида ўқитувчилик қилди. Сўнг Нукус педагогика институтини битириб, олий маълумот олди. 1955 йилдан бошлаб «Амударё» журналада, Қорақалпоғистон Ёзувчилар уюшмасида, радио ва матбуот соҳасида мухбирликдан бош муҳаррирликкача бўлган лавозимларда меҳнат қилади. 1980 йилдан бошлаб то умрининг охиригача Қорақалпоғистон Ёзувчилар уюшмасида раислик қилди.

Ёзувчининг тарихий романлари, қиссаларию ҳикоялари, эсселари ва бадий-публицистик асарлари халқимизнинг бир неча авлоди маънавий тарбиясига ҳисса қўшди. Китобхонлар ёзувчининг қаҳрамонлари билан бирга яшади, уларнинг мардлик, ватанпарварлик хислатларидан ўзларига ибрат олди.

Адибнинг ёзувчилик фаолияти анча эртароқ бошланди. Илк шеърлари матбуотда чоп этилди. Институтда ўқиб юрган пайтларида 1950 йиллар яримларида ҳаётнинг аччиқ-чучугини татиб улгурган 25 яшар

йигит истеъдодини насрда ҳам синаб кўришга жазм қилди. «Адашиш оқибати», «Ариза», «Тракторчи» каби дастлабки ҳикоялари дунёга келди. Илк китоби эса «Ёндафтар сўзлайди» номи билан 1961 йилда нашрдан чиқди.

Чекка бир қорақалпоқ овулида туғилиб ўсган Тўлепберген ўша йиллардаги қишлоқ ҳаётини, овулдошлари турмушида юз берган ўзгаришлару воқеаларни тафаккур элагидан ўтказиб хулоса чиқаришга ақли етадиган, кузатувчанлиги, зийраклиги сабабли холис ва ҳар тарафлама фикрлаш қобилиятига эга, ҳаётий позицияси шаклланган ёзувчига айланиб улгурган эди.

«Секретарь» қиссаси Иккинчи жаҳон уруши йилларидаги овул турмуши қийинчиликлари, эркакларини урушга юборган аёллар, ўспирин болаларнинг фронт орқасидаги машаққатли меҳнати мавзусига бағишланган бўлиб, у катта қизиқиш билан ўқилади, китобхонлар томонидан ижобий баҳоланади. Ўзига, қаламининг кучига ишончи ортган ёзувчи Чингиз Айтматовнинг «Биринчи муаллим» асарига ҳамоҳанг бўлган «Муаллимга раҳмат» қиссасини 1958 йилда ёзиб битказиб, дастлаб «Жеткиншек» номли болалар газетасида чоп эттирди. Сўнгра китоб этиб чиқарди.

Ўша йилларда Ёзувчи ижодида туб ўзгаришлар юз беради. 1959 йилда «Қурбон»/Сўнгги ҳужум/романи нашр этилгандан сўнг Тўлепберген Қайипбергенов йирик тарихий романларга қўл уради. 1963–1965 йилларда «Қорақалпоқ қизи» роман дилогияси, 1968–1976 йилларда «Қорақалпоқ достони» номи билан дунё юзини кўрган тарихий романлардан иборат эпопеяси Тўлепберген Қайипбергеновни кенг адабий жамоатчиликка ва ўқувчилар оммасига танитди.

Буюк сиймонинг доврўғи ўша йилларда собиқ иттифоққа кенг танилди. 1969 йилда Украинада ҳарбий хизматда юрганимда ҳарбий бўлим кўмондони қўлидаги «Дочь каракалпака» номли китобни кўрганимда қай даражада қувонганимни ҳали-ҳануз унутмаганман.

«Қорақалпоқ достони» трилогияси воқеалари бутун туркий тилли халқлар турмушида учрайдиган, бир-бири билан уйқаш воқеалар бўлгани туфайли улар қорақалпоқ китобхони билан бирга ўзбек, қозоқ, қирғиз ўқувчиларига ҳам яқин ва тушунарли эди. Шунинг учун ўтган асрнинг 70–80-йилларига келиб қорақалпоқ ёзувчиси Тўлепберген Қайипбергеновнинг номи ҳақли равишда атоқли ўзбек ёзувчиси Ойбек, қирғиз адиби Чингиз Айтматов, қозоқ ёзувчиси Мухтор Аvezов, туркман ёзувчиси Берди Кербобоев номлари билан бирдек тилга олинди-ган бўлди. Унинг романлари ўзбек, қозоқ, туркман ва бошқа тилларга таржима қилиниб, кўп нусхаларда нашр қилинди.

Адибнинг бир қатор қисса ва романлари, эсселари, драматик асарлари бугунги кунгача севиб мутолаа қилинмоқда. Ёзувчининг 90 дан зиёд номдаги китоблари қорақалпоқ тилида, шунингдек, ўзбек, қozoқ, рус ва бошқа тилларга таржима қилиниб, бир неча миллионлаб ададда босилди. Агар китоблари энг кўп тарқалган ёзувчилар рўйхати тузилса, Тўлепберген оғанинг номи рекордлар китобига пешқадамлар қаторида киритилган бўлур эди.

Т. Қаипбергенов атоқли жамоат арбоби ҳам эди. Бир неча бор Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгаши, собиқ иттифоқ олий советига депутат бўлиб сайланди. Ўзбекистон Республикаси Президенти маслаҳатчиси, жамоатчилик асосида Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгаши Президиуми раиси ўринбосари, давлат мукофотлари кўмитаси раиси бўлиб сайланди.

Ёзувчи қандай унвон ёки лавозимга эга бўлмасин, ҳамиша халқ манфаати учун хизмат қилди. 1989 йили Москва шаҳрида собиқ иттифоқ халқ депутатларининг 1-съездида «Орол яшаши зарур!» деган шиорни кўтариб, жамоатчиликни ўша вақтларда юз бераётган экологик фожианинг олдини олишга чақирди. Унинг оташин сўзлари халқ вакиллари ларзага солган бўлса керак, шунинг учун академик Сахаров: «... Депутат Т. Қаипбергенов Орол денгизи ҳақида сўзлади. Бу дардли ҳолат ўзининг кўлами ва узоқ муддатга чўзилиши жиҳатидан жаҳоншумул фожа ҳисобланади», деб баҳолаган эди.

Ёзувчининг дастлабки қиссаларидан тортиб, тарихий романлари, икки мингинчи йиллар бошидаги роман-эсселаригача қорақалпоқ халқининг урф-одатлари, ҳаётининг дастурлари куйинчаклик билан очиб берилади. Шунинг учун ҳам адибнинг асарлари деярли ярим асрдан буён севиб ўқилмоқда.

Тўлепберген оға Ҳаж сафарига борди. Дунёнинг ўнлаб мамлакатларида бўлиб, халқаро минбарларга чиқиб, Орол фожиаси ҳақида бонг урди.

Муҳтарам Тўлепберген оғамиз кўнгли очиқ, меҳрибон, кенгфеъл, ҳар доим ёрдам кўлини чўзишга тайёр турадиган мард инсон эди. У қорақалпоқ насрини, тарихий романнывслигини гуллаб-яшнаши ва ривожланиши учун бебаҳо ҳисса кўшди. Адабиётимизни бойитди, дунёга танитди.

Тўлепберген Қаипбергенов узоқ умр кўрди. Замонлар, даврлар алмашганини ўз кўзи билан кўрди, кўплаб қорақалпоқ ёзувчиларига устозлик қилди. Адабий жанрларнинг деярли барчасида маҳорат билан қалам тебратди. Кўп ва ҳўб ёзди. У XX аср қорақалпоқ адабиётининг жуда улкан ва бетакрор сиймоси эди.

Тўлепберген оға қорақалпоқ шеърятининг забардаст вакили Ибройим Юсупов билан тенгқур ва замондош, шу билан бирга сирдош дўст

ҳам эди. Бу икки улуғ адибнинг туғилган саналарида ҳам икки кунгина фарқ бор, холос.

Улуғ ёзувчимизнинг бой ижодий мероси ҳали тўлиқ ўрганилгани, тадқиқ этилгани йўқ. Бу меросни ўқиб-ўрганиш, тарғиб этиш, адибнинг ўғит-насиҳатлари бўйича амалга оширишимиз лозим бўлган юмушларимиз ҳали кўп.

Шу йили адиблар хиёбонида ўзбек адабиётининг улуғ намояндалари қаторида қорақалпоқ адибларининг ажойиб ҳайкаллари қад кўтаргани биз қорақалпоқ адибларининг қалбида ғурур ва миннатдорлик туйғуларини уйғотди. Тўлепберген оғамиз ҳам бундай юксак мартабага муносиб адиб эканини бугун янги Ўзбекистоннинг ўзи эътироф этиб турибди. Биз бугун бу устоз адибимизнинг номини улуғлаб, руҳини шод этар эканмиз, унинг бизга қолдирган тугамас мулки, олтин мероси бўлган бадиий асарлари ҳали келажак авлодларимизга тинимсиз хизмат қилаверади, деб ишонч билан айта оламиз.

ТОШКЕНТДАН МҲЙНОҚҚАЧА

Давлатимиз раҳбарининг ғояси асосида Алишер Навоий номидаги Миллий боғда атоқли шоир ва ёзувчилар, маърифат дарғаларига бағишланган Адиблар хиёбони яхлит меъморий ва бадиий композиция сифатида бунёд этилди. Уларнинг орасида қорақалпоқ халқининг улкан адиблари Бердақ, Ибройим Юсупов ва Тўлепберген Қаипбергеновнинг маҳобатли ҳайкали борлиги қалбимизни ғурурга тўлдирди.

Хиёбон кеча-кундуз ёшлар билан гавжум бўлиб, адабиёт, шеърият мухлислари, талабалар, аскарлар, санъаткорлар – барча учун сабоқ маскани, рамзий маънода очиқ осмон остидаги улкан кутубхонага айланди. Ёшлар орасида китобга, адабиётга муҳаббат туйғусини уйғотиш ҳам, Ватанга фидойилик, тарихий хотирани тиклаш ҳам, бори яхшиликлар, эзгу ниятлар мана шу бўстондан бошланади.

Юртимизда кенг қамровли бунёдкорлик ишлари олиб борилмоқдаки, нафақат Тошкент ёки Нукус сингари катта шаҳарларда, балки энг чекка овул ва қишлоқларда ҳам янгиланиш нафаси сезилиб турибди.

“Оққан дарё оқаверади” деганлари бежиз эмас, бир пайтлар Амударё тўлиб оққан қирғоқларга яна одамлар келиб, чор-атрофда болаларнинг қувноқ шовқин-суронлари янгради. Кечқурун гулханлар ёқишиб, шўх-шўх қўшиқлар айтилиб, давра қизиди.

Юртимизда табиий қийинчиликларга қарамасдан болаларимизнинг ёзги дам олиши кўнгилдагидек ташкиллаштирилмоқда. Бу йил ёз мавсумида Қорақалпоғистон Республикасининг олтига энг гўзал гўша-

сида иш бошлаган янги дам олиш масканларида юзлаб мактаб ўқувчилари яйраб дам олишади.

Айниқса, Ўзбекистонимизнинг энг ғарбий ҳудудида жойлашган Мўйноқ туманида болалар учун ёзги дам олиш оромгоҳи очилиши кичкинтойлар ҳаётидаги қувончли воқеага айланди. Бугун юртимиз катта қурилиш майдонига айланаётгани, қурувчиларимизнинг меъморий санъати ва маҳорати тобора ортаётгани “Оқ кема” га киришданоқ кўзга яққол ташланади. Нақшинкор дарвозалар, янгидан ётқизилган йўлаклар, моҳирлик билан ясалган елканли кема ёш авлод тарбиясига юртимизда қанақа эътибор қаратилаётганидан дарак беради.

Ўтган аср охирига келиб экологик офат ёқасига келиб қолган, кичик овулга айланиб бораётган Мўйноқ тумани Президентимизнинг ташаббуси билан қайта тикланди. Бугун Мўйноқ замонавий инфратузилмага эга, саноат корхоналари барпо этилган, марказида спорт мажмуаси, адиблар хиёбони, маданият саройи мавжуд гўзал шаҳарга айланди. Давлатимиз раҳбари ҳар сафар Мўйноқ ҳақида тўлиб-тошиб гапириши бежиз эмас. Оролқум бағридаги бу жойда сўнги уч йил мобайнида амалга оширилган ишлар бундан бир аср аввал ҳам қилинмаган.

“Оқ кема” болалар оромгоҳининг Орол бўйида очилишида ҳам рамзий маъно бор. Авваллари “экологик муаммоли ҳудуд” дея одамлар қочадиган маконда бугун шундай замонавий иншоот қурилиб, кучоғига ҳаммани чорлаши давлатимизнинг зўр куч-қудратидан далолат беради. “Оқ кема” болалар оромгоҳининг очилиш маросими тантананага айланди. Қорақалпоғистоннинг чекка туманларидан, шунингдек, Хўжайли туманидаги “Меҳрибонлик уйи” тарбияланувчилари, Нукусдаги Ибройим Юсупов номидаги истеъдодли болалар мактаб-интернати ўқувчилари Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати раиси ўринбосари, Ўзбекистон Қаҳрамони, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси раиси Мусо Ерниязов бошчилигидаги бир гуруҳ меҳмонларни гуллар билан кутиб олди.

“Оқ кема” янгидан барпо этилган боғ ўртасида жойлашган. Боққа экилган дарахтлар бамисоли эртанги кунимиз эгаси бўлган болаларимиздек келажакда “ҳосил мўл бўлиши” дан дарак бериб турибди.

Оромгоҳнинг очилиш маросимида сўзга чиққан М. Ерниязов Президентимиз ташаббуси билан барпо этилган “Оқ кема” да дастлабки дам олувчи болаларни қутлади.

Болалар номидан сўзга чиққан М. Каримов ва Д. Абилгазиева яратилган шундай ғамхўрликлар учун давлатимизга, Президентимизга раҳматлар айтди ва шундай Ватанга муносиб фарзандлар бўлишга ваъда берди.

Шундай қилиб, Оролда “Оқ кема” суза бошлади.

Зиёда БЕКБЕРГЕНОВА,
Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
Қорақалпоғистон бўлими Қорақалпоқ гуманитар
фанлар илмий-тадқиқот институти бўлим мудури,
филология фанлари доктори

ҲАЁТ ВА ТАРИХНИНГ УЗИЛМАС РИШТАЛАРИ

Қорақалпоғистон ва Ўзбекистон халқ ёзувчиси, Ўзбекистон Қаҳрамони, Маҳмуд Кошғарий ва М. Шолохов номидаги халқаро мукофотлар соҳиби Тўлепберген Қайипбергенов бадиий адабиётга “Хизмат қилиш кеч бўлмас” деб номланган дастлабки шеъри (1955 йил) билан кириб келган эди.

Йирик насрга ўтмасидан олдин унинг бир нечта ҳикоялари “Блокнот сўзлайди” деб номланган тўпламида чоп этилади. 1956–1958 йилларда ёш ёзувчи проза жанрида кунт билан ишлаб, “Секретарь”, “Қарақалпақ адабияты ҳам искусствосы” (Қорақалпоқ адабиёти ва санъати), “Муаллимга раҳмат” қиссаларини нашр этди. Ушбу қиссалар ёш истеъдод эгасининг йирик насрга ўтишига кенг имконият яратиб берди. 1960 йилда эса унинг “Сўнги ҳужум” романи дунё юзини кўрди. Шундан кейин “Совуқ томчи”, “Уйқусиз тунлар” қиссалари қорақалпоқ насрида ҳам лирик-психологик асарлар пайдо бўлганидан дарак берди.

Айниқса, “Совуқ томчи” қиссаси ўзбек адабиётининг таниқли вакиллари Абдулла Қаҳҳор ва Ғойиб Ёкубов томонидан ўзбек тилига таржима қилиниб, чоп этилиши ва унинг ўқувчилар, адабиёт тадқиқотчилари томонидан юқори баҳоланиши ёзувчи ижодининг келгусида ўз миллий адабиёти доирасидан ҳатлаб, қардош ва жаҳон халқлари китобхоналарига ҳам танилишига кенг йўл очиб берди.

Ўтган асрнинг 50-йилларида ёзувчининг насрий асарлари шу даврнинг руҳида яратилди. Масалан, “Муаллимга раҳмат” қиссасининг ғоявий мавзуси орқали прозада биринчилардан бўлиб, 30-йилларда Қорақалпоғистоннинг энг олис овулларида бирида ёшларга таълим берган дастлабки муаллим Менглимуроднинг тимсолида янгича фикрлайдиган янги давр одами образи яратилди. Ушбу қисса 1958 йили нашрдан чиқиши биланоқ мухлислар кўнглидан жой олди ва кўп ўтмай рус, эстон ва бошқа тилларга таржима қилинди. 1958 йили ёзилган бу

асарни таниқли қирғиз ёзувчиси Чингиз Айтматовнинг 1962 йили битилган “Биринчи муаллим” қиссасига менгзаш мумкин. Ҳар иккала қиссада ҳам ўтган асрнинг 1930 йиллари реал воқеалари, оддий халқнинг янги даврга муносабати Менглимурод ва ёш бола Турдимурод (“Муаллимга раҳмат”), Дуйшен ва ўқувчи қиз Олтиной (“Биринчи муаллим”) образлари, уларнинг руҳий кечинмалари воситасида ҳар томонлама ишончли гавдалантирилган.

Ёзувчининг икки китобдан иборат “Қорақалпоқ қизи” романи сюжетида XX асрнинг дастлабки ўттиз йили давомида қорақалпоқ аёли босиб ўтган йўл, бу йўлдаги тенгсизликлар, эски ва янги ҳаёт орасидаги кураш, аёвсиз қарама-қаршиликлар асосида шаклланиб борган характерлар ва уларнинг ҳаракати хронологик тарзда тасвирлаб берилган. “Қорақалпоқ қизи” ғоявий-тематик ва жанр-бадийлик томонидан фақат Т. Қайипбергенов ижодида эмас, балки бутун қорақалпоқ адабиётида ҳам янгилик бўлган эди.

Адибнинг ижоди ҳақида сўз борганда, унинг қорақалпоқ драматургиясига қўшган алоҳида ҳиссаси ҳақида айтиб ўтиш жоиз. Ёзувчининг “Бердақ”, “Айдос бобо” каби пьесалари ўзбек, рус, қорақалпоқ, қозоқ театр саҳналарида қўйилди. Албатта, бу драматик асарлар ўз вақтида тарихий романлар ёзган ёзувчи учун ўз қаҳрамонларини тарих саҳнасидан, адабиёт доирасидан театр саҳнасига, кенг оммага жонли тарзда олиб чиқиш имконини берди.

Т. Қайипбергенов уч китобдан иборат “Қорақалпоқ достони” эпопеяси билан қорақалпоқ тарихий романчилигига асос солди ва туркий халқлар адабиётидаги тарихий романчиликни яна бир босқич юқорига кўтарди, десак муболаға бўлмайди. “Маманбий афсонаси”, “Бахтсизлар” ва “Гумроҳлар” деб номланган учта романдан иборат ушбу трилогияда қорақалпоқ халқининг тақдирида XVIII–XIX асрларда юз берган катта тарихий воқеалар, курашлар, йўқотишлар, халқ бўлиб шаклланиш йўлидаги истак-тилаклар ва орзу-армонлар, бу йўлда азоб-уқубат чеккан халқнинг руҳий кечинмалари тарихий қаҳрамонларнинг фидойи хизматлари асосида қайта тикланди.

Т. Қайипбергеновнинг хизмати шундаки, у эпопея жанри имкониятларидан келиб чиқиб, Маманбий, Айдос бобо, Ерназар Алакоз образларини давр, замон, халқ билан узвий боғлаб, барча қарама-қаршиликлари ва қийинчиликлари, яхши ва ёмон томонлари билан бир бутун шаклда тасвирлашга муваффақ бўлди. Халқ оғзаки ижоди сифатида халқнинг ёдида, қалбида сақланиб келаётган маълумотларни бадий трансформациядан ўтказиб, уларни тарихий ҳақиқат даражасига кўтарди ва ўз халқининг деярли уч аср давомидаги ўтмишини тиклай олди. Бир-би-

рига қарама-қарши, гоҳи афсона руҳидаги маълумотларни бир тизимга солди ва уларни бадий чинликка айлантди. Унинг Марказий Осиё халқлари адабиётининг ривожига, бадий даражасига қўшган катта ҳиссаси айнан шу хизматида кўринади.

“Муаллимга раҳмат” қиссаси таълимнинг аҳамиятини тушуниш, билим олишга интилиш, “Совуқ томчи” қиссаси эса ҳар бир одамнинг ўзининг кучига ишониб яшаши, ҳалол меҳнат қилиб, нон топишга интилиши, “Қорақалпоқнома” асари ўзликни англаш, халқ ривоят-афсоналари билан кундалик ҳаёт воқеаларининг тафовутларини англаб яшашга ундайди. “Кўзнинг қорачиғи”, “Бобомга хатлар” романларида Орол фожиасининг олдини олиш, атроф-муҳитни ҳимоя қилиш масалаларини кўтаради.

Ушбу асар аввал ўзбек тилида 1995 йили нашрдан чиқди. Сўнгра рус тилига таржима қилиниб, Москва шаҳрида нашр қилинди ва 2004 йили 24 майда Михаил Шолохов номидаги халқаро мукофотга сазовор бўлди. Бу қорақалпоқ ёзувчисининг ва шу орқали қорақалпоқ халқининг тақдир дунё миқёсида танилишига ва ушбу экологик офатдан қутулиш йўллари турли халқлар зиёли вакиллари билан ўртоқлашишга сабаб бўлди.

Тўлепберген Қайипбергеновнинг ижодида публицистика жанри ҳам етакчи ўринни эгаллайди. Орол фожиаси билан боғлиқ экологик муаммоларга бағишланган маърузаларида, интервьюларида ёзувчи баъзида ҳали инсоният тарихида мурожаат қилинмаган мавзуларга эътибор қаратади. Ижодининг сўнгги йилларида ёши улуғ устоз ёзувчи сифатида ёшларга, кенг китобхонлар оммасига ёзиб қолдирган “Қорақалпоқнома”, “Қорақалпоқман, таваккалчиман”, “Қалбимнинг қомуси” китобларидаги доно фикрларни, халқимизнинг ривоят-афсоналари билан бир қаторда ўзи кўриб, бошидан кечирган ҳаётий ҳодисаларни, табиат муаммолари билан халқнинг яшаш шароитлари – барчасини чуқур қамраб олган ҳолда янги жанрни, ўзгача услубни шакллантирди.

Ёзувчи “Қорақалпоқ қизи” роман дилогияси учун Бердақ номидаги Қорақалпоғистон давлат мукофотини, “Муаллимга раҳмат” қиссаси учун Ҳамза номидаги Ўзбекистон давлат мукофотини, “Қорақалпоқ достони” трилогияси учун иттифоқ давлат мукофотини, “Қорақалпоқнома” роман-эссеси учун Маҳмуд Кошғарий, “Бобомга хатлар” асари учун М. Шолохов номидаги халқаро мукофотларни олишга муяссар бўлди.

Т. Қайипбергенов ўз ижоди билан қорақалпоқ адабиётини она юртидан олис юртларга кенгроқ танитиш ва қорақалпоқ халқи ҳаёти, турмушини дунёга кўз-кўз қилиш вазифасини уддалади. Ёзувчининг насрий асарлари ўзбек, рус ва бошқа тилларда Москва, Олмаота, Бишкек, Таллин каби шаҳарларда бир неча марта алоҳида китоб ҳолида нашр

АДАБИЁТ – ХАЛҚНИНГ ЮРАГИ _____

қилинди. Қорақалпоқ халқининг бадиий адабиётини бутун дунёга тарғиб қилган Т. Қайипбергеновнинг Адиблар хиёбонида қўр тўкиб турган ҳайкали халқимизга муборак бўлсин!

Ботир УСМОНОВ,
Тошкент кимё-технология
институту ректори

ВАТАНГА МУҲАББАТИ ЖЎШ УРГАН ШОИР

Президентимиз Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий боғида барпо этилган Адиблар хиёбони янада бой ва янги ечимда халқимизга тақдим этилди. Бугунги кунда Адиблар хиёбони чин маънода адабиёт, маърифат ва маданият масканига айланиб улгурди. Буюк бобомиз Алишер Навоий ҳайкали атрофида йигирмадан зиёд атоқли шоир ва ёзувчиларнинг ҳайкаллари яхлит меъморий ва бадиий композицияда жойлаштирилди. Ибройим Юсупов сиймоси ҳам янги ёдгорлик мажмуалари қаторида қад ростлаган.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев “Адабиёт халқнинг юраги, элнинг маънавиятини кўрсатади. Бугунги мураккаб замонда одамлар қалбига йўл топиш, уларни эзгу мақсадларга илҳомлантиришда адабиётнинг таъсирчан кучидан фойдаланиш керак. Аждодлар меросини ўрганиш, буюк маданиятимизга муносиб буюк адабиёт яратиш учун ҳамма шароитларни яратамиз”, дейди.

Дарҳақиқат, Ибройим Юсупов ҳам халқнинг маънавиятини, қалбини ўз ижодида кўрсата олган, адабиёт – сўз санъати билан инсоният тарбиясига хизмат қилган азиз сиймолар қаторида эъзозда турибди. Ибройим Юсупов ҳайкалини ўрнатиш орқали халқимизнинг улуғ шоир хотирасига, у орқали қорақалпоқ адабиёти ва халқига алоҳида эҳтироми ҳам намоён этилди.

Қорақалпоқ адабиётининг сўнмас юлдузи, Қорақалпоғистон Республикаси мадҳияси муаллифи, Ўзбекистон Қаҳрамони Ибройим Юсупов асарлари кўплаб халқлар, хорижий давлатлар ижод аҳлининг, айниқса, ёш авлоднинг кўнгилдан чуқур жой олган. Сабаби, Ибройим Юсупов чинакам юрт фарзанди, қорақалпоқ адабиётининг атоқли вакили. Нукусда Ибройим Юсупов ҳайкали ва унинг номидаги ижод мактаби очилгани бежиз эмас.

Ибройим Юсуповнинг адабиётда тутган ўрнига баҳо берган буюк ёзувчи ва шоирлардан Расул Ҳамзатов уни “қалбларни даволовчи

шоир” дейди, Чингиз Айтматов унинг шеъриятини кишини “ҳайратга солувчи” шеърият сифатида баҳолайди, Қайсин Кулиев шоирни туркийзабон халқларнинг улкан адиби даражасида кўради.

1929–2008 йилларда яшаб ижод қилган Ибройим Юсупов XX аср иккинчи ярми – XXI аср бошларидаги қорақалпоқ адабиёти тарихида ёрқин саҳифани ташкил қилади. Аллома шоир ўзининг серқирра ижоди, гўзал шеърияти, драмалари, давр нафаси уфуриб турган долзарб публицистик асарлари билан адабиётда алоҳида ўринга эга. Унинг ўндан зиёд шеърий тўпламлари, дoston ва поэмалари аллақачон қорақалпоқ ва ўзбек халқининг адабий мулкига айланиб улгурган.

Шоир ижоди давомида юксак адабий мезонларда ўлчанадиган “Бахт лирикаси” (1955), “Кунчиқар йўловчисига” (1959), “Ўйлар” (1960), “Етти наво” (1962), “Дала орзулари” (1966), “Кўнгил кўнгилдан сув ичар” (1971), “Тўмарис” (1974), “Илҳом”, “Ташвишларга бой дунё” (1987), “Тузли шамоллар” (1988), “Кўнгилдаги кенг дунё” (1989), “Беклигингни бузма сен...” (1995), “Ҳар кимнинг ўз замони бор” (2004) каби шеърий тўпламларини нашр эттирди.

Ибройим Юсупов айни пайтда новатор шоир сифатида қорақалпоқ адабиётини шарқ шеъриятининг энг яхши анъаналари, рус ва жаҳон классикларининг ўлмас, умумбашарий ғоялари билан баҳраманд этиб, уни янги шакллар билан бойитди. Ибройим Юсуповнинг шеърияти миллий урф-одатларнинг энг муҳим элементларини жаҳон адабиётининг Пушкин, Лермонтов, Ҳофиз, Навоий, Шекспир шеърий анъаналари билан уйғунлаштирди. Буни шоирнинг ўзи эътироф этиб, шундай ёзади:

*Мен дурагай бир бутоқда унганман:
Навоий ва Пушкин устоз, илҳомчим.
Қайнаб турган қоним билан уммонман,
Мен Бердақнинг соф қонидан бир томчи.*

Шоир шеърияти сифат жиҳатидан ҳам мана шундай дунёвий мазмунни жамлаган шеърият эди. Болалигида қорақалпоқ халқ оғзаки ижоди намуналарини, Шарқ ва мумтоз адабиётимиз намояндалари асарларини ўқиб-ўрганган, талабалик йилларида эса жаҳон адабиёти дурдоналари билан яқиндан танишиб, баҳра олган шоир учун “Ватан” тушунчаси алоҳида қадр-қимматга эга:

*Қайда юрсам, соғинтирар
Она юртим томонлари.
Хаёлимда саҳар-саҳар
Эсар Жайхун шамоллари.
Атиргул териб чўллардан,*

*Гулирайхон чаманлардан,
Бизнинг бул гўзал эллардан
Эсар Жайхун шамоллари.*

“Саксовул” шеърида ҳам ватан ва халқ тимсоли, уларга муҳаббат акс этган. Саксовул – бу чуқур фалсафий маънога эга рамзий образ. Бунинг воситасида шоир табиат офатларига бардошли чўл халқининг ўз туғилиб ўсган ерига садоқатини, сабр-тоқатга эга характерини юксак бадиий маҳорат билан кўрсатишга муваффақ бўлган.

“Кўбиз” достони эса нафақат кўбиз ҳақида, балки қадимий қорақалпоқ чолғу асбоби, у нафақат буюк шоир ҳақида, балки қорақалпоқ халқи, уларнинг орзулари, ўтмиши, бугуни ва келажаги, мураккаб фожиали тарихи ҳақидадир.

Шоир суҳбатларидан бирида эътироф этганидек, “Дунёда инсон учун Ватан, юрт соғинчидай кучли, ҳар қандай қалбни ларзага солади-ган қудратли туйғу бўлмаса керак. Инсон қалбида кечадиган бу соғинч, эҳтиром, назаримда, Мажнуннинг Лайлига бўлган муҳаббатидай, соғинчидай, балки ундан-да юксакроқ қудрат касб этади!”

Шоир ҳаёти, тақдири билан чамбарчас боғлиқ бош Ватан пойтахти ва азим Тошкентдаги ёру биродарлар соғинчи доим кучли:

*Нукусдан мен сизни қўмсаб келмасам,
Келиб, Ҳақнинг саломини бермасам,
Дўстлар билан ёруғ тонгни қаршилаб,
Мустақиллик майдонида юрмасам,
Мен Тошкентни соғинаман қўрмасам.*

Узоқ ижодий йўлни босиб ўтган Ибройим Юсупов, айниқса, Мустақиллик даври адабиётига буткул янгича талаб билан ёндашади. “Бу адабиётнинг илдизлари теран, унинг томирлари инсоннинг ҳур Ватанга, юртга, халқига, атрофидаги одамларга нисбатан меҳр-муҳаббат, эътирофи, ҳаётга бўлган фаол муносабати, қувонч ва ташвишлари, ижтимоий турмушдаги фаоллиги, озодлик ҳақидаги ўй-фикрлар билан ўзаро уйғунлашиб кетиши, мустаҳкам боғланиши зарур. Ана шу жараёнларда инсон ўзининг сурат ва сийратидаги комиллик даражасини, гўзал фазилатлари, ҳур қарашларини намоён этиши керак”. Шоир истиқлол даври адабиётини мана шундай тушунди ва шундай бўлишига ишониб ижод қилди.

Кейинги йилларда ёзилган “Чўл армонлари” достони – Ватанизмнинг янада равнақ топиш жараёнлари акс эттирилган чинакам за-

монавий асар. Асарда тасвирланган Устюрт кенгликлари билан бугун олис Қорақалпоғистон шаҳарчасида, Мўйноқда амалга оширилаётган улуғвор янгиланишлар, халқ бунёдкорлиги мадҳ этилган.

Адибнинг “Ҳаёт, сенга ошиқман” китобига ёзган мана бу сўзларида шахснинг жамият ва халқ олдидаги бурчи ва масъулияти яққол кўринади: “Тапнинг лўндасини айтсам, шоирликда уч нарсага содиқ бўлдим: шеър орқали халқнинг юрагига йўл изладим, замондошларимнинг юрак садосин, қайғу-қувончин, орзу-армонларин, тилак-истакларин, буюк инсонпарварлик фазилатларин куйлашга интилдим...”

Ибройим Юсупов асарларининг ғоят жозибали, бу қадар гўзал ёзилишининг сабабларини ушбу фикрларидан англаб етамиз.

“Чўл армонлари” достонини таниқли шоир Рустам Мусурмон ўзбек тилига қиёмига етказиб ўгиргани боис, уни мириқиб ўқиймиз. Ибройим Юсупов юрагидан чиққан ёниқ сўзлари Ватанга муҳаббат туйғуларимизни янада жўштириб юборади. Ушбу достоннинг ёшларни маънавий баркамол қилиб вояга етказишдаги, уларни миллий ва умуминсоний қадриятларга садоқат руҳида тарбиялашдаги аҳамияти катта.

Бугунги кунда бутун дунёга тарқалиб, барчани таҳликада ушлаб турган, инсоният тараққиёти йўлига ғов бўлган тождор вирус офати шароитида Ибройим Юсуповнинг мана бу орзу-армонлари нечоғли қадрли ва тансиқ эканини кўрамиз: “Бу дунёда тинчлик барқарор бўлса, осойишталик, яратувчилик, гўзаллик ҳаётда мангуликка муҳрланса, инсонлар юксак комиллик даражасига эришсалар, адолат қарор топса. Шеърият ана шуларнинг ҳаммасига хизмат қилса... Булар қалбимдаги орзулар, армонлар”.

Институтимиз талаба-ёшлари билан Адиблар хиёбонида қатор тадбирлар ташкил этилмоқда. Шунингдек, Ибройим Юсупов ижод мактабининг энг иқтидорли ўқувчилари учун Ибройим Юсупов номидаги стипендия жорий қилиш, институтда адиб номидаги ижод хонасини, унинг ижодига мансуб беқиёс асарлар бурчагини ташкил этиш, ҳар йили шоирнинг шеърий тўпламларини нашр қилиш орқали талаба-ёшлар орасида кенг тарғиб этиш, иншолар танлови ва илмий-амалий анжуман, хиёбонларда очиқ дарсларни ўтказиш каби ишлар амалга оширилмоқда.

Адиб қолдирган маънавий меърос бугунги кунда ёшларни тарбиялаш, уларда ватанпарварлик фазилатларини шакллантиришда бунёдкор ғоя бўлиб хизмат қилади.

Рустам МУСУРМОН,
Қорақалпоғистон халқ шоири

ШЕЪРИЯТНИНГ КАТТА КАРВОНИ

Ўзбекистон миллий боғи ҳудудидаги Адиблар хиёбонини зиёрат қилсангиз, миллий адабиётимизнинг очиқ осмон остидаги музейига кириб қолгандек бўласиз. Давлатимиз раҳбарининг қарорига биноан ташкил этилган ушбу хиёбонда миллий адабиётимиз ўзининг ниҳоятда бой хазинаси, нафис латофати, теран ҳикмати, юксак санъати, бетакрор ва баркамол қиёфаси билан намоён бўлади. Шеърят мулкининг султони Алишер Навоийнинг муҳташам сиймоси қад ростлаган адабиёт гулшанида бу буюк зотга руҳан яқин шоирлар ва адиблар давра қуриб, мушоира ўтказаётгандек гўё. Уларнинг ичида Алишер Навоий ижодини беҳад севган ва ардоқлаган қорақалпоқ адабиётининг уч улуғ намоёндаси Бердақ, Тўлепберган Қайипбергенов, Ибройим Юсупов сиймоларининг қад ростлаб тургани она Ватанимиз адабиёти илдизлари нақадар теран, шажараси нақадар улкан эканини англайтиб турибди.

Бердақ, Тўлепберган Қайипбергенов ва Ибройим Юсуповга қўйилган ҳайкал Ўзбекистонда Президентимиз томонидан қорақалпоқ адабиётига қўйилган муҳташам ёдгорлик тимсоли, матонатли, оқ кўнгил, азамат қорақалпоқ халқига кўрсатилган юксак эҳтиром намунасидир.

Ибройим Юсупов номининг ўзиёқ ўзбек китобхонларига ижтимоий-бадий қиммати бебаҳо, руҳияти Устюрт кенгликларидек бепоён, оҳанги қўбиз ва дўмбира нолаларидек дилрабо шеърлар, дostonларни эслатади.

Ўтган йили Ўзбекистон Қаҳрамони, Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон халқ шоири Ибройим Юсупов таваллудининг 90 йиллиги мамлакатимиз миқёсида кенг нишонланди. Нукус ва Тошкент шаҳарларида бўлиб ўтган адабиёт анжуманларида шоирлар, адабиётшунос олимлар, давлат ва жамоат арбоблари, кенг китобхонлар оммасининг улуғ шоирнинг ибратли ҳаёти, ижоди ҳақидаги фикрлари, хотиралари, дил сўзлари изҳор этилди.

Халқ нима учун Ибройим Юсуповни бунчалик яхши кўради?

Бу саволга шоирнинг танланган асарлар тўпламини ўзбек тилида нашрга тайёрлаш жараёнида жавоб топдик.

*Ерга хизмат қилмай пўлат пазналар,
Юзлари ялтираб очилмас зинҳор.
Элга хизмат қилмай кучли йигитлар,
Ўзни эркак санаб керилса, бекор.*

Ҳикматли сўзга айланиб кетган ушбу мисраларида инсон ҳаётининг моҳияти нимадан иборат экани ёрқин ифодаланган. Омочнинг ерни шудгор қиладиган темир тиши қорақалпоқчада “пазна” дейилади. Экин экиб, деҳқончилик қилган киши яхши билади: кетмон ерни қанчалик кўп чопса, унинг темир юзи шунчалик ялтираб очилади. Пазна ҳам ерни қанчалик кўп шудгор қилса, унинг темирини тупроқ ярқиратиб юборади. Ўз навбатида ер меҳнат қилган кишидан саховатини аямайди. Ҳосил мўл бўлса, халқ тўқ бўлади. Ишлатилмай, бекор ётган меҳнат куроли эса занглаб қолади. Пазна-омочлар, кетмону белкуракларни доимо ишлатиб турадиган заҳматкаш инсонлар керак эл-юртга. Шоир ҳаётдаги ана шу мисолдан келиб чиқиб, йигитлар қанчалик зўр ва барваста бўлмасин агар ўз эл-юртига, халқига хизмат қилмаса, улар эркак саналмайди, деган теран мазмунли фикрни ифодалайди. Ташхис, параллелизм, истиора санъатининг ёрқин намунаси Ибройим Юсуповнинг шеърида олмосдай ялтираб жилоланади. Бу гапни эшитган ҳар қандай йигитнинг ори келиб, ўзини ва ҳамроҳларини халқ хизматида сафарбар этиши тайин.

Ана шу қанотли сўзлардан келиб чиқиб фикрласак, шоирнинг пўлат пазнаси – қалам, экинзор ери – қоғоз, меҳнатининг меваси – шеър. Ер тимсолида она замин, Ватан деган муқаддас тушунчалар ҳам мужассам. Шоир ўз куч-қуввати, истеъдоди, бутун ҳаёти ва ижодини эл-юрт хизматида бағишлаган. Шунинг учун нафақат қорақалпоқ халқи, балки ўзбек халқи ҳам Ибройим Юсупов асарларини жону дили билан севиб ўқийди.

Шоир “Ҳаёт, сенга ошиқман” китобидаги сўзбошида ўз ижодий дастури ҳақида шундай ёзган эди: “Гапнинг лўндасини айтсам, шоирликда уч нарсага содиқ бўлдим: шеър орқали халқнинг юрагига йўл изладим, замондошларимнинг юрак садосин, қайғу-қувончин, орзу-армонларин, тилак-истакларин, буюк инсонпарварлик фазилатларин куйлашга интилдим...”

Ибройим Юсуповнинг Ватан, эл-юртга чексиз муҳаббат, халқ ишига камарбасталик руҳидаги шеърлари мазмунан Президентимиз: **“Биз маънавият ва маърифат ишини ватанпарварлик иши, виждон иши деб биламиз. Виждони, маънавияти бор инсон Ватанни албатта яхши кўради. Виждон, маънавият дегани – халққа, Ватанга чин**

юрақдан хизмат қилиш деганидир” деб айтган сўзларга нақадар ҳамоҳанг эканини англаймиз.

Шу ўринда шеър ва шоирлик қисмати ҳақидаги “Ўқ ва қўшиқ”¹ номли яна бир шеър ёдга тушади.

*Шамолда осмонга қараб отдим ўқ, –
Тез учди, изин ҳам кўрмай қолдим, йўқ.
Кўз илғай олурми изидан бориб,
Ўқ ўзиб учганда булутни ёриб?*

*Шамолда ғам билан куйладим қўшиқ, –
Тез учди, изин ҳам кўрмай қолдим, йўқ.
Кўз илғай олурми изидан қувиб,
Қўшиқ қанот қоқса, дардингни ювиб?*

*Ўқни топдим бир йил ўтгач шу ондан –
Дарахтга санчилган олис ўрмондан.
Қўшиғимни ҳижрон битгач қувнаб кўз,
Ёрнинг юрагидан топдим сўзма-сўз.*

Жаҳон адабиётининг мумтоз намояндаларидан бири, ҳиндулар ҳаётига бағишланган “Таявата ҳақида қўшиқ” достони муаллифи Генри Лонгфеллонинг ушбу шеъри Ибройим оғанинг ҳаёти ва ижодига ҳам бевосита дахлдор. Ибройим Юсупов ҳам инсонни, унинг ғаму шодлигини, қайғую қувончини куйлагани учун одамларнинг юрагидан жой олган. Унинг юрагидан чиққан қўшиқларни халқ сўзма-сўз ёдлаб олган.

Шу кунгача Ибройим Юсуповнинг танланган асарлари, шеърлар ва дostonлар китоби бир неча бор ўзбек тилида нашр этилган. “Раҳмат сенга, замоним” (1979), “Қоратол” (1988), “Менинг йигит вақтим, сенинг қиз вақтинг” (2009), “Сўфитўрғай саломи” (2015) номли шеърлар тўпламлари шулар жумласидан. Ушбу китобларга кирган шеърлар устоз Миртемир, Зулфияхоним, Шухрат, Жуманиёз Жабборов, Ҳуснидин Шарипов, Борот Бойқобилов, Нормурод Нарзуллаев, Абдулла Орипов, Омон Матжон, Ойдин Ҳожиёва, Маъруф Жалил, Муҳаммад Али, Ҳалима Худойбердиева, Янгибой Кўчқоров ва бошқа шоирлар томонидан ўзбек тилига таржима қилинган. Бу таржималар замонавий ўзбек шоирлари орасида Ибройим Юсуповнинг обрў-эътибори ниҳоятда баланд эканини намоён этади. Адабиёт оламида ҳар бири юксак нуфузга эга бўлган, шеъриятнинг юксак чўққиларини забт этган устоз шоирларнинг юрагидан ўтиб қоғозга тушган ва ўзбек китобхонларига ҳавола

¹ *Шеър таржимаси бизники – Р. М.*

этилган Ибройим Юсуповнинг қорақалпоқча шеърлари мақоми нақадар юксаклигини ҳис этдим. Устоз шоирларнинг ҳар бирининг ўз Ибройим Юсупови мавжуд эканини, Ибройим Юсупов ҳар бир таржимонининг тилида ўзгача жаранглашини англадим. Бу ижодий меҳнат ўрганишга ва сабоқ олишга арзийдиган катта мактабдир.

Ўз навбатида Ибройим Юсупов ҳам Ўзбекистонни, ўзбек шоирларини жону дили билан яхши кўрарди. “Мен Тошкентни соғинаман кўрмасам”, “Ўзбекистон”, “Мустақиллик майдонидан ўтганда”, “Алишер Навоийга”, “Ўзбек сози”, “Мирзо Улуғбек хотирасига” номли бетакрор шеърлар ёзиб, жаннатмонанд она диёримизни авж пардаларда булбулдек тараннум этган. Ўзбекистон халқ шоирлари Зулфияхоним, Эркин Воҳидов, Абдулла Ориповга бағишлаб шеърлар ёзиб, ўзбек шеърлятига қорақалпоқ халқининг эҳтиромини изҳор айлаган. Шоир “Ўзбекистон” сарлавҳали шеърида ёзади:

*Бурканиб хилват япроққа
Булбул билан сир сирлашдим,
Шамол билан шивирлашдим...*

*...Қаролилар қора кўзин
Сузганда ул қизил анор
Ишқ ўтида куйиб ёнар...*

Гўзал ташбеҳларда сўзнинг бетакрор ранглари жилоланади. Юракда жўшган туйғуларнинг ҳаракати жонли, ҳароратли. Хаёл ва тасаввур суратлари нозик, нафосатли.

Чексиз даштлар, бепоён кенгликлар табиати, у ерларда яшаётган халқнинг беғубор кўнгли, мардона феъли қанотли сўзлар, кўп қатламли иборалар билан ифодаланади.

*Офтоб сарғаяру кунгабоқардай,
Ёз бўйи тепангдан кетмас ёлқини.
Кўксингдан итармай беришгуси жой
Сув бўйи, толларнинг соя-салқини.*

Одамнинг силласини қуритадиган иссиқ об-ҳаво, саробларни мавжлантириб, кўзни тиндириб юборадиган қуёш шоир шеърлятида чиройли, меҳрибон, сахий қиёфада тасвирланади. Юракдан чиққан сўзлар жонажон Ватанга оташин муҳаббат изҳори бўлиб янграйди. Ватанни севган одам унинг офтобини ҳам, чўлини ҳам, бўстонини, жазирама иссиғини ҳам, қаҳратон совуғини ҳам севади.

*Чумчуқдан ким қўрқса экмайди тариқ,
Иссиқ-совуғига кўникдик бутун.
Олмаси чойнакдай Тўрткўл боғлари
Кунсиз ахир қандай пишмоғи мумкин?*

Иссиқ-совуқ деган сифатлар фақат физик ҳодисанигина англамайди. Улар руҳий ҳолатни, азоб-уқубат, ғаму шодлик каби тушунчаларни ҳам билдиради.

Мана қуёшнинг яна бир сифатини шоир қандай ранглар билан беради:

*Буғдойранг болалар юзидан бу дам
Аму суви билан томар кун нури.*

Бу дарёда чўмилаётган болаларнинг оддийгина сурати эмас. Амударё бўйида туғилган, ўтдан чиқиб сувга кириб, сувдан чиқиб ўтга кириб яшаётган халқнинг тимсоли чизилган бу шеърда. Она дарёда баданларидан сув томчилаб чўмилаётган буғдойранг болалар. Қуёш нурида юзларидан тер оқиб югураётган буғдойранг болалар. Она тупроқда зуваласи Амударё суви билан қорилиб, қуёшда пишган буғдойранг болалар. Буғдой нондек лазиз болалар...

Бу қорақалпоқ халқи – Амударёнинг болалари.

Уларнинг Амударёга меҳри, муҳаббати қуёшдан ҳам ҳароратли, қуёшдан ҳам нузли.

*Аму! Йўқ, бу сўзни, мен сизга айтсам,
Бепарво талаффуз қилолмас халқим!
Аму бўлмаганда бу ерни биз ҳам
“Қорақалпоғистон” демасдик балким.*

Шоир нарсаларнинг сифатини баҳолашда биз кўникиб қолган одадий мезонларга бўйсунмайди. У иссиқнинг бағрида совуқни, совуқнинг ичида иссиқни сезади, ҳис этади. Ўқувчи қиш завқини юрагида туяр экан айни пайтда қадим боболарнинг овчилик, чавандозлик туйғуларини ҳам ҳис этади. Сўзларда оқ-қизил ранглар кумушдек, олтиндек товланади. Китобхоннинг тасавури ҳузур қилади. Хаёл етмаган кенгликларга сўз этади.

*Насибанг оқ бўлсин кишки даладай
Қизил тулки ағнар азонги қорда.
Аёзнинг шиддати акс этар нурда,
Кўнглинг той чоптириб чиққан боладай...*

Инсон ўз юрагидан чуқур жой олган, руҳиятига, жисму жонига она сути каби жо бўлган туйғуларни куйлайди, тасаввур қилади. Қулочлари нигоҳлар, ўй-хаёллар етмайдиган уфқлардан ҳам нарёқдаги олисларга ошиб кетган Устюртдай бепоён далани кезганингизда қандай манзараларни кўрасиз? Нималарни ҳис этасиз? Шоир ўз тасаввур қудратини, хаёл оламини ифодалашда ана шу манзаралардан, руҳиятига сингиб кетган образлардан унумли фойдаланади.

*Боқдим шайдосидек сўнгсиз чиройнинг,
Хаёл дарёсидай Сомон йўли ҳам.
Сув ичишга келган минг-миллион тойнинг
Қашқасидай юлдуз чўнг эди – кўркам.*

Отнинг қашқаси юлдузга ўхшайди. Осмон тўла юлдузларни сув ичгани келган миллионлаб тойларнинг пешонасидаги оппоқ қашқасига ўхшатиш бу ниҳоятда бетакрор ташбеҳ. Пешонасида юлдуздай қашқаси бор отлар уюрининг қанот чиқариб елиб бораётганини тасаввур қилинг. Бошқа шоир эмас, фақат Ибройим Юсупов бадий сўзнинг ана шундай бебаҳо сифатларини кашф этган.

Иждокорнинг назари тушган барча воқеалар бадий ифодага, сўз санъати намунасига айланади.

*Мош пайкалда гала чумчуқ чуғурлар
Шеър ўқишиб турган ёш шоирлардай.*

Чўл табиати, тунда сайрга чиққан типратиканлар, полизпалаклар ичра юмалаб ётган тарвуз-қовунлар манзарасидан одамнинг хаёлига келмаган янги бадий тимсоллар яратади.

*Тунда ҳадиксирар киши юраги,
Типратикан тисир-тисир юради.
Боласин бағрига олган онадай
Туйнақларин асрар қовун палаги.*

Туйнақлар – қовуннинг янги туйган сапчалари. Халқ бодрингнинг ҳосилга кирганини “найчалади” дейди, қовунни “туйнақлади” дейди. “Туйнақларин” деган сўз “полапонларин” деган сўзга мазмундош, маънодош. Кўп шевали она тилимиз нақадар бой. Бизда ҳамма нарсанинг ўз номи бор. Шоир табиатни оилага, оддий одамлар рўзғорига ўхшатади. Чақалоғини бағрига босган она, тунда усти очилиб қолган болалар. Шоир халқнинг уйида кўрганини табиатга кўчиради. Ахир, табиат ҳам хонадон, Ватан ҳам уй.

*Шамол ўйнаб устин очиб кетгандай
Қип-яланғоч ухлаб ётар тарвузлар.*

Дунёдаги барча шоирлар кўп ва хўб куйлаган мавзу бу – муҳаббат. Ибройим Юсупов бу мавзуда ҳам хаёлни ҳайратлантирадиган шеърлар, юракни жунбишга келтирадиган сатрлар яратган. Қўшиққа айланиб, тилларда дoston бўлган биргина “Менинг йигит вақтим, сенинг қиз вақтинг” шеърини эсланг.

*Айни тонг чоғида очилган гулдай
Қиз бўлиб чиройга тўлган экансен.
Ҳинд қўлига тушган асранди филдай
Унсиз етагингга юравердим мен.*

Очиқ далада пашшахона ичида ухлаб ётган қиз ҳатто ойнинг ҳам ҳавасини келтиради. Лирик қаҳрамоннинг ҳолати қизнинг гўзаллигига суқланиб қараган ой тимсолига кўчирилиб тасвирланади.

*Қора сочинг билан оқ билагингга
Пашшахона узра мўралайди ой.*

Мана бундай ўхшатишни эса фақат чўлда қўй боқиб улғайган ижодкоргина топади ва халқ ҳаёти хазинасидан кашф этган ёмбидек ўқувчиларга туҳфа этиб, адабиёт дурдонасига айлантиради.

*Хумор кўзинг ҳурккан эгиз қўзидай,
Жавдиради паст-баландга югуриб.*

Ёрнинг ҳажрида хун бўлган интизор юракни анор гуллаганига ўхшатади. Ҳижроннинг кўп чўзилгани, кўп вақт ўтганини ишоралар, образлар билан акс эттиради.

*Ўрик гуллаганда келмадинг, ёрим,
Олма гулин берсам, олмадинг, ёрим,
Бошқа мева гули қолмади, ёрим,
Ҳажру фироғингда гуллади анор.*

Унинг дostonлари ва шеърларида кўпроқ ўспирин боланинг беғубор ва пок муҳаббати тараннум этилади. “Булбул уяси” дostonи, “Деразангдан қарасам, қувма”, “Қош қорайди. Ўтлоқзордан бир тўп тўрғай учди-кетди” каби шеърларида ўзи ёш бола, лекин муҳаббатни теран ҳис қилган, ҳаёт қийинчиликлари туфайли меҳрга зор бўлган, ҳақиқий муҳаббат нима эканлигини ҳис этган болакай. Шўро замонининг қаттол қатағонлари отасидан айирган, уруш фожиаларини мурғак бошидан кечирган бола – Ибройим Юсуповнинг ўз болалиги.

*Изингдан юрдим соянгдай,
Улоқдай эргашиб сенга.
Эркаладинг ўз укангдай
Топганингни ташиб менга.*

*Босиб юмшоқ кўкрагинга,
Ўпдинг мақтаб бўйларимни.
“Яхши бола бўл” деб яна
Силайвердинг ҳайдаримни¹.*

*Бутазор ортидан яна
От кишнади, сен ошиқдинг.
“Мени унутма!” дединг-да
Чўнтагимга олма тиқдинг.*

*Эсдан чиқди синиқ ойнанг,
Мен “Кетма!” деб йиғлаб ётдим.
“Керак эмас берган олманг!”
Деб ортингдан олманг отдим...*

Ибройим Юсупов Иккинчи жаҳон урушининг халқ қалбидаги фожиаларини ҳаётий, жонли ва таъсирчан ифодалайди. Украина туркумидаги шеърлар, “Булбул уяси” достони, “Чеккадаги кулба” балладаси, “Халқободдан қанча йигит қайтмади” каби шеърлар ўқувчининг юрагини зирқиратиб юборади. Тинч-осойишта кунларнинг қадрига етишга ва уни сақлашга даъват этади.

Шоирнинг шеърлари қадимги туркий халқларнинг оғзаки ижодиёти анъаналарига, кўҳна нақллар, мақоллар, ҳикматли сўзлар ва ҳазил-мутойибага бой.

“Умрбек лаққи” каби халқ қаҳрамонлари, қадимий эртақлардаги образлардан асарни мазмунли, яққол, лўнда, тиниқ чиқиши учун маҳорат билан фойдаланади.

“Тан соғлик” сарлавҳали шеъри ҳам одамни кулдиради, ҳам ўйлантиради.

*Миниб юрган отинг-да
Меҳр талаб этади.
Тансоғлик ҳам хотиндай,
Қарамасанг кетади...*

¹ Ҳайдар кокил – боланинг бошида бир тола соч қолдирилади.

Таваллудининг 90 йиллиги муносабати билан “Ижод” жамоат фонди томонидан Ибройим Юсуповнинг танланган асарлари нашр этилди.

Шоирнинг ўзбек тилидаги янги китобни нашрга тайёрлаш жараёнида яна бир фикр кўнглимдан ўтди. Аввалги таржималар асосан шўро даврида амалга оширилгани учун шоирнинг қорақалпоқ халқи қайғусини, унинг оғир турмушини, Оролбўйи минтақасининг табиий офатлари тасвирлаган шеърлари ва дostonлари эътибордан четда қолган. Керак бўлса, шоир ўз халқи манфаатларини ҳимоя қилиб, ҳукмрон тузумни аёвсиз танқид остига олиб ёзган шеърларни ўша замонда таржима қилиш ҳам, нашр этиш ҳам амримаҳол бўлган. “Тўк тоғидаги ўйлар”, “Орол элегиялари”, “Бу ер ҳали зўр бўлади” каби маҳобатли шеъррий туркумлари, “Чўл армонлари” номли дostonидаги қиличдан ҳам кескир сўзлари, камон ўқидан ҳам учқур бадийий фикрлари эл-юрт ҳимояси йўлида чопқир тулпорларини елдириб чопган ботирлардек хизмат қилгани ҳақиқат. Муаллиф юрагидан чиққан қанотли сўзлар ўқувчиларнинг юрагига ошён қурган. Уларга ҳаёт ҳақиқатини маълум қилган. Шоирнинг ботирлиги, жасорати ва қаҳрамонлиги намоён бўлган ушбу асарлар бугунги кун учун ҳам ниҳоятда катта аҳамиятга эга.

Ибройим Юсуповнинг қорақалпоқ тилида 2018 йилда нашр этилган уч жилдлик танланган асарларини ўқиб, шоир ижоди қорақалпоқ далаларидек бепоён, денгиздек чексиз ва теран эканлигини ҳис этдим. Шоирнинг “Чўл армонлари” дostonи билан юздан ортиқ шеърини ўзбек тилига таржима қилдим. Уларни матбуотда ўқиган шоир тенгдошларимдан бири Салим Ашур: “Ибройим Юсупов, Абдулла Орипов каби устозлар асарларини ўқиганимда ўзимни юксак тоғларнинг олдида тургандек ҳис этаман ва бизнинг майда-чуйда туйғуларни куйлаб юрган шеърларимиздан уялиб кетаман”, деди.

Дарҳақиқат, Ватанимиз равнақи, миллий шеърятимиз ривожини, халқимиз маънавиятининг юксалишида Ибройим Юсупов, Абдулла Орипов каби устозларимизнинг хизмати ниҳоятда беқиёс.

*Кимдир қайта насиб этса гар дунё,
Бундоқ яшардим деб надомат этди.
Кимгадир бу армон керакдир, аммо
Ибройим Юсупов бир келиб кетди.*

Шоир ҳаётда ҳақиқатни куйлади, ҳеч қачон ўз виждонига қарши бормай мағрур яшади. Баъзида эл-юртининг шодликларидан яйраб суюнди. Бир шоирдек муҳаббатни куйлади, бир инсондек севди, севилди. Баъзида халқнинг орзулари ушалишини ўйлаб армон қилди, куйди, куйинди.

Шоир ўз замонасидан бир қадам олдинда юриши керак. Келажакни ҳис этиб, замондошлари юрагида орзу-умидларнинг ушалишига ишонч туйғуларини уйғотиши зарур, деган сўзларни устозларимиздан кўп эшитганмиз. Ана шундай шоирларнинг ижоди барҳаётликка дахлдор бўлади.

Ўтган асрнинг оғир фожиаларидан бири Орол денгизи ва айна пайтда қорақалпоқ халқининг бошига тушган аянчли қисматдир. Халқнинг ризқ-насибаси қозони бўлиб қайнаб турган денгиз қуриди, энди одамларнинг куни қандай ўтади, деган фикрлар билан элнинг боши қотганда шоир замондошларига мардона далда берди. Ёрқин келажакка ишонч туйғуларини тараннум этди.

*Келар унинг ўз эгаси,
Ёш, ғайратли янги авлод.
Янги даврнинг даҳоси
Бу ерларни қилар обод.*

*Бахт-саодат чиқар пешвоз,
Келажак манзур бўлади.
Сабр қилинг яна бироз,
Бу ер ҳали зўр бўлади.*

Бугун Президентимиз томонидан Мўйноқда амалга оширилган бунёдкорлик ишларини кўрганингизда Ибройим Юсуповнинг орзу-ҳаваслари, армонлари ушалиб, башоратли фикрлари ўнгидан келганига амин бўласиз.

Ўзбекистон халқ шоири Сирожиддин Саййид “Соғинтирган соғинчлар” мақоласида шоир шеърятининг ҳамиша замонавийлиги ва умрбоқийлиги ҳақида шундай ёзади: “**Ҳақиқий шоирнинг сўзи ҳеч қачон эскирмайди, у элт-юрт ҳамиша жон қулоғи билан тинглайдиган ҳикматларга бой бўлади.**”

Айниқса, рост ва тиниқ сўзга эҳтиёж кучайган бугунги сертахлика дунёда Ибройим Юсуповдай шоирларнинг халқ юрагидаги гапларни топиб айтган сўзлари ниҳоятда зарур ва долзарб. Шоирнинг сўзи бизга замондош, бизга сирдош, суҳбатдош. Унинг ўзи бўлмаса ҳам сўзи шундоқ ёнгинамизда катта йўлга чиққан карвон кўнғироғидай жаранглаб тураверади”.

Улуғ шоир Ибройим Юсуповнинг ушбу “Танланган асарлар” тўпламига устоз шоирларнинг таржималари билан биргаликда Қорақалпоғистон халқ шоири Музаффар Аҳмад ҳамда менинг янги таржималарим, илгари ўзбек тилига ўгирилмаган дostonлар киритилди. Ушбу нашрда

шоир шеърятини тўлиқ қамраб олишга ҳаракат қилинди. Таржима жараёнида биз ҳам ўз Ибройим Юсуповимизни кашф этишга ҳаракат қилдик.

Янги даврда нашр этилган ушбу янги китоб мутолааси ўзбек шеърхонлари, қорақалпоқ адабиёти ихлосмандларига муносиб туҳфа бўлди.

Президентимиз ташаббуси билан Адиблар хиёбонида ҳайкали ўрнатилган ҳар бир шоир ижодини ўрганиш ва тарғиб этиш учун Тошкент шаҳридаги Олий ўқув юртлари масъул этиб белгиланган. Ибройим Юсупов ҳаёти ва ижодини ўрганиш Тошкент кимё-технология институти зиммасига тушгани бежиз эмас. Шоир ижодини ўқиш-ўрганиш жараёнида профессор-ўқитувчилар ва талабалар чўлларда, тоғларда излаб топилган табиий бойликлардан, конлардан ҳам кўп маънавий-бадий хазина кашф этишларига ишонамиз. Адабиёт дурдоналарини кашф этган ёшлар, аввало, ўзларини, сўнгра одамни ва оламни кашф этиши аниқ.

Рустам МУСУРМОН,
Қорақалпоғистон халқ шоири

АЛЕКСАНДР ФАЙНБЕРГ: ЎЗБЕКИСТОНДАДИР ХОКИМ, ТУРОБИМ

Президентимиз ташаббуси билан янгидан бунёд этилган Адиллар хийбонида мумтоз ва замонавий адабиётимизнинг улуғ намояндалари қаторида Александр Файнберг ҳайкали ҳам ўрнатилди. Шоир ўзбек адабиёти ва маданияти ривожига катта ҳисса қўшган, ўзининг бетакрор асарларида элу юртимизни юксак бадиий маҳорат билан тараннум этган ноёб истеъдод соҳибларидан бири эди. У ибратли ижодий фаолияти учун давлатимиз томонидан муносиб тақдирланиб, “Ўзбекистон халқ шоири” фахрий унвони билан мукофотланган.

Александр Файнберг 1939 йили 2 ноябрда Тошкент шаҳрида туғилган. Оммавий қатағон, деб аталган бало-қазонинг алангаси ловуллаб, ҳўлу қуруқ баравар ёнган машъум замон зуғумидан унинг оиласи ҳам бенасиб қолмаган.

“Она шаҳрим – Тошкентим” номли насрий асарида шундай ёзади: “Мен Россиянинг пойтахтига меҳмон бўлиб келганман. Мана, у бамисоли кафтимнинг устида тургандек бутун борлиғи билан кўринмоқда. Ўн саккизинчи қават деразасидан ушбу шаҳарнинг уфққа чўзилиб кетган тархига боқаман ва ич-ичимдан ўкинаман. Ўкинаман, ўксинаман! Бу шаҳар революция йилларида менинг ёлғизгина онамни Магадан остонасига улоқтириб юборган эди. Кўп йиллар ўтгандан сўнг фақатгина Тошкент уни ўз бағрига олди ва эллик даражали совуқларда қолган вужудини меҳр билан иситди”.

Қалби қуёшдек иссиқ, бағрикенг, оққўнгил ўзбек халқининг меҳру саховатидан баҳраманд бўлганини тақдирнинг чексиз инояти ва раҳму шафқати деб билади шоир. Агар ота-онам Тошкентга келмаганида уруш пайти немис-фашистлар қирғинидан омон қолмас эдик, балки мен ҳали дунёга келмасданоқ жувонмарг бўлар эдим, деган иқрорини такрор-такрор эшитганмиз. “Онам Москвада, отам Питернинг шундоққина биқинидаги Гатчина шаҳрида туғилган. Бироқ улар Тошкентга Сибирдан кўчиб келишган. Ҳойнаҳой, мен айнан шу ерда туғилишим

учун кўчиб келишган бўлса керак...” Унинг отаси Аркадий Львович, онаси Анастасия Александровна Файнберг.

Шунинг учун Александр Файнберг Ўзбекистонни она Ватаним дея жондан ортиқ севади. Она дея ардоқлаган Ватанига меҳру муҳаббат, шукуроналик туйғуларини изҳор этишдан толмайди. Шеърлари, насрий асарларида Ўзбекистоннинг жаннатмонанд манзараларини, халқимизнинг миллий урф-одатлари, юксак маданияти ва маънавиятини тасвирлади. Тасвирлаганда ҳам самимий, юракни жиз этказадиган муҳаббат ҳарорати ила жонли ва ҳаётий ифодалади:

“Елена Сергеевна Булгакова, Анна Ахматова, Фаина Раневская, Владимир Луговский кўчиб келган уйлар... Алексей Толстой ҳовлиси... Татьяна Сергеевна Есенина бошпанаси... Менинг жонажон шахрим – она Тошкентим ўша йилларда, эҳ-ҳе, хонадонларига уруш ўт кўйган яна қанчадан-қанча одамларнинг жонини сақлаб қолмади дейсиз. 1937 йилда бу ерга кўчиб келишган ва 1939 йилда мени дунёга келтиришган отаонам ҳақида гапирмасам ҳам бўлади...”

Сашанинг болалиги Иккинчи жаҳон уруши даврига тўғри келади. 1941 йилда у атиги 2 ёшда эди. Ўша мусибатли йиллардаги машъум воқеалар Сашанинг юрагида чуқур жароҳат чандиқларини қолдиради. Унинг “1941”, “1942 йилнинг кузи”, “Тошкент. 1943”, “Арғун” сарлавҳали шеърларида мурғак юрак жароҳатидан силқиган қонни кўрасиз, инсон фарёдини эшитасиз.

*Олти ойки, Лидя хола девона –
Ўғиллари ўлган она кутар хат.
Яканчи эшикда бамисли калхат
Эски буюмларга бўлар парвона.*

Азоб-уқубат манзаралари, ўша пайтдаги халқнинг аҳволи, бешафқат очарчилик тасвирланади. Шоир ҳатто ҳукмрон мафқуранинг тазйиқларидан ҳам чўчимай ҳақиқатни ёзади, яна улар тушунадиган рус тилида ёзади.

*Баданда сузади ёзнинг кемаси.
Суратда илжаяр халқлар отаси.
Бу сурат остида нон йўқ магазин.*

“Карпат тоғлари” номли шеърда икки ака-ука синглисига ошиқ бўлган навқирон йигитни ўлдириб, унинг жасадини яширинча ерга қўмишганини ёзади. “(Қотиллар) Тарк этаркан марҳум кўмилган жойни, Бой эмас экан деб алам тортишди. Белкурак сопига ёпишган лойни “Правда” газети билан артишди” дейди Александр Файнберг. О, ҳақиқат, қаерда

эдинг, зулму зўравонликни “Правда” – “Ҳақиқат” газетаси нафақат кўриб кўрмасликка олади, ҳатто қотилларнинг ифлос гуноҳларини гўё ҳеч нарса бўлмагандай артиб тозалаб қўяди, демак, шўро матбуоти шўро ҳокимиятининг жиноятига шерик, деган фикрларни дадил баён этади.

Шундай оғир даврда Ўзбекистоннинг, ўзбек халқининг матонати ва меҳрибонлигини такрор-такрор мадҳ этади. У пайтда ҳамма ўз жонини қутқазишни ўйлар, лекин одамгарчилиги баланд ўзбеклар бошига мусибат тушган миллатларни ўз бағрига олиб, бошини силаганини шеърларида чексиз миннатдорлик туйғуси, қайноқ меҳр билан эътироф этади. Ўзининг еб турган нонини бошқалар билан баҳам кўрган, мададга муҳтожларнинг жонини сақлаб қолган миллатга боши ерга теккудек таъзим қилиб, раҳмат айтади.

Уруш даврида чироқ ёқиш, примусда иссиқ овқат тайёрлаш учун керосин топилмас, ҳамма ёнилғи фронтга жўнатилар эди. Ўзбеклар шундай оғир вазиятда йўқдан бор қилиб, Раневскаяга керосин топиб беришади, Ахматовага хонадони эшигини кенг очишади, каби ҳаётий фактларни бадиий тасвирлайди Файнберг.

Бошингни силайди ўзбек меҳрибон.

Раневская¹ йўқдан топган керосин.

Ахматовага² кенг очиқ хонадон.

Ватан манзаралари тасвиридаги ташбеҳлар, чизгилар тиниқлиги билан эътиборни тортади. “Меж знойными квадратами полей”, “пирамидальных тополей” каби геометрик ифодалар шоирнинг гўзалликни кўриш ва ҳис этиш усулини кўрсатади. Шеърнинг ўзбек тилига таржимасида биз бу ўхшатишларни “тўртбурчак далалар”, “гумбаздек тераклар”га қиёсладик. Осмонда учаётган самолёт алюминаторидан ерга қараганингизда далалар тўртбурчак-тўртбурчак бўлиб кўринади. Теракларни пирамидага ўхшатиш шоирнинг бетакрор тасаввур оламини намён этади.

*Кўёшли, тўртбурчак далалардан то
Тизма тоғларгача чўзилган Ватан –
Йўлларнинг гирдида бўлиб гиргиттон
Гумбаздек тераклар турарлар қатор.*

¹ Фаина Раневская – машҳур театр ва кино актрисаси, СССР халқ артисти, уруш йилларида Тошкентда яшаган.

² Анна Ахматова – буюк рус шоираси, Иккинчи жаҳон уруши йилларида Тошкентда яшаган.

Шеър хаёл ва тасаввур маҳсули, лекин ўша хаёл ҳаётини бўлмаса, унга ҳеч ким ишонмайди. Александр Файнберг ўсмирлигида геодезия билим юртида таҳсил олган. Танобчи – ер ўлчовчи мутахассислигини эгаллаган. Касб тақозосига кўра мамлакатимизнинг кенг саҳролари, юксак тоғларини ер ўлчаб, кезиб чиққан. Касби танобчи бўлгани билан қалби шоир эди. Кейинчалик у Тошкент давлат университети журналистика факультетида таҳсил олади. Лекин чўлма-чўл, тоғма-тоғ кезганида кўрган гўзал манзаралар уни ўзига мафтун этади. Туйғулари шеърга айланади. Сариосиё тоғларидаги илмий экспедиция сафарига ер ўлчовчиларнинг учта оти баланд қоялардан жарга қулаб нобуд бўлгани воқеаси таъсирида “Геодезия. Учта тулпор от” номли шеър ёзади. Отларнинг терисини масъул идорага топшириб, бу бахтсиз тасодиф ҳақида далолатнома тузишади. Ҳамма тақдирга тан бериб, бу воқеани унутади. Лекин шоир изтиробга тушади. Хаёлида отларнинг тақалари юлдузлар ичра учқун сачратиб дупурлайди. Қоп-қора ёллари шамолда тундек тўзғийди. Отлар Сомон йўли кўпригидан коинот сари елиб учадди, дейди. Ой – менинг юрагим тўлқинлари тезлигини ўлчовчи радар, учта тулпор от изидан менинг юрагим ҳам дулдул отдек қанот чиқариб осмонга учиб бормоқда, дейди.

Сўлим қишлоқлар, кўксидаги қовурғалари остидан юраги кўриниб турган одамлар ҳамиша унинг дардига малҳам бўлади.

*Далаларни кездим қадамма-қадам,
Теодолит¹ қўтариб ўлчадим таноб.
Лойсувоқ уйларда симирам чалоб,
Эшиксиз ҳовлилар очиқдир мудом.*

Халқимизнинг тантилиги, меҳмондўстлиги, қишлоқлардаги одамлар уйларининг эшикларини ҳеч қачон қулфламаслиги, дастурхони эса доимо очиқ экани уни таъсирлантиради. Ўзбекка хос бўлган саховат, ишонч ва садоқат сингари инсоний туйғулар бутун жаҳонда ноёб ва ягонадир, бундай юртнинг олдида Европа ҳеч нимадир, дейди шоир. Ва шундай Ватани борлигидан фахрланади. Ўзини шу Ватаннинг ажралмас бир парчаси, шундай буюк юртнинг бир кичик заррасиман деб ҳисоблайди.

*Мушфиқ юрт. Шу ерда наслу насабим –
Ўзбекистондадир хоким, туробим.
Ҳой, Европа! Сени танитайман ҳам.*

“Ҳой, Европа! Сени танитайман ҳам” сатри рус тилида аслиятида “Ау, Европа, я вас не знаю” деб ёзилган. Бу шоирнинг эътирофи. Менинг

¹ Теодолит – ер ўлчагич асбоб.

Ватаним Ўзбекистон, менинг илдизим шу ерда, бошқа биронта юрт менга Ўзбекистондек меҳрибон, азиз ва қадрдон бўла олмайди, деган сўзларни дангал айтади Александр Файнберг.

У ўзбекона миллий қадриятлари руҳида ўсиб улғаяди, шахс ва шоир сифатида шаклланишида ўзбек маданияти, ўзбек адабиёти катта таъсир кўрсатади.

Бир мақоласида шундай ёзади: “Пешонамга битилган бахтим бор экан. Мен Мустақил Ўзбекистонда яшайман... Адабиёт йўлида менга ўзбек ёзувчилари жуда кўп бора ёрдам беришди. Бутун ижодим давомида Абдулла Орипов, Эркин Воҳидов ва яна кўпдан-кўп ёзувчилар, rassomлар, мусиқачилар, бошқа турли касб эгаларининг яхшиликларидан баҳраманд бўлиб келмоқдаман.

Яхшилик ва бахт ҳамиша ёнимизда”.

Шарқона шеърят фалсафаси, санъати, оҳанги унинг бадий сўз ҳақидаги тасаввурларини ўзгартириб юборади. Арузнинг оҳанрабоysi, Шашмақом унинг бир ҳайратига юз ҳайрат қўшади. Назм мулкининг султони Алишер Навоий ғазалларини рус тилига таржима қилади. Байтларнинг сехру жозибаси уйғотган ҳис-туйғулар, сезгиларни шеърга солади:

*Назм – наво, назм – илтижо,
Шарқни тинглаб нашъа олурсан.
Чўзилади карвондек ҳижо,
Чилим каби тутаб ёнурсан.*

Ҳикматли рубоийлар таъсирида “Рубоийят торлари” номли дoston ёзади. Шарқ оламининг яхшилик ва ёмонлик, эзгулик ва ёвузлик ҳақидаги тасаввурларига ҳамоҳанг тароналарни куйлайди. Гулнинг ўзи ҳам, сурати ҳам – гул. Гўзаллик ҳеч қачон ёвузликка хизмат қилмаслиги керак. Наққошлик санъати воситасида ўз фикрларини бадий баён этади:

*Ўтқир тиғга нақш ўйма, уста,
Совуқ тиғ дўст эмас кишига –
Нақшни бўяр кимнингдир қони,
Сачрагандек йиртқич тишига.*

Ёвуз одамнинг қўлидаги пичоқни йиртқич ҳайвоннинг тишига ўхшатади. Темирчи устага пичоққа нақш ўйма, дея илтижо қилади. Сенинг яхши ниятинг, эзгу амалларинг одамларга бахту саодат улашсин, дейди.

*Янги уйнинг дарвозасига
Гулдор нақш ўйганинг яхши –
Остонадан ғам-қулфат эмас,
Бахтнинг қадам қўйгани яхши.*

Бизнинг миллий кадриятларимиз дунёдаги энг юксак умуминсоний кадриятларнинг гултожидир. Яхшилик, олийжаноблик, тўғрилиқ, мардлик, меҳр-саховат жаҳондаги ҳамма халқлар учун кадрли.

Шоир бефарқ ва худбин одамларнинг юзига шеърини кўзгу тутуди:
*Кўкрагингда жомдек ичи бўш юрак,
 Тили йўқ қўнғироқ каби чалмас занг.*

Матонат, мустаҳкам ирода эгаси бўлишга, орзулар сари олға интилишга даъват этади. Шеър оҳангига эътибор берсангиз, сатрлар тоғдаги шалодадек тезоб ва шарқираб оқади.

*Овга чиқсанг, ўқ ота,
 Бахт бўлгай уч бор ато.
 Бир ўқ – хато, икки ўқ – хато,
 Учинчи ўқ – бехато...*

“Она шахрим – Тошкентим” эссесига ёзади: “Менинг ўлимимни арши аълодаги девонхона қандай ҳал қилса, ўзи билади. Ҳозирча эса, Худога шукур, ариқлар бўйидаги чархпалаклар ғилдирагининг ғичирлашини, осмонда учаётган самолётлар товушини эшитиб турибман. Тошкентлик болакайларнинг омонлигидан, қизалоқларнинг шодмонлигидан хурсандман. Улар биздан ҳам зўр бўлишини, биздан ҳам зўр яшашини Худодан сўрайман”.

Александр Файнберг таваллудининг 70 йиллигига икки ҳафта қолганида вафот этди. Она Тошкент тупроғи уни ўз бағрига олди. Шоирдан бой адабий мерос, Ватан, олам ва одам ҳақидаги дилрабо шеърлар қолди. Умумхалқ байрамлари ва сайилларда унинг шеърлари кўшиқ бўлиб янграмоқда. Унинг сўзи, руҳи биз билан бирга яшамоқда.

Адиблар хиёбонида Александр Файнберг ҳайкалига боқамиз. Шундоққина қулоқларимиз остида унинг сўзлари жаранглайди:

*“Ҳув ана Тошкент осмонига боқинг.
 Балки... юксакда шох ташлаб учаётган варрагимни кўриб қоларсиз...”*

Ана, шамол осмонда учаётган оппоқ варрак варағига ёзилган шеърнинг сўзларини олиб келади:

*Юлдузларни асрайди фалак,
 Теран денгиз асрар дурларни.
 Дафтаримдан йиртилган варақ,
 Асрагин мен ёзган шеърларни.*

*Ҳар сатрим – жон, ҳар шеърим – юрак,
 Ўрмон, қушлар, булутларга хеш.
 Дафтаримдан йиртилган варақ,
 Шеърларимни асра пешма-пеш.*

Давлатимиз раҳбарининг қарорига биноан Адиблар хиёбонида ҳайкали ўрнатилган ҳар бир ёзувчининг ҳаёти ва ижодини Олий ўқув юрталари ўқиб ўрганмоқда, тарғиб этмоқда. Жаҳон тиллари университети Александр Файнберг ижоди учун масъул этиб белгиланди. Шу кунларда “Ижод” жамоат фонди ҳомийлигида шоирнинг икки жилдлик асарлар тўплами нашр этилди. Демак, шоир ижодини ўрганиш давом этади.

АДИБЛАР ХИЁБОНИ – МАЪРИФАТ БЎСТОНИ

Ўзбекистон халқ шоири Александр Файнберг шеърятимизнинг султони ҳазрат Алишер Навоийнинг ғазалларини рус тилига юксак бадиий маҳорат билан таржима қилган ва ушбу ғазаллар буюк шоирнинг рус тилида нашр этилган 10 жилдлик асарлар тўпламидан муносиб ўрин эгаллаган эди. Ҳар йили 9 февраль куни Ўзбекистон Миллий боғидаги Алишер Навоий ҳайкали пойига гуллар ва ўзбек шеърятидан янги таржималарини кўтариб келар ва улуғ бобомиз туғилган қутлуғ санани биз билан бирга нишонлар эди. Бу кунлари у ёки бу газетада Алишер Навоий ҳақидаги мақола чоп этишни ҳам канда қилмасди.

Александр Файнберг адабиётимизга ўтган асрнинг 60-йилларида кириб келган устозларимиз авлоди вакилидир. Улар бир-бирлари билан ҳамкасб бўлиш билан биргаликда жуда яқин ва қадрдон дўст эди. Шоир Марказ – I мавзесидаги Ёзувчилар уйида Миртемир, Ваҳоб Рўзматов, Абдулла Орипов, Шукур Холмирзаев, Зоя Туманова, Рауф Галимов, Ойдин Ҳожиева, Иброҳим Ғафуров каби адиблар билан қўни-қўшни бўлиб яшади, ҳамкорликда ижод қилди. Тенгдошлари уни эркалатиб Саша дейишар эди. Ушбу дўстлик ва ижодий ҳамкорлик натижаси миллий адабиётимиз тарғиботида катта самаралар берди. Таниқли шоира Зоя Туманова Абдулла Ориповнинг “Соҳибқирон” драматик достони ва бошқа асарларни рус тилига ўгирган бўлса, Александр Файнберг эса Эркин Воҳидовнинг “Рухлар исёни” достони, Асқад Мухтор, Жуманиёз Жабборов, Абдулла Орипов, Омон Матжон, Усмон Азим, Азим Суюн, Сирожиддин Саййиднинг туркум шеърларини юксак бадиий маҳорат билан таржима қилди. Ўз навбатида шоирнинг ўзбек ижодкорлари томонидан таржима қилинган шеърлари, мақолалари ўзбек матбуотида мунтазам чоп этилди, ўзбек тилида унинг “Чиғир” номли шеърини ва насрий асарлар тўплами босилди.

Ўтган йили Ўзбекистон давлат Рус академик драма театрида Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ва Маданият вазирлиги ҳамкорлигида Александр Файнберг таваллудининг 80 йиллигига бағишланган улкан адабий-муסיқий анжуман бўлиб ўтди. Мамлакатимиздаги атоқли адиблар номи билан аталадиган Ижод мактабларида Александр Файнберг

ҳаёти ва ижодини ўрганиш бўйича маҳорат дарслари ўтказилди. “Ижод” жамоат фонди ҳомийлигида шоирнинг барча шеърий асарлари ва достонларини ўз ичига олган икки жилдлик асарлар тўплами нашр этилди.

Юқорида айтганимиздек, шоирнинг улуғ бобомизга ихлоси, қолаверса, ўзбек халқига улкан меҳр-муҳаббати боис, мана бугунги кунда унинг ҳайкали ҳам ҳазрат Алишер Навоий бош бўлиб турган Адиблар хиёбонидаги атоқли ижодкорлар қаторидан ўрин олди.

Бу мамлакатимизда русийзабон ва бошқа тилларда ижод қилаётган адибларга ҳам баравар имкониятлар яратилганини кўрсатиш билан бирга, адабиётимизнинг салмоғи ва бўй-басти нақадар юксаклигини ҳам намойиш этиб турибди. Бугун бу файзли хиёбонга зиёратга келган олий ўқув юртлари талабалари, ижодкор ёшлар унинг Адиблар хиёбонида ўрнатилган ҳайкали пойига гуллар қўйиб, устоз шоирлар иштирокида мушоиралар, шеърият ва бадиий таржима бўйича адабий гурунлар ўтказишмоқда.

Александр Файнберг ҳаётлигида “Голос Узбекистана” газетасида эълон қилинган Анастасия Павлинко билан суҳбати яқинда қўлимга тушиб қолди. Унда мамлакатимиз ижтимоий-маънавий ҳаётидаги бадиий ижод, китобхонлик, миллий адабиётимиз тарғиботига оид бугунги долзарб масалалар қаламга олинган. Мазкур суҳбатни ўзбек тилига таржима қилиб, газетхонлар эътиборига ҳавола этишни лозим топдик.

“ЁЗАЁТГАНИНГ БУ – СЕНИНГ БАХТИНГ”

– Ўтган аср олтишинчи йиллар шоирлари билан учрашувларда мухлислар стадионларга сиғмай кетар эди, деб эслашади.

– Шеърият, умуман, стадионлар учун эмас. Стадионлар учун – спорт. Шеърият адабиётга ўзини бағишлаганларнинг қисматидир. Шундай шеърлар китобинг бўлса, уни бир инсон ўз руҳий ҳолати ва кайфиятидан келиб чиқиб, ички эҳтиёж билан варақлаб ўқиса. Долзарблик масаласига келсак, гап бундай. Шеърият, тасвирий санъат, мусиқа... Ҳар қандай санъат, агар у ҳақиқий бўлса, ҳамиша долзарбдир.

– Болаларни китоб ўқишга қандай ўргатиш мумкин?

– Мактабда. Болалар боғчасидан бошлаб китоб ўқишга ўргатиш янаям яхши. Бола ўз-ўзидан билим олишга интилиши учун қандай дарс ўтиш керак? Ўқитувчи-тарбиячилар мана шу масала устида бош қотиришлари зарур. Ёшлар етарли даражада билим олишлари учун давлатимиз барча шароитларни яратиб бермоқда. Янгидан-янги мактаблар, ўрта-махсус ва олий ўқув юртлари қурилмоқда. Бу ёғи энди малакали мутахассислар қўлида.

– Ҳақиқий шеърият дегани нима?

– У юраккача етиб бориши, руҳни тўлқинлантириш зарур. Афсуски, ушбу оддий ҳақиқатни англаганлар кам топилади. Озгина билиминг бўлса, сўзларни тезгина қофиялай олсанг бўлди – олға босавер, деб ўйлашади. Бироқ бу ҳақиқий шеърият эмас. Мен ҳам “графомания” касаллигига мубтало бўлган одамларга ўхшаб километрлаб узунликдаги “асар” ёзишим мумкин. Шеърий “асарлар яратиш”дан тезгина совиб кетаётган ёшлардан ташқари ҳам бу касалликка мубтало бўлганлар кўп. Шеър – кўнгилни бирдан равшанлаштириб юборадиган ёғду, у кутилмаганда келади. Ўзингни не кўйга солма, гарчи мен бу сўзни ёқтирсам ҳам, илҳом келмаса, фойдаси йўқ.

– Оригинал бўлишни истайсизми?

– Мен ҳеч қанақа оригинал эмасман. Фақат ҳадеб чайналавериб, бу сўз сийқалашиб кетган. Оғзи чарчамаган ҳар киши шу сўзни айтади.

– Қофия танлашда қийналган пайтларингиз бўлганми? Марина Цветаева каби “дидга мос” сўз излаганмисиз?

– Менда қофия бўйича ҳеч қанақа муаммо йўқ. Ёзгим келса, ёзавераман. Бироқ ҳар доим ҳам бу ҳолатга тушавермайман. Баъзан уч-тўрт йил мобайнида бир мисра ҳам шеър ёзолмайман, баъзан эса бир ҳафтада бир китобнинг ярмини ёзиб қўяман. Бир сатрнинг иккинчи ярмида нима рўй беришини билмасанг, бу ҳақиқий бахт. Иккинчи сатрнинг ўзи келади. Марина Цветаевага келсак, у буюк шоира. Иккинчи жаҳон уруши даврида Тошкентда яшаган яна бир буюк шоира бу – Анна Ахматова.

– Алишер Навоий – сизнинг севимли шоирингиз. Унинг ғазалларини озмунча таржима қилмагансиз...

– Ҳа. Алишер Навоийнинг рус тилида нашр этилган асарлар тўпламида мен таржима қилган ўнлаб ғазаллар бор. Бундай шарафга муяссар бўлганимдан бахтлиман. Айтиш керакки, мен ҳозир бу буюк шоирнинг бутун ижодини ўрганаёпман. Алишер Навоий ғазалларини рус тилига кўп шоирлар таржима қилган. Бироқ таржималарнинг ҳаммаси ҳам кўнгилдагидек чиқмаган. М. Державин, С. Иванов ва бошқаларнинг таржимаси бадий жиҳатдан Навоий шеъриятдан, яъни аслиятдан анча саёз ва йироқ. Шоир ижоди улар ўйлаганидан кўра ниҳоятда юксак. Уларнинг англашича, Алишер Навоий шеърияти – фақат парилар ва ҳурлар тараннумидангина иборат. Сўзма-сўз таржимада ҳам шундай берилган. Агар чуқурроқ ва нозикроқ ҳис эта бошлаган сайин, Алишер Навоий асарлари ниҳоятда теран ва кўпмаъноли эканлигини англайверасан. Жуда кўп фикрларини шоир кўчма маънодаги иборалар, тимсоллар билан ифодалаган. Ахир, у яшаган муҳит фақат дўстлардангина иборат бўлмаган. Ўша замонларда фақат санъатни касб қилиб олган, ҳаётда биргина соҳа билан чегараланиб қолган одам умуман бўлмагани

мени ҳайратга солади. Масалан, Алишер Навоий – олим, мусиқашунос, шоир ва айни пайтда давлат арбоби бўлган. У ўзининг барча соҳалардаги фаолиятини халқ манфаати, эл-юрт фаровонлигига бахшида этган.

– Сизнинг “Ёзаётганинг бу – сенинг бахтинг, асарларингнинг нашр этилгани эса байрамингдир” деган иборангиз бор...

Ҳа, шундай деганман. Чунки ёзганларинг билан одамлар орасига кириб борасан. Сенинг сўзларингни эшитишларини истайсан. Бугун шеъриятнинг долзарблиги масаласига қайтар эканмиз, шеърият кечаларида турли ёшдаги китобхонлар – мактаб ўқувчиларидан тортиб кекса кишиларгача қатнашаётгани мени қувонтиради. Майли, уларнинг сони оздир, лекин уларнинг бориغا шукур. Энг муҳими, ўзинг тиниб қолмаслигинг керак, яна – фақат ростгўй бўлишинг шарт. Одамлар ёлғонни шу заҳотиёқ сезади.

АДАБИЁТ ДАРЁСИ – ҲАЁТ ДАРЁСИ

3 июнь куни эрта тонгда Ўзбекистон Миллий боғи ҳудудида барпо этилган Адиблар хиёбонидан 6000 дан зиёд китоб юкланган катта карвон – Адабиёт карвони янги замоннинг Буюк ипак йўли бўйлаб Сирдарё вилоятига йўл олди. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси раиси, Ўзбекистон халқ шоири Сирожиддин Саййид бошчилигидаги бир гуруҳ ижодкорлар Президентимизнинг Сирдарё вилоятига таширифи чоғидаги топшириғига биноан “Ижод” жамоат фонди томонидан олдин 4000, кейин 6000, жами 10 000 нусхада нашр этилган “Сайхун саболари” шеърий ва “Сирдарё мавжлари” насрий асарлар тўпламларини ёш китобхонларга етказиш учун Адабиёт карвонига ҳамроҳлик қилдилар.

Она Ватанимизнинг Амударёси бор, Сирдарёси бор. Халқимизнинг ризқ-баракасини таъминлайдиган бу дарёлар мамлакатимиз иқтисодий тараққиётининг қон томирларидир. Улар неча минг йиллардан буён оқиб келаяпти. Оққан дарё оқаверади. Халқимиз ҳаёти учун ниҳоятда муҳим бўлган яна бир улуғ дарё бор. Бу – Адабиёт дарёси.

Ана шу дарё дарғаларининг “Адабиёт яшаса – миллат яшайди” деган ҳикматли сўзи нақадар ҳақиқат эканини ҳаётнинг ўзи исботлаб келмоқда. Адабиётга, унинг ҳаётбахш қудратига бўлган ишонч ва эҳтиёж, айниқса, бугун долзарб аҳамият касб этмоқда.

Айнан шунинг учун ҳам мамлакатимизда бугун бадиий адабиёт тарғиботи, китобхонликни ривожлантиришга катта эътибор қаратилмоқда. Давлатимиз раҳбари янгидан барпо этилган Адиблар хиёбони ва Тошкент тарихи музейининг очилишида бир гуруҳ ижодкор зиёлилар билан учрашиб, “Адабиёт халқнинг юрагидир”, дея таъкидлади. Адиблар хиёбонининг бугунги ниҳоятда нафис, гўзал ва айни пайтда муҳта-

шам кўриниши давлатимизнинг миллий адабиётга бўлган муносабатининг ёрқин намунасидир. Мумтоз адабиётимизнинг улуғ вакиллари сиймоси бир гулшанга жамланиб, меъморчиликнинг бетакрор бадиий мажмуаси яратилгани ҳамда шу пайтгача эътибордан четда бўлган жадид адабиёти намояндаларига ҳайкал ўрнатилиши ижтимоий-маънавий ҳаётимизда улкан воқеа бўлди. Президентимизнинг Адиблар хиёбонидаги нутқидан келиб чиқадиган вазифалар ижросини таъминлаш бўйича Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси “Сирдарё вилоятига 6000 китоб” акциясини амалга оширди.

Ўзбекистон халқ шоири Миртемир Сирдарёни тараннум этиб, бу дарё тимсолида она диёримизнинг буюк тарихини тасвирлаган, она тилимизнинг бетакрор оҳангларини намоён этган:

*Сирдарё ўланлари,
Жарангла довон-довон,
Сирдарёдай тўлқинлан,
Қўшиғим – базаволим.
Сирдарё осмонида
Қанот ёз мисли тарлон,
Эй учағон хаёлим!*

Шеърятнинг замонавийлиги, унинг одамлар учун ҳар доим кераклиги, халқ ҳаётининг ҳамма даврларида замонга ҳамнафас ва долзарблиги мана шундай умрбоқий шеърларда кўринади. Гўё устоз “Сирдарё” шеърида бугунги кунларни қаламга олгандек:

*Юртимнинг яшил кўрки,
Шавкати, баракаси –
Она дарё, қут дарё,
Сахий дарё, сут дарё,
Не дарёлар укаси,
Не дарёлар акаси,
Бахти мангу бут дарё.*

Адиблар хиёбонидан келган китоб карвонини Гулистон шаҳрида Ҳалима Худойбердиева номидаги ижод мактаби олдида вилоят ҳоқимияти мутасаддилари, олий ва халқ таълими вазирликлари ходимлари ва бир гуруҳ ижодкор зиёлилар кутиб олди.

Тадбир Ўзбекистон халқ шоири Ҳалима Худойбердиева ҳайкалига гул қўйиш маросими билан бошланди.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси раиси, Ўзбекистон халқ шоири Сирожиддин Саййид Ҳалима Худойбердиева номидаги ижод мактабида

амалга оширилган бунёдкорлик ишлари билан яқиндан танишиб, бугунги кунда мамлакатимизда Президентимиз томонидан адабиёт, бадиий ижод ва китобхонликни ривожлантиришга кўрсатилаётган юксак эътибор ҳақида гапирди. Зотан, “Ижод” жамоат фонди томонидан ёш китобхонларга ҳадя этилаётган кўп нусхада нашр этилган “Сайхун саболари” ва “Сирдарё мавжлари” китоблари Сирдарёда яшаб ижод қилаётган истеъдодли шоирлар, ёзувчиларнинг энг сара асарларидан таркиб топган. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси томонидан биринчи китоблари чоп этилаётган ёш ижодкорлар орасида сирдарёлик истеъдодли ёшлар ҳам бор. Яқинда сирдарёлик уч нафар фаол ижодкор Аҳрор Байзиев, Алиқул Хонимқулов, Абдуғани Абдурахмонов Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзолигига қабул қилинди. Ҳамид Олимжон, Зулфияхоним, Миртемир домланинг назари тушган, Тўра Сулаймон ва Ҳалима Худойбердиева карвонбошилиқ қилган Сирдарё адабий муҳитининг адабиётимизни ривожлантиришдаги ўрни барчамизга яхши маълум.

Сирдарё вилояти ҳокими ўринбосари Отабек Носиров Адиблар хиёбонидан Сирдарёга келтирилган бебаҳо тухфа – бадиий китоблар учун Президентимизга миннатдорлик билдирди.

Ёзувчилар уюшмасининг Сирдарё вилояти бўлими раҳбари Ҳаётхон Ортиқбоева, Ҳалима Худойбердиева номидаги ижод мактаби директори, шоир Муҳаммад Исмоил, “Ижод” жамоат фонди ижрочи директори Шерзод Ирзоев ва бошқалар сўзга чиқиб, китоб мутолаасини ривожлантириш, ёшларнинг маънавий камолотини таъминлашнинг асосий омиллари ҳақидаги фикрларини баён қилди.

Ҳалима Худойбердиева номидаги ижод мактаби ўқувчилари Севинч Саидова, Зулҳаё Мингбоева, Отабек Бурҳонов, Одина Йўлчиева, Гулбаҳор Ёрқинова Ватанга муҳаббат, миллий қадриятларга эҳтиром мавзусидаги шеърлардан намуналар ўқиди.

Тадбирда вилоятдаги 11 та туманга китоблар тақсимланиб, “Дамас” русумли автомашиналар ўз манзиллари томон йўл олди. Энди бу китоблар ҳақиқий эгаларининг – мактаб ўқувчилари, ёш китобхонларнинг қўлига етиб боради.

Қозоқбой Йўлдош,
*Адабиётшунос, педагогика фанлари доктори,
профессор*

ЁНИҚ ЮРАК АЛАНГАСИ

(“Лолақизғалдоқ” тафтида битилган битиклар)

Улуғларнинг улуғлиги дунёдан ўтганларидан сўнг ҳам эзгу амаллари давом этаверишида. Бугун Адиблар хиёбонига ҳайкаллари ўрнатилган ёзувчилар атрофида юзлаб мухлислар гўзаллик ва эзгулик сабоқларини олмоқда. Оламдан ўтган бўлса-да, номи мангуликка битилиб, кўнгилларни эзгуликка чорлашда давом этаётган улуғлардан бири, севимли шоир Муҳаммад Юсуф ҳам “Халқ бўл, элим!” дея самимий сатрларини ёд қилиб юборган мухлисларига куч бағишлаб тургандай гўё.

Шоир қисқагина умри давомида мангуликка қоладиган кўплаб поэтик дурдоналар яратди. Унинг юрак товланишлари акс этган бадий юксак асарларидан бири Шавкат Раҳмон хотирасига бағишлаб ёзилган “Лолақизғалдоқ” шеъридир. Шу биргина шеър Муҳаммаднинг поэтик имкониятлари нечоғли катта эканини кўрсатиши билан қимматлидир. Бу шеър бадий жозибаси, поэтик архитектоникаси, шоирнинг инсоний аъмоли ва ижодий кредосининг ифодаси сифатида алоҳида аҳамият касб этади.

“Лолақизғалдоқ” шеъри, биринчидан, шаклий қурилиши билан ўзига хос. Одатда Муҳаммад Юсуф яратиқларини анъанавий тўртлик йўсинида бандларга ажратар, айрим ҳолларда маънони кучайтириш, тасвир объектига ўқирман эътиборини тортиш учун рефрендан фойдаланарди. Аслида, “Лолақизғалдоқ” ҳам ҳар банди тўрт қатордан иборат бўлиб, “Лола, лолажоним, лолақизғалдоқ!” сатри бешинчи такрорий мисра бўлиб келиши керак эди. Лекин шоир бу битигида ўзгача йўлдан боради: ҳар сўзидан ёниқ юрак дардлари алангаланиб турган, тасвирга залворли эстетик юк ортилган шеърнинг ҳар бир қаторини атай иккига бўлади ва алоҳида урғу берилиши лозим бўлган сўзу ифодалар миқдорини икки баравар кўпайтириб, шеърнинг бандларини ўн мисрадан иборат қилади. Бунинг устига, бандлардаги мисралар миқдори ҳам ҳаммиша бир хилда сақланмайди. Айрим бандларни ўн икки қаторга етказиш йўли билан шеърдаги ҳар бир сўзга тушадиган урғуни аниқлаштириб, унинг бадий таъсир даражасини ҳам бир неча марта оширишга эришади.

Шавкат Раҳмоннинг ўз битикларидан олинган сўзлар билан бошланган “Лолақизғалдоқ” шеъри марҳум шоирнинг турмуш йўлдошига васият тарзидаги мурожаати шаклида битилган бўлиб, унда улкан шоир шахси, ҳаёт йўли, ижодий кредоси, умр маъниси борасидаги тўхтамлари акс этган. Шоир моддият билан ўлчанса, ўзидан кўп нарса қолмаётганини билади. Моддиятнинг мақоми кўтарилган бу ҳаётда яшаш учун моддий нарсалар кўпроқ кераклигидан эса умр шами сўниб бораётган паллада, “Мен сени ўйлайман ўзимдан кўпроқ”, дейишга мажбур:

*Мендан нима қолар:
Икки мисра шеър,
Икки сандиқ китоб,
Бир уюм тупроқ.
Одамлар ортимдан
Нима деса дер,
Мен сени ўйлайман
Ўзимдан кўпроқ –
Лола, лолажоним,
Лолақизғалдоқ!*

Муҳаммад Юсуф шеъриятида қизғалдоқ доимо ҳимоясизлик, ожизлик, маъсумлик ва маъюслик тимсоли бўлиб келган. Мазкур шеърда ҳам лирик қаҳрамонни “ўзидан кўра кўпроқ ўйлатадиган” зотга лолақизғалдоқ деб мурожаат қилинган. Шеър қаҳрамони – умри тугаб бораётган шоир ҳимоячисиз ёлғиз қолаётган вафодорини лолақизғалдоққа менгзашида катта ҳаётий ва мантиқий асос бор. Тоза, бокира яратилар ҳамиша қўрғовга, ҳимояга муҳтож. Шунинг учун ҳам поэтик қаҳрамоннинг огоҳлантиришлари теран ҳаётий асосга эга:

*Мен кетсам, ёмондан
Йироқ бўл, оху,
Чунки сен чиройли,
Кўркли бир жувон.
Ёмон кунлар бир кун
Яхши бўлар-у,
Ёмон одам яхши
Бўлмас ҳеч қачон...
Яша чегарада
Тургандек огоҳ,
Лола, лолажоним,
Лолақизғалдоқ.*

Бу йўриқларни айтиш қанчалик қийин бўлмасин, шеър қаҳрамони умр йўлдошини “Яша чегарада тургандек огоҳ” тарзида огоҳлантиришга мажбур. Чунки ёмоннинг ҳеч қачон яхши бўлмаслигини у яхши билади.

Хаста одам сезгир бўлади. Шавкат ётган жойида қушларнинг иссиқ ўлкаларга қишлагани кетаётганини сезиб турибди. Муҳаммад Юсуф қушларнинг қайтиши тасвирини фақат воқеалар қайси фаслда кечаётганини билдириш учун тилга олмаган. Бу образ елкасига у оғир юк ортган. Шоир зотики бор жамиятдан ташқаридаги эркин ва ёввойи яратиларга меҳр қўйган бўлади. Кўпчилик ижодкорларнинг асарларида эркин қушларнинг бот-бот тасвирланиши сабаби шунда. Шеър қаҳрамони ҳам қушларга шайдо. Қушларнинг қаноти ҳавони кесганда чиқарган овоз хаста шоирга айтилаётган видодай туюлишида ҳам мантиқий ва эстетик асос бор. Умри поёнлаб бораётган шоирнинг уларга қўл ҳам қоқолмай, буни ёридан сўраши тасвирдан келиб чиқадиган фожиавий маънони янада кучайтиради.

*Уйда ётибман-у,
Сезиб турибман,
Кўкда кетаётир
Қушлар қайтишиб.
Хайрлар ёғдириб
Қанотларидан,
Хаста шоирига
Видо айтишиб.
Бор, менинг учун ҳам
Уларга қўл қоқ,
Лола, лолажоним,
Лолақизғалдоқ.*

Шеър қаҳрамонининг “Хайрлар ёғдириб қанотларидан” тарзидаги таъкиди ҳам серқатламлиги билан диққатга лойиқ. Чунончи, бу ифода биринчи навбатда “қайта-қайта ёки астойдил хайрлашиш” маъносида тушуниш мумкин бўлгани каби “қушлар қанотларидан хайрлар – эзгуликлар ёғдириб учиб кетишмоқда” тарзида англаш ҳам мумкин.

Бунинг устига, ушбу тасвир кейинги бандда акс этган ҳолатнинг юзага келишига ҳам ҳаётий асос бўлган. Чиндан ҳам ҳар қандай айрилик табиий равишда “Яна учрашармиканмиз?” деган саволни келтириб чиқаради. Бу ҳол “Лолақизғалдоқ”да ғоят нозик ҳисобга олинган:

*Уларни мен яна
Кўрарманми-а?
Айвондан одамдек*

*Кузатолмадим.
Куз. Тўйлар бошланди.
Юрагим пора,
Битта қизимни ҳам
Узатолмадим...
Демак, тақдир экан
Тўй кўрмай ўлмоқ,
Лола, лолагинам,
Лолақизгалдоқ.*

Умрини сарҳисоб қилиб, дунё билан хайрлашаётган одам қилишга улгурмаган ишлари ҳақида ўйлайди. Шунинг учун ҳам шеър қаҳрамонининг кушларни “одамдек кузатолмаган” идан андуҳ чекишида асло сунъийлик йўқ. Шунингдек, қаҳрамон хаёлининг кўкда учиб кетаётган кушлардан куз ўзбек учун тўйлар мавсуми эканига кўчиши ҳам табиий. Бу кечимларнинг ҳар бири онг оқимининг ўз йўли билан табиий равишда содир бўлган ва ифодада ҳам ана шу табиийлик максимал даражада аниқ ва ўта нафис акс этган.

Поэтик қаҳрамоннинг ҳар қандай ўзбек сингари “Юрагим пора, битта қизимни ҳам узатолмадим...” тарзида андуҳ чекиши руҳий ҳолатнинг берилиши жиҳатидан ҳам, ифоданинг таъсирчанлиги нуқтаи назаридан ҳам тенгсиздир. Айниқса, улкан шоирнинг: “Демак, тақдир экан тўй кўрмай ўлмоқ” каби иқроридаги ғамзадалиқ залвори ўқирман юрагини эзиб юборади. Бу тасвирлар ҳеч кимни бефарқ қолдирмайди. Ўқирман поэтик қаҳрамон ҳолатини туйибгина қолмай, уларнинг руҳиятига “рекарнация” қилади, яъни кўчиб ўтади. Айни шу тасвирларда тўйни энг бош ҳаётий қадрият санайдиган ўзбек менталитетига хос хусусият яққол кўзга ташланади. Фақат ўзбекина ўлим лаҳзаларида ҳам тўйни ўйлаши, сўнгги сафар олдидан ҳам тўй қилолмаганидан ўқиниши мумкин. Буни мантиқнинг тарозиси билан ўлчаб бўлмайди. Бу ҳолни ўзбек этноси руҳиятидаги нозикдан нозик ва инжа ўзига хослик билангина изоҳлаш мумкиндир.

Шеърнинг навбатдаги банди бир қадар умидбахш оҳанг касб этиши унинг таъсир кучини оширишга хизмат қилган. Негаки, адоқсиз ғам тасвири ҳам сезимларни ўтмаслаштириб, ғамнинг таъсир кучини пасайтириши мумкин эди. Шу сабаб шеърдаги умидбахшлик мухлис кечинмаларини янгилагандай бўлади:

*Бироқ кўнглим сезар,
Мендан кейин ҳам
Бир кун бу ҳовлига*

*Одам тўлади.
 Ҳали тўйлар қилиб
 Чарчайсан, эркам,
 Менинг қизларим
 Энг бахтли бўлади!
 Келинлар кўйлаги
 Руҳимдай оппоқ,
 Лола, лолажоним,
 Лолақизғалдоқ.*

Поэтик қаҳрамоннинг лолақизғалдоқ – умр йўлдошига “ҳали тўйлар қилиб чарчайсан”, “Менинг қизларим энг бахтли бўлади” тарзидаги қаноатларни билдириши ғоят табиий. Ўзбекни умид ҳеч қачон тарк этмайди. У ҳамиша эзгулик бўлишига умид қилади ва бунга астойдил ишонади. Шеърдаги: “Келинлар кўйлаги руҳимдай оппоқ” тасвири ваъда қилинган бахт тимсолини ўқирман кўз олдида гавдалантиргандай бўлади.

Кейинги бандда поэтик қаҳрамоннинг дунё адолати (ёки адолатсизлиги) тўғрисидаги ўйлари берилган. Чиндан ҳам ўй одами олам тартиботидаги ғаройибликлар борасида фикр юритмай иложи йўқ. Қаҳрамон тўғри таъкидлаганидек, “кимга қаср етмас, кимга мол-дунё”. Лекин у айтмоқчи бўлган фикрнинг энг даҳшатлиси олдинда: “Менга эса ҲАВО етмайди, холос”. Қаҳрамонимиз қаср ҳам, мол-дунё ҳам тилаётгани йўқ. У бор-йўғи нафас олишга ҳаво истади! Адолатсизлик шунчаликки, у шу имкониятга ҳам эга эмас!

*Гулим, яқинроқ кел,
 Қара, не савдо,
 Бу ажиб ишларни
 Дил лавҳига ёз:
 Кимга қаср етмас,
 Кимга мол-дунё,
 Менга эса ҲАВО
 Етмайди, холос.
 Тириклар мудроқда,
 Ўликлар уйғоқ,
 Лола, лолажоним,
 Лолақизғалдоқ.*

Шеърнинг шу ўрнида фожиавий тасвир ўзининг авж нуқтасига кўтарилгандай, энди бундан юқорироқ пардага чиқиш мумкин эмасдай туюлади. Аммо Муҳаммад Юсуф тасвир тизгинини қанчалар маҳорат

билан бошқаргани кейинги мисраларда бор бўй-басти билан намоён бўлади: “Тириклар мудроқда, ўликлар уйғоқ”, дейди шоир. Шу вақтга қадар фақат шахсий кўламда давом этиб келаётган дарднинг изтироби туйқусдан ижтимоий маъно касб этади. Бундай поэтик эврилиш ўқирманни сескантириб юборади. Шеърий қаҳрамоннинг бу шафқатсиз ҳукми ҳар бир шеърхонда турлича ассоциация уйғотиб, ҳаётнинг адолатсизлигига тирикларнинг мудроқ, яъни чала ўликлиги сабаб эмасмикин, деган хаёлга боради. Фақат ўтмишдаги буюкларга маҳлиё бўлиб, улар билан мақтаниб, бугун ва эртани яратиш борасида нўноқлик қилмаяпмизми, деб ўйлаб қолади киши.

Кейинги бандда тасвир яна шахсий ўзанга тушгандай бўлади: “Кўксим куйиб борар, Кўкрак ёнмоқда ...Жисм ўз улфати – Жондан тонмоқда”. Чинакам шеъриятнинг қудрати шундаки, у тамомила бегона бир одамнинг дардини бадиият ҳодисасига айлантира билади. Бадииятга эврилган дарднинг эса бегонаси бўлмайди. Шеърда “кўксим” ва “кўкрак” сўзларининг ёнма-ён қўлланиши айримларга ноўрин такрордай туюлиши мумкин. Муҳаммад Юсуфнинг маҳорати шундаки, “кўксим” сўзи орқали куйиб бораётган юракни, иккинчи сўз орқали эса у жойлашган масканни ифодалай олган. Шунингдек, кўксининг куйиши кўкракнинг ёнишига ҳам сабаб. Шеърдаги жон билан жисмнинг улфат сифатидаги тасвири ва улардан бирининг бошқасидан тониши ифодаси оригиналлиги билан ёдга муҳрланиб қолади. Банддаги “Энди осмон йироқ, энди ер юмшоқ” сатрлари ўз-ўзидан табиий қуйилиб келаётгандай таассурот қолдиради. Ҳолбуки, бу ўринда “Осмон йироқ, ер қаттиқ” ибораси ғалати йўсинда бузиб ишлатилган. Ибора шундай маҳорат билан бузилганки, иккинчи қисм тескари маъно касб этиши орқали ҳам лирик қаҳрамон чорасизлиги, ҳам хаста шоир бориши аниқ бўлиб қолган маскан кўрсатилган.

Шеърнинг кейинги бандида қаҳрамоннинг ҳаётга файласуф кўзи билан қараши акс этган. У тирик яратдиқ учун бир куни очилмоғу бир куни сўлмоқ табиий эканини билади ва ўзи бунга руҳан тайёр. Бир умр қалбига танҳо эгалик қилган садоқатли ёрнинг қабрига ҳам ёлғиз эгалик қилиши унга таскин бергандай бўлади. Қаҳрамоннинг назарича, лолақизғалдоқ, яъни умр йўлдоши – бу дунёда уларнинг севгисидан қолган хотира.

Шеър қаҳрамони энди садоқатли ёрнинг бевосита ўзига тегишли масалалар бўйича фикр юритади: энди ҳар қандай қийинчиликка тайёр туриш ва улардан қўрқиб кетмаслик кераклиги айтилади: “Аёл қалбинг билан сув кеч, олов кеч, ғам келса бошингдан ҳушинг учмасин”. Айни вақтда у қўлида ҳамиша тузоқлари тайёр номард кимсаларга ёрининг иши тушиб қолмаслигини Яратгандан ўтинади:

*Худодан сўрадим:
Мендан кейин ҳеч
Номард кимсаларга
Ишинг тушмасин.
Уларнинг кўлида
Ҳамиша тузоқ,
Лола, лолажоним,
Лолақизғалдоқ.*

Каттагина шеърнинг охиргидан олдинги банди автобиографик хусусият касб этади. Яъни шеърнинг қаҳрамони – Шавкат Раҳмон ўзининг энг яқин кишиларидан бири сифатида шоир Муҳаммад Юсуф номини тилга олади:

*Ишинг тушса, уним
Муҳаммадга бор,
Шоирлар ичида
Ишонганим шу.*

Кейинги сатрларда у ўз ишончининг асосларини кўрсатишга уринади. Шеър қаҳрамони Муҳаммад Юсуфни “кўкси тиниқ ва ҳалол бола” ҳисоблайди. Айни вақтда шундай камчиликларини ҳам кўрсатадики, улар бу тимсолни фазилат бўлиб безайди:

*Бироз ичишини
Айтмаса агар,
Кўкси тиниқ бола,
Ҳалол бола у.
Фақат сал соддароқ,
Фақат сал ёшироқ,
Лола, лолажоним,
Лолақизғалдоқ.*

Поэтик қаҳрамоннинг ишонган инисига хос ҳалоллик, тиниқлик, соддалик, ёшлик сингари “нуқсонлар” идеалдаги юксак инсоний сифатлар тарзида кишида эҳтиром уйғотади. Демак, бир кишининг ўлими билан эзгулик якун топмайди. Эзгуликнинг давомчилари бор.

Шеърнинг охирги бандида улуғ шоир ўзининг сўнгги тилакларини баён этар экан, жон ҳақида фикрлаши тасвирланадики, бу мантиқан жуда ўринлидир. Зеро, жонини топширишга шайланаётган одамнинг шу тўғрида ўйлаши табиий ҳолдир. Қаҳрамоннинг назарида жон сўнг-

ги бошпанани одамлар айтгандай онгдан эмас, юракдан топади. Тоза юраккина омонат жонга хиёнат қилмайди, уни нафсга хизмат қилдирмайди, манфаатнинг югурдагига айлантирмайди. Негаки, унда беғараз ва бетаъма муҳаббат бор. Юракнинг маҳсули бўлмиш ана шундай юксак туйғу эгасигина суйгулисини ўпиб, ота юртини қучиб ўла оладики, бунга ажабланмаслик керак:

*Жон сўнгги бошпана
Топаркан онгда,
У юрак остида
Дердим мен бўлсам.
Ажабланма агар
Эртага тонгда
Сени ўпиб, Ўшни
Қучоқлаб ўлсам!..
Ўтинчим – тепамда
Йиғлама узоқ,
Лола, лолажоним,
Лолақизғалдоқ!*

Қаҳрамоннинг охирги: “Ўтинчим – тепамда йиғлама узоқ” тарзидаги сўровида ҳам яқин одамга чексиз муҳаббат ва аёв ҳисси барқуриб турибди. У сўнгги дамда ҳам суюкли кишининг ортиқча изтироб чекишига сабаб бўлишни истамайди. Шундай дейишга ўзида куч топа олади.

Муҳаммад Юсуфнинг биргина шу шеъри шоирнинг нечоғлик улкан поэтик қудратга эгалигини кўрсатади.

Маъруфжон ЮЛДАШЕВ,
филология фанлари доктори,
Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти
“Ўзбек тили ва адабиёти” кафедраси профессори в.б.

“ВАТАН, КИМЛИГИНГНИ БИЛМАЙ СЕВАМАН!..”

“Коинот қачонлардир бир нуқтанинг, бир зарранинг портлашидан пайдо бўлган, дейилади. Агар шу фикр тўғри бўлса, поэтик сўз, яъни шеъриятнинг моҳиятида лоҳудудга сочилиб кетган коинотни тўплаб, сидириб яна ўша нуқтанинг ичига сиғдириш истаги ётади”, дейди Рамиз Равшан. Ва шоирнинг зиммасидаги қутлуғ вазифа ҳақида гапириб: “Ҳар бир асл шоир Тангрини ўз она тилида тасвирлайди ва ҳақиқий шоир тангри дийдорини тилаб, қушдай қанот қоқа-қоқа ўз тилининг осмонини кенгайтиради”, дейди. Қушнинг қанот қоқишидан оҳанг яралади, куйга айланади, сўзга айланади. Шу бепоён осмон қушларга ва шоирларга армуғон қилинди, дея бежиз айтилмайди.

Ўз сўзи билан кўркли тилимизнинг покиза осмонини кенгайтирган шоирлар кўп. Ўзбекнинг бахти ҳам шунда. Бугун бу тилда тараннум этиб бўлмайдиган туйғу ёхуд тушунчанинг ўзи йўқ. Туркий тилни дағал ва назмга яроқсиз, деб билганларнинг ҳаддини буюк Навоий XV асрдаёқ кўрсатиб қўйган. XX аср аввалида ўзбек тилида насрий асар ёзишнинг мушкуллигини рўкач қилганларни эса Қодирий ва Чўлпон насрдаги бетакрор сўз назми билан ҳайратга солган. Кейинги авлодлар ичида ҳам бадий сўзнинг меъморлари саналмиш катта шоирлар етишиб чиқди. Демак, муқаддас силсила давом этмоқда ва у миллат тургунча туради.

Ўтган асрнинг сўнгги чорагида адабиётимизнинг покиза осмонида йўлчи юлдуздек порлаган шоир Муҳаммад Юсуф ўзининг содда ва самимий сўзи, ўзигагина ярашадиган шеърияти билан эл назарига тушди. У ўзининг қисқагина умрида миллий шеърият ва замонавий қўшиқчиликнинг юксакларга кўтарилишига беминнат ҳисса қўша олди. Шоир ҳақида Эркин Воҳидов шундай ёзган эди: “Муҳаммад Юсуфни халқимиз севиб, дилида сақлайди, Ватан куйчиси, Истиқлол куйчиси деб ардоқлайди, ўзбек элига улуғ меҳр, садоқат сингиб кетган назокатли, самимият тўла шеърларини қадрлайди, қўшиқ қилиб айтади. Унинг шеъ-

риятини чин маънода қанотли шеърият, юрт осмонида баланд парвоз қилувчи, юракларга қанот бергувчи шеърият деса бўлади”.

Ватанини куйламаган, мадҳ қилмаган шоир дунёда бўлмаса керак. Муҳаммад Юсуфгача ҳам, ундан кейин ҳам кўлига қалам тутган шоир борки, она Ватанни улуғлаб шеърлар ёзди. Бу ғоят табиий ҳол. Муҳаммад Юсуф Ватанни қандайдир баландпарвоз, шеърдан шеърга ўтиб юрувчи жимжимадор сўзлар билан эмас, содда, бегидир ва маъзи тўқ сўзлар билан тасвирлайди. Унинг шеърларидаги Ватанни тасаввур қилиш осон ва ҳузурли; қайсидир жиҳати билан синглингизга, қайсидир жиҳати билан онангизга ё отангизга ўхшаб кетади. Ватаннинг андозасини улардан оласиз, Ватаннинг сарҳадларини уларга бўлган меҳру муҳаббатингиз билан белгилайсиз. Шоирнинг “Изҳори дил” шеъридаги сатрларга эътибор беринг-а:

*Кўҳна толбешиқдан
Бошланган олам,
Сенга иддаолар
Қилмай севаман.
Бир қуни синглим, деб,
Бир қуни онам –
Ватан,
Кимлигингни
Билмай севаман!..*

Ватан ҳақида бундан-да самимий ёзиб бўлармикан? Шунинг учун ҳам унинг шеърларини ўқиган сари, Ватанга, туғилиб ўсган юртга муҳаббатингиз ортаверади.

Буюк бастакорларнинг муқаддас мақсади мусиқада илоҳий овозга, сасга, товушга энг яқин оҳангни топиш ва тингловчига жаннатий овозни, беҳиштий садоларни туйдиришдан иборат бўлади. Олимлар эса инсониятни ўйлатадиган саволларга аниқ жавоб топиш пешида азият чекади. Шоирлар миллатнинг виждони, миллий қадриятларнинг муҳофизи, ҳис-туйғуларнинг кўзгуси ҳисобланади.

Муҳаммад Юсуф тилимизнинг жонкуяр ҳимоячиси эди. Бу бежиз эмас, у ҳар бир сўзни Ватан деб билар, Ватанни асрашни миллий тилдан бошлаш кераклигини шеърларида кўп таъкидлар эди.

*Сен бўлмасанг нима бизга силлиқ шеърлар,
Бу дунёда тили йўқда дил йўқ дерлар.
Баҳонинг-ку бериб кетган Алишерлар,*

*Юрагимнинг тўридаги сўлмас гулим,
Она тилим, кечир мени, она тилим.*

Инсон она алласи билан қулоғига қўйилган тилдагина тараддуд-сиз сўзлай олади, кайфиятини, ҳис-туйғуларини бехато ифода қилади, дилидагини эмин-эркин, бор бўйича тўка олади. Шу маънода шоирлар миллат руҳиятидаги эврилишларнинг, ижобий ва салбий ўзгаришларнинг барометрлари ҳисобланади.

*Қандай алам отимизни қўйса ёвлар,
Марғилонлар қаердаю Горчаковлар?..
Бизни азал буколмаган бу синовлар,
Мингтепани атайлик ўз номи билан.*

Буни шоирнинг катта васияти, деб тушунмоқ керак. Бу васиятни амалга оширмақ бугунларга насиб қилди. Давлат тилини ривожлантириш департаменти жой номларини, топонимик объектлар номини тартибга солишга астойдил бел боғлаган. Муҳаммад Юсуфнинг бу орзусини ҳам мазкур муассаса амалга оширади, деган умиддамиз.

Халқ орасида “Одам дунёга бир марта келади”, деган машҳур гап бор. Одамдай яшашга, орзуларни эртанги кунга сурмасликка даъват қилувчи бу гапни шоир ўз йўриғида сўроқлайди. “Одам дунёга бир марта келади. Шу бир калима сўз билан қанча савоб ишлар қилиш мумкин”, дейди шоир. Ва шу бир жумлага одамзод қанча гуноҳларни, орзуларни, исёнларни, дард ва аламларни сиғдириб юборишини айтмоқчи бўлади. Шоир, халқ тилидан тушмайдиган бир жумлани сўроқлаш орқали халқ тилидаги ҳар қандай бирликнинг яхшиликка, эзгуликка ва абадиятга дахлдор эканлигини урғулайди. Бир марта келинадиган дунёда фақат яхшилик қил, яхши ном қолдир, деган қадимий ҳикматнинг оҳорли ифодасини топади. Шоир халқ тилидаги айрим сўз, ибора ва қуйма гапларни ғуборлардан поклаб асл ҳолида яна халққа қайтариб беради. “Одам дунёга бир марта келади” гапини майда мақсад ва манфаатлар учун қурбон қилмаслик кераклигини, эзгу ният ва амаллар учун ишла-тиш зарурлигини эслатмоқчи бўлади.

Шоир ижоди бедорликка даъваткор шеърият. У севги, висол, айрилик, изтироб каби шахсий кечинмалардангина иборат шеърият эмас. Китобхонни ижтимоий ҳаётда фаол яшашга, уйғоқликка чорловчи шеърият. Бир шеърида шундай сатрлар бор:

*Мудроқ босган дилим,
Айтаман бир сир.
Тангри уйқуни-да*

*Паллада тортар.
Уйқу ҳам
Насияга берилган умр,
Уйқунг ортган сайин
Қарзинг ҳам ортар...*

Умрнинг ҳар они ўлчовли, ҳатто уйқунинг ҳам бадали бор. Буни идрок қилган китобхон ўз умрини сарҳисоб қилади ва шоирдан миннатдор бўлади.

Муҳаммад Юсуф ижоди умуминсоний қадриятларни улуғловчи шеърят ҳисобланади. Унинг шеърларида инсониятга алоқадор эзгу хислатлар, савоб амалларнинг тамоми энг баланд пардада куйланади. Бир мансур шеърида шундай дейди: “Асли инсон хоки қўйилган ҳамма жой азиз ва муқаддасдир. Бас, шундай экан, одамлар истаган қабр тупроғини кўзларига суртсин. Бундан кимга жабр”. Бу ерда инсоннинг дин, эътиқод, мазҳаб, ирқ, миллат ва ранг-рўйи қандай бўлишидан қатъи назар, муқаддаслиги ва унинг хоки қўйилган тупроқнинг азизлиги тараннум қилинмоқда.

Шоир шеърни, тилни ажодлардан қолган ва авлодларга бекам, беҳато етказилиши шарт бўлган муқаддас мерос, деб билади.

*Тушимга киради Қодирий бобом
Бемадор, бемажол, беҳол, беором.
Тушимга киради Қодирий бобом:
– Тур, – дейди, – мунча кўп ухладинг, болам.*

Сўзга, тилга, миллий анъана ва қадриятларга лоқайдликни ажодларга, ота-боболаримизга, Қошғарийга, Навоийга, Бобурга, Қодирийга хиёнат, деб билади. Ундан-да ўтиб, Ватанга хиёнат, деб тушунади.

Президентимиз Ш. М. Мирзиёев пойтахтимиздаги Адиблар хиёбонида бир гуруҳ ёзувчи, шоир ва зиёлилар билан ўтказган учрашувида миллий адабиётимизни ривожлантиришга қаратилаётган эътибор, галдаги муҳим вазифалар ҳақида гапириб: “Адабиёт халқнинг юраги, элнинг маънавиятини кўрсатади. Бугунги мураккаб замонда одамлар қалбига йўл топиш, уларни эзгу мақсадларга илҳомлантиришда адабиётнинг таъсирчан кучидан фойдаланиш керак”, деган эдилар. Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти жамоасига рамзий сиймоси ҳам ижодидай бетакрор тасвирланган Муҳаммад Юсуф ҳаёти ва ижодий фаолиятини кенг тарғиб қилиш вазифаси юклатилган эди. Ўзбекистон халқ шоири Муҳаммад Юсуфнинг ибратли ҳаёти ва ижодини чуқур ўрганиш бўйича институтда ўқув-маърифий тадбирларни ташкил этиш,

илмий-ижодий фаолиятни йўлга қўйиш бўйича тизимли ишлар режаси тузилди. Барча босқич ва гуруҳларда Муҳаммад Юсуф ҳаёти ва ижодий фаолиятига бағишланган махсус курслар ўқитилиши белгилаб олинди. Шу ўринда айтиш жоизки, бундан мақсад бир шоирнинг ҳаёти ва ижодини ўргатишгина эмас, Ватанни камида Муҳаммад Юсуфдек “иддаолар қилмай” севиш, она тилимизни Муҳаммад Юсуфдек гард юқтирмай ардоқлаш, беқиёс миллий қадриятларимизни унингдек англашни ўргатишдан иборат бўлишига эришмоғимиз лозим.

Зулфия МЎМИНОВА,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси

БУНДА ГУЛЛАРНИНГ ЯПРОҒИДА ШЕЪР

Тонг чоғи Адиблар хиёбонидаман. Адабиёт бўстониинг еттинчи мўъжизасидаман. Кўёш нурларида жилваланаётган митти фавворалар худди гўзал қизларга ҳазиллашиб сув сочаётган йигитларга ўхшайди. Минг турли чечаклар: оқ, қизил, пушти, нимпушти, кўк, сариқ, тўқ қизил, қирмизи, нафармон ва яна бир қанча аралаш рангли гуллар. Бундай Боғи Дилкушони бирпасда сайроқи қушлар топиб олишибди. Тилло патли қушлар чаҳ-чаҳидан дил яйрайди. Боғ тўрида шеърият мулкининг султони ҳазрати Алишер Навоий уларга юзланиб шоҳ ва шоир Заҳириддин Муҳаммад Бобур турибдилар. Асрлар тўфонлари аро улар энди шу боғда учрашдилар. Бу сафар улар тахт ва салтанат қутқусининг заҳаролуд ҳавоси кезган саройларда эмас, Адиблар хиёбонида учрашмишлар. Нафис мажлисга бир ёнда Огаҳий, бир ёнда Бердақ, бир ёнда Фурқат, бир ёнда Қодирий, бир ёнда Қаҳҳор, бир ёнда Чўлпону Фитрат, бир ёнда Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжону Зулфия, бир ёнда Саид Аҳмаду Саидахон, Озод Шарафуддинов, Абдулла Орипов, Эркин Воҳидов, Муҳаммад Юсуф яна қанча-қанча улуғларимиз жамулжам бўлмишлар. Навоийнинг ўнг қўли тарафда улкан кутубхона. Бу кутубхонада биз бугунги ўзбек адибларидан тортиб дунё адабиёт аҳли билан суҳбат қураимиз. Онгу шууримизни мазмун билан бойитамиз. Навоий ҳазратнинг чап томонида, юракларига яқин жойдаги оппоқ қасрда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг биноси. Бунда Навоийнинг ворислари, шогирдлари, авлоди аржумандлари тўпланадилар, тадбирлар тузадилар, мушоиралар ўтказадилар, фикрлар улашадилар, қаламлари билан минг турли чашмаларнинг йўлларини очадилар. Бунда муҳит мусаффо.

Адиблар хиёбони. Бу мўъжизавий боққа келинг, дўстлар! Бунда сизни ақл булоқлари, шамолларда сўнмас шамлар ёғдуси, оловларда ёнмаган қўлёзмалар, бўронларни бўйсундирган шиддатлар, асрий музларни эритган ҳарорат, меҳр уммони, муҳаббат ва самимият денгизи кутмоқда. Бунда сизни адабиёт кутмоқда.

Адиблар хиёбони. Боғ тўрида қуёшга юксалгандек Навоий томон юрасиз. Юксаласиз! Бу боғ йўлакларида Огаҳий билан юзма-юз бўласиз, Бердақ билан саломлашасиз. Бу боғ айвонларида Қодирий билан

ҳасратлашасиз, Ойбекнинг кўзларидан сочилган ақл сачратмаларидан уйғонасиз, Қаҳҳор нигоҳидан тетиклашасиз, қўлингиздан тушиб кетган китобни оламан деб Муҳаммад Юсуфнинг бошига бошингиз тўқнашади, у кулади, сиз куласиз, узр сўрайсиз, боғ айланасиз. “Бундай боғ дунёда йўқ”, дейди у. “Бундай адиблар ҳам бошқа юртда йўқ”, дейсиз сиз. “Бундай шоирқалб миллат дунёда йўқ”, дейсизлар биргалашиб.

Адиблар хиёбони. Миллий хазина, маънавиятимизнинг Боғи Дилкушои муборак бўлсин.

АДИБЛАР ХИЁБОНИДА

*Аҳли адиб азизу мукаррам бўлдилар,
Улуғларим ҳамнафас, ҳамдам бўлдилар,
Навоийнинг ҳузурида жам бўлдилар,
Тошкентда, Адиблар хиёбонида.*

*Ҳазрат Бобур, Огаҳию Бердақ бунда,
Ойбек домла, Чўлпон, Фитрат уйғоқ бунда,
Шамолларда ўчмас шамлар, чироқ бунда,
Тошкентда, Адиблар хиёбонида.*

*Гулзор ичра шеър ўқийди Зулфияхон,
Тинглаб туриб хўрсинади Ҳамид Олимжон,
Сухбат қураб Саид Аҳмад, Саидахон,
Тошкентда, Адиблар хиёбонида.*

*Гўдакларнинг қўлларини ушлаб келинг,
Келинларга оқ рўмоллар ташлаб келинг,
Кувларни зиёратга бошлаб келинг,
Тошкентга, Адиблар хиёбонига.*

*Тушкин, ғамгин хаёллардан ғолиб келинг,
Кексаларга поёндозлар солиб келинг,
Келолмаса елкаларда олиб келинг,
Тошкентга, Адиблар хиёбонига.*

*Бу боғ ичра такбир кўрдим, таъсир кўрдим,
Турналарнинг карвонида бир сир кўрдим,
Мусаввирлар чиза олмас тасвир кўрдим,
Тошкентда, Адиблар хиёбонида.*

*Бу чиройни айтиб адо этиб бўлмас,
Бу боғлардан шунчаки ўтиб бўлмас,
Бу боғларни тиллоларга топиб бўлмас,
Тошкентда, Адиблар хиёбонида.*

*Тонгларингни саодатли кўрдим, юртим,
Кунларингни фароғатли кўрдим, юртим,
Оқшомларинг кароматли кўрдим, юртим,
Тошкентда, Адиблар хиёбонида.*

*Мен бу боғнинг қушлари-ла жўр бўлайин,
Ғунча очган гуллари-ла бир бўлайин,
Фаришталар айтиб учган сир бўлайин,
Тошкентда, Адиблар хиёбонида.*

*Келганларнинг товонида чақин турар,
Юраклари нурли турар, ёрқин турар,
Бу боғларки, Оллоҳимга яқин турар,
Тошкентда, Адиблар хиёбонида.*

Хулкар ҲАМРОЕВА,
*Ўзбекистон давлат хореография академияси
катта ўқитувчиси, филология фанлари номзоди*

БУЮК МУРАББИЙ

Азим пойтахтимизнинг муаззам “Адиблар хиёбони”га қадам қўяр эканман, хаёлимга, “Хиёбон улкан китобга ўхшар экан”, деган фикр келади. Бу китобни қайта-қайта ўқигинг, ўқиганларингни уққинг, қалбингга жойлагинг келаверади. Бизнинг тафаккуримизни ёритадиган бу мўътабар китобнинг энг ёрқин саҳифаларидан бири беназир устозимиз, атоқли адабиётшунос олим, Ўзбекистон Қаҳрамони Озод Шарафиддиновга бағишланган...

“Ватан. Ватан туйғуси. Ватан муҳаббати. Нимадир булар? Бу қандай сеҳрли қудратки, ҳали вояга етмаган, дунё кўрмаган, турмушнинг паст-баландларидан беҳабар, ўйину шўхликлардан ўзга дарди йўқ бир ўсмирнинг юрагига жо бўлиб олиб, бутун умр унинг хатти-ҳаракатини бошқариб туради. Бу туйғу инсон фарзандида туғма бўлармикин?” деган эдилар Озод домла.

Ватан меҳри, Ватан муҳаббати билан ёғдуланган “Адиблар хиёбони”да учратганим – устознинг ҳайкали пойига гулдаста кўяётган Ўзбекистон журналистика ва оммавий коммуникациялар университетининг талабалари, бир гуруҳ ўсмирларнинг кўзидаги ёлқинни кўриб, “Бу туйғу туғма бўлар экан”, деган фикрга келдим...

Муҳтарам устозимиз, Ўзбекистон Қаҳрамони Озод Шарафиддиновни адабиёт ихлосмандлари замонавий ўзбек адабий танқидчилигининг ёрқин намояндаси, атоқли жамоат арбоби, моҳир сўз санъаткори сифатида яхши билишади. Домла серқирра истеъдод соҳиби эди, умрининг сўнгги фаслида асосан публицистика ва таржима билан шуғулланди. Унинг ўткир фалсафий қийматга эга ва адабиётшуносликнинг юксак намунаси бўлган асарлари, бадий таржималари, поэтика ва тил ҳақидаги сермазмун мақолалари ва эсселарини ўқиган китобхон ҳайратга тушади. Биз устоз ноёб истеъдодининг кам ўрганилган қирраси – унинг она тилимизнинг улкан жонкуяри сифатидаги кўпчиликка ибрат бўладиган тадқиқотлари ва фазилатлари хусусида фикр юритмоқчимиз. Олимнинг қаламида она тилимиз хазинасидаги ҳар бир сўз янги-

дан-янги имкониятларини намоён қилади, беқиёс фалсафий мазмун ва моҳият касб этади.

Ижтимоий фаол публицист Озод Шарафиддинов ижодида маънавият, миллий яхлитлик муаммоси устувор мавзу саналар экан, олим учун унинг ўзак масаласи бўлган миллий тил, давлат тили, тил таълими, тил тараққиёти ва софлиги каби масалалар энг етакчи муаммолар бўлиши табиий. Зеро, ҳар бир даврда замоннинг пешқадам олимлари тил ва жамият муаммосига алоҳида эътибор қаратишган. Ўз даврининг етук жамоат арбоби Озод Шарафиддиновнинг она тили – ўзбек тили ҳақидаги қарашлари, мақолалари, чиқишлари эса ўткир тафаккур эгасининг чуқур билими, шижоати ва маҳоратини ифодалагани билан ажралиб туради. Олимнинг публицистик мақолаларидан бир нечтаси бевосита она тилимизнинг ҳозирги аҳволи, унинг жонкуярлари, равнақи ва бу соҳадаги муаммолар хусусида. “Адабиёт тилдан бошланади”, “Навоий сабоқлари”, “Она тилим – ифтихорим, инжа ганжинам”, “Тилда ҳикмат кўп”, “Тил илмининг дарғаси” каби мақола ва эсселар бевосита она тили ва унинг хусусиятлари ҳақида бўлса, бошқа жуда кўплаб эсселарида бошқа муаммолар билан бирга, йўл-йўлакай она тили, тил таълими, уни ривожлантириш каби муаммолар доирасидаги қатор долзарб масалаларни кун тартибига қўяди.

Олимнинг “Она тилим – ифтихорим, инжа ганжинам” мақоласи ўзидаги муаммолар қамровининг кенглиги, чуқур ва кенг фалсафий мушоҳадаларга бойлиги, фикрларнинг илмий асослилиги билан ажралиб туради. Фикрлар марказида зоҳиран Ўзбекистон Қаҳрамони, Ўзбекистон халқ шоири Эркин Воҳидовнинг “Она тилим” мақоласи таҳлили тургандек бўлса-да, ботинан қаралганда, бу олимнинг йиғилиб ётган фикрларини бир қолипга солиб, жамоатчилик эътиборига ҳавола этишига бир туртки бўлган, холос. Зеро, унинг ўзи эътироф этганидек: *“Ўзини ўзбек зиёлиси деб ҳисоблаган ҳар бир инсон фақат тил байрамларида эмас, доимий равишда она тилимиз байроғимиздек юксак ва покиза бўлиши тўғрисида қайғурмоғи ҳам фарз, ҳам қарзdir”*.

Она тили ҳақида чин қалбдан айтилган мазкур фикрлар, ҳақиқатан ҳам, миллат ва миллат тили жонкуяри бўлган фидойи инсонларгагина хосдир: *“Ўзбек тили нафақат қадимий тил, у ғоятда нафосатга бой тил, у ҳар қандай маънони энг нозик, энг инжу қатламларигача ифода-лаб бера оладиган, ўзининг гўзаллиги билан одамга завқ-шавқулаша оладиган, баҳри дилини очиб, гўзаллик туйғусини қондира оладиган тил”*.

Устоз О. Шарафиддиновнинг **она тилимиз нафосати** ҳақидаги фикрлари ўзига хос теранлиги, мантиққа эгалиги ва илмий асослилиги билан ажралиб туради. Масалан, тилдаги миллий руҳ аввало

ундаги ибора, мақол, матал ва кўчма маъноли бирликларда намоён бўлади. Буни тил ва жамият, тил ва тафаккур муаммоси билан шуғулланган тилшунослар ва бошқа мутахассислар ҳам эътироф этишади. Бунга доир ўз фикрларини олим қуйидагича ифодалайди: “Минглаб ибораларимиз борки, улар ихчамлиги, тўқислиги ва теранлиги жиҳатидан математик формулаларни эслатади. Масалан, “ўйғон чўзиладиган, ингичка узиладиган замонлар” деган ибора бор. Шу бешигина сўз замирида қулоч-қулоч мақолаларда ифодаланадиган мазмун бор. Яна унинг образлилигини айтмайсизми? Осонгина эсда қолишини айтмайсизми?” Ёки олимнинг сўзларнинг кўп маънолилиги, маъновий имкониятлари ҳақидаги қуйидаги фикрлари ҳеч кимни бефарқ қолдирмайди: “Мана, биргина “қарамоқ” сўзини олиб кўрайлик, ўнлаб унга яқин, маънодош сўзлар бор – улар асосан бир хил маънони англатган ҳолда, ҳар гал шу маънонинг бирор жиҳатини, бирор қатламини, бирор ҳолатини таъкидлаб кўрсатади: **тикилмоқ, разм солмоқ, бақраймоқ, алангламоқ, ўқраймоқ, мўлтирамоқ, саросаб солмоқ, қарамоқ** ва яна мен билмаган ёки ҳозир эсимга келмаган ўнлаб сўзлар... Буларнинг ҳар қайсисидан ўз ўрнида билиб фойдалансангиз, тузилган жумла шунчаки бирор маънони ифодалаб қўя қолмайди, балки камалак ранглари билан товланади, гўзаллиги билан сизни маст қилади. Ахир шундай гўзалликлардан ҳузурланмай, фахрланмай бўладими?” Бир қарашда бу оддий эҳтиросли жумлалардек тасаввур уйғотиши мумкин. Бироқ бу асли касби тилшунос бўлмаса-да, аммо тил сеҳрини теран ҳис эта оладиган, шунингдек, сўз сеҳридан тўла маънода завқ туя оладиган улуғ адибнинг эътирофи эканлигини унутмаслик керак. Бу эса сўз қўллашга муносабатда талабчанликка ҳам сабаб бўлиши аниқ.

Сўз руҳини ўз руҳияти билан идрок ила уйғунлаштира оладиган буюк санъаткорлар каби устоз тилга нисбатан айрим лоқайдликларга бефарқ қараб туролмайди. Сўз қўллашдаги ноқисликлар, тилга эътиборсизликлар ҳақида куюниб фикр билдиради. Қуйидаги афоризм каби янграйдиган жумлалар фикримиз далилидир: “Аксинча, тилга лоқайд қарайдиганлар, ўз саводсизликларини яширмай, тилга зўравонлик қиладиганлар қанча кўпайса, тилимизнинг ғализлиги шунча ортади, у ҳам араванинг ёғсираган ғилдирагидай ғижирлаб қолади. Лекин, афсуски, амалиётда биз кўп ҳолларда тилимизга беписанд қарашни кўрамиз. Гапирганда ёки ёзганда ўзимизни назорат қилмаймиз, ўзимизнинг тилимизни ўзимиз ҳис қилмаймиз, унинг ички оҳангларига қулоқ тутиб кўрмаймиз, балки жиловчи устига ташлаб қўйилган отдай майсаси кўпроқ кўринган ўтлоққа кириб кетаверамиз; Аҳён-аҳёнда саҳрода адашган ёлғиз ўйловчининг фарёдидек бирор-бир одамнинг зор-

ланиши эшитилиб қолмаса, тилдаги бу салбий тамойиллар ҳеч кимнинг парвойига келмайдигандек туюлади”. Бу таъкидлар она тилига эътиқод қўйган улуғ ижодкорнинг ҳамон ўз долзарблигини йўқотмаган бетакрор фикрларидир.

Тилшуносликка доир ўткир муаммолар ҳам олим нигоҳидан четда қолмайди. Озод Шарафиддинов атамашунослик, лексикология, луғатчилик соҳасидаги ечимини кутаётган муаммоларни қайта-қайта таъкидлайди. Масаланинг аниқ қўйилиши бугунги кунда тилшуносликда кўрилаётган айрим «долзарб» муаммоларга қараганда ўткирлиги ва жонлилиги билан характерланади. Зеро, устоз айтганидек, “... кўп ҳолларда энг оддий, энг бирламчи савод етишмайди, эга билан кесим, қаратқич билан тушум келишиги фарқланмайди, қўшма гаплар тузишда палапартишлик бор, услубнинг нозик жиҳатларига сира эътибор берилмайди”. Минг афсуски, бу аянчли ҳолат ҳамон давом этмоқда.

О. Шарафиддинов тил ва тилшуносликнинг нозик масалаларини теран тушунгани ҳолда, бу борада «оқни қорадан ажратиш»да ҳақиқатгўй олим, ватанпарвар аллома сифатида мулоҳаза юритади. Бу борадаги муҳим тадқиқотлар, қарашлар ва фикрларни журъат билан тафаккур тарозисида ўлчайди, дадиллик билан ўртага ташлайди. Озод Шарафиддинов илмий мактаб яратган атоқли адабиётшунос олим эди, унинг она тили, тилшунослик, тил таълими, тил тарғиботчилари ва тадқиқотчилари хусусида қимматли публицистик мақолалари устознинг моҳир сўз санъаткори ва она тилимизнинг улкан жонкуяри эканлигидан далолат беради. Бунга доир ҳар бир масалада адиб тил ва жамият, тил ва тараққиёт, тил ва мафкура, тил ва маънавият, тил ва руҳият муштараклиги тамойиллари асосида ўз нуқтаи назарини баён қилди. Бу фикрлар бугунги кунда оммалашаётган, тил таълимида унинг ҳаётийлигини таъминлашга хизмат қиладиган прагматик йўналиш қарор топаётган бир шароитда ўта зарур ва тил амалиёти масалаларида муҳим методологик аҳамиятга моликдир.

Мен аввало шогирд, кейин радиожурналист сифатида устоз билан жуда кўп суҳбатлашганман. Уларнинг асосий қисми магнит тасмаларида сақланиб қолган. Йилда бир неча марталаб мавзуси ҳеч қачон эскирмайдиган ўша суҳбатлар асосида эшиттиришлар тайёрлаб, ЎзМТРК “Ўзбекистон” радиоканали орқали эфирга узатамиз. Ўзбекистон Қаҳрамони Озод Шарафиддиновнинг илмий-ижодий мероси улкан хазинадир, уни ўрганганимиз сайин янги-янги қирралари чиқаверади. Устознинг Ватанга муҳаббат, китоб мутолааси ва она тилимиз ҳақидаги фикрлари афоризмларга айланиб кетганлиги бежиз эмас. Бунинг ўзига хос жуда катта ҳикмати ва биз шогирдлар учун алоҳида масъулияти бор. Дом-

ланинг вафотларидан кейин филология фанлари доктори, профессор, Европа Табиий Фанлар Академиясининг академиги Р. Р. Сайфуллаева раҳбарлигида “Озод Шарафиддинов публицистикасининг тили ва услуби” мавзусида номзодлик диссертацияси ёқлар эканман, мен ёзадиган ҳар бир фикр Устознинг номлари ва шарафларига муносиб бўлишига ҳаракат қилдим.

Шу ўринда бироз лирик чекиниш қилгим келди. Мен болалигимдан касблари ўқитувчи бўлган ота-онамнинг таъсирида бадиий асарлар билан бир қаторда Озод домланинг барча китобларини, матбуотда эълон қилинган адабий-танқидий мақолаларини мунтазам ўқиб борардим. Ўқувчилик давримда 4 марта Республика ёш адабиётчилар олимпиадасида биринчи ўринни олган бўлсам, 4 йил ҳам ўқилган бадиий асарлар рўйхатининг бошида устознинг барча китобларининг номлари бўларди. Ҳозирги Ўзбекистон Миллий университетининг ўзбек филологиясига ўқишга киришимга ҳам Озод домлага бўлган катта ихлос сабаб эди. Талабалик йилларимизда ўзимизни устоз Озод Шарафиддинов ва Талъат Солиҳов адабий давраларига мансуб деб билардик ва бу биз учун фахр эди. Домла “Университет талабаларники” дердилар ва доимо бизнинг тарафимизда бўлардилар. Университетни битириб, ёш шоир Аъзам Ўктам билан оила қурдик. Журналистика факультетида ўқиган Аъзам ака ҳам талабаликдан домла билан жуда яқин эдилар. Биз маълум бир муддат Озод домланинг тавсиялари билан Ўзбекистон халқ ёзувчиси Абдулла Қаҳҳор хонадонида яшаганмиз, улуғ адибимизнинг 5 жилдлик асарларини нашрга тайёрлашда Кибриёхонимга кўмаклашганмиз. Тўнғич фарзандимиз Тўмариснинг туғилганлик тўғрисидаги гувоҳномаси ҳам шу қутлуғ хонадондан олинган. Кибриёхоним тез-тез ижодкорларни уйга, чиройли дастурхон атрофига таклиф қилардилар. Шеърлар, ғазаллар ўқилар, улуғ устозлар билан боғлиқ воқеалар эсланар, матбуотдаги мақолаларга муносабат билдириларди. Тонготар давом этадиган даврани Озод домла бошқарар, унда доим адабиётимиз келажагига хизмат қиладиган беғараз, самимий фикрлар айтиларди. Ўша адабий давралар бизнинг кўпчилигимиз учун мактаб вазифасини ўтаган.

Ўйлаб кўрсам, ҳаётимдаги жуда кўп эзгуликлар домланинг табаррук номлари билан боғлиқ экан. Устоз ҳеч кимдан ёрдамларини, маслаҳатларини аямасдилар. Биз талабалик давримизда, ундан кейин ҳам узоқ йиллар университет деганда Озод домлани тушунардик. Ватанни, адабиётни, устозлар ва университетни, яқинларни севишни, қадрлашни, улар учун фидо бўлишни устоздан ўрганганмиз. Мен радиожурналист сифатида домла билан кўп суҳбатлашганман, дедим. Устоз доимо шо-

гирдлари ва яқинларига меҳрибон эдилар. Интервьюларимиздан бирида, оилаларини яхши билсам-да, шу ҳақда сўраганман. Бажонидил жавоб берганлар. Устоз қизлари, филология фанлари доктори, профессор Муҳаббат Шарафуддинова, куёвлари тарих фанлари доктори, профессор Фатхулла Эргашев, ўғиллари, шарқшунос Фарҳод ака, адлия генерали Алишер ака, келинлари, фан номзоди Замира опа, Гулнора опа, тўнғич набиралари филология фанлари номзоди, доцент Шаҳнозахон Тўйчиева, адабиётни яхши кўрадиган набиралари Камолахон ҳақида тўлиб-тошиб, меҳр билан сўзлагандилар. Шунда Устознинг ўз шогирдларидан, Отанинг фарзандларидан, Бобонинг набираларидан розилиги улкан бахт эканлигини ҳис қилганман. Устоз китобга меҳр ҳақида шунчаки гапирмаганлар, домла адабиётшунос олим бўлганлари учун эмас, балки ўзлари астойдил яхши кўрганлари, китобсиз ҳаётни тасаввур қила олмаганлари учун ҳам кўп мутолаа қилардилар. Доимо руҳлари баланд, сўзлари ва ишлари ҳамиша бир эди, у киши ўзгаларга ҳам, ўз яқинларига ҳам доимо талабчан ва тўғрисиўз бўлганлар. Ўзлари ва эътиқодларига муносиб шогирдлар, зиёли фарзандлар, набиралар тарбияладилар. Биз учун “Озод Шарафиддиновнинг шогирди” деган ном улкан шараф ва ифтихордир.

Шодмон СУЛАЙМОН,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси
Бухоро вилояти бўлими раҳбари

МУНАВВАР МАНЗИЛУ МАСКАН

Азим Шош бағрида унган не ҳайрат, не гулистон бу,
Адиблар машварат қурган муаззам бир хиёбон бу.

Жаҳонда кўп мунаввар манзилу маскан, азиз жойлар,
Вале, булбул китоб битган чаманлар ичра бўстон бу.

Неча сўз мулкида моҳир сеҳрлар айлағай зоҳир,
Навоий базмида ҳозир нурафшон кавкабистон бу.

Кезиб боғ саҳнида масрур ҳабибин излағай танбур,
Муқимий, Фурқату Бобур сўзи бу – гавҳаристон бу.

Ўпиб сиймосини кўз бирла, тупроғин тавоф айла,
Шаҳид Абдулла, Беҳбудий яна саргашта Чўлпон бу.

На ёлғиз боғ дема, айтгил: эрур равшан кутубхона,
Илм-фан, маърифат, шеър у шуур уққан китобхон бу.

Неча олим, неча фозил қилур мўъжизалар нозил –
Бўлурлар баҳралар ҳосил, мунаққаш давра, иймон бу.

Келиб шеърини такрор қил, магар эркин бўлолмас дил,
Қўлинг тут, жон укам, сингил, муқаррар абри найсон бу.

Сен, эй аҳли башар, қайдин дема бунча талотўплар,
Келиб, сен ҳам зиёрат қил, кўнгил сайрига имкон бу.

Насиб этгай яна толе, мунаввар бўлғуси шомлар,
Ҳар они имтиҳон бўлган улус дардига дармон бу.

Сўзимнинг мағзини, эй дўст, сўра бунда гиёҳ, гулдан:
“Азиз юрт сарварин меҳри мужассам Ўзбекистон бу!”

Адҳамбек АЛИМБЕКОВ,
*Тошкент давлат шарқшунослик
 университети доценти, адабиётшунос*

МУҚАДДАС ДАРГОҲ

Маънавияти юсак халқларнинг халқаро ҳамжамиятда обрўси юқори, мартабаси баланд бўлади. Халқимиз жаҳон маънавият оламига катта ҳисса қўшган буюк алломалари билан ҳар қанча фахрланса арзийди. Азалдан илм-маърифатга ихлоси баланд бўлган юртимизда улўғларнинг кўплаб етишиб чиққани, она Ватанимизнинг тупроғи табарруклиги бизга буюк келажакдан дарак беради. Халқимиз доимо ижодкор фарзандларини эъзозлаган, хотирасини ёдда тутган. Чунки қобилиятли ҳар бир инсон халқ маънавиятининг узвий бўлагидир.

Шўролар даврида халқимизнинг тарихи, жаҳон маънавий тамад-дунига қўшган ҳиссаси қанчалар камситилгани бугун ҳеч кимга сир эмас. Шукурки, мустақиллик туфайли тарихга муносабат тубдан ўзгарди. Хурматли Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг “Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий боғи ҳудудида Адиблар хиёбонини барпо этиш тўғрисида”ги қарори наинки маънавият аҳлини, балки бутун халқимизни қувонтирди. Мақсад “Миллий боғни халқимиз, авваламбор, ёшларимизнинг маданий-маърифий савиясини юксалтиришга хизмат қиладиган, нафақат юртимиз, балки жаҳоннинг турли мамлакатларидан меҳмонлар ва сайёҳлар ташриф буюрадиган ҳар томонлама гўзал ва бетакрор масканга айлантириш, маънавий ҳаётимизда ўчмас из қолдирган атоқли сўз санъаткорларининг тарихий хотирасини абадийлаштириш” бўлди.

Мен ҳар сафар Адиблар хиёбонига келиб улўғ ижодкорларимиз ҳайкалларига завқ билан боқар эканман, ёдимга бир ривоят келаверади. Эмишки, бир қудратли подшоҳ бўлиб, кўпгина мамлакатларни босиб олибди. Қўли етмаган биргина юрт қолган экан. Лашкарбошиларнинг кутқуси билан у юртга ҳам юриш қилишни ўйлабди. Подшо бирор юртга уруш қилишдан олдин у мамлакатга жосусларини юбориб, мавжуд аҳволни, элнинг кайфиятини, шароитни ўрганар экан. Бу сафар ҳам шундай қилибди. Тингчилар қайтиб келиб ҳукмдорга ҳисобот берибдилар. Юрт обод, раият тинч, меҳнат билан банд. Шоҳ қўшинлар сонини сўрабди. Хабаргирларнинг гапи бўйича бу юртдаги қўшин шоҳ қўшин-

ларидан уч баробар кам, аммо иккита зўр шоири бор экан. Шунда вазиру амирлар хурсанд бўлиб, бир ҳамла билан босиб олишни ўйлаб, подшоҳга юриш бошлашга фармон беришни илтимос қилибдилар. Аммо мулоҳазали подшо: “Йўқ. Зўр шоирлари бор юртга уруш очиб бўлмайди. Шоирлар даъватига халқ эргашади. Халқи кўтарилган элни енгиб бўлмас”, – дея шу юртга юриш қилмаган экан. Энди Юсуф Хос Ҳожибга кулоқ тутайлик:

*Қилич-ла эл олмоқ мумкин ҳар жойда,
Қаламсиз идора қилмоқ бефойда.
Қилич бирла олди, боқ, эл олгувчи,
Қалам тутди элни йўлга солгувчи.*

Халқ оғзаки ижодида ҳам, ёзма адабиётда ҳам шоирлар, яъни қалам аҳлига нақадар юксак баҳо берилгани далолати бу. Дарҳақиқат, Ватанга фидойи, ҳақиқий шоирнинг сўзи ҳар қандай қуролдан кучли. Абдулла Қаҳҳор: “Адабиёт атомдан кучли” деганда шуни назарда тутгандир, балки. Бомба маълум бир ҳудудга таъсир қилса, адабиётнинг – сўзнинг таъсири чек-чегарасиздир.

Адиблар хиёбонида ҳайкаллари қўйилган шоирларимиз мана шундай юртга фидойи, сўзига халқ ишонадиган, эргашадиган сиймолар эди. Ҳазрат Алишер Навоийдан бошлаб Муҳаммад Юсуф ижодигача кузатсак, фикримизга истаганча далиллар топамиз. Алишер Навоийнинг “Одами эрсанг демагил одами, Ониким йўқ халқ ғамидин ғами” сингари ҳикматларию Муҳаммад Юсуфнинг “Халқ бўл, элим” сатрларини эслашнинг ўзи кифоя. Бадиий адабиёт маънавият юксалишининг асосий омили, эл дилини яйратувчи, руҳини юксалтирувчи восита бўлган. Шунингдек, юрт бошига иш тушса руҳига қувват, дилига малҳам бўлган.

Адиблар хиёбонида кечаётган учрашувлар, суҳбатлар ёшлар онги, шуурига гўзалликни сингдириш билан фикрини теранлашга хизмат қилади. Олимларни янгидан-янги илмий тадқиқотлар қилишга илҳомлантиради. Алишер Навоий, Бобур, Огаҳий, Муқимий, Фурқат, Бердақ, Ойбек, Ғафур Ғулом, Абдулла Қаҳҳор, Ибройим Юсупов, Абдулла Орипов, Эркин Воҳидов ва бошқа бу ерда ҳайкаллари ўрнатилган ижодкорларимиз меросининг ўрганилмаган қирралари кўп.

Яна бир жиҳати, дунёда очиқ осмон остида музейлар кўп, аммо биздагидек очиқ осмон остида Адиблар хиёбони йўқ. Бу ҳар бир адабиёт мухлисида фахр туйғусини уйғотади. Учинчидан, улуғлар руҳини шод қилиш авлодлар учун ҳам фарз, ҳам қарз. Тўртинчидан, биз аждодлар билан фахрланибгина қолмай, ҳурматини ҳам бажо келтиряпмиз. Бу ёш авлод тарбияси учун ниҳоятда муҳим. Ижодкорларимизни, уларнинг

асарларини эслашимиз, мутолаа қилишимиз – дуодай, уларнинг руҳини шод қилиши, шубҳасиз. Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” асарида шундай ўғит битилган:

*Улуғларни хурсанд қилган кимки бор,
Топди хурмат, қадр-қиммат, эътибор.*

Биз тарихимизда ўтган улуғларимиз, хусусан, шоир-ёзувчиларимизни эъзозлаётганимиз ўз қадримизни теран англаётганимиз, тарихга бўлган ҳурматни жойига қўяётганимиздан далолатдир. Аслида ҳам миллатнинг ўзлигини англаш жараёни тарихда ўтган буюклар меросини ўрганиш, ҳурматини бажо келтиришдан бошланади.

Ҳассос шоир Муҳаммад Юсуфнинг “Чўлпон” шеърисида шундай мисралар бор:

*Ўлса ўзи ўлар,
Сўзи ўлмайди,
Ҳамиша барҳаёт насл шоирлар.
Ҳақиқий шоирнинг қабри
бўлмайди,
Юракка қўмилар асл шоирлар.*

Хиёбонда қад ростлаб турган ижодкорларнинг ҳар бирининг халқ хотирасида ўз ўрни бор. Бошқачароқ қилиб айтсак, улар юракларга кўмилган, руҳлари ҳамиша тирик, халқнинг сирдоши бўлган ижодкорлардир. Ҳар бир халқ, миллатда руҳни кўтарадиган, поклайдиган табаррук жойлар бўлади. Адиблар хиёбони мана шундай зиёратгоҳ бўлиб қолишига шубҳа йўқ. Энди адабиёт аҳли, қолаверса, халқимиз учун китобхонликни оммалаштирадиган, маънавиятини юксалтирадиган маскан бор.

Адиблар хиёбони адабиётимизнинг ҳамишалик улкан ва муқаддас даргоҳи бўлиб қолишига ишончимиз комил.

Нуриддин АМИНЖОН,
Ўзбекистон Республикасида
хизмат кўрсатган маданият ходими

АДИБЛАР ХИЁБОНИ

Адабиёт виждони,
Ижод марди майдони.
Жам бўлдилар бир боғга,
Мир Алишер сарбони,
Адиблар хиёбони.

Жаҳонда йўқ қиёси,
Битик, ақл зиёси.
Ёзувчилар дунёси,
Ичра дурри-маржони,
Адиблар хиёбони.

Энг зўри-да Навоий,
Қалб қўри-ла Навоий.
Боғ тўрида Навоий,
Нигоҳида бўстони,
Адиблар хиёбони.

Абаддур адабиёт,
Маънавий оби ҳаёт.
Ёр бўлиб илоҳиёт,
Иқтидор намоёни,
Адиблар хиёбони.

Энг моҳирни пир деган,
Сўзи жавоҳир деган,
Лутфи жаҳонгир деган,
Буюклар жам макони,
Адиблар хиёбони.

Абдуллоларга салом,
Топдилар бунда мақом
Ойбек ҳам Ғафур Ғулом,
Эркин Воҳид ошёни,
Адиблар хиёбони.

Номлари ёд этилди,
Руҳлари шод этилди.
Сиймо бунёд этилди,
Юртбошим армуғони,
Адиблар хиёбони.

Отабек ИСМОИЛОВ,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси

САБР ҚИЛГАН ЕТАР МУРОДГА

Бутун дунё аҳли, шу жумладан, ватандошларимиз ҳам айни кунларда коронавирус инфекцияси туфайли жиддий синов даврини бошдан кечирмоқда. Минг шукурки, давлатимиз ва ҳукуратимиз томонидан бу офат мамлакат бўйлаб ўта хатарли даражага кўтарилиб кетишининг олдини олиш бўйича кенг кўламли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Тарихга назар ташласак, халқимиз кўп оғир кунларни, қийинчиликларни бошидан кечирганлигини ва уларни енгиб ўтганининг гувоҳи бўламиз. Бунинг асосий замини эса, энг аввало, сабр, қаноат, ирода ҳисобланади.

Пайғамбаримиз (с.а.в)нинг муборак ҳадисларида ҳам бу ҳақда “Қайси бир банда ўзига етаётган озорга сабр қилса, Аллоҳ унинг азизлигини зиёда қилади”, деб айтиб ўтганлар.

Дарҳақиқат, карантин туфайли юзага келган вазиятда белгиланган тартиб-қоидаларга амал қилган ҳолда сабрли бўлган киши ўзини ҳам, атрофидагиларни ҳам хавф-хатардан асрайди. Кекса отахонлар ва онахонларимиз кўп такрорлайдиган, огоҳликка даъват этувчи “Аллоҳ сақланганни сақлайди” деган нақл беҳуда айтилмаган.

Афсуски, айрим кимсалар қадриятларимизга, одоб-ахлоқ меъёрларига ҳам амал қилмай кўча-кўйда ниқобсиз юриш, зиёфатлар уюштириш, гигиена қоидаларига амал қилмаслик ҳолатлари оз бўлса-да, учраб турибдики, ўзига ва яқинларига зарар келтириши табиий.

Буюк алломалар, мутафаккирлар ҳам сабр ҳақида ҳикматли сатрларни битганлар. Алишер Навоий ҳазратларининг “Маҳбуб ул-қулуб” (Қалблар севгилиси) асарида шундай фикрлар бор: “Сабр – аччиқ, аммо фойда берувчи, у қаттиқ, аммо зиён-заҳматни даф этувчи. Сабр шодликлар калитидир, бандларни ечувчидир.

Сабр – табиб, бадхўр дори. Бемор ундан азоб тортади, аммо сўнгида соғлиққа эришади”.

Машҳур туркман шоири Махтумқули қаламига мансуб:

Сабрсизлар тез йўлиқар балоға,

Сабрли қул бора-бора шод бўлар, – деган сатрлар ҳам кишиларни огоҳлик ва сабр-қаноатга даъват этади.

Чамаси бундан ўттиз-ўттиз беш йиллар олдин қайсидир китобдан ўқиганим, ибратомуз ҳикоят шу кунларда тез-тез хотирамга келади.

Ҳикоя қилинишича, бир донишманд зиёрат мақсадида ёнида шогирдлари билан узоқ сафарга чиқади. Йўл-йўлакай тўрт томони яйдоқ, яйлов ерда бир киши ёнида ўғиллари, неваралари билан дарахт ниҳоллари ўтқазаетганига дуч келади. Бир зум тўхтаб, саломлашади.

– Отахон, бу ерда катта бир боғ қилмоқчиман, – дейди суҳбат давомида ниҳол ўтқазаетган бўлғуси боғбон.

– Ниятингиз яхши, лекин ишингиз ғалат, – дейди донишманд ва сўз демай йўлида давом этади.

Йўл юриб эртасига худди кечагидай яланглик бир жойда бир гуруҳ кишиларнинг пахса девор барпо қилишаётганини кўриб тўхтади. Ҳорманглар, дея ҳол-аҳвол сўрашишади. Гап орасида девор тортаётганларнинг ёши каттароғи донишмандга бу жойда бир катта боғ қилмоқчи эканини айтади. Шунда донишманд унга қарата:

– Баракалла! Ниятингиз яхши, ишингиз ҳам дуруст, – дея олқишлайди.

Ҳамсафарлар йўлда давом этиб бир манзилда тўхтаганларида шогирдлар қариядан қизиқиб сўрашади:

– Устоз, йўлда иккалалари ҳам бир мақсадни кўзлаб иш қилаётганлардан бирининг амалига эътироз билдирдингиз. Кейингисини дуруст деб мақтадингиз. Сабабини англамадик.

Шунда донишманд йўлдаги сўзларни изоҳлайди:

– Биринчисининг ишини хушламаганим ўтқазаетган ниҳолларининг хавфсиз ўсиб-унишлари, дарахт бўлишлари, мева беришларида кафолат кўрмадим, чунки атрофида муҳофазаси йўқ. Саёқ хайвонларга ем бўлиши турган гап. Кейингисининг ҳаракатини маъқуллаганим, ишининг охирини ўйлаб, энг аввал бўлажак боғ ниҳолларининг ҳимояси учун ҳам девор тиклаётгани...

Ривоят мазмунидан бугунги вазият учун ҳам хулоса чиқариш мумкин. Дейлик, ҳар оилани, маҳаллани, боринги, жамиятни бир боғ деб тасаввур қилсак, ундаги дарахтларнинг дахлсиз ўсиши учун ҳам бугунги кунда жорий этилган ва ижроси қатъий талаб қилинаётган карантин қоидалари ҳимоя девори вазифасини ўташи, шубҳасиз.

Хабарлардан маълум бўлаяптики, касалликка чалинган бир киши эҳтиётсизлик орқали оила аъзолари ва бошқаларга юқтирмақда. Бундан кўринадики, ўзимизни асрасак, шу орқали атрофимиздагиларни ҳам асраган, ўзимизга ва ўзгаларга яхшилик қилган бўламиз. Зеро, шу яхшиликнинг ўзи хайр-саховатнинг бир кўринишидир.

Шу ўринда ҳазрат Навоийнинг “Кўлингдан келса ўзгаларга яхшилик қил, келмаса, ҳеч бўлмаса, ёмонлик қилмагинки, шунинг ўзи яхши-

лик қилганинг билан баробардир” деган мазмундаги пурмаъно сатрлари ёдга келади.

Бугунги кун синовларининг яна бир талаби сўзимиз билан ишимиз бир бўлишининг ўта зарурлигидир. Бир неча кун олдин жамоа ўртасида карантин қоидаларига қатъий амал қилишни талаб қилиб, панд-насихат билан тарғибот ўтказган мутасадди ходимнинг ўзи эртаси кун айтганига амал қилмай жамоат жойида бениқоб юргани, беўхшов қилиқлар қилганини қўшниларимиздан бири ачиниш билан гапирар экан, қўшиб қўйди:

– Шунда бошқалардан, ёшлардан қандай гина қилиш мумкин?

Дарҳақиқат, унинг куюнганича бор. Аслида шу масъулиятли кунларда, энг аввало, биз катталар (катталар деганда ёши улуғлар баробарида мансаб, лавозим эгалари ҳам назарда тутилмоқда), зиёлилар ҳам фақат намуна бўлишимиз шарт ва зарур.

Устоз шоир, таржимон, тарихнавис ва давлат арбоби Муҳаммад Ризо Эрнийезбек ўғли таъкидлаганларидек:

*Халқ аро огаҳ эсанг Огаҳий,
Беғараз ар сўзни десанг Огаҳий,
Чунки эрур бошдан-оёқ чин сўзинг,
Лек керакдур амал этсанг ўзинг.
Гар амалинг бўлмаса не фойда,
Барча сўзинг бўлғуси бефойда.*

Бугун атрофга зийраклик билан назар ташлаб, дунёда бўлаётган воқеа-ҳодисалар ҳақидаги хабарларни эшитиб, ҳаракатимизга холисона баҳо беришимиз, ўзимиз ва ўзгаларни кўринмас балодан асрашимиз, боболар айтганидек, бирни кўриб фикр, бирни кўриб шукур қилишимиз даркор.

Шу билан баробар руҳиятимизни ҳам баланд тутишимиз, аҳиллигимиз, сабр-бардошимиз билан самовий синовлардан омон-эсон ўтиб олишимизга ишонишимиз лозим.

Зеро, аҳиллик, меҳр-оқибат, сабр-қаноат бор жойда яхшиликлар бардавом бўлади, қийинчиликлар енгиб ўтилади.

Баҳром ҒОЙИБ,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси

ИЖОДКОРГА ЭҲТИРОМ

Мен бир ижодкор, Ёзувчилар Уюшмаси аъзоси сифатида Уюшманинг биридан бирига кўчиб юрган биноларига анча йиллар давомида қадам ранжида қилмаган эдим. Чунки Совет даврида ҳам жамият ҳаётида ўзининг муносиб ўрнига эга бўлган, муносиб гапини айта олган ижодкорлар, биринчилардан бўлиб халқнинг оғриқли масалаларини дадил кўтариб чиққан эди. Ўзбек тилига Давлат тили мақомини беришми, пахта яккаҳоқимлигига қаршиликми, Орол муаммосими ва ниҳоят, энг асосийси халқимизнинг асрий орзуси – Мустақиллик ғояси ҳам ижодкорларнинг асосий мавзуси бўлган эди. Яхши, бироз муаммолар ҳал этилди, мустақилликка эришилди, лекин нимагадир мустақиллик даврида ижодкорларга эътиборсизлик йилдан-йилга ортиб борди.

Ўзбекистон Ёзувчилар Уюшмасини халқнинг адолат минбарига айланган, ҳозирги Амир Темури хийбони биқинида, Ўзбекистон меҳмонхонаси қаршисида, шу пайтлардаги Пушкин кўчаси, 1-уйдан, 500 кишилик мажлислар зали бўлган 3 қаватли бинодан, кўпол айтганда, қувиб чиқарилди, халқни эркин мулоқот минбаридан мосуво қилинди. Қайсидир банк шу бинони "сотиб" олди. Уюшма Бешоғочдаги янги бинога кўчди, лекин кўп ўтмасдан яна бир банкка жойини бўшатиб беришга мажбур бўлди. Энди Мустақиллик майдони метро бекати ёнидаги, 1 қаватлик, 50 кишилик мажлислар залига эга бўлган бинога кўчди. Шунда ҳам ёзувчи, шоирлар ижтимоий ҳаётга фаол муносабат билдириб, Уюшма атрофида бирлаша билди. Ниҳоят, у ердан ҳам кўчирилиб, Халқлар дўстлиги метро бекати ёнидаги, 9 қаватли бинонинг тўртинчими, бешинчими қаватига ўтказилди ва ижодкорлар ҳам Уюшмага камнамо бўлиб қолишди, Уюшмада ижодий муҳит сўнди ҳисоб. Уюшмага бир мен эмас, кўпчилик ижодкорлар ҳам қадам ранжида қилмай кўйди.

Нега мен "Ижодкорга эҳтиром" сарлавҳаси остида айттаримни бунча иддаодан бошладим? Ўтган аламлар кўз олдида турган одамгина ижодкорга кўрсатилаётган бугунги эҳтиромни чуқурроқ ҳис қила олади. Мен бугун Адиблар хийбони дарвозасига яқинлашганимданоқ, баланд

арка тагидан ўтаётиб ичимда бир қониқиш, таъбир жоиз бўлса, фахр ва табиийки, масъулият ҳиссини туяман...

Ўзбекистонда иқтидорга Шавкат Миромонович Мирзиёев келиши билан ижод оламида ҳам эркин руҳ шаббодаси эсиб бошлади. Ижодкорларга ҳақиқатни, халқ дардини дадил айтишига муҳит яратилди. Президент 2017 йил 3 февраль куни Миллий боғда бир гуруҳ адиблар билан учрашиб, уларни ўйлантираётган муаммолар билан қизиқди ва шу боғда “Адиблар хиёбони” ташкил этиш, Ёзувчилар уюшмаси учун янги, замонавий бино қуриш фикрини ўртага ташлади. Шу йилнинг 18 апрелида президентнинг “Адиблар хиёбони” барпо этиш ҳақида махсус қарори эълон қилинди ва 23 декабрдаёқ яна Адиблар хиёбонига ташриф буюрган давлатимиз раҳбари, янги қурилган Уюшма биносини айланиб кўрди, камчиликларни тузатиш ҳақида қурувчиларга топшириқлар, маслаҳатлар берди. Бино замонавий ва барча талабларга мукамал жавоб берадиган бўлишини талаб қилди. 25 йиллар давомида “кўчманчиликда” юрган Ёзувчилар уюшмаси ватанлик бўлди. Муҳташам бинода бир катта ва иккита мўъжаз мажлислар зали, Уюшма маъмурияти, “Шарқ юлдузи”, “Жаҳон адабиёти”, “Звезда Востока”, “Ёшлик” журналлари, “Ижод” жамғармаси фаолият олиб бормоқда. Китоб дўкони ва ошхона ишлаб турибди. Ёзувчилар уюшмаси яна аввалги мавқеини эгаллади, ижодкорлар фаол, ижодий муҳит яратилди.

Яна президент ташаббуси билан Адиблар хиёбонида Ўзбек адабиёти дарғалари, буюк ёзувчи, шоирлар шарафига ҳазрат Навоий пойида ҳайкаллар бунёд қилинди. Адиблар хиёбонида устозлар руҳини тавоф этиб юрарканман, дилимдан шундай эътироф тилимга кўчди:

*Кўнглим осмондадур, қанотсиз учдим,
Яссавий, Навоий, Парфию Пушкин –
Ўтган пирларимнинг руҳини қучдим,
Оёғим ердадир, кўнглим осмонда...*

Бу хайрли ишларни давлатимиз томонидан маънавиятга қанчалик эътибор берилаётгани мисоли, маънавият ижодкорларига кўрсатилаётган катта эҳтиром тарзида қабул қиламиз ва бу бизга катта масъулият юклайди. Ҳазрат Навоий бош, устозлар биздан ҳисоб сўраётгандай бўй кўрсатади.

Инсон хом сут эмган банда, яхши бўлгани сари янада яхшироқ бўлишини истайди. Мен Адиблар хиёбонини кезиб, ҳар бир ҳайкалнинг пойига бош уриб... ўйланиб қолдим. Яна тавоф қилишни истаганларим: Ўзбекистон халқ шоири, Қаҳрамон шоирларимизнинг устози Миртемир, улкан жамоат арбоби, катта оғалар халқимиз бўйнига “ўзбеклар

иши”, деб тухмат тавқи лаънати илганларида Кремлда, Курултой минбаридан туриб, ўзбекистон отини оқлаб олган Ўзбекистон халқ ёзувчиси Одил Ёқубов, шеърятимизда ўзига хос мактаб яратган Ўзбекистон халқ шоири Рауф Парфилар сиймосини бу боғда тополмадим. Умид қиламизки, хиёбонда жой кўп, айна устозлар ҳам муносиб эътибор топишар. Энди улар ҳам бизнинг, келажак авлоднинг қадриятларига айланишган. Қадриятларимизни муносиб қадрлай билайлик...

Президентнинг 2018 йил 5 апрелда № ПҚ 3652-сонли “Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” Қарори эълон қилинди. 24 банддан иборат бу қарорда ижодкорларнинг ҳаёти ва фаолияти доирасидаги барча масалалар қамраб олинган. Ижодкорларга имтиёзли ипотека асосида 100 дан ортиқ хонадон ажратилиши (айни кунларда уйлар эгаларига топширилаётир), муаллифлик ҳуқуқини таъминлаш, китоб нашри ва уни тарқатиш (узоқ йиллар давомида ижодкорлар китобини ўз ҳисобидан нашр эттириб, ўзи бозорчилар каби сотиб юришарди), муносиб асарларнинг чет тилларга таржимасини уюштириш, ижодкорларнинг моддий, маънавий манфаатларини кучайтириш ва яна бир қанча муҳим масалалар кўрсатилган.

Жойларда адабиёт дарғалари, буюк устозлар номида ижод мактаблари ташкил қилиш ва ёш истеъдодларни устозларга муносиб издошлар этиб тарбиялаш ишлари йўлга қўйилди, бу энди алоҳида мавзу.

Адибларга ўрнатилган ҳайкаллар ҳақида баъзи қорин бандалари ижтимоий тармоқларда, фалон пулни бронза ҳайкал пойига тўққунча, халқнинг қорнини тўйдиришни ўйламайдими, деб иддао қилаётганлар ҳам йўқ эмас. Жаноб “ёзувчилар”, эътибор берсангиз, инсоннинг ҳайвондан фарқларидан бири нафақат қорин ғами, балки қалб эҳтиёжи ҳам борлигидир. Қалб эҳтиёжи эса маънавий озуқа билан қондирилади. Маънавияти етук одам қадрини билади, ҳаққини танийди. Ҳеч қачон оч қолмайди, ҳалол насибасини топа олади. Ҳаққини талаб қилиб, ажрата олади. Инсон фақат ейиш учунгина яшамаслиги, балки яшаш учун еб, эзгу ишларни амалга оширишга, ўзидан эзгу от қолдиришга ҳаракат қилиб яшаши лозим.

Президентнинг хайрли ислохотларини пастки ижро органлари етарлича амалга оширмаётганлиги эса, президент фаолиятига салбий муносабат уйғотмоқда. Демак, бошқарув аппаратларига ҳалол, фидойи кадрларни кўпроқ жалб қилиш керакдир, шунда ислохотлар қоғозда қолмасдан амалга ошарди, ҳаёт фаровонлиги таъминланарди, қашшоқликка барҳам бериларди...

Бу жабҳада ҳам ижодкорлардан фаоллик, фидойилик талаб қилинади. Адабиёт майдони эса бепоён, қадрли қаламкаш устозлар, дўстлар, укалар. Шу майдонда армонсиз от чопишларингизни тилайман.

Айтаримни 2018 йили “Наврўз” нашриётида нашр этилган “Ишқнинг тумори” китобимдаги шеър билан якунламоқчиман.

БЎШАЛДИ, ЎЗАДИ...

“Бўшалса ўзади ўзбекнинг оти”.

“Алпомиш” достонидан

Алпомишим ростлигини билдирди,
Қоражон ҳам дўстлигини билдирди,
Ишнинг каму кўстлигини билдирди,
Бўшалди, ўзади ўзбекнинг оти!

Олимпия ўйинлари, дейсизми?
Элнинг тўйи, тўйинлари, дейсизми?
Тўлди элнинг қўйинлари, дейсизми?
Бўшалди, ўзади ўзбекнинг оти!

Даврага моҳир чавандоз келди,
Яшнатади қақраган элди,
Қақраган элга шифобахш селди,
Бўшалди, ўзади ўзбекни оти!

Қаҳратон қишдан сўнг кўклам, ёз келди,
Элнинг кўнглиндаги, жуда соз келди,
Ўзбекнинг бахтига сарафроз келди,
Бўшалди, ўзади ўзбекнинг оти!

Сайёра ХОЛМИРЗАЕВА,
 филология фанлари номзоди,
 Тошкент давлат аграр университети
 “Ўзбек тили ва адабиёти” кафедраси доценти

ҚОРАҚАЛПОҚ АДАБИЁТИНИНГ ЙИРИК ВАКИЛИ

Қорақалпоғистон халқ ёзувчиси, Ўзбекистон халқ ёзувчиси, Ўзбекистон Қаҳрамони Тўлапберген Қайипбергеновнинг қорақалпоқ ҳамда ўзбек адабиётининг ривожда тутган ўрни беқиёсдир. Т. Қайипбергенов қорақалпоқ насрини шакллантирган, ўз услубига эга бўлган, қорақалпоқ адабиётида ўзига хос мактаб яратган, Бердақ, Ажиниёз каби буюк аждодларининг ҳақиқий давомчисидир. У ўз халқининг асл фарзанди сифатида юртининг ўтмишига, илдизига, босиб ўтган йўлларига, миллий қадриятларига, анъаналарига қизиқди, ўрганди ҳамда уларни ўзининг бадиий асарларида маҳорат билан акс эттирди.

Т. Қайипбергенов қорақалпоқ халқини миллат сифатида бутун дунёга танитди ва қорақалпоқ адабиётида жаҳон адабиёти билан тенглашадиган асарлар яратди. Адиб ўзи кўп ёдга оладиган В. Гюгонинг “Бирор-бир халқнинг буюклигини ҳеч қачон унинг миқдори ва сони белгиламайди” деган фикрларини ижоди билан исбот қилиб берди.

Қорақалпоқ ҳаёти, аждодларнинг ўзига хос яшаш тарзи, уларнинг маънавий олами, ўй-фикри, узоқ ўтмишию инқилобий йиллардаги шиддатли жанглар манзараси ифодаланган асарлари қорақалпоқ тилида чоп этилиши билан бирга ўзбек, рус, қозоқ, қирғиз ва бошқа тилларга таржима қилинган ва турли миллат китобхонларининг севимли китобларига айланган.

Тўлапберген Қайипбергенов 1929 йилнинг 7 майида Қорақалпоғистон Республикасининг Кегейли туманидаги Шўртанбой овулида таваллуд топган. Меҳнат фаолиятини 1947 йили мактаб ўқитувчиси сифатида бошлаб, Қорақалпоғистон давлат педагогика институти-ни тамомлаган ҳамда “Қарақалпақстан жаслары” газетаси муҳаррири, “Қарақалпақстан” нашриёти директори, “Совет Қарақалпақстаны” газетаси муҳаррири, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши хузуридаги Радиоэшиттиришлар ва телевидение кўмитаси раиси, Матбуот, полиграфия ва китоб савдоси бўйича давлат кўмитаси раисининг

ўринбосари, Қорақалпоғистон Республикаси Ёзувчилар уюшмасининг раиси лавозимларида меҳнат қилган. Ёзувчининг 90 дан ортиқ номдаги китоблари чоп этилган бўлиб, серқирра ижодкор сифатида насрнинг барча жанрларида ҳамда драматургия, публицистика соҳаларида ижод қилган. Адиб 2010 йилнинг 15 сентябрида, 81 ёшда вафот этган.

Энди Т. Қайипбергеновнинг қорақалпоқ адабиёти ривожига тутган ўрни нималарда кўриниши ҳақида тўхталиб ўтсак:

1. Тўлапберген Қайипбергенов ўтган асрнинг 60-йилларида “Совуқ бир томчи”, “Уйқусиз тунлар” каби қиссалари билан қорақалпоқ адабиётига лиро-психологик йўналишни олиб кирди. Ушбу асарлари билан ёш адиб ўзбекнинг устоз ёзувчиси Абдулла Қаҳҳорнинг назарига тушган. Абдулла Қаҳҳор Ғолиб Ёқубов билан ҳамкорликда “Совуқ бир томчи” қиссасини ўзбек тилига ўгирган.

2. Тўлапберген Қайипбергенов тарихий роман ёзиш тажрибаси бўлмаган қорақалпоқ ҳаётдан “Қорақалпоқ достони” трилогиясини ёзди ва тарихий роман жанрига асос солди. Ойбекнинг “Навоий” романи, Мухтор Аvezовнинг “Абай” романи ҳамда рус ва қардош халқлар адабиётида тўпланган бой тажрибалар адибга ижодий мактаб вазифасини ўтаган. “Қорақалпоқ достони” трилогиясининг воқеалари бутун туркий тилли халқлар турмушида учрайдиган, бир-бирига боғлиқ бўлган воқеалар бўлгани сабабли, улар қорақалпоқ китобхонлари билан бирга ўзбек, қозоқ, қирғиз ўқувчиларига ҳам яқин, тушунарлидир. “Қорақалпоқ достони” трилогияси “Маманбий афсонаси” (1968), “Бахтсизлар” (1971), “Гумроҳлар” (1974) романларидан иборат бўлиб, муаллифнинг айтишича, “Уч китоб бир музейнинг уч бўлимига ўхшайди. Ҳар қайсинининг ички деворларидан бир-бирига ўтадиган эшиклари бор”. Трилогияда қорақалпоқ халқининг XVII–XVIII асрлардаги тарихи қаламга олинганлиги сабабли, “ўтмиш садолари ичидан “чўғ” излаган адиб ўзига хос файласуф, археолог, этнограф, социолог, тарихшунос бўлиши керак... Шу мақсадда қанчадан-қанча саҳифаси сарғайиб кетган китоблар ўқилди, гоҳ машинада, гоҳ самолётда юрилиб, тарихий жойлар зиёрат қилинди”¹.

3. Тўлапберген Қайипбергенов роман-эссе жанрига қўл уриб, “Қорақалпоқнома” роман-эссесини яратди. Ўзбекистон халқ ёзувчиси Одил Ёқубов “Қорақалпоқнома”нинг ўзбек тилида чоп этилган китобига ёзган сўнгсўзда “Халқона ҳикматлар гулдастаси” деб улкан баҳо берган.

4. Тўлапберген Қайипбергенов “Кўз қорачиғи”, “У дунёдаги бобомга хатлар” асарларида Орол, Оролбўйи минтақасида ҳаётни асраб қолиш

¹ Тўлапберген Қайипбергенов. Гумроҳлар. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1978, 500 бет.

ва экологик вазият муаммоларини қаламга олди. Адибнинг юксак минбарларда сўзлаган нутқи орқали эса Орол ташвиши миллионлар ташвишига айлангани, халқаро аҳамиятга молик масала миқёсига кўтарилганлиги, жаҳон халқлари бу фожианинг моҳиятига ета бошлаганлари унинг катта жасорати, тўғрисиўзлиги эди.

5. Тўлапберген Қайипбергенов “Қорақалпоқман – таваккалчиман”, “Қалбимнинг қомуси” каби асарларида умр бўйи ҳаётида чиқарган хулосаларини, ўғитларини ёзиб қолдирганки, улар барча авлодлар учун дастуриламал вазифасини ўтайди.

Тўлапберген Қайипбергенов бутун умри давомида отаси Ҳакимниёз, онаси Гулхан аяларнинг “Инсоннинг улуғ бир йўлдоши бор – унинг туғилган юртига муҳаббатидир” деган ўғитларига амал қилди, адабиётга, сўзга эътиқодни, муҳаббатни уйғотганлари учун улардан миннатдор бўлди ва тарихий воқеалар, ҳодисаларни бўяб-бежамасдан бор бўй-басти билан тасвирлашга ҳаракат қилди. Ватанпарварлик, ватанни севиш, ватанга садоқат каби туйғуларни шакллантириш, халқ қисмати-ни, тарихини очиб бериш, туркий тилли халқларнинг ўзаро қардошлигини бадийий образлар орқали ҳаққоний кўрсатиш адиб асарларининг асосий ғояларидандир.

Тўлапберген Қайипбергенов асарларининг жанрлар бўйича тизимли таҳлил қилиниши, биринчидан, адибнинг маънавий меросини қай даражада салмоғи баланд эканлигини кўрсатса, иккинчидан, адиб ижодининг ўсиш-ривожланиш босқичларини ўрганиш имконини беради.

Биламизки, Т. Қайипбергенов илк ижодини шеър ёзишдан бошлаган, дастлабки ҳикоя ва очерклари “Блокнот сўзлайди” номли китобда чоп этилган. Адибнинг “Раҳмат, муаллим”, “Сўнгги хужум”, “Уйқусиз тунлар”, “Кўз қорачиғи” қиссалари, “Фамилия”, “Бердақ”, “Ойдўст бобо” драмалари, “Қорақалпоқ қизи” диалогияси каби кўплаб юксак бадийий қимматга эга бўлган асарлари адабиётимиз хазинасидан муносиб ўрин эгаллаган.

Академик А. Сахаровнинг Москва минбарида туриб ёзувчини Орол масаласида қувватлаб айтган фикрлари, таниқли адиб Ч. Айтматовнинг ёзувчига йўллаган мактуби, рус тадқиқотчиларидан З. Кедрина, Ю. Суровцев, Т. Давидова, З. Осмоновларнинг, ўзбек ижодкорларидан А. Қаҳҳор, А. Орипов, О. Ёқубов, Ш. Холмирзаевларнинг, қорақалпоқ олимларидан академик М. Нурмуҳамедов, Қорақалпоғистон халқ ёзувчиси Ў. Абдураҳмонов, филология фанлари номзодлари П. Нуржанов, К. Оллоберганов ва бошқаларнинг адиб ижодига, фаолиятига берган баҳолари ҳам Тўлапберген Қайипбергенов ёзувчи сифатида жаҳон миқёсида

аҳамият касб этганининг исботидир.

Мана шундай ёзувчи ва шоирларимиз номини абадийлаштириш, ижодини чуқурроқ ўрганиш ва тарғиб қилиш, умуман, китобхонлик, китоб мутолааси борасида юртимизда олиб борилаётган саъй-ҳаракатлар бугун ҳар биримизда фахр, ғурур ва шукуроналик туйғуларини уйғотмоқда. Чунки кўп йиллар давомида кутилган, орзу қилинган ишларнинг гувоҳи бўлмоқдамиз. Беихтиёр ўтган асрнинг 91-йилида (“Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси. 1991 йил, 1 ноябрь. №44) чоп этилган Ўзбекистон халқ ёзувчиси Шукур Холмирзаевнинг “Адиб шахс бўлиши керак” номли суҳбатидан қуйидаги парчани эсламоқчимиз: “Ҳозир адабиёт “четда қолди”. Етмиш йиллик тутқинлик адабиётнинг ҳам асл вазифасини ўзгартириб юборган эдики, шу аснода унинг обрўси тўкилди! Бу обрў... оқибат тикланади; инсоннинг табиати шуни талаб этади, Самад Вурғуннинг бир сатри ёдга тушади:

Шоир келди-кетди, халқи билмади.

Бизда бундай бўлмайди. Мен адабиётимизнинг истиқболи порлоқ бўлишига ишонаман”.

Назаримда, худди ўша кунлар етиб келди. Адабиётимизнинг тамал тошини қўйган, уни жаҳон адабиётига олиб чиққан ижодкорлар ҳайкалларининг ўрнатилиши, яъни “Адиблар хиёбони”нинг барпо этилиши ҳам, бу энг аввало, давлатимизнинг маънавиятга, маърифатга қаратаётган эътиборидир. Маънавиятга, адабиётга эътибор эса жамият ривожининг кўзгуси ҳисобланади, унинг даражасини белгиловчи омил ҳамдир. Улуғ аждодларимизга кўрсатилган бундай эҳтиром, эъзоз адабиётимизнинг янада юксалишига замин яратади.

Ҳар бир адиб ҳайкалини муайян олий ўқув юртига бириктириб, бу ерда очиқ дарслар, маърифий тадбирлар ўтказилаётганлиги, адабиёт, маърифат ва маданият масканига айланганлиги бизни қувонтирмоқда.

Тошкент давлат аграр университети жамоаси Қорақалпоғистон халқ ёзувчиси, Ўзбекистон халқ ёзувчиси, Ўзбекистон Қаҳрамони Тўлапберген Қайипбергенов ҳайкалига бириктирилганлигини мамнуният билан эътироф этади. Тўлапберген Қайипбергеновнинг илмий-ижодий меросини ўрганиш бўйича амалга ошириладиган ишлар режаси ишлаб чиқилганки, ҳозирги кунда улар тўлиқ бажарилмоқда. “Адиблар хиёбони” эса ўқитувчи ва талабаларнинг севимли масканига айланган, у ерда талабалар буюк аждодларига лойиқ бўлиш ҳиссини туядилар, уларнинг авлоди, давомчиси эканлигидан фахрландилар, ўз миллати, юрти, маънавияти ва қадриятларини қадрига етишни ўрганадилар. Биз, ўқитувчилар эса талаба-ёшларни маънан етук, баркамол, билимдон, юртпарвар бўлиб етишишларини тилаб қоламиз.

Раъно САЙФУЛЛАЕВА,
Ўзбекистон Миллий университети
профессори, филология фанлари доктори

ДЎСТ БИЛАН ОБОД УЙИНГ

Муҳтарам Президентимиз Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий боғида барпо этилган Адиблар хиёбонига ташрифлари чоғида: “Адабиёт халқнинг юраги, элнинг маънавиятини кўрсатади. Бугунги мураккаб замонда одамлар қалбига йўл топиш, уларни эзгу мақсадларга илҳомлантиришда адабиётнинг таъсирчан кучидан фойдаланиш керак. Аждодлар меросини ўрганиш, буюк маданиятимизга муносиб буюк адабиёт яратиш учун ҳамма шароитларни яратамиз”, дедилар. Бу пурмаъно сўзлар илм ва ижод аҳлининг қалбига олов ёқди. Халқнинг юраги – адабиётимизни ва аждодларимизнинг меросларини ўрганиш зиммамиздаги энг масъулиятли вазифалардан бири эканлигини янада чуқурроқ ҳис қилдик.

Замонавий ўзбек адабиёти ва маданияти тараққиётига улкан ҳисса қўшган атоқли адиб ва таржимон, Ўзбекистон Қаҳрамони, Ўзбекистон халқ шоири Эркин Воҳидов ўзининг бебаҳо ва ноёб шеърляти, бетакрор драматургияси ва публицистикаси билан халқимиз юрагидан жой олди. У бири-биридан теран асарларида инсоннинг зиддиятларга тўла мураккаб ҳаётини моҳирона тасвирлайди, унинг руҳияти ва ички дунёсини теран очиб беради. Шоир дўстлик ва биродарликни энг баланд оҳангларда тараннум этди. Унинг “Қозоқ оқинларига”, “Абай”, “Азгануш”, “Кўнғиротда айтилган алёр”, “Она тилим ўлмайди”, “Афғон шоирларига”, “Дарддошлик” (*Иван Драчга*), “Туркистон бозори”, “Тожиқ биродаримга”, “Шарқий қирғоқ” (*Иван Новиковга*), “Туркистон бир, Ватан бир” каби асарлари нафақат ўзбек, балки жаҳон адабиёти хазинасига бебаҳо бўлиб қўшилди. Шоир буюк қозоқ оқини Абайга бағишланган шеърда шундай дейди:

*Гунча очилмоғин интизор кутиб,
Саҳрода кўз юмган нолон булбулдай,
Бахтли тонг йўлига шайдо кўз тутиб,
Умрин кўшиқларга қолдирди Абай.*

Ёки “Қозоқ оқинларига” шеърда жуда чиройли сўз ўйинига дуч келамиз:

Қозоқнинг ардоқли ўғли – Ўлжаси,

Ўзбек шеърхонининг бўлди ўлжаси – биринчи сатрдаги “Ўлжаси” – *Ўлжас* исм сифатида келиб, машҳур қозоқ шоири Ўлжас Сулаймоновга ишора бўлса, иккинчи сатрдаги “ўлжаси” – *ўлжа* – қўлга киритилган маъносини билдирмоқда.

Эркин Воҳидовнинг “Дўстларимни ҳайрон қолдирар”, “Дўст билан обод уйинг”, “Дўстларга мактуб”, “Дўстга биз соғар узатдик”, “Дўстга деганим”, “Бевафо дўстларга”, “Дўсти нодондан кўра”, “Дўстлик ва адоват”, “Дўстларинг бўлсин”, “Дўстлик шарти”, “Сохта дўст” каби шеърлари сюжет қурилиши, рамзий-мажозий мазмуни ва бадий хусусиятлари билан алоҳида ажралиб туради. Моҳияти эса ягона – уларда ҳақиқий, покиза дўстлик улуғланади. Уларни дўстлик ҳақидаги фалсафий теран шеърларнинг мумтоз намуналари дейиш мумкин. Дўстлик ҳақидаги бу нодир асарларнинг яратилишида қўлланган тасвирий воситалар, шеърини санъатлар, шоирнинг сўз танлаш ва сўз қўллаш маҳорати алоҳида тадқиқот мавзусидир.

Зеро, Ўзбекистон Республикаси фан арбоби, профессор А. Расулов тўғри таъкидлаганидек, “Эркин Воҳидов сўзни мўъжизалар сайёраси деб билади: бу сайёрада сайр этишдан завқланади. У Навоий, Фузулий, Огаҳий сингариларнинг сўз қўллаш маҳоратига тан беради, улар қўллаган сўзларни юз алфозда талқин, таҳлил қилишдан эринмайди. Эркин Воҳидов – ўйловли, сўзни ўрни-ўрнига қўйиб қўллашни биладиган санъаткор. Унинг шеърларидаги сўзлар жилваланиб, куй таратиб туради ва ҳамиша тағмаънога ишора этади”.

Унинг китоблари ҳамма даврларда ҳам қўлма-қўл ўқилган ва қайта-қайта нашр қилинган. Айниқса, “Ёшлик девони” ўтган асрнинг 60-йиллар адабиётида ўзига хос воқеа бўлган эди. Биз шу китобдан ўрин олган, халқ орасида катта шуҳрат қозонган “Дўст билан обод уйинг” ғазалида энг кўп қўлланган бадий тасвирлардан бири – тазод, яъни антитеза ҳақида сўз юритмоқчи эдик.

Моҳир сўз санъаткори бўлган Э. Воҳидов қадим Шарқ шеърлятида кенг тарқалган антитезанинг бетакрор бадий имкониятларини очди. Профессор С. Каримовнинг фикрича, “Бадий адабиёт тилидаги антитеза усули (мумтоз адабиётда бу усул тазод деб юритилади) бир-бирига нисбатан қарама-қарши маъноларни берадиган сўзларни, ибораларни баёнда ёнма-ён қўллаш орқали образлилиқни келтириб чиқаришга асослангандир”. 5 жилдлик “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да “антитеза – (юн. – қарама-қарши қўйиш) 1 Қиёсланувчи фикр, тушунча, образ-

ларни қарама-қарши қўйишдан иборат услубий йўл” эканлиги кўрсатиб ўтилган.

Шоирнинг “Дўст билан обод уйинг” ғазалини барча шеърят мухлислари бирдек яхши кўришади. Унда ўзбек халқининг дўстликдек олий фазилатни улуғлаши ва дўстга фидо бўлиши, дўст қадам қўядиган остонани муқаддас кошона деб билиши каби қадриятлари тараннум этилади. Ғазалнинг фалсафий теранлиги ва жозибаторлигини таъминлаган антитеза ниҳоятда кенг қўламда қўлланган бўлиб, хилма-хил мазмун ва ранг-баранг стилистик кўриниш касб этади:

*Дўст билан обод уйинг,
 Гар бўлса у вайрона ҳам.
 Дўст қадам қўймас эса,
 Вайронадир кошона ҳам.*

Обод уй бирикмаси шеърга кўрк бағишлаб, иккинчи мисрадаги *вайрона* сўзига қарама-қаршилиқни билдирипти. *Обод* – форсчадан олинган бўлиб, “кўркам бинолар, чиройли кўчалар, боғу роғлар билан гўзаллик касб этган, гуллаб-яшнаган” деган маъноларни англатади. *Вайрона* сўзи ҳам форсчадан ўзлашган, у “вайрона бўлган жой, хароба” маъносини ифодалайди. Кўриниб турибдики, биринчи ва иккинчи мисралар ўзаро зидлик маъносини билдирипти. Шунингдек, тўртинчи мисрадаги *вайрона* сўзига *кошона* сўзи зид қўйиляпти.

Шоирнинг поэтик-эстетик оламини ёрқин ифодалаб берувчи бу таъсирчан сатрлар тағмаъносида ифодаланаётган зиддиятлар ҳаётдаги муносабатлар ва қадриятлар ўртасидаги курашни, инсоннинг турли руҳий ҳолатларини, ички кечинмаларини ифодалаяпти. Шунингдек, мазкур қаршилантириш инсон сажиясининг ўта мураккаблигини кўрсатади. Аслида шеърятнинг асосий мақсади ҳам инсон руҳиятини сўз орқали англатишдир. Э. Воҳидов китобхонда мушоҳада ва воқелик ҳақида кучли таассурот уйғотиш мақсадида антитезанинг энг гўзал намуналаридан фойдаланади. Зеро, шеърнинг таъсирчанлигини ва бадиий қувватини оширишда антитеза жуда кенг қўламли ифода имконияти ҳисобланади.

Ғазалнинг сўнгги байтларида *дўст* сўзи *бегона* сўзи билан антитеза ҳосил қилади:

*Дўсти содиқ йўқ экан деб,
 Ўртаниб қуйма ва лек,
 Меҳр уйин кенг очсанг, Эркин,
 Дўст бўлур бегона ҳам.*

Дўсти содиқ бирикмасига *бегона* сўзи зид қўйиляпти. Келтирилган мисоллардан кўришиб турибдики, шоир ўзбек тилининг ички имкониётларидан унумли фойдаланиб, *дўст бегона, вайрона – кошона* сўзлари маъноларидаги қаршилантириш ва бошқа нозик маъновий жиҳатларни ҳам илғай олган.

Серқирра истеъдод соҳиби Эркин Воҳидовнинг сўз ишлатиш маҳоратига таҳсинлар ўқиган ҳолда, ўзимизнинг яна бир мулоҳазамизни айтиб ўтмоқчимиз. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ташаббуси билан Тошкент шаҳрининг маркази – Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий боғида бунёд этилган Адиблар хиёбонида донишманд шоиримиз рамзий маънода сўзнинг, шеърнинг, маънавиятнинг “меҳр уйин” кенг очганча, бизни эзгуликка, комилликка, янги кашфиётларга чорлаб турибди. Бугун Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетида Ўзбекистон Қаҳрамони, Ўзбекистон халқ шоири Эркин Воҳидов ҳаёти ва ижодини, бой адабий меросини ўрганиш борасида кенг кўламли тадқиқотлар амалга оширилмоқда.

Яқинда Марғилондаги Эркин Воҳидов ижод мактаби билан онлайн – мулоқотда Миллий университет ректори, профессор А. Мараҳимов улус шоир адабий меросини янада кенгроқ ўрганиш ва тадқиқ қилиш учун “Йўл харитаси” тузилганлигини, мактабнинг қобилиятли ўқувчилари учун Эркин Воҳидов номида стипендия жорий қилинишини билдирди. Бу янгилик, албатта, шоир издошларининг кўпайишига, янги истеъдодларнинг юзага чиқишига хизмат қилади. Ўзбекистон Қаҳрамони, атоқли адабиётшунос олим О. Шарафиддинов машҳур “Она тилим – ифтихорим, инжа ганжинам” сарлавҳали эссесининг ёзилишига Ўзбекистон Қаҳрамони, Ўзбекистон халқ шоири Эркин Воҳидовнинг “Она тилим” мақоласи сабаб бўлганлигини таъкидлайди: “Эркин Воҳидов тилимизнинг кечаги, бугунги ва эртанги муаммоларини ғоятда зукколик, билимдонлик билан ёритибди, унинг ривожига доир қимматли фикрлар айтибди. Уларнинг деярли ҳаммаси тўғри ва самарали фикрлар. Муаллиф ғоятда куюнчаклик билан она тилимизга ғамхўрлик қилиш, уни авайлаб-асраш, тинмай унинг софлиги ва бойлиги тўғрисида қайғуриш фақат мутахассис олимлар ёхуд ёзувчиларимизнинггина эмас, бутун халқнинг, кенг жамоатчиликнинг иши эканини айтади. Эҳтирос билан, ёниб туриб айтилган бу фикр ҳеч кимни лоқайд қолдирмаслиги керак. Ўзини ўзбек зиёлиси деб ҳисоблаган ҳар бир инсон фақат тил байрамларида эмас, доимий равишда она тилимиз байроғимиздек юксак ва покиза бўлиши тўғрисида қайғурмоғи ҳам фарз, ҳам қарзидир. Эркиннинг мақоласи мени ҳам тўлқинлантириб юборди ва анчадан бери йиғилиб қолган баъзи мулоҳазаларимни қоғозга туширишга ундади”. Айтмоқчи-

мизки, улуғ шоиримизнинг бадиий асарлари қаторида унинг она тилимизнинг жонкуяри ва катта билимдони сифатида ёзган мақолалари, хусусан, “Сўз латофати” китоби тилшунослик нуқтаи назаридан тизимли ўрганилиши ва тадқиқ қилиниши шарт.

Биз Ўзбекистон Қаҳрамони, Ўзбекистон халқ шоири, мутафаккир адиб Эркин Воҳидов Миллий университетда таҳсил олганлиги билан, унинг ижодини мукамал ўрганиш ва ёш авлодга тарғиб қилиш масъулияти бизнинг олий даргоҳимизга насиб қилганлиги билан фахрланамиз. Улуғ ватанпарвар шоиримизнинг “Адиблар хиёбони”даги дўстлик ва заковат зиёлари билан нурафшон “меҳр уйи”га қадам қўяр эканмиз, тарих билан юзлашамиз, руҳан покланамиз, муқаддас она тилимизнинг ички имкониятларини, “Сўз латофати”ни, халқимизнинг дунё аҳлини ҳайратга солаётган буюк қадриятларини янада теран ҳис қиламиз.

Абдумажид АЗИМОВ,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси

ИХЛОС ВА МЕҲР БИЛАН

Тилимиз, қадриятларимиз равнақида адабиётнинг алоҳида ўрни бор. Зеро, адабиёт, тил яшар экан, миллат яшайди. Кейинги йилларда мамлакатимизда адабиётга, китобхонликка эътиборнинг кучайганига гувох бўлиб турибмизки, бу, албатта, тез орада ўз самарасини кўрсатади.

Ижод аҳлини қўллаб-қувватлаш, “Ижод” фонди томонидан адабий-бадий китобларнинг мунтазам чоп этилаётгани, ёш ижодкорларга ғамхўрлик – буларнинг бари қадим ва навқирон адабиётимизнинг янада гуллаб-яшнаши гаровидир. Айни кунда эса Ёзувчилар уюшмасининг ҳашаматли биноси ва унга туташ Адиблар хиёбонининг барпо этилгани нафақат адабий ҳаётимиз, балки мамлакат маданий ҳаётида ҳам улкан воқеа бўлди. Ушбу саъй-ҳаракатлардан кўзда тутилган мақсад ёшларимизни илм-маърифатли, маънавияти юксак, ҳар томонлама етук, комил инсонлар қилиб вояга етказишдан иборатдир.

Пойтахтимизда ёш авлод зиёрат қиладиган мўътабар манзиллар, табаррук гўшалар кам эмас, ҳар бирининг ўзгача файзи, таровати бор. Шу йил 20 майда пойтахтнинг қоқ марказида Адиблар хиёбонининг очилиши ва бу масканда ҳазрат Алишер Навоий ва бошқа улуғ сиймолар ҳайкаллари қад ростлаши халқимизнинг кўксини фахр ва ғурурга тўлдирди.

Бу хиёбонда номлари абадийлаштирилган ҳар бир адибни ўзбек адабиётининг битта устуни, десак тўғри бўлади. Бу зотлар гарчи турли замонларда яшаган бўлса-да, уларни бир нарса бирлаштириб туради. Умр бўйи миллатим, халқим, деб яшаган бу сиймолар ўзбек тили, ўзбек тафаккури, мухтасар айтганда, ўзбек миллати деб аталган буюк иморатга битта ғишт қўя олган инсонлардир.

Хиёбонда Навоий бобомизнинг беш аср мобайнида яшаб ўтган аҳли шуаро билан нафис мажлис қуриб, қўр тўкиб ўтиргани, шубҳасиз, композицион ечимнинг муваффақиятини таъминлаган. Алишер Навоийнинг ўзбек тили ва адабиёти олдигаги буюк хизматлари, давлат арбоби, меценат сифатидаги ёрқин ишлари ёшларимизнинг ўзлигини, қолаверса, қандай буюк зотларнинг насли эканини англашига омил бўлади.

Хиёбондан ўрин олган ҳар бир сиймонинг ҳаёти ва ижодий фаолияти кенг кўламли ва серқирра бўлиши билан бирга, ибратли эканини ҳам эсдан чиқармаслик лозим. Шоҳ ва шоир Заҳириддин Муҳаммад Бобур ёки Муҳаммадризо Огаҳийни оламизми, Абдулла Орипов ёки Эркин Воҳидовни оламизми, уларнинг адабиётимизда, қалбимизда ўз ўрни бор. Улкан эъзоз ва эҳтиромга лойиқ бу адиблар келажак авлодлар томонидан кўп ва ҳўп ўрганилишга муносибдир. Бугунги ёшлар ушбу хиёбон тимсолида адабиётимиз ва тилимизга янада ихлос қўйишлари, глобаллашув даврида уни кейинги асрларга эсон-омон етказишлари ҳам қарз, ҳам фарздир. Зеро, хиёбондан ўрин олган жадид маърифатпарвар адиблар Маҳмудхўжа Бехбудий, Абдулла Авлоний, Абдулла Қодирий, Абдулҳамид Чўлпоннинг уйғоқ руҳи шунга даъват этади. Улар ўтган аср бошида, талотўмли бир замонда миллатни уйғотиш учун мактаблар очдилар, оташин шеърлар, гўзал ҳикоя ва романлар битдилар. Ватан мустақиллиги, миллат озодлиги йўлида қатъий турдилар.

Ёшлар қалбига адабиётни чуқур сингдириш учун Президенти-миз Адиблар хиёбонидаги ҳар бир шоир ва адиб ижодини пухта ўрганиш, тарғиб этиш, ҳайкаллар пойида мушоиралар, учрашувлар ўтказиш вазифасини пойтахтдаги олий ўқув юртларига тақсимлаб бериш тақлифини айтдилар. Шу маънода ҳам дастлабки қадамлар қўйилди. Билишимизча, Абдулла Авлоний ҳайкали Тошкент давлат педагогика университетида, Абдулла Қодирий ҳайкали Тошкент давлат техника университетида, Эркин Воҳидов ҳайкали Ўзбекистон Миллий университетида, Чўлпон ҳайкали ИИВ Академиясига, Бердақ ҳайкали Тошкент педиатрия тиббиёт институтига, Тўлепберген Қаипбергенов ҳайкали Тошкент аграр университетида бириктирилди.

Мамнуният билан айтиш керакки, карантин шароитига қарамай, айна кунларда Адиблар хиёбони қизғин мушоиралар, маърифий дарслар ва учрашувлар ўтказилаётган табаррук масканга айланиб улгурди. Мана шундай тадбирларнинг бир нечтасида, жумладан, Тошкент шаҳар ҳарбий прокуратураси ходимлари, Ички ишлар вазирлиги Академияси тингловчилари, Тошкент техника университети ва Тошкент давлат педагогика университети устоз ва талабалари билан ўтказилган учрашувларда иштирок этиб, олимлар, шоир ва адибларнинг ҳар бир чиқишларидан унутилмас таассуротлар олдим.

Айниқса, олимларимизнинг маълум бир адиб ижодий фаолияти асосида бутун тарихимизни ёритиб бераётгани ёшларда катта таассурот қолдираётганининг гувоҳи бўлдим. Учрашувларда, асосан, навқирон авлод вакиллари иштирок этаётганини назарда тутсак, мамлакат

маънавий-маърифий ҳаётида, миллат равнақида бу тадбирларнинг нечоғлиқ муҳимлигини тушуниш қийин эмас.

Яна бир гап. Хиёбонда ўзбек адиблари билан бир сафда қорақалпоқ шоир ва адиблари Бердақ, Ўзбекистон Қаҳрамонлари Ибройим Юсупов ва Тўлепберген Қаипбергенов ҳамда Ўзбекистон халқ шоири Александр Файнберг ҳайкалини ҳам кўрамиз. Бу бежиз эмас, албатта. Зеро, юқорида номлари зикр этилган ижодкорлар Ўзбекистон фарзанди сифатида ижод қилиб ўтдилар. Уларнинг она Ватанимизни мадҳ этган кўплаб асарлари билан танишмиз, қолаверса, ўзбек адиб ва шоирлари билан елкама-елка туриб ижод қилганидан яхши хабардормиз. Айни кунда ҳам мамлакатимизда қорақалпоқ, шу билан бирга, тожик, қozoқ ва бошқа қардош адабиётлар ўзбек адабиёти билан бақамти ривожланаётир.

Адиблар хиёбонининг барпо этилишида давлатимиз раҳбарининг адабиётимизга улкан ихлоси ва меҳрини кўриб турибмиз. Бу эса ҳаммамизни адабиётимизнинг парвози янада юксалишига, демакки, мамлакат тараққиёти янада ривожланишига умидлантиради.

Зилола ХЎЖАНИЁЗОВА,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси

ФАХРУ ИФТИХОР БОҒИ

Дунё тамаддунида асрлар давомида неча хону хоқонлар қилич билан оламга дағдаға қилмади, жаҳонни забт этмади, дейсиз. Аммо бугун ўша фотиҳлар эмас, дунёни ақл зиёси, ўткир қалами ила забт этган буюк олиму алломалар, шоиру адибларнинг номлари тарих саҳифаларига зарҳал ҳарфлар билан битилганининг гувоҳимиз. Бугун глобаллашаётган жаҳонни куч билан эмас, балки билим, маърифат ила лол қолдирмоқ, тан олдирмоқ мумкинлиги ҳаммамизга аён ҳақиқат.

Мамлакатимизда илм аҳлига, ижодкорларга давлатимиз раҳбари томонидан алоҳида эътибор ва эҳтиром кўрсатилаётганининг сабабларидан бири шу бўлса, ажаб эмас. Энг муҳими, ҳаммамиз инсоният тараққиётининг негизи илм ва маърифатда эканини яхши билиб турибмиз.

Пойтахтимиздаги Адиблар хиёбонида ҳазрат Навоий бобомиз ёдгорлиги атрофида йигирма тўртта атоқли шоир ва адибларнинг ҳайкали яхлит меъморий ва бадиий композицияда жойлаштирилиб, хиёбон қиёфасининг тубдан ўзгартирилиши ўзбек адабиётига катта эҳтиром ва эътироф рамзи бўлди, десак муболаға қилмаймиз. Эндиликда бу ерга келган ёшларимиз аждодларимизнинг буюк меросини ўрганишлари билан бирга, адабиёт уларни эзгу мақсад сари илҳомлантиришда ўчмас бир маёқ каби йўл кўрсатса, ажаб эмас. Адабиётга меҳр қўйган фарзандлар эса, аввало, мустаҳкам ва мустақил фикрига, энг асосийси, ўз олдига қўйган ёруғ мақсадига эга бўлади. Ўз сўзига, қатъий фикрига эга ёшларни эса ҳеч бир куч танлаган йўлидан қайтаролмайди.

Яқинда ушбу масканда Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳарбий бўлинмаси ходимларининг бир гуруҳ Ёзувчилар уюшмаси аъзолари билан ижодий учрашуви бўлиб ўтди. Жумладан, менга ҳам шу тадбирда иштирок этиш насиб қилди.

Тадбир хиёбон марказида қўр тўкиб турган ҳазрат Навоий пойига гулчамбарлар қўйиш билан бошланди. Сўнгра уюшма аъзолари, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими Нуриддин Аминжон, ҳасос шоира Зебо Мирзо ва Ёзувчилар уюшмаси масъул ходими Фароғат

Худойқулова буюк адиб ва шоирларимизнинг қизгин ҳаёт йўллари, ўлмас ижоди ҳақида ёшларга гапириб бердилар. Адабиётга ҳавасманд иштирокчилар ҳам ўз ижод намуналаридан ўқиб беришди.

– Хиёбоннинг янада чирой очгани, айниқса, баҳор фаслидаги фусункор гўзаллиги беқиёс, адибларимизнинг маҳобатли ҳайкалларини зиёрат қилар эканмиз, улар ижодини янада чуқурроқ ўрганишга иштиёқ туғилади, – дейди ҳарбий бўлинма ходими Шуҳрат Жабборов. – Қалбларимизни ўзгача шавқ, ғурур эгаллади. Мана шундай улуғ алломалари, адибу ижодкорлари бор юртнинг фарзанди эканимдан яна бир бор фахрландим.

Боғни айланар экансиз, ўзингизни чинакам назм гулшанига киргандек ҳис этасиз. Бу ердан ўрин олган ижодкорлар руҳан тирик, хиёбон узра айланиб, бир “нафис мажлис”лар қуриб ўтиргандек гўё. Боғ марказида ҳазрат Навоий сиймосидаги донолик, олис юртда шоҳ бўлса-да, Ватан соғинчида гадо бўлган Мирзо Бобур нигоҳларида мамнунлик бор. Юрт эрки, миллат зиёси, маърифати учун курашган Абдулла Қодирий, Чўлпон, Авлониининг теран боқишларида чексиз маъно намоён. Буюк Абдулла Ориф, Эркин Воҳиднинг боққа кўрк бериб турган салобати, биз учун қондошу қариндош бўлган Тўлепберген Қаипбергенов, Ибройим Юсуповнинг шонли тимсоллари қанчалар шукуҳли..

Назаримда, бу боғнинг номи нафақат Адиблар хиёбони, бу боғ зиё боғи, фахр боғи, эрк хиёбонидир.

Менгнор ОЛЛОМУРОД,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси
Сурхондарё вилояти раҳбари

АДАБИЁТИМИЗНИНГ БЎЙИ ЎСМОҚДА

Гулшану чаманлар, боғу гулистонлар гуллардан яралади. Адиблар хиёбони Сўз ва Кўнгил шавқидан барпо бўлади. Хиёбонни кезиб ажиб манзарани кўриб ўйга чўмасиз, хаёлга толасиз, қалбингизда ғурур туйғуси тошади. Адабиёту абадиятнинг қошида фикрлайсиз. Ўткинчи, майда нарсалардан юқори кўтариласиз. Ўтиб бораётган Вақтни кўрасиз. Оламда мўъжизалар кўпдир, эҳтимол, лекин асл мўъжиза Адабиёт эканини ҳис қиласиз.

Дунёни кўз олдингизда намоён этади – шовуллаб ўтиб бораётган замонда абадиятга дахлдор сиймоларни қалб кўзингиз билан кўрасиз. Ҳазрат Навоий “Хамса”ни ёзаётган даврдаги бинолар, кўприклар, саройлар, югураётган отлар, учаётган қушлар... Қани, улар?! Топа оласизми? “Хамса”-чи?! Ғазаллар-чи? Бир зум хаёлингиздан ўтказинг... Барчаси бус-бутун, мукамал ҳолида мангу янгидай ярқирайди. Ҳа, адабиёт абадий яшайди, кўп нарсалар ўтиб кетади, адабиёт эса ҳаёт билан бирга яшаб бораверади.

Шоирлар сўзлаётир. Шеър айтишаётир. Нигоҳи бизда. Саволларимизга жавоб қайтаришаётир. “Мушоира этади давом, кел, дўстим, сен ҳам...” дейишиб адабиёт анжуманига чорлашаётир. Ўтмиш ичра эмас, тириклигу ҳаёт ичра, улуғлигу мангулик ичра давом этаётир бу қалб суҳбатлари...

Адиблар хиёбонида Навоий ҳазратлари ҳам, Огаҳию Фурқат ҳам – ҳаммалари ҳаётдирлар. Улар билан хаёлан суҳбатлашасиз. Ҳақ надир... Инсонийлик, ийманийлик надир? Инсон ўзи ким? Кўнгилнинг ранги қандай? Ватаннинг қалби қаерда?... Ўйлайверасиз, фикрлайверасиз, англайверасиз... ва ўзингиз ҳам тушуниб етмаган ҳолда баландлайверасиз.

Адиблар хиёбонида ҳам, Амир Темур хиёбонида ҳам, юрагингиз бўстонида ҳам, мактаблар гулистонида ҳам, юксак биноларнинг осмонида ҳам, захматкаш деҳқоннинг жон-жонида, йўлда бораётган йўловчиларнинг умиду ишончида ҳам, тонгларнинг ярқирашию туманида ҳам Адабиёт бўлиши зарур. Президентимиз даъватини яна бир марта эсланг:

“Ёшларнинг юрагига адабиёт кириб бориши керак...” Ҳаммамизнинг юрагимизга Адабиёт кириб бориши зарур.

Адиблар хиёбони оддийгина маскан, оддий хиёбон эмас, бу – миллат адабиётининг олтин эшиги, олтин дарвозаси. Бу ерда бўлган инсон адибларнинг сўзини, шеърини, овозини, дардини, дилини эшита туриб, адабиёт дунёсига мафтун бўлади. Сўз санъати маскани сари талпинади. Бунда сўзлар, мисралар шодланадилар, заминланадилар, осмонланадилар.

Адиблар хиёбони... Унинг яратилиши, барпо этилишида давлатимиз раҳбарининг ўзбек адабиётига меҳрга тўла нигоҳини кўрасиз. Адибларга кўрсатилаётган МЕҲРдан Адабиётнинг бўйи ўсаяпти. Ўзбек адабиёти дунё адабиёти билан бўйлашаяпти. Адабиётимиз тарихи билан, бугуни билан, моҳияти билан қудратланаяпти.

Янгибой ҚЎЧҚОРОВ,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими

ЮРАГИМГА МУҲРЛАНГАН ХИЁБОН

Янги Ўзбекистон замини олтинга бой. Аммо бизнинг ҳар қандай олмосу олтинлардан минг бора қимматлироқ муҳташам адабиётимиз бор. Кўҳна ва навқирон Шарқнинг энг гўзал шаҳарларидан бирига айланган шаҳри Шош марказидаги мафтункор Адиблар хиёбонига қадам қўяр эканман, бу ердаги музайян ҳайкали янада юксакроқ салобату сайқал касб этган буюк башарий зотнинг:

Гар йўқтур адаб, не суд олтун унидин,

Элнинг адаби хушроқ эрур олтунидин, – деган бебаҳо сатрларини эсладим. Бу беқиёс сўзлар қоғозга муҳрланган кезларда буюк темурийлар салтанати Андижон ва Астробод, Бухоро ва Бағдод, Деҳли ва Дамашқ, Кеш ва Кобул, Самарқанд ва Сивас, Шош ва Шероз, Ҳирот ва Ҳўрмуз ҳудудларини бирлаштирган эди. У чоғлари нафақат давлат худуди, чегаралари, шаҳарлари, балки тили, ёзуви, адабиёти ҳам умумий эди. Эл-юрт бир, Ватан бир, бозор бир, мозор бир эди. Шу боис, азиз устозларимиз жаҳон аҳлига қарата “Темур тиғи етмаган жойни қалам билан олди Алишер” ва “Шеърят мулкида бўлди шоҳу султон ўзбегим”, деган музаффар сатрларни йўлладилар. Адиблар хиёбони ўз номи билан тўла-тўкис маънодаги маънавият маскани. Аниқроқ айтганда, кейинги олти аср давомида ғазал мулки султони шиор этган “Сўзда, Навоий, не десанг чин дегил” даъватига амал қилган буюк ҳамда атоқли сўз заргарларининг 24 сиймоси мутафаккир шоир теграсида жам бўлдилар.

Дарвоқе, Низомиддин Ғиёсиддин ўғли Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Муҳаммадризо Огаҳий, Бердақ Қарғабой ўғли, Муҳаммад Аминхўжа Муқимий, Зокиржон Холмуҳаммад ўғли Фурқат, Маҳмудхўжа Беҳбудий, Абдулла Авлоний, Абдулла Қодирий, Абдулҳамид Сулаймон ўғли Чўлпон, Мусо Тошмуҳаммад ўғли Ойбек, Ғафур Ғулом, Абдулла Қаҳҳор, Ҳамид Олимжон, Зулфия, Саид Аҳмад, Саида Зуннунова, Озод Шарафиддинов, Ибройим Юсупов, Тўлепберген Қаипбергенов, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Александр Файнберг, Муҳаммад Юсуфдек турли аср, турли авлод адибларининг бронза сиймоларини зиёрат этарканман, кўз олдимга ўз китоб жавоним ва унга зеб бериб турган “Хамса”,

“Бобурнома”, “Гулшани давлат”, “Шежере”, “Саёҳатнома”, “Илм хосияти”, “Падаркуш”, “Биринчи муаллим”, “Ўткан кунлар”, “Кеча ва кундуз”, “Навоий”, “Шум бола”, “Сароб”, “Муқанна”, “Мушоира”, “Уфқ”, “Сўқмоқлар”, “Замон. Қалб. Поэзия”, “Тўмарис”, “Қорақалпоқ достони”, “Руҳлар исёни”, “Соҳибқирон”, “Чиғир”, “Қора қуёш” асарлари гавдаланди. Айни кунда “Тошкентнома” достони муаллифи Мақсуд Шайхзоданинг ҳайкали хиёбон учун ҳозирланаётганидан хабардормиз. Балки келгусида бу ердан Машраб ва Нодира, Миртемир ва Усмон Носир, Одил Ёқубов ва Пиримқул Қодиров, Ўткир Ҳошимов ва Шукур Холмирзаев, Тоғай Мурод ва Анвар Обиджондек сўз усталарининг ҳайкаллари ҳам ўрин олар.

Адиблар хиёбонига зиёрат юрагимни тоғ дарёсидек тошириб юборди. Гарчанд катта авлод вакиллари хусусида фақат устозларимизнинг ҳикояларини тинглаган бўлсак-да, учрашувларда Зулфия, Саид Аҳмад, Саида Зуннунова, Озод Шарафиддиновнинг олтиндан аъло сўзларини тингладик. Зулфияхоним таваллудининг 100 йиллигида “Ой теграсида юлдузлар”, Эркин Воҳидов таваллудининг 80 йиллигида “Кумуш чўкки ёғдулари” китобларини чиқардик. Абдулла Орипов ва Тўлепберген Қаипбергеновга адабий тадбирларни уюштиришда энг яқин дастёр бўлдик. Ибройим Юсупов ҳаёт чоғи шеър ва дostonларини нашрга ҳозирладик. Забардаст шоирнинг “Менинг йигит вақтим, сенинг қиз вақтинг” ва “Сўфитўрғай саломи” китоблари шахсан бизнинг саъй-ҳаракатимиз боис, китобхонлар мулкига айланди. Муҳаммад Юсуф билан бир қориндан тушгандек қадрдон эдик. “Не плачь, дорога” шеърини Александр Файнбергнинг ўзидан эшитганмиз.

Устозларни эслар эканмиз, кўнгилдаги фикрлар назм оҳангида қуйила бошлайди:

*Боққа шуъла сочади офтоб,
Ой боқади тунда нур эшиб.
Шоҳсупадан Навоий бобо
Термилади юзи ёришиб..*

*Лойиқлар қўп, келсалар арзир
Сўз мулкининг шоҳи ёнига.
Бари учун қиламан таъзим
Шу Адиблар хиёбонига!*

Зикрилла НЕЪМАТ,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси

АДАБИЁТ КАҲКАШОНИДА

Пойтахтимиз бағрида – буюклар қаҳкашони,
 Бунда халқим юраги, руҳи ҳамда иймони.
 Адиблар хиёбони, адиблар хиёбони –
 Қалби ишқу ижодга ҳабиблар хиёбони.
 Бунда Навоий, Бобур – қувиб зулмат, риёни,
 Яхшилик сари чорлар бор аҳли шуарони.
 Фирдавсмонанд бу гулшан ўлмас руҳларга маскан,
 Бамисли қалби ойдек латифлар хиёбони.
 Адиблар хиёбони, адиблар хиёбони –
 Удир халқим юраги, руҳи, ўчмас иймони.
 Асрлар қаърин ёриб, бунда тутмишлар макон,
 Бебаҳо сўз мулкининг не-не хазинабони.
 Огаҳий, Бердақ ҳамда Муқимий, Фурқат шунда,
 Бехбудию Авлоний, Ойбекнинг нур осмони.
 Бунда Қодирий, Чўлпон, Ғафур Ғулом, Шайхзода,
 Ибройим Юсуф шунда – элнинг уйғоқ виждони.
 Тўлепберген оғамиз бироз ҳорғин кўринар,
 Тонг-ла ошиб келгандай улуғ Амударёни.
 Бу жой гўё оламга кўз-кўз этиб тургандай,
 Ўзбегим қалбидаги ажиб меҳригиёни.
 Бунда Ҳамид Олимжон ҳамда Зулфияхоним –
 Ишқ бирла садоқатнинг мангу сўнмас достони.
 Саид Аҳмад домлаю хоксор Саида опам,
 Турар аччиқ қисматнинг икки фидойи жони.

Боғда Абдулла Қаҳҳор, ҳам Озод домла кезар,
 Ҳар бир янги асарга бериб одил баҳони.
 Янграр Абдулла Ориф жўшқин қалб изҳорлари,
 Устоз Эркин Воҳиднинг ўлмас “Ёшлик девони”.
 “Ўзбекдайн танти эл кўрмадим”, деб Файнберг,
 Бу боғни макон тутмиш, кезиб жумла жаҳонни.

Бунда Муҳаммад Юсуф ўйчан кезар шеър битиб:
“Фидоси бўлгумдир, деб, азиз Ўзбекистонни!”
Эй юртдошим, қалбингга гар нур истамоқ бўлсанг,
Ҳаётингга ёруғлик, сурур истамоқ бўлсанг,
Келиб бир бор кезиб чиқ адиблар хиёбонин,
Қалби ишқу ижодга ҳабиблар хиёбонин.
Шунда ногоҳ қалбингда бир нур уйғонажакдир,
Ўзлик, ўзбеклигингдан ғурур уйғонажакдир.
Илму одоб, маърифат, ижод алангасидан –
Сенинг ҳам юрагингда бир олов ёнажакдир.
Адиблар хиёбони, адиблар хиёбони –
Удир халқим юраги, руҳи, ўчмас иймони.
Эзгулик маёғидай чорлаб тургай тоабад,
Юракларга улашиб мангу ўчмас зиёни.

Рисолат ҲАЙДАРОВА,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси

ХИЁБОНДА АДАБИЁТИМИЗНИНГ САВЛАТИ ВА ИҚТИДОРИ БАРҚ УРИБ ТУРИБДИ

Талабалик йилларимда яхши эслайман: пойтахтимизнинг Навоий кўчасида, Адабиёт музейининг олдида “Шоирлар хиёбони” деб аталган кичкинагина йўлакча бўларди. Алишер Навоий ҳайкалининг икки ёни бўйлаб ўнтача шоир – бир қаторда Бобурдан то Фурқатгача, иккинчи томонда Ҳамзадан Ойбекгача бўлган шоирларнинг елкагача ишланган бюсти терилганди. Турган гап, улар орасида Абдулла Қодирий, Чўлпон, Бехбудийлар йўқ эди. Кишини хафа қиладиган томони – бюстларнинг пастидаги ёзувларнинг бари рус тилида, шу ўнтача бюст – тарихи минг йилга етадиган ўзбек адабиётининг бор-йўқ намояндаларидек таассурот қолдирарди.

Ўша йиллари Тошкентда миллий адабиётимизнинг бўйига, унинг савлатига ва иқтидорига мос хиёбон бўладими, деган саволлар туғилган ва афсуски, жавобсиз қолганди.

Бугун Тошкентда Адиблар хиёбони очилганда мен ўша талабалик йилларимдаги саволлар ечимини топганимдан қувондим. Мени хурсанд қилган яна бир томони – хиёбонда Бехбудий ва Чўлпоннинг ҳайкали ўрнатилганидир. Миллий адабиётимизни бу икки улуғ сиймосиз кўриб бўлмаганидек, Адиблар хиёбонини ҳам уларсиз тасаввур этиб бўлмас эди. Қорақалпоқ халқининг севимли ижодкори Тўлепберген Қаипбергеновга ҳайкал қўйилгани ҳам кўнгилдаги иш бўлди, деб ўйлайман. Зеро, қорақалпоқ адабиёти ҳам ўзбек адабиёти бағрида ардоқланаётган, бугунги куни, келажакда ёруғ адабиётдир.

Мен хизмат қиладиган Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси мана шу Адиблар хиёбонининг ичида жойлашган. Ўтган улуғ ёзувчи ва шоирларимизнинг ҳайкаллари ҳазрати Алишер Навоий томон юзланган, рамзан буюк бобомизга эҳтиром ҳолатида. Адиблар хиёбони баҳордан куч олган яшил дарахтлар қуршовида янада чиройли кўринади.

Хиёбонда ўзбек адабиётининг савлати ва иқтидори барқ уриб турибди. Шу кунга етганимизга шукур.

Жўрабек ЖАҲОН,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси

АДИБЛАР ХИЁБОНИ

Навойнинг баёти – жисму жоним, нафасим,
Байтларини ёд айтсам, ўйнар кўкрак қафасим,
Ўқирканман ортадир шу чаманга ҳавасим,
Адабиёт қутқаргай жаҳолатдан дунёни,
Нур ва зиё маскани Адиблар хиёбони.

Айтадирлар дунёда тоғлардан ҳам сўз оғир,
Қараб бўлмас, қалб бўлса, битта мунгли кўз оғир,
Маърифатдан холидир сенга ундай дўст оғир,
Адабиёт кўнгилга сингдиргай нур-зиёни,
Нур ва зиё маскани Адиблар хиёбони.

Ватандан дарс бергувчи бизда Бобур бобо бор,
Ёруғ маслак мужассам, кўп эзгу муддао бор,
Бошқаларни билмадим, бизда шундай дуо бор:
“Ўзинг асра, соғ бўлсин элнинг яхши-ёмони”,
Нур ва зиё маскани Адиблар хиёбони.

Фурқат ўтди фироқда, ўз юртдан йироқда,
Юртлар борки халқлари яшар қўрқув, титроқда,
Кўксимни бир ифтихор тўлдирмоқда шу чоғда,
Ёрни бағримга босиб, қучгим келар самони,
Нур ва зиё маскани Адиблар хиёбони.

Бизга буюк ибратдир, улуғ мактаб, кетмас онг,
Бердақ, Беҳбудий, Чўлпон огоҳликдан урар бонг,
Огаҳий ғазалидай отаётир тиниқ тонг,
Табаррук, улуғ даргоҳ Адабиёт бўстони,
Нур ва зиё маскани Адиблар хиёбони.

Қодирий, Авлониёни зиёрат қилдим бориб,
Чорлар Эркин Воҳидов, устоз Абдулла Ориф,
Барчаси дорилфунун, ҳар бири бир маориф,
Ижод мактабларининг ортар шуҳрати-шони,
Нур ва зиё маскани Адиблар хиёбони.

Шоҳсанам НИШОНОВА,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси

“МЕН АБДУЛЛА ҚОДИРИЙНИ ЯХШИ БИЛАМАН!”

Атрофимизда исми Раъно, Анвар, Кумуш, Алишер бўлган инсонларга кўп дуч келамиз. Бу исмлар буюк адибларимиз ва уларнинг асари қаҳрамонларига ҳавас билан қўйилган бўлса, не ажаб. Дарҳақиқат, бир қўшним беш фарзандига Ойбек, Зулфия каби улуғ инсонларнинг исмини қўйган.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев эса, адиб ва шоирларни эъзозлаган ҳолда “Адиблар хиёбони”ни барпо этишдек ташаббусни илгари сурдилар. Бугун бу боғ очилганидан хабарингиз бор. Унда турли маънавий-маърифий тадбирлар ўтказилмоқда. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси, Мудофаа ва Олий таълим вазирликлари билан ҳамкорликда ўтказилган тадбир ҳам чинакам сайлга айланди.

Бир гуруҳ ҳарбий хизматчилар, курсантлар, Ёзувчилар уюшмаси аъзолари оилалари билан Адиблар хиёбонига ташриф буюришди.

Малакали устозлар, адабиётшунослар Мирзо Бобур ҳаёти ва ижоди ҳақида курсантларга маъруза ўқиб беришди. Бобурнинг саркардалик фаолияти ва ижодий олами таққосланди. Ёзувчилар уюшмаси раиси ўринбосари Ботир Эргашев, Уюшма аъзоси Мансур Жумаевнинг ҳарбийларга ўқиб берган шеърлари олқишга сазовор бўлди. Сўнг қизғин мушоираларга уланди.

Бир томонда рассомлар сурат чизишса, бир тарафда санъаткорларимизнинг жонли ижродаги дилтортар куй-қўшиқлари янграйди. Қалдирғочқош раққосалар эса тадбирга янада файз берди.

Хиёбон оралаб юрар эканмиз, ногиронлик аравачасида сайр қилиб юрган, чамаси саксон ёшлардаги онахонга кўзимиз тушди. Унинг суҳбатини олишга ошиқдик:

– Мен бу ижодкорларнинг кўпига мухлисман. Зулфияхоним ҳаётлик чоғларида ёнига ҳаваскор сифатида борганман, телевидениеда чиқиб қолсалар, ҳамма ишимни тўхтатиб, суҳбатларини кўрардим. Мана бугун улар бу оламни жисман тарк этган бўлсалар ҳам, маънан ҳаёт. Улар ўзларидан боғ қолдирганига фарзандларим билан гувоҳ бўлиб турибмиз. Ёшим саксон учда. Адиблар хиёбонига келиб сайр қилган болажонлар-

ни кўриб, қанийди, бизнинг ёшлигимизда шу имкониятлар бўлганда эди, деб турибман. Сизлар имкониятлардан оқилона фойдаланинг, азиз болаларим, – дейди Ибодат ая Топилдиева.

Йўлда давом этар эканмиз, лейтенант Азиз Норқуловнинг беш ёшли ўғли эътиборимизни тортди: Абдулла Қодирийни яхши билишини айтиб қувонган болакайга “Биз билмас эканмиз. Қандай асар ёзган?” дея савол билан юзландик. У эса шуниям билмайсизларми дегандек, “Ўткан кунлар”ни-да, деб жавоб берди.

Бу жавобдан маълумки, хиёбон ҳамма учун илм берадиган маърифат майдонига айланиб улгурган. Ундан чиқар эканмиз, кўнглимизни ўзгача шукуҳ ва фахр қамраб олганини ҳис этдик.

Шердил ТУГАЛОВ,
Тошкент давлат техника университети талабаси

КИТОБ ДОИМИЙ ҲАМРОҲИМ

Ҳаётнинг гўзал саҳифаларини адабиётдан ўқиш кишига завқ беради. Мен Абдулла Қодирийнинг “Ўткан кунлар” ва “Меҳробдан чаён” асарларини ўқувчилик пайтим мутолаа қилганман, ўшанда уларга меҳрим тушган. Бу китобларни такрор-такрор ўқиб турардим.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев жорий йилнинг 20 май куни Тошкент шаҳридаги Адиблар хиёбонига ташрифи давомида ижод аҳли ва олий таълим муассасалари раҳбарлари билан мулоқот қилди. Бу файзли масканни маънавият бўстониغا айлантириш юзасидан қимматли фикрларини билдирди. Адиблар хиёбонида талаба-ёшлар учун қизиқарли тадбирларни мунтазам йўлга қўйиш бўйича ҳам алоҳида тавсиялар берди. Шунга кўра, Тошкент давлат техника университетига хиёбондаги Абдулла Қодирий ҳайкали бириктирилган ва Абдулла Қодирий ижод мактаби билан ҳамкорлик қилиш вазифаси юклатилган эди. Тез орада университет ва ижод мактаби ўртасида амалий иш олиб бориш учун “Йўл харитаси” тузилди. Университетда “Абдулла Қодирий ҳаёти ва ижодининг ёшлар тарбиясидаги аҳамияти” мавзусида дастур ва режа ишлаб чиқилди. Бу ҳужжатларга кўра, барча факультетлар, кафедраларга дастур ва режада кўрсатилган йўналишларда тарғибот-ташвиқот ишларини самарали олиб бориш белгилаб олинди. Ишлар амалий ва онлайн, электрон шакл ва масофадан узатиш ҳамда веб-сайт орқали олиб борилмоқда.

Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг: “Ўзини ҳурмат қилган инсон Абдулла Қодирийни бир эмас, бир неча марта ўқиган бўлади”, деб айтган сўзларида катта маъно мужассам. Шахсан мен улуғ ёзувчининг асарларини қайта ўқиш билан чекланмай, унинг фарзанди Ҳабибулла Қодирийнинг “Турмуш сабоқлари” ва “Отам ҳақида” китобларини, ёзувчи ҳақида газеталарда босилган мақолаларни ҳам ўқиб, катта маънавий озуқа олдим. Адабиёт инсон қалбини мунаввар қилади, айниқса, ёшлар онгини илм-маърифат билан бойитади.

Мен танлаган касб бошқа соҳага оид бўлса-да, китоб доимий ҳамроҳим. Зеро, адабиёт барча соҳаларни қамраб олади, ҳаёт тўғрисида кенг тушунча беради, дунёқарашни кенгайтиради ва фикрлашга ўргатади.

Яқинда мен ўқийдиган Ислом Каримов номидаги Тошкент давлат техника университетида “Абдулла Қодирий ҳаёти ва ижодининг ёшлар тарбиясидаги аҳамияти” мавзусида давра суҳбати бўлиб ўтди. Тадбирда улуғ адиб ижодининг ёш авлодни Ватанга муҳаббат, ота-онага садоқат руҳида тарбиялашдаги ўрни, улуғ аждодларимизнинг маънавий меросини теран ўрганиш ҳақида сўз юритилди. Суҳбатда иштирок этган ёзувчининг набиралари Хондамир Қодирий ва Шеркон Қодирий, адабиётшунос ва таржимон Иброҳим Ғафуров, филология фанлари доктори Баҳодир Карим ва бошқалар адибнинг адабий мероси хусусида қизиқарли маълумотлар сўзлаб бердилар. Тадбир давомида университет талабалари томонидан тайёрланган “Меҳробдан чаён” романидан саҳна кўриниши намойиш этилди. Абдулла Қодирий номидаги ижод мактабининг ўқувчилари адибга бағишланган шеърларидан намуналар ўқишди.

*“Подшоларнинг сўзлари – сўзларнинг подшосидир”,
Юрт ғамхўри қурдирган мукаммал иншосидир,
Муҳташам, олиймақом биноларнинг бошидир,
Дунё ҳайрат ичра лол, сўз асрагай жаҳонни,
Нур ва зиё маскани Адиблар хиёбони.*

*Қанча китоб ўқисанг, шунча билиминг бойир,
Ёниб ўтди кўп адиб, ёниб ўтди кўп шоир,
Улар адабиётга, абадиятга доир,
Худо Ўзинг асрагин онам – Ўзбекистонни!
Нур ва зиё маскани Адиблар хиёбони.*

Яҳёхон ФАЁЗ,
ёш ижодкор

АДИБЛАР ХИЁБОНИ

Қўлда қалам, дилда соз,
Айни ижод замони,
Шоирлар топди эъзоз,
Ўтди яхши-ёмони.
Маърифатнинг забони –
Адиблар хиёбони.

Абдулла бобом бунда,
Тилар бизга зафарлар.
«Болам ижод қил» дейди,
Бўлмас энди хатарлар.
Эзгуликнинг карвони –
Адиблар хиёбони.

Хуррият, деб ўтканлар,
Ёди ҳар дам ёддадир.
Тақдирнинг чиғириғи
Кўкда турган зотдадир.
Қодирийнинг армони –
Адиблар хиёбони.

Эркин Воҳид пойига
Гуллар қўйиб ўтарман.
Адабиёт заҳматин
Дилдан туюб ўтарман.
Хотиралар айвони –
Адиблар хиёбони.

Юрагимдан тўкилган
Ҳайратларим шеър бўлди.
Бойиб устозларимга,
Кичик жуссам шер бўлди.
Буюкларнинг нарвони –
Адиблар хиёбони.

Рузахон МИРЗАКАРИМОВА,
*Ўзбекистон давлат хореография
академияси санъатшунослик йўналиши 2-курс талабаси*

ҒАФУР ҒУЛОМНИНГ “ВАҚТ” ШЕЪРИ ҲАҚИДА

*Ғунча очилгунча ўтган фурсатни
Капалак умрига қиёс этгулик,
Баъзида бир нафас олғулик муддат –
Минг юлдуз сўниши учун етгулик.*

Кейинги тўрт йилда мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотлар, янгиланишлар шунчалик шиддат билан рўй бердики, академик шоир Ғафур Ғуломнинг “Вақт” шеърини ўқиганимиздан кейин, биз ёшлар бу муддатни “Ғунча очилгунча ўтган фурсат”га қиёслагимиз келди. Муҳтарам Президентимизнинг ташаббуслари билан Тошкент шаҳри марказида, Алишер Навоий номли Миллий боғдаги “Адиблар хибони” ҳам шунчалик тез фурсатда бунёд этилди. Вақтнинг учқурлиги, “Вақтнинг кетди – бахтнинг кетди” деган мақолнинг ҳаётий кадр-қиммати “Вақт” шеъри ёзилган XX асрда ҳам, бугун ҳам бир хил моҳият касб этади.

Нодир истеъдод соҳиби, файласуф носир ва публицист, Ўзбекистон халқ шоири, академик Ғафур Ғуломнинг машҳур “Вақт” шеъри нафақат ўзбек шеъриятининг, балки бутун жаҳон адабиётининг энг ноёб намуналаридан биридир. Унда сиёсий-фалсафий руҳ, кўтаринкилик, ҳозиржавоблик ва халқчиллик устуворлик қилади. Улуғ шоирнинг ижоди фольклор, Шарқ мумтоз шеърияти ва жаҳон адабиёти каби 3 та бақувват илдиздан таъсирланган. Унинг мавзу танлаши, образ яратиш ва сўз танлашдаги маҳорати, воқеликка ёндашуви, эстетик қарашлари, адабиётшунос олимларимиз томонидан алоҳида ўрганилган.

Академик шоиримизнинг “Вақт” шеърида инсон умри ва кўнглининг бир лаҳзалик, оний суратини кўрамиз. Халқона руҳ ва оҳанг лирик қаҳрамон ички ҳиссиётларини янада теранроқ очишга хизмат қилади. Фикр аниқ ва лўнда, ниҳоятда образли ифодаланган. У уйғоқ қалбли ижодкор сифатида жамиятда рўй бераётган воқеа ва ҳодисаларга синчковлик билан назар ташлайди.

Аслида “Ғунча очилгунча ўтган фурсатни” соат миллари ҳам, вақт тарозисининг ўзи ҳам ўлчай олмайди. Шоир юксак маҳорат билан истиора санъатидан фойдаланади. Ва ўша оний лаҳзани капалак умрига қиёслайди.

Ғафур Ғулом ички кечинмаларини ўз даври ва замондошларининг орзу-армонлари, дард-изтироблари билан уйғунликда поэтик талқин этади. Унинг ижодий феномени рамзий, мажозий, яширин ишораларга бойлиги билан китобхонни ўзига тортади. Унинг ижодий концепцияси орқали нафақат давр тафаккурини англаш мумкин, балки вақт ҳақидаги ҳикматлардан келажак авлодлар ибрат сабоғини ҳам оладилар:

*Яшаш соатининг олтин капгири
Ҳар бориб келиши бир олам замон.
Коинот шу дамда ўз куррасидан
Ясаб чиқа олур янгидан жаҳон.*

“Вақт” шеъри ёзилганидан бери орадан салкам бир аср ўтди. Шоир башорат қилганидек, жаҳон ва жамият бутунлай янгиланди. Инсониятнинг дунёқараши, ҳаётга муносабати ўзгарди. Лекин вақтга муносабати ўша-ўша: оқил инсон ўтаётган умрнинг ҳар лаҳзасини қадрлашга интилади. “Вақт” шеърининг буюк фалсафаси академик Ғафур Ғуломнинг файласуфона донишмандлигидан, фавқулодда юксак салоҳият эгаси эканлигидан дарак беради. У жаҳон миқёсидаги воқеа-ҳодисаларни инсоний туйғуларга боғлаб умумбашарий қадриятлар мезони билан ўлчайди. Олам ва коинотни, замон ва вақт таъсирида бўлган одамни яхлит бирлик сифатида кўради ҳамда жуда нозик идрок этади. Аслида ҳам фан-техника тараққиёти билан инсон қалби муносабатлари ўртасида вақт деган тушунча туради. Ўзбекистон Қаҳрамони, атоқли адабиётшунос олим Озод Шарафиддинов таъкидлаганидек: “Унинг шеърий образлари, истиоралари, кашфиётлари шу қадар теран ва ёрқинки, уларнинг бугунги кунгача яшаб келаётганини фақат шундай юксак бадиий фазилатлар билангина изоҳлаш мумкин. Ғафур Ғулом XX асрдаги Шарқнинг энг ўзига хос, энг ёрқин, энг кўламли шоири эди ва ҳозир ҳам шундай.

“Вақт” шеърида академик шоирнинг маънавий-руҳий олами, эстетик идеали, холислиги, халқчиллиги ёрқин ифодаланади. Гўё буюк шоир ва таржимон, XX аср ўзбек шеъриятининг забардаст адибларидан бири Ғафур Ғулом XXI асрдаги янги авлодларига, биз каби истиқлол умидларига қарата шундай деб ҳайқираётганга ўхшайди:

*Азиз асримизнинг азиз онлари
Азиз одамлардан сўрайди қадрин.
Фурсат ғаниматдир, шоҳ сатрлар-ла
Безамоқ чоғидир умр дафтарин.*

Сабина ҲОЖИЕВА,
Тошкент давлат юридик университети
қошидаги академик лицей ўқувчиси

“АБАДИЙДИР ВАТАН ВА МИЛЛАТ...”

Дадажоним “Эртага сизларни Миллий боғда очилган “Адиблар хиёбони”га олиб бораман”, деганларида уйимизда байрам бўлиб кетди. Биз яқинда ёд олган шеъримизни такрорлашга тушдик. Чунки бу муаззам хиёбонга боришдан олдин биз жиддий тайёргарлик кўрдик. Буюк ёзувчи Абдулла Қодирий ҳайкали пойида Ўзбекистон халқ шоири Анвар Обиджоннинг “Қодирийни эслаб” шеърини ўқиб, улуғ адибни эслаш биз ёшлар учун ифтихор эканлигини айтишни ният қилганмиз.

Ўзбек романчилик мактабининг асосчиси, атоқли адиб Абдулла Қодирий ҳақиқатсевар ёзувчи сифатида ўз асарларида тарихий давр ва тарихий муҳитни ҳаққоний, ҳар бир қаҳрамонини бугуннинг ёшларига ибрат бўларли даражада миллатпарварлик, маърифатпарварлик ва инсонпарварлик ғоялари билан ёритди. Қодирий озодликка интилаётган халқ учун янги йўналишдаги романлар, янги йўналишдаги халқона характерлар ва бадиий услубларни кашф этди.

Буюк адиб Абдулла Қодирий ўзининг бетакрор асарлари билан нафақат ўзбек адабиёти, балки Марказий Осиё халқлари прозасининг шаклланишига улкан ҳисса қўшди. Абдулла Қодирий ижодининг миллий адабиётларга таъсирини тожик, туркман, қозоқ ва қирғиз адабиётининг С. Айний, М. Авезов, Х. Деряев, Ч. Айтматов сингари йирик вакиллари ҳам қайта-қайта қайд этишган.

Буюк Қодирийнинг юракларни титратувчи асарлари бизга халқимизнинг зиддиятларга тўла оғир ўтмишидан эзгин ҳикоялар сўйлайди. Академик Н. Каримов тўғри таъкидлаганидек, “Абдулла Қодирийнинг “Ўткан кунлар” ва “Меҳробдан чаён” романлари билан бошланган ўзбек романнавислик мактаби бугунги кунга қадар катта ва мураккаб даврни босиб ўтди. Шу даврда буюк ўзбек адиби қатағон этилиб, унинг асарларини ҳатто ўқиш ҳам ман этилди”. Лекин жафокаш ўзбек халқи ўз жонини таҳликада қолдириб бўлса ҳам улуғ ёзувчининг китобларини ўқиди, ардоқлади.

Замонавий ўзбек поэзиясида Ўзбекистон халқ шоирлари Рауф Парфининг “Абдулла Қодирий ғазалига мухаммас”и, “Она Туркистон” шеъри, Анвар Обиджоннинг “Қодирийни эслаб”, Хуршид Давроннинг “Қодирийнинг сўнгги сурати”, “Қодирийни ўқиб”, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими Шавкат Раҳмоннинг “Қодирий ва ҳозирги ёшлар” номли машҳур бағишлов шеърлари ёзилган. Зеро, Абдулла Қодирий адабиётимизнинг улкан арбоби, унинг ноёб асарлари ўрта мактаб ва олий ўқув юр்தларининг дарслик дастурларига киритилган.

Ўзбек болалар адабиётида мактаб яратган таниқли адиб ва публицист, Ўзбекистон халқ шоири Анвар Обиджоннинг “Қодирийни эслаб” шеъри фалсафий теранлиги, асар композициясининг пишиқ-пухталиги билан китобхонни ўзига ром этади:

*Рухингизга сиғинганим чоқ,
Хис қиламан ўзимни руҳсиз.
Дўст қалбида тириксиз,
Бироқ
Ғаним учун оламда йўқсиз.*

Шоирнинг наздидаги “дўст қалби” аслида Абдулла Қодирий асарларини юрак-юрагидан севган ва уларга ихлос қилган ўзбек халқининг қалбидир. Бу қалбда буюк адибнинг табаррук номи ва ўлмас асарлари мангу яшайди. Мазкур шеър 1982 йилда, мустақилликдан 9 йил муқаддам ёзилган. Қодирийнинг китоблари ҳам, унинг асарлари бўйича суратга олинган фильмлар ҳам ҳар бир ўзбек хонадонига кириб борди. Анвар Обиджон ёзганидек:

*Арвоҳингиз бахтли отадек,
Юртга боқсин
Бугун шод бўлиб.
Юртда минглаб Анвар, Отабек
Улғаймоқда темирзот бўлиб.*

Айниқса, мустақиллик йилларида буюк адибнинг ижод “юлдузи” қайтадан порлади. Ўзбек романчилик мактабининг тамал тошини қўйган адибга улкан эҳтиром кўрсатилди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. М. Мирзиёевнинг ташаббуси билан 2019 йилда буюк адибнинг 125 йиллиги кенг нишонланди. Тошкент шаҳрида Абдулла Қодирий уй-музейи ва ижод мактаби очилди ҳамда улўғ ёзувчининг ҳайкали ўрнатилди.

Муҳтарам Президентимиз буюк адиб номидаги ижод мактабига ташрифлари чоғида: “Абдулла Қодирий ижод мактабида ўқиётган бу болалар янги Ўзбекистоннинг келажак бунёдкорларидир. Барча

умумтаълим мактаблари ушбу ўқув даргоҳидан маънавият-маърифатни ўрганиши лозим. Чунки бу ерда таҳсил олаётган болалар нафақат маънавиятли, балки ўз Ватанини юракдан севувчи истеъдод эгалари. Биз ижод мактабларида ватанпарвар ёшларни тарбиялашни мақсад қилганмиз”, дедилар. Бу пурмаъно сўзлар биз ёшларни халқнинг юраги, элнинг маънавияти бўлмиш муқаддас адабиётимизни, дунёни ҳайратга солган улуғ аждодларимиз меросини ўрганишга, севишга ва ардоқлашга даъват қилади. Анвар Обиджоннинг “Қодирийни эслаб” шеъри ёзилган даврларда бу мақсадларимиз фақат армон эди:

*Сўнгач,
Яна чақнайди чақмоқ.
Фазо борки, ёғду ҳамнафас.
Омон бўлса эл, она тупроқ,
Сиз охирги Абдулла эмас.*

Аслида ҳар қандай бадий асар қаҳрамони ўзининг руҳий-тафаккурини олами билан ҳам, ташқи кўриниши, мақсаду орзулари, маънавияти ва хулқ-атвори билан ҳам китобхон меҳрини қозониши ва унга намуна бўлиши шарт. Тафаккур ва меҳр-муҳаббат нурлари, ҳақиқат зиёлари мангуликка дахлдор она тупроқни ва табаррук заминни мудом поклаб, зийнатлаб турибди. Абдулла Қодирий асарлари юртни, улуғ аждодлардан қолган меросни ардоқлашни, севишни, унга муносиб бўлишни, тили бошқа, дили бошқа одамлардан нафратланишни, ҳақиқий адабиётни англашни, ҳис этишни ўргатади.

Отабек ва Кумуш, Анвар ва Раъно нафақат биз учун сеvimли образ, балки китобхонни ўз ортидан эргаштира олувчи, уни мудом яхшилик ва эзгуликка даъват этгувчи мард ва олийжаноб қаҳрамонлардир. Улар бизга Қалб ва Ўтиқоднинг, Ватан ва Миллатнинг буюклигидан, қудратидан, чин маърифатидан, сўз санъатининг гўзаллиги ва нафосатидан, халқимизнинг бағрикенглиги, дарёдиллигидан сабоқ беради...

Устоз Анвар Обиджоннинг “Қодирийни эслаб” шеъри буюк адиб ўтиқоди ҳақидаги энг мукамал асарлардан биридир. Ҳақиқий асарнинг баҳоси, яшовчанлиги, қадр-қиммати шу ўтиқод билан белгиланади. Шоир таъкидлаганидек:

*Зотан,
Мангу Замин ва Ҳаёт,
Абадийдир Нур ва Ҳақиқат.
Абадийдир Қалб ва Ўтиқод,
Абадийдир Ватан ва Миллат!*

МУНДАРИЖА

<i>Сирожиддин Саййид</i> . Адабиёт юракка жойланиши керак.....	4
<i>Шухрат Сирожиддинов</i> . “Бордир инсон зотида онча шараф...”	9
<i>Саъдулла Ҳаким</i> . Қиблагоҳ.....	15
<i>Муслиҳиддин Муҳиддинов</i> . Туркий халқларнинг маънавий яловбардори, миллий маънавиятимиз қуёши	16
<i>Маҳмуд Тоир</i> . Адиблар хиёбони – маърифат бўстони.....	23
<i>Минҳожиддин Мирзо</i> . Фасоҳат гулшани	27
<i>Хуришд Дўстмуҳаммад</i> . Маънавият хиёбони.....	29
<i>Ўрозбой Абдураҳмонов</i> . Адиблар хиёбонидаги ўйлар	32
<i>Шухрат Ризаев</i> . Адабиёт – халқнинг юраги.....	34
<i>Шарифа Салимова</i> . “Шоҳи ул адл ила бунёд этар”	39
<i>Нодир Жонузоқ</i> . Адабиёт юракларни ёритиб, ёруғ манзилларга бошлайди	43
<i>Ғайрат Мажид</i> . Адиблар хиёбони – маърифат хиёбони.....	45
<i>Сувон Мели</i> . “Муаззам ижодиёт тимсоли”	54
<i>Буробия Ражабова</i> . Навоий афв фазилати ёхуд институти ҳақида.....	58
<i>Абдумажид Мадраимов</i> . “Бу олам аро ажаб аламлар кўрдум...”	65
<i>Шерзод Маҳмудов</i> . Юрт соғинчи.....	68
<i>Отабек Жўрабоев</i> . Заҳириддин Муҳаммад Бобур меросининг жаҳоний ва миллий кўлами.....	72
<i>Ҳумоюн Акбаров</i> . Ватанни Бобурдек севса ёш авлод.....	76
<i>Ҳумоюн Акбаров</i> . Миллий боғнинг мангу чинорлари.....	88
<i>Гулчеҳра Рихсиева</i> . Огаҳий ижодий мероси маънавий тарбия асосидир.....	86
<i>Абдулла Ўрозбоев</i> . Огаҳий сўз бойлиги бутун мумтоз адабиётимиз сўз бойлигининг салмоқли қисмини қамраб олади	91
<i>Аҳмед Реймов</i> . Халқ билан дилдош шоир.....	96
<i>Ғайрат Мажид</i> . Умр бўйи хизмат айла халқ учун	100
<i>Баҳодир Валиев</i> . Бердақ орзу қилган истиқбол.....	110
<i>Эргаш Очилов</i> . Халқчил сатрлар халқнинг қалбида қолади	113
<i>Абдуллатиф Турдиалиев</i> . “Аҳли донишлар аро ҳам рутбаси аъло муқим...”	118
<i>Муножот Мўминова</i> . “Керак ҳар илмдин бўлмоқ хабардор...”	125
<i>Нормурод Авазов</i> . Маърифат озодликдир	138
<i>Феруза Азимова</i> . Миллий маърифат раҳнамоси	142

<i>Наргиза Шоалиева. Миллат тараққийси хаёлий орзу-ҳавасда эмас, фарзандлар камолотидадир</i>	146
<i>Жаббор Эшонқулов. Абдулла Қодирий ва ўзбек романчилиги</i>	152
<i>Аҳмадали Асқаров. Улуғ маърифтпарвар ва миллат виждони</i>	159
<i>Баҳодир Матлюбов. “Бутун кучни халқ ичидан олайлик...”</i>	165
<i>Муҳаммад Али. Ёруғ хиёбондаги ўйлар</i>	171
<i>Николай Ильин. Чўлпон – ўзбек шеъриятининг тонг юлдузи</i>	175
<i>Шахло Ҳожиева. Халқ денгиздир, халқ тўлқиндир, халқ кучдир...”</i>	182
<i>Обиджон Ҳамидов. Буюк мутафаккир, тарбиячи, ислохотчи ва жамоат арбоби</i>	188
<i>Сувон Мели. Барҳаёт сиймо</i>	192
<i>Тозагул Матёкубова. Поэтик идрок ва миқёсли ботиний нигоҳ</i>	199
<i>Улуғбек Ҳамдамов. Ойбекнинг сара шеърлари</i>	206
<i>Фароғат Худойқулова. Баҳорнинг сўнгги кунлари</i>	211
<i>Наим Каримов. Шайхзода асари таъсирида олим бўлишга аҳд қилди</i>	212
<i>Ғайрат Мажид. “Ўхшаши йўқ бу гўзал бўстон...”</i>	229
<i>Раҳмон Қўчқор. Абдулла Қаҳҳор – зар қадрини билган заргар</i>	235
<i>Отабек Жўрабоев. Абдулла Қаҳҳор: ёзувчи – шахс – зиёли</i>	240
<i>Исломжон Ёқубов. Абдулла Қаҳҳор жаҳон адиблари нигоҳида</i>	247
<i>Эшқобил Шукур. Орзу</i>	255
<i>Мунаввара Усмонова. Муаззам Шарқ намоёндири</i>	257
<i>Фароғат Худойқулова. “Сени қалбим, кўзим, сўзларим кучар...”</i>	262
<i>Бахтиёр Омонов. “Муҳими, рост сўзлаш ва рост ёзишдир”</i>	269
<i>Рустам Мусурмон. Қордай бошим узра порлади қуёш</i>	273
<i>Баҳодир Карим. Фикрдошлик</i>	274
<i>Иброҳим Ғафуров. Биз Эркин Воҳидов ижодини нега севамиз?</i>	279
<i>Сирожиддин Саййид. Изҳор</i>	287
<i>Авазжон Мараҳимов. Сўз – забаржад, сўз – гавҳар, олтин</i>	288
<i>Нурбой Жабборов. Абдулла Орипов феномени</i>	292
<i>Алимардон Ҳайитов. “Унинг номи билан бирга битилган дунё дафтарига ўзбек деган ном”</i>	302
<i>Нишонбой Ҳусанов. “Улуғ отдошларим мақоми юксак...”</i>	307
<i>Кенгесбой Каримов. Миллат тақдири куйчиси</i>	310
<i>Зиёда Бекбергенова. Ҳаёт ва тарихнинг узилмас ришталари</i>	315
<i>Ботир Усмонов. Ватанга муҳаббати жўш урган шоир</i>	319
<i>Рустам Мусурмон. Шеъриятнинг катта қарвони</i>	323

<i>Рустам Мусурмон. Александр Файнберг:</i>	
Ўзбекистондадир хоким, туробим	334
<i>Қозоқбой Йўлдош. Ёниқ юрак алангаси</i>	346
<i>Маъруфжон Юлдашев. “Ватан, кимлигингни билмай севаман!..”</i>	354
<i>Зулфия Мўминова. Бунда гулларнинг япроғида шеър</i>	359
<i>Ҳулкар Ҳамроева. Буюк мураббий</i>	362
<i>Шодмон Сулаймон. Мунаввар манзилу маскан</i>	368
<i>Адҳамбек Алимбеков. Муқаддас даргоҳ</i>	369
<i>Нуриддин Аминжон. Адиблар хиёбони</i>	372
<i>Отабек Исмоилов. Сабр қилган етар муродга</i>	374
<i>Баҳром Ғойиб. Ижодкорга эҳтиром</i>	377
<i>Сайёра Холмирзаева. Қорақалпоқ адабиётининг йирик вакили</i>	381
<i>Раъно Сайфуллаева. Дўст билан обод уйинг</i>	385
<i>Абдумажид Азимов. Ихлос ва меҳр билан</i>	390
<i>Зилола Хўжаниёзова. Фахру ифтихор боғи</i>	393
<i>Менгнор Олломурод. Адабиётимизнинг бўйи ўсмоқда</i>	395
<i>Янгибой Қўчқоров. Юрагимга муҳрланган хиёбон</i>	397
<i>Зикрилла Неъмат. Адабиёт қаққашонида</i>	399
<i>Рисолат Ҳайдарова. Хиёбонда адабиётимизнинг савлати ва иқтидори</i>	
<i>барқ уриб турибди</i>	401
<i>Жўрабек Жаҳон. Адиблар хиёбони</i>	402
<i>Шоҳсанам Нишонова. “Мен Абдулла Қодирийни яхши биламан!”</i>	404
<i>Шердил Тугалов. Китоб доимий ҳамроҳим</i>	406
<i>Яҳёхон Фаёз. Адиблар хиёбони</i>	408
<i>Рузахон Мирзакаримова. Ғафур Ғуломнинг “Вақт” шеъри ҳақида</i>	410
<i>Сабина Ҳожиева. “Абадийдир Ватан ва миллат..”</i>	412

УЎК: 821.512.133.09:712.25(045)

КБК: 85.118.7(5Ў)я43

А 29

А 29 **Адабиёт – халқнинг юраги.** [Матн]: *Очерк ва мақолалар.*
– Тошкент: «ADABIYOT» нашриёти, 2021. – 416 бет.

ISBN 978-9943-6472-2-0

Адабий-бадиий нашр

АДАБИЁТ – ХАЛҚНИНГ ЮРАГИ

Очерк ва мақолалар

Муҳаррир *Дилрабо Мингбоева*

Бадий муҳаррир *Фаррух Эрматов*

Мусахҳиҳ *Дилфуза Маҳмудова*

Саҳифаловчи *Азамат Қаюмов*

«ADABIYOT NASHRIYOTI»

Нашриёт лицензияси: № АА 0043. 27.01.2020

100129, Тошкент, Марказ 15. 1/90.

 (+98) 128-30-04.

Босишга 2020 йил 18 мартда рухсат этилди.

Бичими 70x100^{1/16}. Офсет босма. “Cambria” гарнитураси.

Шартли босма табағи 13,44. Нашриёт босма табағи 26,0.

Адади 1000 нусха.

«AZMIR NASHR PRINT» МЧЖ босмахонасида чоп этилди.

100200, Тошкент шаҳри, Адҳам Раҳмат кўчаси, 10-уй.